

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

sosyal bilimler enstitüsü

KAÜSBED
KAÜİSS

DERGİSİ

Kafkas University

journal of institute of social sciences

sayı/number 35 bahar/spring 2025

e-ISSN 2149-0643

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
sosyal bilimler enstitüsü
DERGİSİ

KAFKAS
ÜNİVERSİTESİ

Kafkas University
journal of institute of social sciences
sayı/number 35 bahar/spring 2025

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **Hakemli** bir dergidir ve bahar ve sonbahar sayıları olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır. Yayın dili **Türkçe ve kabul gören Batı dilleridir**. Dergiye gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde **yayımlanmamış** olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, bildiri kitaplarında daha önce yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir. Özgün makalelerin ve araştırmaya dayanan raporların konunun uzmanlarına gösterilerek görüş alınması (kabul, değişiklikler yapıldıktan sonra kabul ya da ret) yaklaşık 6-8 hafta almaktadır. Yazının yayımlanıp yayımlanmaması hakkındaki son karar yazarlara bildirilir. Yayın Kurulu, gerekli hallerde yayımlanacak yazı üzerinde uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmasını ya da yazının tamamen gözden geçirilmesini yazar(lar)ından isteyebilir. Yazılar, üzerinde gerekli değişikliklerin yapılması ve makalenin yeniden düzenlenmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazılar, yayımlanmadan önce editoryal değişikliklerin onaylanması ve metnin son bir kez gözden geçirilmesi için yazarlara gönderilir. Olumsuz hakem görüşü bulunan yazılar dışındaki yayımlanmayan yazılar istendiği takdirde yazarlarına geri gönderilir.

Derginin temel amacı: Sosyal Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı: Sosyal Bilimler ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, Sosyal Bilimlerin alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

DERGİMİZ;

-TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR.

-SOBİAD ATIF DİZİNDE TARANMAKTADIR.

-OJOP ÇEVİRİMİÇİ BİLİMSEL DERGİ EDITÖRLERİ VE YAYINCILARI PLATFORMU ÜYESİDİR.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ/KAÜSBED

Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences/KAUJISS

Sahibi Owner

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

In the name Kafkas University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Yaşar KOP

Editörler ve Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN *Tarih Editörü/Atatürk Üniversitesi/Erzurum*

Prof. Dr. Ali TİLBE *Batı Dilleri ve Edebiyatları Editörü/İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul*

Prof. Dr. Orhan KEMAL TAVUKÇU *Türk Dili ve Edebiyatı Editörü/RTE Üniversitesi/Rize*

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ *Halk Edebiyatı Editörü/Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir*

Prof. Dr. Selçuk URAL *Sosyal ve Beşeri Bilimler Editörü/Kafkas Üniversitesi/Kars*

Prof. Dr. Ş. Remzi KUZUOĞLU *Eskiçağ Dilleri Editörü/Aksaray Üniversitesi/Aksaray*

Başeditör Head-Editor

Prof. Dr. Akın BİNGÖL

Editör Yardımcısı Vice Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Genel Koordinatörler General Coordinators

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

İngilizce Redaksiyon English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Turan ÖZGÜR GÜNGÖR

Doç. Dr. Selçuk ŞENTÜRK

Düzenleme Design

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

Dizgi ve Baskı Printed and IBM Typeset

Kafkas Üniversitesi Ofset Tesisleri, Kars

Kafkas University, Kars

Yazı İşleri Sekretariat

Enstitü Sekreteri Nuri BAYRAKÇI

Yazışma Adresi Corresponding Address

Kafkas Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürlüğü 36100 Kars

Tel : +90 474 225 11 87

Fax : +90 474 225 11 87

e-mail : sbedergi@kafkas.edu.tr
sosbil@kafkas.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kausbed>

© 2025 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2025 Kafkas University Institute of Social Sciences, All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

e-ISSN- 2149-0643

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanmak üzere gönderilen yazılar sayfanın tek yüzüne yazılmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun şekilde hazırlandıktan sonra KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ sayfasından MAKALE GÖNDERME linkine girilerek yüklenmelidir. Yazılar, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uyularak hazırlanmalı ve 20 sayfayı geçmemelidir (fotoğraf ve çizimler hariç).

Eserlerin başlangıç sayfasında bulunması gereken bilgiler

Yazar ad(lar)ı, Yazarın Adres(ler)i, E-Posta adres(ler)i, Makalenin Türkçe/İngilizce adı, Makalenin Türkçe/İngilizce özü, Anahtar kelimeler (İngilizce ve Türkçe 3-5 adet)

Eserin kaydedildiği otomasyonda bulunması gereken bilgiler

Yazar Adı ve Unvanı, Makale Adı, Yazar Adresi, E-Posta Adresi, Bağlantı Telefonu

Yazı karakteri

- * Makale başlığı, tamamı büyük harflerle, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 11 punto-kalın normal
- * İngilizce başlık, kelime baş harfleri büyük, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-kalın normal
- * Yazar Adı, unvan belirtilmeden, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-bold
- * Yazar unvanı, Adresi ve E-Posta, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto
- * Öz ve Abstract, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto-italik (en çok 100 kelime)
- * Bölüm başlıkları ve alt başlıklar, 1 cm boşluk kullanılarak Times New Roman 11 punto-bold
- * Metin, Times New Roman 11 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik başlıkları, Times New Roman 10 punto
- * Tablo içi, Times New Roman 7-9 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik kaynağı, Times New Roman 9 punto

Sayfa Düzeni

- *Kenar boşlukları Üst:6,5 cm, Alt:5 cm, Sağ:4,5, Sol:4,5
- *Girinti sol:0, sağ:0, Paragraf başıboşluğu:1 cm, Aralık Önce:3 nk, Sonra:3 nk, Satır Aralığı: tek, Üst bilgi: 5 cm, Alt Bilgi:1,25 cm

Fotoğraf, Harita, Şekil

- *Metin içerisinde yer alan fotoğraf, harita ve şekiller 300 dpi çözünürlükte taranmış ve ilgili bölüme yerleştirilmiş olmalıdır
- *Grafikler hazırlanırken, iç bölümlerde yer alan yazıların okunabilirliğine dikkat edilmeli ve grafik içi taramalarda gri tonlama uygulanmalıdır

Alıntılar

- * Alıntılar Metin içinde APA 6 olarak verilmelidir.
- * Kaynaklar makalenin son bölümünde “**KAYNAKLAR**” adı altında verilmelidir

Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazım kuralları, eserlerin toplanma aşamasında görsel düzenliliği sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

Derginin mail adresleri, hakem değişiklikleri yapılmış makalelerin gönderimine ve bilgi edinme amaçlı kullanıma açıktır.

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KAU Journal of the Institute of Social Sciences

Sonbahar 2025-Sayı 35 – Spring 2025-Number 35

İÇİNDEKİLER Contents

ARAŞTIRMA

DİL VE EDEBİYAT

Tolga AYTATLI (DOI: 10.56597/kausbed.1615609)/Araştırma
A Feminist Critical Discourse Analysis of Women Representation in Turkish Songs.....001-034
Türk Şarkılarında Kadın Temsili Üzerine Feminist Eleştirel Söylem Analizi

Sedat BAY (DOI:10.56597/kausbed.1605898)/Araştırma
Debordian Psychogeography and Identity in Eşikte by Mine Bay.....035-053
Mine Bay'ın Eşikte Romanında Debordcu Psikocoğrafya ve Kimlik

Gökhan DİNAR (DOI:10.56597/kausbed.1582549) Araştırma
Bourdieu'nün Alan Teorisi Bağlamında Türkiye'de Futbol Alanında Çeviri ve Çevirmenin Rolü.....055-086
Role of Translation and Translator in Football in Turkey in the Context of Bourdieu's Field Theory

Hanife Nâlan GENÇ (DOI:10.56597/kausbed.1587945)/Araştırma
Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Melek Sanmıştım Şeytanı İsimli Öyküsünde İhanet Kavramı.....087-104
The Concept of Betrayal in Hüseyin Rahmi Gürpınar's Story Titled Melek Sanmıştım Şeytanı

Şevket KADIOĞLU (DOI: 10.56597/kausbed.1615789)/Araştırma
Varlığın ve Varlıksızlığın Aynası Olarak Jean-Pierre Duprey Şiiri.....105-130
Jean-Pierre Duprey's Poetry As a Miroir of Being and Non-Being

İlkiz ŞENEL UZUNKAYA (DOI: 10.56597/kausbed.1599476)/Araştırma
Gürcüce Fiil Ön Eki “გ- (GA-)”: Anlam ve İşlev Analizi.....131-144
The Georgian Verb Prefix ‘გ- (GA-)’: Meaning and Function Analysis

Ferhat UZUNKAYA (DOI: 10.56597/kausbed.1616472)/Araştırma
Önyargıdan Empatiye: Emrah Serbes'in
“Üst Kattaki Terörist” Adlı Hikâyesi Üzerine Bir Çözümleme Denemesi.....145-158
From Prejudice to Empathy: An Analytical Attempt on Emrah Serbes's Story ‘The Terrorist Upstairs’

GÜZEL SANATLAR

Burcu ER-Pınar TOKTAŞ-Serpil MÜFTÜOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1594975)/Araştırma
Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Al-Qur'ân-Bsb
Cod.Arab.1 Envanter Numaralı Mushaf-ı Şerif'in Tezhip Özellikleri.....159-180
Illumination Features of Mushaf-i Sharif with Inventory Number al-Qur'ân- Bsb Cod.Arab.1 in the Bavarian State Library

HUKUK

Safa KOÇOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1617416)/Araştırma
Kamu Yararına Çalışan Derneklerde Vergi Muafiyeti.....181-209
Tax Exemption in Associations Working for the Public Benefit

İLETİŞİM

İrfan AKPINAR (DOI:10.56597/kausbed.1592352)/Araştırma
Dijital Haber Sitelerinin Kullanıcı Etkileşimi ve Arayüz Analizi: “Ensonhaber” Sitesi Örneği.....211-236
User Interaction and Interface Analysis of Digital News Sites: The Case of “Ensonhaber” Site

Emre ERTÜRK-Elifnur TERZİOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1608536)/Araştırma
Bir Auteur Olarak Reha Erdem'in Kendine Özgüllüğü: A Ay'dan Kosmos'a.....237-263
Reha Erdem's Uniqueness as an Auteur: From A Ay to Kosmos

Mehmet ÖLMEZ (DOI:10.56597/kausbed.1585078)/Araştırma
Üniversitelerin Başarısında Kurumsal Yönetişim
ve Sürdürülebilirliğin Rolü: Stratejik Planların İçerik Analizi.....265-293
The Role of Corporate Governance and Sustainability
in the Success of Universities: Content Analysis of Strategic Plans

Özden ÖZLÜ (DOI:10.56597/kausbed.1609647)/Araştırma
Media and Sustainability Discourses: An Analysis of COP26 and COP27 295-314
Medya ve Sürdürülebilirlik Söylemlerinin Analizi: COP26 ve COP27 Üzerine Bir İnceleme

PSİKOLOJİ

Sig̈nem BAĞCI-Mehmet BOZTEPE (DOI:10.56597/kausbed.1603173)/Araştırma
Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
ve Türk Ceza Kanunu Çerçevesinde Çocuğun Dijital Sömürüsü.....315-338
The United Nations Convention on the Rights of the Child
and Digital Exploitation of the Child within the Framework of the Turkish Penal Code

SOSYOLOJİ

Yavuz Bülent BEKKİ (DOI: 10.56597/kausbed.1614628)/Araştırma
Platon ve Aziz Pavlus'un Dünyasında Kadın: Haklar, Roller ve Kısıtlamalar.....339-366
Women in the worlds of Plato and Saint Paul: Rights, Roles and Restrictions

TARİH

Bastı BAKİROVA (DOI: 10.56597/kausbed.1599015)/Araştırma
Rusların Güney Kafkasya'da İstemediği Ermeniler.....367-380
The Armenians that the Russians do not Want in South Caucasia

Nagihan EREN (DOI:10.56597/kausbed.1613758)/Araştırma
Dündar Taşer'in Devlet Gazetesi Bağlamında Entelektüel Kimliği Üzerine Değerlendirmeler 381-410
Evaluations on Dündar Taşer's Intellectual Identity in the Context of Devlet Newspaper

Elshan GURBANOV - Yahya BAĞÇECİ (DOI:10.56597/kausbed.1608646)/Araştırma
Rise of Rightist Ideologies in Israel
and Shift of Power from Left to Right (The 2nd Half of the 20th Century) 411-432
İsrail'de Sağcı İdeolojilerin Yükselişi ve Hakimiyetin Sağdan Sola Kayışı (20. Yüzyılın 2. Yarısı)

Musa SEZER (DOI:10.56597/kausbed.1603069)/Araştırma
16. Yüzyılda Ezine Kazası Vakıfları (Tahrir Defterlerine Göre).....433-464
Ezine Province Foundations in the 16th Century (According to Tahrir Defters)

Süleyman TEKİR- Eda ŞAHİN (DOI:10.56597/kausbed.1610570)/Araştırma
Modern Devlet İnşası Sürecinde Jandarma:
Cumhuriyet Dönemi'nde Teşkilatlanma ve Asayiş.....465-486
Gendarmerie in the Process of Modern State Building: Organization and Public Order in the Republican Era

Muhammet YILDIZ (DOI:10.56597/kausbed.1591422)/Araştırma
Millî Mücadele Döneminde Yaşanan Ekonomik Problemlerin Toplumsal Etkileri.....487-510
Social Effects of Economic Problems during the National Struggle Period

DÜZELTME (34. SAYI)

Dilek KARAGEÇİ-Burak TAŞDÜVENCİ (DOI:10.56597/kausbed.1580274)/Araştırma
Mitanni Egemenliğinden Yeni Asur Döneminin Sonuna Kadar Harran ve Çevresi.....939-957
Harran and Its Surroundings from the Mitanni Sovereignty to the Beginning of the Neo-Assyrian Period

DANIşMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir GÜNER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Adem BALKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTAOĞLU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet şİMşİRGİL	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Akın BİNGÖL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Alfina SIBGATULINA,	Moskova Üniversitesi, Moskova/Rusya
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Ali TİLBE	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	Katip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Arif ÜNAL	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR,	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayten ER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK	Iğdır Üniversitesi/Iğdır
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Betül ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi/Uşak
Prof. Dr. Carlos GUITIERRES	Leon Üniversitesi/Leon/İspanya
Prof. Dr. Celal TÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN	Osmaniye Üniversitesi/Osmaniye
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cevdet BOZKUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Danuta CHEMIELOWSKA	Varşova Üniversitesi/Polonya
Prof. Dr. Denis TOICHKIN	Kiev Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Enis şAHİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU	Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan BADA	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Erdoğan KELEŞ	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Eyüp NEFES	Giresun Üniversitesi/Giresun
Prof. Dr. F. Sema Barutçu ÖZÖNDER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Fatma DAĞABAKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gökalp SELÇUK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gülten GÜLER	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsel UYANIK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Hammadi ZUVEYB	Sfaks Üniversitesi, Sfaks/Tunus
Prof. Dr. Hamza KELEŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hanife Yasemin MUMCU	Adnan Menderes Üniversitesi/Aydın
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hasan BOLAT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Hasan ELKHATTAF	Katar Üniversitesi/Katar
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi/Manisa
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüseyin METİN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Jai S. MAH	EWHA Womens Üniversitesi, Seul/Güney Kore
Prof. Dr. Jale DEMİRCİ	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/Ankara

Prof. Dr. Kamil CİVELEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kasım İNCE	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Kaveh FARROKH	Methodologica Üniversitesi/Paris/Fransa
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi/Amasya
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Osmangazi Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Leyla HARPUTLU	Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Alanya/Antalya
Prof. Dr. M. Moshtagh KHORASANI	Frankfurt Üniversitesi/Frankfurt/Almanya
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Merih Tekin BENDER	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Metin AKİS	Yedi Aralık Üniversitesi/ Kilis
Prof. Dr. Mithat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Muhammed Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi/Diyarbakır
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL	Ardahan Üniversitesi/Ardahan
Prof. Dr. Mükrem YAMAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nebahat ARSLAN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Nezahat CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nima ARJMANDI	Shahid Beheshti Üniversitesi/Tahran/İran
Prof. Dr. Nimet KESER	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Oktay ÖZGÜL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi/Ankara

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi/New Jersey/ABD.
Prof. Dr. Petru GULBAN	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Rupprecht S. BAUR	Duisburg-Essen Üniversitesi/Duisburg/Almanya
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Saliha KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selahattin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ	Sütçü İmam Üniversitesi/Kahramanmaraş
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Selçuk URAL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	Mersin Üniversitesi/Mersin
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Sevgi COŞKUN TEKİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Turgay HAN	Ordu Üniversitesi/Ordu
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ümit KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Visvanathan NAICKER	Cape Peninsula Üniversitesi/Cape Town/G. Afrika
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Yaşar KOP	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Yavuz ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	İbrahim Çeçen Üniversitesi/Ağrı
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	AMEA, Bakü/Azerbaycan
Doç. Dr. Seadet SHIKHIYEVA	AMEA, Azerbaycan
Doç. Dr. Volodimir PIDVOYNIY	Taras Şevçenko Ulusal Üniversitesi/Kiev/Ukrayna

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitude's and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing.

Editorial Board

<i>Prof. Dr. Ayten ER</i>	<i>Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Bilgehan PAMUK</i>	<i>Yedi Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER</i>	<i>Pamukkale Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ezgi METİN BASAT</i>	<i>Ahi Evran Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Fatih SAKALLI</i>	<i>Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Görkemli KAZER</i>	<i>Munzur Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Gül GÜNEY ZİNCİR</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İrfan ATALAY</i>	<i>Namık Kemal Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. M. Fatih KANTER</i>	<i>Yedi Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Nasrullah UZMAN</i>	<i>Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Roin KAVRULİSVİLİ</i>	<i>Samstke-Javakheti S. Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ruhi KONAK</i>	<i>Ankara MGS Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Serdal SEVEN</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa</i>
<i>Prof. Dr. A. İnci SÖKMEN ALACA</i>	<i>Arel Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Tuncay CEYLAN</i>	<i>Ahi Evran Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yunus KOÇ</i>	<i>Hacettepe Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet EDİ</i>	<i>İ. Çeçen Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet OKTAN</i>	<i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ali ÇAKIRBAŞ</i>	<i>Hacı Bektaş Veli Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Asli GÜNAY</i>	<i>Ankara Sosyal Bil. Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Burak KARABULUT</i>	<i>Mustafa Kemal Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Cüneyt KORKUT</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Esra Başak AYDINALP</i>	<i>Binali Yıldırım Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Fehim KURULOĞLU</i>	<i>Gaziosman Paşa Üniversitesi</i>

<i>Doç. Dr. Haçan şAHİN</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa</i>
<i>Doç. Dr. Haçan YÜKSEL</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Haluk ÖNER</i>	<i>Bartın Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN</i>	<i>Bartın Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Murat AYTAç</i>	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Özlem YILDIRIM KIRIş</i>	<i>RTE Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Salih TUNÇ</i>	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Seda TAş İLMEK</i>	<i>Trakya Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Serhat YETİMOVA</i>	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Servet TİKEN</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Shorena LOMAIÁ</i>	<i>Düzce Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Tolga AKAY</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Tuba IşIK</i>	<i>İstanbul Medipol Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Yusuf TOPALOĞLU</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Duygu TÜRKDEN</i>	<i>Altınbaş Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Kadir BENDAS</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>

Gönderim Tarihi: 08.01.2025

Kabul Tarihi: 25.04.2025

A FEMINIST CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF WOMEN REPRESENTATION IN TURKISH SONGS

Türk Şarkılarında Kadın Temsili Üzerine Feminist Eleştirel Söylem Analizi

Tolga AYTATLI

Doktora Öğrencisi; Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
aytatli.tolga@ogr.hbv.edu.tr.

ORCID ID: 0000-0001-8029-2637

Çalışma Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of this study is to explore how biased ideologies shaped and strengthened male dominance in Türkiye's patriarchal society. This study applies feminist critical discourse analysis to examine patriarchal ideologies in musical discourse. The objective is to reveal the hidden ideologies within the musical discourse. This study examines a collection of 31 songs performed by İbrahim Tatlıses using a qualitative approach and employing the principles of feminist critical discourse analysis. The selected songs were translated from Turkish to English and subjected to a comprehensive thematic analysis. Moreover, the chosen lyrics have been analyzed using three different frameworks produced by Fairclough, van Dijk and Wodak. As a consequence of this study, musical discourse provides a basis for the sustenance of male hegemony. The songs analyzed contain numerous instances of insults, sexual objectification, and violence against women, which are ingrained in daily life and social memory. It emphasizes the ideology that women should act based on the traditions, norms and values of society. The songs highlight culturally ingrained power imbalances between men and women. Considering that gender roles have been learned since childhood, patriarchal ideology has been engrained in people's subconscious minds since childhood.

Keywords: Power Inequalities, Male Hegemony, Ideology, Critical Discourse Analysis, Musical Discourse.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ataerkil toplumunda önyargılı ideolojilerin erkek egemenliği nasıl şekillendirdiğini ve güçlendirdiğini araştırmaktır. Bu çalışma, Eleştirel Söylem Analizini kullanarak, kadınların erkek hegemonik değerleri, gelenekleri ve idealleri temelinde hareket etmesi gerektiği düşüncesine katkıda bulunmada hayati bir role sahip olan seçili müzikal söyleme odaklanmaktadır. Amaç, müzikal söylemdeki gizli ideolojileri ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma, İbrahim Tatlıses'in 31 şarkısını nitel yaklaşıma bağlı kalarak ve eleştirel söylem analizi ile feminist eleştirel söylem analizinin temel önermelerini bir araya getirerek incelemektedir. Bu çalışmanın konusuyla ilgili şarkı sözleri, Türkçeden İngilizceye çevrilmiştir. Şarkıların içerik analizi yapıldıktan sonra seçilen sözler Fairclough, van Dijk ve Wodak'ın eleştirel söylem analizi modelleri aracılığıyla analiz edilmiştir. İlk aşamada veriler toplanıp kodlandıktan ve analiz edildikten sonra dört önemli tema ortaya çıktı: değersiz kadın, cinsel obje olarak kadın, kadına yönelik tehdit ve hakaretler ve erkeği baştan çıkaran kadın. Bu çalışmanın sonucunda, müzikal söylemin erkek hegemonyasının sürdürülmesine zemin hazırladığı tespit edilmiştir. Günlük hayatımızda bilinçli ya da bilinçsiz olarak duyduğumuz ve

çocukluğumuzdan beri kulağıma gelen şarkılarda kadına yönelik hakaret, cinsellik ve şiddet içeren pek çok ifadenin olduğu açıktır. Şarkılar, kadınların toplumun geleneklerine, normlarına ve değerlerine göre hareket etmesi gerektiği ideolojisine vurgu yapmaktadır. Toplumun kültür başlığı altında gündeme getirdiği kadın erkek arasındaki güç eşitsizliğini göstermektedirler. Toplumsal cinsiyet rollerinin çocukluktan itibaren öğrenildiği düşünülürse ataerkil ideoloji çocukluktan itibaren insanların bilinçaltına kazınmıştır.

Anahtar kelimeler: Güç Eşitsizlikleri, Erkek Hegemonyası, İdeoloji, Eleştirel Söylem Analizi, Müzikal Söylem.

1. INTRODUCTION

The scope of the term “gender” was initially perceived as a concept used to question power relations and inequalities between women and men. Today, the importance of the concept has gradually transcended this perception. It has expanded to include not only individual identity and personality, but also cultural ideals of masculinity and femininity and prejudice-based behavioral patterns, as well as the gendered division of labor in organizations and institutions (Kaypak, 2014: 344). It has been realized that the term “gender” plays a central role in all discourse systems, including music discourse. Musical discourse, especially arabesque, has become a tool that reproduces patriarchal discourses, positions women on the axis of victimization, sacrifice, and fatalism and romanticizes gender inequality by reinforcing a male-dominated narrative.

Every society has norms for men and women in the context of gender, and these norms can show great differences according to history, society and geography (Akbalık, 2013: 82). It is accepted that the most prominent of these norms are the roles that society imposes on men and women and gender stereotypes that vary according to each society. Traditional gender roles establish a hierarchical relationship between the sexes from the moment of birth and form the basis of the equality and inequality of the perception of men and women in social life (Akbalık, 2013: 82).

Songs are both a means of emotional expression and an ideological tool that can reinforce power imbalances and societal inequalities (Martín, 2016; Fairclough, 1996). Today, music is one of the most important factors affecting gender roles. It is stated that music has characteristics that affect social-cultural life and education process through its unique genres (Çiftçi, 2010: 149). Indeed, musical discourse includes dominant ideologies and ideas as much as other language types (Martín, 2016: 1). In addition, such a discourse, which is easily accessible to people, is used to represent different subjects in a single type of musical genre.

Reflecting social norms, ideals, values and traditions, arabesque music deals with conflicts and controversial issues that exist in society. For a while, arabesque was considered corrupt by the authorities and was banned by TRT until the mid-1980s (Taydaş & Sert, 2021: 217). On the other hand, known as the emperor of arabesque, İbrahim Tatlıses with his life spanning from outbuildings to mansions has gained a great reputation in popular culture from cinema to music. Tatlıses, whose life has inspired many movies, marks a turning point for arabesque. Kırık (2014: 91) states that Tatlıses and the other arabesque singers of that period have shaped Turkish society.

Tatlıses' music can be considered as a powerful tool that reproduces gender inequality, especially within the arabesque genre. The representations of women that are frequently encountered in his songs serve to reinforce traditional patriarchal roles; women are either idealized through loyalty and sacrifice, or they are accused of betrayal and abandonment. Men, on the other hand, are often constructed as strong, victimized or authoritarian figures, and even emotional pain is romanticized as a sign of masculine power. In this context, Tatlıses' music presents a narrative that internalizes patriarchal values through the themes of love, separation and longing, while creating a musical discourse that supports the cultural production of gender inequality by addressing male-female relations in a hierarchical framework. However, Tatlıses' songs, despite their immense importance in influencing people, are rarely approached in the field of gender studies. Therefore, the aim of this study is to specifically examine how musical discourse is used to create gender inequality and patriarchal ideology, and how women and men are represented in Tatlıses' songs. It is important for critical discourse studies to go beyond viewing music as a means of entertainment and to shed light on the ideologies it contains, such as patriarchal ideologies. Through Critical Discourse Analysis, this study centers on examining 31 selected songs by Tatlıses that have been instrumental in propagating the notion that women are controlled by dominant male beliefs, traditions, and ideas of honor. The goal is to uncover the hidden meanings within this particular discourse.

1.1. Research Questions

RQ 1: How are women and men portrayed in the lyrics, themes, and narratives of selected songs, and what recurring patterns or stereotypes can be identified?

RQ 2: In what ways does the lyrical and thematic content of these songs reinforce, or perpetuate patriarchal ideology within a specific cultural and social context?

2. LITERATURE REVIEW

While the term “discourse” is used in various fields, its meaning differs significantly. On occasion, discourse is regarded merely as a term for any language (Brown & Yule, 1983). Alternatively, at times, discourse is conceptualized as a linguistic entity or language beyond the sentence (Martin & Rose, 2007). Furthermore, from Foucault’s perspective (1977), discourse pertains to the methods through which language is employed to build and strengthen meaning, knowledge, and power. In general terms, discourse is the linguistic unit produced by the speaker in his personal thought (Günay, 2018: 25). Günay (2018: 28) limits the different definitions of discourse and defines discourse as “linguistic and non-linguistic structures created in terms of spatial, temporal and person-dependent variables”. Fairclough (1992: 138) also defines discourse as “the written or spoken language produced in a discursive event.” Briefly, discourse extends beyond just language and can be applicable to any way in which humans generate meaning.

Foucault also is the founder of the idea of discourse in the human sciences of our century (Sözen, 2017: 18). Discourse, according to Foucauldian view, means “an extremely complex reality, the production of knowledge and power through language”. Discourse “mobilizes and produces power; discourse strengthens power, but at the same time wears the power out and ensures its erasure”. Discourse is “the mode that organizes truth, knowledge and power” (Sözen, 2017: 60-68). Discourse also serves an ideological function, which means that ideologies frequently arise through discourse. To grasp the process of ideological formation, merely scrutinizing texts is insufficient; it’s crucial to examine the discursive practices, which involve how texts are perceived, received and what their social impacts are (Fairclough & Wodak, 1997). According to Howarth & Stavrakakis (2000), the discourse analysis emerged as a direct reaction to the neglect of studying nationalist ideology, social movements, and the political influence on social identities. The necessity to examine both gender and identity, together with socioeconomic contexts, underscores the vital need for the development of discourse analysis. According to Howarth & Stavrakakis (2000: 1-2), “issues of identity formation, the production of novel ideologies, the logics of social movements and the structuring of societies by a plurality of social

imaginaries are central objects of investigation for discourse theory". This method, which works at the boundaries of linguistics and has increasing importance in social sciences, is "a method within social research and has the feature of reproducing, changing, transforming discourses or revealing the features of discourses" (Sözen, 2017: 79-81).

According to Fairclough (1995), "like every research, discourse analysis is based on data, analysis and results". Discourse is the structuring of language according to different patterns as a result of the utterances produced by individuals in different social areas. Similar patterns come together to form discourses such as political discourse, sexist discourse, hate speech or medical discourse. "Examination/analysis of these patterns takes place through discourse analysis" (cited in Sözen, 2017). The purpose of discourse analysis is "to examine the language and reveal the structures related to the knowledge and knowledge/power mode produced with different meanings, their changes and transformations" (Sözen, 2017: 80). "Discourse analysis is interdisciplinary and different approaches can be used in different types of studies to examine different social areas" (cited in Ercan & Danış, 2018). This study focuses on critical discourse analysis, which is one of the theories formed in the context of sociology and ethnology.

According to Aleshinskaya (2013), musical discourse, viewed as a social practice, encompasses ways of representing specific facets of musical existence. However, it's widely acknowledged that musical discourse extends beyond the scope of the music itself (Roy, 2010). In examining musical discourse, numerous scholars propose considering additional elements like personal influences, artistic intentions, social and historical contexts, psychological factors, stylistic norms and more (Blacking, 1982; Morgan, 1982; Roy, 2010). Consequently, investigating musical discourse necessarily becomes a multidisciplinary endeavor, necessitating the inclusion of historical, psychological, social, ritualistic, visual, and linguistic dimensions (Tagg, 2003). Therefore, in order to elucidate the particular ideology that the lyrics advocate for and to determine the specific concept that the language in these songs primarily conveys, a concrete method of analysis is required. Indeed, the linguistic field's evolution over the past few decades has demonstrated that critical discourse analysis (CDA) is the most suitable instrument for carrying out this mission. Critical discourse analysis aims to interpret and identify power abuse and the ideologic elements in a discourse by examining the linguistic mechanisms in a text and relating them to sociocultural issues. Furthermore, Norman Fairclough (1995: 4), a prominent figure in this field, confirmed that any text, including "a piece of

music”, is appropriate for CDA. Furthermore, songs are discourses that speak to the actual world and society; therefore, the analysis of these songs through CDA is “not only justified but also essential” (Filardo, 2015: 281).

Initially, CDA does not have a unitary methodology (Cervera et al. 2006: 9), but rather a textual analysis approach that changes based on different linguistic schools (Huckin, 1997: 78). The major ones are the Vienna School (Martin Reisigl, Rudolf de Cillia, Karin Liebhart, Ruth Wodak, Januschiek and Matouschek), the British School (Kress, Hodge, Fowler, and Fairclough), and the Dutch School (Van Dijk) (Günay, 2018: 86-87). Consequently, the existence of numerous and distinct procedures is based on the character of the objects of study and the scholars involved. All CDA approaches share a common interest in the expression of social inequalities and power abuse through language, despite this diversity (Wodak 2001: 2). In other words, CDA advocates for the notion that discourse is an appropriate medium for mental manipulation and persuasion due to the ideologies that are incorporated into it. Therefore, Huckin (1997: 79) states that the purpose of CDA is to identify the textual mechanisms that are employed for “non-democratic purposes”. According to Van Dijk (1993: 259), the critical objective of CDA is to determine the specific linguistic mechanisms that are involved in persuasive arguments. Cervera et al. (2006: 10) highlight that the foundation of this specific objective is the conviction that all the linguistic decisions are “ideologically based”, in other words they are never neutral. Therefore, it is crucial to employ a linguistic approach to uncover the devices that are typically implicit.

Fairclough (1992) uses CDA as a methodology to examine social interactions, emphasizing their linguistic components. From Fairclough's perspective, these linguistic factors shape the social dynamics within a given social framework. CDA, as a discourse analysis approach, merges various interdisciplinary techniques to facilitate a more comprehensive examination of discursive practices. Fairclough characterizes CDA as “critical” due to its exploration and critique of the interplay between textual properties and social processes, as manifested in power dynamics and ideologies. His three-dimensional framework operates on three levels of text, discourse and social context (Fairclough 1995: 74). Fairclough (1995) states that the critical discourse analysis involves describing the language used in the text, interpreting the connection between the processes of creating and understanding discourse, and finally, looking at the broader social and cultural context in which language use occurs.

Additionally, Teun Van Dijk has prioritized cognitive and

psychological components in his CDA methodology. In particular, he asserts that “modern and often more effective power is primarily cognitive” (Meyer & Wodak 2001: 21), and the analysis of what people talk represents the things in their minds. (Cervera et al. 2006: 19). In summary, Van Dijk developed socio-cognitive approach which focuses on how language shapes and reflects social cognition such as attitudes, opinions or beliefs (1993: 253). In order to examine the relationships between power and domination, Van Dijk implemented CDA on two levels: macro and micro (Durna & Kubilay, 2010: 68). Micro level is related to the linguistic features of discourse that enable speakers to convey certain meanings and carry out power in social interaction whereas macro level is related to factors that shape language use, such as power, dominance and inequality.

Ruth Wodak also is a significant figure in the field of CDA. His discourse-historical approach analyzes language use from historical and social perspectives. Wodak asserts that the complexity of CDA necessitates the consideration of multiple perspectives, which necessitates the integration of various theories and methodologies to conduct a comprehensive analysis (Cervera et al. 2006: 12). Additionally, Wodak's approach is distinguished from that of other scholars by her emphasis on linguistics, which is evident in her relentless pursuit of incorporating linguistic theories into her discourse model and her particular attention to pragmatics (Meyer & Wodak 2001: 21-22). In general, Wodak's approach prioritizes linguistics based on Systemic Functional Theory by Halliday while Van Dijk's method prioritizes cognition.

In its theoretical framework, this article also incorporates certain facets of feminism, which serve as the central theme of this study, aiming to highlight the submissiveness experienced by women. Feminism constitutes a movement that identifies the issue of gender inequality in women and proposes solutions for this inequality (Moi, 1989). The purpose was to establish equality between men and women across all parts of human society, encompassing the political, economic and social realms. Primarily, feminists have directed their attention towards matters like the power dynamics between genders, male dominance, and the subordination of women, a theme prevalent in nearly all societies. The exploration of feminist critical discourse analysis (FCDA) unites a global compilation of research that intersects feminism and critical discourse analysis, marking the first instance of such a collaboration. The objective is to foster a thorough and nuanced comprehension of the intricate interplay between power, ideology, and discourse, to reinforce a social structure that is sensitive to gender-

specific concerns. As noted by Lazar (2005), CDA should incorporate feminist theory into its analytical framework. Hence, feminist CDA aims to study gender issues more practically by deconstructing the discursive and linguistic formation of gender in different texts and settings.

When studies on feminist musical discourse analysis are examined, it is seen that many songs and folk songs contain expressions of violence against women (Genç, 2006; Bayburtlu et al., 2021; Köten & Akdemir, 2021; Kırlioğlu et al., 2016). In a study conducted by Vural & İstanbullu (2016: 92), 2030 folk songs from 7 different regions of Turkey were analyzed and it was determined that 293 folk songs contain explicit sexual connotations and 74 percent of these songs are performed by males. Yıldız (2013: 20) states that between 1992 and 2012, there were a total of 21 theses, including 7 doctoral and 14 master's degree studies in the field of music and gender, and that this number would not exceed 30 together with articles published in journals. As for arabesque, it is noticed that the studies in the literature are in the fields of musicology, sociology and fine arts, and that the studies examining the relationship between arabesque and gender from a constructivist perspective are in the minority. Music is not only an art form but also a powerful discourse that reflects social values, norms and ideologies. Born as a result of social changes, economic transformations and cultural interactions, arabesque has become one of the most influential music genres in Turkey, both musically and sociologically. The intersection of feminist critical discourse analysis and musical discourse enables the analysis of gender representations and power dynamics in music. This analysis helps to develop a more informed perspective for music listeners and critics, and provides artists with an awareness to produce content that questions gender representations. For this reason, this study, which tries to explain how arabesque music places gender inequality and patriarchal ideology in the subconscious of the society, is expected to make a significant contribution to the literature.

3. METHODOLOGY

This study employs a qualitative methodology to investigate musical discourse, utilizing both content analysis and discourse analysis within an interpretive framework. As outlined by Creswell (2017), the method of qualitative research is used to explore and understand the interpretations that individuals provide for different social or human-related issues. Consequently, this article embraces the qualitative approach due to its alignment with the research's intention to tackle a societal problem concerning women.

To Stevens (2016), the content analysis is the process of examining significant ideas, subjects, and patterns within communication and relating them to the wider societal framework in order to reveal the power dynamics and the historical connections present in the analyzed text. The objective of this research is to unveil the specific ideology upheld in Tatlıses' songs and to discern the precise ideology conveyed through the linguistic mechanics intricately woven within the lyrics. Any form of text, including “a piece of music”, is enough to carry out critical discourse analysis, as stated by Fairclough (1995: 4). Consequently, this paper will employ critical discourse analysis to uncover the ideology within Tatlıses' selected songs and the values they strive to impart in consideration of the frameworks by Fairclough, Van Dijk and Wodak.

3.1. Data Collection and Analysis

İbrahim Tatlıses is considered one of the most important and influential figures in Turkish arabesque music. Tatlıses, who started his music career in the 1970s, brought arabesque music to the masses, making it not only a music genre but also an important part of popular culture. He contributed greatly to the development of arabesque music with his voice, his power of interpretation and his influence in the music market. For this reason, the lyrics of 217 songs performed by Tatlıses were analyzed in terms of feminist critical discourse. Since 31 of these songs contain negative expressions against women, they were subjected to detailed analysis according to thematic priority. Following the selection process, the lyrics were translated into English to facilitate the analysis. During the translation process of the lyrics, 2 experts in translation and interpreting department were consulted and necessary corrections were made through reverse translation. In the first stage of analysis, as stated by Hesse-Biber (2010), this study employed content analysis, which involves evaluating non-interactive data that exists separately from the research. The analysis was conducted using a systematic approach that includes data selection, coding, categorization, and thematic identification. A corpus of 31 number of song lyrics was selected from Tatlıses to analyze recurring themes and discourse patterns. The selection criteria were based on relevance to the research topic. The selected song lyrics were transcribed and formatted into a textual dataset to facilitate coding and analysis. A preliminary coding framework was developed based on existing literature on lyrical analysis, feminist theory, and discourse theory. The initial coding process was conducted manually to identify key phrases, repetitions, and patterns in song lyrics. To enhance inter-coder reliability, the dataset was independently coded by the researcher

and a coder from translation and interpreting department at Kafkas University. Each coder analyzed the lyrics separately, and disagreements in coding were resolved through discussion and consensus. The identified codes were grouped into broader categories that represented recurring gender-related patterns in the lyrics. Categories were developed based on semantic similarity and conceptual overlap. The final themes were established by analyzing category relationships, frequency, and significance within the dataset. Thematic patterns were refined through iterative comparisons to ensure they accurately represented the lyrical discourse. The process led the researcher to uncover the four primary themes present in the songs.

This study employs Fairclough's, Van Dijk's and Wodak's Critical Discourse Analysis models in its second stage of analysis. The research objective addressed in this study is to provide a description of the text analysis, social cognition, social context, and historical background in Tatlıses' songs using the analysis models. A method of analysis has been developed for the selected musical discourse with specific characteristics using the ideas of different scholars. The existence of a unitary methodology for CDA becomes impossible due to the tremendous diversity among texts, as demonstrated by the theoretical framework of CDA. Consequently, it is necessary to establish distinct procedures for the analysis of different texts. Consequently, a concrete methodology has been developed by utilizing these three CDA models, while acknowledging that all the elements for analysis proposed by these models do not occur in all of the texts. In light of this, this section delineates the numerous variables that will be examined in order to identify the linguistic decisions made in these pieces of music, the rationale behind them, and the ideology they conceal and uphold.

At the micro level, the analysis depends on Fairclough's model. The analysis of the text is related to the linguistic features of discourse that enable speakers to convey certain meanings and carry out power in social interaction and the analysis of discursive practices focuses on the specific ways in which language is used in particular situations. The language characteristics present in the first stage include symbolism, presupposition, and implicature. It analyzes the roles used for men and women in the lyrics and focuses on gender roles at the time the song was written. At the macro level, the analysis is based on Van Dijk' ve Wodak' models. The analysis of sociocultural practice involves investigating occurrences within a specific socio-cultural framework. The second stage facilitates the understanding of the lyrics and the exploration of the underlying knowledge they encompass.

During the this stage of the study, the selected texts are evaluated in relation to the wider framework of social structures. Finally, it examines how the songs create cognition in listeners, whether they reinforce patriarchal norms, the historical background of the songs, and the connections with similar songs.

4. FINDINGS

4.1. Results From Content Analysis

After the data were collected, coded, and analyzed in the first stage, four important themes emerged:

- 1-Worthless woman
- 2-Woman as a sexual object
- 3-Threats and insults against woman
- 4-Evil woman

The syntax, semantic, and rhetoric components comprise the micro structures. The syntax element is responsible for the organization of the gathered words or phrases to produce well-formed sentences in the language. The semantic element is associated with the meaning of the language. The rhetoric element is related to the ways in which language both reflects and shapes social reality.

At micro level, the lyrics used in these songs are in the form of simple sentences that are easy to understand by the listeners and also use a few sentences that use figurative language. The most dominant mood is the declarative and imperative ones whereas the interrogative is the least frequent. Modality also could be seen in some lyrics such as the use of “will and should”. It also includes idiomatic expressions like “kanım aksın ki” which means “I swear blind that”. In the lyric, syntax elements appear in the simple and complex active sentences in present and past tense. The characteristics of all active sentences are consistent. The subject of the sentence is an actor, and its location is at the beginning of the sentence. To be, verb, object, and adverb are listed in order of appearance after the subject. The pronoun “I” implicates the agent “male” and the pronoun “you” implicates the patient “female” in the mentioned discourses. Consequently, the agency is consistently emphasized through the agent, who is often the man himself, while the woman, the patient of the action, is purposely excluded from the role of the agent. Secondly, these songs contain some imperative sentences. An imperative sentence is a form of sentence that is

employed to establish a request, command, or direction. Occasionally, a subject is not required in an imperative sentence, as it is assumed to be comprehended implicitly. The imperative sentences of the song lyrics imply male supremacy, a power relationship of the man over woman.

On the other hand, the macrostructures include the thematic elements that convey the overall message of the lyrics. The theme in the core concepts is how the general meaning is observed. The theme illustrates the critical information or significant objective of the text that is communicated to the audience, readers, or listeners. The various components of the lyrics will culminate in a single element, which will be complemented by the other components to illustrate a shared theme. The thematic elements in the songs are worthlessness towards women, to highlight their sexuality, and to contain violence.

The content analysis of the lyrics has also uncovered that there are vernaculars, dialects and slang words. They are also rich in vivid symbolism and semiotics, depicting women in stereotypical and manipulative roles. The presence of vernaculars, dialects, slang words, symbols, and idioms in song lyrics significantly influences social norms, gender roles, and patriarchal ideology by reinforcing traditional cultural narratives, shaping audience perceptions, and legitimizing power structures. These linguistic elements do not merely serve an aesthetic or artistic purpose; they act as carriers of ideological messages, making patriarchal values appear natural and acceptable.

Vernacular and dialectal language often reflects deeply ingrained regional beliefs about gender. These linguistic variations preserve traditional views on masculinity and femininity, influencing how different gender roles are perceived in various cultural settings. For example, In rural dialects, words referring to women often carry submissive connotations, portraying them as passive, dependent, and domestic. In contrast, men are described using strong, authoritative, and dominant language. If a dialect consistently portrays women as caregivers and men as providers, alternative gender roles become socially unacceptable or deviant. This linguistic conditioning affects how individuals in a given society internalize and reproduce patriarchal ideology. In addition, slang terms for women often carry demeaning, sexualized, or derogatory connotations, reinforcing their subordinate status in patriarchal societies. When negative slang expressions about women are repeatedly used in popular culture (especially in song lyrics), they become part of everyday language and accepted social norms. This subconscious repetition normalizes harmful gender stereotypes, making misogyny, sexism,

and male dominance appear acceptable. Furthermore, symbolism in lyrics often portrays women as delicate, fragile, submissive, possessed, desired, or evil beings while men are associated with strength, power, or dominance-related imagery. This binary opposition between genders maintains hegemonic masculinity and discourages deviation from traditional gender roles. Finally, many idioms related to gender implicitly reinforce male superiority and female dependence. Idioms are passed down through generations, embedding gender norms deeply into societal consciousness. Their repetitive use indoctrinates people into accepting patriarchal values without questioning them.

Driven by the impact of the arabesque genre, the extensive popularity of these songs in Türkiye establishes them as significant catalysts capable of exerting influence over the public. Although these songs may appear to be light-hearted forms of amusement, they actually function as powerful instruments of hegemony when examined more thoroughly and comprehensively. They create and maintain stereotypes about both males and females. These preconceptions not only arise but also obtain significant credibility when they are unquestioningly embraced by the majority. Building upon the overarching trends identified in the analysis, a more elaborative investigation of the chosen songs in this study reveals hidden ideologies.

4.1.1. Worthless Woman

When the following songs are examined, it is seen that these songs try to turn women into silent servants or commodities that can be bought and sold in Turkey's patriarchal society.

Digel malım / Digel canım (Aşk kalbimde yer almış)

(Come here, my property. Come here, dear.)

Ben bir yiğidin malıyam / Dedi gardaş Urfalıyam. (Dedi ki nişanlıyam)

(I am the property of a brave man. I am from Urfa, she said.)

Anam nenesinden kız istemiş / Araba dolusu başlık istemiş (Perşembe gününde)

(Mom asked her granny for the girl in marriage, but the granny demanded the bride price for marriage.)

Biri der neredeydin / Biri der kiminleydin / Biri der gelmeyeydin / Yandım üç avrat elinden (Tosuno)

(The one says, where were you? The other says, with whom were you? The third one says, you needn't have come back after this time. I am ruined because of these wives)

Bak kızıyorum evinde otur çocuk doğur hey/ İşin gücün yok mu senin bir sıcak çay dök.(Erkekler)

(I am getting angry. Do not leave home. Get pregnant. If you don't have anything better, pour a cup of hot tea for me.)

Analar kız beslemiş / Vermedi sevdiğine (Aman kardaşım)

(The moms have raised their daughters but haven't let their daughters get married to the lover.)

Aziz misafir gelmiş / Şeker şerbet ez hanım. (Ayez hanım)

(The one, who is a sainty guest, has come. Prepare candy and sherbet for the guest.)

İpek mendil kirlenmiş / Gönder yar yıkasın o (Tosuno)

(The silk handkerchief is dirty. Send it to my lover to be washed)

Tut kolundan at gitsin / Eskimişse at hitsin / Yaramassa at gitsin (At gitsin)

(Throw her away holding her by arm. If she is wornout, throw her away. If she is useless, throw her away)

Biraz yüz verdim diye havalara girme sen (Allah yalanı sevmez)

(Do not get cocky just because I have indulged you a bit)

On iki gelin sevdim / Yine gönlüm sendedir (Kara çalı düzeledir)

(I have loved 12 brides, but I am still in love with you.)

At micro level, parallelism is the process of matching the forms of words, phrases, or clauses within a sentence. Parallel construction enhances the lucidity of your texts and underscores the importance of your arguments. In terms of stylistic features, there are parallelisms in lyrics such as “Come here, my property. Come here, dear”, “I am the property of a brave man. I am from Urfa, she said”, “Throw her away holding her by the arm. if she is worn-out, throw her away. If she is useless, throw her away”. In addition, the repetition of “throw away” reduces a woman's worth to her usefulness to a man. This linguistic pattern conditions the audience to accept female replaceability as natural. Furthermore, the slang phrases such as “Do not get

cocky just because I have indulged you a bit” suggest that women must remain humble and obedient, discouraging self-confidence or self-worth.

The word “bride price” implies an ideology that presupposes a man is a woman owner who pays the price of a woman, and highlights how women are treated as commodities exchanged between families. Additionally, the use of imperatives in the above discourses implies male supremacy, a power relationship of the man over woman.

The lyrics show the objectification of women when the woman says, “I am the property of a brave man” or when the man says, “Come here, my property”. Also, the phrase “three wives” emphasizes mandatory requirements for women, more than one of whom a man can have as if they were material for the man. These songs promote and sustain masculine dominance by highlighting their influential position in society. Therefore, musical discussion reinforces the dominant ideology of these male-dominated social systems. Woman is a small commodity that can be placed anywhere and bent in any way in this classical patriarchy.

In addition, the songs include the phrases “The one says, where were you? The other says, with whom were you? The third one says, you needn’t have come back after this time. I am ruined because of these wives”, “I am getting angry. Do not leave home. Get pregnant. If you don’t have anything better, pour a cup of hot tea for me” and “Throw her away holding her by the arm. if she is worn out, throw her away. If she is useless, throw her away”. These phrases highlight the worthlessness of women. The theme of controlling women’s actions reflects the traditional family structure, where men were the decision-makers, and women had limited autonomy. It is known that women were buried alive in the 6th century in Arab society because they were shamed by their fathers, which is an indication that women were not valued (Gülaçtı, 2012: 76).

It is seen that women are perceived as beings that should serve, with expressions such as “I am getting angry. Do not leave home. Get pregnant. If you don’t have anything better, pour a cup of hot tea for me”. In traditional patriarchal societies, women are expected to do the housework and raise children, while men work outside to meet the economic needs of their families (Gazioğlu, 2014). This suggests that the existing male-dominated hierarchies are upheld and perpetuated through these songs, as they depict a scenario where authority is transferred from females to males. Such a portrayal is presented as normal, inherent, effortless, and seemingly unchangeable as if it has existed since the dawn of time (Aleshinskaya,

2013). Considering such male-oriented organizations are quite abundant in male-dominated societies, these unequal and male-biased ideologies will consistently be reinforced through discourse, particularly in songs.

At macro level, these songs were written in a historical period (1970s-2000s) when patriarchal values were dominant, especially in rural Turkey. In addition, the multilingual and dialectal features of the lyrics (e.g., Şanlıurfa dialect) reinforce the idea that these gender norms are stronger in rural communities, making them appear culturally justified rather than socially constructed. The songs illustrate the limited role that women have in the patriarchal society of Turkey. The existence of a woman is so meaningless that she can be owned (more than once), sold for a price, commanded and, if desired, removed. In this context, the presentation style of women in some songs makes it a discount product that men can obtain (İmançer & İmançer, 2002: 18). In this social order, which allows men to dominate women, women have been made dependent on men by tradition, oppression, violence and fear, and they have been made to believe in the correctness of the behaviors expected from them. The patriarchy uses its power to make women quiet servants. Patriarchy aims to reinforce men's power and ignore women by minimizing the effectiveness of women in society. The woman that patriarchy wants is a servant who obeys but does not produce words, rather than a conscious and productive individual (Soyumert, 2008: 17-20). Living in a patriarchal society almost invariably results in a woman being placed in the second position in social life. Women are often depicted as fragile individuals who require the assistance of males to survive. Frequently, women are subjected to male dominance and may even suffer the loss of their identities as autonomous spirits.

Tatlises was born in 1952 in Şanlıurfa, in his own words, in a cave. She is the eldest of seven children. When Tatlises was born, his father was in prison. He never had any formal education. He kept living by selling water in different places and working in construction areas since early ages. Family is the first and the most important carrier of gender. The values and norms of society are internalized within the family. (Akın & Aydemir, 2007: 46). Especially in Eastern and Southeastern Anatolia, the role of women in the family keeps women in the background. Today, in Eastern and Southeastern Anatolia, women gain respect to the extent that they produce sons, not daughters, and work in their homes and croplands without expecting any financial or emotional return, but despite all these, they still cannot avoid being second-class citizens and being subjected to all kinds of physical violence. (Hatunoğlu et al. 2014: 243) As in many regions of

Anatolia, in the region where Tatlıses was born and raised, women do not have educational status and economic benefits, they have an extremely limited worldview, and the feudal reality and male hegemony are very strong. For these reasons, they are more oppressed and exposed to more violence. (Hatunoğlu et al. 2014: 244). Our proverb “Women do everything, men do the rest.” summarizes the women's situation in rural areas. Tatlıses was born and raised in a patriarchal society and a patriarchal family structure where women were seen as worthless. Considering that he had never any formal education, it is obvious that he has an image of a woman in his mind as she sees and experiences from her family and the other families, and this bad image is reflected in his songs. It is a widely held belief that language is influenced by society; however, it is equally crucial to comprehend the ways in which language influences and impacts society. Coming from a lower-class background and achieving immense success, Tatlıses' music often reflects the values, struggles, and male-dominant mentality of his upbringing. His songs serve as both a reflection and reinforcement of traditional gender dynamics, particularly regarding male authority over women, arranged marriages, and female subordination. The access of women and men to opportunities, rights and services, their social status, their visibility in society, and their participation in social life depend on centuries-old stereotypes of gender. The patriarchal structure is not only limited to the family, but also exists in every area where women try to exist, and as a result of all these, gender discrimination has become a universal reality.

Briefly, the repetition of specific linguistic structures sustains power relations. In these lyrics, the consistent reinforcement of male authority and female submission creates a subconscious cultural norm. These lyrics align with historical gender roles, making them appear timeless and culturally justified. Listeners who internalize these lyrics may subconsciously accept that women should remain passive, loyal, and obedient. They sustain gender inequality by making historical oppression seem like an unavoidable cultural norm.

4.1.2. Woman As a Sexual Object

In these extremely dangerous songs examined, women are mentioned as someone to kiss, sleep with, and play with whereas men are described as someone to desire women's bodies and to take advantage of it.

Koynunda bir çüt meme / Soyulmuş nara benzer (Bu gelin Abalıdır)

(There are a couple of boobs on her breasts. They look like a peeled pomegranate)

Elma gibi yanaklardan / Kiraz gibi dudaklardan / Ellere varda bize yok mu (Ellere varda bize yok mu)

(Cheeks like apple. Lips like cherry. Others have them but why not me?)

Bir kızar bir naz eder / Öptürmez doya doya (Esmerin adı Oya)

(She is either hot or cold and doesn't let me kiss her to my heart's desire)

Dudağı kiraz / Dişleri sedef / Gerdanı beyaz / Öpeyim biraz (Hayrettin ağabey)

(Her lips like cherry, her teeth like pearl, her neck is white, let me kiss you a bit)

Bir öpücük vermedin / Vallah huylandım siye (Kara üzüm habbesi)

(You didn't let me kiss you once, so I got chafed at you.)

Tuttum karının eteğinden / Tuttum karının memesinden (Kavur balıkları)

(I grabbed woman's skirt and boobs)

Sil gözünden sürmeleri / Çöz göğsünden düğmeleri / Göreyim yar sineleri (Sürme çekmiş gözlerine)

(Wipe the eyeliner from your eyes, unbutton your dress, and let me see your boobs.)

Kız demedim dul demedim eğlendim. (Rakı içtim şarap içtim)

(I had fun of them irrespective of whether they were a virgin or a widow.)

Şimdiki kızlar ne hoş olur kucakta, vay vay / Öpüşürken yemek yandı ocakta (Bir taş attım bencereye)

(Today's girls will be nice on the lap, how lovely. The meal got burned on the stove while we were kissing each other.)

Tombul tombul memeler / Memeler baş kaldırmış / Kavuşmuyor düğmeler (Tombul tombul)

(Chubby boobs. They are so erect that her buttons don't come together.)

Bomboş kalmışsa sokaklar / Karanlık beni saklar / İşte o an o

dudaklar / Öpülmez mi yeşil gözlüm (Yeşil yeşil)

(If the streets are empty, the darkness hides me. At the very moment is it high time to kiss your lips, my green-eyed lover?)

Aman bir güzelki... / On birinde gonca diye koklarlar / On dördünde badem şekere benzer / On altında gören aklım dağılır / On yedide göğsü cennet bağıdır (Yaş 65)

(Oh my god, she is so pretty. She is smelled like rosebuds at 11. She's like an almond toffee at 14. I'm out of mind when she is at 16. At 17, her breasts are like a garden from heaven.)

İndim derelerine / Bilmem nerelerine / Kaytan bıyıklarımı sürsem nerelerine (Kırmızı kurdale)

(I have reached your gutters, which I don't know well. I don't know which parts of her body I should rub my thick mustache.)

At micro level, the Persian-original words used in the songs, “Çüt” (a couple of) and “Sineler” (boobs), are unfamiliar dictions, and the euphemisms in these lines aim to hide the anemic mentality underlying them, to a small extent. Moreover, many of these lyrics use dialectal expressions that objectify women, making patriarchal language more acceptable through folk-like storytelling. The use of Şanlıurfa and southeastern Turkish dialects adds an “authentic” and “traditional” feel to gendered power dynamics, making objectification seem natural and culturally justified. There are also hyponyms such as “apple, cherry, pomegranate and metaphors such as rosebud, almond toffee, gutters and a garden in heaven”. The lexical connotations of the words such as “apple, cherry, pomegranate, rosebud, almond toffee” are taste, flavor, sweetness and pleasure. In the lines above, these words are consistently used to describe women's body parts to be kissed. The male describes the cheeks, lips and breasts of the woman with these words and expresses that he wants to kiss her, which represents the objectification of women in a society that is predominantly controlled by men. Moreover, the word “gutter” is a metaphor used for the lower parts of the female body that are usually wet. In addition, the use of vocabulary such as virgin and widow to describe women serves to maintain male dominance and obliterate a woman's sense of self, resulting in her oppression, voiceless and sexual object in the context. The lyric “I had fun of them irrespective of whether they were a virgin or a widow” reflects male privilege in sexual relationships, suggesting that a man has the freedom to engage with both virgins and widows for pleasure,

reinforcing a double standard where male promiscuity is celebrated, but female sexuality is restricted. These lyrics shape audience perception, reinforcing sexual entitlement, male dominance, and female objectification. By romanticizing young girls, dehumanizing women, and portraying them as consumables, the songs contribute to a culture where women are seen primarily as objects of male desire. The repetition of sexualized language in musical discourse normalizes gender inequality, influencing how men treat women and how women perceive their own worth.

In addition, the songs include feminine characteristics of the beautiful woman portrait such as green eyes, light skin, apple cheeks, cherry lips, pearly teeth, and large breasts. According to Gumiandari and Nafia (2019), a signature of women is femininity which is their distinct commodity. Women are frequently assessed based on their appearance, speech, and behavior. They will be perceived as peculiar or other individuals if the beauty standard established by males, is violated. Furthermore, in society, the physical aspect of a woman is frequently the primary factor influencing the reactions of others and the emotions of the woman herself (Polivy & Herman, 2007). It is unsurprising that a woman will experience a sense of alienation or inferiority when she fails to meet these beauty standards, resulting in a sense of insecurity

In this study, the highest rate belongs to the sexual object. In a patriarchal society, attitudes, behaviors and practices such as seeing women as sexual objects and legitimizing harassment and rape due to the general belief that they have the potential to be prostitutes are frequently observed (Baydar, 2013: 152). In the songs examined, women are mentioned as someone to kiss, sleep with, and play with. Men want to have women's bodies. The songs state that women are hot and men want to take advantage of it. It draws attention to the fact that "girls will be nice on the lap". Especially the songs named "Tombul tombul", "Bu gelin abalıdır" and "Yaş 65" contain serious sexist messages and pedophilia. Tatlıses' music reaches a wide audience, especially in geographies where the traditional and patriarchal structure is strong, and produces a cultural discourse that legitimizes the portrayal of women as sexual objects from an early age. His presentation of the female body from a male perspective by depicting young girls in his songs with metaphors such as flowers, fruits and candy reinforces the idea that the real value of women is youth and sexual attractiveness in the subconscious of the listeners. Tatlıses' emergence as a national and international icon, especially from regions such as Şanlıurfa and Eastern Anatolia where traditional social norms prevail, has ensured that such

ideological discourses resonate not only locally but also nationally. Thanks to her popularity, these songs have shaped not only individual tastes but also the social perceptions of the masses. This contributed to the reproduction of social phenomena such as underage marriages, men's authority over women, and the view of the female body as an object of property, even perceived as a romantic or traditional value. Thus, through music, the idea that women are only valuable when they are young and virginal is transmitted from generation to generation, while the idea that men have the right to possess women's bodies is presented as a natural reality. Over time, these subliminal messages feed the idea that women's sexual identity should be shaped from an early age, leading to the implicit normalization and romanticization of pedophilia.

Throughout the ages, in accordance with the patriarchal system, women have been seen as belonging to the home and man. Men's dominance over nature, which comes from hunting, also includes women (Berkay, 2000: 26). Unlike the woman, who is an organizing and unifying element within the home such as ensuring the integrity of the home, bringing family members together, and taking care of the children, the man takes care of his family by taking on the role of protecting his family and supporting his family financially. For this reason, women must be protected by society, above all else, as a good wife who knows how to please and make their husbands happy, and as an ideal mother who watches over their children. For this reason, the first purpose of sexual ethics in both Western civilization and Eastern civilization has been to protect women's honor and purity. Because it is impossible to talk about the concept of fatherhood without them. A family without a father means that the patriarchal family order is in danger (Russell, 2003: 10). The fact that sexuality is seen as a taboo in such conservative societies can also cause repressed emotions to be revealed for men in later ages. It is obvious that Tatlıses grew up in such a society and family culture, considering that he has 7 siblings. Additionally, the number of child brides is quite high in this region where Tatlıses grew up. It is also known that Tatlıses also worked in casinos and nightclubs before becoming famous. These types of entertainment venues are the most obvious places where women are seen as sexual objects. Women working in such places are invited to tables, made to dance and even have sex. The socio-cultural family structure and geography into which Tatlıses was born and grew up as well as his educational background and working life were reflected in his own life and songs in the later years of his life.

As a conclusion, these lyrics reflect deeply ingrained patriarchal

values in Turkish society, where women's worth is often reduced to their physical appearance and sexual desirability. The hypersexualization of young women (especially in Yaş 65) reflects historical norms where girls were expected to be sexually desirable at a young age, aligning with child bride traditions that persisted in rural Turkey. Such lyrics romanticizes the sexualization of young girls, reinforcing the cultural idea that a girl's body is a symbol of temptation and desire from an early age. The comparison to flowers, sweets, and paradise suggests that a woman's only value is in her youth and physical attractiveness. The objectification of underage girls normalizes gendered power imbalances in sexual relationships. It is seen that such lyrics cause sexual discrimination between men and women, and the adjective "sexual object" is attributed to women (Taşal and Vural, 2011: 6-7). With these expressions in the songs, the position of women is reduced to the lowest common denominator of male fantasies (Can, 2008).

4.1.3. Threats and Insults Against Woman

These following lines epitomize the stark contrast in the roles assigned to men and women within societal structures and sustain the idea that women are vulnerable and easily exploitable on physical, mental, and social levels.

Vurun vurun öldürün / Yari terk edenleri (Ağamda şimdi gelir)

(Gun those who dump their lovers down)

Allah cezanı verecek / Alem sana gülecek (Allah cezanı verecek)

(The god will punish you and everybody will make fun of you)

Tüfeğim dolu saçma / Sevdiğim benden kaçma (Bitliste 5 minare)

(My rifle is loaded so don't try to run away, my lover.)

Göze aldım 20 sene yatarım / Benden başkasına yar etmem seni
(Çoban)

(I run the risk of being jailed for 20 years but I do not let you belong to anyone but me.)

Kızını dövmeyenler / Billah dizini döver (Dünya böyle kurulmuş)

(Spare the rod and spoil the daughter)

Ben erkeğim hemen önümde eğil diz çok (Erkekler)

(Bow down and kneel because I am a man)

Kız ben seni vurmazmıyam / Saçlarından asmasmıyam (Kız ben seni vurmaz mıyam)

(Girl, wouldn't I shoot you? Wouldn't I hang you by your hair?)

Kanım aksın ki / Terketmem seni (Odalarda ışksızım)

(I swear blind that I will never leave you.)

Git ara bul getir / Saçlarını yol getir (Saçlarını yol getir)

(Go and find her. Bring her here tearing her hair out)

When it comes to the lyrics including threats and insults to women at micro level, the language is less formal and more offensive with only negative expressive values. The pronoun "I" implicates the agent "male" and the pronoun "you" implicates the patient "female" in the above discourses. Consequently, the agency is consistently emphasized through the agent, who is often the man himself, while the woman, the patient of the action, is purposely excluded from the role of agent. This exclusion serves to reinforce the notion of subservience, positioning women as obedient to their male counterparts. Additionally, the deliberate absence of the woman as the agent implies the denial of her equal rights—rights that her male counterpart exercises over her. To van Leeuwen (1997), such absence, which may have been represented in the discourse, is frequently disregarded, potentially as a result of ideological considerations. The intentional act of leaving out and disregarding women in the text marginalizes them from prominent social portrayals in society, assigning them to weaker and secondary positions.

Physical violence is more prominent in the lyrics of the songs about violence against women. Physical violence in songs shows itself in the phrases “My rifle is loaded so don't try to run away”, “run the risk of being jailed for 20 years but I do not let you belong to anyone but me”, “Girl, wouldn't I shoot you? Wouldn't I hang you by your hair?”, “spare the rod and spoil the daughter”. The use of direct physical threats normalizes extreme violence as a response to female disobedience. This type of language reinforces male entitlement over women's lives and bodies. The rhetorical question format "vurmazmıyam" literally translated “wouldn't I shoot you?” makes the threat sound inevitable, as if the woman's actions justify the violence. The willingness to kill or harm a woman to prevent her from being with another man romanticizes possessive control. It reinforces the idea that women do not have autonomy in choosing their partners. Moreover, the phrases "I do not let you belong to anyone but me" and “I swear blind that I will never leave you” emphasize the essential requirements

for a woman to be emotionally connected to a guy, as if he is indispensable to her. The metaphor “Kanım aksın ki”, which literally translated as “let my blood flow”, romanticizes suffering and violence, suggesting that true love requires bloodshed and self-destruction. It promotes the idea that women should tolerate possessive and abusive behavior as proof of devotion. The proverb “spare the rod and spoil the daughter”, which is literally translated as “Those who don’t beat their daughters will regret it” also legitimizes domestic violence, reinforcing the belief that physical punishment is necessary for controlling women. By using religious undertones “Billah”, which means “I swear”, the lyric makes violence seem not just acceptable but divinely justified. It perpetuates the idea that women must be controlled from a young age to prevent disobedience later in life.

The phrases “spare the rod and spoil the daughter” and “Bow down and kneel because I am a man” suggest the coexistence of men and women in Turkish society where males have the majority of power and influence. These lines explicitly establish male superiority and female submission. The command “kneel” suggests complete obedience, portraying women as subordinates. These lines also epitomize the stark contrast in the roles assigned to men and women within societal structures, perpetuating detrimental effects on the perception of female agency. The portrayal of women as fragile and weak is reinforced through this discourse, undermining their sense of empowerment. This form of media communication sustains the idea that women are vulnerable and easily exploitable on physical, mental, and social levels. It implies that the value of women's existence is diminished to the point where their compliance becomes imperative. Disobedience on their part is met with coercion. This narrative asserts that women are obligated to conform to societal norms while men enjoy greater freedom in their actions. The music industry is developing day by day as a sector where violence against women is getting intense both physically and psychologically. For example, the violence committed by Tatlises against his female friends has repeatedly made its place in the headlines of the newspapers (Kuyucu, 2014: 53-78). Tatlises’ own life story aligns closely with the themes in these lyrics. His public persona and personal history include allegations of domestic violence, threats against women, and a controlling attitude toward female partners. His rise to fame in the 1980s and 1990s coincided with a period in Turkish society where gender-based violence was often dismissed or justified under traditional male authority. Thus, the violent and threatening themes in his songs are not just artistic expressions but reflections of real societal norms that he both represents and reinforces. Violence against women is a global problem that affects the whole

world. These gender roles imposed by male hegemony and patriarchal social structure are the main reasons for violence against women, which are used to exploit and control women.

Individuals are always within a cultural system. This system has defined certain behavioral codes to coexist. Even when individuals reject the codes of the dominant culture in which they live, they create their lives under the guidance of a predefined cultural system, at least partially based on these systems (Leung and Cohen, 2011: 508). The gender-based perception of honor and purity in patriarchal societies is reconstructed by making women adopt gender roles and behaviors during the socialization process (Öztaş, 2018: 17). At this point, it is seen that the patriarchal social structure is decisive in the historical path regarding the emergence and shaping of honor and purity as a male-biased phenomenon. Honor and purity are a gender-based power relationship and a matter of men; Being pure belongs to women, and protecting this purity belongs to men. In this sense, it becomes important for the man to be dominant and powerful and for the woman to be passive and submissive, to strictly comply with gender rules and to be very careful in her behavior both in private and public areas. A woman who is considered to have harmed her own purity and her man's honor may be warned, scolded, insulted, or punished through physical violence, depending on the severity of the damage. This punishment based on physical violence can range from beating to wounding and killing. In this honor culture, violence against women by male members of the family due to their disapproved behavior regarding sexuality is called "honor crimes", and the killing of women due to the belief that tarnished honor can only be cleaned by eliminating the presence of the woman is called "honor killings". In this honor culture, women are perceived not as a subject with their existence, personality, body and sexuality, but as an object whose property belongs to men. For this reason, the control over women and the social construction of patriarchy pushes women into the position of open object of domination, exploitation and violence in almost every part of the world. Men, who are the perpetrators of violence against women, use the concept of honor, almost like an ideology, to justify violence or provide an excuse for it. The concept of honor crimes and honor killings is very common in the region where Tatlıses was born and raised. It is also known that his father was in prison when Tatlıses was born. This tendency towards violence, which comes from his family and the geography he lives in, has been reflected many times in Tatlıses' loves, marriages and social relationships. He has been the subject of national news many times with his violence against his wife, having his lovers shot with a gun and his degrading statements towards women. At the

Pantene Golden Butterfly Award ceremony, where awareness of women's rights came to the fore, the “Lifetime Honor Award” was given to İbrahim Tatlıses, which was criticized by many women on social media.

These lyrics shape listener perceptions of gender roles and violence, particularly among men in rural, conservative communities where Tatlıses has a strong following. The repeated exposure to violent threats against women in music normalizes the idea that violence is part of male-female relationships. Young men hearing these songs may internalize these messages, believing that dominance and aggression are necessary to control women. By portraying disobedient women as deserving of violence, the lyrics send a message that good women must be submissive to avoid harm. Female listeners may internalize fear and self-censorship, believing that they must obey men to avoid violence. This contributes to women accepting abusive relationships as normal or even romantic.

4.1.4. Evil Woman

When we look at the following lyrics, the woman is seen as a means of satisfaction for men and as an object that seduces the man and provokes him sexually.

Yere bakan / Yürek yakan / Alemi peşine takan (Kim çeker seni)

(You are both a dark horse and a heartbreaker. You make everyone flock after you.)

Yanıyorum söndürelim mi? Tabi / Çıktı ateşim indirelim mi? Tabi / Bak bu sözlerin lafta kalırsa senin o tabini yerim. (Tabi Tabi)

(Female: I'm on fire / Male: Do you want me to put it out? / Female: Sure. / Female: I have a fever / Male: Do you want me to lower your fever? / Female: Sure. / Male: I will eat you (sexually) if your words are just all talk.)

Ben sana kandım Zühtü / Amanıda yandım Zühtü / Bir uçkuru çözemedim ipekten de Zühtü (Zühtü)

(I fall for you, Zühtü. I burn with you, Zühtü. I could not untie your silk belt, Zühtü.)

Güzel güzel bakarsın / Yürekleri yakarsın / Daldan dala konarsın / Şıpsevdisin vallahi (Şıp sevdi)

(You look beautiful. You make everybody fall in love with you. You bounce from someone to others. You are quick to fall in love.)

At micro level the idiom “You are both a dark horse and a

heartbreaker” plays into the common trope of the deceptive woman who appears innocent yet causes emotional turmoil. The use of this idiom for women signifies a stereotype of deceptive femininity, reinforcing the Madonna-Whore complex, where women are either pure and virtuous or seductive and destructive. Another idiom “You make everyone flock after you” shows that the woman is positioned as an irresistible force, controlling men’s emotions.

In the phrases “Female: I am on fire, I have a fever, I fall for you, Zühtü, I burn with you, Zühtü. I could not untie your silk belt, Zühtü”, the use of repetition and colloquial phrasing intensifies the sense of male suffering. The name “Zühtü” itself is significant, as it carries a humorous, almost mocking tone, portraying the speaker as helpless before a powerful, seductive woman. “Uçkur” (silk belt) is a metaphor for sexual desire, reinforcing the idea of a woman who manipulates intimacy. The female character is the initiator of desire, stating she is “on fire” and has “a fever”. This aligns with the Evil Woman trope, where women are depicted as: masters of deception, which means using words to entice men while withholding true fulfillment, controlling through passivity, which means making the man feel uncertain about her sincerity, and femme fatale figures, which means setting emotional and sexual traps for men.

In the phrases “You look beautiful. You make everybody fall in love with you” the woman is depicted as dangerous and manipulative, using her beauty as a weapon. Moreover, the phrases “You bounce from someone to others. You are quick to fall in love” highlights the untrustworthy and promiscuous woman stereotype, implying that she lacks emotional depth or loyalty.

Throughout human history, the positioning of women based on men has led to their lack of identity. When we look at the related literature, it is clear that women are depicted as demonic creatures in some religions and communities. For example, in Christianity, the woman who caused Adam to be expelled from heaven and the human race to become sinners by making him eat the forbidden fruit represents evil and dining with the devil (Akdemir, 1991: 251). In patriarchal societies, a woman is a commodity that is exploited by her father and brothers before marriage and then is passed like an inheritance from a man to another man. Patriarchy sees women not as a human being but as a sexual object to satisfy their desires. According to this idea, a woman is a witch who seduces men. Considering the expressions such as “there is no smoke without fire” or “if a woman does not wag her tail, men will not chase after her”, this patriarchal society has succeeded in

acquitting the man by placing all the blame on the woman. As a social cognition, it is inevitable for Tatlıses, who grew up in this kind of social structure, to adopt these ideologies and reflect them in his songs. His music is heavily influenced by traditional Middle Eastern and Turkish storytelling, where men are often portrayed as victims of love, and women are depicted as either idealized lovers or “femme fatales”. The lyrics above showcase these motifs, reinforcing cultural perceptions of gender roles.

In these lines, the male narrator often portrays himself as helpless before the woman’s charms, positioning himself as a passive sufferer rather than an agent of his own fate. The woman is never innocent—she is either seductive, controlling, or unfaithful, reinforcing misogynistic narratives. These songs sustain male-dominated cultural norms, where the ideal woman is either unattainable or dangerous. The narrator’s emotional turmoil is validated, suggesting that men have the right to feel wronged and victimized by women’s choices. In the Arabesque tradition, suffering is romanticized, and masculinity is often defined through emotional endurance, making it socially acceptable for men to express heartbreak but not vulnerability. These songs echo older Turkish folk traditions which includes unfaithful women, reinforcing the idea that men are destined to suffer due to women’s choices. These gendered representations perpetuate harmful stereotypes, positioning men as passive victims of female manipulation rather than equal participants in relationships. The lyrics may have influenced public perception of relationships, reinforcing male entitlement to women’s affection. In a contemporary feminist context, these lyrics could be criticized for their reductionist portrayal of women, yet they remain culturally significant due to their emotional depth and relatability for many listeners.

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

This study aimed to uncover how İbrahim Tatlıses’ musical discourse perpetuates gender inequality by embedding patriarchal ideologies within song lyrics. The findings indicate that his lyrics consistently reinforce traditional male-dominated narratives, positioning women in limited and subordinate roles. Through Critical Discourse Analysis (CDA), four major themes emerged: (1) worthless woman, (2) woman as a sexual object, (3) threats and insults against women, and (4) evil woman.

These themes reveal deeply ingrained gender stereotypes, where women are either idealized as pure and submissive or demonized as manipulative and dangerous. The analysis highlights how language, dialects, idioms, and metaphors reinforce patriarchal values, shaping public

perception of gender roles. The normalization of possessiveness, male entitlement, and even violence within lyrics suggests that musical discourse does not simply reflect social norms but actively constructs and maintains them.

Historically, arabesque music, as a genre, has served as an outlet for male suffering, often romanticizing men's emotional pain while framing women as the cause of distress. This victimization of men and vilification of women contribute to patriarchal structures that justify gender inequality. The persistent presence of vernacular expressions, symbolic language, and cultural references further legitimizes these gender roles within Turkish society, particularly in rural and conservative communities where Tatlıses has a strong following.

The findings of this study suggest that music serves as a powerful ideological tool that reinforces gender disparities. The repetition of gendered narratives over time influences audience cognition, normalizing the idea that men must dominate women and that women should remain submissive to avoid negative consequences.

To counteract the harmful effects of such musical discourse, several recommendations emerge:

1. Educational Interventions: Schools and universities should integrate media literacy programs to critically examine gender representations in music, helping students recognize and challenge patriarchal discourse.
2. Artist and Industry Responsibility: Musicians and producers should be encouraged to create content that promotes gender equality rather than reinforcing stereotypes. Industry-wide initiatives could incentivize gender-sensitive songwriting.
3. Audience Awareness Campaigns: Public discussions and media campaigns can raise awareness about how music shapes gender perceptions and the potential harm of normalizing misogynistic themes.
4. Regulation and Ethical Standards: While artistic freedom should be respected, media regulatory bodies should monitor and discourage content that explicitly promotes violence against women.

Despite the comprehensive nature of this study, several limitations should be acknowledged. The analysis focused exclusively on İbrahim Tatlıses' songs. Future studies could expand to other artists and genres,

providing a broader view of gender representation in Turkish music. Moreover, while this study focused on textual analysis, future research could examine listener reception, conducting surveys or interviews to understand how these messages are internalized by audiences. In addition, as societal attitudes toward gender evolve, future research should explore how modern Turkish music is adapting to these changes and whether gender representation is shifting toward equality. Finally, a cross-cultural study could compare gender narratives in Turkish arabesque music with other regional music genres, such as Arabic or Persian music, to understand how gender norms vary across cultures.

Music is not just a means of reflecting culture. it can also be a tool for challenging and transforming it. By adopting feminist perspectives in musical discourse, promoting gender equality in music production, and raising awareness among listeners, the industry can move toward a more inclusive and balanced representation of gender.

Ultimately, shifting the discourse in Turkish music, particularly in historically male-dominated genres like arabesque, will require collaboration between artists, academics, policymakers, and audiences. Only through conscious and collective efforts can music evolve from reinforcing gender disparities to challenging them and promoting equality.

6. SUMMARY

This study aims to reveal how İbrahim Tatlıses' arabesque lyrics reproduce gender inequality. The concept of gender no longer only refers to differences between men and women, but also to a structure that includes cultural norms and stereotypes of femininity and masculinity. Arabesque music, especially in Tatlıses' songs, reinforces a patriarchal narrative by portraying women in stereotypical roles such as victim, sacrifice or sinner. In this context, music is not only a means of entertainment, but also a powerful ideological discourse tool.

The study used the critical discourse analysis (CDA) method, and analyzed in detail 31 of Tatlıses' 217 songs. Four main themes emerged as a result of the analysis: Worthless women, Women as sexual objects, Threats and insults against women, and Evil women. These themes show that women are presented as submissive, silent or seductive figures. In the lyrics, women are portrayed as either objects to be possessed or "criminals" to be punished, while men are shown as strong, emotionally wounded but always dominant.

The language and idioms in Tatlıses' songs normalize patriarchal

values through regional dialects, metaphors and idioms. While roles such as women staying at home, giving birth to children and bringing tea to men are glorified, women's right to speak, sexual freedom or their existence as individuals are either belittled or perceived as a threat. In addition, sexuality is presented as a problem for women and a right for men. It is also seen that the descriptions of the female body in the songs are frequently reduced to young ages, thus implicitly legitimizing pedophilia.

The results of the study reveal that music does not only reflect culture, but also shapes it, and is a powerful tool that reinforces gender inequality. In this context, it is recommended that media literacy-based courses be given in educational institutions, gender-sensitive content be encouraged in the music industry, and audience awareness be increased. As a result, it is emphasized that artists, academics, and audiences should make a joint effort to ensure gender equality in male-dominated music genres such as arabesque.

7. REFERENCES

- Akbalık, E. (2013). Türk atasözleri cinsiyet algısı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 81-90.
- Akdemir, S. (1991). Tarih boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de kadın. *İslâmî Araştırmalar*, 5(4), 260-270.
- Akın, H. M. ve Aydemir, M. A. (2007). Üniversitede okuyan kız öğrencilerin cinsiyet rolü tutumları bağlamında aile ve evlilik kurumlarına bakışları. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18, 43-60.
- Aleshinskaya, E. (2013). Key components of musical discourse analysis. *Research Inlanguage*, 11(4), 423-444.
- Bayburtlu, A. S., Yılmaz, D. U. ve Kal, F. K. (2021). Türkü sözlerinde şiddet çağrıştıran ifadeler: İç Anadolu Bölgesi örneği. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 475- 488.
- Baydar, V. (2013). Popüler kültürde mizojini. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Academic Journal*, 8 (12), 151-165.
- Berktaş, F. (2000). *Kadınların insan hakları: İnsan hakları hukukunda yeni bir açılım, İnsan Hakları*. (Ed: K. Tankuter), İstanbul: Cogito Yapı Kredi Yayınları.
- Blacking, J. (1982). The structure of musical discourse: The problem of the Song text. *Yearbook for Traditional Music*, 14, 15-23.
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge: University Press.
- Can, N. (2008). Gençlik sorunlarında medyanın etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 62-76.
- Cervera, J. T., Postigo, M. L. ve Herrero, R. D. (2006). What is critical discourse analysis. *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüistics*, 11, 9-34.

- Çiftçi, E. (2010). Popüler kültür, popüler müzik ve müzik eğitimi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 149-161.
- Creswell, J. W. ve Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Durna, T. and Kubilay, Ç. (2010). Söylem kuramları ve eleştirel söylem Çözümlmeleri. (Ed: T. Durna) *Medyadan Söylemler*, 47-81. İstanbul: Libra.
- Ercan, G. S. ve Danış, P. (2018). Söylem, söylem çözümlemesi ve eleştirel söylem Çözümlemesi: Tanımları ve kapsamaları. *DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 527-552.
- Erginün, İ. ve Kerman, Z. (1988). *Mehmet Kaplan'dan seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fairclough, N. ve Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. (Ed: T. van Dijk) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, 2, 258-284. London: Sage.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. New York: Longman.
- Fairclough, N. (1996). *Language and power*. New York: Longman Inc.
- Filardo, L. (2015). Re-contextualizing political discourse: An analysis of shifting spaces in songs used as a political tool. *Critical Discourse Studies*, 12(3), 279-296.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish*. New York: Pantheon.
- Gazioğlu, E. (2014). Doğu Karadeniz bölgesinin toplumsal cinsiyet rejimi ve kadınların toplumsal konumları. *Karam Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 40, 95-108.
- Genç, H. N. (2006). Kadın, şiddet ve bazı türkülerdeki yansımaları. *Kadın/Woman 2000*, 7(2), 99-128.
- Gülaçtı, N. (2012). Sanatsal Bir obje olarak kadın ve bazı toplumlarda kadına bakış. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(2), 76-91.
- Gumiandari, S. ve Nafia, I. (2019). Women in the identity crisis of feminism; A critical analysis on gender movement based on Islamic psychology perspective. *HUMANISMA Journall of Gender Studies*, 3 (1), 1-12.
- Günay, V. D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Hatunoğlu, A., Hatunoğlu, Y. ve Avcı, M. A. (2014). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kadın problemlerine genel bir bakış, özelde Ağrı Doğubeyazıt ve Muş Malazgirt yöresinde kadın dışlanmışlığının sosyolojik ve psikolojik boyutu üzerine değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 243-252.
- Hesse-Biber, S. N. (2010). *The practice of qualitative research*. Sage Publications.
- Howarth, D. ve Stavrakakis, Y. (2000). Introducing discourse theory and political analysis. (Ed: David Howarth and Yannis Stavrakakis et al.), *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies and Social Change*. 1-23. USA: Manchester University Press.
- Huckin, T. (1997). Critical discourse analysis. (Ed: Tom Miller), *Functional*

- Approaches to Written Text: Classroom Applications.* 78-92. Washington: United States Information Agency.
- İmançer, D. ve İmançer, A. (2002). Televizyon reklamlarında kadın sunumuna özgü klişeler. *İletişim* 15, 1-22.
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal cinsiyet bakış açısından kente bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 344-357.
- Kırık, A. M. (2014). Türk Sineması'nda arabeskin doğuşu ve gelişimi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(3), 90-117.
- Kırlioğlu, H. İ. K. et al. (2016). Şarkılarda kadına yönelik şiddetin izleri: Niteliksel bir çalışma. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 6-30.
- Köten, E. ve Akdemir, H. E. (2021). Rap müzikte toplumsal cinsiyet temsilleri: toplumsal cinsiyet klişeleri, hegemonik erkeklik ve cinsiyetçilik. *Lectio Socialis*, 5(1), 43-59.
- Kuyucu, M. (2014). Eğlence endüstrisinde kadına şiddet ve medya: Sanatçı Bergen örneği. *İdil Dergisi*, 3(12), 53-78.
- Lazar, M. M. (2005). Politicizing gender in discourse: Feminist critical discourse analysis as political perspective and praxis. (Ed: M. M. Lazar), *Feminist Critical Discourse Analysis*. 1-28. London: Palgrave Macmillan.
- Leung, A. K. ve Cohen, D. (2011). Within-and between-culture variation: Individual differences and the cultural logics of honor, face, and dignity cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(3), 507-526.
- Martin, I. J. (2016). *Ideology through musical discourse: A critical discourse analysis on three of the most controversial rock/metal songs during the 1980s* (Undergraduate Thesis). Spain: Universidad de Valladolid.
- Martin, J. R. ve Rose, D. (2007). *Working with discourse: Meaning beyond the clause* (2nd ed.). Open Linguistics Series, London: Bloomsbury.
- Meyer, M. ve Wodak, R. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. London: SAGE Publications.
- Moi, T. (1989). Feminist, female, feminine. (Ed: C. Belsey & J. More). *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*. 38-61. London: Palgrave Macmillan
- Morgan, P. R. (1982). Theory, analysis, and criticism. *Journal of Musicology*, 1(1), 15-18.
- Öztaş, N. (2018). *Kültürel farklılık bağlamında namus ve bekâret algısı: Uluslararası ve Türkiyeli öğrenciler karşılaştırması*, (Master Thesis). Konya: Necmettin Erbakan University.
- Polivy, J. ve Herman, P. (2007). Is the body the self? Women and body image. *Coll. Antropol*, 31, 63-67.
- Roy, G. W. (2010). *Reds, whites and blues: Social movements, folk music, and race in the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Russell, B. (2003). *Evlilik ve ahlak*. (Trans. Ender Gürol). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Soyumert, A. (2008). *Türk sinemasının susturulmuş kadın karakterleri*. (Master Thesis). Ankara: Ankara University.

- Sözen, E. (2017). *Söylem: Belirsizlik, mübadele, bilgi / güç ve refleksivite*. İstanbul: Profil Kitap Yayıncılık.
- Stevens, E. Y. (2016). Teacher discourses and identities: Understanding your teaching self. (Ed: Kristen A. Munger). *Steps to success: crossing the bridge between literacy research and practice*. 201-210. Geneseo, NYC: Open SUNY Textbooks.
- Tagg, P. (2003). *Analyzing popular music: Theory, method and practice*. New York: Cambridge University Press.
- Taşal, B. ve Vural, F. (2011). Şarkı sözlerinde şiddet ögesi: Aksaray ili ilköğretim ikinci kademe öğrencileriyle yapılan bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 251-259.
- Taydaş, O. ve Sert, H. (2021). Bir popüler kültür ögesi olarak arabesk müziğin çevreden merkeze yolculuğu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 210-222.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2). 249-283.
- Van Leeuwen, T. (1997). Representing social action. *Discourse and Society*, 6(1), 81-106.
- Vural, F.G. ve İstanbullu, S. (2016). Cinsel çağrışımlı türkü sözlerinin tarihsel, duruma göre güncelliği. *Türk Araştırmaları*, 11(18), 79-94.
- Wodak, R. (2001). What CDA is about: A summary of its history, important concepts and its developments. (Ed: Michael Meyer and Ruth Wodak). 1-13. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications.
- Yıldız A. B. (2013). Müzik araştırmalarında toplumsal cinsiyet çalışmalarına Türkiye bağlamında genel bir bakış. *Porte Akademik Journal of Music and Dance Studies*, 6, 30-45.

Çatışma beyanı: Makalede çıkar çatışması olmadığını ve herhangi finansal destek alınmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 23.12. 2024

Kabul Tarihi: 11.02.2025

DEBORDIAN PSYCHOGEOGRAPHY AND IDENTITY IN EŞİKTE BY MINE BAY

Mine Bay'ın Eşikte Romanında Debordcu Psikocoğrafya ve Kimlik

Sedat BAY

Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
sbay@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9118-2775

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışma, Mine Bay'ın Eşikte romanındaki psikocoğrafya kavramını ve bu kavramın roman kahramanı Adam'ın kimlik oluşumundaki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, çağdaş edebiyat alanında psikocoğrafya ve kimlik temalarının kesiştiği noktada bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Romanın kahramanı Adam, bir ilkokul öğretmeni olarak tanıtılsa da asıl yolculuğu şehrin sokaklarında gerçekleşir. Guy Debord'un "dérive" kavramından hareketle, Adam'ın plansız dolaşımının içsel bir keşif sürecine dönüşümü incelenecektir. Şehrin gizli anlatıları, sabit sembolleri ve sürekli değişimi, Adam'ın kimlik arayışında bir labirent görevi görmektedir. Çalışmada, nitel bir analiz yöntemi kullanılacak ve Adam'ın iç monologları, şehirle etkileşimleri ve romanın genel atmosferi derinlemesine incelenecektir. Bu sayede, psikocoğrafik unsurların Adam'ın duygusal dünyası ve kimlik algısı üzerindeki etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, "flâneur" kavramı ile psikocoğrafya arasındaki ilişki de incelenerek, Adam'ın şehirdeki dolaşımının, bu kavramın günümüzdeki karşılığını nasıl yansıttığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Duyusal deneyim, psikocoğrafya, dérive, kimlik oluşumu, kentsel keşif

Abstract

This study aims to examine the concept of psychogeography in Mine Bay's novel Eşikte and its role in shaping the identity of the novel's protagonist, Adam. The study seeks to fill a gap in contemporary literary scholarship at the intersection of psychogeography and identity. While the protagonist Adam is introduced as an elementary school teacher, his true journey unfolds within the urban landscape. Drawing upon Guy Debord's concept of "dérive," this study will investigate how Adam's unplanned wanderings transform into a process of inner exploration. The city's hidden narratives, fixed symbols, and constant flux serve as a labyrinth in Adam's quest for identity. Employing a qualitative analysis, this study will delve into Adam's interior monologues, interactions with the city, and the overall atmosphere of the novel. Through this analysis, the study seeks to uncover the impact of psychogeographic elements on Adam's emotional world and sense of identity. Furthermore, by examining the relationship between the concepts of psychogeography and the "flâneur," the study will explore how Adam's urban wanderings reflect contemporary interpretations of the "flâneur".'

Keywords: Sensory Experience, Psychogeography, dérive, Identity Formation, Urban Exploration

1. INTRODUCTION TO PSYCHOGEOGRAPHY

In the intricate tapestry of urban environments lies the realm of psychogeography. Coined in the 1950s by the Lettrist Group (Coverley, 2006, p. 10), precursors to the Situationist International, the term analyses the environment on the individual. According to O'Rourke (2021), “drifting” was not confined to walking for the Lettrist. Their escapade began on a Gare de Lyon platform during a 1953 summer strike. Engaged in agitprop, they failed to win over stranded passengers for the strikers' cause. Guy Debord, Jean-Michel Mension, and their companions then exited the station. Flagging down cars, they embarked on a non-stop Parisian hitchhiking odyssey, spontaneously adapting their destinations to match the drivers'. Their aim, as Debord quipped sardonically, was to contribute to the general disarray.

Central to this concept is Guy Debord's influential definition: “the study of the specific effects of the geographical environment, consciously organized or not, on the emotions and behaviour of individuals” (Debord, 2006b, p. 8). Psychogeography, at its core, acts as a bridge between psychology and geography, exploring how urban spaces shape human experiences and influence actions. Since its inception, interpretations of psychogeography have diversified, enriching the field with a range of perspectives (Debord, 2006b, p. 8). However, its core remains steadfast: to understand the intricate interplay between human consciousness and the built environment.

Psychogeography challenges conventional perceptions. It forces one to look beyond the familiar, highlighting forgotten or overlooked facets of urban landscapes. In doing so, it fosters a deeper connection between individuals and their surroundings (Ross, 2013, p. 5). At the heart of this approach lies the concept of “*dérive*,” a French term meaning “drift,” championed by Debord and the Situationists. “*Dérive*” involves purposefully wandering through urban spaces without a set destination. This practice aims to disrupt habitual patterns of movement and perception, allowing individuals to rediscover their environment through fresh, unfiltered perspectives (Lyons, 2017). This spontaneous exploration emphasizes the hidden narratives embedded within cityscapes. For Debord, “*dérive*” transcended mere wandering. It represented a deliberate act of disengagement from routine activities, enabling participants to be guided by the allure and magnetism of their surroundings (Debord, 2006a, p. 62). Through “*dérive*,” psychogeography unveils the city's “psychogeographical contours”—persistent currents, fixed landmarks, and intense zones—that shape the experiences of those who traverse them (Debord, 2006a, p. 62).

The notion of the “flâneur,” originating from 19th-century French literature and popularized by Walter Benjamin, embodies a similar spirit of urban exploration. This figure, a detached yet observant wanderer, navigates city streets as both participant and spectator, uncovering the multifaceted layers of urban life (Stephen, 2013). Benjamin's interpretation underscores the “flâneur's” role in deciphering the complexities of modern urbanism, resonating with psychogeography's quest to decode the city's symbolic and social dimensions.

The roots of psychogeography can be traced back to the literary works of visionaries like William Blake, Daniel Defoe, Charles Baudelaire, Arthur Rimbaud, and Walt Whitman. These authors transformed cities into canvases, weaving social critique and introspective journeys into their narratives. Their explorations laid the foundation for psychogeography, a movement that continues to illuminate urban landscapes through the lens of human experience and creativity.

By digging into the urban psyche, psychogeography not only uncovers hidden truths within cityscapes but also fosters a profound reconnection between individuals and their environments. Through “dérive” and the spirit of the “flâneur,” psychogeography invites us to rediscover the cities we inhabit, encouraging reflection on our shared spaces and the narratives they hold. In the following exploration of Mine Bay's *Eşikte*, we study how psychogeography intertwines with identity, offering new insights into the dynamic relationship between individuals and the shifting landscapes they navigate.

2. EXPLORING THE LITERARY LANDSCAPE OF MINE BAY

Mine Bay is a contemporary Turkish novelist whose works focus on social issues, political realities, and the complexities of the human experience. Her novels are characterized by vivid settings, psychological depth, and a distinctive narrative style.

Bay's debut novel, *Kasaba* (The Town), published in 2017, established her as a voice unafraid to tackle sensitive themes. Set against the backdrop of the 1980s revolution in Türkiye, the novel blends elements of magical realism with social commentary. It portrays a town grappling with the upheaval of the revolution, highlighting the lawlessness, oppression, and societal changes that unfolded.

Kasaba is more than just a historical narrative. Bay imbues the setting with a fantastical quality. The town's nature, seasons, houses, streets, and even cobblestones become a character, creating a unique and otherworldly geography. This fantastical element serves to magnify the impact of the real-world events on the lives of the inhabitants.

The narrative structure of *Kasaba* is non-linear, weaving between past and present in a continuous loop. The large cast of characters and the simple, fairy-tale-like narration further contribute to the novel's captivating style.

Bay's second novel, *Eşikte* (On the Verge), published in 2019, marked a shift towards a more introspective exploration. The novel centres around child abuse on social media and its devastating impact on the protagonist. As the story progresses, the narrative delves into the protagonist's psychological turmoil, examining their struggle with guilt and the decision between succumbing to despair or choosing life.

Eşikte highlights Bay's growing mastery in crafting a dynamic narrative. The descriptions of places and their influence on the protagonist's emotional state become more potent. The protagonist's journey through the city becomes a metaphor for their inner exploration as they navigate their emotional landscape and contemplate their future.

Bay's 2020 novel, *Kesit* (Section), tackles the theme of religious indoctrination and the clash between tradition and modernity. The story revolves around a young girl raised in isolation by a religious order. When she is thrust into the modern world for the first time, she embarks on a journey of discovery, questioning the rigid traditions of her upbringing and comparing them to the world outside.

Kesit explores the themes of isolation, cultural differences, and the power of human connection. The unlikely friendships the young girl forms with two men from outside the religious order play a pivotal role in her exploration. Their conversations, described as taking place in a timeless cafe haven, become a space for shared perspectives, mutual understanding, and personal growth.

Bay's foray into short stories came with *Kestane'nin Düşü* (The Dream of Chestnut), published in 2022. This collection of seven stories explores a range of social issues, including the plight of the elderly, the burden of loneliness, the pressure of societal expectations, and the struggles of marginalized groups.

The stories in *Kestane'nin Düşü* offer a poignant and unflinching portrayal of contemporary Turkish society. Bay's keen observation and evocative storytelling bring these social realities to life, prompting reflection and empathy.

Bay's latest work, *Ulak* (The Messenger), published in 2023, marks a departure from fiction. This book is a compilation of her political essays and investigative reports published between 2019 and 2022. *Ulak* offers Bay's unique perspective on current affairs, political developments, and social issues in Türkiye. In addition to her own analyses, the book also includes reviews of books, travelogues, memoirs, and essays, highlighting the breadth of her intellectual curiosity.

Mine Bay's literary journey reflects a continuous exploration of themes, narrative styles, and genres. Her novels and stories offer a nuanced understanding of contemporary Turkish society, tackling complex issues with depth and sensitivity. As her work continues to evolve, Mine Bay undoubtedly stands as a prominent voice in the Turkish literary landscape.

3. DEBORDIAN PSYCHOGEOGRAPHY AND IDENTITY IN *EŞİKTE*

The novel begins when the protagonist, Adam, whose name carries symbolic weight, being both the first man in Western mythology and a common term for humanity in Turkish, and echoing the biblical Adam, expelled from Eden and grappling with a new reality, serves as a primary school teacher in a typical city situated in the heart of Anatolia and is on the brink of divorcing his wife, an art teacher, as she is cheating through social media on Adam with someone she's never met. She believes that they share similar backgrounds, as her lover is also an artist residing in Europe who devotes most of his working hours to exploring emerging talents (Bay, 2023, p. 51).

Adam returns home to find his house nearly emptied by his estranged wife, leaving him shocked and disoriented. Forced to sleep on the floor, his psychological state deteriorates, leading to a reclusive lifestyle. Only his friend Şadi offers unwavering support. Despite his personal struggles, Adam finds solace in his role as a teacher. He diligently guides his students, addressing their academic and personal challenges with care and empathy. His keen observation skills lead to the discovery that one of his students experiences synesthesia.

It is obvious from his statements that he and his best friend Şadi are extremely interested in travelling, and they visit different cities and countries whenever possible. Once he says to his wife, “We’ve traveled to so many places and experienced such diverse cultures and people that you would not believe” (Bay, 2023, p. 20).

Şadi, Adam's loyal friend, supports him generously, even buying him furniture. Feeling indebted, Adam plans a surprise visit. Using a key from his mother, he enters Şadi's home and discovers a horrifying truth: hundreds of photos of naked children on Şadi's computer. Disgusted and horrified, Adam, searching for familiar faces, stumbles upon images of a six-month-old baby, overwhelming him. This shattered his perception of his friend, plunging him into a moral crisis.

Unsure what to do, Adam saves the images onto a flash drive. He leaves, deeply disappointed, and grapples with inner conflict. He wants justice for Şadi's actions but also remembers their years of friendship. He decides to report Şadi to the police but discovers he has lost the flash drive. The police, unable to act without evidence, leave him helpless.

His sole purpose now is to find Şadi, who knew about the pictures and left the city, and to deliver justice with his own hands. While investigating where Şadi might have gone, some claim to have seen him in the city. This prompts Adam to decide to scour the streets and avenues in search of Şadi, taking the narrative into a different dimension. This pursuit, initially focused solely on finding Şadi, gradually transforms into a psychogeographical exploration. He begins to comb through every street and alley of the city, looking for Şadi but also encountering the city's underbelly and its forgotten inhabitants. This unexpected journey not only leads him to Şadi but also helps him discover the city, its previously ignored inhabitants, and ultimately, himself.

Just as Debord (2006a) claimed, expressing his views on psychogeography and psychogeographers, until that day Adam was like many other city dwellers who are so focused on their daily routines that they fail to notice the world around them. He rushes from home to work and back again, only paying attention to the most basic aspects of his surroundings. In his work-and-consume-based life, he only takes in certain parts of the urban world when he is traveling through the city or going from one place to another for work. Adam starts his process of psychogeographical trips by visiting the flea market:

He had discovered that a flea market was set up two streets away every week, and he made it a point to go there and explore. Even if he didn't buy anything, he enjoyed spending time in this peculiar place that reminded her of a fairground. He stood in front of a man who had haphazardly arranged his goods on a dirty, wrinkled cloth, sat cross-legged, and eagerly ate tomatoes while waiting for customers. He stopped and watched the man out of the corner of her eye, pretending to browse through old and worn-out items (Bay, 2023, p. 112).

As an emblematic drifter defined by Debord (Debord, 2006a), he abandons his typical routines, social connections, and preconceived notions of how to spend his time. He allows himself to be guided by the appeal of his surroundings and the chance encounters he comes across, embracing the unknown and unplanned. In contrast, he aims to experience those often overlooked and unnoticed places within our living environment as he wanders aimlessly, rather than focusing on the spaces emphasized by the spectacle-driven society. Psychogeography plays a significant role in connecting Adam more deeply with his urban surroundings. It offers an opportunity to escape the pressures of our fast-paced lives, encouraging him to pause, observe, reflect on our emotional responses to the environment, and ponder our interconnectedness with it. This emphasis on urbanism, as Wark (2011) states, is central to the situationist perspective because they believe in the profound connection between physical space and human consciousness.

Adam, wearing the clothes he bought from the flea market, which are the same as those worn by municipal cleaning workers, begins to roam the streets with a broom in his hand. He assures himself that he will locate Şâdi, even if it requires thoroughly exploring every street in the city, pausing in front of each house to observe, and pursuing the faces of passersby as they stream down the sidewalks like a river (Bay, 2023, p. 119).

For the first time in his life, “he wanted to observe the recently restored medreses from a distance at sunrise, which the townspeople considered their paternal home, a place around which they orbited and eventually gathered” (Bay, 2023, p. 121), despite having lived in the city since birth. This act of deliberate distancing marks a psychogeographical rupture, as Adam begins to detach himself from the lifestyle and cognitive frameworks imposed by the social structure. Through this detachment, he starts to reassess events he had previously witnessed but never truly contemplated or observed from a critical, distanced perspective.

A striking example of this psychogeographical awakening occurs during a meeting held by the ruling party. Adam, wearing the uniform of a city sanitation worker, is barred from entering the meeting venue. Undeterred, he adopts the role of an observer, akin to a “flâneur,” determined to witness the political performance with the fresh eyes of a moviegoer or theatre enthusiast. By pretending to clean the surroundings, he transforms the urban space into a stage, where the politicians become actors in a theatrical spectacle. This act of subversive observation underscores the interplay between the city’s fixed symbols—such as the medreses and the political meeting space—and its fluid, performative dynamics.

Adam’s engagement with the city reflects key components of psychogeography: the “dérive,” or unplanned drift through urban spaces, which allows him to recontextualize familiar environments; the emotional and psychological impact of the city’s hidden narratives and power structures; and the role of the “flâneur” as a detached yet deeply engaged observer. His actions reveal how the urban landscape functions as both a labyrinth and a catalyst for identity formation, where the interplay of space, power, and performance shapes his evolving sense of self. Through this lens, the city becomes not merely a backdrop but an active participant in Adam’s psychogeographical journey, challenging him to navigate its contradictions and uncover its latent meanings.

As a “flâneur” described by Benjamin (Stephen, 2013), Adam is transformed day by day into a symbol of powerful awareness within the modern urban activity—someone who is part detective, exploring the city’s intricacies rather than his so-called friend Şâdi, while also embodying the alienation essential in urban life and capitalism. He not only observes the streets, buildings, parks, and all the other places in the city with fresh eyes, but he also starts to redefine the people he encounters in the city.

He was not only acquainted with the regulars at the cafe from a couple of neighborhoods; he also engaged with the people in the streets, becoming familiar with individuals whose names he could recall, gaining deeper insights into their sorrows, happiness, aspirations, and daily lives as time went by. The warm relationships he established with neighbourhood shopkeepers are among the best examples of this. Before deciding to aimlessly search for Şâdi in the streets, his relationship with shopkeepers had never extended beyond that of a seller-customer or a teacher-parent relationship. “What he enjoyed the most was when, during the midday hours, he worked while sweating profusely, and the regulars from the nearby

alleys' coffeehouses would say, 'You're tired; come take a break and have our tea' (Bay, 2023, p. 126). The locals were fond of engaging in conversation with him, not as a teacher or a customer as it was in the past but as a worker on the streets, vying with one another to showcase their renowned Anatolian empathy. As they gestured and called out invitingly, "Join us!," Adam knew that they would always offer him something to eat. Their generosity knew no bounds, as they would proffer a variety of dishes, ranging from mouth-watering meatball sandwiches to savoury chicken burritos. And if by chance they had nothing on hand, they would not hesitate to request a slice of freshly baked bread from someone passing by (126).

Despite the novel keeping the city's name shrouded in secrecy, clues are scattered throughout the narrative. We learn that this rural town is not nestled in a valley or on the coast. Instead, it sits perched at a high elevation, a detail that hints at a place like Sivas City, Türkiye. This altitude brings with it distinct seasons. Winters grip the town tightly, their icy fingers etching a chill that lingers. But when spring finally arrives, it is a revelation. Unlike other regions where spring unfolds gradually, here it bursts forth in a vibrant spectacle, a unique display that speaks to the town's resilience and its ability to bloom even in the face of harsh conditions.

The speaker acknowledges that a city cannot stay deserted even with an exodus of residents. Buildings, streets, and workplaces still stand. The city also attracts newcomers from villages, creating a two-way flow of migration. This rapid demographic shift is a challenge for those who move from rural areas to urban centres. It takes multiple generations to fully adjust to a new city environment. But what happens in a city experiencing both a large influx from villages and a loss of its established population? The argument is that instead of adapting, the newcomers will reshape the city itself (Bay, 2023, p. 31).

Adam's initial perception of the city is a mental map – familiar, yet demonstrably inaccurate. A dream and his subsequent exploration challenge this map, revealing a more intricate and layered reality beneath the surface. This act of questioning his preconceived notions exemplifies a core principle of psychogeography. By encouraging a critical engagement with the urban environment, psychogeographers like Adam do shed light on the hidden narratives embedded within the city's fabric.

Techniques like "dérive" (wandering aimlessly) and "drift" (following chance encounters) are fundamental tools for psychogeographers exploring a city's hidden depths. Fuelled by a newfound curiosity sparked by

his dream, Adam takes to the streets in a form of “dérive”. This act transcends mere sightseeing; it allows him to discover not only hidden aspects of the city but also facets of himself he never knew existed. The city transforms from a static backdrop to his life into an active participant in his journey of self-discovery. Each chance encounter becomes a brushstroke on this evolving canvas. The little girl with the old ribbon, a constant presence, might hold a key memory or represent a yearning for a simpler time. Cengâver (The Warrior), the strong and determined recycling worker, embodies resilience in the face of urban challenges, mirroring a strength Adam needs to cultivate. The old bagel seller, a fixture on a street named for his wares, might represent a sense of rootedness Adam seeks. Through these encounters, the city becomes a mirror reflecting not just its own complexities but also the unexpected aspects of Adam's own identity.

Adam's quest to find Şadi bore a striking resemblance to the situation of Nabi, a student in his fifth-grade class. As a sign of this resemblance and association of the child with himself, he has a dream in which

He was a small boy clad in a crisp black uniform with a gleaming white collar, a student in elementary school. Lost in a sea of faces, he sat alone in the very back of the bustling classroom. An urgent need to use the restroom gnawed at him, and he fought valiantly to contain the impending release. Just as the tension reached its peak, the piercing sound of the recess bell sliced through the air, sending a flurry of orange triangles dancing across the room (Bay, 2023, p. 60).

Desperate to find a cause for Nabi's undiagnosed condition, Adam throws himself into research, hoping to alleviate the boy's suffering. Using his smartphone, he devours dozens of articles, even stumbling upon master's theses, all on the topics of common childhood psychological disorders and the behavioural patterns of abused children (Bay, 2023, p. 59). In this segment of the story, Adam's search for answers to his dream's perplexing imagery leads him to a groundbreaking discovery—the concept of synesthesia. “Now everything falls into place. In this disease, one sense perceives another sense, and the brain transforms sounds into visuals and visuals into sounds. In addition, they started having difficulties in finding direction and determining which side the left and right were on (Bay, 2023, pp. 60-61).

The child, like a robot vacuum cleaner that needs to map its surroundings before cleaning, wanders around aimlessly, lost and confused, unsure of what to do or where to go. Adam's predicament was not unlike that

of a child lost in a labyrinth, aimlessly wandering the streets without a clear plan or direction. Just as the child needs to mentally map out the maze to find their way, Adam, too, needs to reconstruct the city's psychological landscape in his mind with his attempt to locate Şadi.

In the aftermath of these profound revelations, Adam finds himself drawn to the city's streets, seizing every opportunity to wander and immerse himself in the urban landscape and its inhabitants. He begins to realize that the city he has called home for years is, in fact, a stranger to him. The image of the city he has long held in his mind is starkly different from the one that is now unfolding before him as he traverses its streets with a newfound purpose. "Then, he would randomly choose a street or avenue and, in his own way, determine where it started and where it ended. He would outline the boundaries in her mind and then earnestly begin cleaning within those imaginary limits" (Bay, 2023, p. 128).

Despite having walked these streets countless times in his so-called search for Şadi—knowing the residents by name and being certain Şadi is not there—Adam feels compelled to revisit them daily, finding a peculiar satisfaction in meandering aimlessly through the same four streets. Adam has given nicknames to four streets in his neighbourhood each of which has a distinct character: Children's Street is a haven for children with unique pathways and green spaces for them to play freely. Ribboned Girl Street is a bustling market side street with a large mosque. Adam often sees a mother and her young daughter with an old ribbon in her hair there, persistently asking for something. Cengâver Street is home to government workers, with rows of apartment buildings and parked cars. Adam calls it Cengâver Street because of a young, strong recycling worker with curly hair who skilfully sorts through the overflowing dumpsters. Turkish Bagel (Simit) Street is characterized by seven-story apartment buildings with their own gardens, connected by narrow, winding paths. Unlike most neighbourhoods, children here have the freedom to play outdoors. Adam enjoys wandering aimlessly through this maze-like street, in which he comes across an old man who sells Turkish bagels.

Psychogeography emphasizes the emotional impact of a place. Adam's experience exemplifies how a city can be a source of both confusion and disorientation, represented by the labyrinth metaphor, and discovery and connection. The city's layout, its inhabitants, and the everyday interactions that occur within its walls all contribute to a complex emotional response. As Adam digs deeper into the urban landscape, his emotional connection to the city deepens.

This emotional journey is not always comfortable. His initial exploration through “*dérive*” can be disorienting, like navigating a labyrinth. The unfamiliar streets, the cacophony of sounds, and the sheer number of people can be overwhelming. Yet, amidst this confusion, moments of connection emerge. His regular encounters with the old bagel seller, a fixture on Turkish Bagel Street, spark a curiosity about the man's life beyond his daily routine. One day, on a whim, Adam invites the seller, hesitant at first, to a fancy restaurant across town. This act of crossing social boundaries exemplifies the way psychogeography can foster connection. The upscale restaurant, a stark contrast to the seller's usual environment, creates an initial sense of unease for both men. However, as they share stories and navigate the unfamiliar menu together, a deeper understanding develops. Adam learns about the seller's struggles and triumphs, his family history intertwined with the city's own. The seller, in turn, gains a glimpse into a world he would not normally access. This shared experience, born from Adam's psychogeographical exploration, transcends social divides and strengthens their emotional connection to both the city and each other.

The encounters demonstrate the city's ability to evoke a range of emotions – confusion, curiosity, discomfort, and ultimately, connection (Mazlum, 2023). As Adam delves deeper into the urban fabric, these emotional responses become more nuanced, painting a richer picture of his relationship with the city and its inhabitants. Take, for example, Children's Street. For most, it might be a haven of green spaces and playful shouts. But for Adam, the unique pathways might evoke a sense of movement, the laughter of children translating into a vibrant melody in his mind. Similarly, the overflowing dumpsters on Cengâver Street would not just be a visual reminder of waste but a cacophony of metallic clangs and acrid smells, amplifying the struggle of the young recycling worker, Cengâver. These synesthetic experiences would not just paint a more vivid picture of the city but also heighten his empathy for its inhabitants.

The little girl with the old ribbon in her hair is another intriguing detail. While her exact significance remains unclear, her repeated presence could be a recurring visual element that triggers a specific memory or emotion within Adam's synesthetic experience. Perhaps the colour of the ribbon, or the way it flutters in the breeze, unlocks a forgotten fragment of his own childhood, weaving a deeper connection between him and the city's past.

Adam's exploration becomes a multi-layered sensory experience. The sights, sounds, and smells of the city are not just perceived but

potentially translated into a richer tapestry of emotions and memories through his synesthesia. This unique perspective allows him to connect with the city on a profound level, surpassing the surface interactions of a typical resident. His psychogeographical journey becomes a constant dance between the city's external reality and his own internal world, shaped by his heightened senses.

In conclusion, Adam's journey through the city, guided by the principles of psychogeography, is a testament to the transformative power of our urban environments. By encouraging us to question our preconceived notions and engage with the city in a more mindful way, psychogeography offers a valuable tool for self-discovery and a deeper understanding of the places we call home.

As Adam reconnects with the city and its inhabitants, his initial goals – finding and punishing Şadi and forgetting his wife's abandonment – fade away. He stands on the verge of a new life, drawn to a woman in red shoes he encounters daily, leaving her young daughter with a babysitter. He begins to think about her, trying to understand her. “After searching for Şadi at Çerkez's Coffee House, he would quickly pass by Banks Street, a street lined with banks one after the other, just to see if the Woman with the Red Shoes was there (Bay, 2023, p. 148). He feels ready to start a new life, hoping to rekindle the one he lost with his wife. He even writes a letter to Woman with the Red Shoes to inform her about his feelings, and although she harshly rebukes him in her reply, this act itself is a sign of his renewed engagement with life.

Adam's relationship with the two recycling workers, Cemile and Cengâver, exemplifies not only his personal transformation but also the power of acknowledging the often-invisible members of society. This relationship, which begins with observing Cengâver as he checks the rubbish containers at regular intervals, transcends a mere transactional one. Adam progresses from simply noticing Cengâver to greeting him, fostering a connection. Cengâver's emotional response to this simple act underscores the profound impact of being seen and acknowledged. As he says, “When you said “may it be easy” to me, I felt happy because of it. I was so happy that I almost collapsed to the ground and cried, buddy! Someone saw me, treated me like a human, and greeted me, and I was going to cry for that, buddy!” (Bay, 2023, pp. 153-154). This quote encapsulates the significance of Adam's gesture. A simple greeting dismantles Cengâver's invisibility and validates his humanity, a stark contrast to how society often overlooks him and his work. This newfound connection paves the way for Adam to meet

and befriend Cemile as well. His bond with these people grows so strong that he eventually gives Cemile all his belongings in the house.

At the end of the story, when his wife returns and delivers the news that Şadi, for whom he has been searching for months, has abandoned the city and ventured to a foreign land, he resolves to terminate his professional activities and establish a completely new life as a blank slate. However, he remains ignorant of the measures he must take to ensure his continued existence. He explains his decision to Cengâver, who has come to visit him out of concern, as follows:

My brave Cengâver, I've decided. I'm no longer going to sweep the streets. I remember telling you about a man I was searching for and even showed you, his picture. I've lost hope of finding him; he must have gone somewhere else. School is about to reopen, and I can't teach. I need to find another job (Bay, 2023, p. 192).

As the summer vacation draws to a close, Adam realizes he needs to go to school and resign from his job. He shaves his beard, puts on his new clothes, and sets off for school. However, when he turns on his phone, which he has not opened in a long time, he learns from the messages that his mother has passed away. His relatives had been trying to reach him for a long time but were unable to. His obsession with finding Şadi and his adventure of rediscovering the city and its inhabitants had prevented him from being reached when his mother was on her deathbed.

Wandering aimlessly, unsure of what to do next, Adam suddenly comes face to face with Şadi, for whom he's been searching for months. He freezes in his tracks. The novel ends with Şadi's words: "Brother! It's been so long; your anger must have subsided. You know, neither you can give up on me nor I on you," as he opens his arms and walks towards the man with a smile. Adam realizes that he's not dreaming; Şadi is real."

The novel ends with many unanswered questions. The reader is left to wonder what happens next, whether Adam forgives Şadi, and how his relationship with his wife, who is present in the final scene, will unfold. The only certainty is that Adam is no longer the same person he was at the beginning of the story.

The only thing that is certain is that Adam's quest to find Şadi has not only led him to rediscover the city and its inhabitants but has also embarked on a new journey of self-discovery. This journey has transformed

both the city, its people, and his own sense of self, imbuing them with new meanings.

Author Mine Bay leaves the rest of the story to the reader's imagination and interpretation. Adam's quest to find Şadi has not only led him to rediscover the city and its inhabitants but has also embarked on a new journey of self-discovery. This journey has transformed both the city, its people, and his own sense of self, imbuing them with new meanings.

4. CONCLUSION

In *Eşikte*, Mine Bay masterfully employs psychogeography to explore how urban landscapes shape and transform individuals, particularly through the journey of protagonist Adam. The novel delves deeply into the ways in which the city is not merely a backdrop but an active force that influences perception, emotions, and identity.

Adam's descent into personal crisis—triggered by betrayal in his marriage and the shocking revelation of Şadi's secret—becomes the catalyst for his psychogeographical exploration. His retreat from his former life leads him to navigate the city in a state of “*dérive*,” wandering through its spaces in search of both Şadi and a renewed sense of self. This act of drifting allows Adam to experience the city as a dynamic, shifting entity, where each encounter and location offers new insights into both his inner world and the sociocultural forces at play.

Bay's depiction of urban space goes beyond surface-level descriptions, emphasizing the emotional and psychological effects of modern cityscapes. Adam's journey is marked by moments of alienation and nostalgia, highlighting how the impersonal, fragmented nature of contemporary urbanization can evoke a longing for lost histories and a sense of belonging. The novel also interrogates how certain spaces—whether neglected alleyways or bustling avenues—carry the weight of memory and emotion, shaping human behavior in subtle but profound ways.

Throughout his wanderings, Adam encounters locations such as *Children's Street*, *Ribboned Girl Street*, and *Cengâver Street*, each imbued with distinct symbolic significance. These places function not only as physical settings but as narrative devices that illuminate broader themes of social change, exclusion, and resistance. His interactions with these spaces reveal how urban environments function as both repositories of history and arenas for personal transformation. The novel underscores the ways in which the aesthetics and structure of the city affect mood and cognition,

demonstrating how architecture, movement, and sensory stimuli influence the individual's lived experience.

A crucial aspect of Adam's psychogeographical engagement is his heightened sensory perception, particularly his experience of synesthesia. This unique characteristic allows him to interpret the city through overlapping sensory impressions, where sights evoke sounds and textures generate emotions. For instance, the cacophony of a marketplace may materialize as a swirl of colours, while the decayed facade of a building may carry the resonance of a sorrowful tune. By portraying the city as an immersive, multisensory experience, Bay deepens the reader's understanding of how physical spaces shape not only movement but also affective states.

The novel also explores themes of urban alienation and unexpected connections. Adam's encounters with figures such as Cemile, Cengâver, and the woman in red shoes highlight the role of chance interactions in reshaping one's perspective on both the self and society. These relationships emerge organically from the urban milieu, reinforcing the idea that cities, despite their vastness and anonymity, foster moments of intimacy, solidarity, and meaning. A fleeting conversation with a street vendor may unveil an entire hidden community, while a shared moment with a stranger in a park may redefine one's sense of place and belonging.

Moreover, Bay critically examines the impact of modern urban development, particularly its tendency to strip cities of their historical and emotional richness. The novel suggests that the sterile, impersonal architecture of contemporary cityscapes fosters a sense of disconnection, further complicating the relationship between individuals and their environments. However, Adam's journey demonstrates that even within these cold and fragmented spaces, one can cultivate new forms of engagement, rediscovering the city's latent potential for wonder, nostalgia, and self-discovery.

In conclusion, *Eşikte* exemplifies the transformative power of psychogeography, urging readers to reconsider their own relationships with urban environments. Bay presents the city not as a passive setting but as an active participant in shaping human experiences, encouraging deeper observation and interaction with the spaces we inhabit. The novel challenges us to navigate our surroundings with curiosity and empathy, revealing the profound ways in which urban landscapes influence identity, memory, and emotional life. As Adam reaches the threshold of a new beginning, *Eşikte* leaves us with a lasting appreciation for the interconnectedness of personal

and spatial transformation, demonstrating that the city is not only a physical entity but a living, breathing force that continuously shapes and is shaped by those who move through it.

5. SUMMARY

Mine Bay's novel *Eşikte* provides a compelling exploration of psychogeography within the context of contemporary Turkish society. The novel centres around Adam, a protagonist grappling with personal turmoil after his wife's infidelity. Devastated and adrift, Adam embarks on a journey of self-discovery that intertwines with a deeper exploration of his urban surroundings. This journey, characterized by aimless wandering and heightened sensory awareness, reflects the core principles of psychogeography—the study of how the built environment influences human emotions and behavior.

Initially, Adam's response to his wife's betrayal is one of isolation and withdrawal. He retreats into himself, struggling to cope with the emotional turmoil. However, a series of unexpected events, including the discovery of his friend's disturbing secret, propel him onto the streets. Driven by a combination of grief, anger, and a desperate need to find meaning, Adam begins to wander aimlessly, engaging in a form of “dérive” – the deliberate act of aimless wandering championed by the Situationist International.

This seemingly aimless wandering soon transforms into a deeper exploration of his urban environment. Adam starts to notice details he had previously overlooked: the intricate patterns on the cobblestones, the subtle shifts in light and shadow, and the rhythms of daily life unfolding before him. He becomes acutely aware of the city's inhabitants – the street vendors, the recycling workers, and the elderly woman sitting on a park bench. These encounters, initially fleeting and insignificant, gradually begin to weave a tapestry of human connection.

As Adam's exploration deepens, he starts to experience the city through a heightened sensory lens. The sights, sounds, and smells of the city are not just perceived but translated into a richer tapestry of emotions and memories. He begins to notice the way the sunlight filters through the leaves of a particular tree, the sound of a distant prayer call echoing through the streets, and the aroma of freshly baked bread wafting from a nearby bakery. These sensory experiences, combined with his heightened emotional state, create a unique and profound connection with the urban environment.

The novel masterfully depicts how the city itself becomes a character, influencing Adam's emotional journey. The labyrinthine streets, the bustling markets, the quiet corners of forgotten parks – each location evokes a unique emotional response within Adam. He experiences moments of disorientation and confusion, but also moments of profound connection and unexpected joy. His encounters with other city dwellers, particularly the recycling workers Cemile and Cengâver, highlight the importance of acknowledging and valuing the often-invisible members of society. These interactions, born from his psychogeographical exploration, foster a sense of empathy and connection that transcends social divides.

Through Adam's journey, Mine Bay demonstrates the transformative power of urban exploration. By encouraging us to question our preconceived notions and engage with the city in a more mindful way, psychogeography offers a valuable tool for self-discovery and a deeper understanding of the places we call home. *Eşikte* serves as a poignant reminder that the city is more than just a collection of buildings and streets; it is a living, breathing organism that shapes our experiences, influences our emotions, and ultimately contributes to the formation of our identities.

6. REFERENCES

- Bay, M. (2023). *Eşikte*. Ankara: Sonçağ.
- Coverley, M. (2006). *Psychogeography*. Harpenden, Herts: Pocket Essentials.
- Debord, G. (2006a). Theory of the derive. In K. Knabb (Ed.), *Report on the Construction of Situations* (K. Knabb, Trans., pp. 62-66). Berkeley: Bureau of Public Secrets.
- Debord, G. (2006b). Introduction to a critique of urban geography. In K. Knabb (Ed.), *Situationist International Anthology* (Revised and Expanded Edition ed.). Berkeley: Bureau of Public Secrets.
- Debord, G., & Wolman, G. J. (2006). *A user's guide to detournement* (1956). Berkeley: Bureau of Public Secrets.
- Lyons, S. (2017, June 18). Psychogeography: A way to delve into the soul of a city. Retrieved from The Conversation: <https://theconversation.com/psychogeography-a-way-to-delve-into-the-soul-of-a-city-78032>
- Mazlum, A. (2023). Kent kentleşme ve modern toplumun oluşumundaki rolü. M. Y. Alptekin (Ed.) In *Modernite sosyolojisi* (s. 179-193). Ankara: Nobel.
- O'Rourke, K. (2021, July 16). Psychogeography: A purposeful drift through the City. Retrieved from The MIT Press Reader: <https://thereader.mitpress.mit.edu/psychogeography-a-purposeful-drift-through-the-city/>
- Ross, K. C. (2013, May). Developing a method of literary psychogeography in *Postmodern Fictions of Detection*: Paul Auster's The New York Trilogy and Martin Amis's London Fields. Texas, USA: ProQuest LLC.
- Stephen, B. (2013, October 17). In praise of the "flâneur". Retrieved from The Paris

Review: <https://www.theparisreview.org/blog/2013/10/17/in-praise-of-the-flaneur/>

Wark, M. (2011). *The beach beneath the street: the everyday life and glorious times of the situationist international*. Brooklyn, NY: Verso.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 10.10.2024

Kabul Tarihi: 29.01.2025

BOURDIEU'NÜN ALAN TEORİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE FUTBOL ALANINDA ÇEVİRİ VE ÇEVİRMENİN ROLÜ¹

Role of Translation and Translator in Football in Turkey in the Context of Bourdieu's
Field Theory

Gökhan DİNAR

Öğr. Gör., Milli Savunma Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu
gokhandinar@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6057-7042

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz:

Bu araştırma, küreselleşen futbol dünyasında Türk futbol sektöründeki çevirmenlerin üstlendikleri görev rollerini Pierre Bourdieu'nun habitus, alan ve ilişkisellik, oyun, konum alma, konumlanma ve ilişkisellik kavramları çerçevesinde toplumbilimsel düşünceler merceğinden incelemektedir. Çalışmanın temel sorunsalı, futbol alanında çevirmenlerin sorumluluklarının ve katkılarının sınırlarının belirlenmesindeki zorluklar ve bu belirsizliğin çevirmenlerin sahadaki rolü ve diğer futbol eyleyenleriyle ilişkileri üzerindeki etkisidir. Bu bağlamda, Bourdieu'nün habitus, alan, oyun, konum alma ve ilişkisellik kavramlarını temel alarak, Pascal Boniface'ın futbol ve küreselleşme üzerine çalışmalarıyla çerçevelendirilmiştir. Araştırmada, futbol alanındaki çevirmenlerin rolü ve sorumlulukları, alanın profesyonelleriyle yapılan görüşmeler ve tarihsel süreç analizleriyle değerlendirilmiştir. Bosman Kuralları gibi yasal düzenlemelerin ve küreselleşmenin etkisiyle oluşan yeni futbol dili ve çeviri pratikleri incelenmiştir. Bulgular, Türkiye'deki futbol tercümanlığının Avrupa'dakinden farklı bir gelişim gösterdiğini ve çevirmenlerin sadece dilsel değil, ekinel ve toplumsal bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: alan, futbol, çeviri, habitus, eyleyen

Abstract:

This research examines the roles and responsibilities of translators in the Turkish football sector within the framework of Pierre Bourdieu's sociological concepts of habitus, field, relationality, game, positioning, and positioning-taking. The central problem of the study is the challenges in defining the boundaries of translator's responsibilities and contributions in the field of football and the impact of this ambiguity on the translator's roles and their relationships with other football actors. In this context, the study is framed by Bourdieu's concepts of habitus, field, game, positioning, and relationality, as well as Pascal Boniface's works on football and globalization. The roles and responsibilities of translators in the field of football are evaluated through interviews with professionals in the field and historical process analyses. The study also investigates the new football

¹ Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fransızca Mütercim-Tercümanlık Yüksek Lisans Programında Prof. Dr. Emine Bogenç DEMİREL ve Dr. Pınar GÜZELYÜREK ÇELİK danışmanlığında yürütülmüş Türkiye'de Futbol Alanında Farklı Eyleyenler: Çeviri ve Çevirmenin Rolü adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

language and translation practices shaped by globalization and legal regulations such as the Bosman Rules. The findings reveal that football translation in Turkey has developed differently compared to Europe, demonstrating that translators act not only as linguistic but also as cultural and social bridges.

Keywords: field, football, translation, habitus, actor

1. GİRİŞ

Futbol, tarihsel süreçte sadece bir oyun olmanın ötesine geçerek, küresel ölçekte önemli bir toplumsal, ekonomik ve kültürel fenomene dönüşmüştür. Her ne kadar futbolun kesin bir başlangıç tarihi belirlenemese de dünyanın dört bir yanında farklı yaş gruplarını kendine çeken ve kıtaları aşan bir etki alanı yaratması, onu incelemeye değer bir araştırma konusu haline getirmektedir. Özellikle 1995 yılında yürürlüğe giren Bosman Kuralları ile futbolcuların serbest dolaşım hakkı kazanması, futbol alanında çok dilli ve çok kültürlü bir ortamın oluşmasına yol açmış, bu da profesyonel futbol kulüplerinde çevirmenlere olan ihtiyacı artırmıştır.

Bu araştırma, Türkiye’de futbol çevirmenlerinin rolünü ve konumunu Pierre Bourdieu’nun sosyoloji alanında geliştirdiği ve önemli kavramlarından olan alan (fr. *champ*) çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, futbol alanında çevirmenlerin sorumluluklarının ve katkılarının sınırlarının belirlenmesindeki zorluklar ve bu belirsizliğin çevirmenlerin sahadaki rolü ve diğer futbol eyleyenleriyle ilişkileri üzerindeki etkisidir. Bourdieu’nun habitus, alan, oyun, konum alma ve ilişkisellik kavramları, Pascal Boniface’ın futbol ve küreselleşme üzerine çalışmalarıyla birlikte, araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmaktadır.

Modern spor kavramına bir tanımlama yaparken Bourdieu ‘nün modern spor ile ilgili *Question de Sociologie*, 1984 adlı yapıtının bir bölümünde yapmış olduğu değerlendirmeleri yol gösterici olmuştur. Modern spor kavramını, çalışmamız özelinde ise modern futbol kavramını açıklarken şöyle bir değerlendirme yapılabilir. Toplumsal bir olgu olan sporun, modern spora doğru gidişinde ilk önce tarihsel ve toplumsal etkenleri sorgulamak gerekmektedir. Yani toplumsal etkenleri incelerken kurumların oluşum sistemini, bu sistemleri çıkaran etkenleri veya direk ya da dolaylı olarak sporun üretim ve tüketiminin var olmasıyla bağlantılı olan eyleyenleri incelemek gerekmektedir. (Bourdieu, 1984, s.174)

Bu bağlamda bu sporun tarihsel ve toplumsal gelişim sürecine değinmek aynı zamanda alanın gelişip büyüme sürecine de dahil olan eyleyenlerin gelişip büyümesine de açıklık getirecektir. Bize göre eyleyenler; alanda konum alan ve bir ürün olarak futbolun tarihsel

sürecinden günümüze kadar oluşum ve gelişim sürecine katılım sağlayan aktörlerdir.

Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi kullanılarak, futbol çevirmenlerinin alandaki konumları, habitusları ve diğer eyleyenlerle kurdukları ilişkiler incelenecektir. Bu yaklaşım, futbol çevirmenliğinin profesyonelleşme sürecini anlamak ve alandaki dinamikleri açıklamak için sistematik bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece çalışma hem çeviribilim literatürüne katkı sağlamakta hem de futbol endüstrisinde çevirmenlerin değişen rolüne dair ışık tutmaktadır.

Bu spor, 1800'lerin sonlarına uzanan süreçte, FIFA (Fr. Fédération Internationale de Football Association / Tr. Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği), UEFA (Fr. Union des Associations Européennes de Football / Tr. Avrupa Futbol Federasyonları Birliği) ve TFF (Türkiye Futbol Federasyonu) gibi organizasyonların katkılarıyla küresel düzeyde organize olmaya başlayan bir alan olarak kabul görmesi, oyunun düzenlemelerinin, teknik ve atletik özelliklerinin farklı toplumlarda benimsenmesiyle kendine özgü düzenlemelerini ve kurumlarını inşa etmiştir.

Kuper'in *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir, 1994*, adlı yapıtında, futbolun toplum-ekinsel etkilerini keşfetmesi, futbolun yalnızca sportif bir etkinlikten ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapının bir yansıması olduğunu öne sürmüştür.

Futbol ve çeviri birlikteliği sporun küresel erişimini ve çok dilli yapısını yansıtan çeşitli faaliyet ve zorlukları kapsamaktadır. Akademik literatürde futbol çevirisi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermekle beraber hala sınırlı sayıdadır.

Ülkemizde özellikle spor çevirmenliği alanında yapılan akademik çalışmalar dikkat çekerken futbol alanında yapılan çalışmalarda Alev Bulut'un *Türkiye'de Futbol Çevirmenliği, 2018* kitabı literatürde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, bu alanda yapılan bazı tez çalışmaları alana ayrıca katkı sunmaktadır.

Uluslararası alanda bir tarama yaptığımızda ise; futbol çevirisi, alanın farklı yönlerine odaklanan çeşitli çalışmalarda vurgulandığı gibi, bir dizi etkinliği ve zorluğu kapsar. Özellikle son dönemlerde Çin, Suudi Arabistan gibi ülkelerin futbol yatırımları dikkat çekmektedir. Bu yatırımlar beraberinde futbol alanının birer eyleyeni olarak futbol tercümanlığını da alana dahil etmektedir. Çin'de futbol çevirmenliği mesleğinin gelişiminde, çok dilli futbol kulüplerinde çevirmenlere rehberlik etmeyi ve mesleğin

teorik çerçevesini zenginleştirmeyi amaçlayan toplumbilimsel çerçeveden inceleyen çalışmalar yer almaktadır. (Jiang, 2019)

Yine bu bağlamda güncel çalışmalar incelendiğinde kulüplerin uluslararası iletişim kanallarını zenginleştirmeyi amaçlayan yayınları ve spora özgü terminolojiyle ilgili çalışmalarda alana katkı sunmaktadır. Ulusal ve uluslararası anlamda yapılan araştırmaların futbolun daha çok diline odaklandığı fakat bu alanın en yeni eyleyenlerinden biri olarak gördüğümüz profesyonel futbol çevirmenleri özelinde çok durulmadığı görülmüştür.

Futbolun hem yerel hem küreselde taşıdığı bu önemden yola çıkarak, bu çalışmada Futbolun tarihçesi, Türkiye’deki gelişim süreci ve alanda yer alan farklı eyleyenler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda futbolun sahip olduğu güç ve etki hem bir oyun hem de bir alan olarak ele alınmış ve sonrasında yapılan değerlendirmeler çeviri ve çevirmen özeline indirgenerek çalışmanın temel sorunsalına yönelik saptamalar yapılmıştır. Bourdieu’nün kuramsal çerçevesinde *alan* olarak kavramsallaştırılan futbol, tarihsel süreç içinde toplumsal-ekonomik ve ekinse değişimlerle, bu alanın eyleyenleri olan futbolcular, antrenörler, taraftarlar ve sponsorlar gibi paydaşların etkisiyle şekillenmiştir. Her toplumsal alanın kendi sermaye birikimi, kuralları ve ilişkisel dinamikleri vardır; futbol da bu çerçevede, çok yönlü bir toplumsal yapı olarak incelenmektedir. Türkiye’de, küreselleşme süreciyle yeni eyleyenlerin futbol alanında rol almaya başlaması, bu alanın dinamik yapısının göstergesidir. Böylece Bourdieu’nün alan kavramı ile kurmuş olduğumuz çatı diğer kavramları da çatısı altında değerlendirilmiştir. Bu alanın genişlemesi ve büyümesiyle özellikle futbol çevirmenleri, futbolun ulusal sınırları aşan etkileşiminde önemli bir rol üstlenmiştir.

Bir diğer noktada ise temel kavramlarımızdan olan habitus kavramı alanda yer alan eyleyenlerin belirledikleri stratejiler doğrultusunda elde etmeye çalıştıkları çıkar, yani *illusio* için belirledikleri ve kullandıkları davranış biçimleri olarak kullanılmıştır.

Futbolun evrensel bir alan haline gelmesinde küreselleşmenin etkileri büyüktür. Fransız sosyolog Pascal Boniface *Football and Globalization* (2006, s. 14) eserinde: “Dünyada futbolun fethine direnmek isteyen küçük bir alan bile yok”, ifadesiyle futbolun toplumsal yapılar ve küreselleşme üzerindeki etkisini ortaya koyar. Boniface’in görüşleri doğrultusunda, futbol çevirmenlerin sahadaki rolü *konuk vatandaşlık* kavramı ile ele alınır (Demirel Bogenç, 2014, s. 409).

Bu doğrultuda, futbol çevirmenlerin rolü, futbolun çok dilli küresel bir arenaya dönüşmesiyle artarak önem kazanmıştır.

Bu araştırma, futbol alanındaki çevirmenlerin etkileşim ağlarını, onların toplumsal ve mesleki rollerini Bourdieu'nün ilişkisel toplumbilim anlayışıyla analiz ederek, futbolun bir sosyal olgu olarak nasıl bir yapı kazandığını anlamamıza katkı sağlamaktadır (Demirel Bogenç, 2014, s. 403). Bu bilgiler bağlamında, bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranması hedeflenmektedir:

Futbolda çevirmenlerin sorumluluklarının ve katkılarının sınırlarının belirlenmesinde yaşanan zorluklar nelerdir? Bu belirsizliğin, çevirmenlerin sahadaki rolü ve diğer futbol eyleyenleriyle ilişkileri üzerindeki etkisi nasıl şekillenmektedir?

Küreselleşmenin etkisiyle artan çok dilli futbol ortamında çeviriye duyulan gereksinim hangi etkenlerle belirlenmektedir? Küresel futbol endüstrisindeki ekinsel ve ekonomik dönüşümler, çevirmenlerin profesyonel sorumluluklarına ve mesleki pozisyonlarına nasıl bir etkide bulunmaktadır?

Bourdieu'nun habitus ve alan gibi kavramları, futbol çevirmenlerin toplumsal konumlarını ve sahadaki etkileşimlerini anlamada nasıl bir katkı sunmaktadır?

Türkiye ve Avrupa'daki futbol çevirmenleri arasındaki rol ve sorumluluk farklılıkları nelerdir?

Bu sorunsalların yanıtlanmasıyla, futbol alanında çevirmenlerin rolünü küreselleşme, ekinsel ve ekonomik dinamikler ile toplumbilimsel yapıların etkisi bağlamında ele almak için temel tartışma noktaları ortaya çıkacaktır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, futbol alanında çevirmenlerin rolü ve konumunu Bourdieu'nün toplumbilim kavramları çerçevesinde incelemeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Bu çalışma, Pierre Bourdieu sosyolojisinin temel kavramları ve Pascal Boniface'ın futbol ve küreselleşme üzerine çalışmaları temelinde şekillenmiştir. Çalışmanın temelinde Bourdieu'nün alan teorisi yer almakta olup, Boniface'ın futbol ve küreselleşme üzerine yaptığı çalışmalardan yararlanılmıştır. Futbolun tarihsel gelişim sürecinde çevirmenlerin konumu, küreselleşmenin etkisi ve Bosman Kuralları gibi dönüm noktaları toplumsal bir olgu haline gelen futbolun bu süreçte yaşadığı dönüşümleri sorgulamak için ele alınmıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye ve Avrupa'da futbol alanında görev yapan çevirmenlerle ve medya alanında görev alan eyleyenlerle görüşmeler yapılmış, medya ve futbolun dilinde yaşanan değişimler gözlemlenmiştir.

Bourdieu sosyolojisi bağlamında çalışmamızda kullanılan kavramsal çerçeve ise şu şekilde ele alınmıştır: Alan kavramı, futbol endüstrisini kendi kuralları, hiyerarşisi ve sermaye biçimleri olan bir toplumsal uzam olarak kavramsallaştırmasını sağlar. Bu alanda çevirmenler, diğer eyleyenlerle (futbolcular, teknik direktörler, yöneticiler, medya) sürekli etkileşim halindedir. Habitus kavramı, çevirmenlerin mesleki deneyimlerle edindikleri, alandaki konumlarını belirleyen ve diğer eyleyenlerle ilişkilerini şekillendiren eğilimler bütünüdür ifade eder. İlişkisellik ilkesi, çevirmenlerin konumunun ve rolünün diğer eyleyenlerle kurdukları ilişkiler ağı içinde anlam kazandığını vurgular.

Çevirmenlerin sahip oldukları sermaye biçimleri (kültürel, sosyal, sembolik), onların alandaki güç ve etkilerini belirler. Konum alma ve konumlanma kavramları, çevirmenlerin alandaki stratejik tercihlerini ve kurumsal yapıdaki yerlerini açıklar. İllusio, çevirmenlerin futbol alanındaki rollerine olan inançlarını ve motivasyonlarını ifade eder. Boniface'ın vurguladığı küreselleşme olgusu, futbolun ulusal sınırları aşarak çok dilli ve çok kültürlü bir endüstri haline gelmesini ve bu süreçte çevirmenlerin artan önemini açıklar. Bu kavramsal çerçeve, futbol alanında çevirmenlerin değişen rolünü ve konumunu sistematik bir şekilde analiz etmemize olanak tanımaktadır.

Bu doğrultuda, alanda var olan her şey bir ilişkisellik bütünü içerisinde görülerek etkileri üzerinde bir değerlendirilmede bulunulmuştur. Yapılan görüşmeler, incelemeler doğrultusunda alanın yeni eyleyenlerinden futbol tercümanlarının rolleri üzerine değerlendirmeler bağlantılar ve ilişkisellikler bütününde bir yaklaşımla yapılmıştır.

2.1. Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Görüşmeler, futbol çevirmenlerinin mesleklaşma süreci, alandaki rolleri, sorumlulukları ve karşılaştıkları zorluklar üzerine açık uçlu sorular aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecine üç profesyonel futbol çevirmeni ve bir spor gazetecisi dahil edilmiştir. Ayrıca bir çevirmenin açık kaynaklardan elde edilen röportajından elde edilen veriler de kullanılmıştır.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın veri toplama süreci, futbol alanında farklı pozisyonlarda görev yapan profesyonellerle gerçekleştirilen görüşmelere dayanmaktadır. Türkiye'nin önde gelen futbol kulüplerinden birinde

profesyonel çevirmen olarak görev yapmış olan Deniz Sarıtaç ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Uluslararası futbol çevirmenliği ve kitap çevirisi alanlarında deneyim sahibi olan İngiliz vatandaşı Marc Joss ile çevrimiçi platformda bir görüşme yapılmıştır. Ülkemizde farklı futbol kulüplerinde uzun yıllar çeviri faaliyetleri yürütmüş olan Vedat Kavi ile çevrimiçi ortamda görüşülmüştür.

Çeşitli futbol kulüplerinde çevirmenlik deneyimine sahip Halil Yazıcıoğlu'nun açık kaynaklarda yer alan röportajından elde edilen veriler de araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca, futbol medyası perspektifinden çevirmenlerin rolünü değerlendirmek amacıyla, dönemin Habertürk gazetesi yazarı Erhan Telli ile çevrimiçi bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler, futbol çevirmenliği mesleğinin farklı boyutlarını ve alandaki konumunu anlamak için zengin bir veri kaynağı sunmuştur.

2.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler, Bourdieu'nün kuramsal çerçevesi doğrultusunda izleksel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu analizde, futbol çevirmenlerin alandaki konumları, habitusları ve diğer eyleyenlerle kurdukları ilişkiler özelinde derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Ayrıca veriler, yorumbilimsel bir yaklaşımla ele alınmış, çevirmenlerin deneyimleri ve anlatıları bütünsel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Bu yorumbilimsel analiz, futbol alanındaki çevirmenlik mesleğinin gelişimi ve dönüşümüne dair daha derinlemesine bir anlayış kazanmamıza katkı sağlamıştır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, nitel bir çalışma olarak tasarlanmış ve veri toplama süreci 2017 yılına kadar olan çalışmalardan gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde futbol çevirmenliğinin Türkiye'de henüz kurumsallaşmamış yapısı ve mesleğin profesyonelleşme sürecinin başlangıç aşamasında olması, profesyonel futbol takımlarının tercüman kadrolarının sınırlı olması katılımcı sayısını sınırlandıran temel etkenler olmuştur. Araştırma kapsamında üç profesyonel futbol çevirmeni ve bir spor gazetecisi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Metodolojik açıdan, nitel araştırmanın doğası gereği, elde edilen bulguların genellenebilirliği katılımcı sayısı ve dönemin koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, araştırmanın keşfedici (ing.exploratory) niteliği ve Türkiye'de spor çevirmenliği bağlamında ele alınmadan özellikle futbol çevirmenliği alanında yapılan ilk kapsamlı akademik çalışmalardan birisi olması, bulguların değerini

artırmaktadır. Gelecek araştırmalar için, daha geniş bir örneklem grubuyla ve farklı ligleri kapsayan karşılaştırmalı çalışmaların yapılması önerilmektedir.

3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE FUTBOL VE TEKNOLOJİ

3.1. Futbol ve Teknolojinin Tarihsel Gelişimi

Futbol, günümüzde küresel ölçekte en çok takip edilen ve en geniş izleyici kitlesine sahip spor dalı olarak tanınmaktadır. Bununla birlikte, futbolun tarihsel gelişim süreci üzerine elimizde bulunan belgeler sınırlıdır. Futbolun dünya çapında yayılması, sadece bir spor dalı olmasının ötesinde, farklı kıtalarda ve ekinlerde geniş bir toplumsal etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu yayılma süreci, Batı'dan Doğu'ya, Kuzey'den Güney'e doğru genişleyen bir ilgi ağı yaratmıştır. Oyunun uluslararası izleyici kitlesine ulaşmasında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan teknolojik gelişmeler, seyahat imkanlarının artması ve futbolun daha organize bir yapıya kavuşması gibi etmenler büyük rol oynamıştır. Bu kapsamda, yalnızca futbol oynayanların değil, izleyicilerin de spora olan ilgisinin arttığı ve oyunun toplumsal bir olgu olarak yerleşik hale geldiği gözlemlenmiştir (Artun, vd., 1992).

3.2. Futbolun Kökeni ve Tarihsel Dönüşümü

Futbolun başlangıcına dair elimizde bulunan kesin belgeler sınırlı olsa da bu oyunun farklı yaş gruplarından geniş bir kitleyi kendine çeken küresel bir fenomen haline geldiği tartışmasızdır. Futbolun kökeni, bazı tarihsel kanıtlar aracılığıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır; örneğin, eski Mısır mezar duvarlarında ayakla top oynayan figürlerin yer alması, bu sporun tarihsel olarak köklü bir geçmişe sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, farklı ekinlerde ayakla oynanan oyunların yer alması, futbolun tarihsel gelişim sürecinin tek bir kaynağa dayandırılmayacağını göstermektedir (Artun, vd. 1992).

Futbolun tarihsel kökenine dair Türkiye'de de çeşitli teoriler bulunmaktadır. TFF tarafından yayımlanan bazı kaynaklarda, Türk bilim adamı Kaşgarlı Mahmud'un *Divânu Lugâti't-Türk* (1072-1074) adlı yapıtında, eski Türk kabilelerinin Orta Asya'da *tepük* adı verilen futbol benzeri bir oyun oynadığından bahsedilir. *Tepük* oyununda kullanılan topun keçî kılı veya keçe ile kaplandığı ve daha sonra farklı materyallerle geliştirildiği ifade edilir (Artun vd. 1992, s. 8). Diğer yandan, İngiltere'nin modern futbolun doğuş yeri olduğuna dair geniş bir kabul bulunur. TFF'nin kayıtlarında: "Kökeni ne olursa olsun, futbolun İngiltere'de 12. yüzyıldan

beri oynandığı doğrulanabilir bir gerçektir” (Artun, vd, 1992, s. 9) şeklinde bir ifade yer alır.

Futbolun kurallarının oluşturulması, modern futbolun gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. 1863 yılında Londra’da yapılan toplantıyla, futbolun ilk kuralları belirlenmiş ve Rugby ile futbolun ayrımı yapılmıştır. Aynı yıl, İngiltere’de ilk futbol organizasyonunun kurulması, modern futbolun temellerini atan önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Bu organizasyonel yapı, futbolun belirli bir düzen içinde oynanmasına imkân sağlamış ve ulusal futbol federasyonlarının kurulmasının önünü açmıştır (Doruk, 2006, s. 28-29).

3.3. Futbolun Küresel Yayılımı ve Türkiye’ye Girişi

Futbol, İngiltere’de organize bir spor haline geldikten sonra hızla Avrupa kıtasına ve diğer bölgelere yayılmıştır. Deniz yolculukları, motorlu taşımacılık, sömürgecilik faaliyetleri ve askerî çatışmalar gibi etkenler, futbolun farklı ülkelerde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Futbolun organize bir spor olarak benimsenmesinde İngiltere dışında ilk futbol federasyonlarının kurulması önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Bu bağlamda, 1889 yılında Hollanda ve Danimarka, 1891’de Yeni Zelanda, 1893’te Arjantin ve diğer birçok ülke tarafından futbol federasyonları kurulmuş ve bu ülkeler de futbolun yaygınlaşmasında aktif rol oynamışlardır. Türkiye ise 1923 yılında kendi futbol federasyonunu kurarak uluslararası futbol sahnesinde yerini almıştır (Artun, vd. 1992)

Türkiye’de futbolun başlangıcı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülkeye gelen yabancı tüccarların toplumsal faaliyetleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. İngiliz tüccarlar, Osmanlı topraklarında tütün ve pamuk endüstrisinde yer alırken futbolun da yerel halk tarafından tanınmasına vesile olmuşlardır. İzmir ve Selanik gibi liman kentlerinde oynanan futbol maçları, ilk izleyiciler arasında kadın ve çocukların bulunduğu bir sosyal etkinlik haline gelmiştir (Artun, vd., 1992, s. 11). Osmanlı gençleri bu yeni spora ilgi duymuş, ancak dönemin toplumsal kısıtlamaları nedeniyle başlangıçta futbol etkinliklerine katılamamışlardır.

Bu dönemde, futbolun millî duyguların yükselmesine katkıda bulunduğu görülür. İşgal yıllarında İngiliz ve Fransız takımlarına karşı oynanan futbol maçlarında Fenerbahçe gibi Türk takımlarının kazandığı zaferler, halkın moralini yükseltmiş ve futbolun millî duygulara hitap eden bir spor dalı olarak benimsenmesini sağlamıştır. Fenerbahçe’nin işgal güçlerine karşı elde ettiği galibiyetler, İstanbul halkının millî duygularını

güçlendirmiş ve bu dönemin en önemli olaylarından biri olarak kayıtlara geçmiştir (Fenerbahçe, 2015).

Futbol, başlangıcından bu yana çeşitli ekinsel ve toplumsal bağlamlarla ilişkilendirilmiş hem yerel hem de küresel düzeyde bir toplumsal görüngü olarak geniş kitlelere ulaşmıştır. Tarihsel süreçte bir eğlence ve spor etkinliği olarak başlayan futbol, zaman içinde bir toplumsal bütünleşme unsuru olarak işlev görmüş, ulusal ve uluslararası boyutlarda birleştirici bir güç haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarında İngiltere’den dünya sahnesine yayılan bu spor dalı, özellikle İngilizlerin sömürgecilik faaliyetleri ve askerî hareketlilikleri aracılığıyla evrensel bir görüngü olarak şekillenmiştir. Günümüzde, futbolun küresel ölçekte kabul gören ve geniş kitleleri bir araya getiren bir spor dalı olduğu açıktır.

3.4. Dünya Kupası Tarihi ve Tarihsel Dönüşüm

Dünya Kupası, futbolun küresel çapta yayılmasında ve bununla birlikte futbolun uluslararası yapısının güçlenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Bu turnuva, yalnızca bir spor etkinliği olarak kalmamış, aynı zamanda çok farklı coğrafyalardan, dinlerden, etnik kökenlerden ve ekinsel özelliklerden gelen ulusları birleştiren saygın bir organizasyon olma özelliğini kazanmıştır.

20. yüzyılın başlarında başlayan bu organizasyon, futbolun evrensel anlamda kabul görmesinde ve farklı ekinlerin birleşmesinde önemli bir araçtır. 1928’de Amsterdam’da düzenlenen FIFA Kongresi’nde Jules Rimet’in öncülüğünde, uluslararası bir şampiyona düzenlenmesine karar verilmiş ve 1930’da ilk Dünya Kupası turnuvası Uruguay ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir (FIFA, 2015).

Dünya Kupası’nın başlangıcında, turnuvaya katılım, daha çok belirli coğrafi bölgelerdeki ülkelerle sınırlı kalmıştır. Ancak zamanla, futbolun küresel yayılımı ve rekabetin artmasıyla turnuvaya katılan ülke sayısı önemli ölçüde artmıştır. 1930’dan 2014’e kadar olan süreçte, Dünya Kupası organizasyonunun etki alanı, sadece katılımcı ülke sayısı ile değil, aynı zamanda turnuvanın izlenme oranları ve küresel medya etkisiyle de büyümüştür. Örneğin, 1930’daki ilk turnuvada 14 ülke yer alırken, 2014 yılında Brezilya’da düzenlenen Dünya Kupası’na 32 ülke katılmıştır. Bu büyük değişim, futbolun küresel bir olgu haline geldiğini ve rekabetin sadece elit takımlar arasında değil, dünya çapında tüm ülkeler arasında gerçekleştiğini göstermektedir (FIFA, 2014).

Sosyal medya, Dünya Kupası'nın küresel etkisini arttıran bir diğer önemli faktördür. 2014 Dünya Kupası, sadece stadyumlarda değil, aynı zamanda sosyal medya platformlarında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. FIFA'nın verilerine göre, turnuva sırasında Twitter'da 672 milyon tweet atılmış ve 35,6 milyon tweet ile en çok tartışılan olay, Almanya'nın Brezilya'ya karşı 7-1'lik zaferi olmuştur. Facebook ise, 350 milyon kişinin turnuvaya sanal olarak katıldığını ve 3 milyar etkileşim olduğunu raporlamıştır (FIFA, 2014). Bu veriler, Dünya Kupası'nın yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda dijital ortamlarda geniş bir izleyici kitlesi tarafından takip edildiğini ve sporun küresel etkileşimdeki gücünü vurgulamaktadır.

Dünya Kupası'nın sosyal, ekinsel ve ekonomik boyutları da zaman içinde evrilmiştir. 1938'deki faşist İtalya'nın Macaristan'a karşı kazandığı finalin öncesinde, Mussolini'nin futbolculara: "Zafer ya da ölüm" şeklinde bir telgraf gönderdiği bilinir. Bu, futbolun sadece bir spor dalı olmadığını, aynı zamanda bir toplumsal-politik araç olarak kullanıldığını gösterir (Boniface, 2006). Ayrıca, turnuvanın sponsorluk gelirleri önemli bir dönüşüm geçirmiştir. FIFA'nın 1990'da 95 milyon İsviçre frangı olan yayın gelirleri, 2006'da 1,5 milyar İsviçre frangına yükselmiştir (FIFA, 2014). Bu finansal artış, Dünya Kupası'nın endüstriye dönüşümünü ve küresel çapta büyük bir ekonomik etki yarattığını gösterir.

Dünya Kupası'nın bir diğer önemli dönüşümü, futbolun ulusötesi bir öge haline gelmesidir. Özellikle Bosman Kararı'ndan sonra futbolcuların serbest dolaşım hakları, futbolu küresel bir alan haline getirmiştir. Bu gelişmeler, ulusal kimliklerin giderek daha belirsizleşmesine yol açmıştır. Örneğin, 2014 Dünya Kupası'nda Fildişi Sahili milli takımının kadrosu, farklı ülkelerden gelen futbolcularla doluydu ve bu durum futbolun küreselleşmesini simgeliyordu (Boniface, 2006).

3.5. Popüler Ekinin Örneği Olarak Futbol

Futbol, yalnızca fiziksel bir aktivite olmanın ötesinde, ekinsel ve toplumsal bağlamda da önemli bir rol oynar. Bu sporu ve onun toplumsal etkilerini anlamak, futbolun popüler ekinle olan ilişkisinin kavranmasını sağlar. Ünal Şentürk ekinin, insanların fiziksel ve manevi gereksinimleri belirlediğini ve bunun oyunla ilişkilendirilen ekini şekillendirdiğini belirtir. (Şentürk, 2007, s. 25), Futbolun tarihsel olarak toplumları nasıl etkilediği ve dönüştürdüğü, bu bağlamda büyük önem taşır. Futbol, tarih boyunca, savaş gibi toplumsal kaos dönemlerinde bile ilgi görmeye devam etmiş ve bu süreçte sosyal bağları güçlendiren bir işlev üstlenmiştir. Örneğin, futbol,

toplumsal kimlikleri ifade etmek ve ekinel öğeleri yansıtmak için önemli bir araç olmuştur. Barselona gibi kulüpler, sadece spor takımları değil, aynı zamanda toplumsal ve politik kimliklerin birer temsilcisi haline gelmiştir. Futbol, küreselleşme ile yerel bir etkinlikten dünya çapında bir görüngü haline gelmiştir.

Futbol, özellikle kitle iletişim araçları ve medya sayesinde, popüler ekinin bir parçası olarak geniş bir etki alanı yaratmıştır. Futbol, medyanın ve reklamın etkisiyle ticarileşmiş, oyuncular sadece sahada değil, aynı zamanda reklam yüzleri olarak karşımıza çıkmıştır. Jean Baudrillard, modernötesi toplumun bir tüketim toplumu olduğuna vurgu yaparak, futbolun ticarileşen ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir ekin ürünü olduğunu belirtmiştir (Şentürk, 2007, s. 32).

Futbolun, popüler ekinle olan etkileşimi, sadece ekonomik kazançlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal güç mücadeleleri ve duygusal yansımalarla şekillenmiştir. Bu mücadele ve iktidar dinamikleri, futbolun hem toplumsal hem de ekinel boyutunu etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Bourdieu'nün iktidar mücadelesine dair görüşü, futbolun toplumsal alandaki sürekli güç çekişmeleri ve toplumsal duygularla bağlantılı dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmuştur (Demirel Bogenç, 2014, s. 411).

Sonuç olarak, futbol, sadece bir spor olarak değil, aynı zamanda ekinel ve toplumsal etkileriyle popüler ekinin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Futbol, küreselleşme ve ticarileşmenin etkisiyle, ekonomik çıkarlar ve toplumsal mücadeleler doğrultusunda evrimleşerek hem bir endüstri hem de bir ekinel ifade biçimi haline gelir.

3.6. Futbol ve Medya

Futbol, tarihsel olarak dönüşerek küresel bir endüstriyel görüngü haline gelir ve bu süreçte medya ile önemli ilişkiler geliştirir. Medyanın, futbolun küreselleşmesinde oynadığı rol, futbolun popüler ekindeki yerini pekiştiren en önemli faktörlerden biridir. Medya, genel olarak *tüm basılı ve elektronik basın* olarak tanımlanabilir; bu kapsamda dergiler, kitaplar, gazeteler, radyo ve televizyon gibi iletişim araçları yer alır (Donuk, 2006, s. 35).

Teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin etkisiyle, toplumlar yerel bağlamlardan küresel bağlamlara geçiş yapar ve medya bu dönüşümde önemli bir rol oynar. Özellikle futbol, bu toplumsal dönüşümde kendi yerini bulur ve sahadaki etkisini genişletir. Medyanın futbol ile ilişkisi, ilk olarak

radio aracılığıyla başlar, daha sonra televizyonun devreye girmesiyle büyük bir ivme kazanır. Futbol, radyo ile ilk kez kitlelere ulaşırken, televizyonun yaygınlaşmasıyla bu etki daha da artar.

Türkiye’de futbolun medya ile olan ilişkisi, ilk canlı radyo yayınının 1933’te yapılmasıyla başlar, bu yayının konusu bir futbol maçı olur. Daha sonra, 1971 yılında TRT, Ankara dışından bir futbol maçını canlı yayınlayarak futbolun ekinsel önemini pekiştiren bir adım atar (trt.com, 1999-2005, [20.09.2015]). Bu gelişmeler, futbolun medya aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlar ve futbolun toplumsal rolü giderek güçlenir.

Medyanın futbol üzerindeki etkisi, sadece radyo ve televizyon ile sınırlı kalmaz, internetin devreye girmesiyle daha da genişler. İnternet, tüm kitle iletişim araçlarını bir araya getirerek futbolun daha hızlı bir şekilde küreselleşmesine olanak tanır. Futbol, internet ortamında yeni bir varlık kazanır ve bu yeni mecra, futbolun sosyal etkilerini pekiştirir. Medyanın futbol üzerindeki etkisi, katılımcıların çeşitliliğini artırır ve bu gelişmeler futbolun rolünü sürekli olarak dönüştürür. Futbol ve medya arasındaki ilişki, futbolun küresel bir fenomen haline gelmesinde önemli bir rol oynar. Medya, futbolu sadece bir spor dalı olarak değil, aynı zamanda ekinsel ve toplumsal etkileri olan bir öğe olarak sunar ve bu şekilde futbol, popüler ekinin önemli bir bileşeni haline gelir.

Futbol ve medya ilişkisi, özellikle televizyon ve radyo aracılığıyla önemli bir dönüşüm yaşar. 20. yüzyılın başlarında televizyonun günlük yaşamımıza dahil olması, futbolun küresel bir görünüme dönüşmesini hızlandıran temel etkenlerden biri olur. Televizyon, futbolu sadece yerel alanlardan çıkararak geniş bir kitleye ulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda futbolun toplum içindeki ekinsel ve ekonomik etkilerini pekiştirir.

Televizyonun futbolla olan ilişkisi, özellikle 1954’teki Dünya Kupası ile dikkat çeker. İlk kez İsviçre’den canlı olarak yayınlanan bu maç, futbolun küresel yayılımına önemli bir adım olur. Maçın finaline 64.000 kişi stadyumda yer alırken, izleyicilerin televizyonlar üzerinden maçı izleme oranı büyük bir artış gösterir (Klose, 2014, s. 376). Bu gelişmeler, televizyonun futbol üzerindeki etkisini pekiştirir ve futbolun medya ortamındaki statüsünü sağlamlaştırır.

Televizyon, futbolun tüketici ekinde daha görünür olmasını sağlar ve futbol, televizyon sayesinde büyük bir endüstriye dönüşür. UEFA Genel Sekreteri Gerhard Aigner bu durumu: “Televizyon günümüzde her şeyi yönetir. Futbol, endüstriyel bir sektöre dönüşürken aynı zamanda telefutbola dönüşmüştür” (Akşar, 2005, s. 22) şeklinde ifade eder.

Televizyonun, futbolu sadece bir spor olarak değil, aynı zamanda kitleleri birleştiren bir gösteri haline getirdiği bir dönemde, futbolun medya ile ilişkisi daha da derinleşir.

Televizyon kanallarının aynı gün içerisinde çok sayıda futbol maçını yayınlaması, futbolun medyadaki hakimiyetini ve izleyici üzerindeki etkisini açıkça gösterir. Bu durum, futbolun sadece bir spor dalı olmaktan çıkıp önemli bir medya içeriği haline geldiğinin somut bir göstergesidir. Maç öncesi ve sonrası yayınlarla, futbolun televizyon kanallarının yayın sürelerini işgal etme kapasitesi, sporun büyük bir medya görüngüsü haline gelmesini sağlar. Bu süreçte futbolun medya üzerindeki etkisi, sadece televizyonla sınırlı kalmaz, basılı medya önemli bir rol oynar. Futbol ve medya arasındaki ilişkiler, gazeteciler ve spor yorumcuları için yeni fırsatlar yaratır ve futbolun küreselleşmesinde önemli bir etken olur. Sonuç olarak, futbol ve medya arasındaki ilişki, futbolun sadece bir spor dalı olarak değil, aynı zamanda küresel bir endüstri ve ekin sel görüngü olarak büyümesine önemli katkılar sağlar. Televizyon, futbolun küresel yayılımını hızlandırır, futbolun ekonomi, ekin ve toplum üzerindeki etkilerini derinleştirir. “Bourdieu alana giren herkesin sonunda bir “illusio” yani çıkar peşinde koştuğunu vurgular ; bu çıkarlardan birinin de maddiyat olduğu açıktır.” (Demirel, Bogenç 2014, 411) Televizyonun futbolla olan ilişkisi, sadece spor yayıncılığı değil, aynı zamanda sponsorlar, kulüpler ve medya arasındaki iş birliklerini güçlendirir.

İnternet, hızla günlük yaşamımıza tümleşik olarak, tüm yaş gruplarındaki bireyleri dijital dünyanın dinamiklerine katılmaya teşvik eder. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar geniş bir yaş yelpazesinde, bireyler yalnızca bu dijital çağın bir parçası olmakla kalmaz, aynı zamanda interneti küresel bağlantı sağlayan ve etkili bir iletişim aracı olarak benimser. İnternetin toplumsal yaşantımızla bütünleşmesiyle, futbol bu hızlı değişime ayak uydurur ve küresel marka kimliği bu dijital dönüşümden etkilenir. Futbol, metalaştırılmış bir ürün olarak televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarıyla geniş kitlelere ulaşırken, internetin hayatımıza girmesiyle futbolun günlük yaşantımıza her an eşlik etme durumu ortaya çıkar. 1950’lerde bilgisayarların piyasaya sürülmesinin ardından internet, akıllı telefonlar aracılığıyla geniş bir küresel bağlantı ağı kurarak, futbolun her aşamada varlık göstermesini mümkün kılar. Bu gelişmeler ışığında, internetin futbolun evrimini etkileyen bir katalizör işlevi gördüğü açıktır.

İnternet, tüm paydaşları etkili bir biçimde bir araya getirerek coğrafi sınırları aşar ve futbolun deneyimini dijital platformlara taşır. Futbol karşılaşmalarına dair televizyon yayınları, bu deneyimin dijital ortamda

devam etmesini sağlayacak çeşitli programlar geliştirir ve internet ile sosyal medyanın iş birliği bu süreci hızlandırır.

Sosyal medyanın tanımını sadece sözlük anlamlarıyla sınırlı tutmak yerine, bireyselleştirilmiş bir yaklaşım benimsemek daha kapsamlı bir anlayış sunar. Sosyal medya, bireyler ve kurumlar arasındaki iletişimi kolaylaştıran, etkileşimi hızlı ve erişilebilir hale getiren, dolayısıyla kitlelere yönelik bir iletişim aracı olarak tanımlanabilir. Futbol sektörü, sosyal medya sayesinde hem bireysel kullanıcılar hem de kulüpler için önemli bir araç haline gelir. Sosyal medya hem yerel hem de uluslararası düzeyde, hızlı ve verimli bir şekilde ürün ve içerik alışverişini sağlayan bir platform sunar, aynı zamanda kulüpler ve taraftarlar arasında doğrudan ve ekonomik bir iletişim yolu açar.

Dünya çapında önemli futbol etkinlikleri, sosyal medyanın küresel etkisini ortaya koyar. 2014 FIFA Dünya Kupası, sosyal medyanın futbol üzerindeki etkisini gözler önüne seren bir örnek teşkil eder. Bu turnuva, sosyal medya platformlarında futbol etkileşimini önemli ölçüde artırır ve futbolun küresel alandaki yayılımını hızlandırır. Özellikle Twitter, Dünya Kupası boyunca *#hashtag* kullanımıyla kullanıcıların futbolla ilgili tartışmalara katılmalarını sağlar, bu da futbolun sosyal medya ile daha derin bir bağ kurmasına olanak tanır. Bu durumu “Sosyal medyanın günümüzde üstlenmiş olduğu “aracı”(fr. *médiateur*) rolünü söylemeden geçemeyiz.” (Demirel, Bogenç, 2014, 409) değerlendirmesiyle ilişkilendirebiliriz.

Sosyal medyanın futbol üzerindeki etkisini değerlendirmek için, platformların sağladığı hız, erişilebilirlik ve etkileşim olanaklarının yanı sıra, taraftarlar ve organizatörler arasındaki iletişimin ne denli hızlandığını göz önünde bulundurmak önemlidir. Sosyal medya, futbolun küresel düzeyde daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmasına ve anında etkileşimde bulunmasına olanak tanır. Bu platformlar, futbolun küresel etkisini pekiştirirken, futbol ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi güçlendirir.

4. FUTBOL ALANINDA FARKLI EYLEYENLER VE FUTBOL ÇEVİRMENLİĞİNİN ALANA GİRİŞİ, KONUMU VE ROLÜ

Futbol, tarihsel süreç içinde farklı alanlar ve eyleyenlerle kurduğu ilişkiler aracılığıyla büyüyerek, geniş kitlelere hitap eden bir ürün haline gelmiştir. Bu büyümede, futbol alanının oluşumunda etkili olan çeşitli toplumsal, ekonomik ve küresel etkenler önemli rol oynamıştır.

Futbolun bir alanda eyleyenler sistemi olarak şekillenmesi, Bourdieu sosyolojisi çerçevesinde bazı etkenlere dayanmaktadır. Bu etkenler, futbol alanının gelişim sürecini anlamak için şu sorulara yanıt aramayı gerektirir:

Futbol alanında yer alan eyleyenler ve kurumlar, bu alanı bir mücadele alanı olarak görüp katılım gösterdiler mi?

Alandaki eyleyenler, faaliyetleri sonucunda uzmanlık geliştirdiler mi?

Bu sorulara evet yanıtı verildiğinde, futbolun oluşumunda rol oynayan tarihsel, toplumsal ve ekonomik etkenlerin yanı sıra, eyleyenler grubu ve kurumlar bir sistem oluşturarak futbol alanını şekillendirmiştir. Bu bağlamda, bir alanın oluşması ve gelişmesi için, o alandaki eyleyenlerin kazanımlarını göz önünde bulundurmak ve eyleyenlerin bu rolü oynamaya hazır olmaları gerekmektedir. Demirel'in de belirttiği gibi “ (...) Buna göre, eyleyicinin toplum içindeki konumu ve hareket biçimi/habitusu ile nesnel yapılar/alanlar arasında süren karşılıklı bir ilişki vardır.” (Bogenç Demirel, 2014, 412)

Futbolun küresel bir ürün haline gelmesinde, futbolun araçları ve üretim yerlerinin dönüşümü ve karşılıklı ilişkiler ağı belirleyici olmuştur. Futbol topuyla oynanan basit bir oyun olarak başlayan futbol, zaman içinde daha organize bir yapıya dönüşerek, geniş kitlelere hitap eden bir öğeye dönüşmüştür.

Futbolun küreselleşmesi süreci, teknolojik ve toplumbilimsel gelişmelerle paralel olarak, futbolun yerellikten küreselliğe doğru bir yolculuğa çıkmasına yol açmıştır. Bu dönüşümde, futbol ve medya ilişkisi önemli bir rol oynamış, medyanın futbol üzerindeki etkisi büyük ölçüde artmıştır. Medyanın etkisiyle futbol, sadece stadyumlarda izlenen bir etkinlik olmaktan çıkarak, evlere ulaşan ve geniş kitlelere hitap eden bir ürün haline gelmiştir.

Teknolojik gelişmeler, internet ve sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle, futbol alanında yeni aktörler de ortaya çıkmıştır. Kulüpler, sosyal medya yönetimlerini üstlenen iletişim sorumluları ve sosyal medya aracılığıyla kitlelere ulaşan içerik üreticileri, bu yeni eyleyenlerden bazılarıdır. Futbol, yalnızca bir spor olmanın ötesine geçerek, büyük bir ekonomi alanı haline gelmiştir. Artık futbol ekonomistleri, kulüplerin profesyonel çalışanları gibi yeni eyleyenler futbol dünyasına dâhil olmuştur.

Futbol alanındaki dinamiklerin değişmesiyle birlikte, futbolcular artık küresel oyuncular haline gelmiş, bu da dilsel, ekinel ve ekonomik

değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlerin bir sonucu olarak futbol çevirmenleri, özellikle ülkemizde, futbol alanının önemli eyleyenlerinden biri haline gelmiştir.

Futbol çevirmenlerin alandaki konumları, diğer eyleyenlerle birlikte ele alındığında, futbol alanında bir iş dünyasının doğduğu ve dilin giderek daha önemli bir hale geldiği görülmektedir. “Çeviri yazılı veya sözlü iletişime aracılık etme işidir. Çevirmen aynı dili konuşmayan kişilerin çeşitli bağlamlarında çok çeşitli iletişim durumları odağında birbirini anlamasına yardımcı olur. Burada konumuz spor, odağımız futbol (Bulut, 2018, s.17)” Futbolcular, teknik direktörler, menajerler, televizyoncular ve spor yazarları gibi eyleyenler, artık bu küresel oyunun oyuncularını haline gelmiştir. Bu oyuncuların karşılaştığı en büyük engellerden biri, iletişim engelidir ve bu engelin aşılmasında dil önemli bir rol oynamaktadır.

Futbolun küreselleşmesiyle birlikte, futbolcular ve teknik direktörler farklı ülkelere transfer olmuştur. Bu transferler, futbolcuların ve teknik kadroların dilsel uyarlama süreçlerini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, futbol çevirmenleri, futbolcular ve kulüpler için önemli bir iletişim aracı olmuştur. Yeni futbol pazarlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, bu pazarların dilsel gereksinimleri gündeme gelmiştir. Futbol çevirmenlerin rolü, sadece sözlü çeviri yapmakla sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca, yazılı çeviri, sosyal medya hesaplarının yönetimi ve futbol kulüplerinin uluslararası pazarlama stratejilerinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu gelişmeler, futbol çevirmenliğinin profesyonel bir meslek olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ülkemizde, futbol çevirmenleri, kulüplerin profesyonel çalışanları olarak kabul edilmekte ve alanda mesleki bir gelişim gözlemlenmektedir.

Bir futbol çevirmeninin bu konuda verdiği cevap şu şekildedir:

“Evet, futbol çevirmenliğinin bir meslek olarak tanımlayabiliriz. Çünkü neredeyse bütün profesyonel kulüplerin teknik ve idari kadrolarında bir çevirmen bulunmaktadır. Bu çevirmenler, sadece dil becerilerine sahip olmakla kalmayıp, futbolun dinamiklerine de hâkimdir. Yıllar önce, kulüplerde bu görevleri, dil bilen kişiler yaparken, şimdi profesyonel çevirmenler bu alanlarda görev almaktadır. Bu da mesleki bir gelişimin göstergesidir.” (Sarıtaç, 29.10.2014).

4.1. Futbol Çevirmenliği Mesleğinin Oluşumu ve Standartları: Bir Değerlendirme

Küreselleşen futbol dünyasında futbol çevirmenliği mesleği, futbolun modernleşme sürecinde, ekonomik, küresel, sosyal, ekinsel ve dilsel pek çok etkiden önemli ölçüde şekillenmiştir. Türkiye bağlamında

futbol çevirmenliğinin incelediğimizde, gerçekleştirdiğimiz röportajlar, çevirmenlerin bu alana nasıl girdiklerini ve aldıkları eğitimlerin mesleki gelişimlerinde nasıl etkili olduğunu göstermektedir.

Vedat Kavi, futbol çevirmenliğinin adım atmasıyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: “Futbol Çevirmeni olarak işe başlamam tamamen şansım sayesinde gerçekleşti. İspanyol Dili ve Edebiyatı 3. sınıf öğrencisiyken, herhangi bir iş başvurusu için telefon numaralarımızı bırakmamızı istediler. Dil alanında erkek öğrencilerin az olduğu bir dönemde, listede erkek olarak sadece benim adım vardı. Kayserispor’dan bir hocamız okulla iletişime geçerek benimle çalışmak istediğini belirtti. Bu noktada okulumuzun da etkisi büyüktür” (Kavi, [28.10.2015]).

Deniz Sarıtaç ise futbol çevirmenliğinin geçişini şu şekilde anlatmıştır: “Mütercim Tercümanlık alanında öğrenci iken zorunlu staj gereği iki farklı yerde staj yapmam gerekiyordu. İlk olarak bir akaryakıt firmasında staj yaptım, ardından ikinci stajım için bir gazeteyi ayarlamıştım. Ancak, şans eseri, Türkiye’nin önde gelen spor kulüplerinden birinde staj yapma fırsatı doğdu. Kulüpteki stajyerlik deneyimim, okullar açıldığında sonlanacakken, kulüp bana profesyonel olarak çalışma teklifinde bulundu” (Sarıtaç, [29.10.2014]).

Halil Yazıcıoğlu’nun futbol çevirmenliğinin giriş hikâyesi ise farklı bir örnek teşkil etmektedir. Yazıcıoğlu, iletişim fakültesi öğrencisi olarak eğitim aldıktan sonra çeşitli iş deneyimlerinde bulunmuş bir futbol çevirmenidir. Kendisine sorulan “Dil okulunda çevirmenlik yaparken Trabzonspor’a nasıl geçiş yaptınız?” sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: “Bir gün bana, ‘Bir spor kulübünden çevirmenlik için talep var, ilgilenir misin?’ diye sordular. O dönem, Fenerbahçe’nin Aragones’i getirerek yeni bir döneme başlamış olduğu zamanlardı. Ben de Fenerbahçe olduğunu düşündüm, ancak aradığımda Trabzonspor olduğunu öğrendim. Başkan Sadri Şener’in asistanı ve teknik direktör Ersun Yanal’la görüştüm. Ersun Hoca’nın yaklaşımı beni çok etkiledi. Birçok farklı dil konuşan, baştan aşağı değişen bir takım vardı. Birden fazla dil bilmemin avantaj sağlayacağını düşündüler. 2008/2009 sezonu öncesi kulübün büyük hedefleri ve camianın bu hedeflere odaklanması beni heyecanlandırmıştı. Teklifi tereddüt etmeden kabul ettim” (Yazıcıoğlu, [17.04.2015]).

Futbol çevirmenlerin futbol alanındaki rollerini incelediğimizde, bu mesleği yapmak için gerekli olan bazı temel ölçütler ön plana çıkmaktadır. Tıpkı diğer meslek gruplarında olduğu gibi, futbol çevirmenlerin alana

uygun eğitim, uzmanlık, deneyim ve görev aldıkları pozisyonlara hâkim olmaları gerektiği görülmektedir.

Ayrıca, futbol çevirmenliği, bir meslek olarak kabul edildiği için, bu alanda yapılan çalışmaların standartları, görev tanımları ve sorumlulukları da önemlidir. Röportajlardan elde edilen verilerle, futbol çevirmenliği mesleğinin tanımı ve standartları hakkında bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir:

Eğitim ve Terim Bilgisi: Çevirmenlik eğitimi almak, futbol çevirmeni olabilmek için yeterli değildir. Futbol terimlerinin doğru ve etkili bir şekilde çevrilmesi gerekmektedir. Çevirmenler, futbolun özel diline hâkim olmalı, terimleri alanın özelliklerine uygun şekilde çevirmelidirler (Özgür & Topaloğlu, 2023; Özgür & Topaloğlu, 2024).

Uzmanlık Alanı: Futbol, yaşayan bir olgu olarak sürekli değişen ve gelişen bir alandır. Bu nedenle, futbol çevirmenlerin de futbolun içindeki terimbilime ve diğer ilgili alanlara (sağlık, iletişim, yasalar vb.) hâkim olmaları gerekmektedir. Çevirmenler sadece futbol içi/dışı iletişime aracılık etmekle kalmaz, kulüplerdeki diğer profesyonellerle de etkileşimde bulunurlar. Sarıtaç, futbol çevirmenliğinin bu yönünü şöyle açıklamaktadır: “Çevirmenin görevi sadece kelime kelime çeviri yapmak değildir. Çeviri yapılan dilde, anlamın doğru bir şekilde aktarılması gerektiğini unutmamalıyız. Örneğin, ‘good match’ ifadesini ‘iyi maç’ olarak çevirmemiz, doğru ifade ‘bizim için güzel bir maç oldu’ şeklinde olmalıdır” (Sarıtaç, [29.10.2014]).

Futbol çevirmenleri, futbolcuların sadece antrenörlerle veya diğer futbolcularla olan iletişimlerinde değil, aynı zamanda sosyal hayatta da önemli bir rol üstlenirler. Vedat Kavi, futbolcularla olan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: “Futbolcular ne zaman gereksinim duyarsa yanında oluruz. Google’da adımı yazdığınızda, dönemin gol kralı Makukula’nın sağ kolu olarak anıldığımı görebilirsiniz” (Kavi, [28.10.2014]).

Modern futbol dünyasında, futbol çevirmenliği Türkiye’de profesyonel bir meslek haline gelmiştir. Küreselleşme ve futbolun değişen kanunları sayesinde futbol kulüplerinin profesyonel ekiplerinde önemli bir yer edinmişlerdir. Ayrıca, futbol çevirmenleri, basın mensuplarıyla da yakın iş birlikleri yapabilmektedir. Bu bağlamda, Haber Türk televizyonu ve gazetesi Galatasaray muhabiri Erhan Telli’nin futbol çevirmenlerin rolleri hakkındaki görüşlerine başvurulmuştur: “Galatasaray’da yıllardır yabancı oyuncularla çok iyi ilişkiler kuran Mert Çetin örneği, çevirmenliğinin sadece dil bilme yeteneğiyle sınırlı olmadığını gösteriyor. Yabancı oyuncuların

Florya'ya ilk adım attıklarında karşılaştıkları en önemli isimlerden biri olan Mert, onlarla iletişime geçip tüm gereksinimlerini çözme konusunda 24 saat görev yapmaktadır" (Telli, [10.06.2016]).

Futbol çevirmenlerin profesyonel meslek olarak konumlanmalarında, alandaki gelişmeler doğrultusunda değişimler yaşandığı görülmektedir. Bu değişimlerle birlikte futbol çevirmenleri, sadece çeviri yapmakla kalmayıp, kulüplerdeki iletişim ve idari departmanlarda da görev almaktadır. Bununla birlikte, futbol çevirmenlerin görevleri, sadece futbolcuların ya da antrenörlerin demeçlerini iletmekten ibaret görülmemeli, aynı zamanda kulüplerdeki sosyal yapıyı da kapsayan çok yönlü bir pozisyon olarak değerlendirilmelidir.

Futbol, küresel çapta büyük bir kitleyi etkileyen ve yoğun bir rekabetin olduğu bir alandır. Futbol çevirmenleri, yalnızca dilsel bir aracılık yapmanın ötesinde, futbolun küresel pazarında, medya dünyasında ve kulüplerin iç yapılarında önemli bir rol oynamaktadırlar. Futbolun profesyonel dünyasında çevirmenler, futbolcular, teknik ekip ve kulüp yöneticileriyle birlikte, futbolun küresel iletişiminin sağlanmasında kritik bir yer tutarlar. Çeviri süreci, dilsel doğruluk ve anlam kaybı olasılığı arasında denge kurmanın yanı sıra, futbolcular, kulüp yöneticileri, teknik ekip ve taraftarlar gibi farklı eyleyenlerin çıkarları arasında bir denge kurmayı gerektirir.

Futbolun doğasında bulunan *taraf olma* olgusu, futbol çevirmenleri için profesyonel yaşamlarının önemli bir zorluğunu oluşturur. Futbolun kendisi, taraftarlık ve takım tutma ile şekillenen bir oyundur, dolayısıyla çevirmenler de futbolun bu doğasında taraf olma durumuyla karşı karşıya kalabilirler. Sarıtaç (2014) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Taraf olma noktasında ise meslek olarak genelde gençlerin yaptığı bir iş ve çok doğaldır ki hepimizin taraftarı olduğu kulüpler var ve bu işin yaş aralığı da 22-30 civarı ve taraftar olunmasına rağmen bir yerden sonra bizlerde profesyonel kişiler haline geliyoruz" (Sarıtaç, 2014). Bu profesyonellik süreci, çevirmenlerin işin doğasında bulunan taraf olma durumuyla başa çıkmalarını zorlaştırabilir. Ancak, profesyonellik, her zaman taraftarlık ve çıkarların önünde gelmelidir.

Futbol çevirmenleri sıklıkla eleştirilere tabi tutulurlar. Bu eleştiriler genellikle, çevirmenin doğru ya da yanlış tercüme yapmasıyla ilgilidir. Ancak Sarıtaç (2014) bu eleştirilerin genellikle "magazinsel" boyutta olduğunu belirtir: "Tercümanlar, milyarlarca insanın izlediği ve takip ettiği bir alanda görev yaptıkları için her hareketleri göz önündedir" (Sarıtaç,

2014). Çevirmenlerin işlerinin "magazinsel" eleştirilere maruz kalmasının bir nedeni de futbolun küresel ölçekte popüler bir fenomen olmasıdır. İnsanlar, futbol dünyasında görev alan kişilerin, özellikle de çevirmenlerin her hareketini dikkatle izler ve hatalı bir tercüme yapmaları durumunda onları eleştirirler.

Bununla birlikte, futbol çevirmenlerin karşılaştığı bir diğer önemli etken, kulüplerin ve futbolcuların çıkarlarıdır. Kulüpler, futbolcular ve teknik ekipler, iletişimin kontrolünü sağlama çabası güderler. Bourdieu'nün (1984) toplumsal alan teorisi, her alanda bir güç mücadelesi ve çıkarlar olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, futbol da bir alandır ve futbolun içinde yer alan eyleyenler arasında sürekli bir iktidar mücadelesi vardır. Kulüpler, futbolcular ve taraftarlar, her biri kendi çıkarlarını savunarak futbolun küresel pazarındaki rekabette yer almaktadırlar. Çevirmenler ise bu rekabetin ortasında, kulüplerin çıkarlarına hizmet eden bir dil aracısı rolü oynamaktadırlar.

Çevirmenlerin karşılaştığı kısıtlamalar, futbolun küresel etkilerinden de beslenir. Küreselleşme, futbolun sadece yerel bir oyun olmaktan çıkıp uluslararası bir endüstri haline gelmesine yol açmıştır. Bu, futbol çevirmenlerin rollerinin de küresel ölçekte önem kazandığı bir ortam yaratmıştır. Çevirmenler, sadece dilsel becerileriyle değil, aynı zamanda futbolun küresel stratejik yapısına dahil olarak da görev yapmaktadırlar. Bu durum, onların profesyonel kimliklerini ve mesleki bağımsızlıklarını etkileyebilir.

Bourdieu'nün *illusio* kavramı, bireylerin toplum içindeki konumlarına göre hareket ettiklerini ifade eder. Bu bağlamda, futbol çevirmenleri, kulüplerin ve futbolcuların talepleri doğrultusunda hareket ederken, kendi ekonomik ve profesyonel çıkarlarını da gözetirler. "Bourdieu alana giren herkesin sonunda bir *illusio* yani çıkar peşinde koştuğunu vurgular; bu çıkarlardan birinin de maddiyat olduğu açıktır" diyerek, çevirmenlerin da profesyonel yaşamlarında ekonomik çıkarlar peşinde olduklarına işaret etmektedir. (Demirel Bogenç,2014, s.411)

Bu çıkarlar, kulüplerin ve futbolcuların çevirmenler üzerindeki etkisini artırabilir. Sahip oldukları bu sermayenin sonuçta bir *illusio* doğurduğu yani çıkar sağlamaya yönelik bir hareket biçimi oluşturduğu belirlenmiştir (Özsöz, 2007, s. 18,19).

Kavi (2015), kulüplerin menfaatleri doğrultusunda çevirmenlerin her şeyi çevirmediğini belirtir: "Çevirmen her şeyi çevirmez, altın kural budur. Kulüp menfaatleri gereği, birçok kez her şeyi çevirmediğim oldu" (Kavi,

2015). Çevirmenler, kulüplerin ve futbolcuların çıkarlarını gözeterek, bazen bazı bilgileri dışarıda tutmak ya da belirli konularda konuşmamak zorunda kalabilirler. Bu durum, çevirmenlerin profesyonel yaşamlarındaki en önemli zorluklardan birini oluşturur. Kavi, bu durumu daha ayrıntılı olarak ifade ederken, “Bunun sonuçları oyuncu/oyuncu, oyuncu/yönetici ya da kulüp arası ilişkileri zedeleyebilir” (Kavi, 2015) diyerek, kulüplerin çıkarlarının çevirmenlerin çeviri süreçlerine nasıl yansıdığını anlatmaktadır.

Sonuç olarak, futbol çevirmenleri, sadece dilsel bir köprü değil, futbolun küresel arenasında önemli bir stratejik eyleyen haline gelmiştir. Futbolun küresel boyutta artan etkisi, çevirmenlerin profesyonel kimliklerini ve görevlerini şekillendirirken, aynı zamanda onların karşılaştıkları etik ve toplumsal sorumlulukları da artırmaktadır. Çevirmenler, kulüplerin ve futbolcuların çıkarlarını gözeterek, futbolun küresel dinamiklerine uygun bir şekilde hareket ederken, aynı zamanda futbolun küresel pazarı ve iletişimiyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmektedirler.

4.2. Çevirmenlerin Alandaki Konumu Üzerine

Bir alanın gelişebilmesi için o alanda belirli kazanımların elde edilmesi gerekir. İnsanlar ve kurumlar, alandaki rollerini üstlenmeye hazır olduklarında, sistemde yer alarak bir alanın oluşumunu sağlarlar. Alandaki eyleyenler, uzmanlık kazandıkça, yeni pozisyonlar oluşur. Alanda farklı eyleyenler ortaya çıktıkça, alanın dinamikleri de değişir (Bourdieu, 1984, s. 114). Futbol, başlangıçta basit bir oyun olarak ortaya çıkmış, ancak zaman içinde kurumsal yapılar ve organizasyonlarla organize bir hale gelmiştir. Dünya Kupası, Avrupa Şampiyonası gibi büyük turnuvalar ve Şampiyonlar Ligi gibi uluslararası ligler futbolun organizasyonlarını oluşturmuş, büyüyen teknoloji de bu alana yenilikler getirmiştir. Radyo-televizyon gibi kitle iletişim araçlarının gelişmesi, futbolun kitlesel yayılmasını sağlamış, sosyal medya ve internet gibi platformlar ise futbolun küresel bir öge olmasına katkı sağlamıştır.

Küreselleşme kavramı, futbolun tarihi süreçten çıkıp modern futbola doğru geçişine yardımcı olmuştur. Bourdieu'nün modern spor (fr. *le sport moderne*) ifadesinden hareketle, futbolun modernleşmesinden bahsedebiliriz. Bu dönüşümde toplumsal, tarihsel ve ekonomik etkenler önemli rol oynamaktadır. Toplumsal değişim ve futbolun kurumsallaşması, futbolcuların küresel birer oyuncuya dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, futbolun büyük bir ekonomi yaratmasına ve futbolcuların serbest dolaşım haklarıyla küresel çapta transfer olmasına olanak tanımıştır. Sonuçta

futbol bir ürün haline gelmiş ve bu ürünün konumlanmasında ekonomik etkenler önemli bir rol oynamıştır.

Futbolun küreselleşmesi, futbol çevirmenlerin da alandaki konumlarını yeniden şekillendirmiştir. Bourdieu'nün kavramlarından *konumlanma*, *hiyerarşi* ve *strateji* gibi terimler, futbol çevirmenlerin alandaki rolünü açıklamak için kullanılmıştır. Çevirmenler, futbolun küresel bir öğeye dönüşmesiyle birlikte, kendi konumlarını belirlemek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte futbol, bir ürün olarak konumlanmış ve çevirmenler bu alandaki çeviri süreçlerinin önemli bir parçası olmuştur.

Çevirmenlerin futbol alanındaki konumu, sadece dilsel aracılıkla sınırlı kalmaz. Futbolculardan kulüp yöneticilerine kadar, tüm futbol eyleyicilerinin çıkarları doğrultusunda hareket ederken, çevirmenler da kendi profesyonel ve ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundururlar. Demirel Bogenç bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Nasıl ki sosyal bilimler çoklu-öneriler, çoklu aktörler/eyleyiciler, çoklu eleştiriler, çoklu kesitler demekse, çeviri ürünü de birçok karar aşamalarından geçerek erek kültüre taşınır” (Demirel Bogenç, 2014, s. 404). Bu bağlamda, futbol çevirmenleri, kendi çeviri süreçlerinde birçok karar aşamasından geçerler ve bu kararlar, futbolun dinamiklerine göre şekillenir.

Futbol çevirmenleri, bazen kulübün çıkarlarını ön planda tutarak bazı bilgileri sansürleyebilir veya çeviri sürecini kulübün menfaatlerine uygun olarak yönlendirebilirler. “Büyük” kulüplerde yer alan çevirmenler, bu kararları verirken kulübün ekonomik ve toplumsal konumunu, taraftarın tepkilerini ve kulüp yöneticilerinin taleplerini dikkate alırlar. “Küçük” kulüplerde ise çevirmenler daha az baskı altında çalışabilirler. Ancak her durumda, çevirmenlerin karıştığı çeviri süreçleri, futbolun küresel dinamikleriyle uyumlu olmalıdır.

Futbol alanındaki çevirmenlik, Türkiye’de ve yurt dışında farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Avrupa’da, futbol çevirmenlerin görev tanımları daha geniştir ve özel şirketler bu alanda profesyonel hizmetler sunmaktadır. Örneğin, İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa gibi ülkelerde futbol çevirmenleri sadece dil hizmeti sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal medya yönetimi, multimedya çevirisi ve taraftarla etkileşim gibi farklı alanlarda da hizmet verirler. Türkiye’de ise futbol çevirmenleri genellikle saha içinde ve dışında her alanda görev alırken, profesyonel şirketlerin verdikleri hizmetler henüz yaygınlaşmamıştır.

Çevirmenler, futbolun küresel bir endüstri haline gelmesiyle birlikte profesyonelleşmiş ve uzmanlaşmışlardır. Bourdieu'nün kavramlarıyla

açıklanabilecek bir şekilde, futbol çevirmenleri, alanda hiyerarşik bir düzende konumlanmış ve belirli stratejiler doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu konumlanma süreci, futbol çevirmenlerin alanın eyleyenleriyle etkileşimini ve futbolun küresel ekonomisinde nasıl yer aldıklarını anlamamıza olanak tanımaktadır.

4.3. Türkiye ve Avrupa’da Futbol Çevirmenlerinin Rollerine Üzerine

Futbol çevirmenliğinin küresel düzeydeki uygulamaları incelendiğinde, özellikle Türkiye ve Avrupa arasında önemli farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Yapılan araştırmalar ve görüşmeler neticesinde, bu farklılıkların hem kurumsal yapılanma hem de uygulama düzeyinde olduğu saptanmıştır.

Avrupa’da, özellikle İngiltere, İtalya, Almanya, Fransa, Belçika, Yunanistan ve İskandinavya ülkelerinde futbol çevirmenliği hizmetleri genellikle profesyonel şirketler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu şirketlerin bilinen örneklerinden Clark Football Languages², çeviri hizmetlerinin yanı sıra: sosyal medya iletişim danışmanlığı, multimedya çevirisi, dil eğitimi gibi geniş bir yelpazede hizmet vermektedir.

Bu noktada bireysel olarak çevirmenlerin de rolü dikkat çekmektedir. Röportaj gerçekleştirdiğimiz İngiliz futbol çevirmeni Marc Joss’un profesyonel deneyimi bu farklılığı net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Normalde basın toplantıları ve medya röportajları için çeviri yaparım, antrenmanlara ve soyunma odasına girmem. (Joss,2015)”

Bu yaklaşım, Avrupa’daki çevirmenlerin hem bir açıdan daha sınırlı ama uzmanlaşmış bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Türkiye’de ise durum oldukça farklıdır. Deniz Sarıtaç’ın belirttiği gibi: “Aslında tercüman pozisyonu kulübün bazen organizasyon yapan bir personeli yani dışarıdaki bir organizasyondan tutun sağlıkla ilgili bir durum olduğunda örneğin futbolcu MR çekirtmeye gideceğinde de yanında olunan özetle kulüp içerisinde profesyonel bir grup futbolcuya asistanlık hizmeti veren o kulübün bir profesyoneli olarak tanımlanabilir.” (Sarıtaç, [29.10.2014])

Vedat Kavi de benzer bir deneyimi paylaşmaktadır: “Katılıyorum, yeni bir kültür, yeni bir dil ile tanıştıkları için özel hayatlarıyla bizler ilgileniyoruz. Banka hesabı açılmasında, alışverişte, oturma izni alınırken,

² <https://www.footballinterpreter.com/football-interpreters>

telefon, internet bağlatılmasında. Herhangi bir restoranda, markette seçeceği yemeğine kadar biz yardımcı oluyoruz.” (Kavi, [28.10.2014])

Bu farklılıkların temelinde yatan nedenler şöyle sıralanabilir:

1. Kurumsal Yapılanma: Avrupa’da futbol endüstrisinin daha profesyonel ve uzmanlaşmış bir yapıya sahip olması, çeviri hizmetlerinin de özel şirketler aracılığıyla sağlanmasına yol açmıştır. Türkiye’de ise çevirmenler doğrudan kulüp bünyesinde çalışmakta ve daha geniş sorumluluklar üstlenmektedir.

2. Kültürel Yaklaşım: Türkiye’de futbolcuların toplumsal ve ekinel uyarlamalarına daha fazla önem verilmekte, bu da çevirmenlerin rolünü genişletmektedir. Erhan Telli’nin belirttiği gibi: “Yabancı oyuncuların havaalanında uçaktan iner inmez tanışıp kaynaştıkları bu isim, neredeyse 24 saat boyunca yabancı oyuncuların her türlü ihtiyaçları ve sıkıntılarına çözüm bulabilme konusunda özveriyle çalışan bir yetkili.” (Telli, [10.06.2016])

3. Mesleki Gelişim: Avrupa’da futbol çevirmenliği daha çok dilsel uzmanlık gerektiren bir alan olarak görülürken, Türkiye’de kültürel arabuluculuk ve sosyal adaptasyon becerilerini de içeren geniş bir yetkinlik alanı olarak değerlendirilmektedir.

4. Eğitim ve Sertifikasyon: Avrupa’da futbol çevirmenliği için özel eğitim ve sertifikasyon programları bulunurken, Türkiye’de bu tür programlar henüz yaygınlaşmamıştır. Bunun yerine, çevirmenler deneyim yoluyla alan uzmanlığı kazanmaktadır. Ayrıca genellikle ülkemizde yer alan üniversitelerin çeviribilimlerinden mezun kişilerin ilk olarak sisteme dahil edildikleri de görülmektedir.

Bu karşılaştırmalı çözümleme, futbol çevirmenliğinin Türkiye’de kendine özgü bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. “Bir alanın ilerlemesi için o alanda bazı kazanımlar olmalıdır. İnsanlar ve kurumlar rolünü oynamaya hazır olmalıdırlar. Alanda yer alan eyleyenlerde sistemde ve kurumlarda görev almaya başlayarak bir alanın oluşmasını sağlarlar. İlgili oldukları alanda uzmanlık geliştirdikleri takdirde o alanda yeni pozisyonlar oluşur. Eyleyenler ve kurumlar bütünüyle bir alan gibi çalışmaya başladıklarında yeni eyleyenler alanda ortaya çıkmaya başlar. (Bourdieu, 1984, 114)”

Bourdieu’nun alan teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye’deki futbol çevirmenleri sadece dilsel araçlar değil, aynı zamanda ekinel sermayenin taşıyıcıları ve toplumsal sermayenin üreticileri olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, mesleğin gelecekteki gelişimi açısından hem zorluklar hem de fırsatlar sunmaktadır.

Bu bölümün sonunda şu çıkarımı yapabiliriz: Türkiye’de futbol çevirmenliği, Avrupa’dakinden farklı olarak, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir profesyonel faaliyet alanı olarak gelişmektedir. Bu gelişim süreci, mesleğin geleceğine yönelik standartlaşma ve kurumsallaşma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulgular dört temel ekseninde değerlendirilebilir:

- **Futbol Çevirmenliğinin Profesyonelleşme Süreci:** Bulgular, Türkiye’de futbol çevirmenliğinin hızlı bir profesyonelleşme sürecinden geçtiğini göstermektedir. Görüşülen çevirmenlerin deneyimleri, mesleğin başlangıçta rastlantısal bir şekilde icra edilirken, zamanla kurumsal bir nitelik kazandığını ortaya koymaktadır. Bu profesyonelleşme sürecinde, çevirmenlerin sadece dil becerileri değil, futbol alanına özgü terminoloji ve kültürel yetkinlikleri de önem kazanmıştır.
- **Sorumluluk Alanlarının Genişliği:** Türkiye’deki futbol çevirmenleri, Avrupa’daki meslektaşlarına kıyasla daha geniş bir sorumluluk alanında faaliyet göstermektedir. Çevirmenler sadece dilsel aktarım değil, kültürel arabuluculuk, sosyal adaptasyon ve idari destek gibi çeşitli rolleri de üstlenmektedir.
- **Kurumsal Konumlanma:** Bourdieu’nun alan teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, futbol çevirmenlerinin kulüp hiyerarşisinde giderek daha stratejik bir konum edindikleri görülmektedir. Bu konumlanma, çevirmenlerin hem kültürel hem de sosyal sermaye birikimini yansıtmaktadır.
- **Küreselleşmenin Etkileri:** Futbolun küreselleşmesi ve Bosman Kararı gibi yasal düzenlemeler, çevirmenlerin rolünü ve önemini artırmıştır. Çok dilli ve çok kültürlü futbol ortamında, çevirmenler kritik bir köprü işlevi görmektedir.

Bu bulgular, futbol çevirmenliğinin Türkiye’de özgün bir gelişim çizgisi izlediğini ve mesleğin geleceğine yönelik hem fırsatlar hem de zorluklar barındırdığını göstermektedir.

6. SONUÇ

Bu araştırma, çevirmenlerin futbol alanında üstlendikleri belirli pozisyon, rol ve sorumlulukları Bourdieu’nun toplumbilimsel teorileri ve

kavramları bağlamında çerçeveselendirerek, Türkiye’de yaygın olan futbol çeviri uygulamalarının farklı ve karmaşık yapısını ortaya çıkarmak ve aydınlatmak temel amacı ile tasarlanmıştır. Futbolun küreselleşmiş bir ölçekte faaliyet gösterdiği bir çağda, etkili ve net iletişimin önemi, özellikle dil sınırlarını aşan etkileşimler açısından artırılmış ve ekinel alışverişleri kolaylaştırmada ve kulüpler ve oyuncular arasında daha güçlü bağlantılar geliştirmede çok önemli bir rol oynayan futbol çevirmenlerin ortaya çıkmasına ve böylece işlevlerini sadece çeviri görevlerinin ötesine genişletmeye yol açmıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Türkiye’de faaliyet gösteren futbol çevirmenlerin, Avrupa’daki meslektaşlarına kıyasla hem maç sırasında hem de idari bağlamda çeşitli görevlerde önemli ölçüde daha proaktif ve etkili roller üstlendiklerini göstermektedir. Bu özel senaryo, futbol çevirmenlerin önde gelen futbol kulüplerinin ayrılmaz üyeleri olarak giderek daha fazla tanındığı ve kabul edildiği ve sonuç olarak, bu kulüpler operasyonları için yaşamsal önem taşıyan iletişim süreçlerindeki konumlarını stratejik olarak geliştirdikleri büyüyen bir eğilimi vurgulamaktadır. Bir dizi röportaj ve ayrıntılı çözümlemeler sayesinde, futbol çevirmenlerine verilen beklentilerin sadece dil yeterliliğini değil, aynı zamanda ekinel nüansları sağlam bir şekilde anlamayı ve futbol sporunun kendisine ilişkin derin bir bilgiyi kapsadığı ortaya çıkmıştır. Bu daha geniş sorumluluk kapsamı, çevirmenlerin kendi kulüplerinde oynadıkları rolleri ve taraftarlara ve medya temsilcilerine karşı yükümlülüklerini etkili bir şekilde genişletmiştir.

Futbolun, yalnızca bir spor olarak kimliğini aşan geniş bir küresel ekonomik ve ekinel arena olarak kavramsallaştırıldığı, futbol çevirmenlerin dinamik bağlamda üstlendikleri rollerin sürekli geliştiği ve genişlediği ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’deki çevirmenlerin sadece futbol sahasında aktif olarak yer almadıklarını, aynı zamanda çeşitli futbol kulüplerinin idari ve iletişim birimlerinde bütünsel olarak yer aldıklarını göstermiştir. Bu gelişen durum, çevirmenlerin çeviri göreviyle sınırlı olmadığını, bunun yerine önemli ekinel arabulucular olarak hizmet ettiklerini ve ilgili kulüplerinin halkla ilişkiler çabalarında önemli sorumluluklara sahip olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Futbol giderek küresel öneme sahip bir görüngü olarak ortaya çıktıkça, çevirmenlerin sadece dil becerilerine değil, aynı zamanda futbolun ekinel ve ekonomik boyutlarına ilişkin kapsamlı bir anlayışa sahip olmaları gerekliliği eleştirel bir şekilde belirlemiştir. Bourdieu’nun teorik *habitus* ve *sermaye* yapıları göz önüne alındığında, futbol çevirmenlerin profesyonel

rollerinin içsel bir parçası olarak geliştirdikleri yetkinlikler onlara önemli bir toplumsal ve ekinel sermaye kazandırmış ve böylece futbol alanındaki konumlarını güçlendirmiştir. Futbol çevirmenlerin yerine getirdiği dilsel ve ekinel arabuluculuk rollerinin, toplumda önde gelen bir ekonomik ve sosyal güç olarak futbolun gelişen etkisiyle birlikte nasıl önemli bir dönüşüm geçirdiği açık hale gelmiştir.

Türkiye’de futbol çeviri uygulamasının profesyonelleşme sürecinden geçtiğini ve çevirmenlerin bu alanda giderek yeni sorumluluklar üstlendiği ortaya çıkmıştır. Analizden çıkarılan sonuç, Türkiye’de futbol çeviri mesleğini kurumsallaştırmak ve pratik için net standartlar koymak için daha yapılandırılmış düzenlemelerin oluşturulmasına acil gereksinim olduğudur. Bu bağlamda, gelecekteki araştırma girişimleri, futbol çevirmenlerin profesyonel gelişimini artıracak eğitim ve sertifika programları geliştirmeye odaklanabilir. Ayrıca, futbolun küresel eğilimlerin etkisi altında sürekli gelişen bir alan olduğu göz önüne alındığında, diğer ülkelerdeki yorumlama uygulamalarını araştıran karşılaştırmalı çalışmalara katılmak faydalı olacaktır.

Bu çalışmanın doğasında bulunan sınırlamalar, futbol çevirmenleriyle yapılan görüşmelerin belirli sayıda kulüple sınırlı olması, böylece örneklemenin genişliğini kısıtlaması ve ülke genelinde daha kapsamlı bir temsil elde etmeyi imkânsız hale getirmesi gerçeğini içerir. Bu araştırmanın kapsamını ve derinliğini geliştirmek için, çeşitli liglerden ve kulüp seviyelerinden çevirmenlerin katılımını içeren daha kapsamlı araştırmaların yapılması önerilir. Ayrıca, futbol çevirmenlerin devam eden mesleki gelişimini desteklemeyi amaçlayan özel eğitim programlarının geliştirilmesi, çeviri eğitiminde yeni teknolojilerin bu gelişen alanda standartlaştırılmış profesyonel uygulamaların oluşturulmasına önemli ölçüde katkıda bulunulacaktır. Etkili bir çeviri eğitimi, öncelikle bilimsel temellere dayanan programlarla şekillendirilmeli ve dinamik bir süreç olan çeviri alanının zenginleşen çalışma alanlarına odaklanma gerekliliği gündeme gelmelidir. (Aslan,2021)

Sonuç olarak, bu çalışma sayesinde futbol çevirmenlerin sadece bir yabancı dil çevirisinin aracıları olarak değil, kulüplerin kullandığı ekinel ve toplumsal etkileşim stratejilerinde önemli oyuncular olarak hizmet ettikleri kesin olarak tespit edilmiştir. Giderek birbirine bağlı ve küreselleşen futbol ortamında, çevirmenlerin rolü, temel iletişim hizmetlerinin sağlanmasını aşarak farklı ekinlerin ve toplulukların ortak bir spor deneyiminde yaklaşmasını sağlar. Bu bağlamda, futbol çevirmenlerin çok dilli iletişim becerileri ile ekinel arabuluculuk yeteneklerinin geliştirilmesi, sporun

uluslararası düzeyde daha derin bir anlayışla deneyimlenmesine olanak tanıyacaktır.

Bu bağlamda, futbol çevirmenlerin alandaki konumu, işlevi ve etkileşim ağları, saha araştırmaları ve profesyonellerle yapılan görüşmeler aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, futbolun çağdaş toplum üzerindeki toplumbilimsel etkilerini anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu araştırma ile futbolun toplumbilimsel bir olgu olarak günümüzdeki konumu, çeviri süreçleri üzerinden yeniden değerlendirilmiş, futbolun yalnızca bir oyun değil, aynı zamanda çok yönlü bir toplumsal alan olarak şekillendiği ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, futbol sadece eğlence amaçlı bir spor olmaktan çok daha fazlasını ifade eden, farklı toplumsal sektörlere nüfuz eden ve çok sayıda paydaşın etkileşimde bulunduğu bir alan haline gelmiştir. Futbol alanında faaliyet gösteren çevirmenler de bu yapının ayrılmaz bir parçası olarak, çok dilli küresel arenada futbolun etkileşimini ve devamlılığını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

7. SUMMARY

This study examines the role of translators in Turkish football through Pierre Bourdieu's sociological concepts of habitus, field, and relationality. The research analyses how globalization and regulation changes like the Bosman ruling have transformed football from a simple game into a global phenomenon, creating new linguistic challenges and modifying the roles of key actors, particularly translators.

We used qualitative research methods, with semi-structured interviews. Interviews done with three professional football translators two of them from Turkey, one of them is from England, and a sports journalist also from Turkey. The findings reveal that football translators in Turkey have significantly broader responsibilities compared to their European counterparts, serving not just as linguistic mediators but as cultural intermediaries who play crucial roles both on and off the field.

The research highlights how football translators in Turkey have become integral members of professional football clubs, managing not only translation duties but also administrative tasks and communication responsibilities. Their role extends beyond mere linguistic translation to include cultural mediation, public relations, and strategic communication management. The study discusses that football translators must have not only strong language skills but also comprehensive knowledge of football

terminology, cultural nuances, and the sport's technical aspects and the aspects of the other actors.

The analysis, framed through Bourdieu's theoretical concepts, shows how translators have developed their professional identity within the football field, accumulating both social and cultural capital that strengthens their position in the industry. The research reveals that translators must often navigate complex power dynamics, balancing the interests of various actors including players, coaches, club management, and media representatives.

The study identifies several challenges facing football translators in Turkey, including the lack of standardized professionals. Unlike in European countries where specialized companies often provide translation services, Turkish football translators typically handle a wider range of responsibilities directly within club structures. The research concludes that as football continues to globalize, the role of translators has evolved from simple language intermediaries to becoming key players in clubs' cultural and social interaction strategies.

The study recommends developing more structured regulations to institutionalize football translation as a profession in Turkey and establishing clear standards for practice. It also suggests the need for comparative studies examining translation practices in other countries and the development of specialized training programs to support the ongoing professional development of football translators.

Despite its methodological constraints, primarily stemming from the limited number of participant interviews, this research significantly contributes to understanding the dynamic landscape of football translation in Turkey. The study effectively illuminates how the profession has evolved to meet the demands of modern football's increasingly international nature. Furthermore, it provides crucial insights into translators' vital role in bridging cultural divides within the globalized football industry, demonstrating their importance as cultural mediators rather than mere linguistic interpreters.

8. KAYNAKLAR

- Akşar, T. (2005). *Endüstriyel futbol*. İstanbul: Literatür.
- Akşar, T. (2016). Bosman Kararları ve Futbolda Liberal Devrim. www.arsiv.ntv.com.tr/news/280928.asp [25.05.2016].
- Aslan, E., (2021). Çeviri Eğitiminde Yeni Teknolojiler. Akademik Çeviri Eğitimi Araştırmaları (pp.165-185), Paradigma Akademi.

- Artun, T. Ü., Atabeyoğlu, C., Aydın, N., Hiçyılmaz, E., San, H., Sevinçli, O. V., & Somali, V. (1992, Haziran). *Türk futbol tarihi*. İstanbul: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları. <http://www.tff.org/default.aspx?pageID=703>
- Boniface, P. (2006). *Futbol ve küreselleşme* (Çev. İ. Yerguz). NTV Yayınları.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Question de sociologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bulut, A. (2018). *Türkiye’de Futbol Çevirmenliği* (Vol. 1). Çeviribilim.
- Çimen, T. (2015, Temmuz 14). Türk futbol markalarının sosyal medya kullanımı. <http://sosyalmedya.co/futbol-sosyal-medya-dosya/>
- Demirel Bogenç, E. (2014). Çevirinin Bourdieu Sosyolojisiyle Yapılan Yüzü, Çeviri Sosyolojisi. *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 76, 402–409.
- Dinar, Gökhan. Türkiye’de futbol alanında farklı eyleyenler: Çeviri ve Çevirmenin Rolü. Yıldız Teknik Üniversitesi. 2017
- Deniz Sarıtaç, Röportaj, Gökhan Dinar. (2014, Kasım 4).
- Erhan Telli, Röportaj, Gökhan Dinar. (2016, Haziran 16).
- FIFA, (2014). *Fifa World Cup™ Comparative statistics 1982-2010*. http://www.fifa.com/mm/document/fifafacts/mencompwc/51/97/30/fs301_01a_fwc-stats.pdf [18.12.2015].
- FIFA, (2015, Aralık). *2014 Fifa World Cup™ reached 3.2 billion viewers, one billion watched final*. <http://www.fifa.com/worldcup/news/y=2015/m=12/news=2014-fifa-world-cuptm-reached-3-2-billion-viewers-one-billion-watched--2745519.html> [18.12.2015].
- Football Interpreter/ Our Services. ”Footballinterpreter.com, <http://www.footballinterpreter.com/our-services> [08.06.2016].
- Kayserilioğlu, Sertaç. “Fenerbahçe Spor Kulübü Kuruluş Tarihi.” <http://www.fenerbahce.org/kurumsal/detay.asp?ContentID=3> [09.08.2013].
- Halil Yazıcıoğlu. (2015, Nisan 17). İşini iyi yapan insan olmak. *Jolly Tur Blog*. <https://blog.jollytur.com/isini-iyi-yapan-insan-olmak-halil-yazicioglu-roportaji/>
- Joss, Marc, Röportaj, Gökhan Dinar (2015, Aralık 2015)
- Jiang, Zhaoxia. (2019). 1. Football translation as a profession in China.
- Klose, A. (2015). Televizyon futbolu. In T. Bora, W. Reiter, & R. Horak (Eds.), *Futbol ve kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuper, S. (2012). *Futbol asla sadece futbol değildir*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Özgür, U., & Topaloğlu, Y. (2023). Fransızcadan Türkçeye aktarılan spor terimlerinin ses ve biçim bakımından incelenmesi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 8(2), 588–609. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1288456>
- Özgür, U., & Topaloğlu, Y. (2024). Fransızcadan aktarılan sözcüklerin Türkçedeki yardımcı eylemlerle kullanımının incelenmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(2), 1191–1220. <https://doi.org/10.34083/akaded.1501631>
- Özsöz, A. (2007). Sociological analysis of football in Turkey.
- Özsöz, C. (2007). Pierre Bourdieu’nün temel kavramlarına giriş. *Sosyoloji Notları*, 18–19.

- Şenduran, F. S., & Donuk, B. (2006). *Futbolun anatomisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şentürk, Ü. (2007). Popüler bir kültür örneği olarak futbol. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 25–41.
- TRT. *Kilometre taşları*. <https://www.trt.net.tr/kurumsal/kilometre-taslari>
- Vedat Kavi, Röportaj. (2016.Aralık 7)
- W. Alsubhi. (2024). 2. Translation of social media posts: Saudi football clubs social media posts as case study. *International journal of religion*, doi: 10.61707/5anv6v28

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 19.11.2024

Kabul Tarihi: 14.02.2025

HÜSEYİN RAHİMİ GÜRPINAR'IN MELEK SANMIŞTIM ŞEYTANI İSİMLİ ÖYKÜSÜNDE İHANET KAVRAMI

The Concept of Betrayal in Hüseyin Rahmi Gürpınar's Story Titled Melek Sanmıştım Şeytanı

Hanife Nâlan GENÇ

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı,
ngenc@omu.edu.tr

ORCID 0000-0002-7618-4825

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türk Yazınında daha çok romancı kimliğiyle tanınan Hüseyin Rahmi Gürpınar, aynı zamanda tiyatro oyunu, eleştiri, öykü, mektup ve şiir gibi türlerde de ürün vermiş bir yazardır. Yazarlığının yanı sıra gazeteci ve siyaset insanı olan Gürpınar, bu alanlarda edindiği bilgi, birikim ve deneyimlerini yapıtlarında toplumun aksayan yanlarını eleştirmek için kullanır. Öyküleri gerek ele aldıkları konular gerekse nitelik ve nicelikleriyle oldukça varsıldır. Halkı eğitme ereğiyle özellikle toplumsal konulara ağırlık verdiği öykülerinde gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak ağırlıklı da mizahi bir dille yer verdiği eleştirel yaklaşımın izleri duyumsanır. Öykülerinde bireyin beklentilerini, çaresizliğini ve yoksulluğunu onun ruhunun derinliklerine nüfuz ederek anlatır. Yazar bu temel izleklere yer verdiği Melek Sanmıştım Şeytanı isimli öyküsünde ihanet kavramını kadın erkek ilişkileri odağında eleştirel bir yaklaşımla birey ve toplum düzleminde ele alır. Hainlik, hıyanet ve sadakatsizlikle anılan ihanet kavramı, aldatma anlamına gönderme yapar. Kavram evli veya değil duygusal ya da cinsel anlamda taraflardan birinin ya da ikisinin ilişki içinde olduğu partnerinin yerine bir başkasıyla ilişkiye girmesini anlatır. İhanet hem duygusal hem de cinsel düzeyde olabileceği gibi ikisinin bütünlüğünde de gerçekleşebilmektedir. Öyküde ihanetin kadın ve erkek ilişkileri açısından anlamı sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan birbirinden farklı gruplara iye kişiler yönünden irdelenmiştir. Özellikle birey ve toplum düzleminde öykünün temel sorunsalı olan ihanet izleğinin kadın ve erkek açısından toplumsal cinsiyet, kökleşik aile yapısı, gelenek, görenek ve kültürel bağlamda değerlendirildiğinde kadın ve üstlendiği roller açısından onun aleyhine gelişen bir anlama gönderme yaptığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Hüseyin Rahmi Gürpınar; Melek Sanmıştım Şeytanı; kadın; erkek; ihanet.

Abstract

Hüseyin Rahmi Gürpınar, who is mostly known as a novelist in Turkish Literature, is also a writer who has produced products in genres such as theatre plays, criticism, stories, letters and poems. Gürpınar, who is a journalist and politician as

well as a writer, uses his knowledge, experience and experience in these fields to criticise the faulty aspects of society in his works. His stories are quite rich both in terms of the subjects they deal with and their quality and quantity. In his stories, in which he especially focuses on social issues with the aim of educating the public, the traces of his critical approach, which he includes both directly and indirectly and mostly with a humorous language, can be heard. In his stories, he describes the expectations, helplessness and poverty of the individual by penetrating into the depths of his soul. In his story *Melek Sanmıştım Şeytanı*, the author deals with the concept of betrayal at the level of individual and society with a critical approach in the focus of male-female relations. The concept of betrayal, which is referred to as treachery, treason and unfaithfulness, refers to deception. The concept refers to one or both of the parties, married or not, having a relationship with someone else instead of the partner with whom they are in an emotional or sexual relationship. Betrayal can occur at both emotional and sexual levels, or it can be realised in the integrity of both. In the story, the meaning of betrayal for people belonging to different social, cultural and economic groups is analysed in terms of women and men relations. It has been seen that betrayal, which is the main problematic of the story, especially at the level of individual and society, refers to a meaning that develops against women and the roles they assume when evaluated in terms of gender, established family structure, tradition, custom and cultural context.

Keywords: *Hüseyin Rahmi Gürpınar; Melek Sanmıştım Şeytanı; woman; man; betrayal.*

1. GİRİŞ

Hüseyin Rahmi Gürpınar II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadarki süreçte çok sayıda yapıt vermiştir. Yazar, bu dönemin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimi ve bu değişimin birey ve toplum yaşamındaki etkilerini daha çok pozitivist bir yaklaşımla ele alır. Bunun en önemli nedeni de halkı eğitme ereğidir. "*Hüseyin Rahmi, halka ders verme, halkı eğitme kaygılarına sahip bir yazardır ve edebiyatı bunun için bir araç olarak görür*" (Harmanlı, 2010: 22). Yapıtlarında XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başındaki toplum yaşamı ve sorunlarını tüm yönleriyle yansıtan Gürpınar, her ne kadar romancılığıyla tanınsa da kitap ve çeşitli dergilerde yayımlanan ve sayıları yüz kırkı aşan toplamda dokuz öykü kitabıyla da bu alandaki yetkinliğini kanıtlamış oldukça üretken bir yazardır. Yazarın romancılığıyla tanınmasının en önemli nedeni bu yapıtların tefrika olarak gazetelerde yayınlanması ve kendisi için geçim kaynağı olmasıdır. Gürpınar Tercüman-ı Hakikat ve İkdâm gibi gazetelerde yazdığı yazıları ile toplumun aksayan yönlerini eleştirir. Yazarın tanınırlığı yalnızca bu kimlikleriyle de sınırlı değildir. Göçgün'e (1993: IX) göre Hüseyin Rahmi Gürpınar bir düşün insanı olması yanında Tanzimat sonrası değişmeye, gelişmeye başlayan son dönem Türk sosyal hayatının da elli yıllık bir

gelenek ve görenek tarihçisidir. Kendine özgü bir biçemi olan yazar bu yüzden çağdaşı olduğu Servet-i Fünunculara yakın olmamıştır. Bunun bir sebebi çekingen bir yapıya sahip olması nedeniyle yalnızlığı tercih etmesine diğeri ise yeterince iyi bir eğitim alamamış olmasına bağlanabilir. Yazar gerek babasının işi gerekse yaşadığı rahatsızlıklar nedeniyle eğitim yaşamını yarım bırakmıştır. Yaşamını tümüyle yazmaya adanmış Hüseyin Rahmi, yazınsal üretimlerine engel olacağı düşüncesiyle evlenmemiştir. Bir süre zorunlu olarak yaptığı memuriyet gibi evlilikten de kaçınmış ve neredeyse tüm yaşamını insanlardan uzak geçirmiştir. Yaşamının büyük bölümünü gözlerden uzak ve yalnız yaşamayı tercih ettiği Heybeliada’da sürdürmüştür.

Yazarın yayımlandıkları yıllar temel alınarak değerlendirildiğinde, öykülerinin II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet olmak üzere dört dönemde gelişim gösterdiği görülür. Gerek roman gerekse öykülerinde baskın olarak duyumsanan karamsar havada anne ve babasız geçen yıllar kadar özellikle II. Abdülhamit Dönemi, Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarının etkili olduğu yadsınamaz. Yazarın çeviri öyküleri yanında düşünce ve hatıra yazıları da vardır. Yazar gerek yapıtlarında seçtiği konular, gerek dil ve anlatım özellikleri, gerek mizahi yaklaşımı ve gerçekçiliği ile çok okunan yazarlar arasındadır. Öyküler konuları bakımından değerlendirildiğinde, başta kadın erkek ilişkileri olmak üzere ağırlıklı günlük yaşam konuları üzerinedir. “*Adaletsizlikler, yoksulluk içinde kıvranan halk, hayat pahalılığı, halkın medeni olmayan hal ve hareketleri, liyakati olmayan kişilerin hak etmedikleri makamlara gelmeleri, dini menfaat için kullanan din adamları, ahlâksızlıklar, dolandırıcılıklar ve daha pek çok problem, Gürpınar’ın eleştiri oklarına hedef olmuştur*” (Harmancı, 2011: 1276). Bu açıdan onun yapıtları yaşamın tüm alanlarına doğrudan nüfuz eden bir gerçekliğe sahiptir.

Milletvekilliği yaptığı dönemler ve yurt dışı gezileri hariç tüm yaşamını İstanbul’da geçiren yazar toplumun her kesiminden değişik insan görünümlerini tüm canlılığıyla yapıtlarına yansıtmıştır. Bu yüzden Hüseyin Rahmi’nin yaşamının neredeyse tamamını geçirdiği İstanbul, öykülerinin temel uzamıdır. Mahalle yaşantısı, sokaklar, günlük yaşamın izleri yapıtlarında varlık bulur. Halktan insanların yer aldığı anlatılarda çocukluk ve gençlik yıllarında anneannesinin evinde görüp duyduklarının etkisi yadsınamaz. Anneanesi ile birlikte yaşadığı bu evde kadın ziyaretleri ve söyleşileri arasında büyür. Yaşamının ilk yirmi yılını geçirdiği anneanesi ve onun çevresi özellikle öykülerinde bir fon oluşturma işlevi üstlenir. Bu yılların önemli bir kısmı kadınlar arasında geçmiştir. Aktaş bu etkiyi “*ufkunu, ananevi hayat tarzını sürdüren bu kadın dünyası sarmıştır denilse*

hata edilmez” (1990: 237) sözleriyle vurgular. Yazarın terbiye ve eğitimiyle anneannesi ve teyzesi ilgilenir. Hüseyin Rahmi’nin yetişkinliğinde yalnızlığı seçmesinin altında yirmi yaşına kadar anneannesinin yanında sonrasında kendi isteğiyle sokaklardan çok ev içini tercih etmesi yatar. Kökleşik bir geleneğe ve yaşam biçimine iye olması yapıtlarında halktan kişileri büyük bir yetkinlikle yansıtmada etkili olmuştur.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Cumhuriyet dönemi öyküleri içinde yer alan *Melek Sanmıştım Şeytanı*, içinde daha çok yazarın gözlemlediği ve/veya tanık olduğu olaylardan esinlenerek kaleme aldığı öyküler barındırır. Yazarın toplumun ahlak anlayışına dair felsefi çıkarımlarını da yansıttığı bu dönem öykülerinde dikkat çeken en önemli özellik ayrıntılarla anlatı yapısına kazandırdığı derinliktir.

Bu çalışmada yazarın ilk baskısı 1943 yılında yapılan *Melek Sanmıştım Şeytanı* ismini taşıyan ve kitaba ismini veren öyküsü kadın erkek ilişkileri açısından ele alınmıştır. Söz ettiğimiz öykü dışında kitap *Şehirde Bir Şekavet*, *Allah Gönlüne Göre Versin*, *Misafir*, *Dağların Senliği*, *Ahlâk Humması*, *Asansör* olmak üzere yedi öyküden oluşur. Kitabın yıllar içerisinde yapılan baskılarında dili sadeleştirilmiş, kimi dipnotlar eklenmiştir. Öykünün kimi zaman yazarın diğer yapıtlarıyla birlikte aynı kitapta yer aldığı da olmuştur.

2. ÖYKÜNÜN ANLATI YERLEMLERİ ÜZERİNE

Yapıtlarında XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başındaki toplumsal yaşamı ve değişimi tüm yönleriyle gözler önüne seren Hüseyin Rahmi Gürpınar, ele aldığı temel izlek bağlamında toplumsal bir sorunu gündeme getirir. “Toplumsal yasaları, töre ve ahlâk anlayışını özellikle kadın üzerinden ele alan yazar için kadınlar toplumsal yaşamın değişimini gösterme işlevi üstlenir” (Genç, 2023: 242-243). Bu yansımaların açık biçimde görünür olduğu öykülerinden biri de *Melek Sanmıştım Şeytanı*’dır. Öykü, evlilik bağlamında kadın erkek ilişkileri ve sadakat kavramını irdeler.

Öykünün konusu kısaca şöyledir: Öykünün başkışısı ve aynı zamanda anlatıcısı olan Hüsnü Bey varlıklı bir ailede iç güveysidir. Halinden şikâyetçi olmasa da en büyük sıkıntısı eşi Bedriye Hanım’ın onu sudan sebepler yüzünden kıskanmasıdır. Öyküye konu olan aldatmayı haklı çıkartmak istercesine eşler arasındaki kıskançlık kısa zaman içinde Hüsnü Bey cephesinde yerini bıkkınlığa bırakarak onu yeni arayışlara iter. Böylesi bir arayış içindeyken evin çalışanı Servinaz’la bir gecelik kaçamağı öykünün olay zincirinin en temel sorunsalı olur. Öyküde temel izlek olarak yer alan aldatma diğer öykülerinin tersine erkeğin bakış açısıyla anlamlandırılır.

Kökleşik aile yapısının dayattığı kurallar içinde sıkışıp kalan Hüsnü Bey, kendisini kuşatan görünmez parmaklıkların esareti altında yaşam sürüyor gibidir. Bu suçun diğer ortağı Servinaz ise söz ve edimlerinde içindeki ateşi tüm açıklığıyla gözler önüne sermekten çekinmez.

On sekiz bölümden oluşan öykünün her bölümünde ihanetin sebep ve sonuçlarına dair açık ve/veya kapalı kimi göndermeler bulunur. Örneğin, ilk bölümlerde Hüsnü Bey'in içinde bulunduğu ortam ve ruh hali onu adım adım ihanete sürükleyen bir gerekçeymiş gibi sunulur. “*Tıpkı aldatma gibi ihanetin de cinsel ilişkileri aşan, “hainlik”, “kutsal şeylere el uzatma” gibi kapsayıcı anlamları vardır*” (Serdar, 2007: 18). Kayınvalidesi ve eşinin söz ve tutumları, ona yaklaşımları ve bunların Hüsnü Bey’e neler hissettirdiği özellikle Servinaz’ın betimlendiği bölümle bağlantılı biçimde ele alınır. Öyküde yaratılan gerilimse tesadüfle güçlendirilir. Eşi Bedriye’nin kız kardeşinin doğum yapması nedeniyle evde olmadığı bir sırada Servinaz’ın zaman zaman yanına gittiği teyzesinden eve beklenen zamandan önce dönmesi Hüsnü Bey için bulunmaz bir fırsat olur. Ancak bu durumu öğrenen Bedriye Hanım eşini yakın takibe alır. Yokluğunda eve erken dönen Servinaz’la eşi arasında bir ilişkinin olma olasılığı eşinden kuşku duymasına yol açar. Bu yüzden onun açığı aramaya başlar. Bu sırada Hüsnü Bey’in iç dünyasında yaşadığı karmaşayla şüpheleri üstüne çeken dalgınlıkları artar. Ancak ne olursa olsun suçunu inkâr etmekten başka çıkış yolu yoktur. Hüsnü Bey suçu evin bir diğer çalışanı Aziz Köklü’nün üzerine yıkmak ister. Ona konuyu açmadan Aziz, Servinaz’la birlikte olduğunu itiraf eder. Ancak bu durum Hüsnü Bey’i rahatlatmak yerine vicdan azabı yaşamasına sebep olur.

Öyküde anlatıcının merkezde olduğu olaylar birinci tekil anlatıcı ağzından anlatılır. “*Hüseyin Rahmi’nin ustalıklı yarattığı karakterler sanki meddah ya da orta oyunundan fırlar gibidir. Komik, heyecanlı, arsız, lakayt, hovarda, fetan, küfürbaz ya da vicdan sahibidirler*” (Soyşekerci, 2021: 1786). Öyküde başkisi vicdanı ile yaşadığı çatışmayla ön plana çıkartılır. Özellikle Hüsnü Bey’in iç dünyasında yaşadıkları tüm yalınlığıyla aktarılır. Bu sayede okur onun korkuları kadar üzüntü ve endişesine yakından tanıklık eder. Öyküde olaylar birinci kişi ağzından anlatıldığı için betimlemelere değil daha çok diyaloglara yer verilmiştir. Yazar “*özellikle hayatları boyunca İstanbul dışına çıkmamış yaşlı kadınları çok başarılı bir şekilde konuşturur*” (Türkmenoğlu, 2014: 81). Kişileri iye oldukları sosyal grubun ağzı ile konuşturması onu doğalcılık akımına, tesadüflerle oluşturulan acıma duygusu ise coşumculuk akımına yaklaştırır (Harmancı, 2010: 435).

Öykünün kişileri aile üyeleri ve çalışanlardan oluşur. *Evde anlatıcının kaynana, kaynatası ve eşi yanında Ayşe kadın, Servinaz, iki*

hizmetçi, dışarıda ise ihtiyar lala Hamdi baba, aşçı İsmail, genç uşak Aziz Köklü vardır (Gürpınar, 1972: 8). Öyküde hane sahipleri kadar çalışanlar da önemli işleve sahiptirler. “Onlar sadece ev işlerinin değil ailenin yaşamının da bir parçasıdır. Çoğunlukla uzun yıllar bir aileye hizmet eden, çocukluktan başlayıp büyüüp evlenmesine kadar hizmetini sürdüren, hatta daha sonraları bile ailenin bir parçası haline gelerek onlardan ayrılmayan kişiler olarak görülürler” (Güzelce, 2006: 111). Hem anlatıcı hem de başkışı olan Hüsnü Bey yirmi sekiz yaşında üç yıllık evli biridir. Öyküde geçen olaylar ve evliliği onun gözünden anlatılır. Anlatıcı iç güveyidir. Tırlı, bu kavramı şu sözlerle açıklamaktadır: “Kimi zaman gelinin ailesinin kızlarını yanından ayırmak istememesi, kimi zaman damadın maddi gücünün yeni bir ev açmaya elverişli olmaması sebepleriyle evlilikten sonra damat kızın evinde, kızın ailesiyle birlikte yaşamaya başlar” (2009: 54). Hüsnü hayatından memnundur. Onu rahatsız eden tek durum karısı Bedriye’nin kıskançlığıdır. Servinaz öykünün başında olumlu özellikleri, güzelliği ve çekiciliğiyle betimlenir. Ancak Hüsnü Bey dışında başka bir erkekle birlikte olduğunun ortaya çıkması üzerine özellikle de Hüsnü Bey’in gözünde fiziksel ve ruhsal tüm güzelliğini bir anda yitirir. Çünkü gördüğü kadar saf ve temiz olmadığı anlaşılır. Onun melek görüntüsünün altında bir şeytan gizlidir. Hüsnü Bey’in eşi Bedriye çok kıskanç ve şüpheli bir kadındır. Ancak bunun anlaşılabilmesi için sözleri ve edimleri eşini önemsemediğini, beğenmediğini gibi görünmeye çalışır. Bunu bilen Hüsnü Bey’se karısının olumsuz eleştirilerinin gerçekte olumlu olduğunu anlar. Çünkü karısı onun sık giyinmesini, bakımlı olmasını hiç istemez. Bunu kıskançlığını gizlemek için yapar. Onu bir başka kadının beğenme ihtimali ise aklına gelmez. “*Seni beğenene Allah mübarek etsin der*” (Gürpınar, 1972: 8). Çiftin duyguları karşıtlık içindedir. Biri kederliyken diğeri neşelidir. Hüsnü Bey karısına olan aşkının şiddetinden söz etmediğinde ise Bedriye Hanım en küçük şeyleri bahane ederek memnuniyetsizliğini göstermekten çekinmez. Kayınvalide de kızının böyle düşünmesinde etkilidir. Çünkü ona göre “*erkeğe güvenilmez*” (Gürpınar, 1972: 8). Bu yargısını güçlendirence eşinin yetmiş beş yaşına gelmesine karşın hala güzel bir kadın gördüğünde gözlerinin ıslı ıslı olmasıdır. Ayrıca gençliğinde onu bir hayat kadınıyla aldatmıştır. Keza anlatıcının babası çok karı almıştır hatta o da onun kanuna göre aldığı dördüncü karısından (Gürpınar, 1972: 18). Emekli bir dadı kızı olan Servinaz “*yirmi beşlik bir taze*”dir (Gürpınar, 1972: 10). Tıpkı yazarın kendisi gibi Servinaz’ın da annesi yoktur. Arada bir gittiği teyzesi dışında kimsesi yoktur. Servinaz çok güzel olmamasına karşın anlatıcının karısı ve kaynanasının gözünde ciddi bir tehlikedir. Hüsnü Bey’in onunla çok nadiren karşılaşması da esasen evdeki

kadınların talimatlarından ötürüdür. Buna karşın Servinaz'ın saklanırken bir yandan göz kaydırması anlatıcının gözünde onu ulaşılmaz kılar. Onun için kullandığı “*Melek*” sözü dört kez (Gürpınar, 2012: 10-11-14-15); “*Tanrıça*” sözü de bir kez (Gürpınar, 2012: 17) kullanılarak bu durum somutlanır. İnsan doğası gereği yasak olana düşkündür. Öykünün bir diğer kişisi altmışlık Ayşe kadın yaz kış kafası renkli yemenilerle sarılı bir kadındır. Zaten bu yüzden ırz bakımından ev hanımlarının güvenini kazanmıştır. Başını kapatmasının asıl nedeni namahrem oluşudur. Bu çirkin ve yaşlı kadın anlatıcı ile kaynatasının hizmetine bakar.

Öyküde anlatı zamanı Servinaz'ın hamile kaldığı süreçten doğumuna kadarki yaklaşık altı aylık zamanı kapsar. Bu süre Servinaz'ın hamilelik süreciyle sınırlıdır. Bu da yaklaşık dokuz aylık bir zaman dilimine karşılık gelir. Bu süre hızlı bir şekilde akmıştır. Atlanan bölümler için özetleme tekniğinden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Servinaz'ın hamile olduğunun anlaşıldığı ilk üç ayda olan olaylar ayrıntıya girilmeden aktarılırken, hamileliğin üçüncü ayı itibari ile hız kazanır. Zaman akışı öyküde yaratılan gerilime koşut biçimde ilerler.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yapıtlarında sıklıkla yer verdiği İstanbul, mahalle ve sokaklarıyla adeta nefer alır. Onun betimlemelerde bu denli başarılı olmasında Doğalcılığa yakın olması da oldukça etkilidir. Türkmenoğlu'na göre “*yazarın sokağa dair iyi ve kötü her şeyi net bir şekilde ve canlı sahnelerle yansıtmasında benimsediği Natüralizmin de payı vardır*” (2014: 94). Öyküde olaylar Süleymaniye, Erenköy ve Beykoz gibi yerlerde geçerken, Süleymaniye'de bulunan konak ve onun “harem selamlık” biçiminde düzenlenmiş oluşu dikkat çekicidir. Geçirilen devrimlere karşın evde hala haremlik-selamlık düzeni vardır. Böylesi bir düzenleme ev halkının geleneksel değerlere bağlı, muhafazakâr kişiler olduğunun göstergesidir. Uzam olarak seçilen konaksa bir varlık göstergesidir. *Melek Sanmıştım Şeytanı*'nda ortaya çıkan sürpriz sonuç mantık dışı bir görünüm taşımaz. Öyküde varlıklı ve toplumun belli kesimine iye kadınlar ve evde çalışanların betimlemeleri aralarındaki keskin ayrımı ortaya koyma işlevi üstlenir. Öykünün sonunda çocuğun babasının kim olduğunun belirsizliğini koruması ise okurun kendi öznel yorumunu yapabilmesine olanak sağlar.

3. MELEK SANMIŞTİM ŞEYTANI'NDA KADIN VE ERKEKLİK DURUMU

Hüseyin Rahmi, kendine özgü bir sanat anlayışı ve biçimiyle toplum yaşamını ilgilendiren tüm konuları yapıtlarına dâhil etmekle kalmamış aynı

zamanda toplum yaşamının farklı kesimlerinden insanların öykülerine yer vermiştir. “Eserlerinde kadın-erkek ilişkilerini, toplumsal eşitsizlikleri, eğitimsizliği, yozlaşmayı konu alır ve roman kahramanları arasında züppeler, hayat kadınları, hanımefendiler, mahalle kadınları, paşalar, memurlar, imamlar, filozoflar, esnaflar, beslemeler gibi toplumun her kesiminden insana rastlamak mümkündür” (Eryılmaz ve Kalaycıoğulları, 2018:127). Huzur ve güvenin hüküm sürdüğü bir toplum yaşamının en önemli koşulunun eğitim olduğuna yürekten inanan yazar, kaleme aldığı tüm yapıtlarını halkı eğitmek için bir araç olarak görmüştür (Öner, 2019:133). Yazar halk eğitimini kent kimliğiyle ele alır. Kent kimliğini ise kenar mahallelerden ayırtmaz. Zira onun için eğitim ikisini bütünleştiren bir anlam taşır. Ancak bu yolla hak ve adalet temelli bir toplum yapısı inşa edilebilecektir. Moran’ın ifade ettiği gibi yazarın dünya görüşü “toplumsal adalet, kadın erkek ilişkileri ve din” üzerinde temellenir (1994: 87). Öyküde bunun doğrudan yansıtılmış olması da bu düşünceleri doğrular niteliktedir. Anlatıcının gerek kaynanası gerekse karısından bıkmasının asıl sebebi onların “eğitim devriminin dışında kalmış” olmalarıdır (Gürpınar, 1972:10). Bu nedendir ki yazar asıl görevinin yazınsal yapıtları aracılığıyla halkı eğitmek ve bilinçlendirmek olduğuna inanır. “Edebiyatın önemli vazifelerinden birinin halka ders vermek olduğuna inanan Hüseyin Rahmi de, romanlarında, güldürme yeteneğinden de faydalanarak okuyucularını eğitmeye çalışır” (Öner, 2008: 251).

Öykünün anlatıcısı üç yıllık evli olmasına karşın turfanda bir sevdanın tadını çoktan yitirmiştir (Gürpınar, 1972:10). Kendisine meşru bir ilişki dışında farklı lezzetler aramaya başlar. Çünkü karısından çok bıkmıştır. Yazar “kocalı bayanlar bilmelidirler, fazla kıskançlık aksine sonuç verir” (Gürpınar, 1972:7) diyerek kadın okura üstü kapalı bir uyarı yapar. Öyküde Bedriye Hanım’ın kıskançlığı anlatıcının yaptığını haklı çıkartacak bir sebepmiş gibi gösterilir. Kadınlar eğer eşlerini kıskanırlarsa sonunda korktuklarına uğrayabilirler. “Gürpınar, sadakate ve güvene dayalı bir aşk ya da evlilik ilişkisinin kurulabileceğine inanmaz. Dahası doğa kanunları gereği aldatmak bir çeşit yazgıya dönüşür” (Serdar, 2007: 30). Erkek aldatmak istemese bile karısının kıskançlık azabının hıncı ile ondan öç almak sevdasına düşebilir. Aşk ve evlilik kavramlarına olumsuz yaklaşan yazar için Moran, “hiçbir yazarda bu kadar çok zina olayına rastlanmaz” (1994:94) değerlendirmesini yapar. Öyküde güven ve sadakat konularına şüpheyile yaklaşan kadın ve erkek için toplumsal kabullenmelerin ve ortak namus anlayışı yazarın eleştirel bakışının izlerini taşır. “Gürpınar gerek aşk felsefesi, gerekse evlilik kurumunun kendisini kuşkuyla karşılaması ve namus kavramına yaklaşımı bakımından diğer yazarlardan ayrılır” (Moran, 2003:

123). Bu durum öyküde bir anlamda evlilik kurumunun onaylanmadığı görüşünü ortaya koyar niteliktedir. Hüsnü Bey başkalarında en masum sayılan hareketlerin onda bir suç ya da günah haline geldiğinden şikâyetçidir. Karısının “*itaatli kölesi*” (Gürpınar, 1972:10) olan anlatıcı onun dengesizliklerine katlanamamaya başlar. Servinaz’a olan sevgisi bir saplantıya dönüşen anlatıcı ise onun küçük bir gülümsemesi üzerine düşler kurar. Gözünde Servinaz sade güzelliğiyle melekleşir. İdealize edilen kadın gerçeküstü bir kimlikle anılır. Hatta bu durum “*İspanya’da şatolar kuruyorum*” (Gürpınar, 1972:10) sözüyle aktarılır. Fransızcada “*Faire des chateaux en Espagne*” sözüyle anlatılan bu durum gerçekçi olmayan düş kurmak ya da planlar yapmak anlamına gelir. “*Cins-i lâtif diye Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın bazı romanlarında karşımıza çıkan kadın, “lâtif” sözcüğü ile insanlığın iki cinsinden birini teşkil etmenin basit gerçekliğinden uzaklaştırılır. “Lâtif” sıfatıyla insanüstü bir sınıfa dâhil edilen kadın, zaman zaman melek, zaman zaman da şeytan ile denk olabilmektedir*” (Duran, 2009: 95). Öyküde çizilen kadın profili de tümüyle buna uygundur.

Anlatıcı içinde olduğu psikolojik durumun tek sebebini de karısının ona çektiği işkenceye bağlar. Yazar kadın kıskançlık yaptığında erkeğin onu aldatmasını haklı gösterir gibidir. Çünkü evin içindeki bu baskı ortamı erkek için adeta işkence gibidir. Bedriye Hanım kocasının bir açığını yakalamaya çalışırken, Hüsnü Bey evde Servinaz’la karşılaşmak ümidiyle dolaşır. Ayşe kadının, kaynanasının ve karısının varlığıyla Servinaz’a ulaşmasının olanaksızlığı ise onda ümitsiz bir sevdanın peşinden gitme tutkusunu alevlendirir.

Belirttiğimiz gibi aile Süleymaniye’de oturuyordur. Anlatıcının Erenköy’de oturan baldızı Nebile Hanım’ın doğum ağrısı tuttuğu için yanına giden eşi ve kaynanası çıktıktan iki saat sonra birkaç ayda bir iki üç geceliğine Beykoz’daki ihtiyar teyzesinin yanına giden Servinaz çıkagelir. Eşi Bedriye ve annesinin evde olmadığı bir gece Hüsnü içinde bastırdığı tüm duyguların kilidini kırar ve onları özgür bırakır. Anlatıcı uyanırken dahi yarı uykulu olan kayınbabasının yemeğini yedirip onu yatırdıktan sonra harem kısmında üç kişi kalırlar. Anlatıcı kayınbabasına daha önce Servinaz’a saldırdığı için onun döndüğünü haber vermez. *Haremlik bölümünde ilk kez böylesi bir ortamı yakalayan anlatıcı yaşadığı duyguyu yirmi sekiz yıldır hiç yaşamadığı bir heyecan olarak tanımlar* (Gürpınar, 1972:12). Bu gece ya Servinaz’la birlikte olacak ya da sonsuza dek onu unutacaktır. Büyük bir heyecanla Servinaz’ın kapısını çalan Hüsnü Bey kadın “*kimdir o?*” dediğinde “*Hüsnü köleniz*” diye yanıt verir (Gürpınar, 1972:13). Servinaz kapıyı Hüsnü Bey’e açmakta tereddüt etmesinin nedenini “*Gece yarısı*

kapısını bir erkeğe açan kadın hakkında ne fikirde bulunursunuz?” diye açıklar (Gürpınar, 1972:13). Bu söylemin altında toplum baskısının kadın ve erkek üzerinde özellikle de iffet söz konusu olduğunda kazandığı farklı anlamlar yatar. Servinaz kapıyı açtığı anda anlatıcı onu düşlerinde yarattığı melek güzelliğinde bulmaz (Gürpınar, 1972:13). Gündüz hülyalarını, gece rüyalarını süsleyen “yüzü çilli, saçları kırmızımtırak, benzi soluk” (Gürpınar, 1972:13) bu kadını çirkin olmasa da güzel bulmaz. Uzaktan gördüğü ve beğendiği bu kadının yakından güzel olmaması onda bir düş kırıklığı yaratır. Aslında bunun asıl nedeni Servinaz’ın kapıyı hiç nazlanmadan açmış olmasıdır. Servinaz, Hüsnü Bey’in garibine giden bir yadırgamamazlıkla kendini ona teslim eder (Gürpınar, 1972:15). Bu aşk hayalden hakikate dönünce hiçbir çekiciliği kalmaz üstelik tadı kalmaz, arzuları söner (Gürpınar, 1972: 15). Kaç zamandır onu büyüleyen gök meleği gitmiş yerini yer dışısına bırakmıştır. “Karımı aldatayım derken kendim aldanmışım” (Gürpınar, 1972:16) diyerek ihanetini bir suç olarak değerlendirir ve derin bir pişmanlık duyar. Ancak onun aksine Servinaz’ın sevinçli olmasının Hüsnü Bey için iki anlamı vardır: Ya başına gelenlerden habersizdir ya da oynayacağı bir oyun vardır. Servinaz’ın odasında kişisel bir eşyasını unutup unutmadığını kontrol ettiğinde her şeyin üzerinde olduğunu görünce rahatlar. Tam bu sırada babasının bir aldatma olayında inkâr etmesi gerektiği öğüdünü anımsar (Gürpınar, 1972: 17). Hüsnü’nün Servinaz’la birlikte olduğu an içini kaplayan yoğun pişmanlık duygusunun gerçek sebebi düşlerinde ulaşılmaz bir yere koyduğu bu kadının rahatlığıdır. Kadın ve erkek ilişkilerinde kökleşik değerlerin baskınlığı bir kez daha ortaya çıkar. Hüsnü Bey’e göre Servinaz’ın toplumsal cinsiyet anlayışı gereğince bir tavır sergilememesi onu gözünde değersizleştirirken, cazibesini de bir anda yitirmesine yol açar.

Kız kardeşinin doğum yapmasının ardından eve dönen Bedriye Hanım Servinaz’ın durumunda bir tuhaflik sezse de herhangi bir ipucu yakalayamaz. Aradan geçen üç ayın sonunda Bedriye’nin evde olmadığı bir gün Ayşe kadın Hüsnü Bey’e Servinaz’ın hamile olduğunu söyler. Durumu gizlemeye kararlı olan Hüsnü Bey açık vermemeye çalışır. Ancak Servinaz ondan hamile kaldığını söyleyecek olursa da inkâr etmeye kararlıdır (Gürpınar, 1972: 22). Öte yandan, karısının onu aldattığını öğrenmesinden çok korkan Hüsnü Bey, kendini aklamak ve ihanetini haklı çıkartmak için çeşitli nedenler kurgulamaya başlar. Bu ihaneti maskeleyecek tek çıkar yol onu yok saymaktır. Bu kararla vicdanını biraz olsun rahatlatır da olaydan üç ay sonra ortaya çıkan hamilelik durumu onu tekrar bir çıkmazın içine sokar. Elinden inkâr ve yalanlama dışında bir şey gelmeyeceğini anladığında Servinaz’ın konuşmayacağına inanmak ister.

Bedriye ve evin diğer çalışanları bebeğin babasının kim olduğu konusunda Servinaz'ı sıkıştırırsalar da kadın konuşmaz. Servinaz'ın bu sırrı saklaması Hüsnü'nün işine yarasa da yine de ihanetini gizleyecek bir çare arayışından vazgeç(e)mez. Servinaz'ın hamileliğinin ortaya çıkmasına karşın sessizliğini koruması aslında Hüsnü Bey'in işine gelir. Karısı, Servinaz'ı bir ebeye muayene ettirir ve gebeliğin onların evde olmadığı zamanda gerçekleştiği ortaya çıkar. Ancak Hüsnü durumu hala inkâr ediyordur. Karısı son zamanlardaki dalgın ve sakar halleri nedeniyle bu gebelikten onu sorumlu tutar. *Ancak Hüsnü yalan söyler hatta yemin dahi eder* (Gürpınar, 1972: 27). Servinaz kimden gebe kaldığını ısrarla söylemezken, Hüsnü Bey'in öylesine gözü döner ki onun Beykoz'da hamile kalmış olabileceği yönünde iftira atmaktan bile kaçınmaz. *Karısının suçlamaları kuvvetlendikçe Hüsnü'nün savunmaları gülünç kalmaya başlar* (Gürpınar, 1972: 27). *“Kızın onu ele vereceği vakit değil erkekliğe insanlığa yakışmaz bir inkâr içinde olacağına büsbütün alçalmayacak mıydım?”* diyerek daha da büyük bir çıkmazın içine girer (Gürpınar, 1972: 28). Servinaz onu ele verecek olursa karşılığında o da bir dalavere düşünmelidir. Çünkü sonuna kadar inkâr edemeyeceğini bilir ve bir çözüm bulmak, bir şeytanlık düşünmek zorundadır. Evdeki uşak Aziz Köklü'yü bu işe dâhil etmeye karar verir. Aile mutluluğunu kaybetmektense Servinaz'ı ateşe atmaktan çekinmez. Annesinin bankada ölümlük dirimlik olarak sakladığı parayı Aziz'e vererek bu işten sıyrılabilirse sonrasında da Servinaz'ı koruyup kollama görevini üstlenecektir. Ancak bu konuşma yapılmadan beklenmedik bir gelişme olur. Aziz, Hüsnü'nün kendisini affetmesi için ayaklarına kapanır. Bu sırada onları dinleyen Bedriye kocasının kendisini aldatmadığı için mutlu olur ve ondan şüphelendiği için kocasından af diler. Hüsnü Bey, bu itirafla ilk buluşmada Servinaz'ın neden kendisini yadırgamadığını anlar. *Bunu erkeğe olan alışkanlığına verir ve bu durumun Aziz'le olan ilişkisinden kaynaklandığı anlaşılır.* (Gürpınar, 1972: 32). İşte bu noktada kendi kendine öyküye adını veren *“Melek sanmıştım şeytani”* ifadesini kullanır (Gürpınar, 1972: 32). Artık iki kişilik sır zannettiği kaçamağın tek aktörünün yalnızca kendisi olmadığını biliyordur. *“Vicdanında gizli kalan günahın yalnız bir tanığı var: Servinaz”* (Gürpınar, 1972: 33). Evin uşağı Aziz'in Servinaz'la birlikte olduğunu itiraf etmesi üzerine Hüsnü Bey başta karısının hışmından kurtulduğu için sevinse de Servinaz'a karşı duyguları tümüyle değişir. *“Melek sanmıştım şeytani”* diyerek içine düştüğü tuzağın ayırdına varır. Genel ahlak bakımından Hüsnü de Aziz de Servinaz da suçludur. Çünkü Servinaz'la Aziz yasak aşk yaşar. Aziz farkında olmadan Hüsnü'yü kurtarıırken, Servinaz bir geceliğine onu yatağına aldığı için, Hüsnü de bu olaylara karıştığı için suçludur. Hüsnü suç arkadaşları için çalışmayı bir

kefaret olarak görür adeta. Onları evlendirip üç bin liraya Aksaray'da küçük bir ev satın alırlar. Aziz'i elli lira maaşla işe koyarak bu işin kapandığını düşünür. Ancak Hüsnü çocuğun kendisinden mi Aziz'den mi olduğunu merak eder bu kez. Eğer kendindense ona kendi ailesi içinde bir eğitim verecektir. Babalık görevini yerine getirecektir. Böyle olunca da kendi öz çocuğunu fakir bir ailenin kucağına bırakacağını düşünür. *İleride Bedriye'den olan oğluna bu çocuk hizmet için verilirse ne olacaktır? Sosyal durumları ne kadar değişmiş olacaktır? Beyefendi ile uşak arasındaki bu derin ayrım çok vicdan yararı acısı verir ona* (Gürpınar, 1972: 35). Bu çocuğu mirasından ve daha birçok hakkından mahrum bırakışı vicdanını rahatsız eder. Servinaz ve Aziz'e bir ev tutarak köşkten gönderen Hüsnü Bey, bebeğin kendisinden olabileceği olasılığıyla bir kez daha iç dünyasında hesaplaşmaya girer. Bedeli çok ağır bir yükü masum bir bebeğe yükleyecek kadar zalim olamayacağını sezinler. Hatasının bedelini bir bebeğin ödeyecek olması düşüncesi onu çok üzer. Çünkü kendi hatası ve/veya suçu yüzünden Bedriye'den olan çocuğu ile Servinaz'dan olan çocuğunun farklı hayatlar süreceği düşüncesi onu derinden etkiler.

Öyküde anlatı yapısını yönlendiren ana izlek kadın erkek ilişkileri özellikle evlilik bağlamında değerlendirilir. *"Eserlerinde bu kurumun sağlıklı olabilmesinin ön koşulunun sadakat olduğu bahsine sık sık değinen Hüseyin Rahmi Gürpınar, romanlarında aldatma bahsini çokça işlemiş, aldatan ve aldatılan eşler romanlarının vazgeçilmez unsurları olmuştur"* (Duran, 2009: 268). Yazarın yapıtlarında bunların neden temel izlekler olarak ele alındığı dönem koşullarından da kaynaklıdır. Bu dönemde toplumun sosyal ve siyasal alanda köklü değişiklikler yaşadığı bir dönem olmasıyla da önemlidir. Çünkü bu değişim öncelikle aile yaşamı ve evlilik ilişkisinde ortaya çıkar. Serdar, *"Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında karşımıza çıkan evliliklerin belirgin niteliği, ilişkiyi sürdüren taraflardan birinin ya da ikisinin birden eşini aldatması, yani zinadır"* diyerek onun anlatısında evlilik ve ihanet kavramının birlikte anıldığı anlama vurgu yapar (2007: 19). Daha çok kadın bakış açısı yönünden ele alınan evlilik ve aşk izlekleri kadın dünyasındaki anlamıyla değerlendirilir. Yazarın yaşamında olduğu gibi yapıtlarında da kadınlar daima varlıklarını duyumsatırlar.

Çocukluğundan itibaren kadınların çoğunlukta olduğu ortamlarda bulunan yazarın kadınları gözlemleme olanağına sahip olması yapıtlarındaki kadın karakterler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Yapıtlarında kadınlar gerek kişilik özellikleri gerekse farklı kesimlere iye olmalarıyla birbirlerinden oldukça farklıdır. *"Mahalle kadınlarını, cariyeleri, hizmetçileri, dadıları, paşa kızlarını, falcıları, fahişeleri, hanımefendileri,*

ileri fikirli genç kızları zamanın İstanbul’unda ustalıkla buluşturmayı başarmıştır” (Güzelce, 2006: 9). Yaşamı gibi yapıtlarında var olmayı sürdüren kadınlar yazarın üzerinde söz söylemek istediği başat konular arasındadır. Özellikle de eğitim söz konusu olduğunda yazar kadın ve erkeğin eşit hak ve fırsatlara sahip olması gerektiğine inanır.

Kadın kadrosunun bir hayli kalabalık olduğu romanlarda, romanların temelini teşkil eden pek çok vak’a kadınlar üzerine kuruludur. Bu olaylara dâhil edilen kadınların büyük bir kısmı sistemli bir eğitim ve öğrenim görmemiş, muhakeme yeteneği olmayan cahil kadınlardır. Yazarın bu kadroyu tercih etmesindeki sebep, toplumun öteki yarısını temsil eden bu kalabalığın değişmesi ve eğitilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktır (Duran, 2009: 8).

Öyküde temel izlek olarak yer alan ihanet bunu yaşayan erkek karakterin duygu dünyasından anlatılırken, kadın olayın sonucunu belirleyen bir işlev üstlenir. Berkes, *toplumda kadının namus ve iffetinin önemli görüldüğü ancak Gürpınar’ın bu konuda kadın ve erkeğin eşit biçimde sorumlu tuttuğunu belirterek yapıtlarında bu konuyu her çeşit kafada ve ahlâkta olan kimseleri karşı karşıya getirerek geniş görüşlülükle ele aldığını ifade etmektedir* (1945: 20).

İhaneti kendi ağzından okurla paylaşan Hüsnü öncelikle buna zemin hazırlayan ortam ve durumları sergiler. Bir yandan karısının aşırı kıskançlığı ve şüpheciligi onu baskı altına alırken, diğer yandan kendi dışında akıp giden yaşama dâhil olmak ister. Evliliğinin üzerinden birkaç yıl geçmiş olmasına karşın yaşadığı bıkkınlık onu yılgın birine dönüştürür. Onu yeni arayışlara yöneltten de kalbini çarptırıp heyecan duyacağı bir kaçamak arayışı olur. Evde tüm koşulların lehine olduğu bir anda da fırsatı kaçırmak istemez ve evin çalışanı ile birlikte olur. Bu birliktelik düşündüğü gibi bir duygu yaşatmaz ona. Aksine açığını yakalamak isteyen karısının tuzağına düşmemek için türlü planlar yapar, olasılıkları değerlendirir. İç dünyasında kendisiyle yaşadığı çatışma onu bu ihaneti haklı çıkartacak sözde gerekçeler bulmaya iter.

Öyküde ihanet erkeğin bağışlanmasına kadınınsa yargılanmasına neden olarak gösterilmez. Bu noktada yazar kadın ve erkeği eşit derecede suçlar. *Kadın aileye yabancı döl karıştırmaktan erkekse döllerini aile dışına bırakmakla suçludurlar* (Gürpınar, 1972: 35). Yani bir erkek ne kadar suçlu ve sorumluyorsa kadın da aynı derecede suçlu ve sorumludur. Yazar, öyküde bu gerçeği “*Sonunda ikisinin de yaptığı şey aynı değil midir?*” sorusuyla ortaya koyar (Gürpınar, 1972: 35).

4. SONUÇ

Hüseyin Rahmi Gürpınar tüm yapıtlarında gazeteci ve siyasetçi kimliği gereği yaşadığı döneme ve olaylara yer verirken, bunlara ciddi eleştiriler de getirir. Yazarın eleştirileri devlet yöneticilerinden, din adamlarına ve toplumsal yaşamdaki yozlaşma ve ahlaki çöküntü ve batıl inançlara yöneliktir. Yazınsal ürünlerin birincil işlevinin halkı eğitmek olduğuna yürekten inanan Gürpınar'ın iletileri yergiyle vermek istemesinin altında yatan asıl sebep de budur. Böylece avamı felsefi düşünmeye yönlendirmeyi amaçlamıştır. Bunu benimsediği dil ve anlatımıyla da destekler.

Öyküde kadın erkek ilişkileri evlilik düzleminde ele alınır. Dikkat çeken en önemli durum henüz birkaç yıllık evli olmasına karşın erkek kahramanın bu evlilikten sıkılması ve başka arayışlara yönelmesidir. Bu bıkkınlık ve eşinin dırdırları onu Bedriye'den iyice uzaklaştırır. Yazar bu durum üzerinden okurlara sağlıklı bir evlilik yaşamının kurallarını da verir. Esasında yazar evlilik ilişkisinde ihanetin kaçınılmaz olduğunu bu izleğe fazlaca yer vererek gösterir. Öyküde ihaneti haklı çıkartan gerekçelerden biri eşler arasında özellikle ekonomik anlamda eşit olmayan bir durumun söz konusu olmasıdır. Diğer bir etmen de güvendir. Evlilikte eşlerden biri diğerine güven duymadığında kuşku durumu belirir ve bu da yaşamı çekilmez hale getirebilir. Kıskançlığın beraberinde getirdiği sorgulama kişileri bunaltmakta veya evlilikten soğutmaktadır. Özellikle de duygusal anlamda ortaya çıkan açlıksa kişileri ihanete sevk edebilmektedir. Öyküde kıskançlık, güvensizliği o da ihaneti doğurmuştur. İhanetin kadın ve erkek açısından aynı anlamla değerlendirilmediği görülmektedir. Erkeğin ihaneti onaylanmasa da kadının onu meleklikten şeytanlığa yakınlaştırır. Öyküde ihanet kavramı ağırlıkla sevgi, aşk ve cinsellik olgularıyla ilişkilendirilmektedir. İhanetle birlikte anıldığında bu üç kavramın birbirleriyle benzer olduğu kadar ayrı yanları olduğu görülür. Toplumsal, kültürel ve özellikle ahlaki açıdan ihanet kavramı kadın ve erkeği aynı kefiye koymaz. Sevgide bir çıkar ya da yalan söz konusu değilken, aşk öyküde olduğu gibi ahlaki ölçütlerde belirlenmediğinde yalnızca cinselliği içererek olumsuzlanmaktadır. Aşk, cinsellik ve sevgi üzerinden devam eden bir duygu iken karşılıklı olarak güven duygusunun ikliminde gelişir. Aslında başkişiyi ihanete iten yaşadığı sevgisizliktir. Başta yalnızca tensel bir çekimle başlayan ihanet, başkişinin evlilik ilişkisinden bıkmısıyla haklı bir gerekçeymiş gibi gösterilir. Ardından eşinin ve kayınvalidesinin evde olmadığı bir zaman diliminin oluşması gibi çevresel etmenler anlatıcıyı aldatmanın büyüüne kaptırır. İhanetin bir başka boyutu da kişiseldir. Buysa

kişinin sadakatsizlik eğilimini güçlendirebilir. Güvensiz bir bağlanma, düşük özsaygı ve ailede aldatma geçmişinin olması öyküde ihanetin bireysel boyutunun temel gerekçeleri olarak gösterilir. Belirttiğimiz gibi öyküde ihanet kadın ve erkek için farklı anlamlar kazanır. Başkişi birlikte olmadan önce idealize ettiği Servinaz'ı melek olarak görürken, onu elde ettiği an tüm büyüsunü yitirir. Bunda kadının rahat tavırları da etkili olmuştur. Bu da toplumsal cinsiyet rollerine göre kadın ve erkeğe bakış açısını ortaya koyan bir yaklaşımı gözler önüne serer. Yasak bir ilişki yaşayan kadının utangaç ve mahcup olması beklenirken, Servinaz'ın böyle bir tutum sergilememesi onun anlatıcının gözündeki değerini düşürür. Zaten ihanetin tek bir kezle sınırlı kalmasının tek nedeni de budur. İhanetin ortaya çıkmasından endişe eden Hüsnü Bey eşini aldattığı kadının kendisini başkasıyla aldatıldığını öğrendiğinde büyük bir şaşkınlık yaşar. Aldatıldığı için hayıflanır. Çünkü erkeğe özgü gördüğü ihaneti düşlerinde en saf ve temiz yere koyduğu bir kadının yapmış olmasını kabullenemez. Bu yüzden kendi kendine “melek sanmıştım şeytanı” diyerek düş kırıklığını ifade eder. Öyküde kadın da erkek de aldatmıştır. Hüsnü Bey hem evli hem de erkek olduğu için ihaneti üzeri kapatılabilen bir konuyken, Servinaz hem evli olmadığı hem de kadın olduğu için ihaneti kabul edilemez gösterilir. Bu yüzden namusunun temizlenmesi için apar topar Aziz'le evlendirilir. Aziz'le birlikteyken Hüsnü Bey'le onu aldatması ise suçunun örtbas etmek isteyen Hüsnü Bey için kurtarıcı bir çözüm olur. Böylece Servinaz'ın ihaneti yalnızca ikisi arasında kalan bir sırda dönüşür. Bu yolla yazar Hüsnü Bey'in ihanetini öyküde açıkça gösterdiği nedenlerden dolayı haklı kılarken, Servinaz'ınkini onun doğasına bağlamakla yetinir.

5. SUMMARY

Hüseyin Rahmi Gürpınar, who is mostly known as a novelist in Turkish Literature, is also a writer who has produced products in genres such as theatre plays, criticism, stories, letters and poems. Gürpınar, who is a journalist and politician as well as a writer, uses his knowledge, experience and experience in these fields to criticise the faulty aspects of society in his works. His stories are quite rich both in terms of the subjects they deal with and their quality and quantity. In his stories, in which he especially focuses on social issues with the aim of educating the public, the traces of his critical approach, which he includes both directly and indirectly and mostly with a humorous language, can be heard. In his stories, he describes the expectations, helplessness and poverty of the individual by penetrating into the depths of his soul. In his story *Melek Sanmıştım Şeytanı*, the author deals with the concept of betrayal at the level of individual and society with a

critical approach in the focus of male-female relations.

In the story, the meaning of betrayal for people belonging to different social, cultural and economic groups is analysed in terms of women and men relations. It has been observed that betrayal, which is the main problematic of the story at the level of individual and society, refers to a meaning that develops to the detriment of women and the roles they assume when evaluated in terms of gender, established family structure, tradition, custom and cultural context. In all his works, Hüseyin Rahmi Gürpınar, as a journalist and politician, includes the events of the period he lived in and criticises them seriously. The author's criticisms are directed towards state administrators, religious leaders, corruption in social life, moral decadence and superstition. Gürpınar sincerely believes that the primary function of literary works is to educate the public, and this is the main reason underlying his desire to give messages through satire. Thus, he aimed to direct the common people to philosophical thinking. He also supports this with his use of language. Hüseyin Rahmi Gürpınar, who produced numerous works from the Second Constitutional Era to the Republican Era, deals with the social, political, economic and cultural change of this period and the effects of this change on individual and social life with a more positivist approach. The most important reason for this is his aim to educate the public. Gürpınar, whose works reflect the social life and problems of the late nineteenth and early twentieth centuries in all its aspects, is a prolific writer who, although he is known for his novels, has proven his competence in this field with a total of nine short story books published in books and various magazines, the number of which exceeds one hundred and forty. When the stories are analysed in terms of their subjects, they are mainly about the relationships between men and women and mostly about daily life. Hüseyin Rahmi Gürpınar's *Melek Sanmıştım Şeytanı*, one of the short stories of the Republican period, contains stories inspired by the events that the author observed and witnessed. The most important issue that draws attention in the stories of this period, which also open to philosophical inferences about the morality of the society, is the depth that the author adds to the narrative structure with details. In each section of the story, which consists of eighteen chapters, there are explicit and/or implicit references to the causes and consequences of betrayal.

Infidelity, which is the main theme of the story, is interpreted from the point of view of the man, unlike the other stories. Hüsnü Bey, who is trapped in the rules imposed by the established family structure, seems to be living under the captivity of the invisible bars surrounding him. Servinaz, the

other partner in this crime, does not hesitate to reveal the fire inside her in her words and actions. The main theme guiding the narrative structure in the story is the relationship between men and women, especially in the context of marriage. In the story, betrayal is not shown as a reason for the man to be forgiven and the woman to be judged. At this point, the author blames men and women equally. In the story, relations between men and women are handled in the context of marriage. The most important situation that draws attention is that the male protagonist gets bored of this marriage and turns to other pursuits, although he has only been married for a few years. This boredom and his wife's nagging drive him further away from Bedriye. The author also gives the rules of a healthy married life to the readers through this situation. In fact, the author shows that betrayal is inevitable in a marriage relationship by giving this theme a lot of space. One of the reasons justifying betrayal in the story is the unequal situation between the spouses, especially in economic terms. Another factor is trust. When one of the spouses does not trust the other in marriage, a state of suspicion arises and this can make life unbearable. The questioning brought by jealousy overwhelms people or alienates them from marriage. Especially the emotional hunger can lead people to betrayal. In the story, jealousy leads to insecurity, which in turn leads to betrayal. It is seen that betrayal is not evaluated with the same meaning for men and women. Although the man's betrayal is disapproved, the woman's brings her closer from angelic to demonic. In the story, both men and women cheat. Since Hüsnü Bey is both married and a man, betrayal is an issue that can be covered up for him, while Servinaz's betrayal is unacceptable since she is both unmarried and a woman. For this reason, she is married off to Aziz in order to clear her honour. The fact that she cheats on him with Hüsnü Bey while she is with Aziz becomes a saving solution for Hüsnü Bey who wants to cover up her crime. Thus, Servinaz's betrayal turns into a secret that remains only between the two of them. In this way, the author justifies Hüsnü Bey's betrayal for the reasons he clearly shows in the story, while he is content with attributing Servinaz's betrayal to her nature.

6. KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş. (1990). *Büyük Türk klasikleri*. C. 10. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay.
- Berkes, M. (1945). Hüseyin Rahmi'nin romanlarında aile ve kadın. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt III. Sayı 3, 19-32.
- Duran, E. (2009). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında kadın. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.
- Eryılmaz, D. ve Kalaycıoğulları, İ. (2018). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde bilimsel ve felsefi unsurlar. *Dört Öge*, (13), 125-136.

- Genç, H. N. (2023). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Misafir'ine kadınca bir bakış, *Akdeniz 9th International Conference on Social Sciences Bildirileri* içinde (s.238-246), Adana.
- Gürpınar, H. R. (1972). *Melek sanmışım şeytanı*, (İkinci Baskı) İstanbul: Özyayın Matbaası.
- Güzelce, I. (2006). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında kadın tipleri ve kadın eğitimi unsuru. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Göçgün, Ö. (1993). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanları ve romanlarında şahıslar kadrosu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Harmancı, A. (2010). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın öyküleri ve öykücülüğü. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Harmancı, A. (2011). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın öykülerinde toplumsal eleştiri. *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, 1275-1282.
- Moran, B. (1994). *Türk romanına eleştirel bir bakış-1*. 4.bs., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2003), *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yüksek felsefesi, Türk romanına eleştirel bir bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öner, H. (2019), Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bazı romanlarında kenar mahalleler, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 131-143.
- Serdar, A. (2007). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında ahlak sorunsalı *Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Soyşekerci, S. (2021). Heybeliada, yalnızlık, sansür ve Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(45),1780-1789.
- Tırlı, N. (2009). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde gündelik İstanbul hayatı, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Türk Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.
- Türkmenoğlu, S. (2014). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinde kadınlar. *İdil*, 3 (12), 79-96.
- Üner, A. M. (2008). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında 'şık' delikanlılar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 24, 251-69.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 08.01.2025

Kabul Tarihi: 16.04.2025

VARLIĞIN VE VARLIKSIZLIĞIN AYNASI OLARAK JEAN-PIERRE DUPREY ŞİİRİ

Jean-Pierre Duprey's Poetry As a Miroir of Being and Non-Being

Şevket KADIOĞLU

Doç. Dr.; Pamukkale Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı

kadioglus2458@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0503-2082

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

1930 yılında Fransa'nın Rouen şehrinde doğan Jean-Pierre Duprey hastalığının ve İkinci Dünya Savaşı'nın şiddet ortamının damgasını vurduğu travmatik, zor bir çocukluk geçirmiş çoğu zaman yatağa bağlı kalarak düşsel ve edebi bir dünyaya çekilmiştir. Çok genç yaşta André Breton tarafından fark edilen Duprey, bir ara kendini heykele adayarak çok sayıda üretim yaptıktan sonra tekrar şiire dönmüş, 1959 yılında da kendini asarak intihar etmiştir. Son yıllarda sürrealizmin efsanevi ve lanetli şairi olarak adı anılan Duprey, Arthur Rimbaud ile gönül yakınlığını şiirlerinden birinde onu ebedi yoldaş olarak niteleyerek dile getirmiştir. "Varlığın ve Varlıksızlığın Aynası Olarak Duprey Şiiri", başlıklı bu çalışmamızda "parçalanmış bir benliği yeniden bir araya getirme girişimi" olarak tanımlanabilecek Duprey şiirinde oyuk, çukur, delik, boşluk, kabuk, duvar vb. kelimelerle oluşturulan metaforların peşine düşerek, yaşamın anlamsızlığının tam ortasında, Duprey şiirinin¹ varlığa ve varlıksızlığa nasıl ayna tuttuğunu göstermeye çalışacağız. Albert Camus'nün saçma, Friedrich Nietzsche felsefesinin nihilizm kavramları ve sürrealist yaklaşım Duprey şiirindeki varoluşsal sorgulamaları anlamlandırmak için kullanmayı düşündüğümüz kuramsal zemin olacaktır. Bunun yanında, Duprey şiirindeki çoklu anlam katmanlarını açığa çıkarmak için anlam çözümlemesi yaklaşımından da yararlanmayı düşünüyoruz. Sonuçta, oyuk, çukur, delik, boşluk, kabuk vb. kelimelerle oluşturulan metaforların ve imgesel söylemin, şairin kendisi için hazırladığı ölümle olan ilişkisini, varoluşsal sıkıntılarını ve içsel krizlerini, hiçlik duygusunu nasıl yansıttığını, bu unsurların Duprey şiirine kattığı derinlik ve özgünlüğü ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Duprey, boşluk, delik, hiçlik, ölüm

Abstract

Jean-Pierre Duprey, born in 1930, had a traumatic and difficult childhood characterized by illness and the violence of the Second World War, and spent most of his time in bed, taking refuge in a dreamlike and literary world. Noticed at an early age by André Breton, Duprey moved to Paris and was into sculpture for a time. After creating a number of sculptures, he returned to poetry before devoting himself to sculpture again and committed suicide in 1959. Duprey, who in recent years has been called the legendary and cursed poet of Surrealism, expressed his affinity with Arthur Rimbaud in one of his poems, calling him his eternal companion. In this study entitled "Duprey's poetry as a mirror of being and non-being" we will attempt to show how Duprey's poetry holds up a mirror to being

¹ İster ister tiyatro ister düzyazı isterse şiir formunda yazılmış olsun hepsi şiirsel bir dille ifade edildiği için Duprey metinlerinden söz ederken şiir kelimesini kullanacağız

and non-being in throughout the triviality of life by following the metaphors created with words such as hollow, pit, hole, void, shell, wall and so on in Duprey's poetry, which can be defined as an attempt to reassemble a fragmented self. Albert Camus's absurdism, Friedrich Nietzsche's nihilism and the surrealist approach will be the theoretical foundations we intend to use to make sense of the existential questions in Duprey's poetry. Furthermore, we intend to use the approach of semantic analysis to reveal the multiple layers of meaning in Duprey's poetry. Accordingly, we wish to reveal how the metaphors and imaginary discourse created with words such as hollow, pit, hole, void, shell, etc. reflect the poet's relationship with death, his existential turmoil and inner crises, his sense of nothingness, and the depth and originality that these elements add to Duprey's poetry.

Keywords: Duprey, void, hole, nothingness, death

1. GİRİŞ

1959 yılında kendini atölyesinin kirişine asarak hayatına son veren Jean-Pierre Duprey'nin bu eylemi marjda konumlanan, kendini her zaman hayatın dışında hisseden bir şair için dünyaya gelme iradesinin değil ama, dünyadan ayrılma iradesinin kendi elinde olduğunu gösteren spesifik bir vaka olarak değerlendirilebilir. Oysa içinde yaşadığı dönemin özel koşullarının, iki dünya savaşının ve de özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın tüm insanlığı vahşet ve kıyıcılık ortasında yıkıma sürüklemesiyle ortaya çıkan yaşamın anlamsızlığı duygusunun ve bu trajedinin aktörleri olan akla, mantığa ve bilime güvensizliğin Duprey'in trajik sonunun önemli bir bileşeni olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bu bağlamda Duprey, modern insanın derinden yaşadığı ontolojik sıkıntıyı, içine düştüğü varoluşsal boşluğu, yaşamın anlamsızlığı karşısında hissettiği ruhsal ve zihinsel parçalanmayı, değer ve amaçlarından yoksun kalmasıyla oluşan hiçlik duygusunun yarattığı sarsıntı ve yıkımı örnekleyen özge bir figürdür. Şair, bu bağlamda bireysel yaşamında deneyimlediği acılarını, mutsuzluklarını, varoluşsal sıkıntılarını heykel ve şiirleriyle dışa vurmuş ve özellikle şiirleriyle sürrealizmin dikkate değer örneklerini yaratmıştır. Bir ara şiir yazmayı bırakarak tamamen kendini heykele veren sanatçı, heykellerinde de şiirlerinde kullandığı anlatım dilini kullanmış, içini yoklayan yokluğu, içinde katılaşmış kalan varlığı, içinden dışına çıkmak isteyen boşluğu, dışını hiçleştiren doluluğu, sivri, saldırgan, delici formlarla dışa vurmaya çalışmıştır. Böylece heykellerini şiirin katı formları olarak var etmiş, onların uzam içindeki yayılımında şiirsel imgelerini somutlaştırmaya çalışmıştır. Kendini bildi bileli bir ontolojik sıkıntıyı iliklerine kadar deneyimleyen Duprey kendini oldum olası dünyada bir fazlalık gibi hissetmiş, kendinin kılamadığı bir dünyada kendini de anlamlı kılamayınca, onulmaz bir hiçlik duygusunu derinden duyumsamıştır. Bu hiçlik duygusunu şiirlerinde, oyuk, çukur, delik, boşluk, duvar, kabuk... vb. kelimelerle oluşturduğu metaforlarla yansıtan Duprey'nin gerek şiirlerinde gerekse

yaşam yolculuğunda ölüm, içinden onu sürekli takip etmiştir. Ölüm, şiirini var ederken; şiiri de ölümünü, kendi tufanıyla birlikte var etmiştir. Bu *tufan*, kendi dönemini ve zamane dünyasını sürükleyip götürmüş, geriye yalnızca o dünyanın harabesi kalmıştır. Ancak o harabenin içinden, zehirli sarmaşıklar gibi daha da zehirli bir biçimde yeniden büyürken, tufanın başlatıcısı olan iç-tufan, kendi dünyasını eksiksiz bir doğuş-ölümle Boşluk'a, geri dönüşsüz biçimde vakfedecektir—bir ad bile kalmaksızın. Bu tufanların müsebbipleri arasında Nietzsche'nin nihilizmi, Camus'nün saçma felsefesi ve sürrealizmin kalıntıları bulunurken, bu makalede özellikle Nietzsche'nin varlık ve hiçlik diyalektiğine, Camus'nün absürt kavramına ve sürrealizmin bilinçdışı ile gerçeklik arasındaki gerilimli ilişkisine yaslanarak Duprey'nin debisine, varolana ve bu gezegene duyduğu alerjiye, şiirinde yankılanan varlık ve varlıksızlık izlerine doğru ilerleyeceğiz.

2. KURAMSAL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLAN

Bilindiği gibi modernite Avrupa'da Orta Çağ'dan sonra ortaya çıkan Rönesans hareketi ile başlatılabilecek tanrı merkezli, inançla açıklanan ve öte dünya mutluluğunu öğütleyen bir dünya algısının terk edilerek merkezinde insan olan, akılla ve bilimle açıklanan ve bu dünya mutluluğunu salık veren bir evren algısına geçişi temsil eder. Etik temelini hümanizma hareketinin, felsefi temelini de Descartes'ın aklı ve kuşkuyu ön plana alarak insanın varlık anlayışını yeniden yapılandıran kartezyen düşüncesinin oluşturduğu modernite, Aydınlanma döneminin aklı daha eylemsel bir doğrultuda kullanmasıyla daha somut bir ivme kazanmıştır. Rönesans döneminden başlayarak inançla arasına mesafe koyan akıl, Aydınlanma döneminde onunla yollarını tamamen ayırmıştır. Descartes aklının mirasçısı olan rasyonalizm modernitenin en önemli devitkeni olmuştur. Immanuel Kant'ın tanımıyla insanın aklını bir başkasının kılavuzluğuna ihtiyaç duymadan kullanabilme yetisi kazanması anlamına gelen Aydınlanma, dolayısıyla akılla birlikte gerçek anlamda birey de doğmuş değişen toplum içinde inisiyatif alacak bir özneye dönüşmüş, en azından, bu, ideal olarak ortaya konulmuştur. Bu dönemde bilimin ivme kazanması, bilimsel buluşlar sayesinde bulaşıcı hastalıklara karşı geliştirilen aşılar, modern tarım teknolojileri sayesinde, kıtlık, hastalık gibi nedenlerle ölümler azalmış, insan yaşamı görece daha kolaylaşmış ve bu nedenle bir anlamda modernite dönemi içinde 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın Birinci Dünya Savaşı'na kadar ilk yılları bilime ve akla duyulan güvenin en yüksek noktaya ulaştığı dönem olmuştur. Hatta bu dönem Fransız tarihinde "La Belle Epoque" (Asr-ı Saadet) olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılda, tüm metafizik kurguların reddedilmesi ve sadece bilimsel yöntemlerle kanıtlanabilir,

deneye vurulabilir olguların ve bu yollarla ulaşılabilir bilgilerin doğruluğuna dayanan Auguste Comte'un pozitivizmi bir bilim dini kurmuş ve akılla bilimin kardeşliği, dinin otoritesini sarmış, Tanrı'nın tahtını sallamıştır. Akla ve bilime olan güven bilimin atomu parçalayarak insanı öldürmek için bombaya dönüştürmesine kadar sürmüştür.

Comte ile belki aynı dönemde (1824) Hegel Tanrı'nın öldüğünü duyurmuştu ama "insanlık için en öldürücü zehir" olarak nitelediği (Savater, 2008, s. 69) ve insanın güç istencini kullanmasının olanaklarını elinden alarak onun kendini aşmasını engelleyen ve dolayısıyla bir tür çaresizliğin içine hapseden Hristiyanlığı bütün kurumlarıyla yargılayarak, daha öncekilerin yaptığı gibi tanrının ölümünü spekülative bir önerme olarak değil, dramatik bir önerme (Deleuze, 2001, s.116) olarak ilan eden Nietzsche olmuştur. Nietzsche'ye göre Hristiyanlık acımanın ve merhametin dinidir. Merhametin de yaşam duygusunun erkesini artıran gerilim verici duyguların karşısı bir duygu olduğunu ve doğal seçim yasasını büyük oranda etkisiz hale getirdiğini (Nietzsche, 2009, s. 9,11) belirten Nietzsche'de güç istenci, bengi dönüş (éternel retour), üstinsan felsefi sistemini oluşturan önemli bileşenlerdir. İnsanlığın, tüm hareketlerinin altında yatan temel dürtünün kaynağı olan güç istenci tarafından yönetildiğini (Aktaran Strathern, 2016, s.70) savunur. Hristiyanlığın sevgi, kardeşlik, merhameti öğütleyerek insanların güç istencini kullanmalarının önünü kestiğini ve dolayısıyla da insanlığın ilerlemesine değil gerilemesine neden olduğunu söyler. Hristiyanlığın, tek ahlakı güç istenci olan (s. 75) üstinsanın ortaya çıkma koşullarını engellediğini düşünür. Nietzsche, güç istencinin sadece fiziksel bir güç olarak ortaya çıkmadığını, insanın içinde yaşadığı dünyayı duyularıyla algılamakla yetinmeyip aynı zamanda, kendi gizilgücünü ortaya koyarak biçimlendirebilmesi nedeniyle, zihinsel, duygusal, kültürel alanda da kendini gösterdiğini savunur. Üstinsan, insanın güç istencini harekete geçirmesiyle birlikte kendini aşarak daha yüksek bir düzeye erişmesini ifade eder. Bu noktada Nietzsche'nin "insanlığın yüceliği için bulduğu bir formül" (s. 73) olarak tarif ettiği ve "benim en derin düşüncem" (Savater, 2008, s. 116) şeklinde nitelendirdiği bengi dönüş ilkesi karşımıza çıkar. Şen Bilim adlı eserinde Nietzsche şöyle der: "Ey insanoğlu! Tüm hayatın durmaksızın tersyüz olup akan bir kum saati gibidir... Senin küçük bir halkası olduğun bu zincir ebediyen parlayacaktır" (Aktaran Savater, 2008, s. 126). Buradan Nietzsche'nin, kişinin her anını, her seçim ve eylemini, tüm insanlığın tekrar yapacağı bir eylem gibi düşünmesi ve eylemlerini o doğrultuda gerçekleştirmesi gerektiğine vurgu yaptığı çıkarılabilir. Eğer bir insan, sürekli bir biçimde kendini geliştirmeyi dener, anlamlı bir yaşam kurar ve sürekli olarak kendi sınırlarının ötesine geçmeye çalışırsa, o zaman o insan

üstinsan idealine yaklaşabilir.

Tanrı'nın ölümünün insanı, özellikle 20. yüzyıl insanını karşı karşıya bıraktığı en korkunç gerçek *“her bireyin, tanrının olmadığı bir dünyada kendi eylemlerinden mutlak bir şekilde sorumlu”* (Strathern, 2016, s. 76) olacağı gerçeği, ahlaki kısıtlamalarla bir işi olmayan ve tek ahlakı yukarıda da söylediğimiz gibi *“güç istenci (s. 74) olan üstinsanın neler yapabileceğinin, amaçlarına ulaşmaya çalışırken kullanacağı yolların tahmin edilememesidir.* Bunun yanında insan, mitlere, Tanrı'ya, dine başvurarak açıkladığı, anlamlandırdığı, ölüm, sonluluk, sonsuzluk gibi mutlakları, yaşamın anlamı, varlığın nedeni gibi ontolojik varlığıyla ilişkili olan gerçekleri artık açıklayamama gibi çok acı verici bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada da ölüm karşısına en korkunç gerçek olarak çıkmaktadır. Bu durum karşısında insanın iki seçenikle yüzleştiği söylenebilir: ya tepkisel bir yaşamı benimseyerek kendini koşullara uyduracak ya da Tanrı'nın ölümünün yarattığı boşluğu, kendi içsel iradesiyle, özgürlüğüyle ve yeni anlamlar yaratma gücüyle dolduracak. Birincisi nihilizmin ikinci anlamı ile ilgilidir. Gilles Deleuze (2001, s.111) nihilizmin ilk anlamı olarak *“yaşamın hiçlik değeri alması, yaşama bu hiçlik değerini veren üstün değerler kurmacası, kendini bu üstün değerler içinde ifade eden hiçlik istenci”* açıklamasını yaparken, ikinci anlamında bir istenci değil, bir tepkiyi imlediğini söyler: *“Üst duyarlıklı dünyaya ve üstün değerlere karşı tepki gösterilir, bunların varlığı inkâr edilir, onlara hiçbir geçerlilik atfedilmez. Burada artık üstün değerler adına yaşamın değersizleştirilmesi söz konusudur”* (s. 112) der. Hiçlik istenci ile tepkisel yaşamın bir ilişki içinde olduğuna dikkat çeken Deleuze, yaşamı inkâr etmek girişimi içinde, hiçlik istencinin bir yanıyla tepkisel yaşamı hoş gördüğünü, bir başka yanıyla da tepkisel yaşamın hiçlik istencine ihtiyaç duyduğunu belirtir (s. 112).

İki dünya savaşının hem moral hem de maddesel düzlemdeki yıkımlarına, soykırımlara, toplama kamplarının vahşetine, bilimin ve aklın insanı getirdiği kıyamet ortamına tanık olanların iyimser bir tavır sergilemeleri beklenemez. İşte, artık, mutlaklara bir açıklama getirmek için Tanrı'ya ihtiyaç duyulmadığı bir dönemde, Tanrı'nın ölümünü değil de Tanrı'nın ölümü ile en korkunç yüzünü gösteren insanın ölümlülüğünü, bu en kaçınılmaz insanlık durumunu saçma düşüncesinin en büyük tanıtı olarak gösteren filozof-yazar Albert Camus de bu kötümserlikten yola çıkmıştır.

Dünyayı ve yaşamı akıl kategorilerinin ulaşıp anlayabileceği alanların dışında değerlendiren Camus saçmayı *“insanın bağdaşım ve anlama isteği ile dünyanın us-dışı oluşunun ve donukluğunun karşı karşıya*

gelmesinden ortaya çıkan bir şey” (Cruickshank, 1965, s. 12,13) olarak değerlendirir, saçmanın bireyle dünya arasındaki bir uyumsuzluk ilişkisinden doğduğunu söyler (s.80). Buna göre ne yalnız başına dünya ne de insan saçmadır, saçma bu ikisinin karşılaşmasından ortaya çıkar. Camus’nün dile getirdiği varoluş dehşetinin temelinde yer alan, saçma düşüncesi birçok kaynaktan beslenir. Bunların en başında yaşamın mekanik karakteri ve dolayısıyla ortaya çıkan yavanlık ve tekdüzeliği gelir. Mekanik bir biçimde yaşamını her gün, aynı edimler, aynı eylemler, yinelenen aynı akış ve aynı tekdüze döngü çerçevesinde sürdüren biri, gün gelir böyle bir yaşamın anlamı üzerine düşünmeye başlar; böyle bir yaşamın anlamdan yoksun olduğunu anlar, bu anlamsızlığının farkına varma saçmanın habercisi olur. John Cruickshank (s. 83) Camus’nün özellikle aşırı kentleşmiş modern kent toplumlarında insanların çoğunun yaşamlarını bu şekilde öldürücü bir biçimde tekrarlamalarını Sisyphe efsanesinin çağdaş bir versiyonu olduğunu söyler. Saçma düşüncesinin ikinci dayanağı olarak, zamanın insan üzerinde kurduğu baskıyı gösterir. Zaman insanın iradesi dışında akmaktadır, bu akış onu bir gün mutlak bir şekilde saçmanın en belit tanıtı olan kaçınılmaz ölümle buluşturacaktır. Camus, insanın aklıyla anlamlandıramadığı bu dünyada, kendini öncelikle dünyaya, sonra kendisine daha sonra da başkalarına karşı yabancı, terk edilmiş olarak hissetmesini saçmanın bir başka kökeni olarak gösterir. Bu yabancılığı “dünyanın ilkel düşmanlığı” (s.84) şeklinde çok keskin bir ifadeyle dile getirir, insanın ölüm, intihar, mutluluk, saçma gibi sorunlarının temelinde de, bir parçası olmadığı dünyayı kendine yabancı hissetmesinin yattığını söyler (Gündoğan, 1997, s. 68). Son olarak da saçmanın en temel kaynağı olarak ölümü gösterir. Ölümün kaçınılmazlığı insana “sonu ölümle biten bir yaşamın ne anlamı olabilir ki” sorgulamasını yaptırarak birdenbire bütün yaşamı anlamsız kılar, hiçliğe indirger onu. *Caligula* adlı oyununda, ölümün hayatın içini boşalttığının farkına varan kral Caligula, bu gerçek tarafından kısıtlanmış olduğu için imkansız istemiş (“ayı getirin bana” der) ama bunu kendine sağlayamayanları öldürerek ölüme karşı tavır alan en “saçma” karakterlerden biri olarak karşımıza çıkar.

Camus, saçmaya karşı koymanın iki yolunun olduğunu söyler. Felsefi intihar olarak değerlendirdiği bu yollardan birincisi akli bir köşeye atarak, çabalarını tinsel kanallara çevirerek ve inancını tanrısal anlayışın yeterli olduğu bir ahrete dayayarak aklın saçma olarak denediği dünyayı ortadan kaldırmak (Cruickshank, 1965, s. 88), ikincisi ise, ilişkinin ikinci tarafını ortadan kaldırmak yani, “dünyanın akla uymadığını yaşantılayan bireyi baskı altına alarak saçmayı bastırmak. Bu seçenekte “birey, intihar etmek suretiyle saçma yaşantısının tek ortamını- yani kendini- yaşantıyla pek

uzlaşmayan bir eylem sonucunda yok eder” (s. 88). Ama Camus, bu ikinci yolu hiçbir zaman onaylamaz bir kaçış olarak görür onu, ona göre, intihar saçma ile bir çatışma olabilir, ama saçmanın bir çözümü olamaz. Camus, felsefi intihar olarak adlandırdığı birinci yolun, bu dünya dışındaki öğretilere, Tanrı düşüncesine ve öte dünya inancına dayanarak saçmayı alt etme seçeneğinin de çözüm alamayacağını belirtir. Saçmayı kabul etmek bu durumda bireyi daha da özgürleştirir, zira anlam arayışında yanılsamalara ihtiyacı olmadığının bilincine varma imkânı verir ona. Saçmayı kabul etmek, insanı, onunla mücadele etme kararlılığına götüren bir uyanıştır. Camus, saçmadan, “başkaldırım”, “özgürlüğüm”, “tutkum” adını verdiği üç sonuç çıkarır. Bunlar onun yaşamı anlamlı kılmasının anahtarı olacaktır.

Avrupa’da 20. yüzyılın ilk yarısında, Dünya Savaşları’nın yol açtığı maddi ve manevi yıkımların insanların bilim ve akla duydukları güveni sarsmasından, insanlık ideallerine olan inançlarını zedelemesinden söz etmiştik. Tam bu noktada da daha önceden Nietzsche’nin “Tanrı öldü” ilanı ile Yahudi-Hristiyan temelli Avrupa Uygarlığının ve geleneksel ahlaki değerlerin ve metafizik inançların çöküşünü işaret ettiğine ve değerlerin yeniden değerlendirilmesini önerdiğine de değinmiştik. Bu düşünceler özellikle, toplumların büyük sarsıntı yaşadığı, çeşitli kesinliklerin sorgulandığı, inançların geçerliklerinin tartışmaya açıldığı bir dönemde düşünürler ve sanatçılar üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Nietzsche’nin akıl ve mantığın yetkesini sorgulayan, anlamın yıkılmasını, ahlakın sorgulanmasını salık veren düşüncelerini sanatsal ifade biçimine dönüştüren bir takım sanatsal akım ve hareketler ortaya çıkmıştır. Nietzsche’nin felsefesi bilinçaltı ve irrasyonel olgulara ilgi duyan bu akımların doğuşunda önemli bir düşünsel altyapı sağlamıştır.

Bildirgesi Birinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1918 yılında kurucusu Tristan Tzara tarafından yayımlanan *“dadacılık, dünyanın ve insanların yıkımından umutsuzluğa düşmüş, sürekli süreksiz hiçbir şeye inanmayanların ruhsal durumlarının sonucudur”* (Duplessis, 1991, s.14). Nietzsche’nin ahlaki sorgulamalarından derinden etkilenmiş gibi görünen dadacılıkta *“toplum ve ahlaka olduğu kadar sanata da yönelik sürekli bir başkaldırı”* (s.15) gözlenir. *“Bu akım, doğası gereği, ortak estetik nitelemelerin dışına çıkar, çünkü başkaldıranlar dünyanın boşluğunu tüm ağırlığı ile hissederler”* (s.15). Bu boşluğu doldurmak, geleneğin ve ahlakın tüm baskılamalarından kurtulabilmek için her düzlemde, tüm toplumsal, ahlaki, geleneksel yasaları ayaklar altına alan, sanatta skandallar yaratan gösterilere yer veren dadacıların yer yer vandalizme varan bu tutumları başta André Breton olmak üzere, Paul Éluard ve Louis Aragon gibi isimlerin bu

hareketten ayrılmalarına neden olur. Bu sanatçılar, Breton'un öncülüğünde dadacılığın anarşist tutumunu biraz budayıp başkaldırıyı gözden geçirerek yönlemsel bir edebiyat hareketi halini alan sürrealizm çevresinde birleşirler.

Breton 1924 yılında kaleme aldığı ilk bildirgesinde sürrealizmi *"gerek yazılı gerek sözlü gerekse başka bir biçimde, düşüncenin gerçek işleyişini ifade etmeye yarayan saf psişik otomatizm"* olarak tanımlar ve şöyle devam eder: *"Her türlü denetimden bağımsız, estetik ya da ahlaki her türlü kaygının uzağında düşüncenin dışı vurumu. Sürrealizm, şimdiye kadar ihmal edilmiş bazı çağrışımların biçimlerinin üstün gerçekliğine, rüyaların kudretine ve düşüncenin ilgisiz oyununa olan inanca dayanır. Diğer psişik mekanizmaları kesinkes ortadan kaldırmayı ve yaşamın temel sorunlarını çözmede onların yerini almayı hedeflemektedir"* (Breton, 1988, s. 328)

Sürrealizmin ilkelerini rasyonalizmin reddi, akıl dışı, fantastik ve olağanüstü olana duyulan ilgi, daha yüksek bir bilgi biçimi ve sanatsal yaratımın temeli olarak değerlendirilen deliliğin yüceltilmesi, her türlü akıl yürütme ve mantık dışında bilinçaltının bastırılmış gerçeklerini ortaya çıkarmaya olanak tanıyan, Gérard de Nerval'in en yüce bilgi kaynağı (Duplessis, 1991, s. 34) olarak nitelediği düşün kutsanması, ahlaki, dinsel, toplumsal baskılardan kurtulmuş bilinç dışının özgürce dışavurumu (otomatik yazı), *"nesnelerin, sözcüklerin, imgelerin mantıksal ve olağan ilişkilerini eleştirerek onları başka bir evrene gönderen"* (s. 29), farklı bir anlam düzlemine taşıyan, ayrıştıran, *"zihni önceden kestirilemeyecek imge şoklarına uğratan"* (s. 29) mizahın saygınlaştırılması, düşünce kalıplarının sağladığı konfora, benimsenmiş ya da dayatılmış beğeni anlayışına, sanatı durağanlaştıran kalıplaşmış estetik kod ve kurallarına karşı sürekli başkaldırı, biçim ve içerik olarak edebi kabullerin, ilkelerin ve geleneklerin yadsınması, akademik tutuculuk ve tavrın kökten sorgulanması, kelimelerin rastlantısal birlikteliği, nefis kadavra oyunu gibi yeni imgesel keşiflerin önünün açılması olarak sıralayabiliriz.

1925 bildirgesinde zihnin tümel kurtuluşu olarak nitelendirilen ve bir anlamda yaşamakla özdeş kılınan gerçeküstücülük, yirminci yüzyılın ilk yarısında, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan felaketlerin, toplumsal ve bireysel krizlerin, maddi ve manevi yıkımın karşısında, anlamından boşalmış bir hayatta bireylerin hissettikleri varoluşsal sıkıntıyı ifade ettikleri ya da öteledikleri bir arayış olarak karşımıza çıkar. Akıl ve mantığın sınırlarını zorlayan sürrealizm, bilinçaltının en derin girintilerine nüfuz ederek bireylerin içsel özgürlüklerini yeniden keşfetmelerinin önünü açmıştır. Böylece, sanatta olduğu kadar düşünce ve yaşam biçiminde de bir devrim yaratmayı amaçlamış, felaketlerin ve yıkımların ötesine geçerek,

insanın varoluşsal anlam arayışına bir çözüm önerebilmiştir.

3. VARLIĞIN AYNASI YOKLUĞU GÖSTEREBİLİR Mİ?

Jean-Pierre Duprey'in hayat hikâyesi, yakından bakıldığında, içine girildiğinde insanda yaralar açacak, parçalayacak hikâyelerdendir. Hakkında çok az şey bildiğimiz hayatı parçalanmış, savrulmuş, gerilimlerin her an yırtılma, un ufak olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı, sancıyan, sanrılı, dikenli, ta başından itibaren onu çarmıhı sırtında yürümeye zorlayan bir hayat olmuştur. 1929 yılında Fransa'nın Montargis kentinde başlayan Duprey'in yaşama doğuşu aslında karanlık, "*kalın, kesif bir geceye*" (Bağış, 2012, s. 9) doğuş olarak başlar ve bir yandan dışından içine doğru genişleyen bir boşluk diğer yandan içinden dışına doğru gerçekleşen bir yırtılma şeklinde gelişir. Çok erken yaşlarda, sağlık sorunlarından, içine doğduğu dönemin çok özel koşullarından- İkinci Dünya Savaşı yıllardır bu dönem-, aile içi çatışmaların, aşırı hassas ruhunda neden olduğu tahribattan ve buna bağlı travmalardan kaynaklanan bir "olmamaklık" (s. 12) hali ve duygusu tüm benliğini ele geçirir, hayatını baştan sona zehirleyerek onu kopyalarını yaratmaya zorlar, bu koşulların oluşturduğu kabuğun içine çekilerek oradan açtığı delikle dış dünyayı seyrettiği, kendini oyarak dış dünyanın acılarından kurtulmayı denediği, kendini kesip dikerek tamir etmeye çalıştığı hayatına son verdiği intiharına kadar götürür. Kabuğunun ya da vücudunun içine girip çıkarak kendine kopyalar yaratması bir oyun değildir, Anne Bourgain'in (2008, s. 98) belirttiği gibi, kendi üzerinde oynanan bir oyundur, içinde olmaktan keyif almadığı ama içine girmek zorunda bırakıldığı, kendinden kaçmak için, kendini dışarıda bırakmak için sürüklendiği sahnedir. İçine girdiğinde tekrar çıkmak için, hayatın dışı çarklarından kaçmak için girdiği kabukta, açtığı delikten hiçliği gördüğü boşluğa düştüğü bir acılı oyun. Acı deneyimlerin tahribatını ödünleme çabasının daha acı bir deneyime ve "hiçliğe açılan pencere"²ye dönüştüğü Duprey'in yazgısında, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Rouen'in bombalanmasının ardından binlerce sivilin ölmesi üzerine gönüllü olarak katıldığı kurtarma faaliyetleri sırasında, cesetleri bütün olarak toprağa verebilmek için parçalanmış uzuvları toplayıp bir araya getirmekten ruh hali alt üst olur, bu, yaşamının en travmatik deneyimi olur. Kendi de gerçekte değilse de ruhsal açıdan ruh ve beden olarak parçalanmıştır artık. "*Ölüyüm ama hayattayım*" diye tanımlar bu durumu, Bir sıfır gibi yuvarlak bir şekil alarak bir deliğe dönüşen bedenler, (Duprey, 2021, s. 37, 38) ve şiirine damgasını vuran sanrılı söylem söz konusu ruhsal parçalanmışlığın tanıklığını yapar, kendini yutan bir dünyada:

² "Hiçliğe Açılan Pencere" E. M. Cioran'ın bir eserinin adı

“kaburgalarım dayalı duvarlar, kafamdan atlayıp sona doğru dalıyorlar. Ve hâlâ merdivenlerden iniyorum... veya çıkıyorum... zira hava taşımakta beni ve ben bedenimi bozmayı öğreniyorum.” (s. 66) ifadeleri de bir başka açıdan örnekler bu durumu. Bu travmatik deneyimden, sonra Duprey için parçalanmış benliği yeniden kurma, *“vücudumu içimden kaybettim”* (s. 31) şeklinde ifade ettiği yeniden parçalanmaya maruz kalma hayatında bir döngü içinde sürekli tekrarlanır. İç ve dış arasındaki sınırların kaybolması, bireyin kendisini hem fiziksel hem de ruhsal anlamda "yeniden kaybetmesine" yol açar. Bu döngü, şairin benliğini sürekli bir yeniden kurma çabasıdır, ancak her yeniden doğuş bir öncekinden farklı olarak daha da parçalanmış bir benlik ortaya çıkarır.

Normandiya’da Jacqueline Sénard ile tanışmasının ardından Duprey Rouen’ı, ailesini terk eder, eğitim hayatını yarıda bırakır, kendisinden yaşça büyük ve daha sonra hayatının kadını olacak kadınla yaşamak üzere Paris’e yerleşir. Burada *Kendi Kopyasının Ardında*’yı bitiren Duprey’nin sürrealistlerin mekânı olan bir kitapçı galeriye gönderdiği elyazmaları burada Breton’un da eline geçer. 18 Ocak 1949’da genç şaire yanıt veren Breton mektubunda duygularını şu şekilde ifade eder: *“Bu siyah defterin sürprizlerinin ve güzelliklerinin her biri bende hala yaşıyor ve bu sabah sadece metninizin beni büyülediği bu kış gününün ıslak çatılarına ve mat panjurlarına gidip bakmak için ayrıldığım bu sürpriz ve güzelliklere aynı gözle tekrar geri döndüm... Böyle bir metnin yayınlanması gerektirdi ama nerde, Allah kahretsin? İmkânım olsaydı bunu ben yapmak için hiç beklemesdim... Kesinlikle büyük bir şairsiniz, üstelik bende merak uyandıran başka bir yönünüz de var. Işığınız olağanüstü”* (Breton, 1964, s. 16). Bu şekilde Breton ve sürrealist çevrelerle bağlantı kuran Duprey genellikle sessiz kaldığı sürrealist toplantılara katılmış, şiirlerinde sürrealist izleklere yer vermiş olmasına karşın bu akımın bütün ilkelerine körü körüne bağlı bir şair olmamıştır. Ama iki dünya savaşının yarattığı travmaların Duprey’nin de dahil olduğu belli bir kuşağı yaşamın anlamsızlığı, saçmalığı üzerine düşündürdüğü bir dönemde onun gibi birkaç şair yaşamın saçmalığı, parçalanmışlık, hiçlik, ölüm, intihar vb. duygulara bilinç altı yöntemlerle yanıt verme gibi sürrealizme özgü yaklaşımları daha yoğunluklu, daha derinden, daha etkili kullanmışlardır. Alain Jouffroy’un da (1965, s.17) belirttiği gibi o dönemim genç şair kuşağı için Breton’a yaklaşmak önemliydi ve bu kendi içinde sadece şiire başlamanın sanki bir ritüeliydi ama öte yandan ayrıca Breton’dan uzaklaşmak da aynı derecede önemliydi ancak bu, onu inkâr etmek, yok saymak anlamına gelmiyordu. Sürrealizm ile ilişkisi bakımından Duprey’in bu akımın bazı damarlarını yetkin bir biçimde işlemesi, kullanması yanında yine Jouffroy’un işaret ettiği üzere (s.19),

kendisi ve Duprey için sürrealizm, bütün görüngelerin odağında, insanın içinde sönebilecek gibi görünmeyen bir alevi yakmayı sürdürüyordu.

Duprey'nin 1951 yılında şiiri bırakarak heykele ve resme yönelmesini şiiriyle başlattığı meydan okumayı bir başka düzleme taşıma girişimi olarak değerlendiren eleştirmenler vardır. Bunu şiirsel imgelerini katı formlar halinde somutlaştırma çabası olarak görmek mümkündür. Biçimsiz ama kendi içinin pürüzünü, labirentlerini yansıtan, girintili çıkıntılı, zikzaklı, keskin biçimli, metalden duvar heykelleri, sivri, saldırgan totemlerle³ Bourgain'in (2008, s.101) de vurguladığı üzere *"bir şair olarak olduğu kadar bir heykeltıraş olarak da "esinlendiğini" dışa vurur, fazla şey öğrenmeye ihtiyaç duymadan "bilmektedir", sanki burada yine yaratıcı gücü yükselişe geçmiştir. Bedeninde hayaletlerle yaşamaktadır: "Ortaya çıkarlarsa, bu hayaletler, metal düzleminde boğulmuş yarımayın parlak rengine bürünecekler"* (s.101). "Sözle ifade ettiği şeye başka bir şekil vermek mi istemiştir" diye soran Bourgain, onun Antonin Artaud gibi kelimelerin ötesinde işaretler aramış olabileceğini belirtir (s.101). Heykelin sert formu, keskin hatları onun içindeki öfke, bunalım, acı, korku, hiçlik, boşluk duygularının bir dışavurumu somut yansıması olabilir. Yarattığı heykellerin biçimsel olarak saldırgan bir hareketlilik içinde yansıtılması, bir anlamda, Duprey'nin varoluşsal boşluğuyla ve ona verdiği tepkiyle biçimlenmiş gibi görünüyor. Kendini yansıtmaya çalışırken yarattığı heykellerin sert yapısı, köşeli, sivri biçimsellikleri varlık kabının biçimini alan bedeninin yumuşaklığı, esnekliği ile tezat oluştururken, içinde yaşadığı gezegene alerjisi olan ruhunun dikelerle, dikenli tele dönüşerek, diken, bıçak olmuş katılaşmış ve bir tedirginlikle hem içine saplanmış hem de dışa doğru saldırı durumuna geçmiş hali ile bir tür özdeşlik içindedir. Bu temsil çerçevesinde, vücudun bütün organları çoğu kez kesici aletlerle özdeş kılınmıştır ama mevcudiyetleri bir başkasını, bir başka şeyi kesip biçmek, doğramak ya da oymak için değil, kendini bedeninden oyup çıkarmak, bedenini bu galaksiden sıyrıp almak içindir. Heykellerinden fırlayan ve sanki her an saldıracakmış gibi görünen bıçak ağızları, testere gözleri, çivi dilleri, pençe dudakları, tornavida parmakları, pense dilleri, kerpeten göz kapaklarını, kıymık kirpikleri, tedirgin, alerjik ve ajite ruhun izdüşümleri, içindeki hayaletlerin dışa vurmuş biçimleri olarak yorumlamak mümkündür. Ama dış dünyayı, başkasını hedefliyormuş gibi görünseler de aslında bedenini, ruhunu delip çıkmışlardır ve hedefledikleri de esasında yine onları yaratanın kendisidir.

³ https://www.leshommesansepales.com/auteur-Jean_Pierre_DUPREY-194-1-1-0-1.html

Fransa'nın Cezayir'de yürüttüğü haksız ve kirli savaşa bir tepki olarak, sürrealist arkadaşlarının önerdiği gibi, gösteri yapmak, bildirileri ve dilekçeler imzalamak, siyasi kararlar almak yerine daha efektif bir eylemde bulunmayı tercih eder ve Zafer Takı'nın altında Meçhul Asker anıtının üzerine işer. Bu eylemi için hiçbir tanık çağırması, bunu provokasyon olarak yapmadığını gösterir (Bourgain, 2008, s.102) sadece kendi içinde, kendisi için bir eylemdir ama özünde Katolik yaşam dogmalarına dil çıkarmak gibi bir anlamı da vardır (Bağış, 2021, s. 12). Tanık çağırmasına rağmen, büyük olasılıkla oradan geçenler tarafından görüldüğü için tutuklanarak önce hapishaneye atılır, burada bir süre kaldıktan sonra da bir ruh sağlığı kliniğine nakledilir. *"Hapishanede katiller arasında kalmayı tercih ederdim"* diyeceği yerdur burası.

Duprey'in 1959 yılının 7-30 Temmuz tarihleri arasında tutuklu kaldığı (yer bir klinik olmasına karşın Duprey'in orada bulunuşu bir tutukluluk halidir) tarih ile kendini asarak intihar ettiği 2 Ekim 1959 tarihinin zaman aralığı çok kısadır. Bu ayrıntı, söz konusu eyleminin intiharını hazırlayan süreci başlattığını, tutukluluk sürecinin de bunu hızlandırdığını düşündürmektedir. Bu konuda Jouffroy, Duprey'in yaşamının son aylarının eyleminin sonuçlarının yol açtığı ruhsal ve bedensel bir çöküş, hırpalanma içinde geçtiğini belirtir. Geceleri uyuyamamakta, odasının duvarlarında hayaletler gördüğünü, çeşitli sesler duyduğunu söylemektedir (Jouffroy, 1965, s. 40). Duprey bu eylemi bir tür yaşama ödevi olarak üstlenmiş ama bu onun ölüm ödevi haline gelmiştir. Duprey'nin hapishaneye gönderilmesi ve ardından kliniğe yatırılmasıyla başlayan ve 2 Ekim 1959'da intiharına kadar devam eden süreç kendi deyimiyle, ruhunu içine gömdüğü oyukta, yırttığı vücuduna da üzerine örtterek geçirdiği, acılı, sancılı, dikenli, çivili bir süreç, ölmeden önce son bir ölüm provası olmuştur. O zamana dek tanımlanamaz olan, var olup da kendini inkâr eden, var olduğu halde yokluğunun yanılsamasını yaşatan hiçlik artık tanımlanabilir olmuş, kendini ihbar ve ifşa etmiştir. Duprey bundan sonra kendi hiçliğine yaklaşarak çevresini kuşatan boşluğun tehdidinden kurtulabileceğinin, etrafını kesif bir boğuntu olarak saran sonsuzluğun baskısını öteleyebileceğinin, üzerine ağır bir gökyüzü, kara bir güneş olarak düşen zamanı delebileceğini düşünmektedir; o deliğin içine girebilecektir veya *"kendini bir deliğin içi gibi"* (Duprey, 2021, s.75) hissedebilecektir. *"Kim tanımlayabilir hâlâ"* (s. 74) demektedir ama tanımlayabilmektedir kendisi hiçliği, kendisi hiçliğin tanımıdır, çünkü kendi yokluğunun/ ölümünün sahibi olmak kendi varlığının sahibi olduğunun da kanıtı olacaktır, çünkü hiçbir yerin her yer, her yerin de hiçbir yer olduğu hayatta, varlığın hiçbir yerde, yokluğunun da her yerde olduğunun bilgisine ulaşmıştır, hiçliğinde biricik olduğunu anlamış, çılgılığın boğulan sesini

çekip çıkarmış, hiçliği onu varlığa taşımış, intiharı hayat vermiştir ona. “Çok erken yaşta varlığını hissettirmiş bir ölümün hayalini kurar, 16 yaşındayken yazdığı şu şiirin tanıklık yaptığı gibi, ölümü ile ilgili kehanet bildirilir ona: “Senin yüzünden, canımın içi ipe çekilmiş dostum, üvey kardeşim, iç sıkıntımın yoldaşı, daha önce görülmüş olanı, daha önce yapılmış olanı, daha önce yaşanmış olanı inkâr ettim” (Bourgain, 2008: 98). Kaderi, daha önceden yazılmış belirlenmiştir (s.98) Duprey’de var olmama sarhoşluğuna benzer bir ölümle yarenlik duygusu vardır ve sanki tüm hayatını doğmuş olma hatasını düzeltmeye adanmıştır (s.100). Kendini öldürmek suçundan yaşamaya mahkûm edilmekten korktuğu için ölürken hayatını bu dünyada bırakmıştır.

Uzun zamandır şiirle arasına bir mesafe koyan Duprey, psikiyatri kliniğinden serbest bırakıldıktan kısa bir süre sonra Son ve Tarz adını vereceği derlemesinin şiirlerini tamamlar, elyazmalarını üzerine André Breton’un adresini yazdığı bir zarfa koyar, postaya vermesini sıkı sıkı tembih ederek eşine verir. *Kendi Kopyası’nın Ardında* adlı eserini de keşfeden ama uzun zamandır görüşmediği Breton’un bu eserini de yayımlayacağından emindir. Atölyesinin girişine bağladığı iple kendini asarak hayatına son verdiğinde bu dünyanın dışına kaçtığını mı söylemek istemiştir? Yoksa “*banı taşları değiştirecek bir şeyler verin*” seslenişindeki aşılmaz gerçekliği değiştirmenin imkansızlığında, namevcut olan gerçek yaşamla mevcut olan gerçek ölümü (Jouffroy, 1965, s. 29) bir düelloya mı davet etmiştir? Bunu bilemeyiz, ama intiharı hakkında söyleyeceğimiz şey bunun onun şiirsel macerasının son ve en önemli parkurlarından biri olduğudur. Jouffroy’un zihinsel dram olarak nitelediği son eserinin başlığının Son ve Tarz/la Fin et La Manière olması da çeşitli eleştirmenler tarafından oldukça manidar olarak yorumlanmıştır.

“Son” hakkında söyleyebileceğimiz, bunun Duprey’in, hayatının sonunu, bu galaksiden kendini sıyrıp atmasını, intiharını imlemiş olduğunun hemen hemen kesin olduğudur. Ama hayatına son vermesi sıradan bir eylem değildir, bu sıradan bir son değildir. Bu, onun, kendisinin sahibi olduğunun, biricik olduğunun ve bunun farkına vardığının ve kendinin sahibi olduğundan dolayı da biricikliğini onayladığının göstergesidir aynı zamanda. Bu sonla hayatı daha şeffaf kılmayı amaçlamış, intiharıyla şiirsel serüveninin son parkurunu tamamlamış, şiiriyle de hayatı olaylarken ölümü de onayladığını, şiirin bir yandan yaşamak için bir yandan da ölmek için bir neden verdiğini göstermiş oluyordu. Açık olan “son” “tarzı” da işaret ediyordu ayrıca, bu “tarz” şiirdi ve bu eylemselliği ile hiçliğin ortasında bile bir hiçliğe indirgenemeyeceğini gösteriyordu, vardı ve bir hayat idisiydi

ama “bir gece gibi boydan boya geçilen ölüm”le (Jouffroy, 1965, s. 30) gerçekliği sınanan bir ide ve bir ideal.

4. ÇEKECEĞİM FAZLALIK YAPAN KAFAMI YOLUMDAN

Kim tanımlayabilir ki hiçliği, hayat bu kadar muğlak ölüm de bu kadar kesinken? Hayatın muğlaklığı, ölümün kesinliğine rağmen insan yine de bu hayatı çarmıhını sırtlanmış İsa gibi son nefesini verinceye kadar taşımaya mahkumken, taşımak zorundayken, taşınması gerektiğine inanmışken, inandırılmışken, kim tanımlayabilir ki hiçliği? Kim tanımlayabilir ki kesinliği bu kadar değer atfedilen şey gelip geçici iken ve insanın iradesi dışında kendini olumsuzlarken? Kim tanımlayabilir ki kesinliği, “yaşayan herkesin sırrını kaybettiği” bir hayatta, hayatın sırrı ile ölümün sırrının bir çekişme mi yoksa uzlaşma mı içinde olduğu hala bir sırken ve bu sır da oluşun muamması ile zamanda daha anlaşılmaz bir hiyeroglifeye dönüşmüşken? Açık olan gizli olana özenirken ve açık olan hala açıkken ve gizli olan da hala gizli duruyorken, kim bilebilir ki açık olanla gizli olanın yer değiştirmediklerini? Hayat, değer atfedilen, protagonist bir güçse, bunun antagonisti olan ve değer atfedileni açıkta bırakan, onu gereksiz kılmanın ötesinde, geçersiz hale getiren gücün eyleminin bu durumda kendini değerli kılmaya yönelik, kendinde olanı karşısına aйтmış gibi gösteren bir manevra olmadığını kim bilebilir? Kısacası hayatı değerli kılan ölümse bu durumda asıl değerın ölüme ait olmadığından kim bu kadar emin olabilir? Kendinde olan bir değeri zıddına yükleme, bir tür yansıtma söz konusuysa.

O halde kim tanımlayabilir hiçliği ve kesinliği insan ölüm içinse eğer? İnsan ölüm içinse eğer, yazgılı olduğu bu kesinliğin bilgisine sahip olmamasından daha trajik ne olabilir? İnsan için ölümlü olmanın, trajik karakterini daha trajik yapan şeyin ölüm için var olması, ölümü bilmemesi, ölümü bilmeyi bilmemesi değil midir? İnsanın ölümü bilmemesi ölüm gerçeğinin farkında olmaması değildir. André Malraux’nun da vurguladığı gibi “insan ölümlü olduğunun bilincinde olan tek canlıdır”. İnsanın ölümü bilmemesi, ölümün varlığı hakkında bilgi sahibi olsa da nasıl bir deneyim olduğu ve ölümün ardından ne olacağı konusunda net bir bilgisini olmadığı anlamına gelir. En başından, ölmüş olanın bir başkası olması bunu engeller. Böyle olunca da çoğunlukla, Elias Canneti’nin *Kitle ve İktidar* adlı eserinde vurguladığı üzere “ölümden duyulan dehşet, ölmüş olanın bir başkası olmasından duyulan memnuniyete dönüşür. Yaşamda kalan ayakta dururken, ölmüş olan yerde yatar” (Aktaran Steiner, 2006, s. 48). Bu durum insanın, ölümün bilinmemesinin yanında, ölümü bilmeyi bilmemesini de doğurur bu

da onu ölümü deneyimleyen bir özne olmaktan çıkarır ve üzerinde ölüm deneyinin (zira ölüm bir fikir olarak kavranabilir, süreci deneyimlenebilir ama ölümün kendisi deneyimlenemez) değil de ölüm pratiğinin yapıldığı bir nesne, bir denek haline getirir. İnsanın en trajik gerçeği hakkında bilgi sahibi olmaması, ölümü bilmeyi bilememesi yaşamını doğru anlayıp onu doğru yaşaması için de büyük bir engeldir (Malpas ve Solomon, 2006, s.18). Bu düşünce de ölümün varlığının yaşamı değerli kılacağı düşüncesi ile bir karşıtlık oluşturur.

Duprey 1959 yılında hayatına son verdiğinde henüz 29 yaşındaydı ve dolayısıyla fazla eser bırakamamıştır. Ama bu kısa hayatında pırıltısı göz kamaştırıcı olmuştur. Lanetli şair (poète maudit) olarak damgalandığı için kendi ülkesinde bile çok fazla tanınmamış olsa da onun şiirinin “*bir yandan kendini “şiişsel ben’in sonsuz kapasitesi olarak ortaya koyarken, bir yandan da kendisini sınırlandırmayı, sahip olduğu öznel özgürlüğü, oluş halindeki bir ruhun nesnel oluşumuyla özdeşleştirmeyi seçen*” (Rancière, 2016, s. 75) bir şiir olduğunun farkına varan şair ve şiir severler tarafından okunup takdir edilmeye ve gelecek kuşaklara aktarılmaya devam etmektedir. Kimi eleştirmenlerin Duprey dahil olmak üzere, “lanetli şairler” etiketiyle damgalanmış şairlere çatarsken söyledikleri gibi, şiirin varoluş sıkıntısı, umutsuzluk, hiçlik duygusu gibi ontolojik sayıklamalara indirgenerek istismar edilmemesi, itibarını korumayı amaçlayan bir çaba olsa da, “dilde yaşamayı bedeninde yaşamaktan daha anlaşılır” bulan Duprey için şiirin her şeyden önce bir dil tapıncı, dilsel bir tapınç olduğu göz önüne alındığında ve kendi varlık durumuna içkin bütün insanların varlık durumunu bütün gerçekliği içinde dilin maddeselliği ve imgelerin tinselliği ile yoğunlaştırarak, her yönüyle algılanabilir bir somutlukla dışa vurduğu düşünüldüğünde, Duprey’in varlığının ve varlıksızlığının, hayat ve hiçlik arsına gerilmiş ince ve gergin ip üzerinde yaptığı “danse macabre”ın figürleri, gerçekte savaşımının dil bombaları, ses okları, varlıksızlık düzeneğinin ve şiirsel dizgesinin kelime çarkları olduğu kolayca fark edilir.

Bu dizgeyi, şiirini baştan sona kuşatan boşluk, delik, oyuk, çukur, duvar, uçurum, kabuk, kemik vb. metaforik olarak hiçliğe, varlıksızlığa, yokluğa, ölüme gönderme yapan sözcük ve sözcük gruplarını, aralarındaki ilişkiyi yakından incelemeyen anlamak biraz zordur. *Kendi Kopyasının Ardında* adlı eserinin ilk bölümüne *Gözün Görünmezinden Ağzın Bakışına* şeklinde bir isim vererek Duprey ta başından okuyucuyu kaotik bir atmosferin içine sokmaktadır. Bilindiği gibi, kaos evrenin düzene kavuşmadan önceki durumunu ifade etmek için kullanılan, düzensizliği, belirsizliği, uyumsuzluğu, karmaşa ve kargaşayı dile getiren bir durumdur.

“Gözün görünmezliğinden ağzın bakışına” (Duprey, 2021, s. 19) ifadesinde, şair bir yandan bir görme organını, gözü, onun işlevinin nesnesi olmama durumunu imleyen bir sıfat-isimle (görünmeyen) tamlayarak, bir yapıbozumculuk yaklaşımı üzerinden geleneksel anlam yapılarını sorgularken okuyucuya da iki kutuplu karşıtlık üzerinden yeni bir algılama alanı açar. Bu aynı zamanda gerçekliğin ötesinde, akılsal olanın ve bilinenin dışındaki bir gerçekliğin kapılarını açmayı amaçlayan sürrealizmin yaklaşımına da uygun düşmektedir. Bilindiği gibi sürrealist sanat ve edebiyat, sıklıkla bilincin sınırlarını aşmayı, birbiriyle alakasız gibi görünen unsurları birleştirerek yeni, tuhaf ve bazen absürt imgeler yaratmayı amaçlar. Göz görme işlevini yerine getirmek için varken aynı gözün “görünmez” olarak nitelenmesi, alıştığımız anlam yapılarını sarsarak doğrudan akılsal olarak anlamlı, alışıldık bir algı ve gözlemi tersine çevirir. Bu tersine çevirme de anlamsızlığa, boşluğa doğru bir kapı aralar. Bu da Camus ve Malraux’nun da altını çizdikleri ölüm denilen bir kesinlikle yüzleşmiş olmasının, ölümlü bir varlık olmasının, insanda yol açtığı yaşamın anlamsızlığı, boşunallığı duygularını pekiştirir. Birinci bölümde de tartıştığımız üzere, Camus’ye göre saçma, akıyla bir anlam arayışı içinde olan insanda evrenin bu anlam arayışına yanıt verememesinden ortaya çıkmaktadır. İnsanın ölüm gerçeğinin korkunçluğu ile yüzleşmesi, evrendeki yerini kabul etmesi ise hayatın boşunallığını ve anlamsızlığını anlamasına neden olmaktadır. “Ağzın bakışında” (s. 19) ifadesinde ise Duprey yine aynı yaklaşımı sergilemektedir. Burada dil, dudaklar, dişler vb. kısımlarıyla, konuşma, yeme, içme, solunum, tat alma gibi birçok işlevleri de olan ağza tamamen bu işlevleri dışında bir işlev yüklenmiş, isim tamlaması yoluyla ağız, “bakış” kelimesiyle tamlanarak görme organı olan gözün işlevine tabi kılınmıştır. Dolayısıyla “ağzın bakışı” ifadesi de “gözün görünmezi” ifadesinde olduğu gibi yine yerleşik algı kalıplarını kırıyor değişik algı kapılarına kapı aralayarak anlamı çeşitlendirmenin yanı sıra, anlamı anlamsızlığa indiriyor; bu da yaşamın anlamsızlığı, saçmalığı, boşunallığı ile örtüşmektedir. Diğer yandan, geleneksel anlam yapılarının sorgulandığı bu yaklaşımda, bedenin organlarının, uzuvlarının işlevsizleştirilmesini, sıradan nesne durumuna indirgenmelerini, Duprey şiirinde, varlıksızlığın, hiçliğin, yokluğun birer ifade aracı olarak okumak mümkündür.

Duprey metinlerini baştan sona taradığımızda bedenin, çeşitli organlarıyla, uzuvlarıyla dikkate değer bir yer tuttuğunu görürüz. Kafalar, gözler, kulaklar, ağız, dudaklar, dişler, kollar, bacaklar, yer yer cinsel organlar Duprey’nin 14 yaşındayken, İkinci Dünya Savaşı sırasında Rouen kentinin bombalanması sonrasında, katıldığı kurtarma çalışmalarında tanık olduğu parçalanmış bedenler olarak şiirinde bir laytmotif halinde sürekli

ortaya çıkarlar. Kurtarma çalışması sırasında, bütün olarak defnedilmesi için bir araya getirmeye çalıştığı parçalanmış bedenler gibi, Duprey'in metinlerinde bütün bir beden görmek neredeyse imkansızdır; bedenler ve uzuvlar parçalanmıştır, bir travmayı hatırlatırcasına tıpkı heykelleri gibi bu organlar, uzuvlar da saldırgan olarak betimlenmişlerdir. "*Çekeceğim kafamı/ yolumun üzerinde fazlalık yapan*" der. Bu, katıldığı kurtarma operasyonunda karşılaştığı kopmuş kafaları hatırlatır. Aslında kendi kafası da kopmuştur. İntihar ettiği hatırlandığında, "yolum" demekle neyi kastettiği de bellidir aslında. Bütün olarak gösterilen bedenler varsa da bunlar da ruhsal olarak parçalanmışlardır, parçalanmış benliklerdir. Bourgain (2008, s. 98) Duprey'in yazma eylemini parçalanmış "ben"liği yeniden bir araya getirme deneyimi olarak değerlendirir, parçalanmış "ben" de parçalanmış bedenler tarafından temsil edilir. Ama Bourgain'in bu değerlendirmeyi yaparken kullandığı kelime bir araya getirme eyleminin başarısı hakkında kuşku uyandırır. Parçalanmış ben bir içsel boşluğun ortaya çıkışıyla birlikte hiçlik duygusuna doğru evrilir. Tiyatro formunda yazdığı metinlerdeki karakterlerin adı yoktur, kimliksizleştirilmiş, kişiliksizleştirilmiş, "hiç kimse" karakterler, kimi zaman sadece kemikten kabuklar, kimi zaman içi de dışı da olmayan gölgelerdir; bu tam anlamıyla bir hiçlik durumudur.

Duprey, *Kendi Kopyasının Ardında* adlı eserinde bu hiçlik duygusunu ta başından beri didaskalide açıkladığı dekorla birlikte çok çarpıcı bir biçimde yansıtır. "*Yer, gök, hava, deniz, boşluk (bazen havayla dolu) veya hiç*" (Duprey, 2021, s. 19) Mekâna ilişkin de bir tanımlama getiren bu açıklama evrenin en yalın haline indirgenmiş durumunu betimler, bunun bir adım gerisi kaos, belirsizlik, daha da gerisi boşluk ve hiçliktir ki zaten "boşluk veya hiç" en belirleyici unsurlar olarak bir kendilik şeklinde verilir, yer gök ve denizden de daha önce, daha önsel daha temel, hipostazik birer bileşen olarak sunulur ve mevcudiyetsiz bir zamanı işaret ederler. Burada dış mekanın böyle primitif haliyle, "boşluk veya hiç" ifadeleriyle mevcudiyetsizliğe indirgenerek dekor olarak verilmesi, bu mekandaki kişilerin de karakterlerini terk ederek hiç-karaktere dönüştüklerine işaret eder, sanki bu karakterler bu mekânı doldurmak için değil de boşaltmak için vardır, yer, gök, hava, deniz, dış ortamın, fizik dünyanın unsurları olarak vardır ama yokturlar zira onlar da boşluk ve "hiç"te/ "hiçlik"te vardır ve bir yok-mekâna gönderme yaparlar. Zira mekân bu primitif haliyle ancak, organizmaların insan dışı canlıların yaşam alanıdır. Bu yok-mekân içinde yok-karakterler aslında kendi kopyalarında yokluklarını oynarlar. "*Yüzüyorum gölgede/ Fazla içi siyah/ Gölgem mezardır/ Rüzgârın delip geçtiği*" der bir hiçadam olarak. Bir hiçadam ortaya çıkar bir hiçliktir üzerinde durduğu, bu hiçlikte hiçbir şey olağan gözükmemektedir çünkü hiçliktir

olan ve olağan olan. Hiçlik o denli yoğundur ki hiç adamlar “*Hiç var olmamış günleri*”, “*hiç var olmamış geceleri*” (Duprey, 2021, s. 20) sayarlar, yani hiçbir şey yapmazlar. Bu aslında yok-mekânda, hiçlik mahallinde (s. 20) “*dünyada değiliz*” (Bonney, 2017, s. 21), “*dünyada değilim*”in sahnelenmesidir.

“Dünyada değiliz”, “dünyada değilim”in sahnelendiği Duprey metinlerinde delikler, oyuklar, boşluklar belirleyici unsurlardır. Bunlar hem bedende oluşmuş bozulmuşluğun, deformasyonun, yaralanmanın, parçalanmanın somut belirti keleri olarak gözlemlenirken hem de bedenın hiç olmak için, dış dünyadan kendini soyutlamak için içine girdiği, sığındığı, gizlendiği kaçış yerlerini işaret eder: “*Ben de bunlardan kurtulmak için her tarafta delikler açıyorum. Duvarları oyuyorum, uçurumları, hava akımlarını veya kafamı. Delik çok kıyak bir şey anlıyor musunuz! Ucu simsiyah görmek için ideal bir görüş sağlıyor; hatta hiç kimsenin oturmadığı Hiçlik mahallinin ayrıntılarına bakmak için bir mercek olarak bile kullanılabilir*” (Duprey, 2021, s. 20). Açık bir şekilde görüldüğü gibi bu replikte konuşan sanki bir kişi, bir insan, bir birey değildir. İnsan bir organizma, kimliği, kişiliği, bireyselliği olmayan bir canlı, bir hayvan konumuna indirgenmiştir. Duvarlarda, ağaçlarda, toprakta delikler, oyuklar açan ve onun içine giren bir fare, bir sincap, bir böcek, bir kurtçuk gibidir. Bu oyuklardan, dikkatle dış dünyayı, hiçlik mahallini seyreder. Ama zannedilmesin ki sığındıkları bu delikler birer varlık mahallidir. Bütün eylemleri, kendini korumak, dış dünyanın tehlikelerinden kaçmak için bu boşluklara, oyuklara, deliklere, çukurlara sığınmaktan ibarettir. Hatta canlılara özgü yeme içme eylemlerinden bile soyutlanmışlardır. Bu da hiçliğin sıfır altı derecesidir. Oyuğun, hiçliğin en üst derecesine ulaştığı bu noktada ölüm bile oyuktur: “*İki beden var, hiçlik tarafından görülmüş, oyuk ölümün deliğine çarpan sözcüklerin kırmızı havasında ılık çalan. Sarkık dillerine saplanmış keskin dişlerinin titreşimlerini ıskalamayınız lütfen!*” (Duprey, 2021, s. 20). Bu keskin ifadelerle ölümün bile deliği olduğunu dile getiren, bir yandan mizahî, diğer yandan trajik bir yaklaşımla sanki ölümle kara delik arasında ilişki kuran Duprey hiçlik tarafından görülmüş olan iki bedenden söz eder. Bu, bir yandan parçalanmışlığı ifade ederken diğer yandan hiçliğe karşı koymanın içgüdüsel ya da bilinçli bir yolu şeklinde yorumlanabilir. Bunlar kendine biçtiği kopyalarıdır. “*Seni kendimde kestim testereyle*” (Duprey, 2021, s.21) der VÜCUT B VÜCUT A’ya. Jouffroy’un belirttiği üzere (1965, s.36) ve *Kendi Kopyasının Ardında* adından da anlaşılacağı gibi bu çiftler ya da kopyalar, başta İkinci Dünya Savaşı sırasında Rouen kentinin bombalanması sonucunda karşılaştığı parçalanmış bedenler ve ruh sağlığı kliniğinde yaşadığı olaylar olmak üzere çeşitli korkunç durumlarla yüzleşmiş

Duprey'nin zihninin yaratmış olduğu imgelerdir, tek bir varlığın imgeleri ve belki de hayaletleri: *“Ne görüyorum orada, tuzağa düşmüş varlıksız biri, uzanmış öylece varlıksız, eğilmiş, bükülmüş kimse istemediği halde... Bu ben değilsem kardeşim olmalıydı”* (Jouffroy, 1965, s.37). Ama hiçlikten korunmak için kendini ne kadar çoğaltmaya çalışırsa çalışsın, oyuklara, yarıklara, boşluklara gizlenmeye, kabuğunun içine kıvrılıp görünmemeye çabalarsa çabalasın, görünmez göz, hiçlik tarafından görülecektir. “Sarkık dillere saplanmış keskin dişler”i deforme olmuş, parçalanmış, kesilmiş bedenlerin, korkunç hatıralarının Duprey'in belleğinde kalmış görüntüleri olarak okumak mümkündür. Keskin dişlerin parçaladığı dillerden sözcükler kana bulanmış olarak kırmızı havasında çıkmaktadır. Dilinmiş dillerden fısıldanan kanlı kelimeler ve kelimelerin kanı sanki renklerini kararmış, kara güneş haline gelmiş bu ısı ve ışık kaynağından almışlardır. Duprey de dışında bırakıldığını hissettiği ama kafasından hiç çıkmayan dünyanın anlamsızlığını, gelişini düştüğü yerde içine gireceği bir oyuk oluşturan gözyaşı çanının haber verdiği hiçlik duygusunu, kana buladığı kelimelerle betimlemektedir.

Emmanuel Levinas (2005, s. 49) zamanı sonlu varlığın kipliği olarak tanımlar ve var olanın varlığının birbirini dışlayan anlarda dağılımını ifade ettiğini vurgular. Aynı şekilde Camus de zamanı saçmanın kaynaklarından biri olarak görür, sonunda vardığı kaçınılmaz son olan ölümle ilişkilendirir. “Tanrı'nın ölümü” düşüncesiyle sadece Tanrı'nın veya dini otoritelerin değil, aynı zamanda sonsuzluk düşüncesinin de bir anlamda çöküşünü ifade etmiş olan Nietzsche'de de zaman nihilizmin önemli bileşenlerinden biridir zira Tanrı'nın ölümünden sonra yalnızca zamanla sınırlı ve sonlu bir varoluşa yani yok oluşa, ölüme yazgılı insanın sonsuzluk arayışı ortadan kalktığı gibi mutlak anlamlar da yok olurlar. *Kendi Kopyasının Ardında* adlı eserinde VÜCUT A, VÜCUT B'ye “içimde zamanın duvarını taşıyordum” (Duprey, 2021, s.21) der. Zamanın duvarları içinde katılan bir şey, ya da anların, saniyelerin birbirine eklenmesiyle, ölüme doğru, ölüm için bir varlık olarak canlılığını yitirmesi bir iskelete dönüşmesi ya da aşılabilen katı gerçeklik, ölüm olarak yorumlanabilir. Malraux da ölüm gerçekliğini, insanlığın bu en trajik durumunu aşılabilen bir duvar olarak tanımlar. VUCUT A aynı replikte “*ama levhalarımı kemiklerinin dallarına çiviledim*” (s. 21) şeklinde devam eder. Duprey'in bu replikte ve tüm eser boyunca kullandığı kelimeler taranırsa, yaşamsallıkla ilgili olmayan cansızlığı, en azından hiçliği anıştıran kelimelerin ağırlıkta olduğu görülür. Sözünü ettiğimiz ifadede levha ve kemik kelimeleri bu türden kelimelerdir. Bir insandan söz ederken (aslında kartondan kesip çıkarmıştır onu) levha kelimesini kullanması insanı şeyleştirdiğinin en belit

işaretidir. Arkasından gelen kemik kelimesi de zaten doğrudan doğruya cansızlıkla, ölümle ilgilidir. Bu iki kelime tarafından idam sehpasına alınan canlılığın çivi kelimesiyle de ipi çekilmiş bulunmaktadır. VUCUT A'nın "ya ölümümüz bizi yakalar kuru kumla örterse, kuru, giderek kuru" (s. 21) repliği, cansızlığa, ölgünlüğe başka bir vurgu yapar. Bu replik ölümün zaten hep tetikte olduğunu açıkça belirtmektedir; ölüm fırsat kollamakta, korkutmaktadır. Ölümün korkunç yanı sadece insan hayatını sonlandırmasıyla ilgili değildir, yaşayana verdiği korkudur aynı zamanda, onun gücü karşısında yaşadığı çaresizlik, içinde hissettirdiği aşağılanmadır. Ölümden sonraki çürüme ve kokuşma belki de bu aşağılanmanın en belirgin dışı vurumudur. Ölümden sonraki gömme işleminin dinsel bir ritüel olmasının yanında, kokuşmuşluğu, çürümenin neden olduğu mikropları ve bakterileri bertaraf etmek için bir tür ortadan kaldırma işlemi olduğu da unutulmamalıdır. Replikte yer alan "kuru kum" vurgusu da özellikle dikkat çekici görünmektedir. Kuruluk, canlılığı yitirmenin en belirgin dışavurumu, ölümü başlatan bir süreçtir. "Kuru kum" tamlaması da sonsuzluğun çözülmesini ifade eden çok güçlü bir imgedir. İnsanın kuru kumla örtülmesi, cansız bedeninin toprağa gömülmesini işaret etmesinin yanı sıra, canlılığının ve varlığının yok olmasını, ölümün mutlaklığına vurgu yapmaktadır. KOPYA karakterinin dile getirdiği "seni soluyan hava kuru sudan" (s. 24) ifadesi de canlılığın en somut unsuru ve hayat kaynağı olan suyu cansızlık belirtisi olan kuru sıfatıyla niteleyerek mutlak yokluğu, sürrealizmin yordamlarından biri olan gerçeklikle çelişen, mantık dışı, harikulade bir imge ile güçlü bir şekilde yansıtır. "Kuru su" metaforu, varlık ve yokluk arasında sıkışmış, kendi içinde yıkıcı bir diyalektiğe sahip bir "cansız hayat" ya da "canlı ölüm" hakikatidir. Daha önce de açıkladığımız gibi sürrealizm, bilinçaltının derinliklerinden, düş dünyasından ya da akılsal olmayan bağlamlardan beslenen imgeler yaratarak gerçekliği aşan ve onunla çelişen bir anlatı kurar. Bu çelişki, kabul görmüş anlam kalıplarını ve tabiat kanunlarını ve onun olağan akışını sorgulayan, mantıklı düşünceyi tersine çeviren, bulanıklaştıran bir yaklaşım sergiler ve bir başka gerçekliğe, bilinçaltı gerçekliğine ulaşmanın kapısını aralar. Ayrıca şair sözü edilen "seni soluyan hava kuru sudan" söylemiyle havanın işlevini tamamen tersine çevirerek havaya solunma değil soluma işlevi yüklenmiş böylece yine gerçeklik algısı tamamen alt üst edilmiş ve insanın yok oluşuna ilişkin oldukça şaşırtıcı, gerçekliğe saldıran ve insanı içine, yokluğa çeken boşluğu temsil eden bir metafor oluşturulmuştur. Bu metaforik ifadelerde belki açıkça ölüm betimlenmemekte ama hayatı bir anlam olarak, anlamı olan, kendisine ait zamana yayılan kendisine ait bir bütünlük olarak kavrayamamaktan (Malpas, 2006, s. 253) kaynaklanan bir ölgünlüğü ifade etmektedir. Bu aynı zamanda sadece insanın yaşama

isteğinin yok olması değil, bir tür ruhsal ölümdür. Yaşamın anlamının, ruhunun içinden çekilmesi, anlamın ölümü demektir; yüzünü, gündüzünü, gökyüzünü kaybettiği nokta insanın. Zamanın ölümle buluşması da şu özüt ifade ile dile gelir: “*Geceler ve gündüzler bizi sona götüren birer halat*” (Duprey; 2021, s. 25). İnsanın doğumuyla başlayan ölüm yolculuğunu metaforik olarak dile getiren bu ifadede halat kelimesinin seçimi oldukça anlamlıdır.

İdamı, idamla, iple boğularak ölümü, Duprey’in yaptığı gibi kendini asarak ölmeyi hatırlatır. Ayrıca gecelerin ve gündüzlerin yan yana dizilerek bir halat oluşturması yavaş yavaş ölümün de simgesel dışavurumu, insanın ölmek için doğduğunun çok çarpıcı ifadesidir. Böylesi bir hayat, sonsuzluğun olmadığını bile bile yine de ebediyet yanılması içinde insanın yavaş yavaş içinde kendini kendi bedeni içinden kaybettiği bir delikte, kıymıklı sonluluk krizi şeklinde yaşanır. “*Vücudumu içimden kaybettim*” (s. 31) der Duprey, içi de zaten koskoca bir boşluktur. Nefesinin tükendiğini hissederek insan ama boşluğun ve hiçliğin nefesi tükenmez, Yavaş yavaş nefesini tüketirken kriz her gün yenilenir. Duprey bu krizi yaşarken “*mutlak çıplaklığı*” (s. 32) mutlak hiçliği hissederek, bedenindeki oyuklarla, deliklerle, boşluklarla, yarıklarla, (yara kelimesini pek kullanmaz Duprey zira yara canlı varlığa özgüdür) adım atmaya çalışırken “*hayatın tam kalbindeki çentikler*”e (s. 62) takılır, “*dolu boşlukta dikine düşüş*”tür (s. 37) başına gelen, düşürür başını da, boyunsuz başını bir doğaüstü (tarih) müzesinde sergilensin diye seve seve bağışlayacaktır (s. 35) Biz, “doğaüstü tarih müzesi” dediğine bakmayalım, o müze hiçlik müzesidir aslında.

Duprey, intihar etmeden hemen önce tamamladığı *Son ve Tarz* adlı eserinde de benzer şekilde, ölüm, hiçlik, yokluk, var olmama, yok olma, dünyadan çekilme gibi varoluşsal sıkıntıyı yansıtan söylemini sürdürür. Bu ontolojik sorgulama, söylemi varlık kategorilerinden biri olan zamanla ilişkisi içinde yansıtılır. “*Bir başka yerde olan zamanın da*” (s. 63) koyulaştırdığı var olmama hali ve hissi o kadar etkindir ki bu, hiçbir şeyin var olmadığına, her şeyin yok olduğuna ilişkin duyguya kadar yoğunlaşır. “*Nedir yani, şu ay? Hani var olmayan?*” (s. 66) ifadesinde Emil Cioran’ın “*hayatta olan her şey hayatta olmama olasılığıdır*” (2020, s. 38) dediği durumu işaret eder ve bir “*bedenin olmayan kemikleri*” (Duprey, 2021, s. 66) de yaşamın içindeki paradoksu dışa vurması açısından yokluğun katılaşmış halini düşündürür, yokluğun somut, belirgin bir şekil aldığını, sanki bir şeyin varlığının yokluk tarafından soğurulmuş olduğunu imler. Yani, bedeninin kemiklerinin olmadığı bir varlık, fiziksel dünyada var olamayan ama bir şekilde varlık algısı yaratan bir paradoksu açığa çıkarır.

Diğer yandan “yaşamının her olayın içinde yokluk ihtimalini varolanda varolmama” (Cioran, 2008, s. 36) durumunu, var olmanın yokluğun yanılsaması olduğunu gösteren, varolanın kendi içinden infilak ettiğini imleyen “kuru su” ile eşdeğer bir yok oluşla var olur. İnsan için ise yok olmanın en belirgin aşamalarından biri şeyleşmektir ve ölmeden önceki ölümdür, şeyleşen insan bu dünyayı terk etmeye davet edilir. “...ve sen ŞEY, terk et bu dünyayı” (Duprey, 2021, s. 69): “Binip hemen atıma, yani bacağıma/ Ben ki doğmuş bunun için, ki bir hiç, ki artık yok” (s. 50) diyerek o da terke etmeye hazır olduğunu korkusuzca söyler.

Duprey metinlerinde gerek bedenden söz ederken gerekse diğer bağlamlarda çok sık başvurulan oyuk boşluk gibi kelimelerin ve bunlarla oluşturulan imge ve metaforların yalnızca ruhsal parçalanmışlığının dışı vurumu olarak değerlendirmemesi gerekir. Bu aynı zamanda kozmik boşluğu da temsil eder, sonsuzluktan boşalan boşluktur bu. Anlamanın ve değerlerin kaybolmasıyla, insanın evrende kaybolmuşluğunu, yalnızlığını ve varoluşsal boşluğunu dile getirir ve sadece Duprey’e özgü değildir. Felaket (désastre: dés-astre, yıldızdan kopmak, güneşten, birlikten, sonsuzluktan uzaklaştırılmak, terk edilmişlik) sadece onun felaketi değildir, herkesin felaketidir, kozmiktir. Kozmik boşluk, tikel bir varoluşsal boşluktan daha fazlasıdır, tüm insanlığı, evreni içine alan, tüm varoluşu değersizleştiren evrensel bir değer kaybıdır. Duprey bu boşluğun bir kurbanı olarak yalnızca kendi varlığını değil, adeta tüm kozmik düzeni sorgular, *burada olmayan “hayatın kalbindeki çentik-çukur”* (s. 62) dan yükselen *“bense kaptırmamalıydım ayaklarımı bu galaksiye”* sızlanışı ile dile getirilen hayal kırıklığı/ hayat kırıklığı bireysel düzlemde “yakın gözlerinizi yakın ki güneş kendini kaybetsin orda” (s. 63) dileğiyle kozmik düzleme taşınır.

5. SONUÇ

Duprey, bizi, ölümün ve hayatın seramikten köpekler halinde birbirlerini seyrettikleri mitolojinin yer-altı mahzenlerine inmeye davet etmekle kalmamış, ayrıca kendi felaketinin dizginlerini de eline almıştır (Jouffroy, 1965, s. 49). Burada felaketinin dizginlerini eline almak ifadesini iradesi ile ölümüne karar vermek olarak anlamak gerekir. Bu noktada Duprey’in intiharı Maurice Blanchot’nun kanıtlama dediği düzlemde değerlendirilebilir. Ama onun kanıtladığı şey sadece kanıtlanamaz olan, ölümden hiçbir şeyin olup bitmediği, kendisinin bile olup bitmediği (Blanchot, 2014, s. 104) değildir. Asıl kanıtladığı kozmik iradede, tanrısal bilinçten, dünyasal idrakten bir şey beklemeden, anlamdan yoksun bir evrende, Bonnefoy’un (2017, s. 25) Rimbaud hakkında dediği üzere, kendi ruhu haline gelmiş bir şair olarak belli bir noktadan sonra yaşamayı kabul

etmesinin kendisine karşı işleyeceği bir günah olduğu bilinciyle, umutsuzluğa boyun eğmediği ama onu üstlendiğidir. Bu bir iradenin belirtisidir ve Jouffroy'a göre (1965, s.30) hiçbir ahlaki ya da stoacı yan içermemekte, kendinin örnek alınmasını önermeyen bilinç açıklığını dışa vurmaktadır. İfadeli bir ölümdür onunki, şiiriyle kurduğu, şiirini tanık gösterdiği, her şeyin, “hayat engelinin bile aşıldığı, gerçek yaşamla özdeşleşmiş bir ölüm”; burada olmayan hayatın dublörü olan ölüm. Duprey örneği ile estetik anlayışımızın ölüm hakkındaki düşünce tarzımızın oluşmasında çok etkili olduğu (Higgins, 2006, 89) iddiası anlaşılır hale geliyor; Duprey ölümünü şiirleştirmiş, şiirini de ölümsüz kılmıştır ve bir anlamda da varlığı esinlemiştir şiiriyle. “Şiirin bir sonsuzluk sözü boşu boşuna ölümün ve *“Hiç’in sözü”* (Aktaran Blanchot, 2014, s. 129) olduğunu göstermiştir.

ÖlüVARLIĞI ve erozyonuyla (yani doğumuyla) elde ettiği VARLIKSIZLIĞI hem o kadar gerçekçi hem de gerçekdışıdır ki aynı anda hayal edilme olasılığını ortadan kaldırmaya meydan okuyup kanlı canlı örneği olarak karşımızda bulunur: Olmayı ve olmanın imkansızlığına açılan bir felçdil varlık vampiri. *“Zafer ya da değil, gece reddedilmiştir. Gölge gölgeyi ezer. Dümdüzdür bağlar. Uzanıp kalalım aşkım. Ölümün hizasındayız, son okyanusun sürüklediği”* (Jabés, 1994, s. 29). Ulaşmak, ulaşılmak istenen bellidir ancak orada anlam yoktur — yaşamın manası doğarken yitmez miydi ki — sonunda anlamsızlık diyeceği bir mekân, oluş hali dahi olmamasıdır; kesinleşmesidir, nihaiyete varılmasıdır arzusun ve sefaleti hayalet doğmanın. Tanrı ve toplumsal değerlerin yıkımı, pozitif bilimlerin bombalaması insanlığı umuduyla beraber — tüm bunlar neyi getirecekti ya? Ebedi Dönüş’ten Ebedi-Tabut’a, Döngü-Mezar’a ya da “l’Orbetombe future — esternité vacante —, son ÊTRE” (Duprey, 1964, s. 133), ötesi değil — Ölüm 20. yüzyıldan önce bir eşikti, onun varlığıyla anlamı ağırlığını devreden dünyalararası bir kapıydı ancak o artık 20. yüzyılda tüm ağırlığını harabe öte-dünyanın kazıntılarıyla, mezkûr ölenin karkaslarıyla yaşama aktaran Hiçlik kapısı olmuştur ve böylece zarlar düşüş gelmiştir fakat git gide çatlıyordur: Oyuk-zarlar, delik-zarlar, abis-varlık ve afotik-varlıksızlık.

6. SUMMARY

Jean- Jean-Pierre Duprey, born in 1930 in Rouen and who committed suicide in 1959 at the age of twenty-nine, is a poet who attracted attention not by his suicide, but by his death, the most important dynamic of his poetry, which he makes an integral part of his work. Duprey, who entered the world of art with the support of André Breton, the leader of

surrealism, is a poet who resurrects some of the themes of surrealism and reflects the ontological distress, the sense of nothingness, the existential emptiness, that human beings experience in the face of life and the universe, which lose all meaning and value due to the inevitability of death, by using images and metaphorical expressions created with the words hollow, void, hole, pit, shell, which he uses to describe the body and various parts of the body. All this, in the form of dismembered bodies, and by extension torn souls, features prominently in the texts of Duprey, whose life is littered with traumas caused by confrontation with the most horrific aspects of war, such as the collection of dismembered bodies at the age of 14 after the bombing of the city of Rouen, and internment in a psychiatric clinic. Duprey, who was also interested in sculpture for some time, reflected the hard form and sharp lines of sculpture as an expression of his feelings of anger, depression, pain, fear, nothingness and emptiness. The reflection of the sculptures he created in formally aggressive mobility was, in a sense, shaped by Duprey's existential emptiness and his reaction to it. Much like in his writings, it is nearly impossible to find a fully intact body depicted in his sculptures. Even when entire bodies appear in his texts, they are portrayed as spiritually fragmented. Heads, eyes, teeth, arms and legs reappear again and again as the main backdrop, in the form of images of the dismembered bodies Duprey encountered during the rescue operations he took part in after the bombing of Rouen during the Second World War. Shadows, copies and ghosts also reappears in Duprey's texts as images of psychic fragmentation in conjunction with delirious discourse. Among the words that metaphorically refer to nothingness, non-existence, absence, death, occupy a remarkable place. The shell is a 'vital' refuge for not being seen, disappearing, being nothing, and the character who has escaped into nothingness sometimes observes the 'place of nothingness' through the hole in the shell. The ontological questioning is done in relation to time, which becomes one of the most important components of the insignificance of life by bringing man closer to its inevitable end which is death. He is thrown from the shell of the "time which is in elsewhere" whose "copy who cuts himself with a saw" to the hole of the "non-existent time" from which he "loses its body in his self". With statements such as "I'm allergic to this planet", "I shouldn't have put my feet in this galaxy", "I'm going to take my excess head out of my own way", Duprey undertakes the death with which he establishes intimacy as a duty, and with his suicide, he shows that even if he did not have the will to come into the world, he did have the will to leave the world, by acting before his fate.

7. KAYNAKLAR

- Bağış, M. (2021). Siyah bir güneş veya olmaklığın zorluğu, Jean-Pierre Duprey, *Kendi Kopyasının Ardında* içinde (s. 9-13) İstanbul: Ve Yayınevi.
- Blanchot, M. (2014). *Felaket yazısı* (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), İstanbul: Monokl Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2017). *Rimbaud* (Ö. Aygün, Çev.) İstanbul. Alfa Basım Yayım.
- Bourgain, A. (2008). L'autre en soi ou la question du double chez un poète, *Dans Le Coq-Héron*, (p. 97-104) Figures de l'autre en soi, Erès.
- Breton, A. (1954), Lettre-Préface, dans Jean-Pierre Duprey, *Derrière son double et suivie de spectreuses* (p.15-16). Paris. Le Soleil Noir.
- Breton, A. (1988). *Œuvres complètes*, t. I, Paris: Gallimard, Bibliothèque de La Pléiade.
- Cioran, E.M. (2020). *Hiçliğe açılan pencere* (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cruickshank, J. (1965). *Albert Camus ve başkaldırma edebiyatı*, (R. Güren Çev.) İstanbul: De Yayınevi.
- Deleuze, G. (2001) Üstüninsan diyalektiğe karşı, *Cogito, Nietzsche: Kayıp bir kıta* içinde (T. Ilgaz Çev.) (s. 111-132), sayı:25 İstanbul.
- Duplessis, Y. (1991). *Gerçeküstücülük* (İ. Yerguz, E. Çamurdan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duprey, J-P. (2021). *Kendi kopyasının ardında*, (M. Bağış, Çev.) İstanbul: Ve Yayınevi.
- Gündoğan, A. O. (1997). *Albert Camus ve başkaldırma felsefesi*. İstanbul. Birey Yayıncılık.
- Higgins, K. (2006). Ölüm ve iskelet. J. Malpas ve R. C. Solomon (Ed.) *Ölüm ve Felsefe* (N. Küçük, Çev.) İçinde (s. 86-106). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Jabés, E. (1994), Üç soru (L. Yılmaz, Çev.) *1945 sonrası Fransız şiir* (Hazırlayan, L. Yılmaz) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jouffroy, A. (1965), Préface dans *La fin et la manière* de Jean-Pierre Duprey (p. 13-44) Paris: Le Soleil Noir,
- Levinas, E. (2005). *Zaman ve başka* (Ö. Gözel, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Malpas, J. (2006). Ölüm ve bir yaşamın bütünlüğü. Malpas. J. Malpas ve R. C. Solomon (Ed.), *Ölüm ve felsefe* (N. Küçük, Çev.) içinde (s. 235-263). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Malpas, J. Solomon, R. C. (2006). Ölüm ve felsefe. Malpas. J. Malpas ve R. C. Solomon (Ed.) *Ölüm ve felsefe* (N. Küçük, Çev.) içinde (s. 15-20). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Nietzsche, F. (2009). *Deccal* (S. Kutoğlu, Çev.) İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Rancière, J. (2016). *Suskun söz* (A. D. Temiz, Çev.) İstanbul: Monokl Yayınları
- Savater, F. (2008). *Nietzsche'nin ideası* (S. Nilüfer, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Steiner, R. (2006). Ölümüne Karşı. J. Malpas ve R. C. Solomon (Ed.) *Ölüm ve Felsefe* içinde (s. 41-51). İstanbul. İthaki Yayınları.
- Strathern, P. (2016). *90 dakikada Nietzsche* (G. Karalök, Çev.) İstanbul: Zeplin

Kitap.

İnternet Sitesi: https://www.leshommessansepauls.com/auteur-Jean_Pierre_DUPREY-194-1-1-0-1.html 07.12.2024 tarihinde erişilmiştir.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 10.12.2024

Kabul Tarihi: 24.04.2025

GÜRCÜCE FİİL ÖN EKİ “გა- (GA-)” ANLAM VE İŞLEV ANALİZİ

The Georgian Verb Prefix ‘გა- (GA-)’: Meaning and Function Analysis

İlkiz ŞENEL UZUNKAYA

Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
ilkizsenel@ardahan.edu.tr

ORCID ID:0000-0001-6831-9390

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz:

Yapı ve biçim bakımından eklemeli dil grubunda yer alan Gürcü dili, her yönden zengin bir yapıya sahiptir. Gramer yapısı ve zengin kelime hazinesiyle de Gürcüce dikkat çekici bir dil olma özelliği taşımaktadır. İberya-Kafkas dil ailesine mensup olan Gürcüce, 10 sözcük türüne sahiptir. Bu sözcük türleri arasında en karmaşık yapıya sahip olan fiil kategorisidir. Fiil kategorisi, zorluğu ve farklılığı sebebiyle pek çok dilbilimcinin sözlerine ve çalışmalarına konu olmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan fiil ön eki (ზმნისწინა/zmnists’ini) fiilin kategorilerinden olmasa da fiilin anlaşılmasına zemin hazırlar. Fiile yeni anlamlar katarak fiilin önüne gelen bu ekler, Gürcü dilinin kelime hazinesinin zenginleşmesine katkı sağlar. Her fiil ön ekinin kullanım alanı ve amacı farklı olurken bu farklılık günümüz Gürcü dilinde bulunan 16 fiil ön eki (ზმნისწინა/zmnists’ini) ile sağlanmaktadır. Bu ön ekler arasında dikkat çekici olan eklerden biri de “გა- (ga-)” ön ekidir. Gürcü dilinde “გა- (ga-)” ön eki, fiillere eklenme durumunda fiilin anlam, yön veya olayın gerçekleşme biçimini değiştirir. Bu 16 fiil ön ekinin her birinin kelimeye kazandırdıkları işlev ve anlamlar belirlidir. Çalışmada, Gürcü dilinde daha önce bu şekilde incelenmemiş fiil ön eklerinden (ზმნისწინა/zmnists’ini) olan “გა- (ga-)” fiil ön ekinin farklı kullanım alanları üzerinde durulacak ve bu farklılıkta tespit edilen “გა- (ga-)” fiil ön ekinin oluşan fiiller gruplandırılarak verilecektir. Böylece “გა- (ga-)” fiil ön ekinin, diğer fiil ön eklerinden ayrımının yapılması, bu çalışma sayesinde daha kolaylaşmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Dili, Fiil, Fiil Ön Eki, “გა- (ga-)” Fiil Ön Eki.

Abstract:

Georgian language, which is in the agglutinative language group in terms of structure and form, has a rich structure in every aspect. Georgian is a remarkable language with its grammatical structure and rich vocabulary. Georgian, which belongs to the Iberian-Caucasian language family, has 10 word types. The verb category has the most complex structure among these word types. The verb category has been the subject of many linguists' remarks and studies due to its difficulty and diversity. The verb prefix (ზმნისწინა/zmnists’ini), which forms the basis of the study, is not one of the categories of the verb, but it prepares the ground for understanding the verb. These affixes, which come before the verb by adding new meanings to the verb, contribute to the enrichment of the vocabulary of the Georgian language. While each verb prefix has a different usage and purpose, this difference is ensured by the 16 verb prefixes (ზმნისწინა/zmnists’ini) in today's Georgian language. One of these prefixes is the prefix ‘გა- (ga-)’. In Georgian, the prefix ‘გა- (ga-)’, when attached to verbs, changes their meaning, direction or the way in

which the event occurs. Each of these 16 verb prefixes has a specific function and meaning. In the study, the different usage areas of the verb prefix 'გა- (ga-)', which is one of the verb prefixes (ზმნისწინი/zmnists'ini) that has not been analysed in this form in Georgian language before, will be emphasised and the verbs consisting of the verb prefix 'გა- (ga-)' identified in this difference will be grouped and given. Thus, the distinction of the verb prefix 'გა- (ga-)' from other verb prefixes will be easier thanks to this study.

Keywords: Georgian Language, Verb, Verb Prefix, 'გა- (ga-)' Verb Prefix

1. GİRİŞ: GÜRCÜCEDE FİİL ÖN EKİ (ზმნისწინი / ZMNISTS'INI)

Fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini) fiilin önüne gelen ve fiile yeni anlamlar kazandıran eklerdir (Sagınadze vd., 2015, s.193).

Gürcüce literatürde fiil ön ekini (ზმნისწინი/ zmnists'ini) belirtmek için; მარცვალი (martsvali), ზედდადებული (zeddadebuli), განმავითარებელი (ganmavitarebeli), განუყოფელი თანდებული (ganuqopeli tandebuli), შეერთებულად ხმარებული თანდებული (შეერთებულად ხმარებული თანდებული), მარცვალი განმავითარი (martsvali ganmavitari), მოზავებული (mozavebuli), მიმძღოლი თანდებული (mimdzgoli tandebuli), საზმნებო თანდებული (sazmnebo tandebuli), თავსართი (tavsarti), მიმართულების აღმნიშვნელი თავსართი (mimartulebis აგმნიშვნელი tavsarti), სრულყოფელი ზესართი (srulmqopeli zesarti), წინსართი (ts'insarti), პრევერბი (preverbi), წინდებული (ts'indebuli) gibi farklı terimler kullanılsa da fiil öneki (ზმნისწინი/zmnists'ini) terimini Akaki Şanidze kullanmaya başlamıştır (Çimke, 2015, s.14-15).

Ayrıca A. Kutateladze'nin "Grammatika" adlı eserinde fiilden önce "სიტყვის წაკვეთი/ sitqvis ts'akveti" terimini kullandığı da görülmektedir. (Kutateladze, 1888, s. 85-86).

Fiil ön eki (ზმნისწინი/zmnists'ini) konusu, uluslararası bilimsel alanda| ზელერი (Zeleri/ 2001, 2003); ბლომი (Blomi/ 2005); ფარელი (Pareli/ 2005); პოექსტრა (Poekstra/ 1988, 1992); ლევინი ve რაპაპორტი (Levini ve Rapaportı/ 1995); აკერმანი ve ვებელჰუსი (Akermani ve Vebelhusi/ 1998); ლუდელინგი (Ludelingi/ 2001); მაკინტური (Makinturi/ 2003, 2007); ოლსენი (Olseni/ 2000); სტეჭოუ (Steçou/ 1995); პინკერი (Pinkeri/ 1989); მიულერი (Miuleri/ 2000); ბუჯი (Buji/ 1990); ჰაიდერი (Haideri/ 1997); ჰაიდენი (Haideni/ 2006); ჩერჩი (Çerçi/ 1997);

ჰარიზი (Harisi/ 2003); შანიძე (Şanidze/ 1980); ლი (Li/ 1999); დეპე (Depe/ 2002); ჰოლისკი (Holiskı/ 1981); ვეშაპიძე (Veşapıdze/ 1967) vb. birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. (მახაროზლიძე, 2016, s. 1).

Fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini) fiilin hareket yönünü göstermektedir. Bu nedenle fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini) hem çekim yaparken hem de anlamlandırmada önemli bir yapıya sahiptir. Günümüz Gürcücesinde 16 fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini) kullanılır (კვაჭაძე, 1993, s.213). Gürcü dilinde fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini); kolay (მარტივი/ martivi) ve birleşik (რთული/ rtuli) olarak oluşumuna göre 2 gruba ayrılmıştır.

Modern Gürcücede “ა-/ a-, გა-/ ga-, და-/ da-, მი-/ mi-, მო-/ mo-, შე-/ še-, ჩა-/ ça-, წა-/ ts'a-, გადა-/ gada-, ამო-/ amo-, გამო-/ gamo-, შემო-/ şemo-, ჩამო-/ çamo-, წამო-/ ts'amo-, გადმო-/ gadmo-, მიმო-/ mimo-” gibi fiil ön ekleri (ზმნისწინი/zmnists'ini) bulunmaktadır. Oluşumlarına göre bu eklerden “ა-, გა-, და-, მი-, მო-, შე-, წა-” basit (მარტივი) fiil ön ekleri olarak sınıflandırılır. Bu basit ön eklere “მო-/mo” ön ekinin eklenmesiyle “ა-მო-, გა-მო-, შე-მო-, წა-მო-” gibi birleşik (რთული/rtuli) fiil ön ekleri oluşturulur. Başlangıçta birleşik yapıda olan “ჩა-/ça-” ve “გადა-/gada-” fiil ön ekleri ise zamanla geçirdikleri fonetik değişimler sonucunda artık basit fiil ön ekleri arasında yer almaktadır. “ჩა-/ça-” fiil ön eki, “შე-/še-” ekinden türetilmiş olup (შე-და- → შ-და- → შ-თა- → ჩა-), “გადა-/gada-” ön eki ise “გარ-და-/garda-” biçiminden (გარ-და- → გადა-) evrilmiştir. Bu iki ön eke “მო-/mo-” ekinin getirilmesiyle sırasıyla “ჩამო-/çamo-” ve “გადმო-/gadmo-” gibi birleşik (რთული/rtuli) fiil ön ekleri oluşur. Ayrıca, “მი-/mi-” ve “მო-/mo-” ön ekleri kimi zaman aynı fiil üzerinde birlikte kullanılır; bu tür birleşimlerle oluşan “მიმო-/mimo-” eki birleşik fiil ön ekleri arasında yer alır (ჭუმბურიძე, 2011, s. 306).

Hareket yönünü belirten fiil ön ekleri (ზმნისწინი/zmnists'ini) aşağıdaki gibi sınıflandırılır. Gürcücede bulunan fiil ön ekleri yön kavramı ile birleşerek fiilin anlamını açıklamada yardımcı olmaktadır.

O tarafa doğru: მი- (mi-), ა-(a-), და- (da-), ჩა- (ça), შე- (še-), გა- (ga-), წა-(ts'a-), გადა- (gada-)

Bu tarafa doğru: მიმო- (mimo-), ამო- (amo-), გამო- (gamo-), ჩამო- (çamo-), შემო- (şemo-), წამო- (ts'amo-), გადმო- (gadmo-) (შანიძე,

1979, s.96-97).

Fiil ön eklerinin (ზმნისწინი/zmnists'ini) yön kavramları biraz daha daraltılarak ifade edilecek olursa;

Ağıdan-yukarıya: “ა-ა” ve “ამო- amo”, yukarıdan- aşağıya: “და- da”, içeriden-dışarıya: “გა- ga” ve “გამო- gamo”, dışarıdan-içeriye: “შე-şe” ve “შემო- şemo”, bir engeli aşarak: “გადა- gada” ve “გადმო- gadmo” Fiil ön ekleri ile ifade edilirken “ჩა- ça” ve „ჩამო- çamo” ise yukarıdan aşağıya ve aynı zamanda dışarıdan içeriye doğru yönü ifade eder (ჭუმბურიძე, 2011, s.309).

Fiil ön eki (ზმნისწინი/ zmnists'ini); fiilin hareket yönünü ve oryantasyonunu, eylemin tamamlanmış biçimde sunma, yeni bir anlam taşıyan fiil oluşturma, şimdiki zamandan gelecek zaman türetme gibi işlevlerinden bahsedilebilir (ფეიქრიშვილი ve საღინაძე, 2014, s. 182).

2. GÜRCÜCE “გა-” “ga-” FİİL ÖN EKİ

“გა-” “ga-” fiil ön ekinin; birinci şahsın bulunmadığı durumlarda içeriden dışarıya doğru gerçekleşen eylemleri ifade etmek için (გადის (gadis)- dışarıya çıkıyor), I. şahıstan III. şahsa yönelik eylemleri anlatmak için (გაახსენებს (gaahsenebs)-hatırlatacak) ve eylemin gerçekleştiği alanı belirtmek için (გაშლის (gaşlis)- açıyor) kullanılır. Bunun yanı sıra, yön bildiren fiillerde (გააკეთებს (gaaketebbs)- yapacak) tarafsız bir konumda yer alabilirken, bazı fiillerde ise yön anlamı taşımaz (გაალამაზებს (gaalamazebs)-güzelleştirecek). Bu durum, ön ekin genel anlam özelliklerinden biridir (Sagınadze, Peikrişvili ve Çimke, 2015, s.196-197).

Bu çalışmada “გა-” “ga-” fiil ön eki, anlam ve yön kavramlarından bağımsız olarak incelenmiştir. Böylece yabancılar için Gürcü dili öğreniminde fiil türetme sırasında, diğer fiil ön eklerinden ayırt etmede yardımcı olacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda Gürcü dilinde “გა-” “ga-” fiil ön ekinin tarafımızca tespit edilen fiil yapma kapasitesi örneklerle gösterilmiştir.

2.1. Yabancı Kökenli Kelimeler Fiil Yapılırken

Gürcüce’de yabancı kökenli kelimeler fiil yapılırken “გა-” “ga-” fiil ön ekinen faydalanıldığı tespit edilmiştir.

Örnek;

“აქტუალური (aktualuri) [ლათინური¹] (ჩიქოზავა, 1986, s.45) kelimesi Türkçe anlamı “güncel, aktüel” (Kvanṭaliani, 2010, s.51) olan Latince kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-აქტუალურება (ga-aktualureba)” “Güncelleşmek” (Kvanṭaliani, 2010: 75)’tir.

“ადამი (adami) -adam Kvanṭaliani, 2010: 19” Adami (<ādem): Arapça (Küçük ve Koç, 2017, s.16)” olan kelimenin de “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ადამიანება (ga-adamianeba)” 1.insanlaştırma 2. İnsanlaştırmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.74)’tır.

“ბარბაროსი (barbarosi)” [ბერძ. barbaros] (ჭაბაშვილი, 1989, s. 88) kelimesi Türkçe anlamı 1.barbar 2.barbarca (Kvanṭaliani, 2010, s.61) olan Yunanca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ბარბაროსება (ga-barbaroseba)” „Barbarlaşmak” (Kvanṭaliani, 2010, s. 75)’tır.

“ავტომატი (avtomati)” [ბერძნული] (ჩიქოზავა, 1986, s.18) kelimesi Türkçe anlamı 1.otomat (-tı); şalter 2. Makineli tabanca (Kvanṭaliani, 2010, s.61) olan Yunanca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ავტომატურება (ga-avtomatureb)” “Otomatikleştirmek” (Arısoy, 2022, s.685)’tir.

“იდეალი (ideali)” [ფრანგ. idéal < ბერძ. Ídea წარმოდგენა, ცნება] (ჭაბაშვილი, 1989, s.261) kelimesi ideal (-li); ülkü (Kvanṭaliani, 2010, s.231) olan” Fransızca ideal <yunanca idea” olan bir kelimedir. Bu kelimenin “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-იდეალება (ga-idealeba)” “İdealleştirmek; idealize etmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.89)’tir.

“აქტიური (aktiuri)” [ლათ. activus მოქმედი] (ჭაბაშვილი, 1989, s.79) kelimesi 1.etkin, aktif, canlı, işlek; faal (-li) (Kvanṭaliani, 2010, s.51) olan Latince kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “გა-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-აქტიურება (ga-aktiureba)” “1.etkinleşme, aktifleşme 2. Etkinleşmek, aktifleşmek; hız vermek, faaliyetini yükseltmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.5)’tir.

“ბიუროკრატი (biurokrati)” [ფრანგ. bureaucrate]

¹ Latin, latin-(s)i, Latince (Kvanṭaliani, 2010, s.268).

² Yunan-(s)i, Yunanca (Kvanṭaliani, 2010, s.64).

³ Fransız- (s)i; Fransızca (Kvanṭaliani, 2010, s.482).

(ჭაბაშვილი, 1989, s.101) kelimesi Türkçe anlamı kırtasiyecisi, bürokrat (-tı) (Kvanṭaliani, 2010, s.66) olan Fransızca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ბიუროკრატება (ga-biurokrateba)” “Bürokratlaşmak, kırtasiyecisi olmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.75)’tir.

“ნეიტრალური (neitraluri)” [ლათ. Neutralis] (ჭაბაშვილი, 1989, s.447) kelimesi Türkçe anlamı 1.tarafsız, yansız; bitaraf, 2.nötr (Kvanṭaliani, 2010, s.343) olan Latince kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ნეიტრალება (ga-neitraleba)” “Yansızlaştırmak, nötrleştirmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.106)’tir.

“კონტროლი (kontroli)” [ფრანგ. contrôle] (ჭაბაშვილი, 1989, s.343) kelimesi Türkçe anlamı 1.denetim; kontrol (-lû); denetleme 2. Denetlemek, kontrol etmek (Kvanṭaliani, 2010: 262) olan Fransızca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-კონტროლება (ga- kontroleba)” “Muayene etmek; kontrol etmek, denetlemek” (Kvanṭaliani, 2010, s.90)’tir.

“ანალიზი (analizi)” [ბერძნული] (ჩიქობავა, 1986, s.34) kelimesi Türkçe anlamı çözümleme, tahlil, analiz (Kvanṭaliani, 2010: 33) olan Yunanca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ანალიზება (ga-analizeba)” “Çözümlemek, tahlil etmek, analiz yapmak; incelemek” (Kvanṭaliani, 2010, s.74)’tir.

“კრიტიკა (kritika)” [ბერძ. Kritikē] (ჭაბაშვილი, 1989, s.356) kelimesi Türkçe anlamı eleştiri, eleştirme; kritik (-ği); tenkit (-di) (Kvanṭaliani, 2010, s.265) olan Yunanca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-კრიტიკება (ga- kritikeba)” “Eleştirmek; kınamak, kusurlamak” (Kvanṭaliani, 2010, s.90)’tir.

“ეგოიზმი (egoizmi)” [ფრანგ. égoïsme < ლათ. Ego // ეგოისტ] (ჭაბაშვილი, 1989, s.208) kelimesi Türkçe anlamı bencil, benlikçi; egoist (-ti); çıkarıcı (Kvanṭaliani, 2010, s.192) olan Fransızca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ეგოისტება (ga- egoisteba)” “bencilleşmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.86)’tir.

“შიფრი (şipri)” [ფრანგ. chiffre] (ჭაბაშვილი, 1989, s.719) kelimesi Türkçe anlamı şifre, kod (Kvanṭaliani, 2010: 522) olan Fransızca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-შიფრა (ga-şipvra)” “Çözmek, açmak; şifre (yi) açmak, deşifre etmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.124)’tir.

“ლაშქარი [laşk'ari (<leşker): Farsça Kökenli] (Küçük ve Koç, 2017, s.10) kelimesi Türkçe anlamı ordu, leşker (Kvanṭaliani, 2010, s.270) olan Farsça kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ლაშქრება (ga-laşkrebə) “Sefer etmek (Kvanṭaliani, 2010, s.91)’tir.

“პროლეტარი (proletari)” [ლათ. proletarius] (ჭაბაშვილი, 1989, s.543) kelimesi Türkçe anlamı proleter (Kvanṭaliani, 2010, s.370) olan Latince kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-პროლეტარება (ga-proleṭareba) “1.proleterleşmek, proleter olmak 2. Proleterleştirmek, proleter yapmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.111)’tir.

“პროტესტი (protesti)” [გერმ⁴. Protest <ლათ.] (ჭაბაშვილი, 1989, s.546) kelimesi Türkçe anlamı 1.protesto; isyan 2.itiraz 3.protesto (Kvanṭaliani, 2010: 370) olan Almanca kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-პროტესტება (ga-proṭesteba)” “Protesto etmek, protestoda bulunmak; itiraz etmek 2. Protesto etmek (Kvanṭaliani, 2010, s.111)’tir.

“ღარიბი [<ğarīb]” Arapça (Küçük ve Koç, 2017, s.16) kelimesi Türkçe anlamı yoksul; fakir, parasız (Kvanṭaliani, 2010, s.93) olan Arapça kökenli bir kelimedir. Bu kelimenin “ga-” “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ღარიბება (ga-ğaribeba) “Yoksullaşmak, fakirleşmek; düşkünleşmek, yoksullaşmak; yoksul olmak, fukara olmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.122)’tir.

Örnek kelimelerde de görüldüğü gibi, Gürcücede yabancı kökenli kelimeler fiil yapılırken “ga- (ga-)” fiil ön ekinin kullanıldığı görülmektedir.

2.2. Renkler Fiil Yapılırken

Gürcüce’de renkler fiil yapılırken yine “ga-” “ga-” fiil ön ekinen faydalanıldığı tespit edilmiştir.

Örnek;

“ლურჯი (lurci)” kelimesi Türkçe anlamı mavi, mor (Kvanṭaliani, 2010, s.274) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali „ga-ლურჯება (ga-lurceba)” “Mavileşmek, morarmak; lacivertleşmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.91)’tir.

“თეთრი (tetri)” kelimesi Türkçe anlamı 1.beyaz; ak(-kı) 2.temiz, beyaz (Kvanṭaliani, 2010, s.223) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali

⁴ Alman (s)i; Almanya (s)i; Almanca (Kvanṭaliani, 2010, s.132).

“გა-თეთრება (ga-tetreba)” “1.beyaz olmak; bembeyaz kesilmek, 2.kastarlamak” (Kvanṭaliani, 2010, s.88)’tır.

“შავი (şavi)” kelimesi Türkçe anlamı siyah, kara (Kvanṭaliani, 2010, s.501) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-შავება (ga-şaveba)” “1.Siyahlanmak, siyahlaşmak; kararmak, karalaşmak 2. Siyahlatmak; karalamak, karartmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.123)’tır.

“ვარდისფერი (vardisperi)” kelimesi Türkçe anlamı pembe (Kvanṭaliani, 2010, s.205) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ვარდისფრება (ga-vardispreba)” “Pembeleşmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.86)’tır.

“ყვითელი (qviteli)” kelimesi Türkçe anlamı sarı (Kvanṭaliani, 2010, s.498) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ყვითლება (ga-qvitleba)” “Sararmak, sarı olmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.123)’tır.

“მწვანე (mts’vane)” kelimesi Türkçe anlamı yeşil (Kvanṭaliani, 2010, s.332) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-მწვანება (ga-mts’vaneba)” “1.yeşertmek, yeşillendirmek; yeşile boyamak 2. Ağaçlandırmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.105)’tır.

“წითელი (ts’iteli)” kelimesi Türkçe anlamı kırmızı, kızıl (Kvanṭaliani, 2010, s.553) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-წითლება (ga-ts’itleba)” “Kızarmak, kırmızılaşmak, kırmızı olmak; kıpkırmızı kesilmek” (Kvanṭaliani, 2010, s. 127)’tır.

2. 3. Dini Dönüşüm İçin Kullanılan Kavramlar Fiil Yapılırken

Gürcüce’de dini dönüşüm için kullanılan kavramlar fiil yapılırken “ga-” “ga-” fiil ön ekinden faydalandığı tespit edilmiştir.

Örnek;

“მაჰმადიანი (mahmadiani)” kelimesi Türkçe anlamı Müslüman (Kvanṭaliani, 2010, s.283) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-მაჰმადინება (ga-mahmadineba)” “1.İslamlaşmak 2. İslamlaştırmak” (Kvanṭaliani, 2010, s.93)’tır.

“ქრისტიანი (kristiani)” kelimesi Türkçe anlamı Hristiyan, İsevi (Kvanṭaliani, 2010, s.491) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “გა-ქრისტიანება (ga-kristianeba)” “1.Hristiyanlaşmak 2. Hristiyanlığı kabul etmek” (Kvanṭaliani, 2010, s.122)’tır.

“კერპი (kerpi)” kelimesi Türkçe anlamı I put (-tu), fetiş; mabut (-du) II inatçı (Kvančaliani, 2010, s.251) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-კერპება (ga-kerpeba)” “1. Putlaştırmak, fetiş haline getirmek 2.İnadı tutmak, ayak diremeye başlamak” (Kvančaliani, 2010, s.90)’tır.

“ღმერთი (gmerti)” kelimesi Türkçe anlamı Allah, Tanrı; Mevla, Rab (-bbi) (Kvančaliani, 2010, s.495) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ღმერთ ება (ga-gmertebe)” “Tapınmak, putlaştırmak; tanrılaştırmak, ilâhileştirmek” (Kvančaliani, 2010, s.122).

“კულტი (kultı)” kelimesi Türkçe anlamı kült (-ü); ibadet (-ti) (Kvančaliani, 2010, s.267) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-კულტება (ga- kulteba)” “Putlaştırmak” (Kvančaliani, 2010, s.90)’tır.

2.4. Başka Bir Milletin Dili ve Kültürü Benimsenirken Kullanılan İfadeler Fiil Yapılırken

Gürcüce’de başka bir milletin dili ve kültürü benimsenirken kullanılan ifadeler fiil yapılırken “ga-” “ga-” fiil ön ekinden faydalandığı tespit edilmiştir.

Örnek;

“ფრანგი (prangi)” kelimesi Türkçe anlamı Fransız (Kvančaliani, 2010, s.482) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ფრანგება (ga-prangeba)” Fransızlaşmak, Fransızlaştırmak (Kvančaliani, 2010, s.121)’tır.

“თურქი (turki)” kelimesi Türkçe anlamı Türk; Osmanlı (Kvančaliani, 2010, s.229) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-თურქება (ga-turkeba)” Türkleşmek, Türkleştirmek (Kvančaliani, 2010, s.89)’tır.

“რუსი (rusi)” kelimesi Türkçe anlamı Rus (Kvančaliani, 2010, s.385) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-რუსება (ga-ruseba)” Ruslaşmak (Kvančaliani, 2010, s.114)’tır.

“ევროპა (evropa)” kelimesi Türkçe anlamı Avrupa (Kvančaliani, 2010, s.193) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ევროპელება (ga-evropeleba)” 1.Frenkleşme 2. Garplılaşmak; Frenkleşmek (Kvančaliani, 2010, s.86)’tır.

“ქართველი (kartveli)” kelimesi Türkçe anlamı Gürcü (Kvančaliani, 2010, s.487) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ქართველება

(ga-kartveleba)” Gürcüleştirmek (Kvanṭaliani, 2010, s.122)’tir.

2.5. Bir Şeyin Sayısını Arttırırken Kullanılan İfadeler Fiil Yapılırken

Gürcüce’de bir şeyin sayısını arttırırken kullanılan ifadeler fiil yapılırken “ga-” “ga-” fiil ön ekinden faydalanıldığı tespit edilmiştir.

Örneğin;

“ორი (ori)” kelimesi Türkçe anlamı iki (Kvanṭaliani, 2010, s.351) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ორმაგება (ga-ormageba)” 1. ikileşmek, sayısı ikiye çıkmak 2. İkilemek; ikiletmek, ikileştirmek; sayısı ikiye çıkarmak 3. İkizleme (Kvanṭaliani, 2010, s.111).

“ორი (ori)” kelimesi Türkçe anlamı iki (Kvanṭaliani, 2010, s.351) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ორვეება (ga-orketseba)” 1- İkileşmek, sayısı ikiye çıkmak 2. İkilemek; ikiletmek, ikileştirmek; sayısı ikiye çıkarmak 3. yüzde yüz arttırmak (Kvanṭaliani, 2010, s.111)’tir.

“სამი (sami)” kelimesi Türkçe anlamı üç (Kvanṭaliani, 2010, s.400) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-სამება (ga-sameba)” üçlemek (Kvanṭaliani, 2010, s.115)’tir.

“სამი (sami)” kelimesi Türkçe anlamı üç (Kvanṭaliani, 2010, s.400) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-სამვეება (ga-samketseba)” 1. üç kat artırma, üç kat artma, üç katına çıkarma, üç misline çıkarma, üç misli arttırmak 2. üç kat arttırmak, üç misli arttırmak (Kvanṭaliani, 2010, s.115)’tir.

“ოთხი (othi)” kelimesi Türkçe anlamı dört (-dü) (Kvanṭaliani, 2010, s.348) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ოთხმაგება (ga-othmageba)” 1.dörtleme 2.dörtleşmek 3.dörtleştirmek (Kvanṭaliani, 2010, s.111)’tir.

“ათი (ati)” kelimesi Türkçe anlamı on (Kvanṭaliani, 2010, s.24) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ათვეება (ga-atketseba)” on katına çıkarmak; kat kat arttırmak (Kvanṭaliani, 2010, s.74)’tir.

“ათი (ati)” kelimesi Türkçe anlamı on (Kvanṭaliani, 2010, s.24) olan kelimenin “ga-” fiil ön eki ile fiil hali “ga-ათმაგება (ga-atmageba)” On kat arttırmak; on misli etmek, on misli arttırmak (Kvanṭaliani, 2010, s.74)’tir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüz Gürcücesinde bulunan 16 fiil ön ekinin ayrı ayrı kullanım amaçları vardır. “-” fiil ön eki aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen eylemleri, “ga-” fiil ön eki içeriden dışarıya yönelik eylemleri, “gaḡa-” fiil ön eki belli bir mesafeyi aşarak karşı tarafa yönelik eylemleri, “ḡa-” fiil ön eki yukarıdan aşağıya doğru yapılan eylemleri, “ḡa-” fiil ön eki üçüncü şahsa yönelik eylemleri, “ḡa-” fiil ön eki üçüncü şahıstan birinci şahsa doğru olan eylemleri, “ḡa-” fiil ön eki dışarıdan içeriye doğru yönelmeyi, “ḡa-” fiil ön eki aşağıdan içeriye ya da derinliğe doğru yapılan eylemleri, “ḡa-” fiil ön eki bir yerden başka bir yöne doğru olan yönelmeyi, “ḡa-” fiil ön eki aşağıdan yukarıya doğru yönelik eylemleri, “gaḡa-” fiil ön eki içeriden dışarıya yönelmeyi, “gaḡa-” fiil ön eki belli bir mesafeyi aşarak birinci şahsın bulunduğu yöne yapılan eylemleri, “ḡaḡa-” fiil ön eki dışarıdan içeriye, birinci ya da ikinci şahsın bulunduğu yere yönelik eylemleri, “ḡaḡa-” fiil ön eki birinci ve ikinci şahsa doğru, yukarıdan aşağıya doğru yönelmeyi “ḡaḡa-” fiil ön eki ise karşı taraftan bu tarafa, birinci ya da ikinci şahsa doğru yönelik eylemleri ifade eder.

Yukarıda bahsedilen fiil ön ekleri, Gürcüce’de fiilin hareket yönünü ifade eder. Ancak bu görüşe ek olarak “ga- (ga-)” fiil ön ekinin; yabancı kelimeler fiil yapılırken, renkler fiil yapılırken, dini dönüşümde kullanılan ifadeler fiil yapılırken, bir milletin dili ve kültürü benimserken kullanılan ifadeler fiil yapılırken, bir şeyin sayısını arttırırken kullanılan ifadeler fiil yapılırken gibi çeşitli kullanıldığı örnekler de vardır.

Bir kelimenin “ga- (ga-)” fiil ön eki ile kullanımına yönelik bu yeni tespitler, yabancıların Gürcüce öğrenirken fiil yapma kapasitesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma, “ga-” “ga-” fiil ön ekinin kullanım alanlarından farklı bir analiz sunmakta ve diğer fiil ön eklerinden daha kolay ayrımının yapılabilmesine öncülük etmektedir. Özellikle diğer eklerin de kullanım alanları dışında incelenmesine için bir olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

4. SUMMARY

Georgian language, which is among the Iberian-Caucasian languages, is one of the oldest languages in the world. Georgian, one of the Kartvelian languages, is a remarkable language thanks to the difference of its alphabet and the richness of the Georgian language. Georgian language, one of the 14 alphabets in the world, has a phonologically related structure. In Georgian language, which is also rich in suffixes, each suffix has a different

function. In Georgian, which has 10 word types, the most complex structure is the verb category. The verb contributes to the richness and diversity of the language with its various categories. The subject of verb prefixation (ზმნისწინი/zmnists'ini) is not included in the categories of the verb. Verb prefixes (ზმნისწინი/zmnists ini) are affixes that come before the verb and add new meanings to the verb. The prefixes added to the verb roots specify the direction, meaning and time of the verb and create verbs with new meanings.

In modern Georgian, there are 16 verb prefixes (ზმნისწინი/zmnists'ini) “ა-, გა-, და-, მი-, მო-, შე-, ჩა-, წა-, გადა-, ამო-, გამო-, შემო-, ჩამო-, წამო-, გადმო-, მიმო-” Although different terms are used to denote the verb prefix (ზმნისწინი/ zmnists'ini) in Georgian literature, Akaki Shanidze started using the term verb prefix (ზმნისწინი/zmnists'ini). Each verb prefix (ზმნისწინი/zmnists ini) has a different importance in verb derivation. The study is based on the verb prefix ‘გა- (ga-)’, one of the verb prefixes (ზმნისწინი/zmnists'ini). The verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini) expresses actions from inside to outside where the first person is absent, expresses the continuity of the action, and, as with other suffixes, gives the present tense verb a future tense meaning. It is extremely important to note that the verb prefix ‘გა- (ga-)’ is not limited to the traditional functions mentioned above, but in a broader sense it expresses new conceptual expansions between language and culture, in the formation of social structure.

The article focuses on how the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists ini) contributes to the grammatical structure of Georgian, focusing on the differences in its usage. In line with these analyses, firstly, the use of the verb prefix ‘გა- (ga-)’ with words of foreign origin was focused on. In this process, it has been determined that the words from foreign languages into Georgian are made with the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini). Secondly, the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini) is used to make colours verbs. A third dimension analysed the role of the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists') in the context of religious conversion and social change. For example, it was observed that the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini) is used when a person changes his/her religious beliefs, when he/she switches from one belief to another. Fourthly, the use

of the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnistsini) to make verbs when adopting the language and culture of a nation is presented with examples. Finally, the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini), which is used to increase the number of something, was found to be used in the verb construction.

The article is extremely important in that it shows that the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnistsini) goes beyond its traditional grammatical function, contributing to the rich expressive power of Georgian and showing how the language responds to cultural interactions. In this context, it is concluded that the verb prefix ‘გა- (ga-)’ (ზმნისწინი/zmnists'ini) exhibits a dynamic structure both grammatically and semantically in Georgian.

5. KAYNAKLAR

- Arısoy, İ. (2010). *Gürcüce-Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arısoy, İ. (2022). *Türkçe-Gürcüce sözlük (თურქულ-ქართული ლექსიკონი)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, S., ve Koç A. (2017). İbrahim Arısoy'un Gürcüce-Türkçe Sözlüğü'nde yer alan Türkçe, Farsça ve Arapça kökenli sözcükler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 52,1-22.
- Peikrişvili, J. (2015). *Kartvelolojiye giriş*. Harun Çimke (Çev.) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Sağınadze, R., Peikrişvili, J. ve Çimke, H. (2015). *Gürcü Dili*. Rize: STS.
- არისტო. ქ. (1888). *პირველ-დაწყებითი ქართული გრამმატიკა*. ტბილისი: შედგენილი არ ქუთათელაძისგან.
- კვანტალიანი, ე. (2010). *ქართულ-თურქული ლექსიკონი (Gürcüce- Türkçe Sözlük)*. თბილისი.
- კვაჭაძე, ლ. (1993). *ქართული ენა*. თბილისი: რუბიკონი.
- მახაროზლიძე, თ. (2016). *ქართველური ზმნისწინების შესახებ*. *ქართველური ზმნისწინების შესახებ. იკე - ინერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*, 44, 1-9.
- ფეიქრიშვილი, ჟ. (2010). *ქართული ენის მორფოლოგია*. ქუთაისი: ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ფეიქრიშვილი, ჟ., სალინაძე, რ. (2014). *ქართული ენა*. თბილისი: უნივერსალი.
- შანიძე ა. (1980). *თხზულებანი ტ. III, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ჩიქე, ჰ. (2015). *ზმნისწინთა სემანტიკური ნიუანსები ახალ*

სალიტერატურო ქართულში. თბილისი: გამომცემლობა ინტელექტი.

- ჩიქობავა, ა. (1986). *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი ერთტომეული*. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია ენათმეცნიერების ინსტიტუტი ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია.
- ჭაბაშვილი, მ. (1989). *უცხო სიტყვათა განმარტებითი ლექსიკონი*. თბილისი: გამომცემლობა თბილისი.
- ჭუმბურიძე, ნ. (2011). თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია სალიტერატურო ენა, გ. გოგოლაშვილი (ed.) *ზმნისწინი*, içinde (ss.306-311). თბილისი.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.01.2025

Kabul Tarihi: 17.03.2025

ÖNYARGIDAN EMPATİYE: EMRAH SERBES’İN “ÜST KATTAKİ TERÖRİST” ADLI HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

From Prejudice to Empathy: An Analytical Attempt on Emrah Serbes’s Story
‘The Terrorist Upstairs’

Ferhat UZUNKAYA

Dr. Öğr. Üyesi.; Ardahan Üniversitesi
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferhatuzunkaya@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6100-0010

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Emrah Serbes, çağdaş Türk edebiyatında kendine özgü üslubu ile dikkat çeken bir yazardır. Serbes’in anlatılarında, sıradan ama etkileyici hayatlar, trajikomik unsurlar ve bireyin toplumsal normlarla çatışması ön plandadır. Kadın karakterler, çoğunlukla yardımcı figürler olarak yer almakta, anlatıların merkezinde ise erkek karakterlerin iç dünyaları ve kimlik arayışları bulunmaktadır. Bu çalışma, Emrah Serbes’in ağırlıklı olarak erkek çocuk karakterler üzerinden kurgulan Erken Kaybedenler adlı hikâye kitabında yer alan Üst Kattaki Terörist hikâyesi üzerinden birey-toplum ilişkisini, kimlik oluşum sürecini ve şiddet ve nefret tipolojisini ele almaktadır. Hikâyenin başkarakteri Nurettin’in üst kattaki komşusunu “terörist” olarak algılaması ekseninde kurgulanan olaylar, toplumdaki önyargılar, medya etkisi ve bireyin ideolojik yönlendirmelerle nasıl şekillendiğini gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, Emrah Serbes’in Üst Kattaki Terörist adlı hikâyesi yapısal ve tematik açıdan incelenmektedir. Anlatı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ele alınmaktadır. Hikâyede kullanılan metaforlar ve sembollerin anlam dünyalarının yanı sıra modern çocuk bireyin karmaşık duygu dünyası ve varoluşsal çatışmaları çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emrah Serbes, Üst Kattaki Terörist, kimlik, öteki, şiddet.

Abstract

Emrah Serbes is a writer who draws attention with his unique style in contemporary Turkish literature. In Serbes’s narratives, ordinary but fascinating lives, tragicomic elements and the individual’s conflict with social norms are at the forefront. Female characters mostly appear as supporting figures, while the inner worlds of male characters and their search for identity are at the center of the narratives. This study examines the individual-society relationship, the process of identity formation and the typology of violence and hatred through the story The Terrorist Upstairs in Emrah Serbes’s story book Erken Kaybedenler, which is predominantly fictionalized through male child characters. The events built around the protagonist Nurettin’s perception of his upstairs neighbor as a “terrorist” reveal how society is shaped by prejudices, media influence and ideological manipulation of the individual. In this study, Emrah Serbes’s story The Terrorist Upstairs is analyzed structurally and thematically. The narrative is analyzed at both individual and social levels. In addition to the worlds of meaning of the metaphors and symbols used in the story, the complex emotional world and existential conflicts of the modern child individual are analyzed.

Keywords: *Emrah Serbes, The Terrorist Upstairs, Identity, other, violence.*

1. GİRİŞ

Emrah Serbes, çağdaş Türk edebiyatında kendine özgü üslubu, kara mizah anlayışı ve toplumsal eleştirileriyle öne çıkan yazarlardan biridir. Öykü ve romana yenilikçi bir bakış açısı kazandıran yazar, eserlerinde genellikle absürt öğelerden yararlanarak gündelik hayatın sıradanlığını, derinleşen toplumsal çatışmalarla harmanlamış ve insan psikolojisini ironik bir dille anlatmıştır.

Serbes'in anlatı dünyası mizah ile gerçekliği bir araya getirirken, bireylerin içsel çatışmalarını, toplumla olan uyumsuzluklarını ve ötekileştirilme süreçlerini de ele alır. Yazarın polisiye türündeki eserleri arasında *Her Temas İz Bırakır & Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi* (2006), *"Son Hafriyat"* (2008) ve *"Hikâyem Paramparça"* (2013) yer alırken edebiyatımızda yer etmiş romanlarından bazıları *Deliduman* (2014), *Müptezeller* (2016) ve *Memnun Kalırsın* (2023) olarak sıralanabilir. İlk öykü kitabı olan *Erken Kaybedenler* (2009) ise genç erkek karakterlerin kimlik arayışı, toplumsal baskılar ve bireyin çıkmazları üzerine kurgulanmış sekiz hikâyeden oluşmaktadır.

Serbes'in öykü kahramanları çoğunlukla erkek çocuklar ve gençlerdir. Bu karakterler, sıradan ama derinlikli hayatlar süren, hüznü olduğu kadar çabuk sinirlenen ve tepkisel yapılarıyla dikkat çeken figürlerdir. Kadın karakterler ise genellikle yardımcı roller üstlenir ve çoğunlukla başkarakterin aşk nesnesi olarak işlenir. Anlatılarında erkek karakterler merkezde yer alırken onların trajik insan yazgıları kara mizahın olanaklarıyla işlenerek trajikomik bir atmosfer yaratılır. Serbes'in metinlerinde erkek karakterler hem kolaylıkla sinirlenen hem de duygularını açığa vurmaktan çekinmeyen bireyler olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda, *Üst Kattaki Terörist* adlı hikâye, bireyin ideolojik ve kültürel kodlarla nasıl biçimlendiğini ve öteki olarak konumlandığı kişiyle karşılaştığında bu algının nasıl dönüşebileceğini ele alan önemli bir anlatıdır. Hikâyenin başkarakteri olan yedi yaşındaki Nurettin, içinde bulunduğu toplumsal koşullar nedeniyle belirli ideolojik kalıplarla yetiştirilmiş ve ötekine karşı düşmanca bir tutum benimsemiştir. Ancak hikâye boyunca bu algısı, önyargıları değişime uğrar ve bireyin kimlik inşa sürecinin toplumsal kodlarla nasıl şekillendiği gözler önüne serilir. Bu açıdan hikâye, bireyin ötekine duyduğu nefretin, empati ve karşılaşmalar yoluyla nasıl dönüşebileceğini irdelemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, *Üst Kattaki Terörist* hikâyesini hem

yapı hem de izlek açısından çözümleyerek, Serbes'in anlatısının derin yapısında yatan mesajları ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle anlatı tekniği ve karakter kurgusu değerlendirilecek; ardından hikâyenin temel izlekleri olan kimlik arayışı, öteki ve şiddet incelenecektir. Son olarak hikâyede kullanılan önemli metaforlar ve semboller üzerinden hikâyenin çağdaş Türk edebiyatındaki yeri ve önemi tartışılacaktır. Bu bağlamda Serbes'in edebiyatımızda pek işlenmeyen çocuk bakış açısını kullanarak nasıl güçlü bir toplumsal eleştiri sunduğu ve birey-toplum ilişkisine dair hangi sorunsalları gündeme getirdiği vurgulanacaktır.

2. EMRAH SERBES'İN “ÜST KATTAKİ TERÖRİST” ADLI HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

“boş ver onları kardeşim,” dedi. “kimin umurundaki...”

Üst Kattaki Terörist, s. 99

Emrah Serbes'in *Üst Kattaki Terörist* adlı hikâyesi, klasik vaka düzenine uygun olarak giriş, gelişme ve sonuç bölümleriyle yapılandırılmış, kahraman anlatıcının bakış açısıyla kurgulanmış bir metindir. Kahraman anlatıcının anlatıya hâkim olması, anlatıyı bireysel deneyimlerle sınırlamakta ancak aynı zamanda okurun hikâyeyi, anlatıcının iç dünyasından takip etmesini sağlamaktadır. “Kahraman anlatıcı itibari âleme ait her türlü görünüşü dışa aksettirmede aracı konumundadır” (Aktaş 1991: 100). Bu bağlamda, Nurettin'in anlatımı, onun dış dünyayı algılama biçimine göre şekillenmekte ve diğer karakterlerin iç dünyalarına sınırlı bir erişim sunmaktadır.

Kahraman/ben anlatıcı başkışı olduğu için diğer karakterleri anlatış biçimi sınırlıdır. Diğer karakterlerin iç dünyalarını göremediğinden, şahıslar düşüncelerini dile getirmedikçe yüzeysel kalır. 1. tekil şahıs konumundaki başkışı, hikâyede anlatıcının aynileştiği kişidir. Emrah Serbes, “kendini tanıtan ben” olarak hikâyede kendi konumunu ve başkişinin hayata/olaylara karşı durumunu ve duyusunu belirler. Kahraman anlatıcı hikâyenin entrik kurgusunun şekillenmesinde son derece önemli bir yere sahiptir. “Öyküler, çevremizde sürekli tanıklık ettiğimiz, gazetelerde okuduğumuz, televizyonlarda seyrettiğimiz yaşanmışlıklara yastır. Anlatılanlar, okurun hep bildiği, gördüğü, tanıklık ettiği olaylar, durumlardır. Her zaman hayata değen yanları vardır” (Tosun, 2005: 157). *Üst Kattaki Terörist* adlı hikâyede hayata değen yan küçük Nurettin üzerinden anlatılır. Yazarın, anlatı başkışısı olarak seçtiği Nurettin'in yedi yaşında bir çocuk olması, hikâyede entrik kurguyu ve çatışmayı sağlayan değerleri ve bu değerlerin derin açmazlarını anlatması bakımından son derece manidardır.

Öykünün tematik bağlamı, toplumsal algılar, ideolojik yönlendirme ve bireyin ötekiyle kurduğu ilişki ekseninde şekillenmektedir. Serbes'in hikâyesi, sıradan bir çocuğun ideolojik olarak nasıl biçimlendirildiğini ve toplumun ona nasıl bir kimlik dayattığını gösterirken, bireyin ötekine yönelik algısının nasıl dönüşebileceğini de gözler önüne serer. Bu bakımdan *Üst Kattaki Terörist*, kimlik inşası süreçlerini toplumsal gerçeklik bağlamında ele almaktadır.

Hikâye iç içe geçmiş iki temel vaka halkasından oluşmaktadır. İlk vaka halkası, yedi yaşındaki Nurettin'in ağabeyinin Çukurca'da şehit olmasıyla başlar. Ağabeyinin ölümü, Nurettin'in dünyasını derinden sarsar ve ona toplum tarafından bir rol biçilir: O, şehit ailesinin bir ferdi olarak acısını göstermemeli, aksine dik duran bir figür haline gelmelidir. *"Ağlarsam teröristlerin sevineceğini söylediler, tuttum kendimi, hiç ağlamadım"* (s. 87). Genç yaşına rağmen ulusal medya tarafından bir kahraman figürü olarak lanse edilen Nurettin, zamanla unutulmaya başlanınca bir tür kimlik boşluğuna düşer. Ancak, üst kata bir "teröristin" taşındığını öğrenmesiyle olay örgüsü ikinci halkaya geçer ve hikâyedeki çatışma unsurları belirginleşir.

İkinci vaka halkasında Nurettin, yeni komşusunun kimliğini bir "terörist" olarak algılar ve ondan öç almayı amaçlar. Anlatıcı, ötekini kendi bilinç dünyasında bir tehdit unsuru olarak kurgular ve hikâyenin büyük bir bölümü, bu tehditle nasıl başa çıkacağını düşündüğü planlarla şekillenir. Ancak, anlatı ilerledikçe Nurettin'in ötekine duyduğu nefret, yerini bir tür meraka ve sonunda dostluğa bırakır.

Hikâyede zaman, iki farklı vaka halkasında farklı tekniklerle ele alınmıştır. İlk vaka halkasında geriye dönüş tekniği kullanılarak Nurettin'in yedi yaşına dönüşü ve ağabeyinin ölüm haberini alış süreci anlatılır ve bu bölüm birkaç günlük bir zaman dilimini kapsar. *"Ağbim yirmi yaşında bu vatan için şehit oldu. Siz büyük şehirlerin ışıklı bulvarlarında elinizi kolunuzu sallayarak rahatça yürüye bilin diye o gitti Çukurca'da mayına bastı. Ben yedi yaşındaydım o zaman"* (87). Yukarıdaki bölümle beraber ben anlatıcı öykü zamanının başlangıcı hakkında bilgiler verir. Kahraman/ben anlatıcı *yedi yaşında* başlayan olayları güçlü nedensellik bağlarıyla kuvvetlendirerek hikâyedeki çatışma unsurunun şekillenmesinde etkili olur.

Hikâyede ikinci vaka halkası sıra dizimsel bir şekilde ilerler. İkinci bölüm ise an'da işler ve birkaç haftalık zaman dilimini kapsar. Hikâyede sosyal zamana ait bazı ipuçları yakalamakla beraber kesin bir tarih verilmez.

Hikâyede, anlatıcının metni kurgulama biçimine göre şekillenen

öyküleme (anlatma) zamanı ile öykü zamanına ait görüngüler de mevcuttur. “*Stratejik bir plan yaptım. Komşu ziyareti süsü verip evine gidecektim, sonra boş bir anından faydalanarak sert bir cisimle kafasına vurup bayıltacaktım, bayılınca da artık boğazını kesiverirdim*” (s. 91). “Komşu ziyareti süsü verip evine gidecektim” ve “sert bir cisimle kafasına vurup bayıltacaktım” şeklinde ifade edilen öykü zamanının başlangıcı, öyküleme zamanı tarafından okuyucuya sunulur. Yukarıda düşüncelerin henüz eyleme geçmediğini anlatan “gidecektim” ve “bayıltacaktım” gibi ibareler öykü zamanı ile öyküleme zamanını birbirinden ayırır.

Üst Kattaki Terörist adlı hikâyede mekân unsuru, karakterlerin psikolojik durumuyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle Nurettin’in evi ve Semih’in evi arasındaki karşıtlık, karakterlerin içsel dönüşümünü anlamak için önemli bir metafor işlevi görmektedir. İki ayrı mekânda geçen olay örgüsünün birinci bölümünde Nurettin’in ağabeyinin şehit haberini aldığı kendi evi, ikinci bölümünde ise Semih’in evi hikâyenin ana mekânlarını oluşturmaktadır.

Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası* (1996: 28) adlı eserinde evi, insan ruhunun çözümleme aracı olarak görür ve bu aracın yardımıyla makro planda evi/ dünyayı, mikro planda ise insanın kendini yeniden bulacağını/ keşfedeceğini söyler. Anlatının ilk mekânı Nurettin’in yaşadığı evdir. Onun yaşadığı bu ev, toplumsal normların ufak bir profilini yansıtan evde Nurettin’i sıkıştıran/ hapseden bir görüntü çizmektedir. “*Labirent izlekli anlatılarda mekân, yalıtık ve tek boyutludur; karakter, zaman, mekân ve onu çevreleyen bütün elemanlarla hatta kendisiyle bile kavgalıdır*” (Korkmaz 2007: 403). Evdeki bu içe kapanma/labirentleşme ağabeyinin de şehit olmasıyla beraber Nurettin’i iç alma edimini gerçekleştirmeye iter. Dışarıdaki hayatın panoramasının çizildiği evde Nurettin, annesi ve babası tarafından toplumsal normlara göre *ideal insan* şeklinde yetiştirilir. Evde sürekli şehit olan ağabeyinin fotoğrafına bakarak bir şeyler yapmak isteyen Nurettin’in yaşadığı ev kapalı-dar mekâna örnektir. “*Adamlar ağbimi şehit ediyor, ben sadece camlarını kırabiliyorum. Bu işte müthiş bir adaletsizlik vardı, ağbimin duvardaki resmine bakmaya utanıyordum. Askerdeyken yazdığı ve sonradan yüzlerce kez okuduğum mektupları yeniden okumaya utanıyordum*” (s. 90). Nurettin’in yaşadığı ev, geleneksel normların hâkim olduğu, kahramanın ideolojik olarak biçimlendirildiği bir mekândır. Burada Nurettin, toplumun ve ailesinin ona yüklediği söylemleri içselleştirir. “Ağbimin duvardaki resmine bakmaya utanıyordum” ve “mektupları yeniden okumaya utanıyordum” ibareleriyle mekân Nurettin için daralır ve içinden çıkılmaz bir hâl alır. Böylelikle mekân-insan özdeşliğinde başkışı

için mekân “dört bir yandan içe doğru akmakta ve merkezde bir kum saati gibi kendisiyle beraber olanları da tüketmektedir” (Korkmaz 2007: 407). Nurettin’in duyduğu bu utanç, evin bir hapisane gibi işlev görmesiyle bağlantılıdır. Onun bilinçaltındaki imgelerinin kristalize olduğu bu ev, bir ideolojik formasyon alanıdır.

Hikâyenin ikinci mekânı konumundaki Semih’in evi, insan-mekân özdeşliği sağlaması bakımından son derece önemlidir. Nurettin ilk başlarda eve Semih’i öldürmek için gelse de daha sonra Semih’in yanında kendini güvende hisseder. Beraber film izler, yemek yer ve kitap okur. Hikâyede Semih’in evi, tam tersi bir işlev görür. İlk başta düşman olarak görülen bu mekân, zamanla Nurettin’in özgürleştiği ve düşüncelerini dönüştürdüğü bir alana evrilir. Bu ev, Nurettin için bir özgürleşme ve dönüşüm mekânı olarak görülür: “*Semih’le küsüşünce yaşamın bir anlamı kalmadı. Günler sakız gibi uzamaya başladı. Ne cinayet planları, ne bir ağız dalaşı, ne bir soğuk savaş atmosferi. Yalnızlık berbat bir şey (...) dayanamadım, gittim kapısını çaldım. Öyle baktım boş boş. Sarıldı bana*” (s. 96). Nurettin, Semih’in evinde geçirdiği vakit boyunca, öteki olarak gördüğü insanlarla paylaşım içine girer ve kendini sorgulamaya başlar. Bu, Nurettin’in hikâyedeki en büyük dönüşümünü temsil eder.

Terörist/öteki ile iletişimsizliğin sonucunda tekrar ona dönen Nurettin, Semih’in gerçek ve tek dostu olduğunu anlar. Zira ilk başlarda ötekini öldürmek için arzulayan özne/ben daha sonra ötekinin kendi parçası olduğunu anlar. “*Bu ‘Ben’, bireyin iç dünyasının aynadaki yansımasından yahut bir gölge olarak belirmesinden başka bir şey değildir*” (Orhanoğlu: 2005: 246). Böylelikle hikâyede kişiler düzleminde ülkü değerleri temsil eden Semih, Nurettin’in norm karakteridir.

Üst Kattaki Terörist adlı hikâyenin başkarakteri Nurettin’dir. O, henüz yedi yaşındayken ağabeyi Çukurca’da şehit düşer. Kahraman/ben bakış açısıyla kaleme alınan eserde Nurettin’in, ilk olarak terörist olarak adlandırdığı üst kat komşusu Semih ile tanışmasından sonra kafasındaki düşünceler değişir. Böylelikle hikâyenin ilerleyen bölümünde de Semih, Nurettin’in norm karakteri konuma geçer. Hikâyede, Nurettin’in annesi ve babası, Semih’in sevgilisi ve ocak il başkanı fon karakterler arasında gösterilebilir.

Serbes anlatılarında, genellikle ergen erkekler başkarakterdir. Bunların dışındakiler figüratif karakter grubunda değerlendirilir. Onlar karakterden çok bir tip; Forster’ın ifadesiyle düz karakterlerdir (Forster, 2010: 170). Zira en saf şeklinde düz bir karakter, tek bir fikrin veya niteliğin

sembolüdür. “(...) kız arkadaşın var, sarılıp yatıyorsun, günde kırk sefer öpüyorsun, kapıyı açmaya bile onu gönderiyorsun. Geceleri yurttan kaçıyor, senin yanında kalıyor” (s. 95). Semih’in kız arkadaşı, alıntıda görüldüğü gibi edilgen bir yapıdadır. “Yatıyor”, “öpüyor”, “gönderiliyor”, “kaçıyor” ve “kalıyor” ibareleriyle Serbes anlatılarındaki kadın kahramanların etken bir konumdan çok edilgen bir yapıya sahip olduğu görülür.

Emrah Serbes’in *Üst Kattaki Terörist* adlı hikâyesi, bireyin ideolojik ve kültürel kodlarla nasıl biçimlendiğini ve öteki olarak konumlandığı kişiyle karşılaştığında bu algının nasıl dönüşebileceğini gözler önüne serer. Hikâyede dramatik aksiyon ve entrik kurguda çatışmayı sağlayan temel unsurlar (Korkmaz 2002: 273), “ben” ve “öteki” karşıtlığı üzerinden şekillenmektedir.

Hikâyenin başkişisi, yedi yaşında ağabeyini Çukurca’da şehit veren ve anlatı anında on iki yaşında olan Nurettin’dir. Toplumsal normlar ve ideolojik olarak “*Türklük şuur ve gururu*” (s. 88) ile büyütülen Nurettin, ilk olarak ulusal medyada yeterince yer almamasıyla, ikinci olarak ise ailesinden gördüğü ilgisizlikle sarsılır. Bu darbelerle hayat karşısında varoluşsal sınırlarını keşfetmeye çalışan Nurettin, içinde bulunduğu boşluğu ağabeyinin intikamını almak isteyerek doldurmaya çalışır. Emrah Serbes’in anlatılarında sıkça görülen bu tür kırılmalar, genellikle genç ergenler üzerinden işlenir ve hikâyeyi kara mizah unsuruna yaklaştırır.

Başlangıçta Nurettin için üst kattaki yeni komşusu Semih bir “teröristtir” ve ortadan kaldırılması gereken bir tehdittir. Ancak zamanla onun da sıradan bir insan olduğunu fark eder ve kendisiyle benzer yönleri olduğunu görmeye başlar. “*Gözler kalbin aynasıysa işim çok zordu*” (s. 92). Hikâyenin sonunda bireyin toplumsal önyargılarla şekillenen kimliğinin, deneyimler aracılığıyla nasıl değişebileceği görülür.

Jean-Paul Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* eserinde belirttiği gibi öteki, bireyin kendisini tanımlayabilmesi için bir sınırdır; insan ancak ötekinin varlığıyla kendi varlığını konumlandırabilir. Bireyin kendi bilincini ancak başka bir bilinçle sınırlayacağının altını çizen Sartre, kişinin kendisini tam olarak tanımlayamadığını belirtir; çünkü kişi kendini tanımladığı anda, kendi içinde kapalı, sonlu ve değişmez bir varlık olur. Oysa bireyin bilinci sürekli oluş halindedir, ancak başka bilinçlerle karşılaştığında kendini konumlandırabilir (Sartre, 2009: 382). Bu bağlamda, Nurettin’in kendi kimliğinin oluşturulmasında ayna olan Semih’i algılayışının değişimi, öz-bilinç kazanımıyla ilişkilidir.

Nurettin’in Semih’e karşı geliştirdiği ilk algı, toplumun ona sunduğu

ideolojik bakışla şekillenir. Nurettin, Semih'i "öteki" olarak konumlandırırken, onun kimliğini kendi düşünsel sürecinden bağımsız şekilde ailesi, mahallesi ve medyanın etkisiyle belirler. Semih'in "terörist" olduğu inancı, Nurettin'in öznel bir değerlendirmesi olmaktan çok başkalarının ona dayattığı toplumsal ve politik algılar doğrultusunda şekillenir.

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde, Nurettin'in Semih'i algılayış biçimi kendi bireysel deneyimleri aracılığıyla dönüşmeye başlar. Semih ile doğrudan temas kurması, onun bir birey olarak varlığını fark etmesini sağlar. Bu süreç öz-bilinç kazanımıdır.

Nurettin'in başlangıçta Semih'i düşman olarak algılaması, onun kimlik inşasının bir parçasıdır. Ancak hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Semih'e duyduğu nefret yerini meraka ve sonunda dostluğa bırakır. Böylece öteki, bireyin kendini tanıma sürecinde belirleyici bir unsur haline gelir.

Hikâyede bireyin ideolojik yönlendirmelerle nasıl şekillendirildiği ve bunun sonucunda şiddet kültürünü nasıl içselleştirdiği açıkça görülmektedir. Nurettin, ailesinden ve mahallesindeki "Ocak"tan aldığı telkinlerle, üst kattaki komşusunu öldürmenin haklı bir eylem olduğuna inanır. Bir noktada ailesinin bu konuda harekete geçmemesi üzerine Ocak il başkanına giderek, Semih'in öldürülmesini talep eder. İl başkanının yönlendirmesiyle Semih ağır bir şekilde dövülür. Ancak Nurettin için bu yeterli değildir:

"Başkan sağ olsun hemen dövdürdü teröristi. Apartmana girerken pencereden gördüm, zor yürüyordu, ağzını burnunu eline vermişler. Bir hafta evden çıkamadı. Ama yetmez. Sadece dövmekle olmaz ki. İki hafta bekledim, başka icraat yok, terörist iyileşti, sokaklarda elini kolunu sallayarak gezmeye başladı" (s. 89).

Öteki'nin bırakın apartmanda yaşamasını, nefes alıp vermesini bile istemeyen Nurettin, Semih'i kendi elleriyle öldürmeye karar verir. Annesinin silahı saklaması şiddetin önüne geçilme çabasını temsil etse de Nurettin başka yollar arar. Kuyumcudan annesinin bileziklerini bozdurup pompalı tüfek almak istemesi, onun çocuk yaşta bir ideolojik fanatizme sürüklendiğini gösterir. Silah alamayınca ise öfkesini Semih'in penceresini taşıyarak çıkarmaya çalışır. Ancak zamanla öfke ve nefret, yerini bir tür empatiye bırakır.

Nurettin'in şiddeti içselleştirme süreci ideolojik yapılanmaların etkisiyle gerçekleşir. Hikâyenin başında, Nurettin şiddeti bir savunma ve adalet mekanizması olarak görmektedir. Ağabeyinin şehit olması, ona

toplum tarafından belirli bir kimlik atfeder. Ancak burada önemli olan, Nurettin'in öfkesinin doğal bir refleks olmaktan çıkıp öğrenilmiş bir pratik haline gelmesidir. Zira o, içinde yaladığı toplumun dil pratikleriyle düşünmeye başlar.

Cam kırma olayı üzerine iki üç gün sinirleri yatışan Nurettin, bir zaman sonra içindeki ateşin yeniden alevlendiği düşünür. Daha sonra komando bıçağı ile *öteki*'ni öldürmek ister. Komando bıçağı, Nurettin'in ideolojik olarak içselleştirdiği şiddet kültürünün bir simgesidir. Bir yolunu bulup üst kata çıkmanın yollarını arayan Nurettin'in, on iki yıllık ömründe adam öldürmeyi düşünmesi onun trajik yazgısını da belirlememize yardımcı olur. Silahın annesi tarafından saklanması, şiddetin önüne geçilme çabasını temsil eder.

Hikâyede toplumsal değerlerin aşağıdan yukarıya doğru etkin bir biçimde yayılma gösterdiği görülür. En alt tabakada Nurettin ile başlayan bu silsile sırasıyla; Nurettin>aile>apartman>mahalle>toplumsal norm/lar olarak şematize edilen, en alttan başlayarak birbirini determine eden; bazen de en üstten başlayarak birbirine doğru yayılan/akan bu silsile hikâyenin iskeletini oluşturan temel değerlerin bireysel ve toplumsal açmazlarını gösterir.

Hikâyede üst kat, bilinçaltındaki bilinmezlikleri ve ötekine duyulan korkuyu temsil eden metaforik bir mekândır. Nurettin için üst kata çıkmak, onun bilinçdışı korkularıyla yüzleşmesi anlamına gelir. Üst kata çıkmak sadece fiziksel bir eylem değil, psikolojik bir eşiğin aşılmasıdır. Üst kat, Nurettin için hep bir bilinmezliklerle dolu bir mekân olarak hikâyede yerini alır. Nurettin'in üst kata çıkmayı arzulayıp bilinmezliklerin üzerine gitmesiyle beraber hikâyede çeşitli mekânlarda geçen olaylar Nurettin'in üst katına, öteki'nin evine taşınmış olur. Üst kata ilk çıkışı da böylesine bir heyecan ve bilinmezliklerde doludur: *"Karnıma bir ağrı girmişti, kalbim güm güm atıyordu. Heyecanı kaldıramadım, geri kaçtım. Savaş psikolojisi işte"* (s. 91). Nihayet üst kata çıkıp "terörist" ve onun terörist arkadaşı olduğunu düşündüğü kız ile tanışır. Nurettin/ben'in öteki ile karşılaşması kahraman bakış açısıyla şu şekilde görüntülenir:

"terörist içeriden, "kim geldi?" diye seslendi.

"alt komşunun oğlu canım!"

Terörist, "merhaba," deyip elini uzattı, pis pis sırttı. "ben Semih" kod adıdır, yemezler canım. Ben yedi yaşından beri terörle mücadele ediyorum, neler gördüm geçirdim. Elini sıktım, "ben de Nurettin," dedim. Bırakmadım avucumdaki eli, gözlerinin içine baktım, "gerçek adım tabii." Güldü. Sevimli görünmeye çalışıyordu" (s. 92).

Semih'in ismini söylemesi, Nurettin'in ötekine karşı ilk farkındalığını uyandırır. Öteki'nin yalnızca ideolojik etiketlerden ibaret olmadığını anlamaya başlar. Onun da sıradan bir insan olduğunu fark ettikçe içindeki düşmanlık çözülmeye başlar.

İnsan, varoluşunda hem yapıcılığı hem de yıkıcılığı aynı anda barındırır. Başlangıçta Semih'i öldürmeyi planlayan Nurettin, zamanla onu bir birey olarak görmeye başlar ve aralarında bir bağ kurulur. Hikâyenin sonlarında Semih ve Nurettin arasındaki ilişki, önyargıların ve ideolojik kalıpların bireysel deneyimlerle aşılabileceğini gösterir. Ben ile öteki arasındaki bu varlık alanı kavgası ben'in öteki ile olan eytişimsel varlığından haberdar değildir. Korkmaz'ın da belirttiği gibi *“Öteki, Ben'in sınırlarını belirleyen, olanaklarını keşfettiren ve zaman zaman da Ben'i tanımlayan niteliğiyle olumlu bir değer olarak kabul edilir”* (Korkmaz 2008: 17). Nurettin öteki'nin farkına varmasıyla beraber ona derin bir sevgi beslemeye başlar ve öteki ile zaman geçirmeyi arzular:

“Biralarla, Avrupa sinemasıyla, geniş arkadaş çevresiyle, fıstık gibi kız arkadaşıyla kandırmıştı beni” (s. 96).

Gasset, *İnsan ve Herkes* adlı eserinde ben ve öteki arasındaki ilişkinin karşılıklı veya birbirine dönük olduğundan bahseder (Gasset 2001: 91). Böylelikle hikâyenin sonlarına doğru Nurettin-Semih özdeşlikliği etkin bir şekilde artarak devam eder. Ben, öteki'nin farkına varmasıyla beraber kendi özünü kavrama yoluna da gider. Böylelikle yanlış anlaşılmalardan sonu Nurettin'in Semih'e duyduğu kin ve nefret yerini sevgi ve saygıya bırakır. Hikâyenin ana matrisini oluşturan bu birbirine akma potansiyeli, varlığı ile özü arasında sıkışan/ hapsolan bireyin kendiliğinin keşfini de beraberinde getirir.

Hikâyenin dramatik aksiyonu ilerledikçe Nurettin'in karakter gelişimi belirginleşir. Başlangıçta içine kapalı, yalnızca toplumsal normlarla hareket eden bir bireyken Semih ile kurduğu bağ sayesinde insani yönlerini keşfetmeye başlar. William L. Randall'a göre olay örgüsünün gelişimiyle birlikte karakterin duygusal, zihinsel, ahlaki ve ruhsal olarak büyümesi mümkündür (Randall 1999: 164). Nurettin de bu süreçte yalnızca yaş olarak büyümeyi, aynı zamanda insani yönlerini yeniden keşfeder.

Kişiler düzeyinde karşı değerler grubuna önyargılı insanları alabiliriz. Çünkü ülkü değerleri kişiler bazında temsil eden Nurettin'in ve Semih'in karşısında önyargılı insanlar vardır. Bu tip insanlar, peşin hükümlerle insanları yaftalarken onların varlık alanlarını da ihlal etmiş olurlar. Onların insan olarak başka bir insana akmasının önündeki set olan

önyargılı insanlar evrensel anlamda insan hayatının özerkliğine de saygı duymayarak “*sanatkârın olumsuzladığı değer, kabul ve inanışların oluşturduğu*” (Korkmaz, 2002: 273) karşı değer grubunda yer alırlar.

Kavramlar düzeyinde ülkü değerleri temsil eden en önemli kavram barıştır. Barış ile insanoğlu arkaik dönemden beri süregelen bilgi ve birikimlerini devam ettirebilirken aynı zamanda bu nüveyi gelecek kuşaklara da aktarma işleviyle olumlu bir değer olarak kabul edilir. Savaşın bütün yıkıcılığına karşı barış, insanın yapıcılığının sembolüdür.

İnsanoğlu, fenomenolojik anlamda içerisinde yapıcılığın ve yıkıcılığın bütün birikimlerini taşır. Böylelikle içindeki bu özü istediği gibi yönlendirebilirken aynı zamanda yönlendirilir de.

Kavramlar düzeyinde karşıt değerleri temsil eden en önemli kavram savaştır. Ülkü değer grubundaki barış ile çatışma halinde olan savaş, kelime olarak zaten içinde yıkıcılığı barındırır. Savaş ile insanlığımızın bütün bilgi ve birikimi de geri gelmeyecek şekilde sekteye uğrar. Geçmiş ile gelecek arasındaki bu duvar/savaş insan kazanımlarının şüphesiz en lanetlisi ve en bedbahtıdır.

İnsan sevgisi, hikâyenin diğer önemli bir kavramıdır. Ötekini bütün halleriyle sevmek, evreni ve şeyleri belli bir bilinç düzeyinde kavramak zorunda olan insanlar/toplumlar mutlaka ötekini sevmeli, ona akmalıdır. Birbirini zincir gibi tamamlayan ben ve öteki evrensel anlamda varoluş dizgesinin tamamlanmış hali olarak görülebilir. Herkesin birbirinin aynısı olduğu toplumda yaşamak insanlığımızın önündeki tek tip insan profilini yansıtması bakımından son derece düşündürücüdür. Hikâyenin sonunda Nurettin’in Semih’e sarılması, toplumsal olarak öğretilen düşmanlıkların bireysel deneyimler sonucu kırılabilceğini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, Emrah Serbes’in *Üst Kattaki Terörist* adlı hikâyesinde birey-toplum ilişkisi, kimlik oluşum süreci ve ötekiyle yüzleşme deneyimi ele alınmıştır. Hikâye, genel kabullere ve sloganik söylemlere eleştirel bir bakış getirerek “ben” ve “öteki” kavramlarını sorunsallaştırır. *Erken Kaybedenler* adlı öykü kitabının genel temasıyla da örtüşen bu metin, çocukluk ve ergenlik dönemine dair toplumsal ve bireysel açmazları gözler önüne serer.

Serbes’in anlatılarında çocukluk ve ergenlik, yalnızca bireyin büyüme sürecini değil aynı zamanda toplumsal normların, ideolojik

söylemlerin ve medya etkisinin birey üzerindeki baskısını da ortaya koyan bir araç işlevi görür. Türk edebiyatında çocuk karakterler sıklıkla işlense de Serbes'in yaklaşımı, onların duygusal dünyalarını ve çatışmalarını gerçekçi, absürt ve ironik bir dille ele alması bakımından farklılaşır. Kara mizah ve dramatik unsurların iç içe geçtiği bu hikâyede, çocukluk masumiyetle değil, toplumun yüklediği ideolojik anlamlarla şekillenmiş bir kimlik süreci olarak sunulur.

Sonuç olarak hikâye, insanın kendini ve ötekini tanıma sürecinde maruz kaldığı ideolojik yönlendirmeleri, bireyin iç çatışmalarıyla nasıl aşmaya çalıştığını ortaya koyar. Serbes, modern bireyin kimlik inşasında karşılıkların ve çelişkilerin kaçınılmaz olduğunu gösterirken aynı zamanda bireyin kendini ve ötekini anlamadan toplumsal düzene uyum sağlamasının mümkün olmadığını vurgular. Hikâyenin sunduğu dönüşüm süreci, bireyin varoluşsal keşfi açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

4. SUMMARY

Emrah Serbes is one of the prominent writers in contemporary Turkish literature with his unique style, black humour and social criticism. The author, who brings an innovative perspective to stories and novels, often uses absurd elements in his works, blends the banality of everyday life with deepening social conflicts and describes human psychology in an ironic language. Serbes's narrative world combines black humour and reality, while also dealing with the inner conflicts of individuals, their incompatibility with society and their marginalisation processes. The author's works in the detective genre include *Her Temas İz Bırakır & Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi* (2006), *Son Hafriyat* (2008) and *Hikâyem Paramparça* (2013), while some of his novels that have made a place in our literature can be listed as *Deliduman* (2014), *Müptezeller* (2016) and *Memnun Kalırsın* (2023). His first book of short stories, *Erken Kaybedenler* (2009), consists of eight stories about young male characters's search for identity, social pressures and the dilemmas of the individual.

This study analyses Emrah Serbes's story *The Terrorist Upstairs* on the axis of individual-society relationship, identity formation process and perspective on the other. Serbes' narrative style, which combines black humour and social criticism, allows for a deep analysis in the context of childhood, prejudices and identity construction in this story. Nurettin, the protagonist of the story, appears as a child who has been raised with certain ideological codes by the society after the martyrdom of his martyred brother

and who harbours hatred and enmity against the other. His perception of his upstairs neighbour as a ‘terrorist’ reveals the impact of social norms on the individual and the role of media and ideological guidance in identity construction.

The story is important in terms of showing how an individual’s perception of the other can change through experiences. The empathy Nurettin develops over time towards his neighbour, whom he initially sees as an enemy, represents his inner transformation. The metaphor of the upper floor symbolises the process of confrontation with unknowns and fears, and points to the ideological and psychological transformation of the character in the context of space-human identity. The dramatic action and conflict elements in the story are shaped through the opposition of self and other, emphasising how social prejudices can be overcome through individual experiences.

In the study, the structure part of the narrative is analysed in the context of point of view and narration, plot, time, place and persons, and the plot part is analysed in the context of identity construction, violence and ideological orientation processes. By analysing the metaphors and symbols used in the story, it is discussed how the individual is shaped in the face of social perceptions. As a result, the story titled ‘The Terrorist Upstairs’ is evaluated as a striking text in modern Turkish literature that describes the complex emotional world of the child individual, the identity formation process shaped by ideological orientations and how the hatred of the other can be transformed through empathy.

5. KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman sanatı ve incelemesine giriş* (2. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası*. (Çev. A. Derman). İstanbul: Kesit Yayıncılık
- Gasset, O. (2011). *İnsan ve herkes*. 2. bs. (Çev. N. G. Işık), İstanbul: Metis Yayınları
- Korkmaz, R. (2002). Romanda dramatik aksiyonu sağlayan değerlerin görüntü seviyeleri üzerine bazı öneriler. *Scholarly Depth and Accuracy-Lars Johanson Armağanı*, Yay. Haz. Nurettin Demir, Fikret Turan, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007). Romanda mekânın poetiği. *Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan* içinde (ss. 399-415). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Orhanoğlu, H. (2005). Anlatı kişilerinde ‘özne’ tavrının işlevsellikleri yahut ‘Ben’in hâlleri. *Hece: Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*. (2. bs.). Ankara: Hece Yayınları.
- Randall, W. L. (1999). *Bizi ‘biz’ yapan hikâyeler (kendimizi yaratma üzerine bir*

- deneme*). (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartre, J-P (2009). *Varlık ve hiçlik / Fenomenolojik ontoloji denemesi*. Çev. T. Ilgaz ve G. Ç. Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Serbes, E. (2009). *Erken kaybedenler*. (4. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosun, N. (2011). *Modern öykü kuramı*. Ankara: Hece Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 02.12.2024

Kabul Tarihi: 14.04.2025

BAVYERA DEVLET KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN AL-QUR'ÂN- BSB COD.ARAB.1 ENVANTER NUMARALI MUSHAF-I ŞERİF'İN TEZHİP ÖZELLİKLERİ

**Illumination Features of Mushaf-i Sharif with Inventory Number al-Qur'ân-
Bsb Cod.Arab.1 in the Bavarian State Library**

Burcu ER

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
er84burcu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2847-0245

Pınar TOKTAŞ

Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Sanat ve Tasarım Fakültesi
pinar.toktas@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1546-6578

Serpil MÜFTÜOĞLU

Yüksek Lisans; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
serpilseker19ss@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-2094-0062

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Tarihi Orta Asya'ya dayanan İslâm sanatlarının önemli bir kolu ve hat sanatının bütünleyicisi olan tezhip sanatı, altın ve çeşitli renklerdeki boyalar kullanılarak, stilize yahut yarı stilize motiflerle elyazması kitaplara, fermanlara, hüsn-i hat levhalara vd. yapılan bezemelere denilmektedir. Yazma eserlerin içerisinde, en yoğun ve en ince müzehhepli sayfalar ise Mushaf-ı Şerif'lerde görülmektedir. Mushaf-ı Şerif'lerin zahriye, serlevha, sûrebaşları, hatime sayfası, gülleri ve durakları dönem bezeme üslûbu doğrultusunda eşsiz incelik ve güzellikte tezhip örnekleriyle bezenmiştir. Bu araştırma, tarama modelinde bir betimleme çalışmasıdır. Araştırmada, Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Al-Qur'ân- BSB Cod.arab.1 envanter numarasıyla açık erişimde yer alan Mushaf-ı Şerif'in müzehhep sayfalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda tezhipli alanların teknik, motif, renk ve kompozisyon özellikleri incelenerek bugünkü durumu belgelenmeye çalışılmış, desenlerin bire bir çizimleri yapılmıştır. Mushaf'ın cild özellikleri belirlenmiş ancak desen net biçimde seçilemediğinden çizimleri yapılamamıştır. Sonuç olarak, Mushaf'ın zahriye, serlevha, sûrebaşları, hatime sayfası, gülleri ve durakları müzehhep olup dönem bezeme üslûbunu yansıtmaktadır. Mushaf'ın içinde yer alan bezemeler geometrik bezeme ve rumi üslûptadır. Bezemelerde altın hâkim olup kırmızı, beyaz, siyah, sülyen, yeşil, lacivert, açık mavi, turuncu gibi renkler kullanılmıştır. Sûrebaşı bezemelerinde uygulanan zeminleri kâğıt renginde bırakılmış münhâni üslûplu boyama tarzı ile 14. yüzyıl Memlük sanatçısı Sandal ismiyle anılan Ebu Bekir'e atfedilen "Sandal" üslûbuyla benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mushaf-ı Şerif, Mushaf Tezyinatı, Tezhip Sanatı.

Abstract

The art of illumination, which is an important branch of Islamic arts dating back to Central Asia and an integral part of the art of calligraphy, is the decoration of manuscript books, edicts, hüsn-i hat plates, etc. with stylized or semi-stylized motifs using gold and paints of various colors. Among the manuscripts, the most dense and finest pages with illumination are the Mushaf-i Sharifs. The zahriye, serlevha, sûrah heads, hatime page, roses and stops of the Mushaf-i Sharifs were decorated with illumination examples of unique delicacy and beauty in line with the decoration style of the period. This research is a descriptive study in survey model. The aim of this study was to examine the illuminated pages of the Mushaf-i Sharif in the Bavarian State Library under the inventory number Al-Qur'ân- BSB Cod.arab.1. For this purpose, the technical, motif, color and composition characteristics of the illuminated areas were examined to document their current state, and one-to-one drawings of the patterns were made. The binding characteristics of the Mushaf were determined, but drawings could not be made because the pattern could not be clearly distinguished. As a result, the Mushaf's zahriye, serlevha, and hatime pages, as well as the sûrah heads, roses, and stops, are decorated and reflect the decoration style of the period. Geometric ornamentation and rumi style are applied in the ornaments inside the Mushaf. Gold is predominant in the ornaments, and colors such as red, white, black, sulyen, green, dark blue, light blue, and orange are also used. It has been determined that the munhani style painting style applied in the sûrah head decorations, whose grounds are left in paper color, is similar to the "Sandal" style attributed to the 14th century Mamluk artist Abu Bakr, who is known as Sandal.

Keywords: Mushaf-i Sharif, Mushaf Decoration, Illumination.

1. GİRİŞ

Ana malzemesi altın olan ve yapımında farklı renkte boyaların da kullanıldığı tezhip sanatı, kaynağını Orta Asya'dan almakla birlikte özellikle Müslümanların kutsal kitaplarını en güzel şekilde bezeme istekleri doğrultusunda, İslâm dünyası içinde yayılmış ve sevilerek uygulanan bir sanat dalı olmuştur (Çetintaş ve Karaöz, 2008, s. 71). Böylelikle tezhip sanatı İslâm coğrafyasında yer alan farklı sanatkârlar ve onların ekolleri tarafından çeşitlilik kazanarak gelişme göstermiştir (Güney, 2013, s.133).

İlk olarak Kuran'ın VIII. yüzyılın başlarında ciltli kitap haliyle karşımıza çıkmasından kısa bir zaman sonra bünyesine süsleme yani tezyinat dahil edilmiştir. Kur'an'daki ilk bezeme zahriye sayfalarında görülmüş olup daha sonraları serlevha, sûrebaşları, hatime sayfası, güller ve duraklar dönem bezeme üslûbu doğrultusunda tezyin edilmiştir. 1001'de Bağdat'ta Hattat İbnü'l Bevvab olarak da tanınan Ali b. Hilal el-Bağdadi tarafından istinsah edilmiş bir el yazması Mushaf'ı Şerif, akışkan nesih el yazısı ve hiçbir şekilde kısıtlanmamış tezhibi ile İslâm medeniyetinin kitap sanatında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İbnü'l Bevvab'ın geometrik, geçme ve rumi üslûpta hazırladığı bu tezhip uygulaması görünüş olarak XI. yüzyıl nüshalarına da ilham kaynağı olmuştur (Tanındı, 2016, s. 77-101). Bunun gibi Emeviler, Abbasiler, Memlukler, İlhanlılar, Timurlular, Türkmenler, Safeviler ve elbette uzun müddet İslâm sancaktarlığını yapmış Selçuklu ve

Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze intikal etmiş eserler hem yapıldıkları dönemde birbirlerini etkilemişler hem de bizlere devirlerinin tezvinat özellikleri hakkında bilgi veren kültürel miras olmuşlardır (Detseli, 2019: 438). Ayrıca oluşan üsluplar sadece yazma eserlerde değil dönemin farklı sanat alanlarına da yansımış ve sanatkâr göçleriyle Batı Türkistan'dan ve Gazne'den, İsfahan'a, Bağdat'a Kuzey Mezopotamya'ya, Anadolu'ya yayılmıştır (Tanındı, 2015, s. 245). Bütün bunlar İslâm dünyası olarak ele alınan bu geniş coğrafyada bir İslâm sanat birliğinin var olduğunu göstermektedir. Ancak İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında tezhip sanatında yapılan bezemelerin motifleri birbirine paralel bir şekilde gitse de her toplumun kendi zevk ve ruhunu yansıttığı bir üslup görülmektedir. Bu durum İslâm dünyasına son derece zengin çeşitlilikte ve güzellikte sanat eserleri kazandırmıştır.

Tezhip sanatı Mushaf-ı Şerif'leri ve birbirinden değerli el yazma kitapları, levhaları bezerken rastgele tasarlanıp uygulanmamıştır. Her bir tezhip uygulaması tahayyül, tasarım, matematik, ölçüm, altın oran, geometrik sistemler, desenler, çizgiler ve renk çeşitleri ile oluşan biçimler üzerine adım adım inşa edilmiştir (Kafalier Dönmez, 2020, s. 62). Aynı zamanda altının, lacivertin, kırmızının ve diğer birçok rengin birbirleri ile olan uyumu gökyüzünü, güneşi, evreni ve devinimi anlatan ikonografik yorumları, tezhip sanatının yüzyıllardan günümüze gelen ana yapısını oluşturmuştur (Üçer, 2016, s. 325).

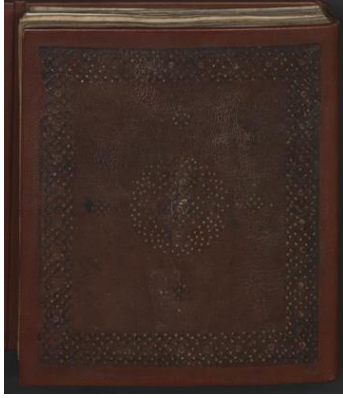
Araştırmada Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde açık erişimde yer alan Al-Qur'ân- BSB Cod.arab.1 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in tezhipli sayfalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda tezhipli sayfaların teknik, motif, renk ve kompozisyon özellikleri belirlenmeye çalışılmış, müzehhep varakların birebir çizimleri yapılmıştır. Bulgular dönemin tezhip özellikleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. İncelemeler eserin dijital görselleri üzerinden yapılmıştır. Esere ilişkin detaylı bilgiler Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde görevli kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

2. BULGULAR VE YORUMLAR

Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Al-Qur'ân- BSB Cod.arab.1 envanter numarası ile açık erişimde yer alan Mushaf-ı Şerif 22x20 cm ölçülerinde olup XIII. yüzyıla tarihlenmektedir. Mushaf, nohudi renk aharlı kâğıt üzerine yirmi beş satır halinde kahverengi, siyah (is), kırmızı, lacivert ve zer mürekkeple Endülüs hattı ve kûfi hat üzeredir. Mushaf'ın varak numaralandırmaları yapılırken kütüphane tarafından verilen numaralandırma esas alınmıştır. Mushaf-ı Şerif'in ketebe sayfasında yer alan bilgide 624

yılıının Muharrem ayında İsbiliyye’de tamamlandığı yazmaktadır. Mushaf’ın tezhiplerinde kullanılan altında ve renklerde yer yer dökülme, dağılma, kâğıt yüzeyinde lekelenme ve yıpranma mevcuttur.

Mushaf’ın cildiyle ilgili Bavyera Devlet Kütüphanesi Koruma ve Restorasyon Enstitüsü Malzeme Bilimi ve Sanat Teknolojisi Bölümü görevlisi Dr. Thorsten Allscher’den alınan bilgilere göre; Cod.arab.1 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif’in 1970 yılında kitap bloğu yeniden ciltlenmiş, sırt dahil cilt ve başlıklar yenilenerek restore edilmiştir. Ciltlerin eski kapakları (deri) yeni cilde aktarılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda Mushaf’ın orijinal cilt kapağının korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Mushaf’ın eski cilt kapaklarının yeni cilt kapağına aktarılması sebebiyle ciltte renk farklılıkları görülmektedir. Orijinal cildin rengi kahverengi iken yeni cildin rengi kırmızı kahve rengindedir (Şekil 1-2).

Şekil 1. Bavyera Devlet Kütüphanesi al-Qur’ân-BSB Cod.arab.1 nolu Mushaf’ın cild üst kabı

Şekil 2. Bavyera Devlet Kütüphanesi al-Qur’ân-BSB Cod.arab.1 nolu Mushaf’ın cild alt kabı

2.1. Cilt Bezemesi

Cildin alt kap, üst kap, sertab ve miklebi mevcuttur. Cildin alt kap ve üst kap bezemesi ¼ simetri planlı olup merkezde daire formu madalyon yer almaktadır. Yıpranmadan dolayı bezeme net biçimde seçilememiştir. Madalyonun içerisi içten dışa doğru incelendiğinde; ortada kare biçiminde, içerisinde küçük daireler ve altın noktalar işlenmiş zencerek geçme bulunmaktadır. Altının yer yer döküldüğü görülmüştür. Madalyon, içerisinde altın noktaların yer aldığı zencerek geçme ile tamamlanmıştır. Dört köşede bulunan iki altın nokta arasındaki salbekler kare biçiminde olup içerisinde altın noktalar işlenmiş zencerek geçme bulunmaktadır (Şekil 3). Cild madalyondaki bezemeye benzer altın noktalar işlenmiş zencerek bordür ile

tamamlanmıştır (Şekil 4).

Şekil 3. Al-Qur'an-BSB Cod.arab.1 nolu Mushaf'ın alt kap madalyon ve salbek detay görünümü.

Şekil 4. Al-Qur'an-BSB Cod.arab.1 nolu Mushaf'ın alt kap bordür detay görünümü.

Cildin miklebi, alt kapta yer alan bezemeye benzer biçimde tezyin edilmiştir. Miklep kısmında salbeklerde yer alan altın noktalar işlenmiş kare zencerek geçme uygulanmıştır. Miklep, alt kapta yer alan altın noktalar işlenmiş zencerek bordür ile nihayetlenmiştir (Şekil 5). Cildin yan kâğıtlarında ebrulu kâğıtlar kullanılmış olup üzerinde Bavyera Devlet Kütüphanesine bilgilendirme etiketi yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 5. Cildin miklebinde yer alan bezeme.

Şekil 6. Yan kâğıtta yer alan Bavyera Devlet Kütüphanesi'ne ilişkin bilgilendirme etiketi.

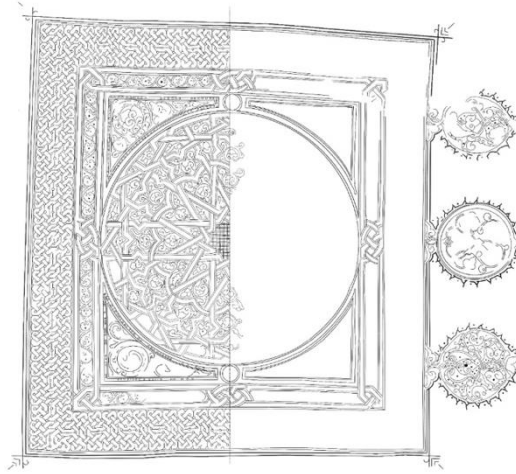
2.2. Zahriye Tezhibi

Eserin 1b varağında yer alan zahriye tezhibi $\frac{1}{4}$ simetrik planda ortada daire ve köşebentlerle kare biçiminde düzenlenmiştir. Kâğıt yüzeyinde

lekelenme, yırtılma ve kopmalar mevcuttur. Bezemede kullanılan renklerde ve altında dökülmeler görülmüştür. Mushaf'ın 2a varlığında da benzer zahriye tezhibi yer almaktadır ancak daire içerisindeki paftaların renklendirilmesi ve iç pervazın bir kısmında uygulanan bezemede farklılık bulunmaktadır.

Şekil 7. Mushaf'ın 1b varlığında yer alan zahriye tezhibi.

Çizim 1. Mushaf'ın 1b varlığında yer alan zahriye tezhibi desen çizimi.

Zahriye tezhibi içten dışa doğru incelendiğinde; ortada cedvellerle ve ince bordürle birleşen bir daire yer almaktadır. Daire, on iki kollu yıldız ve onun içlerinden geçen dilimli formla tamamen doldurulmuştur. Dairenin ortasına, altın kenarları siyahla tahrirli ipliklerle kafes görüntüsü verilmiştir.

Kafesin zeminleri, bir kısmı dökülmekle birlikte lacivert ve kırmızı ile renklendirilmiştir. Yıldız formunun kolları arasında oluşan paftaların zeminleri yer yer kırmızı ve lacivert ile renklendirilmiş, içlerinde siyahla tahrirli altınla tek motif yahut geniş paftalarda helezon biçiminde rumi üslûpta bezenmiştir. Lacivert zeminli paftalarda zeminin ilk önce altınla doldurulup daha sonra lacivert ile renklendirildiği dökülmelerden anlaşılmaktadır. Dökülme sebebiyle lacivert zeminin yer yer yeşil rengi anımsattığı görülmektedir. Paftalarda zemin üzerinde aralıklı olarak beyaz ile üç nokta işlenmiştir. Merkeze yerleştirilen bu daire yanlardan ve ortalarından iç pervaza dayalıdır.

Köşebentlerde kırmızı zemin üzerinde, siyahla tahrirli, altınla renklendirilmiş helezon biçiminde rumilerden oluşan desen uygulanmıştır. Köşebentler benzer biçimde tezyin edilmiş olup zeminin önce sıvama altınla doldurulduğu daha sonra kırmızı rengin uygulandığı dökülmelerden anlaşılmaktadır.

Köşebentler siyahla tahrirli altın iplik, siyah üzerine beyaz nokta ile ince arasu ve üzeri iğne perdahlı altın cedvel ile çevrelenmiştir. Perdahlı altın cedvel, köşebentler ile birlikte ortada yer alan dairenin tamamını çevrelemektedir. Dairenin alt ve üst kısmında, köşebentlerin arasında yer alan küçük dairenin içerisi sıvama turuncu ile renklendirilmiştir. Dairenin üzerinde bezeme olup olmadığı dökülme sebebiyle seçilememektedir. Daire siyahla tahrirli altın cedvelle çevrelenmiştir.

İç pervaz $\frac{1}{4}$ simetrik planda düzenlenmiştir. Siyahla tahrirli iki sıra altın iplik arasındaki iç pervazın zemini sıvama altınla renklendirilmiş üzerine siyahla tahrirli sürgit tarzında rumi desen uygulanmıştır. İç pervazın orta ve köşelerinde geçme yapılmıştır.

Dış pervazda altın zemin üzerine siyahla geniş zencerek geçme uygulanmıştır. Dış pervaz siyahla tahrirli altın iplik, kırmızı ve siyah kuzu, dört köşede lacivert sade tığlar ile nihayetlendirilmiştir.

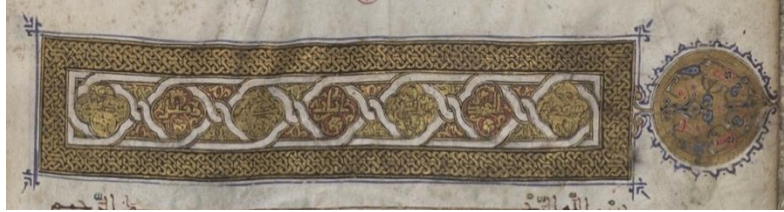
Güller dönem bezeme üslûbu doğrultusunda altın cedvele yahut ipliğe bitişik biçimde yatay olarak düzenlenmiştir. Mushaf'ın zahriye tezhibinin sağında üç adet gül bulunmaktadır. Güllerden ikisi benzer biçimde tezyin edilmiş olup ortada yer alan gül farklı biçimde bezelidir. Birinci ve üçüncü güller damla formunda, $\frac{1}{2}$ simetrik planda rumi üslûpta bezenmiştir. Siyahla tahrirli altın rumiler kırmızı ile detaylandırılmıştır. Bu güllerin zemini kâğıt renginde bırakılmış, zeminde yer yer lacivert noktalar uygulanmıştır.

Güllerin deseninde zeminin boyanmayışı sandal üslûbundaki eserleri anımsatmaktadır. Sandal üslûbu; “1300’lü yılların ilk dönemlerinde yapılan Memlük eserlerinde baş tasarımcı olarak Sandal lakabıyla tanınan Ebu Bekir’e atfedilen geometrik düzenin hâkim olduğu kompozisyonlarda çok kollu yıldızların, çokgenlerin, geçmelerin, cedvellerin ön planda olduğu rumi motiflerin tombul ve irice kullanıldığı üslûptur (Akt. Temurçin, 2016, s. 40; Demircan Aksoy, 2014, s. 269). Ayrıca zemini tamamen boyama gibi bir kaygıya sahip değildir, bu yüzden de motifler arasında kâğıt rengi görülmektedir (Akt. Güney, 2013, s. 134).

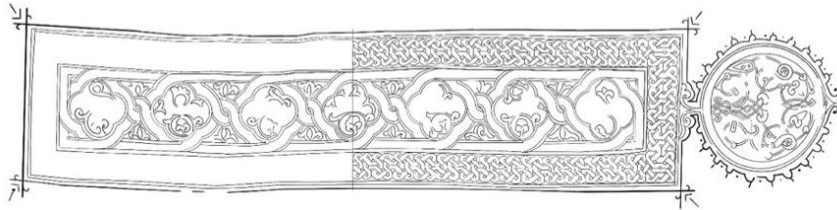
Ortada yer alan damla formundaki gülün içerisi $\frac{1}{2}$ simetrik planda tezyin edilmiştir. Siyahla tahrirli beyaz iplik, saadet düğümü ve rumilerden oluşan desen yer almaktadır ancak dökülme sebebiyle desen net biçimde seçilememiştir. Zemin sıvama altınla renklendirilmiş olup motiflerin mavi ve kırmızı ile renklendirildiği tahmin edilmektedir. Saadet düğümlerinin arasındaki boşluklar siyahla renklendirilmiştir. Gül siyahla tahrirli altın cedvel ve lacivert kuzu ile çevrelenmiştir. Güllerin tamamı lacivert sade tığlar ile tamamlanmıştır (Şekil 7, Çizim 1).

2.3. Sûrebaşları

Mushaf’ın sûrebaşları tezhiplerini iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grup sûrebaşları dikdörtgen formda düzenlenmiş olup altın iplikler ile kitabe açılmış, altın zeminli zencerek geçme yahut sade bezemeler ile çevrelenmiştir. Güller dönem özellikleri doğrultusunda yatay ve altın ipliğe dayalı biçimde daire ya da damla formunda düzenlenmiştir.

Şekil 8. Mushaf’ın 2b varagındaki sûrebaşı tezhibi.

Çizim 2. Mushaf’ın 2b varagındaki sûrebaşı desen çizimi.

Eserin 2b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sağ taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Yatay dikdörtgen form içerisine yerleştirilen geometrik bezeme ile yedi paftaya bölünmüştür. Pafta zeminleri münavebeli biçimde altın ve kırmızı ile renklendirilmiş, yazılar zer mürekkeple yazılıp siyahla tahrirlenmiştir.

Yazı arasındaki boşluklarda kıvrım dallarla sade rumi desen işlenmiştir. Rumiler altın olup siyahla tahrirlenmiştir. Kırmızı zeminli paftalarda desen arasındaki boşluklarda yer yer beyaz noktalar uygulanmıştır.

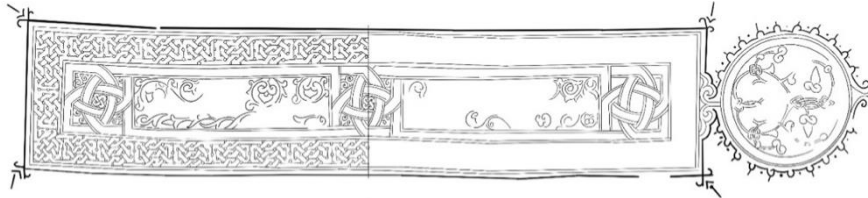
Paftalar arasındaki boşlukların zemini benzer biçimde münavebeli olarak altın ve kırmızı ile renklendirilip içerisine siyahla tahrirli, altınla sade rumi desen işlenmiştir. Sûrebaşı siyahla tahrirli altın iplik, altın zeminli kalın zencerek geçme, altın iplik, lacivert kuzu ve dört köşesinde yer alan sade tığlar ile tamamlanmıştır.

Altın ipliğe dayalı sağ yandan çıkan damla formlu gül $\frac{1}{2}$ simetrik planda düzenlenmiş olup renklerde dökülmeler mevcuttur. Damla formundaki gül zahriye tezhibinde ortada yer alan güle benzer biçimde tezyin edilmiştir.

Motifler beyaz, mavi ve kırmızı ile münhani tarzında kademeli biçimde boyanmıştır. Gül, altın iplik ve üzerinde sade tığların yer aldığı lacivert kuzu ile çevrenmiştir (Şekil 8, Çizim 2).

Şekil 9. Mushaf'ın 2b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi.

Çizim 3. Mushaf'ın 2b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi desen çizimi.

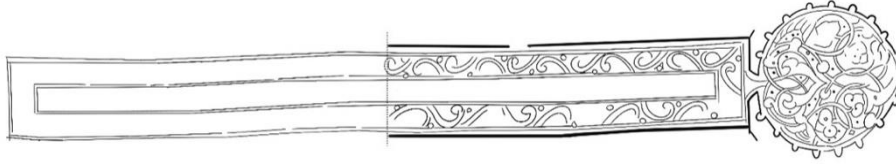
Mushaf'ın 2b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sağ taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Altın iplik ile çevrili iki kitabe alanının yanlarında, kare biçiminde geçmelerle oluşturulmuş paftalar yer almaktadır.

Kitabe alanının içerisinde siyah tahrirli zer mürekkeple yazılmış metnin dışında rumi üslûpta bezeme uygulanmıştır. Rumiler altınla, zemin ise yeşille renklendirilmiştir.

Zeminde kullanılan yeşil renkte yoğun biçimde dökülme mevcuttur. Her iki kitabede de farklı desen uygulanmış olup solda yer alan kitabede sürgit ve iki iplik tarzında, sağda yer alan kitabede ise kıvrım dallarla oluşturulan rumi desen yer almaktadır. Sûrebaşı siyahla tahrirli altın iplikle çevrili zencerek geçme, lacivert kuzu ve dört köşede yer alan sade tığlar ile tamamlanmıştır. Sûrebaşına bitişik biçimde yer alan gül varakta yer alan diğer gül ile benzerdir (Şekil 9, Çizim 3).

Şekil 10. Mushaf'ın 32b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi.

Çizim 4. Mushaf'ın 32b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi desen çizimi

Eserin 32b varağında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sağ taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Altın iplik ile çevrili kitabe alanında kırmızı zemin üzerine siyahla tahrirli zer mürekkeple yazılmış metin yer almaktadır.

Kitabenin dışında altın zemin üzerinde siyahla tahrirli altın kıvrım dallar işlenmiş olup kıvrım dallar sürgit tarzını anımsatacak biçimde düzenlenmiştir. Dalların alt ve üstlerinde oluşan boşluklarda lacivert noktalar işlenmiştir. Sûrebaşı siyahla tahrirli altın iplik ve lacivert kuzu ile tamamlanmıştır.

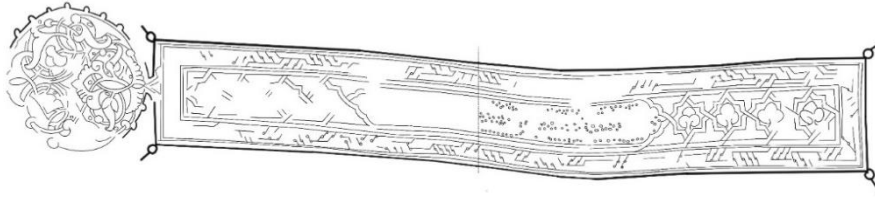
Sûrebaşına bitişik biçimde düzenlenen damla formundaki gül 1/2 simetrik planda rumi üslûpta bezenmiştir. Altınla renklendirilip siyahla tahrirlenen rumi motifleri kırmızı ile detaylandırılmış, motifler arasındaki boşluklar lacivert ile renklendirilmiştir.

Desende zemin kâğıt rengiyle aynı bırakılmış olup sandal üslûbu eserleri anımsatmaktadır. Zeminde yer yer lacivert ve kırmızı noktalar işlenmiştir. Gül, üzerinde sade tığların yer aldığı lacivert kuzu ile

çevrelenmiştir (Şekil 10, Çizim 4).

Şekil 11. Mushaf'ın 63a varagında yer alan sûrebaşı tezhibi.

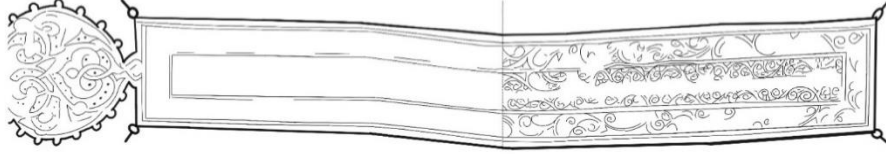

Çizim 5. Mushaf'ın 63a varagında yer alan sûrebaşı tezhibi desen çizimi.

Mushaf'ın 63a varagında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sol taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Beyaz dendanlı iplikte açılan kitabe alanının zemini sıvama kırmızı olup metin siyahla tahrirli beyaz (üstübeç) mürekkeple yazılıdır. Metin arasında oluşan boşluklar beyaz noktalarla doldurulmuştur. Kitabenin her iki yanında dört adet beyaz iplikte oluşturulmuş sekiz kollu yıldız bulunmaktadır. Birbirine bitişik biçimde düzenlenen yıldızların zemini kırmızı ile renklendirilmiş, içerisine altınla renklendirilip siyahla tahrirlenmiş tepelik motifleri işlenmiştir. Yıldızların dışında zemin sıvama altınla doldurulmuştur. Sûrebaşı tezhibi siyah ile tahrirli beyaz ve altın iplik, altın zeminli zencerek geçme ve lacivert kuzu ile tamamlanmıştır. Zencerek geçmenin üzeri kırmızı noktalarla detaylandırılmıştır. Sûrebaşına soldan bitişik biçimde düzenlenen gül damla formunda, ½ simetrik planda rumi üslûpta bezelidir. Motifler altınla renklendirilip kırmızı ile detaylandırılmış, zemin kâğıt rengiyle aynı bırakılmıştır (Şekil 11, Çizim 5).

Şekil 12. Mushaf'ın 94a varagında yer alan sûrebaşı tezhibi.

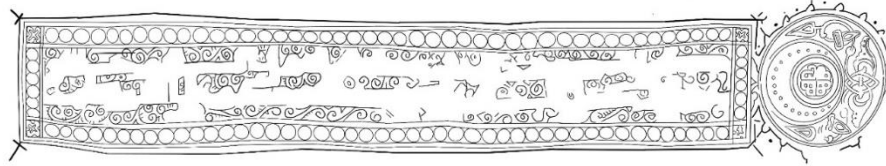

Çizim 6. Mushaf'ın 94a varlığında yer alan sûrebaşı tezhibi desen çizimi.

Eserin 94a varlığında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sol taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Altın iplikle açılan kitabe alanında metin zer mürekkeple yazılıp siyahla tahrirlenmiş, kırmızı ile detaylandırılmıştır. Metnin dışında kalan alanda kâğıt zemini üzerine siyahla girift biçimde kıvrım dallar işlenmiştir. Sûrebaşı altın zemin üzerine sürgit tarzında dallardan oluşan özensiz arasu, siyahla tahrirli altın iplik ve lacivert kuzu ile tamamlanmıştır. Sûrebaşına soldan bitişik biçimde yer alan gül diğer varaklara benzer rumi üslûpta bezelidir (Şekil 12, Çizim 6).

Şekil 13. Mushaf'ın 129b varlığında yer alan sûrebaşı tezhibi.

Çizim 7. Mushaf'ın 129b varlığında yer alan sûrebaşı tezhibi desen çizimi.

Mushaf'ın 129b varlığında yer alan sûrebaşı tezhibi dikdörtgen formda, sağ taraftan gül ile tezyin edilmiştir. Altın zemin üzerine siyah (is) mürekkebiyle yazılan metin beynessütur ile çevrilidir. Metnin dışında siyahla yer yer "S" hatlı yer yer ise kıvrım dallarla girift desen uygulanmıştır. Altında dökülmeler mevcuttur. Sûrebaşı altın iplik, siyahla tahrirli altın küçük dairelerden oluşan arasu ve lacivert kuzu ile tamamlanmıştır. Sûrebaşına bitişik biçimde düzenlenen damla formundaki gül ½ simetrik planda düzenlenmiştir. Gül çintemani motifini anımsatacak biçimde içerisinde zencerek geçme ve dışında kırmızıyla münhani tarzında renklendirilmiştir. Dışında yer alan hilal formu da ½ simetrik rumi üslûpta bezelidir. Motifler kademeli biçimde mavi ve kırmızı ile renklendirilmiş olup kullanılan

renklerde dökülmeler mevcuttur (Şekil 13, Çizim 7).

Mushaf'ta yer alan diğer sûrebaşları dikdörtgen formda düzenlenmemiştir. Bu grup surebaşlarında metinler zer mürekkeple yazılarak siyahla tahrirlenmiş, kırmızı ile detaylandırılmıştır. Güller metnin sonuna bitişik biçimde damla formunda düzenlenmiştir. Bu tip sûrebaşlarında yer alan güllerin bezemesi oldukça zengin bir çeşitlilik gösterir ve birbirinden farklıdır. Bu tarz güller $\frac{1}{2}$ simetrik planda rumi üslûpta bezenmiş olup zemin kâğıt rengiyle bırakılmıştır.

Desen arasındaki boşluklarda kâğıt zemini üzerine kırmızı ya da lacivert ile yer yer tek nokta ya da üç noktalar uygulanmıştır. Rumiler altınla renklendirilip kırmızı ile detaylandırılmıştır. Kapalı formların ve saadet düğümlerinin içerisi kırmızı yahut lacivert ile sıvama doldurulmuştur. Bezemede zeminin kâğıt rengiyle boş bırakılması sandal üslûbunu anımsatmaktadır. İkinci grupta yer alan sûrebaşlarındaki güllerde rumi üslûbun yanı sıra farklı bezemeler de uygulanmıştır. Bu gruptaki güller damla formunda olup altın zemin üzerine $\frac{1}{2}$ simetri planında düzenlenmiştir.

Motifler altının yanı sıra kırmızı ve mavi ile yer yer kademeli olarak renklendirilmiştir. Mushaf'ta çintemani tarzında iki gül, zahriye tezhibinde olduğu gibi altın ipliklerle kafes görüntüsü verilmiş bir adet gül örneği de mevcuttur. Çintemani tarzında düzenlenen gül altın, gül kurusu, açık mavi, beyaz ve siyah ile renklendirilmiş; kafes görüntüsü ile oluşturulan gül ise altın, lacivert, kırmızı ve siyah ile renklendirilmiştir (Şekil 14-15, Çizim 8).

Şekil 14. Mushaf'ın 130b varagında yer alan sûrebaşı ve gül çeşitleri.

Çizim 8. Mushaf'ın 130b varagında yer alan güllerin desen çizimi.

Şekil 15. Mushaf'ın sûrebaşlarında yer alan gül örnekleri (v.116a, v.104a, v.106b, v.108a, v.114a, v.107b, v.108a, v.114b, v.115b, v.120a, v.120b, v.124a, v.126a, v.126a, v.127a, v.127b, v.128a, v.127b, v.129b, v.129b).

2.4. Güller

Mushaf'ta yer alan güller daire formu, geometrik ve dendanlı üçgen formu olmak üzere üç tipte yer almaktadır. Güllerin büyük bir çoğunluğunda yıpranma ve boyaların dökülmesi sebebiyle desen net biçimde seçilememiştir. Mushaf'ta bulunan güller ağırlıklı olarak daire formu olup içleri farklı biçimde tezyin edilmiştir. Bu tip güllerde daire içerisinde yer alan yazı alanında zeminler yer yer yeşil ve kırmızı ile renklendirilmiş, zer mürekkeple yazılıp siyahla tahrirlenmiştir. Dışında boşluklar kâğıt renginde bırakılarak siyahla tahrirli rumiler işlenmiştir. Güller altın iplik ve aralıkla çekilmiş siyah kuzu ile tamamlanmıştır (Şekil 16, Çizim 9).

Mushaf'ın 4b nolu varağında yer alan daire formu güller iç içe geçen iki daireden oluşmuştur. İlk dairenin zemini sıvama altın olup üzerine siyah (is) mürekkebiyle yazı yazılmıştır. İkinci dairenin zemini ise sıvama altınla renklendirilmiş, kenarları siyahla tahrirli altın ipliklerle sekiz paftaya bölünmüş, siyah kuzu ile tamamlanmıştır (Şekil 16, Çizim 9).

Mushaf'ın 15a ve 17a nolu varaklarında yer alan güller iç içe geçen üç daireden oluşmaktadır. Güllerin ilk dairelerinde kırmızı zemin üzerine siyahla tahrirli zer mürekkeple yazı yazılmış, dışında altın rumiler işlenmiştir. İkinci dairenin zemini ise sıvama altınla renklendirilmiş, kenarları siyahla tahrirli altın ipliklerle sekiz paftaya bölünmüştür.

Sırasıyla altın iplik, altın zeminli zencerek geçme ve üzeri kırmızı ve yeşil nokta yer alan siyah kuzu ile tamamlanmıştır. Zencerek geçme kırmızı ile detaylandırılmıştır. 17a nolu varakta yer alan gülde ise zencerek geçme ve paftalara ayrılan alanlar değişiklik göstermiştir (Şekil 16, Çizim 9).

42b nolu varakta yer alan gülde ortada yer alan dairede kırmızı zemin üzerine zer mürekkeple yazı yazılmış siyahla tahrirlenmiştir. Siyahla tahrirli altın iplik ve altın cedvelin dışında kalan daire, altın ipliklerle sekiz paftaya ayrılmıştır.

Pafta zeminleri münavebeli biçimde lacivert ve kırmızı ile renklendirilmiş içlerinde altınla tek tepelik işlenmiştir. Gül siyahla tahrirli altın iplik, üzerinde siyahla tahrirli altın küçük dairelerin yer aldığı arasu ve üzerinde lacivert ve kırmızı noktaların bulunduğu siyah kuzu ile tamamlanmıştır (Şekil 16).

Mushaf'ın 76a nolu varağında yer alan gül iç içe geçen iki daireden oluşmuş olup ilk dairede zemini kâğıt renginde bırakılmış kenarları siyahla tahrirli yazı uygulanmış, yazı boşluğu ikiye bölünerek yeşil ve kırmızı ile renklendirilmiştir.

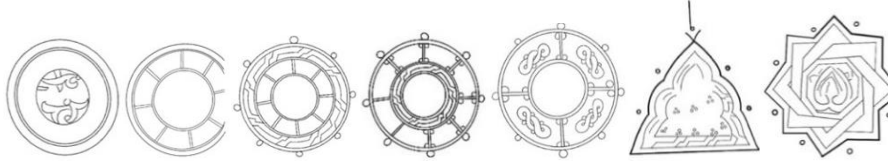
İkinci daire siyahla tahrirli altın ipliklerle dörde bölünmüştür. Dört paftanın zemini sıvama altınla renklendirilip üzeri bordo noktalarla bezeli altın örgü benzeri motif ile işlenmiştir. Gül, üzerinde kırmızı ve yeşil noktalar yer alan siyah kuzu ile tamamlanmıştır (Şekil 16, Çizim 9).

Mushaf'ın 79a nolu varağında yer alan gül dendanlı üçgen formunda düzenlenmiştir. Kâğıt renginde bırakılmış kenarları siyahla tahrirli yazının dışında zemin kırmızı ile renklendirilmiş üzerine beyaz ile üç nokta uygulanmıştır. Gül altın zencerek geçme, lacivert kuzu ve sade tığla tamamlanmıştır. Zencerek geçme kırmızı ile detaylandırılmıştır (Şekil 16, Çizim 9).

Mushaf'ın 84b varağında yer alan gül geometrik formda olup geçmelerle sekiz kollu yıldız biçiminde düzenlenmiştir. Altınla renklendirilen yıldız, siyahla tahrirlenmiş, içerisinde kâğıt zemini üzerine lacivertle renklendirilmiş tepelik motif işlenmiştir. Gül, üzerinde noktaların yer aldığı lacivert kuzu ile tamamlanmıştır (Şekil 16, Çizim 9).

Şekil 16. Mushafta yer alan çeşitli güller (v.3a, v.3b, v.4b, v.4b, v.15a, v.17a, v.42b, v.76a, v.79a, v.84b).

Çizim 9. Mushaf'ta yer alan çeşitli güllerin çizimleri (v.3a, v.4b, v.15a, v.17a, v.76a, v.79a, v.84b).

2.5. Hatime Tezhibi

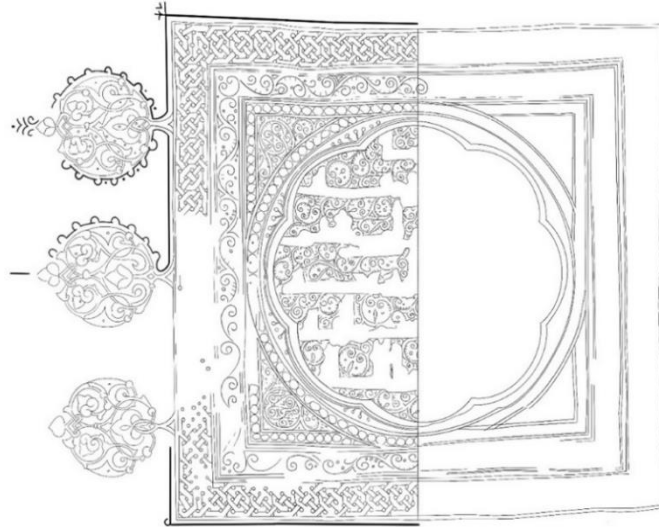
Eserin 130a varlığında yer alan hatime tezhibi, $\frac{1}{4}$ simetri planlı olup kare formda solunda üç adet gül ile düzenlenmiştir. Hatime tezhibi içten dış doğru incelendiğinde ortada dendanlı biçimde düzenlenen dairenin içerisi sıvama altınla renklendirilmiş, siyahla tahrirlenmiştir. Siyah (is) mürekkebiyle altı satır halinde kûfî hat üzere yer alan metinde “Tesliman ve kanel ferağ minhü fil aşril evveli min şehril muharremi âmin erbeate ve aşrine ve sitmayete bişibliyye... Sehlullah” (Allah’ın yardımıyla altı yüz yirmi dört yılının Muharrem ayında İsbiliyye’de tamamlandı) yazılıdır. Beynessütur uygulanmış metnin dışında, siyahla rumilerden oluşan girift desen yer almaktadır. Yazı alanında siyah tahririn dışında altın cedvel, içten dendanlı, dıştan ise dairevi biçimde bulunan açık mavi ile renklendirilip beyazla gölgeli arasu ve altın iplik uygulanmıştır.

Köşebentlerde altın zemin üzerine sürgit tarzında siyahla rumilerden oluşan girift desen bulunmaktadır. Köşebentler siyahla tahrirli altın iplik, üzerinde altın küçük dairelerin yer aldığı arasu ve altın iplik ile çevrilidir. Hatime tezhibi sülyen zemin üzerine, sürgit tarzında beyaz dalların yer aldığı arasu, siyahla tahrirli altın iplik, altın zencerek geçme, altın iplik ve lacivert

kuzu ile nihayetlendirilmiştir. Kâğıt zemini üzerinde yıpranma, lekelenme, kullanılan renklerde dökülme mevcuttur. Hatime tezhibinde yer alan üç gül Mushaf'ın diğer alanlarında yer alan zemini kâğıt renginde bırakılmış, $\frac{1}{2}$ simetrlili rumi üslûpta bezeli güllere benzer biçimde tezyin edilmiştir (Şekil 17, Çizim 10).

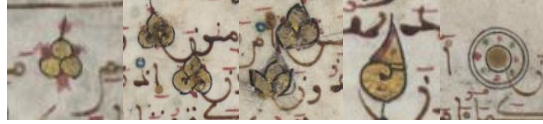
Şekil 17. Mushaf-ı Şerif'in 130a varağında yer alan hatime tezhibi.

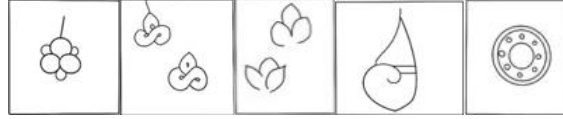
Çizim 10. Mushaf-ı Şerif'in 130a varağında yer alan hatime tezhibi çizimi.

2.6. Duraklar

Mushaf'ın ayet sonlarında beş farklı durak uygulanmıştır. Duraklar altın zeminli olup siyahla tahrirlenmiş, yer yer kırmızı ile renklendirilmiştir. Ayrıca iç içe iki daireden oluşan duraklar da mevcuttur. Bu durağın ilk dairesi altın zeminli olup herhangi bir bezeme uygulanmamıştır. İkinci dairesi ise zemini kâğıt renginde bırakılmış olup sıralı bir şekilde kırmızı ve yeşil renkteki noktalarla bezenmiştir (Şekil 18, Çizim 11).

Şekil 18. Mushaf'ta yer durak örnekleri (v.2b, v.15b, v.86a, v.105b, v.3a).

Çizim 11. Mushaf'ta yer durak örneklerinin çizimleri (v.2b, v.15b, v.86a, v.105b, v.3a).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bavyera Devlet Kütüphanesinde bulunan Al-Qur'ân-BSB Cod.Arab.1 envanter numaralı Mushaf-ı Şerif'in cilt bezemesi ve tezhiplerinin renk, motif ve kompozisyonlarının incelendiği bu araştırmada, Mushaf-ı Şerif'in 22x20 cm ölçülerinde, XIII. yüzyıla tarihlendiği, ketebe sayfasında yer alan bilgide 624 yılının Muharrem ayında İşbiliyye'de tamamlandığı tespit edilmiştir. Mushaf'ın nohudi renk aharlı kâğıt üzerine yirmi beş satır halinde kahverengi, siyah (is), kırmızı, lacivert ve zer mürekkeple Endülüs hattı ve kûfi hat üzere olduğu belirlenmiştir.

Mushaf'ın cilt bloğunun yeniden ciltlendiği sırt dahil cilt ve başlıkların yenilenerek restore edildiği bilgilerine ulaşılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, Mushaf'ın orijinal cilt kapağının korunmuş olduğu ancak eski cilt kapaklarının yeni cilt kapağına aktarılması sebebiyle ciltte renk farklılıkları tespit edilmiştir. İncelemede cildin alt kap, üst kap, sertab ve miklebinin olduğu görülmüştür. Cildin alt kap ve üst kap bezemesinde ¼ simetri planlı ve merkezde daire formlu madalyonun yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak yıpranmadan dolayı bezeme net biçimde seçilememiştir. Madalyonun içerisi içten dışa doğru incelendiğinde; ortada kare biçiminde, içerisinde küçük daireler ve altın noktalar işlenmiş zencerek geçme olduğu görülmüştür. Madalyonun, içerisinde altın noktaların yer aldığı zencerek

geçme ile tamamlandığı belirlenmiştir. Dört köşede bulunan iki altın nokta arasındaki salbekler kare biçiminde olup içerisinde altın noktalar işlenmiş zencerek geçme ile tamamlandığı tespit edilmiştir. Cildin madalyondaki bezemeye benzer altın noktalar işlenmiş zencerek bordür ile tamamlandığı görülmüştür. Cildin miklebinin ise, alt kapta yer alan bezemeye benzer biçimde tezyin edildiği belirlenmiştir. Cildin bezemelerinde renk olarak altın uygulandığı ve yer yer dökülmelerin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Mushaf'ın zahriye bezemesinin uygulandığı kâğıt yüzeyinde lekelenme, yırtılma ve kopmaların olduğu bezemelerde kullanılan renk ve altında ise dökülmeler olduğu görülmüştür. Mushaf'ın zahriye bezemesinde $\frac{1}{4}$ simetrik planda geometrik bir kompozisyonun hâkim olduğu ve geometrik paftalar içine rumi motiflerin müstakil olarak uygulandığı belirlenmiştir. Zahriye bezemesinde genel olarak kanatlı ve sencide rumi motiflerinin uygulandığı ve motiflerin altınlanarak siyahla tahrirlendiği tespit edilmiştir. Zahriye bezemesinin sağ yanından çıkan güllerin $\frac{1}{2}$ simetri planlı rumi üslûpta bezendiği belirlenmiştir. Güllerden birinin münhani tarzda boyama üslûbu oldukça dikkat çekicidir. Bu üslûbun sadece güllerde uygulandığı görülmüştür. Zahriye bezemesinin genelinde yoğun olarak altının kullanıldığı bunun yanı sıra kırmızı, lacivert, siyah, beyaz ve turuncu gibi renklerin de uygulandığı tespit edilmiştir. Pafta zeminlerinin ilk önce sıvama altınla daha sonra kırmızı ve lacivert ile renklendirildiği boyaların dökülmesinden anlaşılmıştır. Lacivert renk dökülme sebebiyle yeşil renkte görülmektedir.

Mushaf'ın altı sûrebaşı bezemesi yatay dikdörtgen formda düzenlenmişken, sûrebaşlarının ağırlıklı olarak sûre isimlerinin hemen yanından çıkarılan güllerle oluşturulduğu görülmüştür. Yatay dikdörtgen formu sûrebaşlarında geometrik geçmelerin hâkim olduğu, rumi ve zencerek motiflerden oluştuğu, sûre isimlerinin hemen yanından çıkarılan sûrebaşı güllerinin ise $\frac{1}{2}$ simetrik planda rumi üslûpta tezyin edildiği tespit edilmiştir. Kâğıt zemini ile bırakılan rumi bezemeler sandal üslûbunu anımsatmaktadır. Sûrebaşlarında genel olarak hâkim rengin altın olduğu görülmekle birlikte kırmızı, beyaz, açık ve koyu mavi, siyah, lacivert, yeşil ve gül kuruşu gibi renklerin de kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Mushaf-ı Şerif'te uygulanan güllerin kompozisyonları benzerlik göstermesine karşın birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Mushaf'ın tezhipleri genel olarak değerlendirildiğinde en zengin kompozisyonların sûrebaşlarında bulunan güllerde olduğu dikkat çekmektedir.

Mushaf'ta yer alan güllerin daire, geometrik geçmeli ve dendanlı üçgen formu olmak üzere üç farklı formda uygulandığı ve içlerinin rumi motif, geometrik motif ve yazı yazılarak farklı biçimde tezyin edildiği tespit

edilmiştir. Güllerin büyük bir çoğunluğunda yıpranma ve boya dökülmeleri görülmüştür. Güllerde genel olarak hâkim rengin altın olduğu bunun yanı sıra kırmızı, yeşil ve siyah gibi renklerinde uygulandığı belirlenmiştir.

Mushaf'ın hatime tezhibinin $\frac{1}{4}$ simetri planlı olduğu ve kare formda solunda üç adet gül ile düzenlendiği tespit edilmiştir. Hatime tezhibi rumi üslûpta ve zencerek geçmeyle bezenmiştir. Kullanılan renklerde diğer müzehhep alanlarda olduğu gibi ağırlıklı olarak altının kullanıldığı, bununla beraber sülyen, açık mavi, beyaz ve siyahın da uygulandığı belirlenmiştir. Mushaf'ın ayet sonlarında beş çeşit durağın yer aldığı, bu durakların ise yine ağırlıklı olarak altınla renklendirilip kırmızı, yeşil ve siyah ile detaylandırıldığı anlaşılmıştır.

Araştırmada sonuç olarak, Mushaf-ı Şerif'te uygulanan tüm bezemeler geometrik ve rumi üslûpta oluşturulmuş olup bitkisel motife rastlanmamıştır. Bezemelerin geneli altın ağırlıklı olup kırmızı, beyaz, siyah, sülyen, yeşil, lacivert, açık mavi, turuncu gibi renkleri de kullanılmıştır. Mushaf-ı Şerifin ketebe kaydında yazan tarihle (Hicri 624) bezeme üslûbunun benzer olduğu ve döneminin tezhip özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür.

4. SUMMARY

The art of illumination, which is an important branch of Islamic arts dating back to Central Asia and an integral part of the art of calligraphy, is the decoration of manuscript books, edicts, hüsn-i hat plates, etc. with stylized or semi-stylized motifs using gold and paints of various colors. Among the manuscripts, the most dense and finest pages with musahhep are those sacred to Muslims: Mushaf-i Sharifs, which are sacred for Muslims. The zahriye, serlevha, sûrah heads, hatime page, roses and stops of Mushaf-i Sharifs are decorated with illumination examples of unique delicacy and beauty in line with the decoration style of the period. This research is a descriptive study in the survey model. The aim of the study is to examine the illuminated pages of the Mushaf-i Sharif, which is open access in the Bavarian State Library with the inventory number Al-Qur'ân- BSB Cod.arab.1. For this purpose, the technical, motif, color and composition characteristics of the illuminated areas were examined to document their current state, and one-to-one drawings of the patterns were made. The binding characteristics of the Mushaf were determined, but drawings could not be made because the pattern could not be clearly distinguished.

As a result of all these examinations; in general, it was observed that the binding, zahriye, serlevha, hatime page, sûrah heads, roses and stops of

the Mushaf-i Sharif were illuminated and reflected the decoration style of the period. In addition, it was determined that geometric and rumi style was applied in the zahriye decoration of the Mushaf. It was determined that winged and sencide rumi motifs were generally applied in the zahriye decoration and the motifs were illuminated and engraved in black. Especially the munhani painting style of one of the roses on the right side of the zahriye decoration is quite remarkable. It was determined that gold was used extensively throughout the zahriye decoration, as well as colors such as red, dark blue, black, white and orange.

It was identified that the roses in the Mushaf were applied in three different forms: circle, geometric interlaced and triangular with dendan. It has been also identified that the dominant color of the roses is generally gold, but also red, green and black colors are applied.

While the decoration of the six sûrah heads of the Mushaf is arranged in a horizontal rectangular form, it has been determined that the sûrah heads are predominantly formed with roses extracted right next to the sûrah names. While the horizontal rectangular sûrah heads are decorated with geometric, rumi and interlaced motifs, the sûrah head roses, which are removed right next to the sûrah names, are seen to be decorated in rumi style in ½ symmetrical plan. Especially the grounds of these roses are left in paper color, which is similar to the “Sandal” style attributed to the 14th century Mamluk artist Abu Bakr, known as Sandal. Although the dominant color of the sûrah heads is generally gold, red, white, light and dark blue, black, green and rose-dry colors were also used. When the illuminations of the Mushaf are evaluated in general, it is noteworthy that the richest compositions are in the roses at the sûrah heads.

The calligraphic illumination of the Mushaf is in rumi style and decorated with zencerek interlacing. The colors used are predominantly gold, as in other areas of illumination, but also sable, light blue, white, and black. At the end of the verses of the Mushaf, there are five types of stops, which are colored predominantly in gold and detailed with red, green and black.

In general, all the ornaments applied on the Mushaf-i Sharif were created in geometric and rumi style and no floral motifs were found. The majority of the ornaments are gold-dominated, but colors such as red, white, black, sülyen, green, dark blue, light blue, and orange were also used.

5. KAYNAKLAR

Aksoy, Z. D. (2014). İlhanlı ve Memlük etkileşiminde XIV. yüzyıl Anadolu Türk tezhip sanatı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 265-280.

- Çetintaş, V. ve Karaöz, B. (2008). Günümüzde Türk tezhip ve minyatür sanatı uygulamalarının farklı kültürlerle karşılaştırılması. F. Akpınarlı, A. Soysaldı, H. S. Ortaç, F. N. Başaran, M. Büyükyazıcı (Ed.) *Gazi Üniversitesi I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu kitabı* içinde (ss.71-77). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Detseli, N. ve Baysal, A. F. (2019). Rodos'ta 1455 tarihli bir Mushafın tezhipleri ve bulut motifi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 28(2), 437-453.
- Güney, G. (2013). Memlük dönemi müzehhibi Ebu Bekir'e atf edilen tezyinat grubuna ilişkin bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), 132-136.
- Kafalier Dönmez, A. (2021). Geometri ve matematik bağlamında tezhip sanatının anlam boyutu. *Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 2(3), 62-71.
- Temurçin, N. G. (2016). Memlük dönemi tezhip sanatının incelenerek günümüz tezhip sanatında yorumlanması. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar üniversitesi, İstanbul.
- Tanırdı, Z. (2015). Başlangıcından Osmanlı'ya tezhip sanatı, A.R. Özcan (Ed) içinde, *Hat ve tezhip sanatı*, (s. 243-282), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Tanırdı, Z. (2016). *Kur'ani Elyazmalarda tezhip sanatı ve tezyini desenler*, M. Farhad, S. Rettig (Ed.) *Kur'an sanatı, içinde* (ss.99-117). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Üçer, M. (2016). Türk tezhip sanatında çağdaş yaklaşımlar. O. Kunduracı, A. Aytaç (Ed.) *IV. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat etkinlikleri kitabı içinde* (ss. 325-330). Konya.
- Görsel Kaynaklar
<https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb00040328> adrese 19.04.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Üyesi Burcu ER % 40; Doç. Dr. Pınar TOKTAŞ % 40; YL Öğrencisi Serpil MÜFTÜOĞLU % 20.

Gönderim Tarihi: 10.01.2025

Kabul Tarihi: 19.03.2025

KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEKLERDE VERGİ MUAFİYETİ

Tax Exemption in Associations Working for the Public Benefit

Safa KOÇOĞLU

Doç. Dr.; T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı
safa.kocoglu@gsb.gov.tr

ORCID ID: 0000-0003-2203-8424

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Derneklerin sürdürülebilirliğinde zaman zaman bazı problemler yaşanabilmektedir. Kanun koyucu, kamunun sorumluluğunu azaltan derneklere, kamu yararına çalışan dernek statüsü vererek, bu statü kapsamında vergisel avantajlar sağlayarak söz konusu problemlere çözüm getirmeye çalışmaktadır. Fakat yapılan literatür taramasında ulusal alanda kamu yararına çalışan derneklere vergi muafiyeti konusuna ilişkin pek fazla yayına rastlanmamıştır. Bu çalışmanın motivasyonu olup aynı zamanda özgünlüğüdür. Çalışmada kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olmak isteyen dernek yöneticilerinin izlemesi gereken yolların açıklanması hedeflenmiştir. Ayrıca kamu yararına çalışan derneklerin sahip olduğu vergisel avantajlar farklı yasalarda düzenlendiğinden bu çalışma ile konunun bir metinde ilgisine ulaştırılması amaçlanmıştır. Bunların yanı sıra, çalışmanın bütününde kamu yararına çalışan dernekler statüsünün elde edilmesinde uygulamadaki yaşanan sorunlara öneriler de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dernek, Kamu Yararına Çalışan Dernek, Kamu Yararı, Vergi Muafiyeti.

Abstract

Time to time, some problems may occur in sustainability of associations. The legislator tries to solve them by providing tax advantages to associations that reduce public liability by granting them the status public benefit association. The uniqueness of this study is that there have not been many publications on the subject nationally in the literature review. Therefore, explanation of methods required to be followed by association managers who wish to get the status of public benefit association is aimed in the study. Additionally, since the tax advantages of these associations are regulated by different laws, it was deemed beneficial to discuss the subject in a single text to whom it may concern. Throughout the study, suggestions are also provided for the problems encountered in practice acquisition of the status of public benefit association.

Keywords: Association, Public Benefit Association, Public Benefit, Tax Exemption

1. GİRİŞ

Toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan dernekler ülke ekonomisine önemli katkıda bulunmaktadır. Çünkü kamunun yapmakla yükümlü olduğu hizmet ve faaliyetleri dernekler kâr amacı gütmeyen hayata geçirmektedirler. Bu bağlamda, dernekler devletin yapması gereken hizmet ve faaliyetleri gerçekleştirerek kamu harcamalarının azalmasına destek olmaktadır. Diğer bir anlatımla, kamunun yapması gereken harcamaları

dernekler yapmış olduğundan kamu harcamalarına katkıda bulunmaktadır. Dernekler bu katkıyı sağlayabilmek bir başka deyişle, amaçladıkları hizmet ve faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için üyelerinden almış olduğu aidat ve bağışlardan sağlamış oldukları gelirleri kullanırlar. Bu durum derneklerin finansal açıdan sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Finansal sürdürülebilirlik ise derneklerin varlığı için oldukça önemlidir. Derneklerin toplum düzenindeki varlıklarına, insan hayatını etkileyen faaliyetlerine katkı sağlamak için kanun koyucu, kamunun sorumluluğunu azaltan derneklere vergisel avantajlar getirerek bir denge oluşturmaya çalışmaktadır. Bu nedenle derneklerin bazı avantajlardan istifade etmelerini sağlayan yasal düzenlemeler yapılmaktadır.

Kamu yararına çalışan derneklere ilişkin yasal düzenlemeler incelendiğinde, bunların tek bir yasa metninde yer almadığı görülmektedir. Bu bağlamda, 4721 sayılı 22.11.2001 tarihli Türk Medeni Kanunu ile 5253 sayılı 04.11.2004 tarihli Dernekler Kanunu derneklere uygulanan yasal mevzuatın başında yer alan kanunlardır. Bu kanunların yanı sıra, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu, 492 sayılı Harçlar Kanunu, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, 4458 sayılı Gümrük Kanunu, 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 7338 sayılı Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu ve 25772 sayılı Dernekler Yönetmeliği diğer yasal düzenlemelerdir.

Kamu yararına çalışan dernekler kavramı kronolojik olarak değerlendirildiğinde yasal düzenlemelerde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Kamu yararına çalışan dernek kavramı ilk kez 1908 tarihli Cemiyetler Yasası'nda "Menafii Umumiyyeye Hadim Cemiyetler" şeklinde kullanılmıştır. 3512 sayılı Cemiyetler Yasası'nda ifade "Umumi Menfaatlere Hadim Cemiyetler" olarak değiştirilmiştir. 1630 sayılı Dernekler Yasası'ndaysa "Kamu Yararına Çalışan Dernekler" kavramı kullanılmaktadır (Akünal, 1988, s. 71; Karınca, 1996, s. 112; Ballar, 2006, s. 592). Türk Medeni Kanunu'nda ise kamuya yararlı dernek şeklinde ifade kullanılmakta iken Dernekler Kanunu'nda kamu yararına çalışan dernekler ifadesine yer verilmiştir.

Yapılan literatür taramasında ulusal alanda kamu yararına çalışan derneklerde vergi muafiyeti konusuna ilişkin pek fazla yayına rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada, kamu yararına çalışan derneklerin sahip olduğu vergisel avantajlar farklı yasalarda düzenlendiğinden söz konusu verinin tek bir metinde ilgilisine ulaştırılması hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmada kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olmak isteyen dernek yöneticilerinin izlemesi gereken yol sade bir

dille ve sırasıyla açıklanarak kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, çalışmanın bütününde kamu yararına çalışan dernek statüsünün elde edilmesindeki uygulamada yaşanan sorunlara çözümler sunulmuştur. Aynı zamanda, çalışmada kamu yararına çalışan dernek statüsünün elde edilme şartları, statüyü kaybetmedeki usul ve derneklere sağlanan vergisel avantajlar ve istisnalar yer almaktadır.

2. KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEKLER

Kamunun toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapı olarak kabul edilmesi doğru değildir. Buna karşın kişilerin tek başına da ihtiyaçlarını gidermeleri her zaman mümkün değildir. Bu nedenle tarih boyunca kişiler kimi zaman insani kimi zaman dini kimi zaman sosyal sebeplerle ortak amaçlarını gerçekleştirmek adına bir araya gelmişlerdir. Dernekler dayanışma ihtiyacının giderilerek bir araya gelişin diğer bir anlatımla örgütlenmenin örneklerinden yalnızca biridir.

Türk Dil Kurumu'nda dernek kavramı “toplantı, düğün, belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek için kurulan yasal topluluk, cemiyet, pazar veya panayır kurulan gün” şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 1932). Mevzuatta derneğin tanımına bakıldığında Türk Medeni Kanunu'nun 56'ncı maddesinde dernekler; gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.

Dernekler Kanunu'nun 2'nci maddesinde dernek; kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımlardan hareketle dernekler tüzel kişiliğe sahip kazanç paylaşma amacı dışında bir araya gelen kişilerden oluşan kişi topluluklarıdır (Köprülü, 1984, s. 430; Ansay, 1967, s. 78; Özsunay, 1982, s. 101; Akünal, 1988, s. 67; Ballar, 2006, s. 90; Saka, 2010, s. 3; Serozan, 2017, s. 507; Oğuzman, Seliçi ve Oktay-Özdemir, 2020, s. 330; Helvacı ve Erlüle, 2020, s. 119).

Dernekler genellikle toplumsal ihtiyaçlara ve sorunlara çözüm üretmek adına ideal bir amaç için kurulmaktadır. Ancak kimi zaman yalnızca bir ailenin veya bir ilin maddi manevi gereksinimlerini gidermek adına faaliyet gösterecek şekilde örgütlenmeler de olabilir. Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün paylaştığı olduğu 2024 yılına ait verilere göre mesleki dayanışma dernekleri, dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik

faaliyet gösteren dernekler, spor ve spor ile ilgili dernekler, eğitim araştırma dernekleri, kültür, sanat ve turizm dernekleri, insani yardım dernekleri, toplumsal değerleri yaşatma dernekleri, çevre doğal hayat hayvanları koruma dernekleri, sağlık alanında faaliyet gösteren dernekler, bireysel öğreti ve toplumsal gelişim dernekleri, imar, şehircilik ve kalkındırma dernekleri, hak ve savunuculuk dernekleri, engelli dernekleri, düşünce temelli dernekler, kamu kurumlarını ve personelini destekleyen dernekler, gıda, tarım ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren dernekler, dış Türkler ile dayanışma dernekleri, uluslararası teşekküller ve iş birliği dernekleri, şehit yakını ve gazi dernekleri, yaşlı ve çocuklara yönelik dernekler, çocuk dernekleri alanlarında faaliyet gösteren toplamda 309.070 dernek bulunmaktadır. 2023 Ocak ayı itibariyle Türkiye’de 101.759 aktif dernek olup 207.311 dernek feshedilmiştir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Derneğin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı).

Dernekler gruplandırılırken ayrıcalıklarına göre “olağan dernekler” ve “kamu yararına çalışan dernekler” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Öztan, 2001, s. 47). 2023 Eylül ayı verileri incelendiğinde, aktif derneklerden yalnızca üç yüz altmış üçüne kamu yararına çalışan dernek statüsü verildiği görülmektedir (İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, “Kamu Yararına Çalışan Dernekler (siviltoplum.gov.tr) (Erişim: 23.09.2024)).

Yasal düzenlemelerde kamu yararına çalışan dernek kavramı yer almasına rağmen tanımlama yapılmamıştır. Esasen kamu yararı kavramı soyut olup net bir tanımlama yapılması güçtür. Fakat derneklerin yaptıkları hizmetler bakımından kavramın içeriği doldurulabilir (Kaya, 2011, s. 3; Özden, 2015, s. 112).

Devlet Denetleme Kurulu’nun kamu yararına çalışan dernek statüsüne ilişkin hazırlamış olduğu rapora göre kamu yararı; “sivil toplum kapsamında kamu yararı, sivil toplum kuruluşlarının hizmet alanlarını ve şeklini belirlemek ve bu kuruluşların kurumsallaşmasını sağlamak için devletin belirli koşulları yerine getirenlere tanıdığı saygınlık ve imtiyaz sağlayan uygulamalar ile mali destekler” olarak tanımlanmıştır (TÜSEV, 2018, s. 24). Türk Anayasa Mahkemesi ise kamu yararını; “kişinin ve toplumun huzur ve refahını sağlamak” şeklinde tanımlamıştır (Akıllıoğlu, 1988, s. 11).

Her ne kadar kamu yararı soyut bir kavram olsa da Dernekler Kanunu ve Dernekler Yönetmeliği’nde kamu yararı kavramına ilişkin bir çerçeve tanıma yer verilmesi belirsizliği giderecek olup aynı zamanda farklı

uygulamaları önlemeye hizmet edebilir. Dolayısıyla kamu yararına hizmet edecek her türlü faaliyet alanı geniş bir şemsiye altına girecek şekilde günün ve geleceğin ihtiyaçları gözetilerek mevzuatta tanıma yer verilmesi belirsizliğin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Mevzuatta tanım yapılmamasına rağmen kamu yararına çalışan dernek statüsüne başvurulması için aranacak şartlar belirlenmiştir. Çalışmada söz konusu şartlara ayrı başlıklar altında değinilmesi tercih edilmiştir.

3. DERNEKLERİN KAMU YARARI STATÜSÜNE BAŞVURABİLMESİ İÇİN ARANAN ŞARTLAR

Dernekler Kanunu'nun 27'nci maddesinin 1'inci fıkrasında kamu yararına çalışan derneklerin Cumhurbaşkanı kararı ile tespit edileceği, bir derneğin kamu yararına çalışan dernek statüsü elde edebilmesi için de iki şartı bir arada bulundurması gerektiği düzenlenmiştir.

Bunlardan ilki derneğin en az bir yıldan beri faaliyette bulunması, ikincisi ise derneğin amacı ve bu amacı gerçekleştirmek üzere giriştiği faaliyetlerin topluma yararlı sonuçlar verecek nitelikte ve ölçüde olmasıdır.

Konuya ilişkin Dernekler Kanunu'nda başka bir ayrıntıya yer verilmemiş olup Kanun'un 27'nci maddesinin 2'nci fıkrasında kamu yararına çalışan dernek statüsünün kazanılması, kaybedilmesi ve gerekli belgeler ile diğer esas ve usullerin yönetmelikte düzenlendiği açıklanmıştır.

Dernekler Yönetmeliği'nin sekizinci bölümünde 48 ila 52'nci maddeleri arasında aranılacak şartlar, başvuru ve istenen belgeler, başvurunun değerlendirilmesi, statünün kaybedilmesine ilişkin hususlar yer almaktadır.

Dernekler Yönetmeliği'nin 49'uncu maddesinin 1'inci fıkrasında başvuru şartları beş bent şeklinde sıralanmıştır. Sıralanan şartların var olup olmadığını İçişleri Bakanlığı dernekler denetçileri tarafından düzenlenen rapor ile tespit edilmektedir. Bakanlık 14.11.2003 tarihinde Kurumlar Vergisi Sirküleri/2 görüşünün oluşmasında esas aldığı kriterleri açıklamıştır.

Dernekler Yönetmeliği'nin 49'uncu maddesi incelendiğinde kamu yararına çalışan dernek statüsünün kazanılabilmesi için derneğin faaliyet süresi, dernek faaliyetinin konusu, dernek gelirlerinin harcanma şekli, dernek mal varlıkları ve yıllık geliri bakımından bazı ölçütler belirlenmiştir. Söz konusu ölçütlerin daha anlaşılır olması bakımından çalışmada alt başlıklarda açıklanmıştır.

3.1. Dernek Faaliyetinin Süresi

Kamu yararına çalışan dernek statüsünü kazanmak isteyen dernek en az bir yıldan beri faaliyette bulunmalıdır (Dernekler Yönetmeliği m.49/1-a). Dolayısıyla derneğin kuruluş aşamasında bu statüye başvurması mümkün değildir. Çünkü dernek faaliyetlerinin kamu yükünü hafifletir nitelikte olup olmadığına kurulduktan sonra bir yıl içerisindeki süreci incelenerek karar verilmektedir.

Dernekler yapmış oldukları faaliyetlerle kamu yükünü azalttıkları takdirde statünün verilmesi söz konusudur. Faaliyetlerin toplumsal çıktıları belirli sürelerde gerçekleşmektedir. Bu nedenle yönetmelikte belirlenen en az bir yıllık süre yerinde bir düzenlemedir. Başvuruda bulunan derneklerin faaliyet süreleri incelendiğinde beş ila yirmi yıl arasında değişmekte olduğu tespit edilmiştir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kamu Yararına Çalışan Dernekler). Bu süre zarfında dernekler gerçekleştirdikleri faaliyetleriyle yeterliliklerini ilgili mercilere kanıtlayabileceklerdir.

3.2. Dernek Faaliyetinin Konusu

Dernek faaliyetinin süresi kadar faaliyetin konusu da oldukça önemlidir. Derneklerin, amacı ve gerçekleştirdiği faaliyetleri, üyelerinin dışında yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde toplumun ihtiyaç ve sorunlarına yönelik çözümler üretecek ve toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak nitelikte olmalıdır (Dernekler Yönetmeliği m.49/1-c). Bu niteliği tanımlamak oldukça zor olduğundan yönetmelikte derneklerin faaliyetlerini sayma yoluyla belirlenmemesi yerinde bir düzenlemedir.

Dernekler kendileri yahut üyeleri için iktisadi yarar sağlamak dışındaki her türlü amaçla, hukukun emredici hükümlerine ve ahlak kurallarına aykırı olmamak üzere kurulabilirler (Akipek ve Akıntürk, 1998, s. 572). Günün koşulları çağın getirileri dikkate alındığında konu sınırlaması yapılmaması takdir yetkisi alanının geniş tutulmasına hizmet etmektedir. Ancak faaliyet alanındaki soyutluğun karar verici makamın keyfi ve birbiriyle tutarsız sonuçlar vermesine neden olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Ulusal ve uluslararası alanda kamu yararına hizmet eden faaliyetlere örnek olarak “amatör atletizm, güzel sanatlar, bedensel veya zihinsel engellilerin korunması ve bunlara sağlanan yardımlar, mültecilere yardım, hayır faaliyetleri, medeni haklar veya insan hakları, tüketicinin korunması, kültür, demokrasi, ekoloji veya çevrenin korunması, eğitim, öğretim ve bilgilendirme, ırk, etnik, din veya yasa ile belirlenen diğer ayırıcı

faaliyetlerine engellenmesi, yoksulluğun önlenmesi, ruhi veya fiziksel sağlık, tarihi eserlerin korunması, insani veya afet yardımı, tıbbi bakım, çocukların, gençlerin ve çaresizlerin korunması, yaralı ve savunmasız hayvanların korunması, hükümet yükünün hafifletilmesi, dini faaliyetler, bilimsel faaliyetler, sosyal dayanıma, sosyal ve ekonomik kalkınma, sosyal refah, kamu yararını destekleyen veya teşvik eden diğer her türlü faaliyet” sayılabilir (TÜSEV, 2004, s. 5).

Günün koşulları dikkate alınarak kamu yararı kavramı geniş bir perspektifle değerlendirilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus faaliyetlerin imtiyazlı bir kitleye ya da gruba yönelik olarak icra edilmemesi gerekliliğidir. Aynı zamanda faaliyetlerin fiilen gerçekleştirilmesi, topluma açık olması ve dernek tüzüğünde belirtilen faaliyet alanlarıyla uyumlu olmasına da dikkat edilmelidir. Başvuruda bulunan derneklerin faaliyet konuları incelendiğinde genellikle eğitim, sağlık, spor alanları ağırlıktadır (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, Kamu Yararına Çalışan Dernekler). Aynı konuda faaliyet gösteren birden fazla dernek, kamu yararına çalışan dernek statüsü başvurusunda bulunabilir. Hâlihazırda aynı faaliyet alanından hizmet eden bir derneğin bulunması bir başka derneğin başvurusuna hukuki bir engel oluşturmamaktadır.

3.3. Derneklerin Mal Varlıkları ve Yıllık Gelirleri

Dernekler kamu hizmeti yükünü hafifleten faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için yeterli mal varlığına ve gelire ihtiyaçları vardır. Yeterli mal varlığı bulunmayan bir derneğin kamu hizmeti yükünü hafifletmesi iddiası pek de mümkün değildir. Dinlenebilir nitelikte olmayacaktır. Dolayısıyla yönetmelikte derneklerin sahip olduğu mal varlıklarının ve yıllık gelirlerin derneğin tüzüğünde belirtilen amacı gerçekleştirecek düzeyde olması gerektiğine ilişkin getirilen şart yerinde bir düzenlemedir (Dernekler Yönetmeliği m.49/1-e).

Kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanmak isteyen kuruluşlar elde ettikleri gelirlerinin harcanma şekline de dikkat etmekle yükümlüdürler. Dernekler yıl içinde elde ettiği gelirin en az yarısını kamu yararına hizmet edecek faaliyetlere harcamalıdır (Dernekler Yönetmeliği m.49/1-d). Yönetmelikte yıl içerisinde elde edilen gelir denildiğinden bu şartın her yıl yerine getirilmesi gerekmektedir. Diğer bir anlatımla, kamu yararına çalışan dernek statüsü elde ettikten sonra dernek yıl içerisinde elde ettiği gelirin en az yarısını kamu yararına hizmet edecek faaliyetlere harcamak zorundadır.

Dernekler Yönetmeliği’nde yıl içinde elde edilen gelirlerin en az yarısının kamu yararına hizmet edilecek faaliyetlere harcanması gerektiği

belirtilirken Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı Derneklerin Vergilendirilmesi Rehberinde yıl içinde elde edilen gelirlerin en az üçte ikisinin dernek amaçlarına harcanacağı hususuna yer verilmesi yönetmelikle çelişkili uygulamalara sebep olmaktadır (Derneklerin Vergilendirilmesi Rehberi, 2012). Nitekim uygulamada üçte ikiden daha düşük harcamalara onay verilmemektedir (Aykul, 2023, s. 168). Uygulamadaki bu farklılığın yönetmelikteki sınırlar dikkate alınarak giderilmesinde fayda bulunmaktadır.

Dernek gelirinin harcanma payının yanı sıra derneğin gelir ve gider kalemleri de incelenmektedir. Örneğin; derneğin yöneticilerine, organlarında görev alanlara, bağlı çalışanlarına yapılan ödemeler de göz önünde bulundurulmaktadır. Bu kişilere yapılan ödemeler yüksek olmamalı ve benzer kurumların ödemelerini aşar niteliği taşımasına da dikkat edilmelidir.

Yönetmelikte derneklere mali açıdan dikkat etmeleri gereken diğer bir şart olarak son bir yıl içindeki, 200.000 Türk Lirasını geçen alım ve satım işlemlerinin rekabet koşullarına uygun yapmaları gerekliliği getirilmiştir (Dernekler Yönetmeliği m.49/1-b). Yönetmelikte sabit bir tutarın belirtilmesi yerine ekonomik koşullara daha uyumlu olması bakımından alım ve satım işlemi sınırlarını her yıl güncel olarak tespit edebilmeye imkân tanıyan yasal düzenleme yoluna gidilmesi daha uygun olacaktır.

4. KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEK STATÜSÜNE BAŞVURMADA USUL

Kamu yararına çalışan dernek statüsünü elde etmek isteyen kuruluşlar Dernekler Yönetmeliği'nin 50'nci maddesinde yer verilen belgeleri hazırlayarak mülki idari amirliğine başvuruda bulunmalıdır. Başvuru için hazırlamaları gereken belgeler incelendiğinde ilk olarak dernek yaptığı ve gelecekte yapmayı planladığı faaliyetlerin kamu yararı yönünden ihtiyacı giderdiğine ilişkin bir rapor hazırlamalıdır. İkincisi, derneğe ait taşınır ve taşınmaz mallarının listesi eksiksiz sunulmalıdır. Üçüncü ve son olarak dernek tüzel kişiliğe sahip olduğundan iradesini yansıtan organ olan yönetim kurulunun bu statüye başvurma konusundaki almış olduğu karar örneğini içeren dilekçe yazılmalıdır. Hazırlanan dilekçe ve ekleri ile birlikte başvuru dernek merkezinin bağlı olduğu valiliğe yapılır.

Valilik teslim edilen evrakları inceler. Görüşünü yazılı rapora dökerek bir ay içinde İçişleri Bakanlığı'na gönderir. İçişleri Bakanlığı ilgili bakanlıkların ve Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın da görüşünü almak için hazırlanan raporu ve başvuru dilekçesini bakanlıklarla paylaşır. Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkililerince de incelemeler yürütülür. Mevzuatta bir

sınırlama getirilmediğinden derneğin kurulduğu günden başvuruda bulunduğu güne kadar gerçekleştirdiği tüm faaliyetler incelenebilir sonucuna varılabilir. İncelemeye ve araştırmaya dayanmayan raporlar değerlendirmede dikkate alınmamaktadır.

Burada ilgili bakanlıkların görüşünün alınıp alınmaması konusunda İçişleri Bakanlığı'na geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. Aynı zamanda yalnızca ilgili bakanlıklardan görüş alınması kısıtlı bir düzenlemedir. Bakanlıklar dışında kamu kurum ve kuruluşlarının veya aynı alanda çalışma yürüten özel sektör temsilcilerinin de görüşünü alabilecek şekilde uzman kişilere başvurulmasının önü açılmalıdır. Hatta bu kişilerden bir komisyon oluşturularak bir rapor hazırlanması yolu izletilebilir.

Nihayetinde derneğin yapmış olduğu başvuruda izlenen silsile şu şekildedir. Öncelikle valilik yetkilileri, sonrasında İçişleri Bakanlığı, takiben gönderildiyse ilgili bakanlıkların görüşü ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın görüşü birleştirilerek İçişleri Bakanlığı'nın teklifi ve Cumhurbaşkanlığı ile süreç sonlanmaktadır. Her ne kadar nihai kararı Cumhurbaşkanlığı makamı verse de siyasi mercilerin incelemeleri neticesinde hazırlanan rapor, kararın verilmesinde etki ettiği için söz konusu silsile eleştirilmektedir. Ayrıca verilen kararın neticesinde dernekler bazı avantajlardan yararlanmaktadırlar. Bu avantajların başında vergisel muafiyetler gelmektedir. Oysa ki Anayasa'nın 73'üncü maddesinin 3'üncü fıkrası gereği vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Bu bakımdan işletilen sürecin Anayasa hükmüne de aykırı bir usul olduğu ileri sürülmektedir (Özden, 2015, s. 223).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk Hukuk Sisteminde kamu yararına çalışan dernek statüsü kararının nihai mercii Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Cumhurbaşkanının kararı olumlu ise karar İçişleri Bakanlığı yetkililerince ilgili valiliğe bildirilir. Valilik ise olumlu kararı başvuru sahibi derneğe tebliğ eder (Dernekler Yönetmeliği m.51/3). Buna karşın nihai karar olumsuz ise olumsuz kararın kendilerine tebliğinden itibaren derneğin itiraz edebileceği süreç hakkında mevzuatta düzenleme yer almamaktadır. Dernekler Yönetmeliği'nin 49'uncu maddesinin 2'nci fıkrasında sadece başvuru yapıp nitelikleri taşımadığı tespit edilen derneklerin, kamu yararı kararı için bu tespitin yapıldığı tarihten itibaren üç yıl geçmeden önce yeniden başvuramayacağı düzenlenmiştir.

Ayrıca mevzuatta kararın ne kadar sürede verileceği, karara karşı itiraz yollarına da yer verilmemesi giderilmesi gereken bir eksikliktir. Söz konusu başvuruya ne kadar süre içerisinde olumlu olumsuz dönüş yapılacağı

ve itiraz usulü mevzuatta açıkça düzenlenip belirli sürelerle bağlanmalıdır. Genel anlamda başvuru sürecinin idari bir işlem olduğu düşünüldüğünde idari işleme karşı itiraz sürecinin burada da işletilebileceği sonucuna varılabilir (Özsunay, 1982, s. 112). Ancak bu konu Dernekler Kanunu'nda açıkça düzenlenmesi, tamamlanması gereken önemli bir eksikliklerdir.

5. KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEK STATÜSÜNÜN KAYBEDİLMESİ

Kamu yararına çalışan dernek statüsünün kazanılması için aranan şartlar ile bu şartların oluşup oluşmadığının belirlenme süreçleri açıklamalardan da anlaşıldığı üzere çok kolay olmadığı ortadadır. Esasen kolay nitelikte kazanılmadığını hâlihazırda bu statüye sahip dernek sayısının az olması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu statünün kazanılması ne çok zorlaştırılmalı ne de çok kolaylaştırılmalıdır. Neticede kamu yararına çalışan dernek statüsü verildiği takdirde devletin vazgeçeceği gelir kaleminin rakamsal boyutu iyi bir şekilde hesaplanmalıdır (Özden, 2015, s. 216). Devletin maddi kaybı olduğu gibi bu statüyü verdiği derneklere manevi yönden de kamuoyu güveni sağladığı göz ardı edilmemelidir.

Konunun hassasiyetini dikkate alan kanun koyucu bu statüye sahip derneklerin iki yılda bir denetleneneğini düzenleme altına almıştır (Dernekler Kanunu m.27/3). Diğer derneklerden farklı olarak kamu yararına çalışan dernekler Hazine ve Maliye Bakanlığınca da denetlenmektedir (Özkan, 2000, s. 550). Anayasa'nın 108'inci maddesi, Devlet Denetleme Kurulu'nun kamuya yararlı derneklere yönelik her türlü idari soruşturma, inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapacağını düzenler. 15/7/2018 tarihli ve 5 sayılı Devlet Denetleme Kurulu Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 1'inci maddesinin 2'nci fıkrasının (ç) bendinde yer alan "kamuya yararlı dernekler" ibaresiyle söz konusu derneklerin Devlet Denetleme Kurulu'nun denetim alanı kapsamında olduğu görülmektedir.

Denetimlerde derneklerin yapmış oldukları çalışmaların kamu yararına ne ölçüde etki ettiği ve yapmış oldukları hizmetlerin kamuya yarar sağlamasının süreklilik arz edip etmediği dikkatle incelenmektedir. Gerçekleştirilen denetimler neticesinde derneklerin sahip olmaları gereken niteliklerde eksiklik veya yokluk söz konusu olduğu takdirde ilgili dernekten öncelikle açıklama istenmektedir. İstenen açıklama yapılmaz veya yapılan açıklama yetersiz görüldüğü takdirde kamu yararına çalışan dernek statüsünün verilmesine karar veren mercilerin sırasıyla görüşü alınarak verilen karar iptal edilmektedir. Süreçte Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın ve

varsa derneğin faaliyet alanıyla ilintili bakanlığın görüşü alınarak yazılı rapor hazırlanır. Yazılı rapor ile birlikte İçişleri Bakanlığı teklifi Cumhurbaşkanlığı makamına iletilir. Cumhurbaşkanı kararı, statünün iptali yönündeyse söz konusu karar İçişleri Bakanlığı'nca derneğin yerleşim yeri valiliğine bildirilir. Valilik de kararı derneğe tebliğ eder (Dernekler Yönetmeliği m.52).

Statünün kaybedilmesinden itibaren tekrar başvuru yapılması konusunda mevzuatta herhangi bir süre belirlenmemiştir. Bu durumda mevzuatta öngörülen şartları sağladığına inanan dernek yeniden başvuruda bulunabilmelidir. Ayrıca statünün kaybedilmesi derneğin kişiliğinin sona ermesi anlamına gelmemektedir. Dernek statüsünü kaybetmesine rağmen faaliyetlerine devam edebilmektedir. Kamu yararına çalışan dernek, dernekler bakımından bir niteleme olup bir dernek türü değildir (Saban, 2021, s. 4; Kavak, 2018, s. 42). Bu nedenle dernek kamu yararına çalışan dernek statüsünü kaybetse de halen varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

6. KAMU YARARINA ÇALIŞAN DERNEKLERİN VERGİSEL AVANTAJLARI

Vergi devletin tek taraflı üstün gücüne dayanarak kamu harcamalarında kullanılmak kaydıyla belirli kurallar çerçevesinde halktan aldığı paradır (Kalenderoğlu, 2017, s. 23; Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2022, s. 4). Temel dayanağı Anayasa'nın 73'üncü maddesidir. Maddeye göre "Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür".

Dernekler de tıpkı gerçek ve diğer tüzel kişiler gibi banka ve sigorta muameleleri vergisi, belediye gelirleri vergisi, damga vergisi, değerli kâğıtlar vergisi, emlak vergisi, gelir vergisi, veraset ve intikal vergisi, katma değer vergisi, kurumlar vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, özel tüketim vergisi, harçlar ve benzeri yükümlülükleri faaliyetleri sırasında ödemekle karşı karşıya kalabilir. Ancak kanun koyucu bazı gerçek kişi ya da tüzel kişilere vergi muafiyeti sağlamaktadır. Kamu yararına çalışan dernekler vergi muafiyetinden faydalananlar arasındadır.

Aşağıda söz konusu vergilere ve kamu yararına çalışan derneklerin bu vergilerden hangileri bakımından ayrıcalıklara sahip olduğu bilgisi paylaşılacaktır.

6.1. Gelir Vergisi

Gelir Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesinde gelir, gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarı şeklinde

tanımlanmıştır. Dolayısıyla gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tâbidir. Dernekler tüzel kişiliğe sahip olduklarından elde ettikleri gelirler gelir vergisinin konusu dışındadır. Burada sağlanan muafiyet derneğe değil yardımda veya bağışta bulunan gerçek kişiye ilişkindir. Gelir beyannamesinde bulunan gerçek kişiler, kamu yararına çalışan derneklere yardım ve bağışta bulundukları takdirde yardım ve bağışları gider gösterip belirli oranlarda vergi indirimlerinden yararlanabilmektedir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 89'uncu maddesinin 4'üncü fıkrasında indirim oranı yardım veya bağış yapılan derneğe göre yıl içindeki gelirin %5 şayet kalkınmada öncelikli bölgelerde faaliyet gösteren bir dernek ise %10 oranında olabileceği gibi tamamı da gider olarak gösterilebilir. Yapılan bağış veya yardım nakdi ise bu oranları belirlemek kolay olacaktır. Şayet aynı yardım veya bağış söz konusuysa malın maliyet bedeli ya da kayıtlı değeri, bu değerlerde bilinmiyorsa Vergi Usul Kanunu gereği takdir komisyonlarının belirlediği değer esas alınır (TÜSEV, 2018, s. 14-15).

Her ne kadar dernekler gerçek kişi olmamaları nedeniyle doğrudan gelir vergisi mükellefi olmasalar da dernek, Gelir Vergisi Kanunu'nun 89'uncu maddesinin 7'nci bendinde sayılı faaliyetleri gerçekleştirdiyse ya da Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca desteklenen veya desteklenmesi uygun görülen projelerine ilişkin harcamalar ile bu amaçla yapılan her türlü bağış ve yardımlarda da muafiyetten yararlanmaktadır. Kanunda sayılı faaliyetleri gerçekleştiren kurum ve kuruluşlara özel bir hükümle muafiyet istisnası tanımlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus gelir beyannamesi vermeyen kişiler söz konusu bu muafiyetten yararlanamamaktadır (Özden, 2015, s. 226).

Ayrıca Gelir Vergisi Kanunu'nun 94'üncü maddesinin birinci fıkrasının 7, 8, 9 ve 14 numaralı bentleri uyarınca derneklerin iktisadi işletmelerinden elde ettikleri kazançlar, iktisadi işletmelerinden elde edilen ve derneğe aktarılan kazançlar, hisse senedi kar payları, iştirak hisselerinden doğan kar payları, A tipi yatırım fonu kazancı, B tipi yatırım fonu kazancı, devlet tahvili faizi, hazine bonusu faizi, risk sermayesi yatırım fonları, gayrimenkul yatırım fonları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları kazançları, toplu konut kamu ortaklığı ve özelleştirme idarelerince çıkarılan menkul kıymet gelirleri, özel sektör tahvili faizleri, mevduat faizleri, döviz tevdiat hesapları, özel finans kurumlarının ödedikleri kar payları, repo gelirleri, kiracı şirket olduğu takdirde gayri menkul sermaye iradı, iktisadi işletmeye ilişkin gayri menkul alım satım kazancı, devlet tahvili, hazine bonusu alım satım kazancı, istisnaları olmakla birlikte hisse senedi, iştirak hissesi, tahvil alım satım kazançlarından gelir vergisi kesintisi yapılmaz (TÜSEV, 2018, s.

12). Derneklerin gerek bankada gerek özel finans kurumlarında açtırdıkları hesaplardan elde edilen faiz gibi gelirlerde de kesinti yapılmamaktadır.

6.2. Kurumlar Vergisi

Kurumlar vergisi, kurumların kazançları üzerinden alınan vergidir. Gelir vergisi mükellefi gerçek kişiler iken kurumlar vergisi mükellefi tüzel kişilerdir. Bu sayede gerçek ve tüzel kişiler arasında vergi adaleti ve eşitliği sağlanmaktadır (Erkilet, 1991, s. 75). Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 2'nci maddesinde kurumlar vergisi mükellefleri sayılmıştır. Maddeye göre dernekler kurumlar vergisi mükellefi değilken derneklere ait varsa iktisadi işletmeleri kurumlar vergisi mükellefidir. Diğer bir anlatımla, derneğe ait iktisadi işletmelerin kazançları vergiye tabidir. Örneğin; derneğe ait iktisadi işletmelerin nakit yatırımlarından, tahvil, hisse senetleri ve kira gelirlerinden stopaj yoluyla kesintiler yapılmaktadır.

Kurumlar Vergisi Kanunu mükellefi olan tüzel kişiler Kanun'un 10'uncu maddesindeki düzenleme uyarınca gerçek kişilerde olduğu gibi yapmış oldukları yardım ve bağışları gider göstererek vergi indiriminden yararlanabilmektedir. Kanun'daki düzenleme gereği kamu yararına çalışan derneklere bağışta ve yardımda bulunan tüzel kişiler yapmış oldukları bağışlar nedeniyle vergi matrahlarından belirli oranlarda indirimlerden yararlanmaktadır. Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10'uncu maddesinin 1-c bendi uyarınca kamu yararına çalışan derneklere makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımların toplamının o yıla ait kurum kazancının %5'ine kadar olan kısmı kurumlar vergisi beyannamesi üzerinde ayrıca gösterilmek şartıyla kurum kazancından indirilir.

Derneğe yapılan yardım ve bağışlar dolayısıyla kurumlar belirli oranlarda indirimden istifade edilebileceği gibi dernekte Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 10'uncu maddesinin 1-d bendi uyarınca kamu yararına çalışan dernekler tarafından yapılan veya Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen ya da desteklenmesi uygun görülen faaliyetleri gerçekleştirdiği takdirde vergi indiriminden yararlanır.

Söz konusu faaliyetler; kültür ve sanat faaliyetlerine ilişkin ticarî olmayan ulusal veya uluslararası organizasyonların gerçekleştirilmesine, ülkemizin uygarlık birikiminin kültürü, sanatı, tarihi, edebiyatı, mimarîsi ve somut olmayan kültürel mirası ile ilgili veya ülke tanıtımına yönelik kitap, katalog, broşür, film, kaset, CD ve DVD gibi manyetik, elektronik ve bilişim teknolojisi yoluyla üretilenler de dahil olmak üzere görsel, işitsel veya basılı materyallerin hazırlanması, bunlarla ilgili derleme ve araştırmaların yayınlanması, yurt içinde ve yurt dışında dağıtımı ve tanıtımının

sağlanmasına, yazma ve nadir eserlerin korunması ve elektronik ortama aktarılması ile bu eserlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı koleksiyonuna kazandırılmasına, 21/7/1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki taşınmaz kültür varlıklarının bakımı, onarımı, yaşatılması, rölöve, restorasyon, restitüsyon projeleri yapılması ve nakil işlerine, kurtarma kazıları, bilimsel kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarına, yurt dışındaki taşınmaz Türk kültür varlıklarının yerinde korunması veya ülkemize ait kültür varlıklarının Türkiye'ye getirilmesi çalışmalarına, kültür envanterinin oluşturulması çalışmalarına, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamındaki taşınır kültür varlıkları ile güzel sanatlar, çağdaş ve geleneksel el sanatları alanlarındaki ürün ve eserlerin Kültür ve Turizm Bakanlığı koleksiyonuna kazandırılması ve güvenliklerinin sağlanmasına, somut olmayan kültürel miras, güzel sanatlar, sinema, çağdaş ve geleneksel el sanatları alanlarındaki üretim ve faaliyetler ile bu alanlarda araştırma, eğitim veya uygulama merkezleri, atölye, stüdyo ve film platosu kurulması, bakım ve onarımı, her türlü araç ve teçhizatının tedariki ile film yapımına, kütüphane, müze, sanat galerisi ve kültür merkezi ile sinema, tiyatro, opera, bale ve konser gibi kültür ve sanat faaliyetlerinin sergilendiği tesislerin yapımı, onarımı veya modernizasyon çalışmalarına ilişkin harcamalar ile makbuz karşılığı yapılan bağış ve yardımların % 100'ü oranında indirimler uygulanır.

Söz konusu oranlar günümüz ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda yetersiz olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Bu oranların yıllık enflasyona göre belirlenecek şekilde belirlenmesi yerinde bir çözüm olabilir.

6.3. Emlak Vergisi

Emlak vergisi kişilerin sahip oldukları bina, arsa gibi taşınmazlar nedeniyle devlete ödedikleri vergidir. Emlak Vergisi Kanunu gereği Türkiye sınırları içindeki binalar bina vergisine, arsalar ise arazi vergisine tabi kılınmıştır. Bina veya arsa maliki, varsa intifa hakkı sahibi her ikisi de yoksa binayı veya arsayı malik gibi tasarruf edenler bu vergiyi ödemekle mükelleftir. Kanun'un ikinci bölümünde yer alan 4'üncü maddesinde bina vergisinden daimî olarak muaf tutulan binalara, 14'üncü maddesinde ise arsa vergisinden daimî olarak muaf tutulan arazilere yer verilmiştir (Emlak Vergisi Kanunu m. 4/e, m. 14/c). Bu kapsamda derneklerin amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları binalar ve araziler emlak vergisinden muaf kılınmıştır.

Ancak derneğe ait bina ve araziler kiraya verilip gelir elde ediliyorsa emlak vergisine tabidir. Ayrıca derneğe bağlı kurumlar vergisi mükellefi işletmelere ait veya tahsis edilmiş binalar ve arsalar için de emlak vergisi ödenmek zorundadır. Örneğin; kamu yararına çalışan derneğe ait, kurumlar vergisine tabi bir kolonya üretim işletmesinin bulunduğu bina emlak vergisine tabidir. Yine kamu yararına çalışan derneğe ait arazi otopark olarak kullanılıyorsa emlak vergisine tabidir. Çoğu derneğin gelir kalemleri arasında taşınmazlarından elde ettikleri kiralar yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu düzenleme kısır bir döngüye sebep olmaktadır. Bunun kanunda makul bir açıklaması da yer almamaktadır.

6.4. Veraset ve İntikal Vergisi

Veraset ve intikal vergisi, kişinin taşınır veya taşınmaz malları karşılıksız bir şekilde edindiğinde ya da mirasçıların miras bırakanın terekesi üzerindeki haklarını elde edebilmesi için devlete ödediği vergidir. Vergi mükellefi taşınır veya taşınmazı elde eden kişidir. Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesinde verginin konusu açıklanmıştır. Maddeye göre Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan şahıslara ait mallar ile Türkiye'de bulunan malların veraset tarihiyle veya herhangi bir suretle olursa olsun ivazsız bir tarzda bir şahıstan diğer şahsa intikali veraset ve intikal vergisine tabidir.

Normal şartlarda yapılan intikal, yardım ve bağışlarda vergi kesintileri uygulanırken kamu yararına çalışan derneklere yapılan intikal, yardım ve bağışlarda Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nun 3'üncü maddesinin (b) bendi uyarınca veraset ve intikal vergi kesintisi yapılmamaktadır. Örneğin; kız çocuklarının okuması için faaliyet gösteren kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip bir derneğe yalı bağışlanması halinde dernek, veraset ve intikal vergisi ödemekle mükellef olmayacaktır.

Ayrıca Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nun 4'üncü maddesinin (g) bendi gereği kamu yararına çalışan dernekler dul ve yetimlere bağlanan aylıklarla bu aylıklar dışında verilen emekli ikramiyeleri ile dul ve yetim evlenme ikramiyeleri ve hizmet müddetlerini doldurmamış bulunanların dul ve yetimlerine aylık yerine toptan yapılan ödemeler de veraset ve intikal vergisinden muaf tutulmuştur.

Son olarak Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nda vakıflar ve dernekler bakımından farklı bir düzenleme yer aldığına değinmekte fayda vardır. Kanun'un 4'üncü maddesinin (k) bendinde Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıflara kuruluşu için veya kurulduktan sonra tahsis olunan mallar veraset ve intikal vergisinden istisna tutulmakla birlikte kamu

yararına çalışan derneklerin bu kapsama dahil edilmemesi eksik belki de unutulmuş bir düzenlemedir.

6.5. Gümrük Vergisi

Gümrük Vergisi Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesine giren ve çıkan eşyaya ve taşıt araçlarına uygulanacak gümrük kurallarını belirlemektedir (Gümrük Vergisi Kanunu m.1). Gümrük Vergisi Kanunu'nun 167'nci maddesinin 7'nci bendindeki düzenleme uyarınca Cumhurbaşkanınca belirlenen kuruluşlar tarafından ticari gaye güdülmemek ve amacı doğrultusunda kullanılmak üzere ithal edilen eşyalar vergiden muaftır. Bu eşyalar; eğitim, bilim ve kültürel amaçlı eşya ile bilimsel alet ve cihazlar, tıbbi teşhis, tedavi ve araştırma yapılmasına mahsus alet ve cihazlar, bilimsel araştırma amacına yönelik hayvanlar ile biyolojik veya kimyasal maddeler, insan kaynaklı tedavi edici maddeler ile kan gruplama ve doku tipi ayırma belirteçleri, ilaç özelliği olan ürünlerin kalite kontrolü amacına yönelik maddeler, ulusal araştırma geliştirme kurumları tarafından yürütülen veya desteklenen araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde kullanılmak üzere ithal edilen eşyalardır. Bu kapsamda kamu yararına çalışan dernekler sayılı eşyalar ithal ettiği takdirde gümrük vergisi ödemek zorunda değildir.

6.6. Belediye Gelirleri

Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca belediyeler; ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi, haberleşme vergisi gibi Kanun'da sayılı harçlardan gelir elde ederler. Kanun gereği belediye sınırları ile mücavir alanlar içinde yer alan eğlence işletmelerinin faaliyetleri eğlence vergisine tabidir. Verginin mükellefi, eğlence yerlerini işleten gerçek veya tüzel kişilerdir. Ancak Kanun'da düzenlenen muafiyet gereği kamu yararına çalışan derneklerin düzenlemiş olduğu eğlence faaliyetlerinden dolayı belediyelere vergi ödemekle mükellef değildir (Belediye Gelirleri Kanunu m.19/3). Buna karşın kamu yararına çalışan dernekler bakımından herhangi bir istisna tanınmayan çevre ve temizlik vergisi, ilan ve reklam vergisi, haberleşme vergisi gibi diğer vergileri dernekler gibi kamu yararına çalışan dernekler de ödemekle mükelleftirler.

6.7. Harç İstisnaları

Harçlar Kanunu kapsamında yer alan harçlar; yargı harçları, noter harçları, vergi yargısı harçları, tapu ve kadastro harçları, konsolosluk harçları, pasaport, ikamet tezkeresi, çalışma izni, çalışma izni muafiyeti, vize ve Dışişleri Bakanlığı tasdik harçları, gemi ve liman harçları, imtiyazname,

ruhsatname ve diploma harçları, trafik harçları şeklinde sınıflandırılmıştır (Harçlar Kanunu m.1).

Kamu yararına çalışan derneklerin iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleriyle bu derneklere ait tesislerin ve bu tesislerin sonradan iktisap edecekleri gayrimenkullerin ve sair aynı hakların tescilleri ve şerhi gerektiren işlemleri ve bunların terkinleri harç ödemekten muaftırlar (Harçlar Kanunu m.59). Fakat kamu yararına çalışan bir dernek gayrimenkul satın aldığı takdirde Tapu ve Kadastro harçlarından muaf olmakla birlikte satış yapar ya da devir işlemlerinde bulunursa harç muafiyeti söz konusu değildir.

Kamu yararına çalışan dernekler tapu ve kadastro harçlarından muaf olmasına rağmen yargı, noter ve vergi harçları mükellefidirler. Yine dernekler ve vakıflar arasında farklı bir düzenleme Harçlar Kanunu'nda da yer almaktadır. Kanun'un 38'inci maddesinin 3'üncü fıkrası uyarınca Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıfların kuruluş muameleleriyle bu vakıflara yapılacak bağışlamalar harca tabi tutulmazken kamu yararına çalışan derneklere yönelik böylesi bir istisnai hükmün mevcut olmaması, kamu yararına çalışan dernekler için vakıflara kıyasla vergisel anlamda bazı güçlükler oluşturmaktadır.

6.8. Damga Vergisi

Damga vergisi, kişilerin karşılıklı gerçekleştirdiği resmi sözleşmeler sonucu sözleşmelerin geçerliliğini belgelemek adına tarafların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergidir. Damga Vergisi Kanunu'nun 1'inci maddesinde kanunun ekli (1) sayılı tabloda yazılı kâğıtlar damga vergisine tabi kılınmıştır. Kâğıt teriminden, yazılıp imzalamak veya imza yerine geçen bir işaret konmak suretiyle düzenlenen ve herhangi bir hususu ispat veya belli etmek için ibraz edilebilecek olan belgeler ile elektronik imza kullanılmak suretiyle manyetik ortamda ve elektronik veri şeklinde oluşturulan belgeler anlaşılmalıdır (Damga Vergisi Kanunu m.1/2). Örneğin; kira, ihale, ücret sözleşmeleri damga vergisine tabidir.

Damga Vergisi Kanuna ekli (2) sayılı tabloda yazılı kâğıtların damga vergisinden istisna edilenler sayılmıştır. Muaf olanlar arasında kamu yararına çalışan dernekler de bulunmaktadır (Damga Vergisi Kanunu m. 9). Kamu yararına çalışan dernekler, her türlü işlemlerinde düzenlenen ve damga vergisi kendileri tarafından ödenmesi gereken kâğıtlar bakımından damga vergisinden muaf kılınmıştır. Örneğin; derneklerin yerleşim yeri olarak kullanılmak üzere yaptıkları kira sözleşmeleri damga vergisinden muaf tutulmuştur ((2) Sayılı Tablo m.11,17,31). Yine kamu yararına çalışan

dernekler fatura, sözleşme ve sigorta pirim bildirgeleri için damga vergisi ödememektedirler. Damga Vergisi Kanun’unda sağlanan muafiyet yalnızca kamu yararına çalışan derneklere ilişkindir. Diğer bir anlatımla, kamu yararına çalışan dernek ile kişi arasında düzenlenen kâğıtlar damga vergisine tabidir.

Damga Vergisi Kanunu’nun 24’üncü maddesinin 2’nci fıkrası gereği birden fazla kişi tarafından imza edilen kâğıtlara ait vergi ve cezanın tamamından imza edenler müteselsilen sorumludurlar. Bunlar arasında vergiden müstesna olanların bulunması damga vergisinin noksan ödenmesini gerektirmez. Damga vergisinden muaf kuruluşlarca kişilerin (1) sayılı tabloda yer alan işlemleriyle ilgili olarak düzenlenen ve sadece bu kurumların imzasını taşıyan kâğıtlara ait verginin tamamı kişiler tarafından ödenecektir. Örneğin; kamu yararına çalışan dernek ile mobilya satan bir mağazanın yapmış olduğu taksitle satış sözleşmesinde damga vergisi mükellefi mobilya satıcısıdır (Erkilet, 1991, s. 439). O halde derneğin tek taraflı yaptığı veya resmi dairelerle birlikte kâğıtları imza veya ibra etmesi haricinde dernek ile kişiler arasında düzenlenen kâğıtlar vergiden muaf değildir.

6.9. Katma Değer Vergisi

Katma değer vergisi, bir mal ve hizmeti teslim eden kişinin teslim alan kişiye yükleyerek devlete ödediği vergi türüdür. Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 1’inci maddesinde verginin konusunu teşkil eden işlemler sayılmıştır. Maddeye göre Türkiye’de yapılan ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı ve diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler şeklinde üç bent halinde sıralanmıştır. Kanun’un ikinci bölümünde ise mükellef ve vergi sorumlularına yer verilmiştir. Kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olmayan dernekler gibi bu statüye sahip dernekler de kural olarak mal ve hizmet satın almaları halinde katma değer vergisi ödemekle sorumludur. Diğer bir anlatımla, kamu yararına çalışan dernekler katma değer vergisi mükellefi olup herhangi bir ayrıcalıkları söz konusu değildir. Örneğin; dernek gelir elde etmek adına sanat gösterisi düzenleyip bilet satışı gerçekleştirse bilet ücretleri katma değer vergisine tabi olacaktır.

Fakat Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 17’nci maddesi uyarınca ilim, fen ve güzel sanatları, tarımı yaymak, ıslah ve teşvik etmek amacıyla yaptıkları teslim ve hizmetleri; tiyatro, konser salonu, kütüphane, sergi, okuma ve konferans salonları ile spor tesisleri işletmek veya yönetmek suretiyle ifa ettikleri kültür ve eğitim faaliyetlerine ilişkin teslim ve

hizmetleri; derneklere bağı hastane, nekahethane, klinik, dispanser, prevantoryum, sanatoryum, kan bankası ve organ nakline mahsus bankalar, anıtlar, botanik ve zooloji bahçeleri, parklar ile veteriner, bakteriyoloji, seroloji ve distofajin laboratuvarları gibi kuruluşlar, öğrenci veya yetiştirme yurtları, yaşlı ve engelli bakım ve huzurevleri, parasız fukara aşevleri, düşkünevleri ve yetimhaneleri işletmek veya yönetmek suretiyle ifa ettikleri kuruluş amaçlarına uygun teslim ve hizmetleri ile bunlardan sağlık hizmeti sunanların teşhis ve tedaviye yönelik olarak birbirlerine yapacakları teslim ve hizmetler katma değer vergisinden muaf kılınmıştır.

Yine kamu yararına çalışan derneklerce bila bedel yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifaları Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde bağışlanan gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin teslimi katma değer vergisinden muaftır. Örneğin; kaybolmaya yüz tutmuş bitki türlerini inceleyen ve bu konuda arşiv çalışmaları yapan kamu yararına çalışan bir derneğe ait botanik bir bahçe varsa ve bu bahçede üretilen bitkiler aynı zamanda derneğe gelir sağlaması adına satışı da yapılyorsa söz konusu satışlarda ürünlere katma değer vergisi uygulanmayacaktır. Oysa ki ayırım gözetmeksizin bu derneklerin her türlü mal ve hizmet satın alımları katma değer vergisine tabi tutulmaması daha yerinde bir yaklaşım olacaktır.

6.10. Diğer Kanunlarda Düzenlenen İstisnalar

Vergisel avantajların yanı sıra kamu yararına çalışan derneklere bazı ayrıcalıklar tanınmış ve yükümlülükler de getirilmiştir. Örneğin; söz konusu dernekler ücretsiz hazine arazisi tahsisi yapmada önceliklidirler. Kamu yararına çalışan derneklere, kuruluş gayelerine uygun olarak kullanılmak üzere, Hazinesinin özel mülkiyetinde kayıtlı bulunan ve kamu hizmetlerine tahsisli olmayan taşınmaz malları, satış tarihindeki alım satım rayici nazara alınarak kıymet takdiri suretiyle satılabilir. Ancak bu yolla edinilen taşınmaz mallar verilmiş maksadı dışında kullanılamaz ve satılamaz. Bu yasak ila nihai değildir. Satış tarihinden itibaren en az yirmi yıl geçen ve verilmiş maksadına uygun olarak kullanılan taşınmazların, mevcut faaliyet aksatılmaksızın kısmen veya tamamen ticari amaçlarla değerlendirilmesinin kuruluş gayelerine daha fazla hizmet edeceği hallerde, elde edilecek gelirin yüzde otuzunun Hazineye verilmesi koşuluyla taşınmazların satış dahil değerlendirilmesine Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca belirlenecek usul ve esaslara göre izin verilebilir. Fakat derneğe verilen taşınmaz beş yıl içinde kuruluş gayesine uygun olarak kullanılmadığı takdirde, taşınmaz mal, satış bedeli üzerinden Hazinece geri alınır (2886 sayılı Devlet İhale Kanunu m.72). Yine kamu ile yapılan bazı sözleşmeler de kamu yararına çalışan

derneklerin üstünlüğü bulunmaktadır. Örneğin; hayrat taşınmazlar vakfiyeleri doğrultusundaki işlevlerde kullanılmak üzere kamu yararına çalışan derneklere tahsis edilebilmektedir (Vakıflar Yönetmeliği m.59/3).

Kamu yararına çalışan derneklerin diğer önemli bir ayrıcalığı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının intifa haklarının, belirli sürelerle kamu hizmetlerinde kullanılmak üzere, kamu yararına çalışan derneklere bırakılabilir veya kiraya verilebilir olmasıdır. Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını kullanan dernekler, bu imkândan yararlanırken bunların bakım, onarım ve restorasyon işlerini kanunda belirlenen esaslara göre yapmak ve bunun için gerekli masrafları karşılamakla yükümlüdürler (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu m.14).

Kamu yararına çalışan derneklere tanınan diğer bir ayrıcalık izin almadan yardım toplayabilmeleridir. Yardım Toplama Kanunu gereği kişiler ve kuruluşlar, yetkili makamdan izin almadan yardım toplayamazken Yardım Toplama Kanunu'nun 6'ncı maddesi gereği kamu yararına çalışan dernekler izin almadan yardım toplayabileceği düzenlenmiştir. Hangi derneklerin izin almadan yardım toplayabilecekleri, Cumhurbaşkanı'nca belirlenip ilan edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken konu her kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip derneğin izin almadan yardım toplama hakkı bulunmamaktadır. Kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olan dernek, ilindeki Sivil Toplumla İlişkiler İl Müdürlüğüne başvuruda bulunduktan sonra gerekli evraklar Cumhurbaşkanlığı makamına iletilmekte makamın kararı olumlu ise çıkarılan kararname ile derneğe izin almadan yardım toplama hakkı verilmektedir. Her ne kadar dernek izin almadan yardım toplama hakkına sahip olsa da yardım toplama faaliyetine başlamadan evvel bulunduğu ilin Sivil Toplumla İlişkiler İl Müdürlüğüne bildirimde bulunmakla yükümlüdür. Hâlihazırda kamu yararına çalışan üç yüz altmış üç derneğin yirmisi bu haktan yararlanmaktadır (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, İzin Almadan Yardım Toplama Hakkına Sahip Kuruluşlar).

Ayrıca karşılığı nakit olmayan piyango düzenlemek için izin alınması amacıyla müracaatta bulunan gerçek ve tüzel kişilerden; İdarece 2.000 Türk Lirası başvuru bedeli alınır. Yapılan inceleme sonucunda izin verilmesi kararlaştırılan piyangolarda taahhüt edilen ikramiye, ödül veya benzeri menfaatlerin toplam rayiç bedelinin %15'i oranında ayrıca izin bedeli alınırken kamu yararına çalışan dernekler tarafından düzenlenecek piyangolardan ise başvuru veya izin bedeli alınmamaktadır (Milli Piyango Hakkında Kanun Hükmünde Kararname m.41).

Yine Hukuk Muhakemeleri Kanunu'ndaki düzenleme uyarınca kamu yararına çalışan dernekler, iddia ve savunmalarında haklı göründükleri ve mali açıdan zor duruma düşmeden gerekli giderleri kısmen veya tamamen ödeyemeyecek durumda oldukları takdirde adli yardımdan yararlanabilirler (Hukuk Muhakemeleri Kanunu m. 334).

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kamu yararına çalışan dernek statüsünün kazanılması derneklere maddi anlamda avantaj sağlamasının yanı sıra toplum nezninde derneklere olan güveni de artırmaktadır. Fakat ülkemizde hâlihazırda kamu yararına çalışan dernek statüsüne sahip olan dernek sayısı yeterli değildir. Gelişmiş ülke olmanın en önemli göstergelerinden biri örgütlenmelerdeki dernekleşme sayılarının çokluğudur. Bu nedenle daha fazla sayıda derneğin bu statüye sahip olmasının önü açılması gereklidir. Fakat buradan her derneğin kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanması anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü kamu yararına çalışan derneklerin maddi avantaja sahip olması çeşitli suiistimallere sebebiyet verebilir. Bu olumsuz durumları önlemek adına etkin denetimler yapılması gerekliliği de göz ardı edilmemelidir. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri gözetilerek gerekli önlemler alınmalıdır.

Nitekim devlet derneğe kamu yararına çalışan dernek statüsü verdiğinde en önemli gelir kaynaklarından biri olan vergiden vazgeçmektedir. Bu vazgeçişin karşılığı mesnetsiz olmamalıdır. Dernek çalışmalarının kamuoyuyla paylaşılmasının yolları açık bir şekilde kanun koyucu tarafından belirlenmelidir.

Günümüz koşullarında derneklerin yürüttükleri çalışmalara herkesin erişebileceği şekilde paylaşılmasına imkân sağlayan birçok vasıta bulunmaktadır. Örneğin; Dernekler Kanunu'nda kamu yararına çalışan derneklerin mali tablolarının herkesin erişebileceği şekilde paylaşılmasını gerektiren yasal yükümlülükler düzenlenebilir. Ayrıca kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanan derneklerin bilgileri düzenli olarak Resmî Gazete'de yayınlanmamaktadır. Bu konuda Dernekler Kanunu'nda açık bir düzenleme yapılarak kararların Resmî Gazete'de ilan edilmesi gerekliliği getirilebilir. Bu sayede şeffaflık ve eşitlik ilkeleri gözetilmiş olacaktır.

Eşitlik ilkesi gereği aynı hukuki durumda bulunanların aynı kurallara tabi olması gerekmektedir. Dernekler kişi toplulukları iken vakıflar mal toplulukları olsalar da her iki tüzel kişiliğin nihai hedefi insanlığa hizmet etmektir. Literatürde ve uygulamada kamu yararına çalışan dernek statüsünün kazanımına ilişkin şartlar ile vakıfların vergi muafiyeti kazanımına ilişkin şartlar arasında farklılıklar olmasının altında yatan

mantıklı açıklanabilir bir sebebe rastlanmamıştır. Vergi kanunlarındaki kimi düzenlemelerde vakıflar derneklere oranla bazı ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Örneğin; Veraset ve İntikal Vergisi Kanunu'nun 4'üncü maddesinin (k) bendinde Cumhurbaşkanı'nca vergi muafiyeti tanınan vakıflara kuruluşu için veya kurulduktan sonra tahsis olunan mallar veraset ve intikal vergisinden istisna tutulmakla birlikte kamu yararına çalışan derneklerin bu kapsama dahil edilmemesi eksik belki de unutulmuş bir düzenlemedir. Yine Harçlar Kanunu'nun 38'inci maddesinin 3'üncü fıkrası uyarınca Cumhurbaşkanı'nca vergi muafiyeti tanınan vakıfların kuruluş muameleleriyle bu vakıflara yapılacak bağışlamalar harca tabi tutulmazken kamu yararına çalışan derneklere söz konusu istisnanın tanınmaması yerinde bir düzenleme değildir. Oysa ki dernek ve vakıflar iki ayrı tüzel kişilik olsalar da kamu yararı statüsü elde edilmesinde farklı avantajlara tabi kılınmaları eşitlik ilkesi bağlamında adil bir yaklaşım değildir. Örneğin; vergi muafiyetine sahip vakıflardan yıl içerisinde vergi tasdik formu alındığı gibi aynı uygulamanın kamu yararına çalışan dernekler bakımından da getirilmesi sivil toplum kuruluşları arasındaki eşitsiz işlemi gidereceği gibi derneklerin denetim sayesinde kendilerini gözden geçirmelerine de yardımcı olacaktır.

Kamu yararına çalışan dernek terimi yerine vakıflarda olduğu gibi vergi muafiyeti tanınmış dernek teriminin kullanılması ve mevzuatta bu hususun yeknesaklaştırılması oldukça önemlidir. Nitekim dernekler gönüllü kuruluşlar olup esasen her biri kamunun yararı için belirli ölçülerde kamuya hizmet ettikleri sonucuna rahatlıkla varılabilir. Ayrıca kamu yararı soyut bir kavram olsa da Dernekler Kanunu ve Dernekler Yönetmeliği'nde kamu yararı kavramına ilişkin bir çerçeve tanıma yer verilmesi belirsizliği giderecek olup aynı zamanda farklı uygulamaları önlemeye hizmet edebilir.

Ek olarak Dernekler Yönetmeliği'nde aşağıdaki değişikliklerin ve eklemelerin yapılması uygulayıcılara da kolaylık sağlayacaktır.

- Dernekler Yönetmeliği'nin 49'uncu maddesinin 1-c bendindeki derneğin son bir yıl içindeki, 200.000 Türk Lirasını geçen alım ve satım işlemlerinin rekabet koşullarına uygun yapılmasına ilişkin maddedeki tutarın güncellenebilmesine imkân tanıyan yasal düzenleme daha yerinde olacaktır. Yönetmelikte sabit bir tutarın belirtilmesi yerine ekonomik koşullara daha uyumlu olması bakımından alım ve satım işlemi sınırlarını her yıl güncel olarak tespit edebilmeye imkân tanıyan yasal düzenleme yoluna gidilmesi gerekmektedir. Söz konusu oranlar günümüz ekonomik şartları göz önünde bulundurulduğunda yetersiz olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Bu oranların yıllık enflasyona göre belirlenmesi yerinde bir çözüm olabilir.

- Dernekler Yönetmeliği'nin 48'inci maddesinde “kamu yararına çalışan dernekler, Hazine ve Maliye Bakanlığının ve varsa ilgili bakanlıkların görüşü üzerine, Bakanlığın teklifi ve Cumhurbaşkanı kararıyla tespit edilir.” hükmündeki ilgili bakanlıkların görüşünün alınıp alınmaması konusunda İçişleri Bakanlığı'na geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. Aynı zamanda yalnızca ilgili bakanlıklardan görüş alınması kısıtlı bir düzenlemedir. Bakanlıklar dışında kamu kurum ve kuruluşlarının veya aynı alanda çalışma yürüten özel sektör temsilcilerinin de görüşünü alabilecek şekilde uzman kişilere başvurulmasının önü açılmalıdır. Hatta bu kişilerden bir komisyon oluşturularak bir rapor hazırlanması yolu izletilebilir.

- Dernekler Yönetmeliği'nin 51'inci maddesinde statü için yapılan başvurunun değerlendirilme süreci düzenlenmiştir. Türk Hukuk Sisteminde kamu yararına çalışan dernek statüsü kararının nihai mercii Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Cumhurbaşkanı'nın kararı olumlu ise karar İçişleri Bakanlığı yetkililerince ilgili valiliğe bildirilir. Valilik ise olumlu kararı başvuru sahibi derneğe tebliğ eder (Dernekler Yönetmeliği m.51/3). Buna karşın, nihai karar olumsuz ise derneğin itiraz edebileceği süreç hakkında mevzuatta düzenleme yer almamaktadır. Ayrıca mevzuatta kararın ne kadar sürede verileceği, karara karşı itiraz yollarına da yer verilmemesi giderilmesi gereken bir diğer eksikliktir.

Son olarak kamu hizmet yükünü azaltmaları hasebiyle birtakım vergisel avantajların sağlanması derneklerin kamu hizmetlerini geliştirmelerine yardımcı olurken özgün hareket etmelerine engel olmamalıdır. Hem devletin hem sivil örgütlenen derneklerin nihai amacı insanlar hatta tüm canlılara yarar sağlamaktır. Söz konusu yararın sağlanabilmesi de farklı bakış açılarının bütünde birleşmesiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla hiçbir koşulda kamunun ve derneklerin üstlenmiş oldukları roller karıştırılmamalıdır.

8. SUMMARY

Associations which are established to meet the needs of societies make significant contributions to a country's economy. Because associations carry out the services and activities that the public is obliged to do without making any profit. In this context, associations support the reduction of public expenditures by carrying out the services and activities that the state should do. While performing the services and activities, associations spend the income they receive from the membership fees and donations they receive from their members. This situation affects the financial sustainability of associations. Financial sustainability is very important for the existence of

associations. In order to contribute to this situation, the legislator is trying to create a balance by bringing tax advantages to associations that reduce the public's responsibility. For this reason, legal regulations are being made that allow associations to benefit from certain advantages.

In our country, regulations regarding associations working for the public benefit are not included in a single text of law. In this context, the Turkish Civil Code No. 4721 dated 22.11.2001 and the Associations Law No. 5253 dated 04.11.2004 are the primary laws applicable to associations. Income Tax Law No. 193, Stamp Duty Law No. 488, Fees Law No. 492, Municipality Revenues Law No. 2464, Value Added Tax Law No. 3065, Customs Law No. 4458, Corporate Tax Law No. 5422, Inheritance and Transfer Tax Law No. 7338 and the Associations Directive No. 25772 are other legal regulations that should be consulted.

Gaining the status of public benefit association not only provides financial advantages to associations, but also increases the reliability of associations from a social perspective. The number of associations currently holding this status is not sufficient. One of the most important indicators of being a developed country is the high number of associations in organizations. Therefore, it is necessary to pave the way for more associations to hold this status. However, this should not mean that every association should gain the status of public benefit association. Because the financial advantages of public benefit associations can lead to various abuses. The need for effective audits to prevent these negative situations should not be ignored. Necessary measures should be taken by observing the principles of transparency and accountability.

In fact, when the state grants an association the status of public benefit association, it waives one of its most important sources of income, namely tax. The response to this waiver should not be unsupported. The ways in which the associations work is shared with the public should be clearly determined by the legislator. In today's conditions, there are many means that allow associations to share their work in a way that everyone can access. For example, the Associations Law may regulate legal obligations that require the financial statements of associations working for the public benefit to be shared in a way that everyone can access. In addition, the information of associations that have gained the status of a public benefit association is not regularly published in the Official Gazette. A clear regulation can be made in the Associations Law on this issue, requiring that decisions be announced in the Official Gazette. In this way, the principles of transparency and equality will be taken into consideration.

According to the principle of equality, those in the same legal situation should be subject to the same rules. While associations are groups of people, foundations are groups of property, the ultimate purpose of both legal entities is to serve humanity. In literature and practice, no logically explainable reason has been found for the differences between the conditions for acquiring the status of an association working for the public benefit and the conditions for foundations to gain tax exemption. In some regulations in tax laws, foundations benefit from certain privileges compared to associations. For example, in Article 4, paragraph (k) of the Inheritance and Transfer Tax Law, the fact that properties allocated to foundations granted tax exemption by the President for their establishment or after their establishment are exempted from inheritance and transfer tax, while associations working for the public benefit are not included in this scope, is a deficient or perhaps forgotten regulation. However, although associations and foundations are two separate legal entities, subjecting them to different advantages in obtaining public benefit status is not a fair approach in the context of the principle of equality. For example, just as tax certification forms are obtained from foundations with tax exemption during the year, introducing the same practice for associations working for the public benefit will eliminate the unequal treatment among civil society organizations and will also help associations to review themselves through audits.

It is crucial to use the term tax-exempt association, as in foundations, instead of the term public benefit association, and to standardize this issue in the legislation. Indeed, associations are voluntary organizations, and it can be easily concluded that each of them serves the public to a certain extent for the public benefit. In addition, although public benefit is an abstract concept, including a framework definition of the concept of public benefit in the Associations Law and the Associations Regulation will eliminate ambiguity and may also serve to prevent different practices.

In addition, making the following changes and additions to the Associations Directive will also facilitate implementers.

- A legal regulation that allows the amount in the article 1-c of Article 49 of the Associations Regulation Directive on Associations to be updated regarding the association's purchase and sale transactions exceeding 200,000 Turkish Liras in the last year in accordance with the conditions of competition would be more appropriate. Instead of specifying a fixed amount in the regulation, a legal regulation that allows the limits of purchase and sale transactions to be determined up to date every year should be adopted in order to be more compatible with the economic conditions. It can

easily be concluded that the rates in question are insufficient when today's economic conditions are taken into consideration. Determining these rates according to annual inflation would be an appropriate solution.

- Article 48 of the Regulation (Directive) on Associations states that “associations working for the public benefit are determined upon the opinion of the Ministry of Treasury and Finance and relevant ministries, if any, upon the proposal of the Ministry and the decision of the President.” The Ministry of Interior is granted a wide discretionary power regarding whether to seek the opinion of relevant ministries. At the same time, seeking the opinion of only relevant ministries is a limited regulation. In addition to ministries, the way should be opened (paved for) to consulting experts who can also seek the opinion of public institutions and organizations or private sector representatives working in the same field. A committee can even be formed from these people and a report can be prepared.

- Article 51 of the Associations Regulation (Directive) regulates the evaluation process of the application for status. In the Turkish Legal System, the final authority for the decision on the status of an association working for the public benefit is the Presidency. If the President's decision is positive, the decision is notified to the relevant governorship by the Ministry of Internal Affairs authorities. The governorship then notifies the applicant association of the positive decision (Article 51/3 of the Associations Regulation (Directive)). On the other hand, if the final decision is negative, there is no regulation in the legislation regarding the process through which the association can appeal. In addition, the fact that the legislation does not include the time within which the decision will be made and the means of appeal against the decision is another deficiency that needs to be remedied.

- The provision of certain tax advantages due to the fact that they reduce the burden of public services should not prevent associations from developing public services, raising different voices, and criticizing the public. The aim of both state and civil associations is to benefit people and even all living things. The provision of such benefit will be possible by the merging of different perspectives. Therefore, the roles undertaken by the public and associations should not be confused under any circumstances.

As a result, the originality of this study is that there have not been many academic publications on the national level regarding the regulations for associations working for the public benefit in the literature review. In this study, it is aimed to facilitate the path that the managers of associations wishing to have the status of an association working for the public benefit

should follow by explaining it in a simple language and in order. At the same time, since the tax advantages of associations working for the public benefit are regulated in different laws, it was deemed beneficial to convey the data in question in a single text to the relevant person. In the whole study, solutions are presented to the problems in practice in obtaining the status of an association working for the public benefit. In summary, the study includes the conditions for obtaining the status of an association working for the public benefit, the procedure for losing the status, and the tax advantages and exceptions provided to associations.

9. KAYNAKLAR

- Akipek, J.G. ve Akıntürk, T. (1998). *Türk medeni hukuku, birinci cilt başlangıç hükümleri, şahsın hukuku*, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Akıllıoğlu, T. (1988). Kamu yararı kavramı üzerine düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1-3), 11-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13697>
- Akünel, T. (1988). *Tüzel kişiler*, Filiz Kitabevi.
- Ansay, T. (1967). *Adi şirket, dernek ve ticaret şirketleri*, Türkiye iş bankası tesisi, Başnur Matbaası.
- Aykul, Ö. (2023). *Dernekler hukuku*, Seçkin Yayıncılık.
- Ballar, S. (2006). *Dernekler hukuku*, Seçkin Yayıncılık.
- Erkilet, Ş. (1991). *Vakıflar ve derneklerin vergilendirilmesi*, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası.
- Gelir idaresi başkanlığı, *derneklerin vergilendirilmesi rehberi*, 27 Ağustos 2024 tarihinde https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Rehberler/DERN_VER_REHBER_2012.pdf. adresinden erişildi.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, Kurumlar Vergisi Sirküleri/2, Tarih: 14.11.2003 Sayı: KVK-2/2003-2/Dernek ve Vakıflar-1, 25 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.gib.gov.tr/node/86886>. adresinden erişildi.
- Helvacı, S. ve Erlüle, F. (2020). *Medeni hukuk*, (6. Bası). Legal Yayınevi.
- HukukTurk İçtihat Programı, 25 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.hukukturk.com/> adresinden erişildi.
- Kalenderoğlu, M. (2017). *Vergi hukuku, Türk vergi sistemi*, Seçkin Yayıncılık.
- Karınca, E. (1996). *Dernek hak ve özgürlüğü, yargıtay kararları meclis tutanakları ve emniyet genel müdürlüğü verileri ışığında karşılaştırmalı dernekler yasası*, Adil Yayınevi.
- Kavak, Y. (2018). Türk medenî kanunu ve dernekler kanunu çerçevesinde kurulmuş dernekler. *Terazi Hukuk Dergisi*, 13(144), 38-69. <https://www.jurix.com.tr/article/14636?u=0&c=0>
- Kaya, C. (2011). *Kamu yararı kavramına danıştay'ın bakışı*, On İki Levha Yayıncılık.
- Kazancı hukuk otomasyonu, <https://www.kazanci.com.tr/>

- Köprülü, B. (1984). *Medeni hukuk, genel prensipler kişinin hukuku*, Acar Matbaacılık.
- LegalBank elektronik hukuk bankası, <https://legalbank.net/arama>
- Lexpera yeni nesil hukuk bilgi sistemi, <https://www.lexpera.com.tr/kullanici-profil>
- Oğuzman, K., Seliçi, Ö. ve Oktay-Özdemir, S. (2020). *Kişiler hukuku*, Filiz Kitabevi.
- Özden, E. (2015). Vergi yükümlükleri ve avantajları boyutuyla dernekler, vakıflar ve bağışçıları, Hacettepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü maliye anabilim dalı, doktora tezi.
- Özkan, C. (2000). *Tüm yönleriyle dernekler ve vakıflar, vergilendirmesi, muhasebesi, hukuku ve mevzuatı*, Yaklaşım Yayınları.
- Özsunay, E. (1982). *Medenî hukukumuzda tüzel kişiler*, Sulhi Garan Matbaası.
- Öztan, B. (2001). *Tüzel kişiler* (4. Bası). Turhan Kitabevi Yayınları.
- Saban, N. (2021). *Vergi hukuku* (11. Bası). Beta Yayıncılık.
- Saka, Z. (2010). *Dernekler hukuku*, Vedat Kitapçılık.
- Serozan, R. (2017). *Medeni hukuk, kişiler hukuku*, Vedat Kitapçılık.
- Sivil toplumla ilişkiler genel müdürlüğü, derneğin faaliyet alanlarına göre dağılımı, 18 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi> adresinden erişildi.
- Sivil toplumla ilişkiler genel müdürlüğü, dernek sayıları 17 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari> adresinden erişildi.
- Sivil toplumla ilişkiler genel müdürlüğü, izin almadan yardım toplama hakkına sahip kuruluşlar, 10 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/izin-almadan-yarim-toplama-hakkina-sahip-kuruluslar> adresinden erişildi.
- Sivil toplumla ilişkiler genel müdürlüğü, kamu yararına çalışan dernekler, 23 Eylül 2024 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/kamu-yararına-calisan-dernekler> adresinden erişildi.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2022). *Vergi hukuku*, Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Türk dil kurumu sözlüğü (TDK), 10 Temmuz 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye üçüncü sektör vakfı, TÜSEV. (2004). Dernek ve vakıflara ilişkin karşılaştırmalı kamu yararı raporu.
- Türkiye üçüncü sektör vakfı, TÜSEV. (2018). Vakıf ve dernekleri ilgilendiren vergi uygulamaları ve kamu yararı statüsü, mevcut durum ve öneriler.
- Resmi Gazete Kaynakları**
- 7338 sayılı veraset ve intikal vergisi kanunu, resmî gazete. Tarih: 15.06.1959 Sayı: 10231
- 193 sayılı gelir vergisi kanunu, resmî gazete. Tarih: 06.01.1961 Sayı: 10700
- 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 11.07.1964 Sayı: 11751
- 492 sayılı Harçlar Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 17.07.1964 Sayı: 11756
- 4458 sayılı Gümrük Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 04.11.1999 Sayı: 23866
- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 08.12.2001 Sayı: 24607
- 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 21.06.2006 Sayı: 26205

5253 sayılı Dernekler Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 23.11.2004 Sayı: 25649

25772 sayılı Dernekler Yönetmeliği, Resmî Gazete. Tarih: 31.03.2005 Sayı: 25772

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 02.11.1984 Sayı: 18563

2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, Resmî Gazete. Tarih: 29.05.1981 Sayı: 17354

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 27.11.2024

Kabul Tarihi: 29.01.2025

DİJİTAL HABER SİTELERİNİN KULLANICI ETKİLEŞİMİ VE ARAYÜZ ANALİZİ: “ENSONHABER” SİTESİ ÖRNEĞİ

User Interaction and Interface Analysis of Digital News Sites: The Case
of “Ensonhaber” Site

İrfan AKPINAR

Doktora Öğrencisi; Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İletişim Bilimleri Anabilim Dalı
irfan.akpinar@ogr.atauni.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4719-5207

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Haberciliğin yeni dijital ortamlarda yapılması, okur ve içerik sağlayıcıyı bir klavye tuşu kadar yakınlığa taşımıştır. Okuyucular, haber içeriklerine daha derinlemesine erişim sağlayarak düşüncelerini anlık olarak paylaşma ihtiyacı duymaktadır. Bu çalışma, 2021 yılında en fazla ziyaret edilen 50 internet sitesi arasından ilk 10 sırada yer alan haber siteleri üzerine odaklanmıştır. Çalışmada, Türkiye’deki haber sitelerinde okuyucuların yorum ve görüşleri için ayrı bir alan olup olmadığı ve hangi haber türlerine daha fazla yorum yapıldığı ortaya çıkarılmak üzere web arayüzleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İnceleme tarihleri rastgele seçilmiş olup, 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasındaki veriler değerlendirilmiştir. En fazla yorum alan Ensonhaber haber sitesinin tercih edilmesinde, arşiv sekmesinin varlığı önemli bir faktör olmuştur, zira bu sekme, geçmiş haber ve yorumlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, Ensonhaber’in yayınladığı haberler betimsel analiz ve literatür taraması yöntemleri ile incelenmiştir. Elde edilen veriler ışığında, “gündem” kategorisinin en yüksek yorum oranına sahip olduğu, spor ve kültür-sanat gibi kategorilerin ise daha az ilgi gördüğü tespit edilmiştir. Çalışma, dijital gazetecilikte kullanıcı etkileşimini artırmak için tasarım ve içerik stratejilerine yönelik öneriler sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Gazetecilik, Etkileşim, Sosyal Medya, Yorum Analizi.

Abstract

The fact that journalism is carried out in new digital environments has brought the reader and the content provider as close as a keyboard key. Readers need to share their thoughts instantly by having more in-depth access to news content. This study focuses on the top 10 news websites among the 50 most visited websites in 2021. The study comparatively analyzed the web interfaces of news websites in Turkey to find out whether there is a separate area for readers' comments and opinions and which types of news are commented on more. The review dates were randomly selected and the data between October 03-09, 2022 were evaluated. The presence of an archive tab was an important factor in the preference of Ensonhaber news site, which received the most comments, as this tab facilitates access to past news and comments. In this context, the news published by Ensonhaber were analyzed through descriptive analysis and literature review methods. In the light of the data obtained, it was determined that the “agenda” category had the highest comment rate, while categories such as sports and culture and arts received less attention. The study contributes to the literature by offering suggestions for design and content strategies to increase user interaction in digital journalism.

Keywords: Digital Journalism, Interaction, Social Media, Comment Analysis.

1. GİRİŞ

İnternetin hayatımıza kattığı dönüşüm, haberleşme süreçlerini kökten değiştirerek geleneksel gazetecilik anlayışını dijital bir boyuta taşımıştır. Özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren hızlanan dijitalleşme, okuyuculara sadece haber tüketicisi olmakla yetinmeyip aynı zamanda etkileşimde bulunabilecekleri bir platform sunmuştur. Dijitalleşme, gazeteciliğin doğasını, haber üretim süreçlerini ve okuyucu beklentilerini derinden etkilemiştir. Akyazı'ya göre (2018), internet teknolojilerinin gelişimi sadece haber üretim ve dağıtım süreçlerini değil, aynı zamanda haberlerin okunma, paylaşılma ve tartışılma biçimlerini de değiştirmiştir (Akyazı, 2018:16). Artık okuyucular, haber içeriklerini yalnızca tüketmekle kalmamakta, aynı zamanda yorum yaparak, beğenerek ya da paylaşarak bu süreçte aktif bir rol üstlenmektedir.

Dijitalleşme, haber sitelerinin okuyucuya sağladığı olanakları artırmıştır. Geleneksel gazeteciliğin statik yapısının aksine, dijital platformlar dinamik bir yapı sunarak okuyucunun sesini duyurmasına olanak tanımaktadır. Creswell (2014), dijital platformların okuyucu etkileşimini artıran unsurlarını analiz ederken, bu araçların bireysel katılımı güçlendirdiğini ve toplumsal olaylara dair tartışmalara yeni boyutlar kattığını vurgulamaktadır (Creswell, 2014:185). İnteraktif özelliklere sahip dijital haber siteleri, okuyucuların gündeme dair görüşlerini paylaşabildikleri yorum alanları, haberlere tepkilerini gösterebildikleri beğeni ve emoji butonları ile etkileşimli bir medya ortamı oluşturmuştur. Bununla birlikte, sosyal medya paylaşım butonları, haberlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak platformların etkileşim oranlarını artırmıştır.

Betimsel analiz ve literatür taraması yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, 2021 yılında Türkiye'de en fazla ziyaret edilen ilk 50 internet sitesi arasından ilk 10 sırada yer alan “Ensonhaber, Yeniakit, Hürriyet, Sözcü, Milliyet, Mynet, Haberler, Habertürk, Sabah ve Superhaber” haber sitelerinin arayüzlerindeki etkileşim olanakları incelenmiştir. Ayrıca rastgele seçilen 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında arşiv özelliği bulunan Ensonhaber haber sitesi özelinde hangi tür içeriklerin okuyucular tarafından daha fazla yorum alındığının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İnternet üzerinde var olan haber siteleri hakkında yapılan çalışmalar araştırıldığında haber üretim ve gösterim temelli araştırmaların olduğu ve anket çalışmaları ile veriler toplandığı gözlenmiştir. Birsen (2013), haber sitesi editörlerine yönelik yaptığı çalışma ile kullanıcıların haberlere

yaptıkları yorumların incelenip incelenmediği ve kullanıcıların bilgilerinin saklanıp saklanmadığı hakkında sorularına yanıt aramıştır (Birsen, 2013:70). Alp ve Turan (2018), iki büyük medya kuruluşuna yönelik olarak internet sitelerini nicel yöntemler kullanarak içerik çözümlemesi ile site içerisindeki haberlerin sosyal mecralarda paylaşılma durumları incelenerek, dijital medyanın geleneksele göre ne kadar aşama katettiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır (Alp ve Turan, 2018:12).

Başka bir çalışmada Duman (2019), içerik analizi yöntemini kullanarak haber sitelerinde yer alan haberlerde kullanılan kelimelerin sosyal ağlarda kullanım sıklığını araştırmıştır (Duman, 2019:1640). Türkçe olarak yayınlanan beş haber sitesi üzerinde yaptığı analizlerinde Dingil (2015), belirli tarihler arasında haber sayıları, fotoğraf kullanımı, haber-fotoğraf uyumu, habere atılan başlıklar ve foto-galeri uygulamaları gibi kıstaslar kullanarak haber siteleri tasarımlarının ve görsellerinin nasıl yer aldığı soruları cevap bulmuştur (Dingil, 2015:252). Şen ve Yılar (2020) ise birlikte yürüttükleri çalışmalarında seçtikleri 3 haber sitesi üzerinde sosyal medya analizi gerçekleştirmişlerdir. Sitelerin sosyal medya platformlarında yaptıkları paylaşımlar sonucu oluşan etkileşim bilgileri çerçevesinde özgün sonuçlar elde etmişlerdir (Şen ve Yılar, 2020:392).

Yerel gazetelerin web sayfalarına yönelik çalışmasında Değirmencioğlu (2011), üç farklı sitenin etkileşim ve çoklu ortam ilişkisini ortaya koymayı hedeflemiştir. Gazetelerin internet sitelerinin ana sayfaları üzerinden belirlenen tarihler arasında etkileşim oranlarının ne durumda olduğu, çoklu ortam belgelerine yer verip vermedikleri, haber oluşum sürecinde sosyal mecralardan faydalanılıp faydalanılmadığı karşılaştırmalı analiz edilmiştir (Değirmencioğlu, 2011:29). Topbaş (2021) yeni medya adaptasyonu çerçevesinde bir medya kuruluşu üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, bazı hipotezler ortaya çıkarmıştır. İçerik analizi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşmelerle site çalışanların TV kanalından gelen videolar web sitesinde ne şekilde yer verildiği nesnel olarak ortaya çıkarılmıştır (Topbaş, 2021:394).

Çalışır (2019), halkla ilişkiler kapsamında yerel haber siteleri ve sosyal medyalarını incelediği araştırmasında içerik analizi yöntemiyle sınıflandırmalar ve değerlendirmelerde bulunmuştur. İncelemesinde sosyal medya paylaşımlarına yer vermemiş sadece web sayfasında paylaşım aralıkları, sosyal medya ile bağlantıları ve web sayfasının içeriksel farklılıkları irdelenmiştir (Çalışır, 2019:1534). Eşik bekçiliği kavramı üzerinden haber altı yorumlarına dair çalışmasında Narmanlıoğlu (2016), haber sitelerinin iktidar yanında ya da karşısında olup olmadığını

araştırmıştır. Rastgele örnekleme yöntemiyle belirli kelimelerin kullanıldığını tespiti çalışmış ve haber sitelerinin gelen yorumları neye göre yayınlayıp yayınlamadıklarını ortaya çıkarmıştır (Narmanlıoğlu, 2016:164).

Mevcut literatür incelendiğinde, haber sitelerindeki yorum alanlarının kullanıcı etkileşimiyle nasıl bir ilişki kurduğu yeterince araştırılmamıştır. İçerik türlerine göre yorum dağılımı da ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Önceki araştırmalar genellikle içerik üretimi, gösterim süreçleri ve sosyal medya etkileşimleri üzerine yoğunlaşmış, ancak kullanıcı yorumlarının haber türleri ile olan bağlantısını derinlemesine ele almamıştır. Bu eksiklik, haber sitelerinin etkileşim stratejilerinin geliştirilmesi ve dijital medyanın kullanıcı davranışları üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması açısından önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, dijital gazetecilikte kullanıcı yorumlarının rolünü ve bu yorumların farklı haber türleri üzerindeki dağılımını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilişim teknolojilerindeki hızlı yükselişin neticesinde bilgiye ulaşma yöntemlerinde oluşan değişim gazete, radyo ve televizyon gibi ortamların bilgisayara adapte olarak önlerini açmıştır. İnternet ile çevrelenen bu ortamlar toplumların haber alma ihtiyaçlarını gidermek için çok ciddi bir dönüşüm ortamı yaratmışlardır (Özcan ve Tugen, 2014: 259). Zaman ve mekân sınırlamalarını yok ederek aynı zamanda bilgiyi gönderme, tutma ve paylaşımda hız olgusunu vurgulayan internet, dijital bir çağın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Sözlü iletişimden basılı (matbaa) aşamaya geçen ve bilgisayar tekniklerinin artmasıyla sayısallaşan insanların önu iletişim dalında da sonsuz bir şekilde açık hale gelmiştir (Karahisar, 2011: 599-600). İnternetin kendi olanakları sayesinde en fazla katkı sağladığı ortamlar medya ortamları olmuştur. İletişimin basılı biçimi yaklaşık elli yıl boyunca büyük ölçüde değişmeden sürmüştür. İnternet ve sunduğu olanaklarla birlikte iletişim kültürü farklı bir boyuta evrilmiştir.

Teknolojide yaşanan gelişmeler tarihsel süreçte haber alma ve haber verme biçimlerini etkilemiş ve değiştirmiştir. İletişim biçiminde ve araçlarında yaşanan gelişmeler medya sektörüne de yansımıştır. Daha önceleri haber iletebilmek için telefon ve teleksin başında uzun süre beklemek gerekirken, günümüzde saniyeler içinde haber iletebilmek mümkün hale gelmiştir (Akyazı, 2018: 19). İletişim teknolojilerinde meydana gelen ilerlemeler, toplumsal yapılar üzerinde önemli etkiler yaratmış ve bu değişimler, medya biçimlerinin farklılaşmasına zemin

hazırlamıştır. İnternet, devrim niteliği taşıyan modern bir teknoloji olarak, yazının bulunması, matbaanın icadı ve elektronik iletişim araçlarının gelişimi gibi iletişim tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır (Alanka, Çimen ve Akköprü, 2024: 297). Bu tarihsel gelişim incelendiğinde, haberin iletiminde ve medyanın biçiminde yaşanan dönüşümlerin süreklilik gösterdiği anlaşılmaktadır. İletişim araçlarının evrimi, yalnızca teknik bir değişimi değil, aynı zamanda bilgiye erişim biçimlerinin de dönüşümünü beraberinde getirmiştir (Çimen, 2020: 126). Günümüzde haber siteleri hem web hem de mobil cihazlar için farklı sürümler sunmakta ve bu durum okuyucu ile izleyiciye hitap biçimlerini önemli ölçüde değiştirmektedir.

İnternet gazeteciliği, 1995 yılında The Washington Times ve New York Times kurumlarının içeriklerini dijital mecraya taşımasıyla ilk kez Amerika’da ortaya çıkmıştır. International Herald Tribune ve Daily Mirror gazetelerinin internete ortamına geçmesiyle Avrupa’ya da yayılmıştır (Fırlar ve Deniz, 2010: 315). Haberleri toplamak, bir yerden bir yere aktarmak, formatlarının çeşitli, depolamanın geniş olması ve editoryal anlamda internet gazeteciliği çok önemli yenilikler getirmiştir (Pavlik, 2013: 287). Her kesimden insanlara gazetecilik yapma fırsatı veren ucuz ve etkileşimi fazla olan bu ortamlar, hızlı olması ve güncel kalması gibi artılarıyla çok geniş kitlelere hitap edebilmektedir (Köse, 2007: 353). Ortam değişiminin yanı sıra en fazla da ucuzlaması insanları cezbederken her kesimin ulaşması noktasında adaleti de sağlamıştır.

Üniversitelerin aracılık etmesiyle internet Türkiye’de gelişme göstermiştir. 12 Nisan 1993’te Amerika ile ODTÜ arasında kiralanan bir hat ile ilk bağlantı gerçekleştirilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi ileriki dönemlerde ODTÜ’nün kullandığı bu hattı bağlantı kurarak internete ulaşım sağlamışlardır. İlk internet sayfası ise ODTÜ ve Bilkent Üniversitelerinin kurumsal sayfalarıdır. Özel internet sağlayıcılarının azlığı sebebiyle sadece Türk Telekom “TURNET” altyapısı ile internet sağlayıcılarının sayısı da artmıştır (Denizer, 2019: 418-419).

1995 yılında Aktüel dergisi Türkiye’de interneti ilk kullanan medya kurumu olmuştur. Daha sonrasında Lemn Dergisi internet üzerinde yayına başlamış, köklü medya kuruluşlarından biri olan Milliyet Gazetesi de 1996 yılında tüm içeriği çevrimiçi olan ilk günlük gazete olarak tarihe geçmişlerdir. 1997 yılına gelindiğinde Sabah Gazetesi internet yayınına başlarken, Behiç Gürcihan’ın sahibi olduğu XN (Eksen) gazetesi ilk sanal gazete olmuştur (Toruk, 2008: 294). İnternet sağlayıcılarının artması ve yaygınlaşmasıyla bu mecraaya kayan iletişim ortamları kendi alanları

çerçevesinde okuyucu ve izleyicilerine ulaşma çabasına girmişlerdir. İlk başlarda pahalı olan bu teknoloji sadece belli kesimlere hitap ederken günümüzde cep telefonu olan her kesime ulaşmaktadır.

Bu gelişmeler, medya ortamlarında bilgiye erişim ve içerik paylaşımı süreçlerini radikal bir şekilde değiştirmiştir. İnternetin sunduğu hız ve erişilebilirlik, haberin üretiminden tüketimine kadar olan zinciri yeniden şekillendirmiştir. Dijitalleşme, sadece haberlerin sunumunu değil, aynı zamanda okuyucu katılımını ve interaktif iletişimi de artırmıştır. Geleneksel medya formlarının internetle entegrasyonu, haber tüketiminin daha bireysel, anlık ve interaktif hale gelmesine olanak tanımıştır. Bu durum, gazeteciliğin demokratikleşmesine katkı sağlamış, daha geniş kitlelerin haber üretimine katılmasına imkân tanımıştır. Türkiye’de de internet gazeteciliği, iletişim teknolojilerindeki bu dönüşümün bir parçası olarak hızla benimsenmiş ve medya sektöründe köklü değişimlere yol açmıştır. Sonuç olarak, internet teknolojilerinin gelişimi, haber medyasının sınırlarını genişletmiş ve iletişimi daha katılımcı, erişilebilir ve hızlı bir hale getirmiştir.

4. AMAÇ

Bu çalışma, dijitalleşen gazetecilik anlayışının bir yansıması olarak internet haber sitelerinin arayüz özelliklerini ve kullanıcı etkileşimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Haber sitelerinin okuyuculara sunduğu yorum alanları, beğeni ve emoji kullanımı ile sosyal medya entegrasyonları gibi etkileşim araçları incelenmekte ve bu dijital özelliklerin kullanıcı davranışları üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır.

5. YÖNTEM

Çalışmanın örneklemini, Magnadigital.com sitesinde 2021 yılında yayınlanan ve Türkiye’de en fazla ziyaret edilen ilk 50 internet sitesi listesi temel alınarak oluşturulmuştur. Bu listede yer alan ilk 10 haber sitesi şunlardır: Ensonhaber, Yeniakit, Hürriyet, Sözcü, Milliyet, Mynet, Haberler, Habertürk, Sabah ve Süperhaber. Haber sitelerinin araştırılması sürecinde betimsel analiz ve literatür taraması yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemler, olayların sistematik bir şekilde açıklanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır.

Betimsel analiz, verilerin belirli bir çerçevede organize edilerek mevcut durumun detaylı bir şekilde analiz edilmesini hedefler. Yıldırım ve Şimşek (2018), betimsel analizin, araştırmacılara mevcut durum hakkında kapsamlı ve derinlemesine bir anlayış kazandırdığını belirtmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018:130). Bu yöntem, olayların veya durumların

doğal bağlamlarında ele alınmasını ve incelenmesini sağladığından, araştırmanın bağlamını ve geçerliliğini artırır (Creswell, 2014: 54). Literatür taraması ise, belirli bir araştırma konusuyla ilgili mevcut bilgilerin sistematik bir şekilde incelenmesini içerir. Karasar (2016), literatür taramasının, araştırmacılara konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmaları değerlendirme ve bu çalışmalardan elde edilen bulguların mevcut araştırma sorularıyla nasıl ilişkili olduğunu anlama fırsatı sunduğunu ifade etmektedir (Karasar, 2016:89). Literatür taraması, araştırmanın teorik çerçevesini oluştururken, aynı zamanda araştırmacının çalışmasının akademik alanda nerede konumlandığını belirlemeye yardımcı olur.

Analiz sürecinde, ilk olarak 10 haber sitesinin arayüzleri karşılaştırılmıştır. Daha sonra, arşiv sekmesi sayesinde geçmiş haber ve yorumlara kolaylıkla erişilebilen Ensonhaber haber sitesi, detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmayı daraltmak amacıyla, rastgele seçilen 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında Ensonhaber haber sitesi üzerindeki kullanıcı yorumları incelenmiştir.

Haber sitelerinin arayüzlerinde bulunan özellikler ve kullanıcı etkileşim araçları göz önüne alınarak kategorisel bir çerçeve oluşturulmuştur. Kategoriler, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği nitel veri analizi adımları izlenerek belirlenmiştir: verilerin kodlanması, kategorilere ayrılması ve sonuçların ilişkilendirilmesi (Miles ve Huberman, 1994:56). Bu analiz süreci, araştırmacıların verilerin anlamlı kalıplarını ortaya çıkarmalarını ve bu kalıpları açıklamalarla desteklemelerini sağlar. Strauss ve Corbin (1998), nitel veri analizinde kodlama sürecinin, verilerin kavramsal çerçeveler oluşturularak derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıdığını vurgulamaktadır (Strauss ve Corbin, 1998:12). Bu yapı, haber sitelerinin kullanıcı deneyimini artıran özelliklerini sistematik bir şekilde incelemeyi ve kullanıcı etkileşimlerini daha iyi anlamayı hedeflemektedir. Bu yöntem çerçevesinde araştırmanın çözümleme formu, iki ana kategori ve on alt kategoriden oluşmuştur.

İlk ana kategori olan "Haber Sitelerinin Arayüzlerindeki Etkileşim Özellikleri" altında altı alt kategori belirlenmiştir:

1. Yorum alanı,
2. Üyelik şartı,
3. Yorum beğenme veya beğenmeme butonu,
4. Yoruma yanıt verme imkânı,
5. Yorum yerine ifade (emoji) bırakma,

6. Sosyal medya paylaşım butonları.

İkinci ana kategori olan "Yorum Analizi ve Haber Türleri" altında ise şu dört alt kategori yer almıştır:

1. Haber türleri,
2. Haber sayıları,
3. Yorum sayıları,
4. Gündem haber analizi.

Dijital habercilikte etkileşim olanakları ve haberi destekleyen yorumların analizlerinin yapıldığı bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Araştırma soruları:

- Hangi haber sitelerinde yorum alanları bulunmaktadır?
- Yorum yapabilmek için üyelik şartı aranmakta mıdır?
- Yorumları beğenme veya yanıtlama alanı mevcut mudur?
- Haber içeriklerini sosyal medyada paylaşım imkânı var mıdır?
- Hangi tür haberler daha fazla yorum almaktadır?

6. BULGULAR

Çalışmanın ilk bölümünde haber sitelerinin görsel ve etkileşim özellikleri incelenmiştir. Bu başlık altında ele alınan kategoriler şu şekildedir: Yorum alanı, üyelik şartı, yorum beğeni-emoji butonu, yoruma yanıt verme alanı, yorum yerine emoji kullanımı ve sosyal ağ mecraları ile paylaşım butonları.

6.1. Haber sitelerinin arayüzlerindeki etkileşim özellikleri

6.1.1. Yorum Alanı

Tablo 1. Haber Sitelerinin Yorum Alanı Bilgileri

Haber Sitesi	Yorum alanı
Ensonhaber	✓
Yeniakit	✓
Haberler	✓
Süperhaber	✓

Okuyucuların okudukları haber metinleri, görseller, fotoğraflar veya videolar için ilgili içeriğin hemen altında ya da yakın bir bölgede yorum alanı olan haber siteleri tablo 1’de de görüldüğü üzere Ensonhaber, Yeniakit, Haberler ve Süperhaber’dir. Yorumlar kısmı olmayan haber siteleri ise Hürriyet, Sözcü, Milliyet, Mynet, Habertürk ve Sabah’tır. Yorum alanının varlığı, haber sitelerinin okuyucu etkileşimini artırma stratejileri açısından

farklı yaklaşımlar benimsediklerini göstermektedir. Yorum alanı olan siteler, okuyucuların doğrudan geri bildirimde bulunmasına olanak tanırken, yorum alanı olmayan siteler daha kontrollü bir içerik yönetimi stratejisi izlemektedir.

6.1.2. Yorum için üyelik şartı

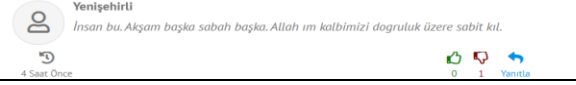
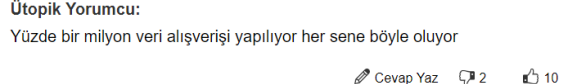
Tablo 2. Haber Sitelerinin Yorum İçin Üyelik Şartı

Haber Sitesi	Üyelik İsteme
Ensonhaber	×
Yeniakit	×
Haberler	✓
Süperhaber	×

İncelenen sitelerden Ensonhaber, Yeniakit ve Süperhaber yorum yazılması için üyelik şartı istemezken, yalnızca Haberler sitesi yorum yapabilmek için üyelik şartı aramaktadır (Tablo 2). Yorumların kişisel görüşleri yansıttığı bir ortamda, hakaret, iftira ya da küçük düşürücü ifadeler gibi olumsuz içerikler, platformları yasal sorumluluklarla karşı karşıya bırakabilir. Bu nedenle bazı sitelerin, yalnızca üyelerin yorum yapmasına izin vermesi, bu tür riskleri azaltma stratejisi olarak değerlendirilebilir.

6.1.3. Yorum Beğeni Butonu ya da Emojisi

Tablo 3. Kullanılan Beğeni Butonu ya da Emoji Türleri

Ensonhaber	
Yeniakit	
Haberler	
Süperhaber	

Beğeni ve onay butonlarının varlığı, sosyal etkileşimlerde olduğu gibi bireylerin, söyledikleri ya da yazdıkları ifadelerin toplumsal kabulünü ölçme ihtiyacını karşılamaktadır. Araştırmalar, dijital platformlarda kullanıcıların, geribildirim alma ihtiyacını gidermek için bu tür interaktif özelliklere yöneldiğini göstermektedir (Jenkins, 2006:15).

Bu bağlamda, haber sitelerinin beğeni butonları ve emojileri kullanması, kullanıcıların duygusal tatminini artırırken platformların okuyucu bağlılığını güçlendiren önemli bir araç olarak değerlendirilebilir.

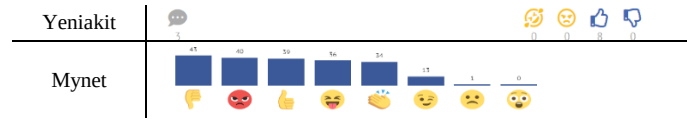
Tablo 3'te de görüldüğü üzere Ensonhaber sitesi yorum altına beğen ve beğenmedim butonları eklemiş, bu butonları desteklemek için kırmızı kalp (onay) ve siyah kalp (onaylamama) emojisi kullanmıştır. Yeniakit haber sitesi ise yeşil renkli başparmak yukarı (onay) ve kırmızı renkli başparmak aşağı (onaylamama) emojileriyle yorumların değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Haberler haber sitesi benzer şekilde başparmak yukarı ve başparmak aşağı emojilerini tercih ederken, Süperhaber yalnızca başparmak yukarı emojisini kullanarak onay verme imkânı sunmuş onaylamama butonuna yer vermemiştir.

6.1.4. Yorumaya yanıt verme alanı

Tablo 3'te de görüldüğü üzere, haber sitelerinin tamamında yanıt verme özelliği farklı şekillerde tasarlanmıştır. Ensonhaber sitesi "Yanıtla" ifadesini sade bir biçimde kullanırken, Yeniakit bu ifadeyi mavi renkte tasarlayarak görsel çekiciliği artırmıştır. Haberler sitesi, "Cevap Yaz" ifadesini ucu aşağı bakan bir kalem simgesiyle destekleyerek kullanıcıya görsel bir rehber sunmaktadır. Süperhaber ise altı çizili "Yanıtla" ifadesi ile dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, haber sitelerinin tasarım ve kullanıcı deneyimine verdiği önemi yansıtmaktadır. Haber altı yorum bölümleri yalnızca okuyucuların haber içeriklerine yönelik düşüncelerini paylaşmalarına olanak tanımakla kalmaz aynı zamanda okuyucular arasında etkileşimli bir tartışma ortamı yaratır.

6.1.5. Haber Yorumu Yerine Emoji Kullanma

Tablo 4. Yorum Yerine Kullanılan Emoji Türleri

İncelenen haber sitelerinden yalnızca iki tanesinde (Tablo 4) emoji yorumlara yer verildiği görülmektedir. Bu haber siteleri Yeniakit ve Mynet'tir. Yeniakit hem yorum alanı hem de dört farklı emoji seçeneği sunarak etkileşim araçlarını çeşitlendirmektedir. Kullanıcılar, mavi renkli başparmak yukarı (beğeni) ve mavi renkli başparmak aşağı (beğenmeme) emojilerini kullanarak haber hakkındaki görüşlerini bildirebilmektedir. Bunun yanı sıra, sarı renkli kızgın surat ve gülmekten gözü yaşarmış surat emojileri, haberin duygu durumuna yönelik tepkilerin kolayca paylaşılmasını sağlamaktadır.

Mynet haber sitesi ise emoji kullanımında daha geniş bir çeşitlilik sunarak sekiz farklı emoji seçeneği ile dikkat çekmektedir. Bu emojiler

arasında yer alan başparmak aşağı (onaylamama), kaş çatık kızgın surat, gülmekten gözleri kısılmış surat ve üzgün surat gibi ifadeler, kullanıcıların haber içeriğine yönelik daha spesifik duygusal tepkiler göstermesine olanak tanır.

Bununla birlikte, alkış, şaşırma ifadesi ve göz kırpması surat gibi emoji, kullanıcıların haberlere yönelik beğenilerini daha renkli bir şekilde ifade etmesine olanak sağlar. Emojilerin sıralaması, etkileşim yoğunluğuna göre ayarlanmış ve en sık kullanılan ifadeler ilk sıralarda yer alacak şekilde düzenlenmiştir.

6.1.6. Diğer sosyal ağlara paylaşım butonu

Tablo 5. Haber Sitelerinin Sosyal Medya Paylaşım Tuşları

Site adı	Facebook	Twitter	Whatsapp	Mail	Linkedin	Telegram	Flipboard	Pinterest	Messenger	Google News
Ensonhaber	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✓
Yeniakit	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✓
Hürriyet	✓	✓	✗	✓	✓	✗	✓	✗	✗	✗
Sözcü	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✓	✓
Milliyet	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✓	✗	✗	✓
Mynet	✓	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✓
Haberler	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✓
Habertürk	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✓	✗	✗	✓
Sabah	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✓
Süperhaber	✓	✓	✓	✗	✓	✓	✗	✓	✗	✓

Tablo 5, haber sitelerinin sosyal medya platformlarına entegrasyonunu incelemekte ve bu sitelerin kullanıcıların haberleri paylaşabilmesi için sunduğu paylaşım butonlarını analiz etmektedir. Tabloya göre, incelenen sitelerin tamamı Facebook ve Twitter paylaşım butonlarına yer vermektedir. Bu durum, söz konusu sosyal medya platformlarının kullanıcılar arasında yaygın olarak kullanılmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Diğer sosyal medya platformlarının dağılımına bakıldığında, Whatsapp uygulaması dokuz site tarafından desteklenirken yalnızca bir site tarafından kullanılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra LinkedIn, daha çok iş dünyasına hitap eden bir sosyal medya platformu olmasına rağmen üç site tarafından paylaşım butonu olarak kullanılmıştır.

Aynı şekilde, Google News bağlantısı da dokuz site tarafından tercih edilmiştir. Ancak Telegram, Flipboard, Pinterest ve Messenger gibi platformların yalnızca birkaç haber sitesi tarafından kullanıldığı gözlemlenmiştir. Sosyal medya paylaşım butonlarının dağılımı, haber sitelerinin dijital etkileşim stratejileri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Daha fazla sosyal medya platformuyla entegrasyon, sitelerin erişilebilirlik ve kullanıcı etkileşimi açısından avantaj sağlamasını mümkün kılmaktadır.

6.2. Yorum Analizi ve Haber Türleri

03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında, Ensonhaber haber sitesindeki okuyucu yorumlarının analiz edildiği çalışmanın ikinci kısmında ele alınan kategoriler şu şekildedir: Haber türleri, haber sayıları, yorum sayıları ve yorum analizi.

6.2.1. Haber Türleri

Tablo 6. Yayınlanan Haberlerin Türleri

Haber Türleri	Spor (Futbol, Voleybol, Ampute Milli takım, iç ve dış haberler)
	Siyaset (İktidar ve muhalif siyaset haberleri)
	Güncel (3. Sayfa ve günlük haberler)
	Video (Youtube bağlantısı)
	Ekonomi (Enflasyon, ihracat, ithalat ve zam haberleri)
	Dünya haberleri (Rusya, Ukrayna, Fransa, Almanya vb. haberler)
	Kültür-sanat-kitap (Roman, şiir kitap tanıtımı, Antik kent ve sergi haberleri)
	Otomobil (Marka ve model açıkça belli olan araç haberleri)
	Teknoloji (Uydu, teleskop, nasa ve mobil cihaz markası belli olan haberler)
	Magazin (Ünlülerin hayatının konu edildiği haberler)

Analiz edilen tarihlerde, Ensonhaber haber sitesinde yayınlanan haberler dokuz farklı türde kategorize edilmiştir. Bu türler, sitenin kullanıcı arayüzünden elde edilen verilere dayanılarak tanımlanmış olup, spor, gündem, video haberler, ekonomi, dünya haberleri, kültür-sanat, otomobil, teknoloji ve magazin gibi kategorileri içermektedir.

6.2.2. Haber sayıları

Tablo 7. Yayınlanan Haberlerin Toplam Sayısı

Türler	Pzt	Salı	Çrş	Prş	Cuma	Cts	Pzr	Toplam
Spor	14	15	15	16	15	17	17	109
Gündem	12	19	19	22	15	15	17	119
Video	3	0	2	1	1	0	0	7
Ekonomi	3	3	1	0	1	2	3	13
Dünya haberleri	8	5	6	7	4	6	3	39
Kültür-sanat-kitap	6	6	6	3	0	0	0	21
Otomobil	2	2	2	2	2	0	2	12
Teknoloji	1	5	0	3	2	0	2	13
Magazin	1	2	0	1	0	0	3	7
Toplam	50	57	51	55	40	40	47	340

Tablo 7’de yer alan veriler ışığında, 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında hafta içi, özellikle pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri daha yoğun bir haber akışı (Ortalama 53) görülmektedir. Hafta sonuna yaklaşıldıkça, haber sayılarında genel bir düşüş eğilimi dikkat çekmektedir. Örneğin, cuma (41 haber), cumartesi (40 haber) ve pazar (47 haber) günleri,

hafta başına kıyasla daha az haberin yayınlandığı günler olmuştur.

6.2.3. Haber Yorum Sayıları

Tablo 8. Yayınlanan Haberlere Yapılan Yorum Sayısı

Türler	Pzt	Salı	Çrş	Prş	Cuma	Cts	Pzr	Toplam
Spor	1043	875	705	2073	1038	904	2223	8861
Gündem	7345	8663	5969	7745	5310	5418	8868	49314
Video	0	0	0	23	0	0	0	23
Ekonomi	1620	1303	416	0	805	645	592	5381
Dünya haberleri	979	1367	609	2291	1199	961	265	7671
Kültür-sanat-kitap	7	3	5	13	0	0	0	28
Otomobil	8	16	42	5	5	0	24	100
Teknoloji	34	142	0	13	127	0	5	321
Magazin	148	564	0	291	0	0	845	1848
Toplam	11185	12933	7746	12449	8484	7928	12822	73547

Tablo 8'deki bilgilere göre 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında Ensonhaber haber sitesinde ana manşet olarak yayınlanan 343 haberin toplamda 73.527 yorum aldığı tespit edilmiştir. Haber türlerine göre incelendiğinde, en çok yorum alan tür 49.294 yorum ile "gündem" haberleri olmuştur.

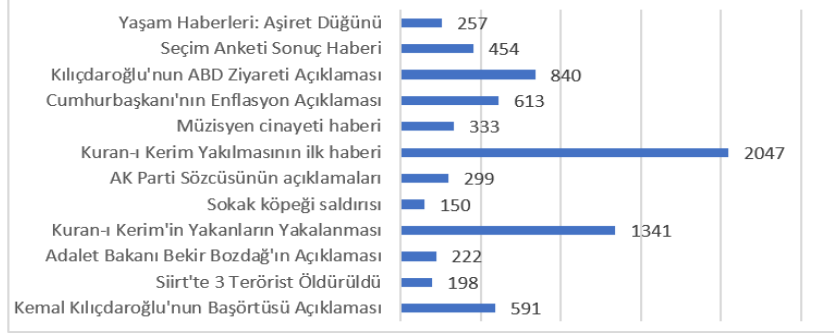
Bu durum, gündem haberlerinin genellikle günlük olaylara odaklanması ve toplumsal ilgiyi daha fazla çekmesiyle açıklanabilir. İlginç bir şekilde, spor haberlerinin toplam haber sayısı gündem haberleriyle hemen hemen eşit olmasına rağmen yorum sayısı 8.861 olduğu gözlenmiştir. Kültür-sanat-kitap ve video haber türlerinin en az yorum alan kategoriler olduğu görülmektedir. Spor haberlerinin hafta sonu artış gösteren yorumları ise spor karşılaşmalarının genellikle hafta sonu yapılmasıyla ilişkilendirilebilir.

6.2.4. Haber-Yorum Analizi

Ensonhaber haber sitesinde 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında yayınlanan haberler arasında en çok yorumun gündem haber türünde yapıldığı gözlemlendiği için çalışmanın bu bölümünde gündem haberlerine gelen yorumlar analiz edilmiştir. Gündem haber türünün diğer türlere olan oranı, sayısı, yayın saati ve haber içeriği incelenmiştir.

6.2.4.1. Pazartesi Günü Yorumları (03 Ekim 2022)

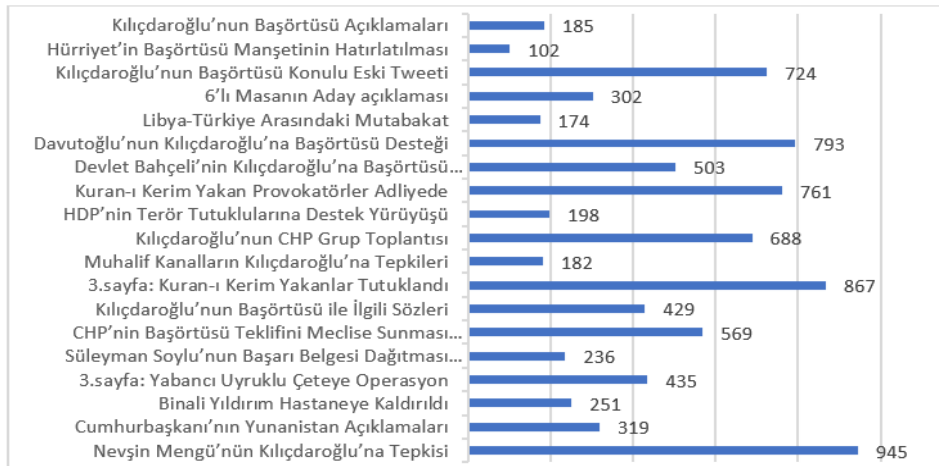
Grafik 1. Pazartesi Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

Grafik 1’de yer alan verilere göre, toplam 7.345 yorum alan gündem haber türünün hangi haberler arasında paylaşıldığı görülmektedir. En fazla etkileşim alan içerikler arasında, üçüncü sayfa kategorisine giren “Kur’an-ı Kerim yakılması” haberine yönelik 2.047 yorum ilk sırada yer almıştır. Bu durum, haberin yalnızca günlük olayları yansıtmamasıyla değil, aynı zamanda dini hassasiyetlere hitap eden bir içerik taşımasıyla açıklanabilir. Aynı olayın devamını konu alan bir diğer haber de 1.341 yorum alarak ikinci sırada yer almıştır. Bu bulgu, okuyucuların dini içerikli gündem konularına yüksek derecede ilgi gösterdiğini doğrulamaktadır.

6.2.4.2. Salı Günü Yorumları (04 Ekim 2022)

Grafik 2. Salı Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

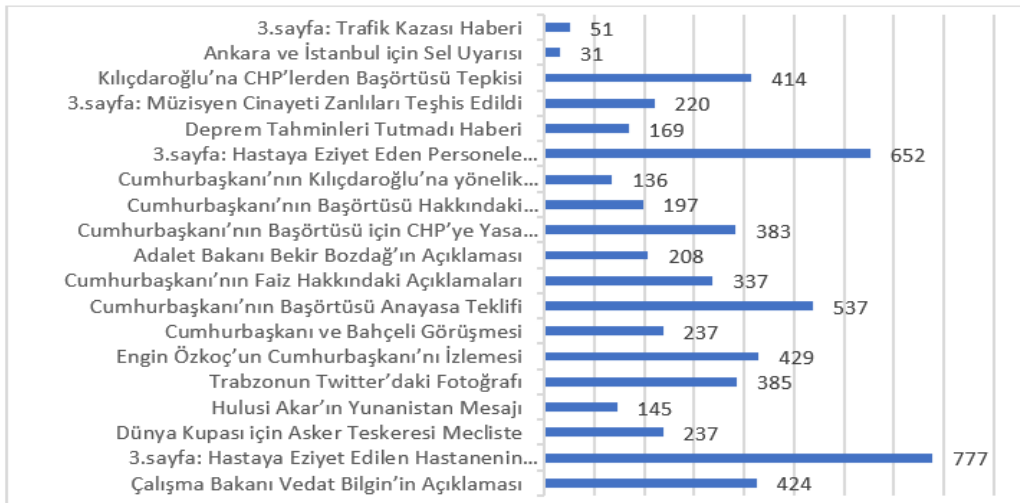

Grafik 2’de yer alan bilgilere göre toplamda salı günü 8663 yorum alan gündem haberleri özelinde, "Sunucu Nevşin Mengü’nün Kılıçdaroğlu’na başörtüsü tepkisi" başlıklı haber 945 yorum alarak ilk sırada yer almıştır.

İkinci sırada, 867 yorumla “Kur’an-ı Kerim yakanlar tutuklandı” başlıklı haber yer alırken, üçüncü sırayı 793 yorumla “Ahmet Davutoğlu’nun Kemal Kılıçdaroğlu’na başörtüsü konusunda destek mesajı” konulu haber almıştır. İlk üçte yer alan haberlerden ikisinin siyasetle ilgili olduğu, diğerinin ise toplumsal bir olayla ilgili olduğu görülmektedir. Bu durum, kullanıcıların siyaset ve toplumsal olaylara yönelik yoğun bir ilgi gösterdiğini işaret etmektedir.

6.2.4.3. Çarşamba Günü Yorumları (05 Ekim 2022)

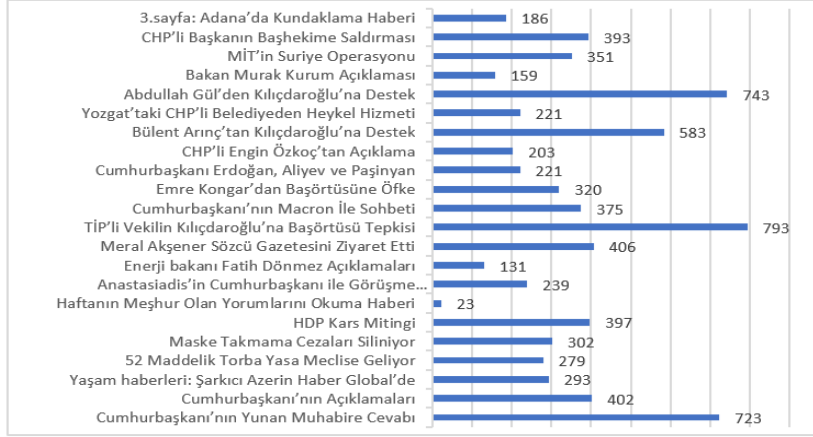
Grafik 3. Çarşamba Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

Grafik 3’te yer alan bilgilere göre çarşamba günü 5.969 yorum alan gündem haberleri içinde, 777 yorum ile "Hastaya eziyet edilen hastanenin kapatılması" başlıklı 3. sayfa haberi, en çok yorum alan içerik olmuştur. İkinci sırada, aynı olayla bağlantılı olarak yayımlanan "Hastaya eziyet edilen hastane personeline soruşturma" başlıklı haber, 652 yorum almıştır. Üçüncü sırada ise 537 yorum ile "Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın başörtüsü için anayasa teklifi" başlıklı haber yer almıştır. İlk iki sırada yer alan haberlerin toplumsal bir olaya dair 3. sayfa içerikleri olması, okuyucuların bu tür olaylara karşı yüksek bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

6.2.4.4. Perşembe Günü Yorumları (06 Ekim 2022)

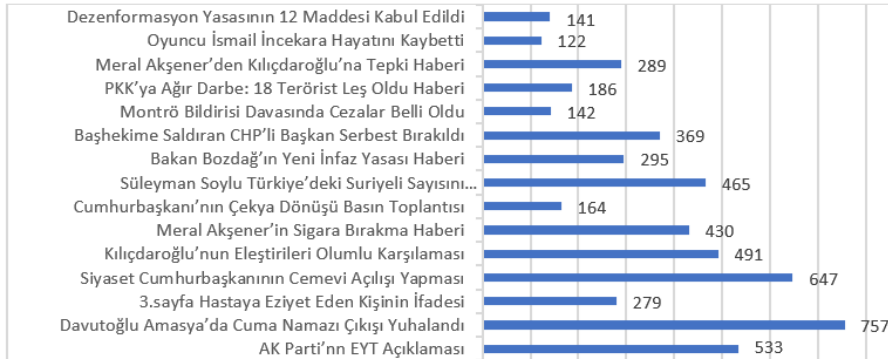
Grafik 4. Perşembe Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

Yukarıda yer alan grafik 4'teki verilere göre perşembe günü en çok yorum alan haberler içerisinde birinci sırada, 793 yorum ile "TİP'li Milletvekilinin Kemal Kılıçdaroğlu'na başörtüsü tepkisi" başlıklı haber yer almaktadır. İkinci sırada 743 yorum ile "Abdullah Gül'den Kemal Kılıçdaroğlu'na destek" başlıklı haber bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise 723 yorum ile "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yunan muhabire verdiği cevap" başlıklı haber dikkat çekmektedir. İlk üç haberin siyasi içerikli olması ve benzer yorum sayılarına sahip olması, siyasi içeriklerin okuyucular nezdinde yüksek bir etkileşim oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

6.2.4.5. Cuma Günü Yorumları (07 Ekim 2022)

Grafik 5. Cuma Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

Grafik 5'teki veriler ışığında cuma günü gündem kategorisinde en fazla yorumu alan haber, 757 yorumla "Ahmet Davutoğlu Amasya'da cuma namazı çıkışı yuhalandı" başlıklı haberdır. Bu haberi, 647 yorumla "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın cemevi açılışı" ve 533 yorumla "AK Parti'nin EYT açıklaması" başlıklı haberler takip etmiştir.

Üçü de siyasi içerikli olan bu haberler, gündem kategorisindeki haberlerin temel temalarının siyaset etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca, gündem haberlerinde siyasi olayların daha fazla etkileşim yarattığı açıkça görülmektedir.

6.2.4.6. Cumartesi Günü Yorumları (08 Ekim 2022)

Grafik 6. Cumartesi Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

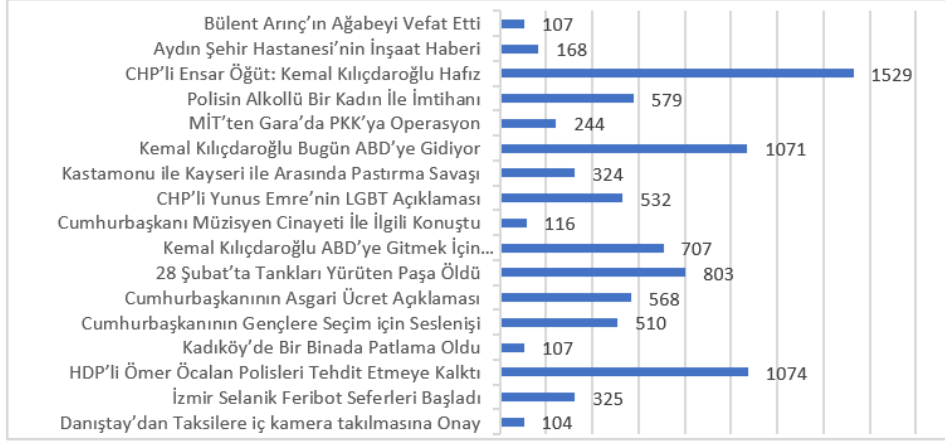

Grafik 6'da da görüldüğü üzere, gündem kategorisindeki haberlerden, "Bulgarların Edirne'ye alışverişe gelmesi", 1158 yorum ile en fazla etkileşim alan içerik olmuştur. Bu haber hem ekonomik hem de günlük yaşamı ilgilendiren bir konu olarak dikkat çekmiştir. İkinci sırada, 691 yorumla "Süleyman Soylu'nun uyuşturucu hakkında açıklaması", siyasi bir içerik olarak yer almıştır.

Üçüncü sırada ise 638 yorumla, toplumsal ve dini bir konu olan "Kandil gecesi camide küfür eden kadın" haberi bulunmaktadır. Haftanın altıncı gününde yayınlanan haberlerin etkileşim oranları, haber türlerinin içeriğiyle paralel bir dağılım göstermiştir. Özellikle ekonomik ve sosyal meselelerin, diğer türlere kıyasla daha yüksek bir yorum alma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, hafta sonu okurlarının gündelik sorunlara ve ekonomik dinamiklere olan ilgisini yansıtır niteliktedir.

6.2.4.7. Pazar Günü Yorumları (09 Ekim 2022)

Grafik 7. Pazar Günü Yayınlanan Gündem Türü Haber ve Yorum Sayısı

Grafik 7'deki verilere göre gündem haberleri içerisinde 1.529 yorum sayısı ile, "CHP'li Ensar Öğüt: Kemal Kılıçdaroğlu hafız" başlıklı haber birinci sırada yer almıştır. İkinci sırada 1.074 yorum ile "HDP'li Ömer Öcalan polisleri tehdit etmeye kalktı" haberi bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise 1.071 yorum ile "Kemal Kılıçdaroğlu bugün ABD'ye gidiyor" başlıklı haber bulunmaktadır. Bu sıralama, gündem kategorisinde siyasi içerikli haberlerin okuyucular tarafından yüksek derecede ilgi gördüğünü ve tartışma yarattığını göstermektedir.

Ensonhaber haber sitesinde farklı haber türlerinin okuyucular tarafından nasıl yorumlandığını ve bu yorumların haber içeriklerine göre nasıl değişiklik gösterdiğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışma süresince "gündem" haberlerinin en fazla yorumu aldığı, özellikle siyasi içerikli haberlerin okuyucular arasında yoğun etkileşim yarattığı gözlenmiştir. Bu durum, okuyucuların siyasi olaylara ve toplumsal meselelerin güncel tartışmalarına karşı duyarlılığını yansıtmaktadır. Spor, kültür-sanat ve teknoloji gibi kategorilerin daha az yorum alması, bu türlerin okuyucu kitlesinin ilgi ve etkileşim düzeyinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hafta içi ve hafta sonu yayınlanan haberler arasında etkileşim düzeyinde belirgin farklılıklar gözlenmiştir. Hafta sonu, özellikle pazar günü ve hafta başı olan pazartesi ve salı günlerinde, gündem ve ekonomik içerikli haberlerin daha fazla yorum aldığı belirlenmiştir. Bu durum, okuyucuların pazar günü dinlenirken ve haftaya başlarken haberlerle daha fazla zaman geçirdiğini göstermektedir. Haftanın son iş günlerinde ve

cumartesi günü ise haber sayılarındaki azalmaya paralel olarak yorum sayılarında da bir düşüş görülmüştür.

Bu bulgular, dijital platformlarda kullanıcı etkileşimini artırmak için daha etkili stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle, kullanıcıların ilgi alanlarına hitap eden içeriklerin ve etkileşim araçlarının optimize edilmesi, dijital gazetecilikte okuyucu bağlılığını güçlendirecek önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak haber sitelerinin okuyucu davranışlarına duyarlı bir şekilde tasarlanması, kullanıcı memnuniyetini ve etkileşimini artırmada kritik bir rol oynayacaktır.

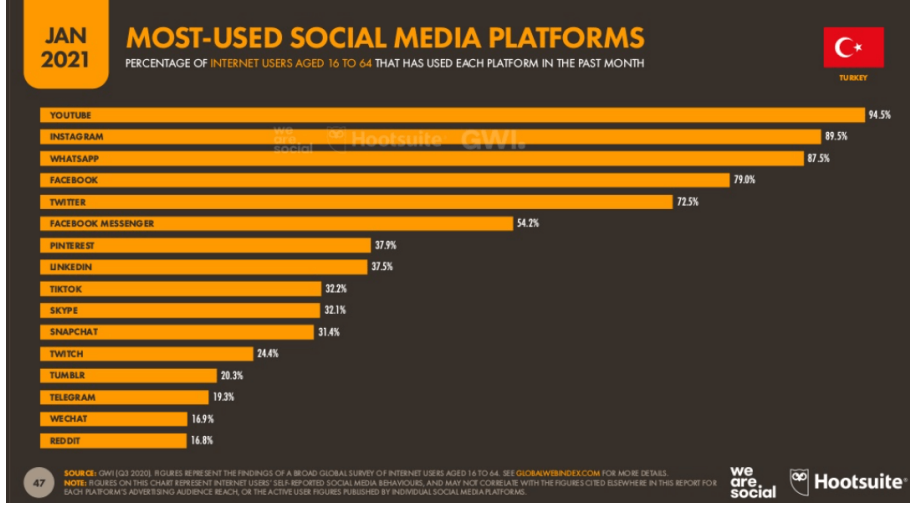
7. SONUÇ

İnternet servis sağlayıcıları, hızlarını sürekli artırmakta ve bu durum, bireylerin haber alma süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Dijital kanallardan haber okuma alışkanlığının yeni nesiller arasında yaygınlaşmasıyla, haberlerin formatı da dijitalleşmiştir. İnternet üzerinden yayın yapan haber kanallarının sayısındaki artış, izleyici ve okuyucuları merak ettikleri ve gündemdeki olayları öğrenmeye yönlendirmektedir. İnternet, birçok kişi tarafından bir eğlence aracı olarak kullanılmasına rağmen, haber alma işlevi hala kritik bir öneme sahiptir. Haber servislerinin internet sayfalarının, gazete ve televizyon haberleriyle eş zamanlı olarak sunulması ve yalnızca internet üzerinden yayın yapan haber platformlarının varlığı, habere erişim yollarını çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik, bireylerin ilgi duydukları veya kendilerini rahat hissettikleri sosyal ortamlara uygun, benzer görüşlere sahip internet sitelerine yönelerek haber ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanımaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında, dijital haber sitelerinin kullanıcı etkileşimlerini artırmak amacıyla sunduğu çeşitli etkileşim araçları kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bulgular, yorum alanları, sosyal medya paylaşım butonları, emoji seçenekleri ve yanıt verme özellikleri gibi çeşitli araçların, kullanıcıları daha aktif katılımcılar haline getirmeyi amaçladığını göstermektedir. 2021 yılında magnadijital.com sitesinde yayınlanan, en fazla ziyaret edilen internet siteleri arasında ilk 10 sırada yer alan haber sitelerinden yalnızca Ensonhaber, Yeniakit, Haberler ve Süperhaber haber siteleri yorum alanı imkânı sunarken, diğer haber sitelerinde bu tür alanlar görülmemiştir. Yorum alanlarının varlığı ve bu alanlarda yapılan etkileşimler, dijital haberciliğin interaktif doğasının önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Yorum yazmak için üyelik şartı getiren sadece Haberler haber sitesidir. Üyelik şartı arayarak yorum yapma imkânı sunan haber siteleri, bu stratejiyi kullanıcı yorumlarının kalitesini artırmak ve olumsuz

içerikleri azaltmak için bir güvenlik önlemi olarak benimsemektedir.

Grafik 8. We Are Social 2021 Türkiye Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri

Sosyal medya platformlarıyla entegrasyon, haber sitelerinin içeriklerini daha geniş bir kitleye ulaştırma ve kullanıcıların bu içerikleri paylaşarak haberi yayma olanağını artırma stratejisi olarak öne çıkmaktadır. İncelenen haber sitelerinin tümünde Facebook ve Twitter gibi yaygın platformlara bağlantı olanağı sunulmuştur. Whatsapp ve Google News uygulamaları Hürriyet haber sitesi harici hepsinde yer alırken, diğer platformların entegrasyonu daha sınırlı kalmıştır. 2021 yılında Türkiye'de en fazla kullanılan sosyal medya platformları sıralamasına baktığımızda, Youtube (%94.5), Instagram (%89.5), WhatsApp (%87.5), Facebook (%79), ve Twitter (%72.5) gibi platformların kullanıcılar arasında yüksek oranda tercih edildiği görülmektedir (Grafik 8). Ancak, haber sitelerinin entegrasyon stratejilerinde, kullanıcıların günlük yaşamlarında yoğun olarak kullandıkları Instagram ve TikTok (%32.2) gibi platformların yer almaması dikkat çekicidir. Bu, Instagram ve TikTok'un kullanıcılar tarafından daha çok eğlence ve sosyal etkileşim amacıyla kullanılmasına, haber okuma ve edinme ihtiyaçları için tercih edilmemesine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, haber sitelerinin stratejilerinde bu popüler platformların daha fazla entegre edilmesi, genç ve dijitalleşmeye daha açık kitlelere ulaşmak için potansiyel bir fırsat sunmaktadır. Facebook Messenger, Pinterest, LinkedIn ve diğer platformların kullanım oranları da göz önünde bulundurulduğunda, haber sitelerinin daha çeşitli sosyal medya

entegrasyon stratejileri geliştirmesi, içeriklerinin daha geniş bir kitleye ulaşmasına katkı sağlayabilir.

Emojilerin kullanımı, kullanıcıların duygusal tepkilerini metinsel yorumların ötesine taşımakta ve etkileşimi artırmaktadır. Emojilerin eşitliliği ve sıralaması, kullanıcıların en sık kullandıkları ifadeleri daha kolay bulmalarını sağlayarak kullanıcı deneyimini daha ilgi çekici hale getirebilir. Bulgular, dijital haber sitelerinin etkileşim araçlarının çeşitliliği ve etkin kullanımının, kullanıcı katılımını teşvik etme ve içeriklerin yayılmasını sağlama açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bazı sitelerin belirli etkileşim araçlarını sınırlı kullanması, etkileşimi artırmada potansiyel fırsatların kaçırılmasına yol açabilir.

Çalışmanın ikinci kısmında, Ensonhaber haber sitesinde 03-09 Ekim 2022 tarihleri arasında yayımlanan haberlerin kullanıcı yorumları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu analiz, farklı haber türlerinin nasıl yorumlandığını ve bu yorumların içeriklere göre nasıl değişiklik gösterdiğini ortaya koymuştur. Yedi günlük süreçte toplam 340 haber ve 73.527 yorum incelenmiştir. Yorumların yoğunlaştığı haber türleri incelendiğinde, "gündem" haberlerinin diğer kategorilere kıyasla daha fazla ilgi gördüğü ve özellikle siyasi içerikli haberlerin yüksek etkileşim yarattığını görülmüştür. Bu bulgu, kullanıcıların politik konulara ve toplumsal meselelere duyarlılığını yansıtmaktadır.

Hafta içi ve hafta sonu arasında yorum dağılımındaki farklılıklar da dikkat çekicidir. Hafta içi daha fazla sayıda haber yayımlanmasına rağmen, hafta sonları, özellikle pazar günü, yorum sayılarında artış gözlemlenmiştir. Bu durum, kullanıcıların hafta sonu daha fazla zamana sahip olmaları ile açıklanabilir. Pazar ve haftanın ilk günlerinde yayımlanan haberlerin daha fazla dikkat çektiği, ekonomik ve sosyal içerikli haberlerin daha fazla yorum aldığı belirlenmiştir.

Spor, kültür-sanat ve teknoloji kategorileri ise nispeten daha az yorum almıştır. Bu durum, bu türlerin daha az ilgi çektiği veya bu konularda yorum yapmanın kullanıcılar tarafından daha az tercih edildiğini göstermektedir. Özellikle spor haberlerinin hafta sonu artan yorumları, hafta sonu gerçekleşen spor karşılaşmaları ile ilişkilendirilebilir. Bu bulgu, kullanıcıların gündelik olaylara ve spora olan ilgilerinin haber sitelerine yansıdığını ortaya koymaktadır. Yapılan yorumların içeriği ve niteliği incelendiğinde, kullanıcıların en çok hangi tür haberlerde etkileşimde bulunduğu ve bu etkileşimlerin hangi temalar etrafında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Özellikle tartışmalı veya duygusal tepkiler uyandıran haberlerin

daha fazla yorum aldığı gözlemlenmiştir. Kullanıcıların bu haberler üzerinden aktif bir tartışma ortamı yaratmaları dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, bu çalışma dijital haber sitelerinde kullanıcı etkileşimini artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Haber sitelerinin tasarım ve kullanıcı deneyimi özelliklerinin yanı sıra kullanıcı yorumlarının detaylı incelenmesi, dijital gazeteciliğin geleceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Kullanıcıların en çok etkileşimde bulunduğu haber türlerini belirlemek, sitelerin içerik üretim stratejilerini kullanıcı katılımını artıracak şekilde optimize etmelerine olanak tanıyabilir. Bu tür çalışmalar, dijital platformların kullanıcılarla daha etkili etkileşim kurmasını ve kullanıcı deneyimini iyileştirmesini sağlamak için değerli bilgiler sunmaktadır.

8. SUMMARY

This study examines the impact of digital transformation on journalism, focusing on user interaction mechanisms and interface designs on online news platforms. The shift from traditional journalism to digital journalism has significantly changed news production processes and reader behavior. The interactive tools offered by digital platforms (such as comment sections, like buttons, emojis and social media integration) have transformed readers from passive consumers to active participants. Assessing the impact of these interactive tools on user engagement and behavior is the main focus of this research.

In this study, the interface features of the top 10 news websites (Ensonhaber, Yeniakit, Hürriyet, Sözcü, Milliyet, Milliyet, Mynet, Haberler, Habertürk, Sabah, Süperhaber) in the list of the 50 most clicked websites in 2021 in Turkey published on Magnadigital.com website and the news types and comments of Ensonhaber site are analyzed using descriptive analysis and literature review methodologies. The descriptive analysis draws a systematic framework to examine the interface designs and user interaction features of these platforms. The literature review synthesizes previous research to provide a theoretical foundation and offers insights into how digital tools shape journalistic practices and reader experiences.

The first part of the findings reveals that the design features of digital news websites play a critical role in shaping user interaction. It was revealed that only four of the news sites analyzed in the study (Ensonhaber, Yeniakit, Haberler, Süperhaber) have a comment section, while the others do not. Among those with a comment section, only Haberler news site requires membership in order to comment. While requiring membership limits user

participation, in an environment where comments reflect personal opinions, negative content such as insults, slander or defamatory statements can be considered as a strategy to reduce the risks of platforms facing legal responsibilities.

Mynet and Yeniakit are the news websites that do not have a news comment field but offer an emoji field instead. Diversifying the use of emoji allows users to express their emotional reactions more quickly and effectively. Emoji diversity encourages users to connect more with the platform and reveal their personal reactions to news content. Social media integration emerges as an important factor in increasing the reach and engagement of news articles. While Facebook and Twitter sharing icons were present on all news sites analyzed, it was observed that there were no redirection icons to Instagram and Tiktok, which are among the most used applications in Turkey in 2021. This can be attributed to the fact that Instagram and Tiktok are mostly used by users for entertainment and social interaction. Social media platforms increase the visibility of news websites, allowing them to expand their reach and user interactions through multiple channels.

In the second part of the study, the relationship between news categories and user interactions was analyzed. Among the sites evaluated, Ensonhaber stands out thanks to its easily accessible archive of past news and comments. User comments of the news published on Ensonhaber news site between October 03-09, 2022 were analyzed in detail. In this process, a total of 340 news and 73,527 comments were analyzed. It was observed that current events and political news provided the highest interaction and the majority of user comments focused on such content. Categories such as culture, arts and technology attracted less attention. This trend demonstrates the importance of emotional and social relevance in attracting user interest and encouraging interaction. Although more news items were published on weekdays, the number of comments increased on weekends, especially on Sunday. This is due to the fact that users have more time on weekends. It was determined that news published on Sundays and the first days of the week attracted more attention, and especially news with economic and social content received more comments.

In conclusion, this study highlights the importance of user-centered design and strategic content development in digital journalism. As digital media evolves, news platforms need to adapt by integrating tools that increase user interaction and engagement. Findings suggest that accessible comment sections, emotional engagement tools, and social media sharing

features are important to maximize user interaction and satisfaction. This research provides theoretical and practical insights that contribute to understanding how digital journalism can adapt to the changing needs of its audiences. As a valuable resource for academics and media professionals, the study reveals strategies for optimizing digital news platforms for the future.

9. KAYNAKLAR

- Akyazı, A. (2018). Gazetecilikte dijitalleşme ve haber üretimine yansımaları: Robot gazeteciler. O. Uçak (Ed) *Dijital medya ve Gazetecilik*, içinde (ss.15-31). Konya: Eğitim yayınevi.
- Alanka, Ö., Çimen, Ü. ve Akköprü, B. (2024). Yeni medya ile ortaya çıkan gazetecilik türlerinin yerel medya haber üretim süreçleri üzerine etkileri: Van ili örneği *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 8 (2), 293-324.
- Alp, H. ve Turan E. (2018). Gelenekselden dijital medyanın dönüşümü çerçevesinde CNNTürk ve NTV internet sitelerinin karşılaştırmalı analizi. *Journal of Turkish Studies*. 14221 Sayfa Sayısı: 1-18 Yıl-Sayı: 2018-Volume 13 Issue 29.
- Birsen, H. (2013). İnternet haberciliği ve aktif izlerkitle ilişkisi çerçevesinde etik tartışmalar. *Selçuk İletişim*. 3 (4). 68-79.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications.
- Çalışır, G. (2019). Hakla ilişkiler aracı olarak amasya yerel gazetelerinin web siteleri ve sosyal medya hesaplarının kullanımı üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 7(3). 1533-1548.
- Çimen, Ü. (2020). Yöndeşen Medyayı Doğru Algılama Bağlamında Medya Okuryazarlığı Eğitimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 117-137.
- Değirmencioğlu, G. (2011). Yerel basında yeni medya ve sosyal paylaşım sitelerinin kullanımı: Kocaeli’de Yayınlanan yerel gazetelerin internet siteleri üzerine bir inceleme. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*. 2 (5). 19-31.
- Denizer, M. C. (2019). Türkiye’de ilk dönem internet sağlayıcıları: Bir arşiv denemesi (Derleyen: Erkan Saka). *Yeni Medya Çalışmaları-V Türkiye İnternet Tarihi*. 418-423.
- Dingil, A. E. (2015). Türkçe haber siteleri tasarımları ve görsel kullanımı. *International Journal of Social Sciences and Education R*. 1 (1). 250-261.
- Duman, K. (2019). Haber kaynağı olarak sosyal ağların kullanımı: Türk internet haber siteleri üzerine bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, e-gifder. cilt: 7. Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı, Aralık, 2019, 1637-1654.
- Fırlar F.B. ve Deniz Ş. (2010). Dijital gazeteler ve pazarlama: Türkiye’deki dijital gazetelerin pazarlama dinamiklerinin değerlendirilmesine ilişkin bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 3 /11. 314-328

- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. NYU Press.
- Karahisar, T. (2011). Özel hayatın gizliliği ve internette işlenen suçlar. *Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi II. Medya ve Etik Sempozyumu* (Medya-Kültür İlişkisinde Etik) Bildiri Kitapçığı, 13-15 Ekim 2011, Elâzığ, 599-606.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Köse, H. (2007). *Alternatif medya*. İstanbul: Yirmidört Yayınevi.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Narmanlıoğlu, H. (2016). İnternet Haber sitelerinde eşik bekçiliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20(1). 153-168.
- Özcan, A. ve Tugen, B. (2014). Geleneksel Medya olarak gazete ve radyoda yeni iletişim uygulamalar. *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III* (Siyaset-Uluslararası İlişkiler-İktisat-İletişim). 15-18 Mayıs 2014. Sakarya. 259-270.
- Pavlik, J. V. (2013). *Yeni medya ve gazetecilik*. Çev. M. Demir & B. Kalsın. Ankara: Phonix.
- Strauss, A. ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. SAGE Publications.
- Şen, A. F. ve Yılar, Ö. E. (2020). Türkiye’de gazeteciliğin dijital dönüşümü: Ensonhaber, Hürriyet ve Medyascope haber siteleri örnekleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30 (2). 391-414.
- Topbaş, B. (2021). Video içerik üretiminde geleneksel medya organlarının yeni medyaya adaptasyonu: CNNTürk örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*. 11 (2). 393-402.
- Toruk, İ. (2008). *Gutenberg’ten dijital çağa gazetecilik*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Elektronik Kaynaklar:

- Ensonhaber, <https://www.ensonhaber.com/mansetler.htm>, Erişim T: 29 Ekim 2022.
- Haberler, <https://www.haberler.com/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Habertürk, <https://www.haberturk.com/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Magnadijital, <https://www.magnadijital.com.tr/blog/icerik-pazarlama/2021-yilinda-turkiyede-ve-dunyada-en-populer-siteler>, Erişim T: 25 Ekim 2022.
- Milliyet, <https://www.milliyet.com.tr/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Mynet, <https://www.mynet.com/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Sabah, <https://www.sabah.com.tr/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Sözcü, <https://www.sozcu.com.tr/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Süperhaber, <https://www.superhaber.tv/> Erişim T: 26 Ekim 2022.
- Yeniakit, <https://www.yeniakit.com.tr/>, Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022.
- We are social, <https://dijilopedi.com/turkiye-internet-sosyal-medya-ve-mobil-kullanim-istatistikleri-2021/>, Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 27.12.2024

Kabul Tarihi: 05.03.2025

TÜRK SİNEMASINDA BİR AUTEUR OLARAK REHA ERDEM'İN KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ: A AY'DAN KOSMOS'A

Reha Erdem's Uniqueness as an Auteur in Turkish Cinema: From A Ay to
Kosmos

Emre ERTÜRK

Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi
emreerturk@kastamonu.edu.tr

ORCID ID: 0009-0007-7397-7102

Elifnur TERZİOĞLU

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
elifnur.terzioglu@mku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3467-1537

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türk sineması, köklü bir geçmişe sahip zengin bir kültürel mirası temsil etmektedir. 1914 yılında çekilen *Ayastefanos'ta Bir Rus Abidesi*'nin *Yıkılışı* adlı ilk Türk filmiyle başlayan bu serüven, zamanla farklı dönemleri ve üslupları bünyesine katarak gelişimini sürdürmüştür. Bu bağlamda, 1950'lerde ortaya çıkan Yeşilçam dönemi, Türk sinemasının altın çağlarından biri olarak öne çıkmaktadır. 1990'lı ve 2000'li yıllara gelindiğinde ise, yeni anlatı biçimlerini benimseyen auteur yönetmenler aracılığıyla Türk sineması kendine özgü bir atmosfer oluşturmaya devam etmiştir. Bu çalışma da Reha Erdem'in auteur kimliğini incelemeyi ve bu kimlikle sinemada edindiği yeri irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Sarris'in auteur kuramı çerçevesinde, yönetmenin farklı dönemlerine ait filmleri amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. *A Ay* (1988), yönetmenin ilk uzun metraj filmi olması açısından sinematografik üslubunun temellerini atması bakımından önem taşımaktadır. *Kaç Para Kaç* (1999), kent ve kapitalizm ilişkisini ele alan ve birey-toplum çatışmasını merkeze alan önemli yapımlardan biridir. *Korkuyorum Anne* (2004), bireyin toplumsal bağlamda varoluşsal sıkışmışlığını ve aidiyet arayışını sorgulayan yapıyla yönetmenin anlatı geleneğinin önemli bir parçasıdır. *Beş Vakit* (2006), kırsal yaşama dair bakış açısını derinleştiren ve çocukluk üzerinden kurduğu anlatıyı pekiştiren bir film olup, doğayla iç içe geçmiş geleneksel yapılar içinde sıkışan karakterleri ele alması açısından yönetmenin sinema dili içinde önemli bir yer tutmaktadır. *Hayat Var* (2008), Erdem'in karakterleri doğa ve kentle ilişkilendirme biçimini en güçlü şekilde yansıtan filmlerden biridir. *Kosmos* (2010) ise, doğa, insan ve toplum arasındaki çatışmayı en yoğun şekilde işleyen ve Erdem'in auteur kimliğinin zirve noktasına ulaştığı yapımlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen veriler, siluet sahnelerin, geniş açılı çekimlerin, doğa-insan ilişkisi ve bireyin yalnızlığını ele alan temaların Erdem'in filmlerinde tekrarlayan motifler olduğunu ortaya koymuştur. Saptanan bu özellikler; tematik/teknik süreklilik ve biçimsel özgünlük açısından yönetmenin auteur kimliğini pekiştiren en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Reha Erdem, Sinema Dili, Auteur Kuram, Film Analizi
Abstract

Turkish cinema represents a rich cultural heritage with a deep-rooted history. This journey, which began with the first Turkish film, *The Demolition of the Russian Monument* in

Ayastefanos (1914), has evolved over time by incorporating various periods and styles. In this context, the Yeşilçam era, which emerged in the 1950s, stands out as one of the golden ages of Turkish cinema. By the 1990s and 2000s, Turkish cinema continued to cultivate its unique atmosphere through auteur directors who adopted new narrative styles. This study aims to examine Reha Erdem's auteur identity and analyze his position within the cinematic landscape. In this regard, within the framework of Sarris's auteur theory, films from different periods of Erdem's career were purposefully selected for analysis. A Y (1988) is significant as the director's first feature-length film, laying the foundations of his cinematographic style. Kaç Para Kaç (1999) explores the relationship between the city and capitalism, centering on the conflict between the individual and society. Korkuyorum Anne (2004) is an essential part of the director's narrative tradition, questioning existential entrapment and the search for belonging within a social context. Beş Vakit (2006) deepens Erdem's perspective on rural life and childhood, portraying characters trapped within traditional structures intertwined with nature, thus holding a crucial place in his cinematic language. Hayat Var (2008) is one of the films that most powerfully reflects Erdem's approach to linking characters with both nature and the city. Kosmos (2010) is considered one of the most intense representations of the conflict between nature, humans, and society, marking the peak of Erdem's auteur identity. The findings indicate that silhouette scenes, wide-angle shots, the relationship between nature and humans, and themes of individual loneliness are recurring motifs in Erdem's films. These identified features are among the most crucial elements that reinforce his auteur identity in terms of thematic/technical continuity and formal originality.

Keywords: Turkish Cinema, Reha Erdem, Cinema Language, Auteur Theory, Film Analysis

1. GİRİŞ

Sinema, modern dünyanın en etkili sanat ve iletişim araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında Lumière Kardeşler tarafından geliştirilen hareketli görüntü teknolojisi, zamanla yalnızca bir eğlence aracı olmanın ötesine geçmiş ve estetik, kültürel ve toplumsal bir ifade biçimi haline gelmiştir. Sinemanın işlevi yalnızca bir hikâye anlatıcılığı ile sınırlı değildir; aynı zamanda bireysel ve kolektif hafızayı şekillendiren, kültürel kimlikleri yansıtan ve toplumsal dinamikleri aktaran güçlü bir medya formudur. Bir film, yönetmenin bakış açısını yansıtırken, karakterlerin içsel çatışmalarını, duygusal deneyimlerini ve yaşamsal gerçekliklerini izleyiciye sunmaktadır. Bu bağlamda, sinema yalnızca anlatı odaklı bir sanat dalı değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal anlam üretiminin bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Sinematografik anlatının temel yapı taşlarından biri senaryodur. Senaryo, bir filmin anlatısal ve görsel kurgusunu belirleyen, sinema sanatının temelini oluşturan bir unsurdur. Film yapım sürecinde yönetmen, görüntü yönetmeni ve diğer teknik ekip üyeleri, senaryoyu temel alarak eserin görsel dilini inşa ederler. Bu bağlamda, senaryo sinema sanatının düşsel ve anlatısal boyutlarını yönlendiren bir harita işlevi görmektedir.

Sinema, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte sadece görsel bir deneyim değil, aynı zamanda sesin, efektlerin ve dijital dünyanın etkileşimini içeren bir

sanat haline gelmiştir. Sinema, özgün fikirlerin, kültürlerin ve estetik anlayışların birleşim noktasıdır (Aytekin ve Eroğlu, 2018, s.15). Ünlü yönetmen Jean-Luc Godard, sinema sanatını bir görsel deneyim olarak değil, aynı zamanda insan algısının sınırlarını zorlayarak düşünsel bir yolculuk olarak görmüş, bu yaklaşımıyla sinemayı sıradan bir eğlence aracından öte, insan düşüncesinin derinliklerine inen bir araç olarak tanımlamıştır. Godard, özellikle göremediğimiz şeyin akıl almazlığını vurgulayarak, sinemanın görevinin sadece görünene odaklanmak değil, aynı zamanda görünmeyeni seyirciye hissettirmek olduğunu savunmuştur.

Godard'ın bu düşünce yapısı, sinemanın görsel bir spektakül olmanın ötesinde bir anlam taşımak gerektiğini ortaya koymaktadır. Göremediğimiz şeyin akıl almaz olduğunu ifade etmek, insan zihninin sınırlarını ve hayal gücünü işaret etmek anlamına gelmektedir. Sinema, sadece somut nesneleri ve olayları göstermek değil duygusal durumları ve düşünsel derinlikleri de seyirciye iletmek işlevini de üstlenmektedir. Godard, göremediğimiz şeyin sadece fiziksel nesnelerle sınırlı kalmamak gerektiğini, aynı zamanda duyguları, düşünceleri ve soyut kavramları da bu kapsamda değerlendirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Sinemanın, sadece gözle görüleni aktarmak değil, aynı zamanda seyirciyi düşündürmek, duygusal bir etki bırakmak ve anlam katmanları oluşturmak gibi işlevleri de içermesi gerektiğini savunmaktadır. Godard'ın bu düşünce yapısı, sinemanın sadece görsel bir spektakül olmanın ötesinde bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır. Göremediğimiz şeyin akıl almaz olduğunu ifade ederken, insan zihninin sınırlarını ve hayal gücünü işaret eder. Sinema, sadece somut nesneleri ve olayları değil, aynı zamanda soyut kavramları, duygusal durumları ve düşünsel derinlikleri de seyirciye iletebilen bir sanat formudur (Bresson, 2000, s.87). Bu bağlamda sinemada auteur kuram kavramı ortaya çıkmıştır. Auteur kuram, sinema sanatının yaratıcı ilişkilerini vurgulayan, yönetmeni yapının merkezine alan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuram, bir filmin değerini sadece içeriğiyle değil, aynı zamanda bu içeriğin yaratıcısı olan yönetmenin özgün vizyonu ve sanatsal dokunuşuyla değerlendirmektedir. Auteur kurama göre, bir film sadece bir eser değil, aynı zamanda yönetmenin kişisel imzasını taşıyan bir sanat eseridir. Bu düşünce akımı, bir film yapıtının sadece senaryo, oyunculuk ve teknik unsurlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda yönetmenin kişisel estetik anlayışı, tarzı ve özgün perspektifi ile şekillendiğini savunur. Auteur kurama göre, yönetmen, bir film projesinin başından sonuna kadar olan süreçte yaratıcılığını ortaya koyar ve filmin nihai ürünü, onun sanatsal vizyonunu yansıtır. Bu düşünceye göre, yönetmenin kreatif katkısı, filmin diğer unsurlarından ayrılamaz. Yönetmenin kişisel vizyonu, filmin tüm unsurlarını yönlendirir ve film, onun özgün sanat

anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkar (Gökmen, 2018, s.651). Bir auteur olarak Reha Erdem de vizyonunu yansıttığı filmleriyle Türk sinemasında dil ve anlatıma dair tüm unsurların gelişim sürecine katkı sağlamaktadır. Onun sineması Türk kültürüne dayanan gerçekler ve gerçeküstü olgularla kendi evrenini yaratmış durumdadır. Bu bağlamda Türk sinemasının dilini oluşturma sürecinde Reha Erdem sinemasının zaman ve uzam yaratımında kullandığı teknik, izleyiciye sunduğu duygu çeşitliliği ön plana çıkan katkıları arasındadır. Onun var olma çabasındaki bireyleri, Türk toplumunda sıklıkla karşılaştığımız insan manzaralarındandır. Bu bağlamda, Reha Erdem gibi yönetmenler, Türk sinemasına sadece kendi tarzlarını değil, aynı zamanda dil oluşumuna da özgün katkılarda bulunmaktadır. Reha Erdem'in sineması, Türk sinemasının dilini şekillendirmede ve zenginleştirmede özel bir rol oynamaktadır. Erdem, gerçek ile gerçeküstünü ustalıkla harmanlama yeteneğiyle tanınan bir auteur yönetmendir. Filmlerinde, hayatın içindeki olağan detayları gerçekçi bir bakış açısıyla yansıtarak, izleyiciye kendine özgü bir deneyim sunar. Bu, sadece Türk sinemasının değil, aynı zamanda evrensel anlamda sinemanın dilini zenginleştiren bir özelliktir. Bu bağlamda çalışmada Teknik unsurlar, mekân kullanımı ve doğa ile insan arasındaki ilişki gibi temaların nasıl geliştiğini inceleyebilmek için yönetmenin farklı dönemlerine ait filmler seçilmiştir: *Ay* (1988), yönetmenin ilk uzun metrajlı filmi olarak onun sinematografik üslubunun temellerini atması açısından önem taşımaktadır. *Kaç Para Kaç* (1999), Reha Erdem'in şehir ve kapitalizm ilişkisini ele aldığı, bireyin toplumla olan çatışmasını merkezine koyan önemli yapımlarından biridir. *Korkuyorum Anne* (2004), bireyin varoluşsal sıkışmışlığını ve aidiyet arayışını, toplumsal bağlam içinde sorgulayan yapısıyla yönetmenin anlatı geleneğinin önemli bir parçasıdır. *Beş Vakit* (2006), Erdem'in taşra hayatına bakışını ve çocukluk üzerinden kurduğu anlatıyı derinleştiren, doğayla iç içe, geleneksel yapılar içinde sıkışmış karakterleri ele aldığı bir film olarak yönetmenin sinema dilinde önemli bir yer tutmaktadır. *Hayat Var* (2008), Erdem'in karakterleri doğayla ve şehirle ilişkilendirme biçimini en güçlü şekilde yansıtan filmlerden biridir. *Kosmos* (2010) ise doğa, insan ve toplum arasındaki çatışmayı en yoğun şekilde yansıtan, Erdem'in auteur kimliğinin zirveye ulaştığı yapımlardan biridir. Elde edilen veriler, Erdem'in filmlerinde doğa, silüet sahneler, gökyüzü ve geniş planların tekrar eden motifler olduğunu ortaya çıkarmıştır.

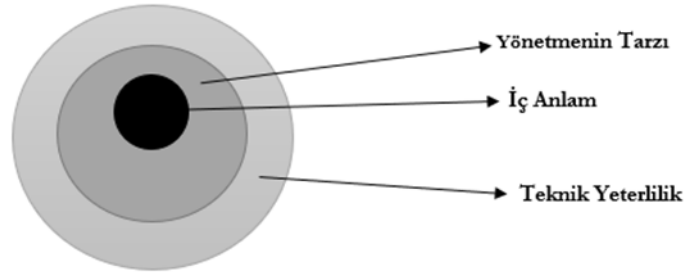
2. AUTEUR KURAM

Auteur kuramı, çeşitli yazarların fikirleriyle şekillenen ve başlangıçta François Truffaut tarafından 1954 yılında Sinema Defterleri dergisinde

yayımlanan Fransız Sinemasının Belirli Bir Eğilimi başlıklı makalede ortaya atılan bir düşünce akımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Auteur kuramı, çeşitli sinema kuramcılarının ve yönetmenlerin katkılarıyla şekillenmiş olup, François Truffaut'nun 1954 yılında *Cahiers du Cinéma* dergisinde yayımlanan *Une Certaine Tendance Du Cinéma Français* başlıklı makalesinde de konuya değinilmektedir. Bu kuram, yönetmenin bir filmi yalnızca yöneten kişi olmanın ötesinde, onun sanatsal ve anlatısal yapısını belirleyen birincil yaratıcı olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Auteur kuramı, yönetmenin film üzerindeki otoritesini ve bireysel üslubunu vurgulamakta, sinemanın yalnızca kolektif bir üretim süreci değil, aynı zamanda yönetmenin kişisel ifade alanı olduğu fikrini ileri sürmektedir. Bu kuram, sinemanın sanatsal bir ifade biçimi olduğunu savunurken, özellikle yönetmenin yaratıcılığına odaklanmaktadır. *Fransız Yeni Dalga* hareketine atılan adımın bir manifestosu niteliğinde olan bu makale, sinemaya dair kreatif süreçlere dikkat çekmektedir. Auteur kurama göre, bir filmin sanatsal değeri, yapının üreticisi olan yönetmene odaklanarak ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce akımı, filmi bir sanat eseri olarak görmekte ve yönetmeni bu eserin yaratıcısı olarak değerlendirmektedir. Auteur kuramı, Bazin, Sarris ve Wollen gibi farklı yazarların katkılarıyla zenginleşmiştir. Film sanatındaki yaratıcının yönetmen olduğunu savunan bu kuram, her yönetmenin özgün kişiliği ve tarzının, filmlerini birer sanat eserine dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Kurama göre her film, yönetmenin kişisel imzasını taşıyan bir ifade biçimi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Auteur kuram, sinema tarihinde önemli bir etki yaratmış ve birçok yönetmenin sanatçı olarak kabul edilmesine katkı sağlamıştır. Bu düşünce akımı, sinemanın sadece hikâyeden ibaret olmadığını, aynı zamanda bir yönetmenin sanatsal vizyonu ve ifadesi olduğunu da savunmaktadır (Gökmen, 2018, s.665).

Auteur kuramı destekleyenlerin yanı sıra, eleştirenler de bulunmaktadır. Onlara göre bu tutum ve değerlendirme ölçütü her yönetmen için geçerli bir durum niteliği taşımamaktadır. Auteur kuramı sorgulayan eleştiriler, özellikle Andrew Sarris'in *Notes on the Auteur Theory in 1962* isimli yazısında belirttiği ölçütleri değerlendirerek bu düşünce akımı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede Sarris, auteur yönetmeni diğerlerinden farklı kılan özellikler olarak üç ana kriter belirlemiştir. Birincisi, yönetmenin teknik yeterliliği olarak adlandırılan ölçüt, filmin niteliği için kritik bir öneme sahiptir. Sarris'e göre, filmin senaryosu, kurgusu, renk kullanımı, müzikler, kostümler ve çekim teknikleri gibi unsurlar, yönetmenin teknik becerisini yansıtan araçlardır. İkinci öncül, yönetmenin fark edilebilir kişiliğiyle ilgilidir. Bu, yönetmenin birden fazla filmde tekrarladığı karakteristik stili ve kendine özgü film dilini içermektedir. Yani, auteur yönetmeni diğerlerinden ayıran

belirgin bir imza veya tarz olmalıdır. Üçüncü öncül olan içsel anlam ise, yönetmenin öz yaşam öyküsüyle ilişkilendirilen bir durumu ifade etmektedir. Yani, yönetmenin kişiliği ile kullandığı materyaller arasındaki ilişki ve gerilim, içsel anlam öncülünü oluşturmaktadır ancak, auteur kuramını sorgulayan eleştirilere göre, bu öncüller her yönetmen için geçerli olamamaktadır. Örneğin, Peter Wollen'ın "Signs and Meaning in The Cinema" adlı kitabında belirttiği gibi, bir film birçok etkenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yapıtların oluşumunda yönetmenin yanı sıra senarist, görüntü yönetmeni, oyuncular ve diğer teknik ekip üyelerinin de etkisi büyük bir paya sahiptir. Bu bakış açısı, auteur kuramına eleştirel bir perspektif getirerek yapıtların ortaya çıkmasında kolektif bir çabanın varlığına dikkat çekmektedir (Akçura, 2015, s.62).

Şekil 1: Sarris'in Auteur Ölçütleri

David Andrews, "Theorizing Art Cinemas" kitabında auteurizmin kültürel etkilerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Auteurizmin, sinemanın bir sanat olarak değer kazanmasına önemli katkılar sağladığını ve sinefili kültürler arasında yayarak birçok ülkede yeni dalga hareketlerini tetiklediğini savunmaktadır. Auteurizmin, film yazarlığı üzerine yapılan tartışmalara geçici bir çözüm getirdiğine de dikkat çekmektedir. Yönetmenin filme dair tüm süreçlerden sorumlu kişi olarak algılanmasının, 1970'lerden itibaren mümkün olabildiğine dikkat çekmektedir. Bu dönemde, "en iyi yönetmenlerin genellikle en iyi filmleri yaptığı" inancının yaygınlaştığını vurgulamaktadır. Andrews'a göre, auteurizm sinema sanatını daha bireysel ve yaratıcı bir boyuta taşıyarak, yönetmenin imzasını eserine katan "tekil" bir anlayışı teşvik etmiştir. Bu da sinema izleyicileri arasında yönetmenlere büyük bir hayranlık ve takdir atmosferi yaratmıştır. Bu bağlamda genel olarak Auteurizmin, sinemayı sadece eğlence aracı olmaktan çıkarıp, derinlemesine bir sanat formu olarak algılanmasına katkı sağladığını düşünmektedir (Andrews, 2013, s.152).

Auteur kuram, Büker'in irdelemeleriyle anlamlandırılmaya başladığı zamana değin yapılan eleştiriler ve getirilen yorumlarla ilerleme sağlamıştır. Bu bağlamda, Andrew Sarris'in yaklaşımını, kültürel değeri birey odaklı bir perspektife yerleştirmektedir. Sarris, filmleri bireyin değerlerinden türeterek kültürel bir bağlamda ele alırken, Bazin toplumsal ve kültürel koşulların yönetmeni etkilediğine ve yapıtın bir kültür ürünü olduğuna vurgu yapmaktadır. Bazin'e göre, değerlendirme yapılırken yönetmenin tarzından yola çıkmak yerine filmleri bir bütün olarak kabul edip onun üzerinden gidilmelidir. Bazin, Sarris'in teorisine sert bir şekilde karşı çıkmasa da auteur teorisinin bireyler üzerinde kült yaratma riskine dikkate çekerek bu duruma temkinli yaklaşmıştır. Sinemada değişkenlerin çok olması nedeniyle auteurleri belirlemenin zor olduğunu belirterek ve Sarris'in birey odaklı yaklaşımına eleştiriler getirmiştir. Peter Wollen ise yapıyı göz ardı ettiği için auteur teorisine karşı çıkmaktadır. Wollen'e göre yapı içerisinde yönetmenin bilinçli olarak ortaya koymadığı anlamların olduğu düşüncesi auteur kuramının eksikliğini göstermektedir. Yapısalcı yöntemi auteur teorisine birleştiren Wollen, yönetmenin kişiliğinin üslup ve görüntü düzenlemesinden değil, temaya özgü motiflerden kaynaklandığını savunmaktadır. Yönetmenin zıtlıklar yaratırken farklı ilişkiler kurabiliyorsa o zaman auteur sayılabileceğini vurgulamaktadır (Büker, 2010, ss.278-280).

Türk sinemasında da auteurlük, özgünlük ve ilerlemeye dair genel bir değerlendirme yapıldığında sinemayı sadece bir eğlence aracı olmaktan çıkararak edebiyat, şiir, resim, mimar  gibi bir sanat dalını icra eden ilk isim olarak kabul edilen Lütfi  . Akad, Türk sinemasında bir dönemin başlangıcını simgelemektedir. Hemen arkasından gelen Metin Erksan ise ilk filminden itibaren adından söz ettiren üslubu ile dikkat çekmektedir. Edebiyatçıların sinemayla ilgilenmeye başlaması ve başarılı roman uyarlamaları, yönetmenin bir film üreten sanatkar olduğu düşüncesinin de sağlam bir zemine oturmasını sağlamıştır. Özellikle Erksan'ın eserlerinde  ne çıkan yerel kültür ve sanat unsurları onun ulusal sinemacı kimliğinin oluşmasında da önemli rol oynamıştır. Ancak, politik gerilimler, ideolojik çatışmalar, toplumsal çalkantılar ve askerî darbelerin gölgesinde Türkiye'nin kültür ikliminde, auteur yönetmenlik zamanla politikadan biraz daha uzaklaşır ve Atam (2011, s.59)'ın ifadesiyle, "Yaratıcı yönetmen anlam kaymasına uğrayarak, kişisel konularda film yapan insan anlayışı egemen hale gelir."

2.1. Türk Sineması ve Reha Erdem'in Kimliği

Türk sinemasında kimlik ve dil oluşumuna etki eden faktörleri irdelemek için dönemler ve içinde yaşanan gelişmelere odaklanmak önem arz etmektedir. Gerek yazınsal gerekse teknik anlamda birçok adımın atıldığı bu

süreçler kendinden önceki dönemden etkilenip kendinden sonraki döneme de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda 1923 ile 1939 yılları arasında geçen döneme “Tiyatrocular Dönemi” adı verilmektedir. Bu döneme damga vuran isim Muhsin Ertuğrul sinemasıdır. Ertuğrul'un sinemaya girişiyle birlikte, diğer tiyatrocular da kameraların önüne geçmeye başlamıştır. Bu dönemde Türk sinemasında, tiyatrodan gelen oyuncuların hakimiyeti gözlemlenmiş, tiyatro sanatının sinemaya adapte edilmesiyle ortaya anlatısal açıdan farklı özellikler taşıyan yapımlar çıkmıştır. Ertuğrul'un liderliğindeki tiyatrocular, sahne tecrübelerini sinema dünyasına başarıyla taşımışlardır (Onaran, 1999, s.20).

1939-1950 yıllarını kapsayan Tiyatrocular dönemi ile sinemacılar dönemi arasında “geçiş” olarak adlandırılan dönem de Türk sinemasına etki eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem, aynı zamanda 2. Dünya Savaşı'na denk gelmiş ve savaşın etkisiyle Türk sinemasında çeşitli değişimlere yol açmıştır. Savaşın zor şartları, Geçiş Dönemi sinemacılarını, özellikle de tiyatrocuları sansür gibi zorlayıcı politikalarla baş etmeye zorlamıştır. Savaşın etkisiyle birlikte, Türkiye'ye çok sayıda yabancı film, özellikle de Mısır yapımı filmler getirilmiştir. Bu durum, Türk sinemasının uluslararası etkileşimini artırmış ve Türk seyircisinin farklı kültürleri tanımasına olanak sağlamıştır ancak savaşın zor şartları ve dış etkenler, Türk sinemasının kendi özgün kimliğini bulma çabasını da duraksatmıştır. Bu dönemde, özellikle Muhsin Ertuğrul gibi tiyatro kökenli yönetmenlerin etkisiyle tiyatro ile sinemanın birleşimi yine ön plana çıkmıştır. Bu dönemde tiyatrodan gelen yönetmenlerin etkisi, uluslararası sinemadan gelen akımların entegrasyonu ve sansür gibi zorlayıcı faktörlere rağmen, Türk sineması kendi özgün kimliğini oluşturmaya devam etmiştir (Özön, 1995, s.25). Geçiş dönemi irdelendiğinde yapılan filmlerde nitelikten ziyade niceliğe önem verildiği görülmektedir. Bu durum, hikayelerin, karakterlerin ve mesajların daha derin bir anlam taşımasını engellemiş, bu süreçte sinemanın içeriksel olarak yüzeysel kalmasına neden olmuştur (Scognamillo 2000, s.132).

Bu bağlamda Türk sinemasının önde gelen isimlerinden biri olan Reha Erdem, Türk sinemasında dikkat çeken bir yönetmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Yücel, Erdem sinemasının anlatısal ve yapısal özelliklerine yönelik şunları aktarmaktadır:

“Reha Erdem sinemasında hikâye, filmi taşıyan ana lokomotif görevini görmez. Hikâye sinemanın unsurlarından sadece bir tanesidir. Öyküden daha fazla ön plana çıkan ise filmin kurgusudur. Reha Erdem kurguyu sadece hikâyenin anlatım mekanizmasında sahneleri birbirine bağlamaya yarayan doğal bir sinema aracı olarak değil, aynı zaman da filmin biçimini inşa eden bir organ olarak kullanır. Reha Erdem sinemasında kurgu, ham ve

müdahalesiz bir yaşam gerçeğini bozmak, ona yeni anlam katmanları sağlamak, istenilen duygu ve düşünce algısını sağlamak ve filmin duygusunun gerektirdiği ritmi oluşturma gibi önemli görevler üstlenir” (2009, s.21).

Reha Erdem'in sinemasının bir diğer dikkat çekici özelliği, toplumsal konulara duyarlı bir yaklaşım sergilemesidir. Filmlerindeki karakterler genellikle toplumsal normlara meydan okurken ve sıra dışı hikayelerle izleyiciyi karşısına çıkarmaktadır. Erdem, sinemasını sadece eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal bilinç oluşturma aracı olarak görmektedir. *Korkuyorum Anne*'de bazen seyirciyi büyük bir kedere kasvete boğan bazense umudun kapısını aralayan, neşe ile dolduran keman sesleri kullanılırken. *Beş Vakit*'te doğanın gizli büyüünün adını koyan ArvoPart tercih edilmektedir (Acar, 2009, s.31).

Yönetmenin öne çıkan ilk filmlerinden olan *A Ay*'a dair ise Yücel şunları söyler:

A Ay filmi siyah beyaz çekilerek seyircide bir geçmişe ait duygusu uyandırır film 1920'lerde var olmuş bir ada evinde gerçekleşiyor hissiyatı uyandırırken diğer yandan kullanılan kostümler 1950'leri çağrıştırır yani Reha Erdem filmlerinde -mış gibi görünen bir zaman kavramı yaratmaktan haz duyar. Çünkü bu durum ona göre sinemada özgürlüğü sağlar kullanılan renklerle kıyafetlerle belli bir dönemin parçasıymış gibi gözüküp bir döneme bağlı kalmamanın filmlerine getirdiği özgürlükten hoşnuttur (2009, s.150).

Filmografisi ve tarzıyla Türk sinemasının öne çıkan auteurlerinden biri olarak kabul edilen Reha Erdem, 2016 yılında verdiği bir röportajda sinema dilini ve oluşturduğu evreni detaylı bir şekilde açıklamıştır. Erdem'in bu röportajında paylaştığı düşünceler, sanatçının sinematik vizyonunu ve film dilini nasıl şekillendirdiğini anlamak adına kritik bir öneme sahiptir:

Bakış açısının temsili çok bana göre bir ifade değil. Onun yerine kısaca “taraf tutmak” diyelim. Filmlerimde oluşturduğum figürlerin, “kahramanlarımın” diyelim, tarafını tutuyorum, onları kolluyorum, onlara destek oluyorum. Hayatta gördüğüm ve görmek istediğim şekilde çizmeye çalışıyorum. Onları “kahramanlaştırmak” için insanüstü pozitif güçlerle donatmak yerine, kırılganlıkları ve zaaflarıyla yani insan olmanın bütün halleriyle güçlendirmeye uğraşıyorum. Bütün figürlerimi değişime açık, hayatın sürprizlerinden korkmayan, her anlamda cömert yapmaya çalışıyorum. Evet bunlar da genellikle kadınlar oluyor. Çünkü hayatta daha çok bunu görüyorum (Sarı, 2016, s.510).

Erdem'in kendi sinemasına dair altını çizdiği önemli bir husus, kendine özgü bir dil oluşturarak sinemanın sınırlarını zorlamak istemesidir.

Ona göre bu dil, sadece konuşulan sözcüklerden daha fazlasını ifade ederek görsel unsurlar, ses tasarımı ve karakter etkileşimleri gibi çeşitli unsurları içermektedir. Toplumsal yapıya dair çıkarımlarını ve izlenimlerini filmlerinde sıklıkla ele alan Erdem'in bireyden yola çıkarak kurguladığı hikayeleri auteurlük serüveninde önem arz etmektedir. Bu bağlamda Sarı, insanın "gelişim" sürecine olan yaklaşımı hakkında şunları aktarmaktadır:

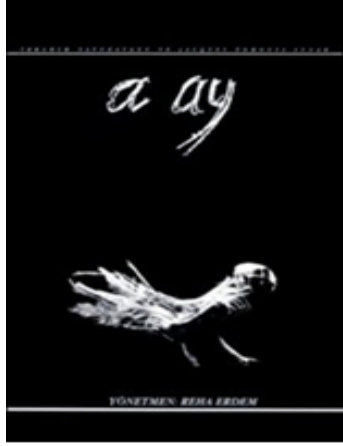
Yaptığım filmlere baktığımda çocuk figüründen ziyade 'büyüme yaşı' daha çok ilgimi çekiyor. Bu çağ, insanın yaratıldığı ve tüm yüklerin omuzlarına yüklendiği çağdır. Dolayısıyla bu, isyan etme fırsatının ilk ortaya çıktığı çağdır. Aynı zamanda büyük değişimlerin çağıdır, öğrenmenin, farkına varmanın, filizlenmenin çağıdır. Acılı, neşeli, fırtınalı ve melankolik bir çağdır (2016, s.510).

3. BİR AUTEUR OLARAK REHA ERDEM FİLMLERİNDE TARZ, İÇ ANLAM VE TEKNİK YETERLİLİK

Reha Erdem'in sinematik yaklaşımıyla ilgili olarak, kendisinin hikâye anlatma amacı taşımadığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda Sarris'in auteur ölçütlerinde yer alan yönetmenin tarzı, iç anlam ve teknik yeterlilik parametreleri Erdem sinemasını irdelemek adına önem arz etmektedir. Büker (2010, ss. 278-280)'in de vurguladığı gibi yarattığı zıtlıklarla alışılmışın dışında ilişkiler kurabilmeyi amaçlamaktadır. Erdem, bu çağın, bütün sorumlulukları insana veren bir dönem olduğunu belirtmiştir. Erdem'in bu perspektifi, sinema dilini kullanarak insanın içsel gelişimini ve toplumsal sorumlulukları anlatma arzusunu yansıtmaktadır. Filmlerinde genç karakterlerin, büyüme çağının getirdiği zorluklarla baş etmeye çalıştığı sahneler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Reha Erdem'in çocukluktan yetişkinliğe geçişin karmaşıklığını ve bu sürecin birey üzerindeki etkilerini derinlemesine ele aldığı görülür. Büyüme çağı, Erdem için sadece fiziksel bir olgunlaşma süreci değil, aynı zamanda karakterlerin içsel dünyasındaki çatışmaların ve değişimlerin de bir yansımasıdır. Bu dönemde karakterler, kendi kimliklerini bulma, sorumluluklarıyla yüzleşme ve toplumsal beklentilere uyum sağlama çabası içindedirler. Erdem'in filmleri, bu içsel yolculuğu sanatsal bir şekilde işleyerek izleyiciye derin bir düşünce ve hissiyat sunmaktadır.

A Ay, Erdem'in ilk uzun metrajlı filmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Film, Yekta adlı genç bir karakterin yaşadığı trajik ve gizemli bir hikâyeyi konu almaktadır. Yekta, dedesi ve halasının yanında sakin bir hayat sürerken, annesinin bir gün evden kaçtığını ve kaybolduğunu öğrenir ancak Yekta, annesini hiç tanımamıştır; sadece annesinin bir gün kayığa atlayıp

uzaklaştığını ve bir daha geri dönmediğini bilmektedir. Bu olay, Yekta'nın yaşamını derinden etkiler ve merakla dolu bir arayışa sürükleyecektir.

Şekil 2: A Ay Film Afişi

Bir gün pencereden dışarı bakarken, Yekta annesinin bedenini, uzaklaşan bir kayıkta gördüğünü iddia eder. Ancak, bu gözlemi çevresindekilere anlatmaya çalıştığında, kimse ona inanmayacaktır. Yekta'nın annesinin kayıkta kaybolduğu hikayesi, çevresinde şüphe ve anlam karmaşası yaratmıştır. Yekta'nın yaşadığı bu sıra dışı deneyim, ailesiyle olan ilişkilerini ve kimliğini sorgulamasına neden olur. Bu noktada, Yekta'nın kendi hikayesini yaşama ve anlama çabası, film boyunca izleyiciyi içsel bir yolculuğa davet etmektedir. Reha Erdem'in yönetmenlik koltuğunda oturduğu bu filmde, siyah-beyaz estetik özellikle dikkat çekmektedir. Film, görüntülerin tonlarıyla duygusal bir derinlik oluşturarak atmosferi de zenginleştirmektedir. Siyah-beyazın seçimi, hikâyenin mistik ve gizemli havasını vurgular, izleyiciyi Yekta'nın iç dünyasına çeker. Yekta'nın annesinin kaybolduğu kayıkla olan bağlantısı, film boyunca merak uyandıran bir çözülmeyle son bulmaktadır.

Şekil 3: Yekta'nın Doğayı ve İnsanları Dinleme Arzusuna Dair Sahnelar

Film, siyah-beyaz estetiğiyle zamansız bir atmosfer yaratırken, karakterlerin iç dünyasını yansıtan soyut bir mekân algısı oluşturmaktadır. Şekil 3'te yer alan çıplak ağaç, doğanın durağanlığı ile karakterin içsel yalnızlığını birleştirir. Ağaç, hem bir metafor hem de bir izlek olarak Reha Erdem'in sonraki filmlerinde de kendini tekrar eden bir motif haline gelmektedir. Bu durum Erdem'in auteurlük özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci sahnede ise Yekta'nın kapıyı dinlemesi, onun içsel merakı ve dış dünya ile kurduğu soyut ilişkiyi simgelemektedir. Reha Erdem, karakterlerini genellikle içe dönük bireyler olarak çizmekte ve onların dış dünya ile olan bağlantılarını görsel kompozisyonlarla anlatmaktadır. Kapının ardındaki bilinmezlik, karakterin psikolojik durumuna dair ipuçlarını merak olgusuyla birleştirmektedir.

Yekta yaşadığı konakta sürekli arayış içindedir. Erdem'in daha sonraki yaratacağı karakterlerde sıkça görülecek olan "buhran" Yekta'yı ele geçirmiş durumdadır:

Yekta şikayetçidir. Hiçbir şeyin işitilmediğinden, görülmediğinden, görmek için bakılmadığından şikayetçidir. Nükhet Seza tüm o hikayeleri, tüm o esrarı anlatır anlatmasına da Yekta'nın annesini görebilmesi hususuna gelince bunların rüya olduğuna sığınır. Nuran ise kendi gözüyle değil, fotoğraf makinesinin objektifinden dünyaya baktığı için hiçbir şey göremez. Neyyir içinse böyle meselelerin bahsi bile gereksizdir, saçmadır. Yekta'yı anlayan ve destekleyen yegane kişi ise adadaki terk edilmiş manastırın bekçisidir. Ne olursa olsun annesini dinlemesini Yekta'ya salık verir (filmhafızası, 2024).

Şekil 4: Erdem Sinemasında Sıklıkla Yer Alan Öznel Açılar

Şekil 4'te yer alan sahnelerde Sahnelerde dikkat çeken unsurlardan biri gölge oyunlarıdır. Özellikle ilk karede, duvara yansıyan keskin gölge, karakterin içsel sıkışmışlığını ve psikolojik gerilimini yansıtmaya amacı taşımaktadır. Gölge, sinemada genellikle bilinçaltı, korku, belirsizlik ve dış dünyadan gelen tehdit unsurlarını temsil etmektedir. İkinci karede ise, Yekta'nın yüzüne düşen

gölge, onun yalnızlığı ve içsel öfkesiyle birleşmiştir. Reha Erdem, karakterlerini edilgen bir şekilde konumlandırmaz; onların ruh halini görsel kompozisyonlarla destekleyerek izleyiciyi duygusal olarak sürece dahil etmektedir. Yekta'nın şikâyetlerinin dinlenip anlaşılabilirdiği tek kişi, adadaki terk edilmiş manastırın bekçisidir. Manastırın bekçisi, Yekta'ya annesini dinlemesi gerektiğini salık vererek, onun yaşadığı deneyimi hem doğrulamakta hem de cesaretlendirmektedir.

Şekil 5: Kaç Para Kaç Film Afışı

Reha Erdem'in yönetmenliğini üstlendiği *Kaç Para Kaç*, küçük bir dükkanın dürüst bir şekilde idare edilen sahibinin hayatının, para ile değişen gerçeğiyle yüzleşmesini konu alan etkileyici bir film. Selim adlı karakter, yıllardır dürüstlük ve çalışkanlıkla yönettiği giyim dükkanıyla geçimini sağlamış, ailesine rahat bir yaşam sunmuş, çevresinde sevilen ve güvenilen bir esnaf olarak bilinmiştir.

Selim'in hayatı, bir gün taksiye binen bir yolcunun unuttuğu içi para dolu çanta ile karşılaşmasıyla birlikte tamamen değişir. Dürüstlüğün, günümüzde "enayilik" olarak adlandırıldığı bir dönemde, Selim bu çelişkiyi içselleştirmeye başlar. Film, Selim'in para çantası ile olan mücadelesini merkeze alarak, günümüz toplumunun para üzerinden şekillenen değerlerini sorgulamaktadır. Para, Selim'in hayatına girdikçe, onun iç dünyasında ve çevresinde bir dizi olayı tetikler. Erdem'in yönetmenlik yeteneği, izleyiciye Selim'in içsel çatışmalarını ve dönüşümünü detaylı bir şekilde hissettirir.

Şekil 6: Selim Yaşamı ve Değerlerini Sorgulamaya Başlar

Şekil 6’da yer alan sahnelerde karakterin İstanbul’un silüetini arkasına alarak koşmakta olduğunu görmek, onun bir yerden kaçmak veya bir şeye yetişmek arayışı içinde olduğunu düşündürmektedir. Şehirde hareket etmek, kalabalık içinde yalnızlaşmak ve kaçış hissini derinleştirmek, Reha Erdem’in anlatı evreninde sıkça rastlanan unsurlardır. Karakterin koşmak eylemini gerçekleştirmesi, onun ruh halindeki çalkantıları anlatmak için etkili bir sinematografik tercihtir.

İkinci sahnede, karakterin köprü’nün altına yaslanarak durması, onun bir anlığına soluklanmak ve düşünmek ihtiyacında olduğunu hissettirmektedir. Hareket etmek ve durmak arasındaki karşıtlık, karakterin içsel gelgitlerini görünür kılmak açısından önemli bir anlam taşımaktadır. Koşmak ile kaçmak arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için, karakterin neyin peşinde olduğunu ve neyi geride bırakmak istediğini sorgulamak gerekmektedir.

Sahnelerde kullanılan sıcak renk paleti filmin atmosferini anlamlandırmak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Sarı ve kahverengi tonlarını tercih etmek, geçmiş ve şimdi arasında bir bağ kurmak ve nostaljik bir hava yaratmak amacı taşımaktadır. Karakterin şehir içinde hareket etmekten durağanlaşmaya evrilmesi, Reha Erdem’in görsel estetik anlayışını auteurlük kimliği üzerinden anlatmaktadır.

Şekil 7: Korkuyorum Anne Film Afışı

Korkuyorum Anne, Erdem'in İstanbul'daki bir apartman topluluğunu konu alan yenilikçi grup portresi olan *Zaten İnsan Nedir?* dizisinden farklı bir proje olarak ön plana çıkmaktadır. Film, insan olmanın ne anlama geldiğine dair komik bir keşif sunarken, talihsiz bir kaza sonucu hafıza kaybı yaşayan taksi şoförü Ali'nin etrafında dönmektedir. Filmin ana karakteri Ali, hafızasını kaybetmiş bir şekilde hayatına devam etmeye çalışan bir taksi şoförüdür. Kendisine olan geçmişini hatırlamama sorunu, filmi etkileyici bir hikâyeye dönüştürür. Ali'nin hafızasını yeniden kazanma çabaları, film boyunca izleyiciyi onun iç dünyasına çekmektedir. Erdem'in filmlerinde sıklıkla yer alan “arayış” metaforu *Korkuyorum Anne*'de hafıza ve buna bağlı olarak “geçmiş aramak” olgusu üzerinden tezahür etmektedir.

Şekil 8: Doğaya ve Çevreye Ait Olan Formların İnsanla Özdeşleştiği Sahneler

Şekil 8'de yer alan, karakterlerin büyük bir ağacın altında olduğu sahne, onların doğayla kurduğu bağın altını çizmek açısından önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Reha Erdem sıklıkla doğayı bir fon olarak kullanmamakta, karakterlerin iç dünyasını yansıtmak için bir metafor olarak yapılandırmaktadır. Ağaç, burada köklenmek ve geçmişle yüzleşmek

anlamlarını çağrıştırmakta, karakterlerin birbirlerine dönük ama aynı zamanda uzak durmakta olduklarını göstermek, aralarındaki ilişkinin gerilimini yansıtmak açısından işlevsel bir anlatı ögesi olarak kullanılmaktadır. Bu sahnede dikkat çeken bir diğer unsur ise arkadaki şehir silüetidir. Doğa ve modern şehir karşıtlığını vurgulamak, karakterlerin bu iki alan arasında sıkışmışlığını hissettirmek açısından önemli bir anlam taşımaktadır. Karakterlerin birbirlerine bakmak yerine yere veya farklı noktalara yönelmiş olmaları, aralarındaki duygusal mesafeyi anlatmak için tercih edilen sinematografik bir anlatım biçimi olarak yorumlanmaktadır. *Korkuyorum Anne*, Ali'nin etrafındaki apartman sakinlerinin yaşadığı çeşitli fiziksel, zihinsel ve duygusal durumları da keşfetmeye odaklanmıştır. Bu apartman topluluğu, kendi içsel zorluklarıyla mücadele ederken birbirlerine destek olma sürecinde bir araya gelmiştir. İkinci sahnede, bir lunaparkta bulunan iki karakterin konuşmaktadır. Lunapark, çocukluk, masumiyet ve nostalji gibi kavramlarla karakterlerin geçmişle hesaplaşmalarını temsil etmek için kullanılan bir mekân haline gelmektedir. Reha Erdem'in sinematografisinde hareketli mekânlar, karakterlerin içsel dünyasını yansıtmak açısından sıkça kullanılmaktadır. Burada lunaparktaki dönme dolabın veya salıncakların arka planda hareket etmekte olması, karakterlerin zihinsel durumlarını vurgulamakta, belirsizlik ve değişim hissini pekiştirmektedir.

Şekil 9: Çocukluk ve Ebeveynlik Kavramlarına Dair Metafor Sahneleri

Çocukluk, filmde sadece masumiyet ya da saf bir dönemi temsil etmez, travmalar, korkular ve ebeveynlerin tutumlarından kaynaklanan karmaşık duygularla da ele alınmaktadır. Ebeveynler ise idealize edilmiş rehber figürler olmaktan çok uzaktır; onlar da tıpkı çocuklar gibi kendi hayatlarındaki sorunlarla mücadele etmekte, bazen çaresizlik ve kırılganlık içinde görünmektedir. Bu durum, ebeveynlik olgusuna daha insani ve gerçekçi bir bakış içinde ele almaktadır. Filmde ebeveynlerin çocuklara karşı koruyucu bir rol üstlenmekle birlikte, bu rolün her zaman yeterli ya da etkili olmadığını görmek mümkündür.

Şekil 10: Hayat Var Film Afişi

2008 yapımı *Hayat Var*, filmin ana karakteri olan Hayat'ın var olma çatışmasını yansıtan bir ipucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Film, on dört yaşındaki Hayat'ın, İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde, boğaz kıyısındaki zor ve çetin hayatını anlatır. Hayat, hasta dedesi ve balıkçılık yapan babasıyla birlikte yaşamaktadır. Film boyunca Hayat, ailesinden yeterince sevgi ve destek göremez; bu eksiklik, onun çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecini daha da sancılı hale getirir. Film, adından da anlaşılacağı gibi, hayatın zorluğuna, karmaşıklığına ve dayanılmaz gerçeklerine odaklanır. Hayat'ın dünyası, hem fiziksel hem de duygusal olarak sıkışmış bir alanı temsil etmektedir. Evde dedesinin bakımını üstlenmek zorunda olan, dışarıda ise babasının tehlikeli işlerine ve çevresel tehditlere maruz kalan Hayat, erken yaşta ağır sorumluluklarla yüzleşir.

Şekil 11: Hayat Karakterinin Düşünsel Yolculukları

Karakterin deniz kenarında İlk sahnede, onun içsel yalnızlığını ve dünyayla kurduğu mesafeyi hissettirilmektedir. Deniz, Reha Erdem sinemasında sıkça kullanılan metaforlardan biri olmakta ve karakterlerin iç dünyalarını anlamlandırmak için bir anlatı ögesi olarak işlev görmektedir.

Karakterin sırtını kameraya dönerek konumlandırılması, onun içsel dünyasına erişimi zorlaştırmakta, yalnızlığını daha da vurgulamaktadır. Aynı zamanda, arka plandaki bulutların kasvetli bir atmosfer oluşturmakta olduğunu görmek, karakterin içsel sıkışmışlığını pekiştirmekte ve doğanın insan psikolojisini yansıtan bir öğe olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Filmde Hayat'ın karakteri, yaşamın karşısındaki dayanıklılığı ve inatçılığıyla öne çıkmaktadır. Sessizce acı çekmesine rağmen, bu zorlu hayat koşulları içinde kendi hayatta kalma stratejilerini geliştirir. Reha Erdem, Hayat karakteri aracılığıyla, bireyin varoluşsal mücadelesini ve bu mücadelenin içinde insan doğasının karmaşıklığını derinlemesine inceler. Hayat'ın çocuk masumiyeti ile yetişkinliğin ağırlığı arasındaki ikilem, onun hem bir kurban hem de bir hayatta kalma mücadelesi veren bir figür olarak sunulmasını sağlar. Reha Erdem, filmde diyalog yerine görsel imgeler ve ses tasarımı aracılığıyla hikâyesini anlatmayı tercih eder. Film boyunca işitilen vapur sesleri, boğazın dalgaları ve çevresel gürültüler, Hayat'ın dünyasını hem fiziksel hem de duygusal düzlemde şekillendirir. Bir diğer unsur olan koridor, sinemada sıkışmışlık ve kaçışın mümkün olmadığı mekânlar olarak kullanılmaktadır. Bir auteur olarak Reha Erdem'in burada karakteri bir kenarda konumlandırması, onun olaylara müdahale edemeyen, sadece izleyici konumunda bırakılan biri olduğunu düşündürmektedir. Orta sahnede bir yetişkinle güvenlik görevlisinin konuşması kta otoritenin ve güç ilişkilerinin varlığını simgelemektedir.

Şekil 12: Erdem'in Filmlerinde Sıklıkla Kullandığı Silüet Sahneler

Resim 12'de yer alan sahnelerde de görüldüğü üzere, Erdem'in yalnız ve arayış içinde olan karakterlerinin kendi yolculuklarında önemli bir yer tutan gökyüzü, boğaz ve gün batımı *Hayat Var*'da da yerini almıştır. Hayat, adeta bir mikro kosmos olarak, film boyunca kendi içsel dünyasında bir yolculuk halindedir. Erdem, zıtlıkları güçlü bir anlatım aracı olarak kullanarak, filmi içine kapanık bir karakter olan Hayat üzerine kurgulamaktadır. Zıtlıklarını kurgularken siyah-beyaz, gün-gün batımını gibi kontratlardan sıklıkla yararlanmaktadır. İlk sahnede, iki karakterin deniz kenarında oturması, aralarındaki mesafeyi ve sessizliği anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır. Karakterlerin sırtlarının birbirine dönük olması, onların

duygusal olarak da uzaklaşmakta olduklarını hissettirmektedir. Reha Erdem, fiziksel mesafeyi duygusal mesafenin bir metaforu olarak kullanmakta, karakterlerin iletişimsizliğini bu şekilde vurgulamaktadır. Erdem filmlerin ışık kullanımı göz önüne alındığında süreklilik arz eden loş ışık kullanımı *Hayat Var*'da da yerini almıştır. Loş ışık ve deniz karakterlerin geçici bir anın içinde olduklarını hissettirmekte ve izleyiciye belirsizlik duygusunu aktarmaktadır. Bu çerçevede bir auteur olarak Reha Erdem'in karakterleri, genellikle sessizlik içinde var olmakta ve mekân içinde anlam kazanmaktadır.

Şekil 13: Kosmos Film Afişi

Film, kim olduğu ya da nereden geldiği belirsiz bir adam olan Kosmos'un, küçük bir kasabaya gelişiyi başlar. Kasabaya adım attığında bir çocuğun ölümden kurtulması, onun doğuştan gelen yeteneklerine sahip olduğu bir gizem yaratır. Kosmos, bu kurtarıştan sonra kasaba halkı tarafından hem hayranlık hem de şüpheyle karşılanır. Çocuklarının iyileşebilmesi, şifa vermesi gibi olağanüstü yetenekle ilahi bir figür gibi algılanan Kosmos, aynı zamanda toplumun yabancı, anlaşılmaz ve rahatsız edici bir karakterdir. *Kosmos*, temel olarak insanın doğasıyla ve evrenle olan bağlantıyı almaktadır. Filmde sıklıkla vurgulanan kar ve soğuk, hem doğal güçlü, yıkıcı yanını hem de insanın bu güçler karşısındaki çaresizliğini yansıtır. Kasabanın açık yapısı, hem toplumsal sınırlar hem de bireyin yalnızlığının simgeleridir. Kosmos karakteri ise, bu sınırların ötesinde bir şekil olarak, insanın evrensel varoluşuna dair bir soruyu temsil eder: İnsan, yalnızca toplumun bir parçasından oluşur, yoksa daha büyük, kozmik bir düzenin oyuncusu mudur?

Erdem'in sinematografik tercihleri filmin ana akımdan ayrılmasını sağlayan unsurlar arasındadır. Sesin kullanımı da Erdem'in sinemasında dikkat çeken bir özelliktir ve *Kosmos*'da bu bağlamda önemli bir örnektir. Bazen duyulan sesin bir sonraki sahnede devam etmesi veya sonraki çekime ait bir sesin verilmesi, izleyiciyi sıra dışı bir deneyime yönlendirir. Bu ses kullanımı, seyirciyi olay örgüsünden koparıp Erdem'in sinemasını ana akımdan ayıran önemli bir öğedir. *Kosmos*, Reha Erdem'in sinematik dil ve teknik kullanımlarıyla öne çıkan bir yapıt olarak değerlendirilebilir (Çelik, 2015, s.65).

Şekil 14: Erdem Filmlerinde Yer ve Gök Metaforu Sıklıkla Yer Almaktadır

Özgün bir bakış açısı, estetik tercihler ve özgün bir anlatım tarzı, auteur yönetmenlerin eserlerini diğerlerinden ayıran temel özelliklerdir. Türk sinemasının dilinin oluşumunda, bu yönetmenlerin sanatsal özgürlüğü savunmaları ve kendi ifade tarzlarını yaratmaları büyük bir öneme sahiptir. Şekil 14'de yer alan sahnelerde de Erdem'in karakterlerine has refleksler görülmektedir. Onun karakterleri yeryüzü ve gökyüzü ile iletişim halindedir. Bu durum salt olarak doğa-insan ilişkisine işaret etmektedir. Bu sahneler, ölümün yakınlık hissini uyandırmakla birlikte, aynı zamanda bir geçiş veya dönüşümü de işaretleyebilir. Yere uzanma, Erdem'in filmlerinde yalnızca bir oğul değil, aynı zamanda bir yeniden başlama noktası olabilir. Yerde doğaya en yakın halde olmak; hem bir bitişin hem de yeni bir başlangıcın sembolü olarak görülebilir. Erdem'in doğasıyla kurduğu derin bağ düşünüldüğünde, karakterlerinin yere uzanması, bir anlamda doğaya geri dönüşü, insanın köklerine ve özüne dönüşünü simgeleyebilmektedir. Reha Erdem, karakterlerinin fiziksel bedenlerini sıklıkla doğayla birleştirerek, onların varoluşsal sıkışmışlıklarını ve insanın kırılganlığını vurgulamaktadır.

Şekil 14'te görüldüğü gibi kar, karakterin ruh halini anlamlandırmak açısından önemli bir görsel olarak tercih edilmiştir. Karakterler doğanın içinde adeta kar gibi erimektedir. Erdem, varoluşsal bir sorgulama olarak karakterlerin dünya ve yaşam ile olan bağlarını bu şekilde sorgulamaktadır. İkinci sahnede, karakterin su kenarında yatıyor oluşu doğayla bütünleşmenin

bir başka aşamasını temsil etmektedir. Su, sinemada genellikle arınma ve yeniden doğuş sembolü olarak kullanılmakta, Reha Erdem'in sinemasında ise bu kavramlar daha çok karakterlerin dünyaya olan aidiyetlerini kaybetmekte olduklarını anlatmak için kullanılmaktadır. Burada karakterin bedeni ile doğa arasında bir sınırın giderek silinmekte olduğunu görmek, onun insan olmanın sınırlarını aşmakta olduğunu düşündürmektedir. Kosmos'un doğayla kurduğu bu ilişki, onun toplumdan dışlanmakta olduğunu ve sadece doğayla var olabilmekte olduğunu hissettirmektedir.

Auteur yönetmenler, genellikle kendi bağımsız projelerinde çalıştıkları için özgürlüklerini daha fazla kullanma şansına sahiptirler. Bu durum, onların Türk sinemasının dilini kendi bakış açılarına ve estetik tercihlerine göre şekillendirmelerine olanak tanımaktadır. Montajın gücüyle birleşen bu özellikler, Erdem'in eserlerini sinema dünyasında önemli bir yerde konumlandırır (Boydak, 2006, s.143). Erdem'in sinemasına dair onu farklı kılan anlatım tekniği ile ilgili Doğan (2019, s.89) da şunları söylemektedir:

Uzama ve zamana dair yaratılan belirsiz ve geniş zamanlı atmosferler giderek kendi içine açılan çok katmanlı özel imgelem alanlarına dönüşmekte ve figürlerin (karakterlerin) dolayısıyla izleyicinin algısında evrenin farklı bir algılayışını biçimlendirmektedir. Tüm filmlerindeki anlatı günümüz gerçekliğinden yola çıkmakta ama gerçekliği terk ettiği sınırla kendini pekişmektedir. Reha Erdem, yapay olarak inşa ettiği bu çok katmanlı uzam ve zaman arasında bir salıncak edasıyla kurgu ve ritmin itici gücüyle salınmaktadır.

Şekil 15: Kosmos'un Düşünsel Yolculuğu

İlk sahnede, geniş bir bozkırın ortasında yalnız bir figür olarak birey, doğayla kurduğu ilişkiyi anlamlandırmak açısından önemli bir görsel olarak karşımıza çıkmaktadır. Erdem, doğayı insan psikolojisinin bir yansıması olarak kullanmakta, karakterlerinin iç dünyalarını geniş ve boş alanlar üzerinden anlatmayı sıklıkla tercih etmektedir. Gökyüzü, özellikle Kosmos (2009), Hayat Var (2008) ve Beş Vakit (2006) gibi filmlerde belirgin bir metaforik anlam taşımaktadır. Sıklıkla geniş planlarla sunulan bu sahneler,

insanoğlunun küçük, geçici ve sınırlı varlığı ile doğanın devasa ve sonsuz yapısı arasındaki kontrastı vurgular. Gökyüzü, aynı zamanda filmlerde bir tür kaçış alanı ya da karakterlerin ruh hallerinin bir yansıması olarak da kullanılmaktadır. Örneğin, *Kosmos*'ta gökyüzü, mistik bir atmosfer yaratarak doğaüstü ve manevi unsurlara zemin hazırlayan bir görev üstlenmektedir. Diğer fotoğrafta yer alan karakterin küçük bir kulübenin önünde durmak oluşu onun bir tür sığınak arayışında olduğunu düşündürmektedir. Buna ek olarak sahnenin geniş açıda çekilmiş olması, bu sığınanın ona tam anlamıyla koruma sağlayamayacağını, karakterin doğa karşısında savunmasız olduğunu vurgulamaktadır.

Gökyüzündeki bulutların ağır ve kasvetli bir atmosfer yaratması, karakterin zihinsel durumunu anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır. İkinci sahnede tren görseli istasyondaki yalnız karakterin kaçış ve yolculuk arzusunu anlatan önemli bir diğer sahnedir. Tren, sinemada genellikle bir geçiş alanı, bir karar anı ve bir ayrılık sembolü olarak kullanılmaktadır. Karakterin yanındaki bavullar, onun gitmeye hazır olduğunu ancak hâlâ beklemekte olduğunu göstermektedir. Reha Erdem, karakterlerini sıklıkla böyle ara mekânlarda konumlandırarak, onların içsel belirsizliklerini ve karar anlarını dramatik bir şekilde yansıtmaktadır.

Kosmos (2009) filminde mekân, hikâyenin mistik yapısını destekleyen güçlü bir araçtır. Karlarla kaplı, soğuk ve تنها bir kasaba, hem fiziksel bir izolasyonu hem de karakterlerin ruhsal arayışlarını temsil eder. Aynı şekilde, *Hayat Var* (2008) filminde de İstanbul Boğazı'nın gri ve melankolik atmosferi, Hayat'ın sıkışmışlık hissini ve hayatla kurduğu karmaşık ilişkiyi görsel olarak yansıtır. Boğaz, sürekli hareket eden gemiler ve değişen dalgalarla bir geçiş mekânı olarak, Hayat'ın içsel gelgitlerini simgelemektedir.

Görüldüğü üzere Reha Erdem'in mekânları, genellikle karakterlerin içsel durumlarını ve duygusal karmaşıklıklarını tamamlayan bir metafor işlevi görmektedir. Mekânlar, karakterlerin hayatlarında sıkışmışlık, özgürlük, yalnızlık ya da umut gibi hislerin bir yansımasıdır. Yönetmen, bu mekânları atmosferik bir dille kullanarak, izleyiciyi karakterlerin iç dünyasına daha derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Mekânların kullanımı aynı zamanda filmlerdeki evrensel temaları da destekler. Reha Erdem'in sinemasında zaman kavramı genellikle esnek ve sembolik bir şekilde ele alınır. Erdem, zamanı sadece bir kronolojik ilerleme aracı olarak değil, aynı zamanda duygusal atmosferin, karakter gelişiminin ve tematik derinliğin bir unsuru olarak kullanma eğilimindedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Reha Erdem, sinemasında bireyin dünyayla, toplumla ve doğayla kurduğu ilişkileri poetik bir sinema diliyle ele alan, modern Türk sinemasının en özgün auteur yönetmenlerinden biridir. Filmlerinde diyaloglardan çok görselliğe yaslanan, insanın içsel dünyasını mekân, ışık ve doğayla kurduğu ilişki üzerinden anlatan Erdem, sinemasal üslubuyla kendine has bir anlatım biçimi oluşturmayı başarmaktadır. Onun filmlerini auteur kuramı çerçevesinde ele almak, sinemada yönetmenin imzasını nasıl oluşturduğunu ve tekrar eden temalar ile biçimsel tercihler aracılığıyla kendi dünyasını nasıl inşa ettiğini anlamlandırmak açısından büyük önem taşımaktadır. Filmlerinde doğa, bireyin yalnızlığı, aidiyet arayışı ve kaçış kavramları sürekli olarak işlenmekte, karakterler genellikle sessizlik içinde dünyayla yüzleşmekte ve varoluşsal sorgulamalara yönelmektedir.

A Ay filminde çocukluk ve bilinçaltı üzerine inşa edilen anlatı, karakterin içsel dünyasını görsel metaforlar üzerinden yansıtmakta; *Korkuyorum Anne* ise aile içindeki kopuklukları, bireyin aidiyet krizini ve büyüme sancılarını toplumsal bir bağlam içinde ele almaktadır. *Hayat Var*, genç bir kızın hem şehirle hem de kendi ailesiyle kurduğu sorunlu ilişkiyi anlatırken, karakterin yalnızlığı ve doğaya duyduğu özlem, yönetmenin görsel tercihleriyle desteklenmektedir. *Kosmos* ise, Reha Erdem sinemasının en mistik ve doğayla iç içe geçmiş anlatılarından biri olarak, insanın topluma yabancılaşmasını ve doğayla olan bağlarını irdelemektedir. Karakterlerin doğanın içinde kaybolmaları, suyun, karın ve rüzgârın bir anlatı unsuru olarak kullanılması,

Erdem'in sinemasında insanın fiziksel dünyayla kurduğu ilişkinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Reha Erdem, mekânları yalnızca bir arka plan olarak kullanmamakta, aynı zamanda karakterlerin ruh halleriyle bütünleşen, onları tamamlayan bir öge olarak yapılandırmaktadır. Onun sinemasında şehir, bireyin sıkışmışlığını ve yabancılaşmasını temsil ederken, doğa bir kaçış ve "yeniden doğuş" alanı olarak kodlanmaktadır. Ancak bu kaçış, her zaman bir kurtuluş anlamına gelmemekte, bazen karakterlerin daha da yalnızlaşmasına neden olmaktadır. *Kosmos* filminde doğanın kucığına bırakılan karakterin toplum tarafından dışlanması, *Hayat Var*'da karakterin denize bakarak kendi iç dünyasına çekilmesi, A Ay'da çocukluk ve doğa arasındaki belirsiz bağ, bu tematik tekrarların sinematografik karşılıklarını oluşturmaktadır.

Reha Erdem'in auteur kimliği, yalnızca tematik tutarlılıkla değil, aynı zamanda biçimsel tercihlerle de belirlenmektedir. Yönetmen, uzun planları, karakterleri geniş açılarla doğanın içinde konumlandırmayı, ışık ve gölge oyunları ile psikolojik gerilimi derinleştirmeyi tercih etmekte; diyalogdan çok atmosfer yaratmaya dayalı bir anlatım dili geliştirmektedir. Onun sinemasında sessizlik, boşluk ve mekânın dili, karakterlerin sözlerinden daha güçlü bir anlatı ögesi haline gelmektedir.

Sonuç olarak, Reha Erdem sineması, bireyin yalnızlığı ve doğayla olan ilişkisi üzerine kurulu, görsel estetiği güçlü ve anlatım dili benzersiz bir sinema anlayışını temsil etmektedir. Yönetmenin filmlerindeki tekrar eden motifler, tematik devamlılık ve biçimsel özgünlük, onun auteur kimliğini pekiştiren en önemli unsurlardır. Türk sinemasında kendi dilini yaratabilmiş, izleyiciyi görsel ve duyuşsal bir deneyime davet eden Reha Erdem, filmleriyle sinemanın sadece bir hikâye anlatma aracı olmadığını, aynı zamanda görsel bir şiirselliğin de mümkün olduğunu kanıtlayan bir yönetmen olarak öne çıkmaktadır.

5. SUMMARY

Turkish cinema represents a rich cultural heritage with a deep-rooted history. This cinematic journey, which began in 1914 with the first Turkish film, "The Demolition of the Russian Monument at Ayastefanos," has evolved over time, encompassing various periods and styles. In this context, the Yeşilçam era, which began in the 1950s, stands out as one of the golden ages of Turkish cinema. This period, characterized by colorful melodramas, romantic films, and captivating narratives, brought Turkish cinema to the peak of its popularity. Yeşilçam succeeded in attracting a wide audience with its relatable characters and themes that resonated with social realities, blending entertainment with cultural authenticity.

Following this era, the emergence of a new generation of directors in the 1990s and 2000s propelled Turkish cinema to global recognition. Modern Turkish filmmakers have combined traditional narrative forms with innovative approaches, achieving significant success at national and international film festivals. This sustained momentum clearly draws from the rich cultural fabric and diversity inherent in Turkish society. Elements such as cosmopolitan structures, religious differences, and ethnic diversity, which influence other art forms, are also reflected in Turkish cinema. This diversity has allowed Turkish cinema to stand out with its multi-dimensional characters, compelling narratives, and universal themes.

In this framework, it is evident that directors who excel in Turkish cinema by creating original stories and maintaining narrative tempo are often those who deeply analyze and integrate Turkish culture into their works. Filmmakers considered "auteurs," known for their distinctive styles and personal signatures, contribute significantly to Turkish cinema by embedding cultural richness into their productions. The concept of auteur emphasizes the director's ability to establish a personal cinematic language and develop a unique style.

This approach has enabled directors with individual creative visions to leave a lasting impact on the art of cinema in Turkey. Reha Erdem, as an auteur, emerges as a prominent figure with his unconventional themes, profound character analyses, and atmospheric visuals. Frequently balancing between dreams, reality, and symbols, Erdem focuses on human nature, social dynamics, and existential themes in his works. His films, characterized by artistic narrative techniques and metaphorical structures, provide audiences with profound meanings while positioning viewers as active interpreters. The visual and auditory elements in his cinema serve as symbolic components, enriching the narrative with cultural layers of meaning.

In this study, Erdem's auteur journey, which portrays numerous aspects of Turkish culture in his films, is evaluated within the context of his contribution to the development of cinematic language in Turkish cinema. Employing Sarris's auteur criteria and purposive sampling, this research analyzes Erdem's top-rated films listed on the IMDb online database, including *A Ay* (1988), *Kaç Para Kaç* (1999), *Korkuyorum Anne* (2004), *Beş Vakit* (2006), *Hayat Var* (2008), and *Kosmos* (2010). These films not only reveal Erdem's auteur identity but also highlight his contributions to the evolution of cinematic language in Turkish cinema. The findings underscore the importance of auteur directors in enriching the artistic and cultural heritage of Turkish cinema. Erdem's films create a narrative language that skillfully intertwines individual introspection with social realities, earning him a distinct position in Turkish cinema.

The results of this study are expected to offer valuable insights for future research on cinematic language and cultural analysis. Furthermore, analyzing how auteur directors process and transform cultural heritage carries significant importance in understanding the future trajectories of Turkish cinema. The observations drawn from this study aim to contribute to the fields of cinema and language studies while shedding light on the ways in which auteur directors reinterpret cultural legacy, thereby shaping the future of Turkish cinema.

6. KAYNAKLAR

- Açar, M. (2001). *90'lerde Türk sineması üzerine notlar*. İstanbul: Numara Hearst Yayıncılık.
- Akçura, G. (2014). Seyirci anılarında sinema. T. M. Akçura G. (Dü.) İçinde, *Yüzyıllık Aşk: Türkiye'de Sinema ve Seyirci İlişkisi* (S. 68-86). İstanbul: İstanbul Modern.
- Andrew, D. (2013). Sinema araştırmalarının özü ve gelişimi. (S. Aydın, & D. Okay, Dü) *Sinecine*, 4(1), 141-173.
- Aytekin, H. ve Eroğlu, İ. (2018). Bir anlatma vaadi senaryo (S. 15-50) İçinde. *Sinema Dili Beyaz Perdeyi Yaratımlar*, İstanbul: Su Yayınları.
- Bresson, R. (2000). *Sinematograf üzerine notlar*. (N. Güngörmüş, Çev.). İstanbul: Nisan Yayınları.
- Sayan-Cengiz, F. (2019). Göçmenliğe dair dönüşen temsiller ve temsilin politikası: "Almanya Acı Vatan" ve "Duvara Karşı" filmlerinin karşılaştırmalı analizi. *Opus International Journal of Society Researches*, 13(19), 1202-1224.
- Cooper, R., & Sawaf, A. (1997). *Liderlikte duygusal zeka*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğan, Y. (2019). Reha Erdem filmlerinde zaman uzam ve bellek üzerinden bir değerlendirme. *Global Media Journal Tr Edition*, 9 (18)/Spring 2019 Issue
- Evliyaoğlu, G. (1987). *İletişim psikolojisi psikolojik iletişim*. Ankara: Gazeteciler Cemiyeti.
- Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century*. New York: Basic Books.
- Geçer, E. (2023). *Kültürlerarası iletişim*. Ankara: Trt Yayınları.
- Goleman, D. (1998). *İşbaşında duygusal zeka*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökmen, E. (2018). Auteur kuramı ve bir auteur yönetmen olarak Ömer Kavur. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.58, 649-668.
- Griffiths, S. (2011). *Intercultural communication competence*. Canadian Center of Science and Education.
- İçduygu, A. (2017). Suriyeli sığınmacılar: Siyasallaşan bir sürecin analizi. *Toplum ve Bilim*, S.140, 27-41.
- Kartarı, A. (2001). *Farklılıklarla yaşamak: Kültürlerarası iletişim*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Makal, A. (1994). *Sinemada yedinci adam: Türk sinemasında iç ve dış göç olayı*. İzmir: Ege Yayıncılık.
- Martin, N. ve Nakayama, T. (2010). *Intercultural communication in contexts*. New York: Mcgraw-Hill.
- Ölçekçi, H. (2007). *Kazakistan'da Sovyet insanı oluşturma süreci*. Ankara: Birlik Yayınları.
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle iletişim ve yabancılaşma. İstanbul Üniv. *İletişim Fakültesi Dergisi*, S.75, 143-175.
- Pudowkin, W. (1995). *Sinemanın temel ilkeleri*. (N. Özön, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Sarı, Ç. (2016). Özgürlüğün olmadığı yerde hakikat nedir ki? *Moment Dergi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, S.2, 508-511.
- Sarı, E. (2004/3). Kültürlerarası iletişim: Temeller, gelişmeler, yaklaşımlar. *Folklor/Edebiyat*, 3-4.
- Scognamillo, G. (2010). *Türk sinema tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Suppan, Ş. (2008). Kültürlerarası diyalogun geliştirilmesinde tiyatro yoluyla iletişim. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 97-98.
- Şener, E. (1976). *Yeşilçam ve Türk sineması*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Teksoy, R. (2009). *Sinema tarihi Cilt-1*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Turan, K. (1997). *Almanya'da Türk olmak*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Turan, Ö. (1997). Balkan Türklerinin dini meseleleri. Yeni Türkiye, Türkiye'de iç göçün değişim ve dönüşümü: Kentten kıra yöneliş. (2017). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S.16, 1744-1757.
- Wollen, E. (2008). *Sinemada göstergeler ve anlam*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaren, Ö. (2015). Göçmen sinemasını yeniden düşünmek. *Moment Dergi*, 207-223.
- Yücel, F. (2005). *Reha Erdem söyleşisi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi.
- Yücel, F. (2009). *Reha Erdem sineması: Aşk ve isyan*. İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişki bulunmadığından çıkar çatışması söz konusu değildir.

Katkı Oranı Beyanı: Öğr. Gör. Dr. Emre Ertürk %50, Doç. Dr. Elifnur Terzioğlu %50.

Gönderim Tarihi: 13.11.2024

Kabul Tarihi: 25.02.2025

ÜNİVERSİTELERİN BAŞARISINDA KURUMSAL YÖNETİŞİM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ROLÜ: STRATEJİK PLANLARIN İÇERİK ANALİZİ

The Role of Corporate Governance and Sustainability in the Success of
Universities: Content Analysis of Strategic Plans

Mehmet ÖLMEZ

Öğr. Gör.; İnönü Üniversitesi, Malatya OSB MYO,
mehmet.olmez@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1462-1241

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'deki devlet üniversitelerinin stratejik planlarında kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik boyutları incelenmiş ve bu boyutlara ne ölçüde vurgu yapıldığı araştırılmıştır. Çalışmada ilgili verileri elde etmek için literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamını 2023-2024 University Ranking by Academic Performance (URAP 2023) Türkiye devlet üniversiteleri sıralamasında ilk üçte yer alan Hacettepe, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi ile son üçte yer alan Trabzon, Ankara Sosyal Bilimler ve Mardin Artuklu Üniversitelerinin stratejik planları oluşturmaktadır. Üniversitelerin stratejik planlarında kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkelerinin üniversitelerin başarısındaki etkisi metin içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik anlamında üniversitelerin stratejik planlarında, en fazla sosyal ölçüt ve personel ilişkileri ile proje yatırımları alt boyutlarına yer verdikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda kurumsal yönetim ilkelerinden etkililik ve sorumluluk unsurlarının stratejik hedeflerinde yer aldığı belirlenmiştir. Sonuç olarak üniversitelerin stratejik planlarını, kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda hazırlamalarının bu kurumların başarısına olumlu katkıda bulunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik uygulamalarının üniversitelerin genel başarısı ile pozitif bir ilişiki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Stratejik Plan, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Kurumsal Yönetişim

Abstract:

In this study, the extent to which corporate governance and sustainability dimensions are included in the strategic plans of state universities in Turkey; and the extent to which these dimensions are emphasized were investigated. A literature review was conducted to obtain relevant data. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. The scope of the study consists of the strategic plans of Hacettepe, METU and Ankara University, which are in the top three in the 2023-2024 University Ranking by Academic Performance (URAP 2023) ranking of public universities in Turkey, and Trabzon, Ankara Social Sciences and Mardin Artuklu Universities, which are in the bottom three. The impact of corporate governance and sustainability principles in the strategic plans of universities on the success of universities was analyzed by text content analysis method. As a result of the study, it was determined that universities mostly included social criteria and personnel relations and project investments sub-dimensions in their strategic

plans in terms of corporate sustainability. At the same time, it was determined that the elements of effectiveness and responsibility from the principles of corporate governance were included in their strategic goals. As a result, it has been observed that the preparation of strategic plans of universities in line with corporate governance and sustainability principles contributes positively to the success of these institutions.

Keywords: Strategy, Strategic Planning, Corporate Sustainability, Universities, Corporate Governance

1. GİRİŞ

Dünyada özel sektörde başlayan rekabet ve her geçen gün gelişen teknoloji ortamına bağlı olarak ihtiyaç ve beklentilerin değişmesi, örgütleri stratejik düşünüp karar vermeye ve stratejik plan hazırlamaya yönlendirmiştir. İlk etapta özel sektörde başlayan ve kısa süre içerisinde kamu sektöründe devam eden stratejik planlama kavramı, örgütlerin geleceğe dönük hedeflerini oluşturmada önem kazanmış ve bu durum, sektörler arası liderlik ve mükemmellik arayışında örgütler için stratejik planlamayı vazgeçilmez kılmıştır.

Ünal'a (2013: s. 26) göre stratejik planlama ile kamu kurumlarının yapısal ve çevresel farklılıklarının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Stratejik planlama ile kurumların mevcut durumları ile gelecekteki hedeflerini belirleyen bir yol haritası olarak işlev görmektedir. Ayrıca kamu kuruluşlarında mevcut kaynakların etkin bir şekilde kullanılması ve iktisadi olarak önceliklere yer verilmesi amacı ile stratejik planlar oluşturulmaktadır. Murat ve Bağdigen'e (2008: s. 174) göre stratejik planlar, kısa vadeli planlardan ziyade uzun vadeli planlar oluşturma, sonuç odaklı çalışma ve katılımcılığın artırma konusunda etkili araçlar haline gelmiştir. Usta'ya (2011: s. 57-61) göre ise stratejik planların, kurumların geleceğe yönelik düşüncelerini teşvik etmekte, kurumların işbirliği içerisinde çalıştığı toplulukların gereksinimlerini ortaya koymakta, kurumlara yönelik kalkınma stratejileri belirlemekte, teknolojik ve çevresel değişimleri önceden görebilmeye ve yönetimi iyileştirmeye imkân tanımaktadır. Aynı zamanda stratejik planlar, yönetimin belirlediği strateji ve politikaların uygulanmasında katkı sağlamaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının oluşmasında üniversiteler büyük bir rol oynamakta (Ramísio, 2019: ss. 300-304) ve aynı zamanda bölgesel ekonomik büyümenin itici gücü kabul edilmektedir (Fuster vd., 2019: s. 228). Üniversiteler sadece bilgi üretimi ve yayılımına katkı sağlamakla kalmayıp, sürdürülebilir bir dünya için sorumluluk üstlenmekte ve çeşitli sorunlara yenilikçi çözümler sunmaktadır (Giovanelli vd., 2021: ss. 130-134). Üniversiteler, araştırma odaklı yapılarıyla toplumun sürdürülebilir

gelişimine önemli bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle üniversiteler akademik eğitim veren bir kurum olmanın yanı sıra il ve bölge gelişimini desteklemek amacıyla çeşitli alanlarda araştırma faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmelidirler (Fissi vd.2021: ss. 8-9).

Üniversiteler sürdürülebilirlik faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütebilmek için bu kavramı kurumsal çerçevenin bir bileşeni olarak benimsemektedirler. Bu kurumsal çerçeve kapsamında üniversiteler diğer kurumlarla iş birliği yapmayı, disiplinlerarası çalışmaları geliştirmeyi, kampüs ortamını iyileştirmek ve eğitimcilerin gelişimini desteklemektedir (Lozano vd., 2013: ss. 10-12). Fakat üniversitelerin kendi sürdürülebilirlik faaliyetlerine rağmen, toplumun daha sürdürülebilir hale gelmesi için araştırma ve geliştirme faaliyetlerini artırmalıdır (Giovanelli vd., 2021: ss. 146-149). Bu araştırmaları teşvik etmek amacı ile son yıllarda üniversitelerin sürdürülebilirlik faaliyetleri puanlanmaktadır. Bu puanlama sistemi ile dünyadaki tüm üniversitelerin sürdürülebilirlik faaliyetleri ve yeşil kampüs çalışmalarını değerlendirmek üzere Endonezya Üniversitesi tarafından 2010 yılında GreenMetric adlı bir ölçüm sistemi ilk kez geliştirilmiştir. Bu kapsamda son yıllarda üniversitelerin “Sürdürülebilirlik Derecelendirmesi” uygulaması ile puanlanmaktadır.

GreenMetric kapsamında üniversitelerin sürdürülebilirlik özellikleri, altyapı, enerji ve iklim değişikliği, ulaşım ve eğitim, atıklar ve su kaynakları vs. olmak üzere birçok ölçüte göre alt boyutta değerlendirilmektedir (Suwartha ve Sari, 2013: ss. 47-50).

Yükseköğretim kurumlarında, geleceği planlayıp yönlendirmek adına stratejik yönetimin temel bileşeni olan stratejik planlama büyük önem taşımaktadır. Stratejik planlar sayesinde üniversitelerin akademik ve idari birimlerinin gelişen teknolojik yeniliklere ve değişimlere hızla adapte olmasını sağlamaktadır (Kahraman, 2009: s. 80).

Yükseköğretim kurumları, stratejik plan göstergeleri olan sürdürülebilirlik raporları, çevresel, sosyal ve yönetsel faaliyetler hakkında bilgileri web siteleri üzerinden yayınlamaktadır. Bu çalışmalar, üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirliğinde çeşitli paydaşların etkileşimini ve denetimini artırmaktadır (Bice ve Coates, 2016: ss. 14-16).

Lozano ve diğerleri (2013: s. 18), üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin temelinde, diğer üniversitelerle iş birliği, kampüs içi yaşam deneyimleri oluşturma, eğitimcilerin eğitilmesi programlarının oluşturulması ve disiplinler arası çalışmaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde strateji, stratejik planlama, sürdürülebilirlik, kurumsal sürdürülebilirlik, URAP (University Ranking by Academic Performance) ve kurumsal yönetim ilkeleri gibi temel kavramlar üzerine yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler derlenerek çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir.

2.1. Strateji ve Stratejik Planlama Kavramı

Strateji, Fransızca kökenli bir kavram olup 1970'lerin sonlarına kadar sadece askeri alanda kullanılırken 20. yüzyılın sonlarına doğru kurumlar arasında rekabetin artması ile üstünlük sağlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Kocaoğlu vd., 2019: s. 226). Genel olarak tüm tanımlarında bir süreç olduğuna vurgu yapılan strateji, Alfred D. Chandler'e göre bir işletmenin uzun vadeli temel amaç ve hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için hareket tarzlarının benimsenmesi ve kaynakların tahsis edilmesidir.

Robert N. Anthony ise stratejiyi, örgütün içinde bulunduğu veya bulunacağı işi ve nasıl bir şirket olduğunu veya olacağını tanımlayacak şekilde ifade edilen hedefler, amaçlar veya amaçlar ve bu hedeflere ulaşmak için temel politikalar ve planlar modeli olarak tanımlamıştır.

Yönetim bilimleri alanında önemli bir yeri olan Henry Mintzberg, stratejinin gerçekten de hepsi yararlı olan çeşitli anlamları olduğunu; stratejinin bir plan, bir model, bir pozisyon, bir perspektif olduğunu ifade etmiştir (Nickols, 2016: ss. 5-6). Strateji kavramı, örgütsel anlamda önemli özellikler içermektedir. Strateji, örgüte uzun vadeli yönergeler sunmakta, genellikle örgütün tamamını veya bazı önemli bölümlerini kapsamaktadır. Strateji, yönetim tarafından belirlenmekte, oluşturulması veya sürdürülmesi gereken başarı potansiyellerini ortaya koymakta ve örgütün öncelikli hedeflerinin ve değerlerinin kalıcı olarak gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Grünig ve Kühn, 2006: s. 8).

Literatür taraması ile elde edilen bilgiler sonucunda stratejik planlama ile ilgili birçok tanımın bulunduğu görülmüştür. En basit tanımıyla stratejik planlama, stratejilerin üretildiği sürecin adıdır (Grünig ve Kühn, 2006: s. 8). Diğer bir tanımda ise stratejik planlama, bir örgütün üst yönetimi tarafından başarılı olması için geleceğin tasarlanması ve faaliyetler için gerekli tedbirlerin alınması süreci olarak belirtilmektedir (Kevser, 2007: s. 88). Stratejik plan ile stratejik planlama kavramları birbirleri ile karıştırılmaktadır. Stratejik planlama bir süreçken, stratejik plan bu sürecin

sonucunda ortaya çıkan somut bir belgedir. Stratejik planlama, organizasyonun uzun vadeli başarısı için yönünü belirlerken, stratejik plan bu yönün nasıl uygulanacağını detaylandırır. Stratejik planlama sürekli ve tekrar eden bir aktiviteyken, stratejik plan genellikle belirli bir zaman aralığı için sabit kalmakta ve yalnızca gerektiğinde güncellenmektedir.

Stratejik planlama ilk kez 1960'larda özel sektör tarafından kullanılmış ve teknolojik alanda yaşanan hızlı değişimler, rekabetin artması ve demokratikleşme neticesinde 1980'li yıllarda kamu tarafından yeniden düzenlenmeye başlamıştır (Öztop, 2007: s. 33).

Kamu kaynaklarının stratejik önceliklerine göre dağıtılmasını amaçlayan stratejik planlamayla Türkiye 2003 yılında tanışmış ve bu yönde 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nu (KMYKK) çıkartarak yasal altyapıyı oluşturmuştur. Türkiye'de kamu tarafından 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu mali yönetim alanı ile ilgili görünse de kamu kurumlarının idari yapısını ve işleyişini de etkileyen bir kanun olarak düzenlenmiştir. Bu kanunda stratejik plan, *"Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan"* olarak tanımlanmıştır.

Stratejik planlama, eğitim kurumları açısından bakıldığında devlete ait eğitim kurumlarının, özel işletmeler gibi yönetilmemeleri nedeniyle, eğitimde stratejik planlama uygulamaları, diğer alanlara göre bazı farklılıklar oluşturmaktadır. Eğitim alanında stratejik planlamanın başarılı olması için uyum, anlaşma ve diyalog doğrultusunda yöneticilerin bu sürece bizzat katılmaları gerekmektedir (Ereş, 2004: s. 24).

Literatür taramasında, dünya genelinde üniversitelerin sadece yönetim ve sürdürülebilir ilkeleri bağlamında incelendiği görülmektedir. Türkiye'de ise üniversitelerin yönetim ve sürdürülebilirlik konusu ile ilgili yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada, Türkiye'deki üniversitelerin stratejik planlarının hem sürdürülebilirlik kriterlere (ESG) hem de kurumsal yönetim ilkelerine (CRAFTED LOGIC) yönelik incelenmesi ve URAP 2023 sıralamasının kullanılması, çalışmanın özgünlüğünü ve önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma sonucunda literatürde fazla kullanılmayan "CRAFTED LOGIC" kavramının, bu ve benzeri alanlardaki çalışmalarda kullanılması da hedeflenmektedir.

2.2. Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Kavramları

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk kez 1713 yılında Alman Orman Bilimci Hans Carl von Carlowitz tarafından “Nachhaltigkeit” (kalabilirlik) olarak kullanılmış ve sonrasında “sürdürülebilir ormancılık ve balıkçılık” olarak geliştirilmiştir (Selçuk, 2013: s. 5). Bu kavram Türk Dil Kurumunda sözlük anlamı olarak “aynı düzeyde veya biçimde devam edebilen” anlamı ile kullanılmaktadır. Belli bir hareket, faaliyet ve sürecin sonsuza kadar devam etmesi anlamında kullanılan bu kavram, çeşitli bilim dallarında yer almakta ve uluslararası gündemde değişik tanımlamalarla önemli bir yer tutmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı Dyllick ve Hockerts (2002: s. 240) tarafından “bir kurumun tüm paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılama yeteneği” olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler, Brundtland Raporunda ise bu kavram “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma*” olarak belirtilmiştir (Adams vd., 2018: ss. 437-439).

Günümüzde ve gelecekte tüm paydaşların ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yönetim tarzını benimsemek ve ülkenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak için çevresel, sosyal ve yönetim performansı olmak üzere üç temel sürdürülebilirlik bileşeninin oluşması gereklidir. Kurumların yönetim süreçleri sürdürülebilir olması, kararların doğru alınması; ülkenin doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılabilmesi, çevresel sürdürülebilirlik açısından önem taşımaktadır. Sosyal sürdürülebilirlikte ise kaynakların eşit kullanımını gerektirmektedir (Dyllick ve Hockerts, 2002: ss. 132-134). Güney Afrika’nın Johannesburg kentinde 2012’de toplanan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde en son hali ile kabul edilen GRI Sürdürülebilirlik ilkeleri olan çevresel, sosyal ve yönetim performansı ile beraber kurumsal yönetim ölçütleri de yer almış ve bunun sürdürülebilirlikteki etkisi vurgulanmıştır (Global Reporting Initiative, 2023).

GRI Sürdürülebilirlik Raporu’nda, kuruluşlara yönelik sürdürülebilirlik sürecinde bilginin nasıl elde edileceği, nasıl yer alacağı, sınırı ve niteliği gibi konular ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Eğitim alanında sürdürülebilir kalkınmanın oluşmasında yükseköğretimin liderlik rolü önemli olmakla birlikte her ilde kurulmuş olan üniversitelerin, mevcut ve gelecekteki karar vericileri eğiterek “toplumun değerlerinin şekillendirmeleri” açısından bölgesel ekonomik büyümenin itici gücü olduğu kabul edilmiştir. Sürdürülebilirliğin üniversitelerdeki önemi açısından

üniversitelerin daha sürdürülebilir bir toplum inşa etmedeki ve sürdürülebilir olmalarındaki görev ve sorumlulukları UNESCO ve “BM Gündemi 2030” tarafından hazırlanmış olan bildirgelerde ve raporlarda yer almıştır. Ayrıca üniversiteler, sürdürülebilir kalkınma açısından araştırma faaliyetlerinin olması nedeniyle önemli bir kurum olarak görülmektedir (Tanç vd., 2022: s. 85).

Tablo 1: ESG Ölçütleri ve Boyutları

ÇEVRE (Environment),	SOSYAL (Social)	YÖNETİŞİM (Governance)
İklim Değişikliği	İnsan Hakları	İş Etiği
Enerji Yönetimi	Halkla İlişkiler	Muhasebe ve Vergi
Kaynakların Kullanılması	Müşteri Memnuniyeti	Yönetim Sorumluluğu
Hava ve Su Kirliliği	Verimli	Kurulunun
Atık Yönetimi	Veri Güvenliği	Şeffaflık
Ekosistemin Korunması	Çalışan İlişkileri	Yolsuzluğu Karşı Tedbirler
Yenilebilir Enerji	Ayrımcılık	Finansal Politikalar
Yeşil Kampüs	Cinsiyet Eşitlik	Katılımcılık
	Sağlık ve İş Güvenliği	
	Sosyal Proje Yatırımları	
	Eğitim Eşitliği	

Kaynak: (Refinitiv Workspace Office: ESG Field Definitions, <https://solutions.refinitiv.com/esg-data>).

Kurumsal sürdürülebilirlik boyutları, çevre, sosyal ve yönetim olmak üzere 3 ölçüte göre uygulanabilmektedir (Özdemir ve Pamukçu, 2016: s. 16). ESG ölçütleri olarak da bilinen çevre (environment), sosyal (social) and yönetim (governance) ölçütlerinin alt başlıkları Tablo 1’de detaylı olarak belirtilmiştir. Bu ölçütlerden çevre kavramının alt başlığı altında iklim değişikliği, yeşil çevre, enerji yönetimi, kaynakların verimliliği, hava su kirliliği, yenilebilir enerji bulunmaktadır. Sosyal ölçütü ise insan hakları, müşteri memnuniyeti, çalışan ilişkileri ve çalışma koşullarıdır. Yönetim ölçütü ise iş etiği, muhasebe ve vergi yönetim kurulunun bağımsızlığı finansal politikalarıdır.

Üniversitelerin başarı sıralamalarında sürdürülebilirliğin etkisine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde Galleli ve diğerleri (2020: ss. 405-408) tarafından üniversite başarı sıralamalarında sürdürülebilirliğin etkisine yönelik gerçekleştirilen çalışmada yerel faktörler ve kültürlerin dikkate

alınması gerektiği önerilmiştir. Burmann ve diğerleri (2021: ss. 1-3) tarafından yapılan çalışmada eğitim ve öğretim ölçütlerinin daha çok olması ve sürdürülebilirlikte bu ölçütlerin önemli olduğu belirtilmiştir. Shan ve diğerleri (2021: s. 1394) tarafından üniversitelerin başarı sıralaması ile sürdürülebilirlik raporlaması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu raporların sosyal medya, web sitesi ve basında görünürlük faaliyetleri kapsamında yayınlanması başarı sıralaması açısından olumlu bir etkinin olabileceğini belirtmişlerdir.

2.3. URAP Kavramı

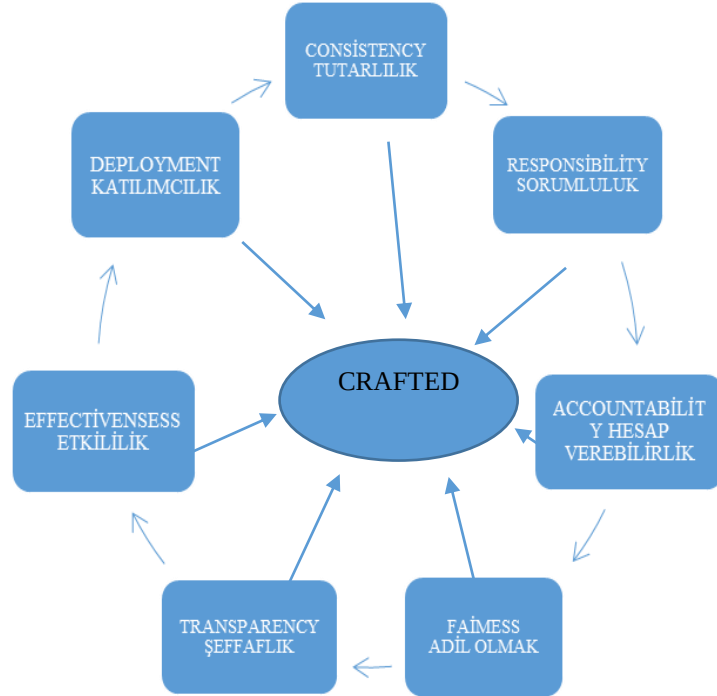
Her sene, Türkiye ve dünya üniversitelerini, gayri ticari amaçla toplumsal hizmet olarak sıralayan URAP, tamamen gönüllülük esasıyla çalışan bir sistemdir. Bu sistemin amacı, üniversitelerin akademik performanslarının karşılaştırılması, bilim alanı sıralamalarının incelenmesi ve üniversitelerin kendi konumlarının belirlenmesidir. On beş göstergenin kullanıldığı URAP sıralamasında, sadece güvenilir kaynaklardan elde edilen ve herkesin erişebileceği makaleler, öğrenci sayısı ve atıflara dayalı bir sistem kullanılmakta ve elde edilen veriler 100 puan üzerinden değerlendirilmektedir (URAP, 2023).

URAP göstergelerine bilimsel olarak bakıldığında bu göstergelerden en önemli etkenlerin başında makale sayısı ve bu makalelerin öğretim elemanına göre dağılımı, atıf sayısı ve atıfların öğretim elemanına göre dağılımı gelmektedir. Ayrıca uluslararası ve yurt içi ortak makale sayısı, doktora ve yüksek lisans mezun sayısı, TÜBİTAK tarafından yürütülen proje sayısı ve bu sayıların öğretim üyesi başına düşen oranları etkili olmaktadır (URAP, 2023).

2.4. Kurumsal Yönetişim İlkeleri

Uluslararası kurumlar olan Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından kabul gören kurumsal yönetim ilkeleri yedi temel başlıkta toplanmaktadır. Bu ilkeler tutarlılık (consistency), sorumluluk (responsibility), hesap verebilirlik (accountability), adil olmak (fairness), şeffaflık (transparency), etkililik (effectiveness) ve katılımcılıktır (deployment).

Bu ilkelerin İngilizce karşılıklarının ilk harfleri CRAFTED kelimesini oluşturmaktadır. Kurumsal yönetim ilkeleri bir yönetim kültürü olmakla beraber tüm paydaşları kapsayan bir anlayıştır. Bu anlayış ile kurumun başarısı, etkinliği, performansı ve sürekliliği önemli olmaktadır (Argüden vd., 2007: ss. 7-14).

Şekil 1: Kurumsal Yönetişim İlkeleri

Kaynak: (Argüden vd., 2007: s.7)

Kurumsal yönetim bu yedi ilkesi, öğrenme (learning), denetim (oversight), yönlendirme (guidance), bilgi (information) ve kültür (culture) (LOGIC) boyutları ile değerlendirilmektedir. Bu boyutlar özellikle doğru süreç, insan ve takım unsurlarının belirlenmesinde önemli olmaktadır (Argüden vd., 2007: ss.7-51). Bu model ile üniversitelerin stratejik planlarının doğru insan, doğru takım ve doğru süreç yaklaşımlarının doğru bir şekilde uygulanması amaçlanmaktadır.

Şekil 2: Kurumsal Yönetişim İlkelerinin Değerlendirme Boyutları (LOGIC)

Kaynak: (Argüden vd., 2007: ss.7-14).

21. yüzyılla birlikte dünya çapında birçok üniversite sürdürülebilirlik göstergeleri içerisinde kendilerini uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Üniversiteler web siteleri üzerinden sürdürülebilirlik raporlarını yayınlamaktadır. Bu tür bilgiler, kurumsal sürdürülebilir kalkınmada üniversitelerin etkileşim ve gelişimini teşvik etmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışma sonuçları üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri ile üniversite stratejik planları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve kurumsal anlamda sürdürülebilir bir üniversiteye yönelik ilerlemelerin etkisini artıracağını göstermektedir. Aynı zamanda üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının stratejik plan ile paralel yönde olması durumunun, gelişmiş üniversiteler sıralamasında üst sıralarda olmasına katkı sağladığını ortaya koymuştur (Bice ve Coates, 2016: ss. 15-18).

Kahraman (2009: ss. 89-112) tarafından yapılan üniversitelerdeki stratejik planın uygulanabilirliği konulu çalışmada dokuz üniversitenin personelleri ile anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada personellerin %65'i stratejik planın "kurumun genel başarısını sağlamak" amacıyla yapıldığını ifade etmiştir. Özdem'in (2011: s. 1869) üniversitelerde stratejik planlarında yer alan vizyon ve misyon ifadelerinin analizi konulu çalışmasında misyon kısmında nitelikli insan gücü yetiştirmeye, vizyon kısmında ise araştırma faaliyetlerine yönelik çalışmalara yer verilmiştir. Godemann, Bebbington, Herzig ve Moon, (2014: ss. 218-219) tarafından üniversitelerin kurumsal anlamda sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile nasıl ilişki kurabileceğine yönelik yapılan çalışmalar incelemiş ve üniversitelerin sürdürülebilir kalkınmada en önemli kurumlardan biri olduğu belirtilmiştir.

Şahin (2014: ss. 72-84), tarafından stratejik planın ilk uygulandığı 8 kamu kurumunun 2003-2013 yılları arasındaki uygulamalarını karşılaştırmıştır. Bu çalışmada kurumların amaç ve hedeflerine ulaşmada stratejik plan hazırlama kapasitelerinde yaklaşık %1 gibi bir oran ile gelişme gösterdiklerini belirtmiştir. Üstün (2019: ss. 70-72) tarafından yapılan devlet üniversitelerinde katılımcılığın belirlenmesi konulu çalışmasında; planların katılımcılık ilkesine uygun hazırlandığı ancak planların farkındalık düzeylerin üst yönetimde aşağı doğru indikçe farkındalık düzeyinde bir azalma olduğunu belirtmiştir.

Dağlar (2019: s. 10) tarafından 103 devlet ve 30 vakıf üniversitesinin stratejik planları incelenmiştir. Bu çalışmada devlet üniversitelerinin stratejik amaç başlığı altında topluma hizmet, bilimsel araştırma, eğitim öğretim, kurumsallaşma ve girişimcilik gibi kavramlar stratejik planlarında kullanılırken vakıf üniversitelerin stratejik amaçlarında

ise bu kavramların yanında daha çok finansman, tercih ve tanınma gibi kavramların kullanıldığı belirtilmiştir. Muñoz-Suárez ve diğerleri (2020: ss. 2-5) ilk 500’de yer alan üniversiteler üzerinden bir analiz gerçekleştirmiş ve üniversitelerin UI GreenMetric sıralamaları karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada üniversitelerin akademik performansları ile çevreye duyarlılıkları arasındaki ilişkinin yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. URAP 2023 başarı sıralamasına göre üniversitelerdeki stratejik planların kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkelerinin üniversitelerin başarısındaki etkisini belirlemek amacı ile yapılan analizlerde elde edilen bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri kapsamında yapmış oldukları çalışmalarda sürdürülebilirlik genellikle sosyal boyut üzerine odaklanmış, çevresel ve yönetsimsel boyutlar benzer şekilde geri planda kalmıştır. Atıcı ve diğerleri (2021: ss. 1-4) tarafından yapılan bir çalışmada, üniversitelerin akademik performansları ile ‘yeşil olma’ çabaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmada, üniversitelerin yeşil olma çalışmalarının, başarı sıralamalarına olumlu yansıdığı ve bu durumun rekabet avantajı olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Mevcut çalışmada, üniversiteler çevresel kriterlerin yeşil kampus olma boyutunun stratejik planlarında yeterli düzeyde belirtilmediği daha çok çevresel kriterlerin kaynakların verimli kullanılması boyutuna önem verildiği görülmektedir. Sosyal kriterler kapsamında personel ilişkiler ve proje yatırımları boyutuna; yönetsimsel kriterler kapsamında ise katılımcılık boyutlarına daha çok önem verdiklerini söylemek mümkündür.

Giovanelli vd., (2021: ss. 224-226) tarafından üniversitelere stratejik bir perspektiften sürdürülebilirliklerine yönelik kavramsal bir çerçeve önermek amacı ile yapılan çalışmada üniversitelerin performans göstergeleri ile sürdürülebilirlik faaliyetleri arasında olumlu bir ilişki olduğu vurgulanmıştır. Uysal (2023: ss. 342-345) tarafından iyi yönetim ilkeleri kapsamında 724 ombudsmanlık kararlarının 23 kamu idare birimlerine göre metin içerik analiz yöntemi ile incelemiştir. Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı, Üniversite ve Milli Eğitim Bakanlığı personellerinin diğer kurumlara göre daha fazla hak arayışına yöneldiği belirtilmiştir.

3. KAMU KURUMLARININ STRATEJİK PLANLAMAYA GEÇİŞ SÜRECİ

Kamu yönetimindeki değişimlerle birlikte stratejik yenilikler ve planlama süreci dünyadaki gelişmelerle paralel olarak Türkiye’de de başlamıştır. Stratejik planlama ile beraber tutarlılık, sorumluluk, hesap

verilebilirlik, adalet, etkililik, şeffaflık ve katılımcılık gibi kavramlar önem kazanmıştır. Bu bölümde kamu yönetimi ve üniversitelerdeki stratejik planlama uygulamalarına dair bilgiler sunulacaktır.

3.1. Kamu Kurumlarının Stratejik Planlamaya Geçişin Tarihsel Gelişimi

Kamu sektörü özellikle 1980’li yıllardan sonra yenileşmeye gittiği dönem içerisinde merkeziyetçi bir yapıdan yerelleşmeye, hantal ve kapalı kamu yönetimi anlayışından şeffaf, adil ve katılımcı bir yönetime önem vermeye başlamıştır (Barca ve Nohutçu, 2013: s. 339). Bu dönemde, kamu ve özel sektörde yaşanan değişimlere hızlı cevap verebilen ve rekabete ayak uydurabilen kurumlar kendilerini geliştirebilmiş (Bircan, 2003: s.413) ve stratejik planlama çalışmaları yeni kamu yönetimi anlayışında zorunlu hale gelmiştir (Genç, 2009: s. 1). Onuncu Kalkınma Planı’nda bu zorunluluğun en önemli sebepleri arasında kamu kurumlarının performanslarının ölçüldüğü herhangi bir sistem ve aracın olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca kamu kurumlarında stratejik kararlar alma ve uygulama eksikliklerinin olması, kaynakların etkin ve verimli kullanılması diğer nedenler arasında gösterilmektedir (İlhan, 2020: s. 27) .

Birleşmiş Milletler, 2010 yılı içerisinde Küresel İlkeler Sözleşmesi kapsamında dünya genelinde 766 kurum yöneticisi ile yapılan araştırmada, kurumsal sürdürülebilirliği etkileyen altı ana faktör belirlenmiştir. Bu faktörler (İMKB, 2023) şunlardır:

- Kurumların marka değeri, güven ve itibarının artırılması,
- Personel motivasyonun yüksek olması,
- Nitelikli işgücünün artması,
- Rekabet üstünlüğünün artırılması,
- Uluslararası finansal desteklerinin sağlanması,
- Müşteri bilincinin ve taleplerinin artması.

Bu faktörlerin belirlenmesi, stratejik planların oluşturulması ve etkin bir şekilde yönetilmesinin kurumsal sürdürülebilirlik için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

3.2. Devlet Üniversitelerinin Stratejik Planlamaya Geçiş Süreci

Türkiye’deki devlet üniversitelerinin stratejik planlamaya geçişi 2000’li yılların başında başlamıştır. 2003 yılında pilot düzeyde başlatılan sekiz kamu kurumundan biri olan Hacettepe Üniversitesi tarafından 2005-2008 yıllarına yönelik ilk stratejik plan hazırlanmış ve Devlet Planlama Teşkilatı’na sunulmuştur. Bu süre zarfında her dört yılda bir toplam beş

stratejik plan sunulmuştur (Hacettepe Üniversitesi, 2024). Aydın ve Aksoy (2007: ss. 293-296) tarafından Hacettepe Üniversitesi akademik ve idari personellerine yönelik yapılan çalışmada ilk stratejik planın bazı problemleri olmasına rağmen personeller tarafından olumlu karşılanmıştır. Kalkınma Bakanlığının (2018: s. 8) yayınlamış olduğu yönetmelikte stratejik planın üniversitelerde üst düzeyde kurum içi ve dışı aktörlerin katılımını gerektirdiği belirtilmiştir. Ayrıca üniversitelerin stratejik planlarının hazırlanması konusunda merkezi yönetim tarafından belirli ölçüt ve kriterler getirilmiştir. “Üniversiteler İçin Stratejik Plan Rehberi” ile planların nasıl hazırlanacağı stratejik plan şablonunda ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.

4. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, evreni, örnekleme, sınırlılıkları, verilerin toplanması ve analiz yöntemleri ele alınmaktadır.

4.1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın temel amacı, üniversitelerin kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik faaliyetleri ile başarıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada, Türkiye’deki devlet üniversitelerinin stratejik planlarında kurumsal yönetim ilkeleri ve kurumsal sürdürülebilirlik boyutlarına ne düzeyde yer verildiği; bu ilke ve boyutlara hangi düzeyde vurgu yapıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda üniversitelerin URAP 2023 sıralamasından önceki dönem olan 2018-2022 yılları arasındaki (üniversitelerin başlangıç ve bitiş tarihlerinde farklılık göstermektedir) stratejik planları incelenmiş ve üniversitelerin kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik çalışmaları analiz edilmiştir.

Üniversite yöneticileri, öğrencilerin kendi üniversitelerini tercih etmelerini sağlamak için ulusal ve uluslararası sıralamalardaki konumlarını referans olarak göstermektedir. Bu açıdan üniversitelerin akademik birimler tarafından farklı zamanlarda yapılan dünya üniversiteler sıralamalarına göre aldığı konum, başarılarını belirlemektedir. Türkiye’de ise üniversitelerin başarıları, URAP gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan dünya üniversiteler sıralamaları kapsamında değerlendirilmektedir.

Çalışmada ilgili verileri elde etmek için literatür taraması yapılmış ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırmada kullanılan dergi, kitap, stratejik plan, iş planı, e-içerikli yayınlar gibi yazılı materyalleri kapsamaktadır (Üzümcü, 2016: ss. 330-333). Çalışmada altı üniversitenin stratejik planları nitel analiz yöntemi doğrultusunda detaylı olarak incelenmiştir. Nitel analiz yöntemi ile önceden

belirlenen kodlamalara göre metin içerik analizi yapılmıştır (Güler vd., 2015: s. 337).

Araştırma Soruları:

- Üniversitelerdeki stratejik plan uygulamalarının kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkelerine ne ölçüde uyum sağladığı ve bu uyumun üniversitelerin başarısına etkisi nedir?
- Stratejik planlarda kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkelerine verilen önem, üniversitelerin başarısını nasıl etkilemektedir?
- Üniversitelerin başarısı ile kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik arasında bir ilişki var mıdır?

Bu sorular etrafında şekillenen çalışma, kurumsal sürdürülebilirlik ve yönetim boyutlarını Şekil 1, Şekil 2 ve Tablo 1'de belirlenen kriterlere göre değerlendirmiştir.

4.2. Çalışma Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, URAP 2023 sıralamasına göre Türkiye'deki devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu üniversiteler, ulusal eğitim sistemi içinde önemli bir rol oynamakta ve stratejik planlama uygulamalarının incelenmesi için zengin bir veri kaynağı sunmaktadır. Çalışmanın örneklemi, URAP 2023 sıralamasına göre Tablo 2 ve Tablo 3'te listelenen, hem üst sıralarda (ilk üç) hem de alt sıralarda (son üç) yer alan devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu sıralamda ilk üçte Hacettepe, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi ile son üçte Trabzon, Ankara Sosyal Bilimler ve Mardin Artuklu Üniversiteleri yer almaktadır. Vakıf üniversiteleri, stratejik plan hazırlama zorunluluğunun olmaması ve belirli standartlara uymama durumları nedeniyle bu çalışmada değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Tablo 2: URAP 2023 Türkiye Sıralaması (İlk 10 Üniversite Sıralaması)

ÜNİVERSİTE	2023-2024 (YENİ SIRA)	2022-2023 (ESKİ SIRA)	SIRALAMADAKİ DEĞİŞİM
Koç	1	1	0 Değişmedi
Hacettepe	2	2	0 Değişmedi
ODTÜ	3	3	0 Değişmedi
Ankara	4	6	2 Yükseldi

İstanbul Teknik	5	5	0	Değişmedi
İstanbul	6	4	-2	Geriledi
Sabancı	7	7	0	Değişmedi
Gazi	8	8	0	Değişmedi
Ege	9	9	0	Değişmedi
İstanbul -Cerrahpaşa	10	11	1	Yükseldi

Kaynak: (URAP, 2023).

Çalışmada URAP 2023 Türkiye Devlet Üniversiteleri sıralamasında ilk üç sırada ve son üç sırada yer alan devlet üniversitelerinin stratejik planlarına ulaşılmış ve kurumsal sürdürülebilirliğe etkisi CRAFTED LOGIC modeli ile incelenmiştir.

Tablo 3: URAP 2023 Türkiye Sıralaması (Son 10 Üniversite Sıralaması)

ÜNİVERSİTE	2023-2024 (YENİ SIRA)	2022-2023 (ESKİ SIRA)	SIRALAMADAKİ DEĞİŞİM	
Trabzon	166	171	5	Değişmedi
Beykent	167	161	-6	Değişmedi
Ankara Sosyal Bilimler	168	160	-8	Değişmedi
İstanbul Gedik	169	166	-3	Yükseldi
Sanko	170	164	-6	Değişmedi
Fatih Sultan Mehmet	171	170	-1	Geriledi
İstanbul Yeni Yüzyıl	172	156	-16	Değişmedi
Mardin Artuklu	173	168	-5	Değişmedi
Haliç	174	172	-2	Değişmedi
Kapadokya	175	Yok	Yok	Yeni Girdi

Kaynak: (URAP, 2023).

4.3. Çalışmanın Sınırlıkları

Çalışmanın örneklemini, URAP 2023 Türkiye Devlet Üniversitelerinin ilk/son üç devlet üniversiteleri oluşturmuştur. Araştırma

sadece devlet üniversiteleri ile sınırlı tutulmuştur. Vakıf üniversiteleri için stratejik plan hazırlamanın zorunlu olmamasından ve belli bir standartta bağlı kalmamalarından dolayı vakıf üniversiteleri değerlendirme kapsamı dışında tutulmuştur.

4.4. Verilerinin Toplanması ve Analizi

Çalışma kapsamında üniversitelerin stratejik planları <http://www.sp.gov.tr> sitesinden veya üniversitelerin kendi web sitelerinden taranmıştır. Bu stratejik planlar Maxqda 2018 programında içerik analizi tekniği ile kodlanmış ve analizleri yapılmıştır.

Tablo 4: Üniversitelerin Stratejik Plan Dönemleri

Üniversite	Üniversitelerin Kodlaması	Stratejik Plan Dönemi*
Hacettepe	H	2018-2022
ODTÜ	O	2018-2022
Ankara	A	2019-2023
Trabzon	T	2021-2025
Ankara Sosyal Bilimler	SBÜ	2020-2024
Mardin Artuklu	M	2018-2022

Kaynak: Üniversite Stratejik Planları (<http://www.sp.gov.tr> Erişim Tarihi: 08.06.2024)

*NOT: Üniversitelerin URAP 2023 sıralamasından önceki dönem olan 2018-2022 yılları arasındaki stratejik planları incelenmiştir. Ancak üniversitelerin stratejik planlarında kapsamış olduğu yıllar farklılık göstermektedir.

İçerik analizinde temel amaç birbirine benzeyen verileri kodlama yöntemi ile belli bir temaya dönüştürmek ve yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008:s.227). Fakat her bir kavramın veya kavram kümesinin anlamlı bir bilimsel veriye ulaştırabilmesi için benzer başka kavram veya bilgilerle ilişkilendirilmesi ya da karşılaştırılması gerekmektedir (Hepkul, 2002: s. 5). Bu çalışmada, üniversitelerin stratejik planlarının kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkeleri bağlamında metin içerik analizi yapılmıştır.

İçerik analizi bağımsız ve nesnel bir bakış açısı sunmaktadır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Çalışma, bir küme içerisindeki metinlerin kodlama yolu ile birleştirilmesi ile yapılır ve içerik analizi ile metinlerin ana konusu ve ifade etmek istenilen tema belirlenir (Gülbahar ve Alper, 2009). İçerik analizinde ilk olarak metnin çözümlemesi yapılmaktadır. Çözümleme yapılan metin ile

ilgili veriler toplanıp ayrımlaştırmalar yapıldıktan sonra kayıt yönergesinin oluşturulması, çıkarsama yapılması ve metnin yazılması ile altı temel faktörden oluşan bir sistem uygulanmaktadır (Aziz, 2010: s. 124).

Çalışmanın ilk aşamasında, üniversitelerin stratejik planlarında yer alan; çevre, sosyal ve yönetim performans kriterlerine göre kurumsal sürdürülebilirliğin (ESG) her kriterin alt boyutuna göre metin içerik analiz kodlamaları yapılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında, üniversitelerin stratejik planlarında yer alan sürdürülebilirlik faaliyetlerinin kurumsal sürdürülebilirliğe olan etkisi incelenmiştir. Son aşamada ise içerik analiz sonuçlarına göre kurumsal yönetim ilkeleri olan tutarlılık, sorumluluk, hesap verebilirlik, adil olmak, şeffaflık, etkililik ve katılımcılık (CRAFTED) ilkeleri kapsamında ve öğrenme, denetim, yönlendirme, bilgi ve kültür (LOGIC) boyutları çerçevesinde analiz edilmiştir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada URAP 2023 Türkiye Devlet Üniversiteleri sıralamasında ilk üç sırada yer alan Hacettepe, ODTÜ ve Ankara Üniversitesi ile son üç sırada yer alan Trabzon, Ankara Sosyal Bilimler ve Mardin Artuklu Üniversitelerinin son dönem stratejik planları incelenmiştir. Bu üniversitelerin stratejik planları; kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkeleri ve boyutları açısından değerlendirilmiş ve metin içerik analizleri gerçekleştirilmiştir. Üniversite kısaltmaları, Tablo 4'te belirtildiği üzere kodlanmıştır.

Tablo 5: Üniversitelerin Stratejik Planlarının Kurumsal Sürdürülebilir Büyüme Ölçütlerine (ESG) Göre Değerlendirilmesi

Kurumsal Sürdürülebilir Büyüme Ölçütleri	H	O	A	T	SBÜ	M
Çevresel (Environment)	46	103	37	43	38	64
Sosyal (Social)	155	224	139	256	98	121
Yönetimsel (Governance)	15	35	17	19	25	41
TOPLAM	216	362	193	318	161	226

Kurumsal sürdürülebilirlik bir üniversite için çevresel, sosyal ve yönetsimsel performanslarına odaklanarak eğitim, öğretim, araştırma, geliştirme ve toplum katılımını içermektedir. 1972 yılında “İnsan Çevresine İlişkin Stockholm Bildirgesi” ve “Talloires Deklarasyonuna” ilk imza atan kurumlar arasında yer alan üniversiteler, bu alanlarda öncü rol üstlenmişlerdir (Wright, 2002:ss.106-108). Üniversiteler kurumsal ve toplumun sürdürülebilir kalkınmaya yönelik sağlayacağı katkı her alanda

araştırma faaliyetlerinin olması nedeni ile çok önemli bir konumdadır (Fissi vd., 2021: ss. 2-5). Tablo 5’te bu altı üniversitenin stratejik planları incelendiğinde; ODTÜ, 362 ifade ile en fazla; Ankara SBÜ ise 161 ifade ile en az olmak üzere kurumsal sürdürülebilirliğe ilişkin çalışma gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında incelenen üniversitelerinin büyük çoğunluğunun kurumsal sürdürülebilirlik konusunda güçlü bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 5’teki veriler incelendiğinde, üniversitelerin stratejik planlarındaki kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetleri genellikle sosyal boyuta odaklanmıştır. Sosyal kritere ağırlık veren üniversitelerin başarı sıralamasında ilk üç sırada yer alması, bu kriterin önemini göstermektedir. Örneğin, sosyal kritere verdiği önemle bilinen Trabzon Üniversitesi, bir önceki yıla göre 5 basamak yükselmiştir. Bu durum, sosyal sürdürülebilirlik faaliyetlerinin üniversitelerin genel performansına olumlu katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca üniversitelerin ESG kapsamında kurumsal sürdürülebilirliğin tüm boyutlarını kapsayacak şekilde stratejik planlarını daha kapsamlı bir şekilde ele almaları gerekmektedir..

Tablo 6: Üniversitelerin Stratejik Planlarının “Çevresel Ölçütlere” Göre Değerlendirilmesi

Çevresel Boyutlar	H	O	A	T	SBÜ	M
İklim değişikliği	0	4	0	1	0	0
Enerji yönetimi	9	21	4	4	0	1
Kaynakların verimli kullanılması	33	61	30	35	29	60
Hava ve su kirliliği	0	0	0	0	0	0
Atık yönetimi	0	4	3	0	0	0
Ekosistemin korunması	2	11	0	1	9	3
Yenilenebilir enerji	3	2	0	2	0	0
Yeşil kampüs	2	1	1	1	1	1
TOPLAM	46	103	37	43	38	64

Tablo 6’daki bulgulara göre üniversitelerin stratejik planlarında kaynakların verimli kullanılmasına yönelik faaliyetler genellikle yeterli düzeyde yer almakla birlikte, hava ve su kirliliğine yönelik faaliyetlerin yetersiz olduğu belirlenmiştir. Üniversitelerin stratejik planlarında yenilenebilir enerji, atık yönetimi ve yeşil kampus faaliyetlerinin de yeterince ele alınmadığı görülmüştür. Çevresel boyutlarda stratejik planlarına en fazla ODTÜ (103 ifade) en az ise Ankara Üniversitesi (37 ifade) olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan üniversitelerin

web siteleri incelendiğinde sıfır atık ve yeşil kampüs konuları başta olmak üzere, sürdürülebilirlik çalışmaları konusunda paylaşımları olmasına rağmen, stratejik planlarında bu kriterlere yeterince önem verilmediği görülmektedir.

Tablo 7: Üniversitelerin Stratejik Planlarının “Sosyal Ölçütlere” Göre Değerlendirilmesi

	H	O	A	T	SBÜ	M
Sosyal Boyutlar						
İnsan hakları	2	1	1	3	2	3
Halkla ilişkiler	4	3	1	1	1	1
Personel / öğrenci memnuniyeti	12	9	10	39	6	9
Veri güvenliği	8	10	4	24	3	3
Personel ilişkileri	49	78	54	98	42	14
Ayrımcılık	1	8	1	1	1	1
Cinsiyet eşitlik	3	3	1	2	1	1
Sağlık ve iş güvenliği	2	3	1	1	1	3
Proje yatırımları	71	102	58	76	38	82
Eğitim eşitliği	3	7	8	11	3	4
TOPLAM	155	224	139	256	98	121

Tablo 7’deki araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde, URAP 2023 listesindeki üniversitelerin kurumsal sürdürülebilirlik faaliyetlerinde sosyal ölçütlere ilişkin gerçekleştirdiği çalışmalar daha çok personel ilişkileri ve proje yatırımları ve kurumsal memnuniyet olarak üç boyutta toplanmıştır. Üniversitelerin insan hakları ve cinsiyet eşitliği boyutları ise sürdürülebilirlik faaliyeti çalışma alanları içerisinde daha az yer almıştır. Elde edilen bulgular ışığında sosyal ölçüte göre Trabzon Üniversitesinin (256 ifade) stratejik planında daha çok çalışma yaptığı görülmüştür.

Tablo 8: Üniversitelerin Stratejik Planlarının “Yönetişimsel Ölçütlere” Göre Değerlendirilmesi

	H	O	A	T	SBÜ	M
Yönetişimsel Boyutlar						
İş etiği	0	12	4	1	2	2
Muhasebe ve vergi	0	0	0	0	1	0
Yönetim kurulunun sorumluluğu	2	2	2	1	1	1
Şeffaflık	5	3	2	8	4	5

Yolsuzluğu karşı tedbirler	0	0	0	0	0	1
Finansal politikalar	1	12	1	2	2	11
Katılımcılık	7	6	8	7	15	21
TOPLAM	15	35	17	19	25	41

Tablo 8’deki bulgulara göre üniversitelerin stratejik planlarının “yönetişimsel ölçütlere” göre değerlendirilmesi yapıldığında daha çok katılımcılık ve finansal politikalar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda Mardin Artuklu Üniversitesi (41 ifade) ile Ankara Üniversitesi (17 ifade) ile stratejik planlarında yönetişimsel kriterlere yer vermiştir. Mardin Artuklu Üniversitesi stratejik planlarında yönetişimsel ölçütlerin “katılımcılık” boyutuna (21 ifade) daha çok yer vermiştir.

Tablo 9: Üniversitelerin Stratejik Planlarının CRAFTED LOGIC Modeli Doğrultusunda Değerlendirilmesi

İlkeler		H	O	A	T	SBÜ	M
C onsistency	Tutarlılık	16	13	11	9	15	12
R esponsibility	Sorumluluk	9	21	18	17	26	5
A ccountability	Hesap Verebilirlik	4	3	3	7	4	2
F aimess	Adil Olmak	2	4	1	2	2	2
T ransparency	Şeffaflık	6	11	2	8	3	4
E ffectiveness	Etkililik	23	74	16	33	15	17
D eployment	Katılımcılık	7	47	25	44	17	3
TOPLAM		67	173	76	120	82	45
Boyutlar							
L earning	Öğrenme	15	16	11	24	8	9
O versight	Denetim	5	3	7	3	5	13
G uidance	Yönlendirme	4	10	8	5	6	23
İ nformation	Bilgi	57	132	78	54	79	91
C ulture	Kültür	50	52	45	116	44	138
TOPLAM		131	213	149	202	142	274
“Yönetişim” kavram olarak kullanılması		0	1	1	1	0	3

URAP 2023 Türkiye Devlet Üniversiteleri sıralamasında ilk üç sırada ve son üç sırada yer alan üniversitelerin son dönem stratejik planlarının içerik analizinde, genel olarak doğrudan yönetim kavramından yeteri kadar söz edilmediği, fakat yönetişimin ilke ve boyutlarıyla doğrudan ve dolaylı olarak ele alındığı tespit edilmiştir. Kurumsal yönetim ilkelerini

stratejik planlarında en çok kullanan üniversiteler ODTÜ (173) ve Trabzon Üniversitesi (120) olmuştur. Üniversitelerin kurumsal yönetim ilkelerinden en çok etkililik ilkesini kullandıkları Tablo 9’da belirlenmiştir.

Üniversitelerin stratejik planlarında belirlemiş oldukları stratejik amaçlara bakıldığında; Hacettepe ve Mardin Artuklu Üniversiteleri altışar, ODTÜ dört, Ankara Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi ve Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi beşer adet stratejik amaç saptamıştır (SP, 2024). Bu durum, üniversitelerin stratejik yönlendirmelerinde çeşitlilik gösterdiğini ve kendi önceliklerine göre farklı hedefler belirlediklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 10: Üniversitelerin “Strateji Geliştirme” Başlığı Doğrultusunda Yapmış Oldukları Strateji Hedeflerin CRAFTED LOGIC Modeli İle Değerlendirilmesi

İlkeler		H	O	A	T	SBÜ	M
C onsistency	Tutarlılık	7	6	4	5	6	5
R esponsibility	Sorumluluk	3	15	6	2	10	2
A ccountability	Hesap Verebilirlik	1	1	2	0	0	0
F aimess	Adil Olmak	0	3	0	0	0	0
T ransparency	Şeffaflık	2	7	1	0	0	1
E ffectiveness	Etkililik	8	19	7	7	4	7
D eployment	Katılımcılık	3	7	2	4	1	0
TOPLAM HEDEF		24	58	22	18	21	15
Boyutlar							
L earning	Öğrenme	8	10	8	5	6	6
O versight	Denetim	3	2	1	1	1	2
G uidance	Yönlendirme	2	8	2	4	4	2
İ nformation	Bilgi	12	35	11	6	6	5
C ulture	Kültür	1	3	1	2	4	2
Yönetişim							
TOPLAM		24	58	22	18	21	15

Araştırma kapsamında yer alan üniversiteler stratejik planlarında toplamda 158 stratejik hedef tespit edilmiştir. Bu stratejik hedeflerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında Hacettepe (24 adet), ODTÜ (58), Ankara (22 adet), Trabzon (18 adet), Ankara Sosyal Bilimler (21 adet) ve Mardin Artuklu Üniversitesi (15 adet) stratejik hedef belirlemiştir. Bu hedeflerin CRAFTED modeli ile incelendiğinde ODTÜ’nün stratejik hedeflerinde etkililik ve sorumluluk ilkelerini ön çıkardığı belirlenmiştir. Bu stratejik hedeflerin URAP 2023 sırlamasındaki üniversitelerin LOGIC

boyutları ile değerlendirildiğinde ise; özellikle bilgi ve öğrenme boyutlarına vurgu yapılmasıyla dikkat çekmektedir. Üniversiteler bilgi ve öğretim kurumları olması nedeniyle stratejik planlarında bu alanlara yönelik hedeflerin bulunması stratejik bir öneme sahiptir. Üniversitelerin “bilgi” ile rekabet etmeleri ve geleceklerini sürdürebilmesi açısından önemli bir boyut olarak görülmektedir. URAP 2023 sıralamasında ilk sırada olan Hacettepe, stratejik hedef olarak “Yönetim Bilgi Sistemi kurulacaktır” ile bilgiye verdikleri önemi göstermektedir. ODTÜ ise “Etkin bilgilendirme yoluyla nitelikli öğrencilerin ODTÜ’ye çekilmesini” ve “Bilgiyi topluma yayma ve akademik görünürlüğü artırma için açık erişim mekanizmalarının kurulması ve yaygınlaştırılması” bilgi başlığı altında stratejik hedef olarak belirlenmiştir. Ankara Üniversitesi de “Üniversitede üretilen bilginin toplumla paylaşılması” bilgiye verdiği önemi göstermektedir (SP, 2924). Öğrenme ve bilgi boyutları, üniversitelerin kurumsal yönetim alt yapısının temel unsurları olarak kabul edilmektedir. Bu kriterlere önem vererek stratejik planlarında yer veren üniversitelerin başarılı olduğu söylenebilir. URAP 2023 sıralamasındaki son üç üniversite ise bilgi ile ilgili doğrudan hedeflere sahip olmadığı, dolaylı olarak bilgi alt boyutu altında hedeflerin belirlendiği görülmektedir. Denetim, yönlendirme ve kültür boyutlarının ise değerlendirmeye alınan üniversiteler için stratejik planlarında benzer özellikte kullanıldığı ve üniversitelerin yeterli düzeyde önem vermedikleri Tablo 10’daki bulgulara görülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgesel ekonomik büyümenin itici güçlerinden biri olan üniversiteler, toplum yararını gözeterek kurumsal sürdürülebilir faaliyetler yürütmelidir. Gerek bilimsel çalışmaları, gerek günlük yaşama dair uygulamaları ile sürdürülebilir toplumsal gelişmenin öncüsü olmak durumundadır. Bunu başarabilen üniversiteler, tercih dönemindeki öğrenciler tarafından da dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin üniversite tercihlerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Kişiler, kariyer basamaklarının ilk aşaması olan üniversitelerini ve bölümlerini seçerken en iyisini tercih etmek ve orada öğrenim görmek isterler. Bu çalışmada, akademik ve bilimsel performansların belirlendiği URAP 2023 Türkiye genel sıralaması göstergeleri doğrultusunda ilk üç ve son üç sıradaki üniversitelerin stratejik planları, kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik kriterlerine göre incelenmiştir.

Bu çalışma, üniversitelerin stratejik planlarında kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik ilkelerine ne ölçüde yer verdikleri ve bu ilkelerin üniversitelerin başarısındaki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu

bağlamda, çalışmanın evrenini oluşturan altı üniversitenin kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik faaliyetleri kapsamında stratejik planları incelenmiş, kurumsal yönetim ve sürdürülebilirliğe yönelik söz konusu faaliyetlere ilişkin mevcut durum ortaya konulmuştur.

Bu bulgular ışığında, üniversitelerin sürdürülebilirliğin tüm boyutlarına eşit önem vermesi ve bu kriterlere göre faaliyetlerini bütüncül bir anlayışla yürütmesi önerilmektedir. Ayrıca YÖK tarafından yayınlanan “Üniversitelerin stratejik plan rehberleri” yeniden düzenlenmeli ve kurumsal yönetim ve sürdürülebilir kriterlerine yönelik stratejik amaçlar ve hedefler daha kapsamlı bir şekilde verilmelidir.

Stratejik planlar, üniversitelere rekabet üstünlüğü sağlayarak tek seferlik bir uygulama yerine süreklilik gösteren bir sistemi öngörmeleri sayesinde kurumsal sürdürülebilirliğe önemli katkılar sunmaktadır. Bu kapsamda, stratejik plan yapan üniversitelerin, yapmayan üniversitelere göre geleceğe daha hazır oldukları; stratejik planlar sayesinde kurumların bulunduğu nokta ile ulaşmayı istediği hedeflere karşı daha hızlı ve etkin bir değişim gerçekleştirmektedir. Üniversitelerde iyi bir yönetim ve iş birliğinin kurumsal sürdürülebilirliğe etkisi oldukça fazla olacaktır. Üniversitelerin akademik ve idari personeller ile öğrencilerin stratejik plan süreci içerisinde yer alması ve tüm faaliyetlere dâhil edilmesi, kurumsal sürdürülebilirlik kapsamında eğitimdeki başarının artmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak; üniversitelerde kaynakların stratejik plan doğrultusunda etkin kullanımı, kârlılığı, rekabet piyasasını ve maliyetlerin azaltılmasını olumlu yönde etkileyecektir. Üniversite yönetiminin başta sanayi sektörü olmak üzere tüm iştirakçiler ile yapacakları iyi bir iletişim ve iş birliği sayesinde yaratıcılık ve yenilik faaliyetlerinin artması, zaman tasarrufu sağlama ve sürdürülebilir olma konusunda başarıyı getirecektir. Yaratıcılık ve yenilikçilik anlayışı doğrultusunda yapılacak AR-GE çalışmaları ile kurumsal sürdürülebilirlik düzeyinin en üst seviyelere çıkarılması, artan bir başarıyı da beraberinde getirecektir.

Kurumsal sürdürülebilirlik üniversitelerin başarısında önemli bir ölçüt olmasına rağmen ancak yeterli değildir. Kurumsal yönetim ilkeleri ve boyutlarının da bu başarıda önemli bir yeri vardır. Diğer bir deyişle, , kurumsal yönetim ve sürdürülebilirliğe önem veren ve bu alanlarda iyi yönetim sergileyen üniversitelerin genel başarıları da olumlu yönde etkilenecektir.

Salvioni ve diğerleri (2017: ss. 24-26) tarafından yapılan bir çalışma, üniversitelerin akademik sıralamaları ile web sitelerindeki bilgilerin analizi

ile sürdürülebilir yönetim eğilimleri arasındaki ilişki incelemiştir. Bu çalışmada, sürdürülebilirlik vizyonunu yüksek olan üniversitelerin akademik başarı sıralamasında yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde mevcut çalışmada, kurumsal yönetim ve sürdürülebilirlik arasında etkileşim olduğunu ortaya koymuştur; stratejik planlarında kurumsal yönetim ilkelerini etkin bir şekilde yöneten üniversitelerin, kurumsal sürdürülebilirliği de başarıyla yürüttükleri görülmüştür.

Özetle, bu çalışma stratejik planın kurumsal sürdürülebilirliğe olan etkisini incelemiş ve bulguları, gelecekte yapılacak çalışmalara kaynak ve model olarak sunmayı hedeflemiştir. Yapılan içerik analizleri, üniversitelerde stratejik planın etkin kullanımının, kurumsal sürdürülebilirliği olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, bu çalışmanın "Kurumsal Sürdürülebilirliğin Kurumsal Yönetişime Etkisi" konusuna odaklanması, gelecekte yapılacak nicel ve nitel araştırmalarla bu alanın daha da derinlemesine incelenmesini ve geliştirilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

7. SUMMARY

This study aims to determine the extent to which universities include corporate governance and sustainability principles in their strategic plans and the impact of these principles on the success of universities. In this context, the strategic plans of six universities, which constitute the universe of the study, were examined within the scope of corporate governance and sustainability activities, and the current situation regarding these activities for corporate governance and sustainability was revealed.

In the literature review, it is stated that there is no positive relationship between academic achievement and sustainability, while some studies indicate that there is such a relationship. For example, Muñoz-Suárez et al. (2020: pp. 2-5) conducted an analysis on the top 500 universities and compared the UI GreenMetric rankings of universities. In this study, it was observed that the relationship between the academic performance of universities and their environmental awareness was not at a sufficient level. According to the URAP 2023 success ranking, the strategic plans of universities are similar to the findings obtained in the analyzes conducted to determine the impact of corporate governance and sustainability principles on the success of universities. In the studies conducted by universities within the scope of corporate sustainability activities, sustainability has generally focused on the social dimension, while environmental and governance dimensions have similarly remained in the background.

Strategic plans provide universities with a competitive advantage and make significant contributions to institutional sustainability by envisaging a continuous system instead of a one-off implementation. In this context, universities that make strategic plans are more prepared for the future than those that do not; thanks to strategic plans, institutions realize a faster and more effective change between where they are and the goals they want to achieve. Good governance and cooperation in universities will have a significant impact on institutional sustainability. The involvement of academic and administrative staff and students in the strategic planning process of universities and their inclusion in all activities will increase the success in education within the scope of institutional sustainability.

As a result, effective use of resources in universities in line with the strategic plan will positively affect profitability, competition in the market and cost reduction. Good communication and cooperation between the university administration and all stakeholders, especially the industrial sector, will lead to increased creativity and innovation activities, saving time and achieving success in terms of sustainability. Increasing the level of institutional sustainability to the highest levels with R&D studies to be carried out in line with the understanding of creativity and innovation will bring with it an increasing success.

8. KAYNAKLAR

- Adams, R., Martin, S., ve Boom, K. (2018). University culture and sustainability: Designing and Implementing An. *Journal of Cleaner Production*, pp. 435-445.
- Argüden Y., Ilgaz P. ve Erşahin B. (2007). Ar-Ge kurumsal yönetim modeli. *Ar-Ge danışmanlık yayınları*.
- Atıcı, K. B., Yasayacak, G., Yıldız, Y. ve Ulucan, A. (2021). Green university and academic performance: An empirical study on UI GreenMetric and World University Rankings. *Journal of Cleaner Production*, 291, 1-24, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125289>.
- Aydın, M. ve Aksoy, S. (2007). Kamu kesiminde stratejik plan ve çalışanlara yansımaları: Hacettepe Üniversitesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 293-322.
- Aziz, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Barca, M. ve Nohutçu, A. (2013). Kamu sektöründe stratejik yönetim ve Türk kamu yönetiminde stratejik planlama uygulamasına eleştirel bir bakış. Balcı A., Nohutçu A., Öztürk N. K. ve Coşkun B. (Ed.) *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, içinde (s. 339-362). Seçkin Yayınları Ankara.
- Bice, S., ve Coates, H. (2016). University sustainability reporting: taking stock of transparency. *Tertiary Education and Management*, 22(1), pp. 1-18.

- Bircan, İ. (2003). Kamuda stratejik yönetim ve ab politikaları. *Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi Bildirileri*, içinde (s. 411-427) .Ankara: TODAİE Yayınları.
- Burmann, C., García, F., Guijarro, F.ve Oliver, J. (2021). Ranking the performance of universities: The role of sustainability. *Sustainability*, 13(23), 1-16, 13286, <https://doi.org/10.3390/su132313286>.
- Çavuş, M. F. ve Akgemci, T. (2008). İşletmelerde personel güçlendirmenin örgütsel yaratıcılık ve yenilikçiliğe etkisi: İmalat Sanayiinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 229-244.
- Dyllick, T. ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business strategy and the environment*, 11(2), pp. 130-141.
- Ereş, F. (2004). Eğitim yönetiminde stratejik plan. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Ankara.
- Fissi, S., Romolini, A., Gori, E. ve Contri, M. (2021). The path toward a sustainable green university: The case of the university of florence. *Journal of Cleaner Production*, pp. 1-9.
- Fuster, E., Padilla-Meléndez, A., Lockett, N. ve del-Águila-Obra, A. R. (2019). The emerging role of university spin-off companies in developing regional entrepreneurial university ecosystems: The case of andalusia. *Technological Forecasting and Social Change*, 141, pp. 219-231.
- Galleli, B., Brito Teles, N., Ramos dos Santos, J., Freitas-Martins, M. ve Hourneaux Junior, F. (2020). Sustainability university rankings: A comparative analysis of UI green metric and the times higher education world university rankings. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 23(2), 404-425, <https://doi.org/10.1108/IJSHE-12-2020-0475>.
- Genç, F. N. (2009). Türk kamu yönetiminde stratejik plan. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1-8.
- Giovanelli, L., Rotondo, F. ve Ezza, A. (2021). Business models for integration of sustainability in universities: An explorative analysis of italian state universities. *Journal of Cleaner Production*, pp. 129-227.
- Global Reporting Initiative. (2023). Sürdürülebilirlik raporlaması. 30. Haziran 2024 tarihinde <https://www.globalreporting.org/languages/Turkish/Pages/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik-Raporlamas%C4%B1.aspx> adresinden erişildi
- Godemann, J., Bebbington, J., Herzig, C. ve Moon, J. (2014). Higher education and sustainable development: exploring possibilities for organisational change. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. 27(2), pp. 218-233.
- Grünig, R., ve Kühn, R. (2006). *The process of strategic planning*. Springer Berlin Heidelberg.
- Gülbahar, Y. ve Alper A. (2009). Öğretim teknolojileri alanında yapılan araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2): ss.93-111 .
- Güler A., Halıcıoğlu M. B. ve Taşgım S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma: Teorik Çerçeve – Pratik Öneriler, 7 Farklı Nitel Araştırma Yaklaşımı –*

- Kalite ve Etik Hususlar*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hacettepe Üniversitesi. (2024). Hacettepe Üniversitesi stratejik yönetim ve plan. 02 Temmuz 2024 tarihinde https://www.hacettepe.edu.tr/hakkinda/stratejik_plan adresinden erişildi.
- Hepkul, A. (2002). Bir sosyal bilim araştırma yöntemi olarak içerik analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-12.
- İMKB. (2023). Sürdürülebilirlikle ilgili özet bilgiler, İMKB istatistik müdürlüğü. 25 Mart 2024 tarihinde http://borsaistanbul.com/datum/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik_ozet_bilgiler.pdf adresinden erişildi.
- İlhan, C. E. (2020). *Kamu üniversitelerinde stratejik planların stratejik plan kılavuzuna uygunluğunun incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa
- İslamoğlu, A. H. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemleri*, İstanbul: BETA Yayıncılık
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *Kamu idareleri için stratejik plan kılavuzu*, 3. Sürüm, 15 Şubat 2024 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/VrllQ+KamuIdareleriIcinStratejikPlanlamaKilavuzu.pdf> adresinden erişildi.
- Kahraman Y. (2009). *Türkiye’de devlet üniversiteleri yöneticilerine göre stratejik planlamanın uygulanabilirliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- Kevser, M. (2007). *Stratejik plan ve KOBİ’lerdeki uygulamalar üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
- Kocaoğlu, M., Karaman, S., Sarıgül, M. M. ve Öztaş, N. (2020). Üniversitelerde stratejik planlama süreçlerinin karşılaştırmalı analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(39), 225-238.
- Lozano, R., Lukman, R., Lozano, F. J., Huisinigh, D. ve Lambrechts, W. (2013). Declarations for sustainability in higher education: becoming better leaders, through addressing the university system. *Journal of Cleaner Production*, 48, pp. 10-19.
- Muñoz-Suárez, M., Guadalajara, N. ve Osca, J. M. (2020). A comparative analysis between global university rankings and environmental sustainability of universities. *Sustainability*, 12(14), 5759, 1-9, <https://doi.org/10.3390/su12145759>.
- Murat, G. ve Bağdigen, M. (2008). *Kamu idarelerinde stratejik plan ve yönetim*, Ankara: Gazi Kitabevi
- Nickols, F. (2016). Strategy, strategic management, strategic planning and strategic thinking. *Management Journal*, 1 (1), 4-12.
- Özdem, G. (2011). Yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarında yer alan vizyon ve misyon ifadelerinin analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1869-1894.

- Özdemir, Z. ve Pamukçu, F. (2016). Kurumsal sürdürülebilir raporlama sisteminin Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksi kapsamındaki işletmelerde analizi. *Mali Çözüm Dergisi*, 26(134), 13-35.
- Öztop, S. (2007). *Stratejik plannın belediyelere uygulanması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Ramísio, P. J., Pinto, L. M. C., Gouveia, N., Costa, H. ve Arezes, D. (2019). Sustainability strategy in higher education institutions: Lessons Learned from A Nine-Year Case Study. *Journal of Cleaner Production*, 222, pp. 300-309.
- Salvioni, D. M., Franzoni, S. ve Cassano, R. (2017). Sustainability in the higher education system: an opportunity to improve quality and image, *Sustainability*, 9(6), 914, 1-27, <https://doi.org/10.3390/su9060914>.
- Selçuk, M. (2013). *Sürdürülebilir yapı kavramı, tarihi ve örnekleri, mesleki terminoloji 1 sunumu*. Yıldız Teknik Üniversitesi, inşaat fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü, 2013, İstanbul.
- Shan, Y.G., Zhang, J., Alam, M. ve Hancock, P. (2022). Does sustainability reporting promote university ranking? Australian and New Zealand evidence. *Meditari Accountancy Research*, Vol. 30 No. 6, pp. 1393-1418. <https://doi.org/10.1108/MEDAR-11-2020-1060>.
- SP. (2024). Kamuda Stratejik Yönetim, Devlet Üniversitelerinin yürürlükteki Stratejik Planları. 19 Ekim 2024 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/g/du/kurum/Devlet+Universiteleri>, adresinden erişildi.
- Suwartha, N. ve Sari, R. F. (2013). Evaluating UI greenmetric as a tool to support green universities development: assessment of the year 2011 ranking. *Journal of Cleaner Production*, 61, pp. 46-53.
- Şahin, F. (2014). *Türk Kamu yönetiminde stratejik plan: sekiz pilot kuruluşun 2003-2013 uygulamalarının analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tanç, G. Tanç, Ş., Çardak, A. D. ve Yağlı, İ. (2022). Türkiye'deki üniversitelerin sürdürülebilirlik çalışmalarının incelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi* (Yıl: 2022, Sayı:66, Sayfa:83-100) <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1063261>.
- Tavşancıl E. ve Aslan E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınları. İstanbul URAP (University Ranking by Academic Performance). (2023). *2023-2024 Türkiye genel sıralaması göstergeleri*. Retrieved from 05 Şubat 2024 tarihinde <https://newtr.urapcenter.org>. Adresinden erişildi.
- Usta, Ö. (2011). *İşletme finansı ve finansal yönetim*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uysal, Ş. (2023). İyi yönetim ilkeleri kapsamında Türkiye ombudsmanlık kararlarının içerik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 341-363. DOI: 10.31671/doujournal.1205287.
- Ünal, M. Ç. (2013). Kamu örgütleri ne kadar stratejik yönetilebilir? Strateji kavramı, stratejik planlama/yönetim, kamu sektöründe uyum ve ilişkiler. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:46, Sayı:2, Ankara.

- Üstün, K. (2019). *Devlet üniversitelerinde stratejik plan kapasitesini belirleyen faktörlerin rolü: Veri altyapısı ve katılımcılığın incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa
- Üzümcü, Ö. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemine Sahip Tezlerin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), s. 327- 340.
- Wright, T. S. (2002). Definitions and frameworks for environmental sustainability in higher education. *Higher Education Policy*, 15(2), pp. 105-120.
- Yıldırım A.ve Şimşek H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (7. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 29.12.2024

Kabul Tarihi: 12.03.2025

MEDIA AND SUSTAINABILITY DISCOURSES: AN ANALYSIS OF COP26 AND COP27

Medya ve Sürdürülebilirlik Söylemlerinin Analizi: COP26 ve COP27 Üzerine Bir İnceleme

Özden ÖZLÜ

Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, İngilizce Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
ozdenozlu@maltepe.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1890-4804

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the dynamic relationship between environmental conferences and the media, exploring how sustainability discourses are shaped and how they influence public perception. The research problem focuses on identifying the differences and similarities between the sustainability discourses presented in international environmental conference reports and the way these discourses are framed by the media. In this context, the study analyzes the reports of COP26 and COP27 conferences and the related media content. Crisis-oriented, solution-oriented, and policy-oriented frames are identified to assess the relationships between media narratives and conference reports in detail. The study employs content analysis as the research method, with framing analysis as the primary analytical approach. The findings indicate that while conference reports emphasize long-term cooperation and technical solutions, the media dramatizes crisis narratives and highlights economic opportunities. COP26 stands out with urgent calls for action to limit global warming to 1.5°C, whereas COP27 focuses on financial commitments. In conclusion, media narratives increase public awareness but may narrow sustainability goals. Associating solution- and policy-oriented narratives with tangible projects and economic opportunities has heightened public interest.

Keywords: Climate Change, Sustainability, Media Framing, Environmental Diplomacy, COP26 and COP27

Öz

Bu çalışmanın amacı, çevresel konferanslar ve medya arasındaki dinamik ilişkiyi inceleyerek sürdürülebilirlik söylemlerinin nasıl şekillendiğini araştırmaktır. Çalışmanın sorunsalı, uluslararası çevre konferanslarının raporlarında sunulan sürdürülebilirlik söylemleri ile medyanın bu söylemleri çerçeveleme biçimi arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri ortaya koymaktır. Bu kapsamda, COP26 ve COP27 konferans raporları ve bu konferanslara ilişkin medya içerikleri analiz edilmektedir. Çalışmada kriz, çözüm ve politika odaklı çerçeveler belirlenerek medya ile konferans raporları arasındaki ilişkiler ayrıntılı şekilde değerlendirilmektedir. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmış ve analiz sürecinde çerçeveleme yöntemi temel alınmıştır. Bulgular, konferansların uzun vadeli iş birliği ve teknik çözümler sunduğunu, medyanın ise kriz söylemlerini dramatize edip ekonomik fırsatlara odaklandığını göstermektedir. COP26 acil eylem çağrılarıyla dikkat çekerken, COP27 finansal taahhütlere vurgu yapmaktadır. Sonuç olarak, medya söylemlerinin kamuoyu farkındalığını artırdığı, ancak sürdürülebilirlik hedeflerini daraltabileceği belirlenmiştir. Çözüm ve politika odaklı söylemlerin projelerle ilişkilendirilmesi ise ilgiyi artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Sürdürülebilirlik, Medya Çerçeveleme, Çevre Diplomasisi, COP26 ve COP27

1. INTRODUCTION

Global environmental issues have necessitated the implementation of action plans at various levels, from individuals to nations. Problems such as climate change, biodiversity loss, and depletion of natural resources create significant impacts not only environmentally but also socially and economically. Addressing these challenges requires strategies based on international cooperation while ensuring active participation from societies in these processes. At this point, environmental conferences and the media play a fundamental role in raising awareness and promoting the understanding of critical concepts like sustainability. The media is not only a tool for disseminating information but also a powerful means of mobilizing public opinion.

Environmental conferences serve as platforms where international actors gather to exchange ideas and formulate concrete policies to achieve sustainable development goals (UNFCCC, 2021). These conferences typically highlight concepts such as “net-zero carbon targets”, “climate justice” and “renewable energy transition”. However, the implementation of these goals and their adoption by broader audiences largely depend on how these discourses are communicated through the media. Environmental conference outputs are often presented as technical reports, agreements, and declarations. Yet, the public's comprehension and acceptance of these documents rely heavily on the media's ability to simplify and effectively convey this information. Thus, the media should be regarded not only as a communication tool but also as a partner in environmental diplomacy. In recent years, sustainability communication has gained increasing attention in academic studies, particularly in communication sciences. A bibliometric analysis of sustainability-related studies highlights how media and communication research contribute to this field (Dondurucu & Çetinkaya, 2023).

The media plays a crucial role in presenting proposed solutions and diplomatic discussions raised at environmental conferences to the public, ensuring that these events gain wider recognition (Boykoff, 2012). However, the media may adopt different approaches when framing these discourses, such as crisis-oriented, solution-oriented, or policy-oriented strategies. For example, some media outlets emphasize environmental issues through a crisis lens to evoke a sense of urgency, while others adopt a solution-oriented approach by highlighting technological innovations and policy

commitments. Framing strategies directly influence public attitudes towards environmental issues and responses to these challenges. Framing theory has been widely used to analyze how media narratives shape public opinion and social movements (Güran & Özarslan, 2015). For instance, crisis framing can trigger calls for immediate action, whereas solution framing may encourage individuals or institutions to develop long-term strategic plans. Previous research has shown that crisis-oriented framing is frequently used in media coverage of climate change, often amplifying urgency at the expense of long-term solutions (Hajer & Versteeg, 2005). Additionally, studies suggest that media representation of sustainability issues can shape public engagement and policy priorities (Leipold et al., 2019).

This article aims to examine the dynamic relationship between the media and environmental conferences. It investigates how sustainability discourse is shaped in environmental conference reports and how this discourse is reflected in media content. The study focuses on understanding the framing strategies used in media content and how these strategies relate to environmental diplomacy through discourse analysis. Discourse analysis enables the exploration of underlying power dynamics and ideological structures embedded in language used in texts and visuals. By employing a qualitative approach, this study systematically compares the official conference reports of COP26 and COP27 with media narratives from BBC, The Guardian, and T24. These sources were selected due to their extensive coverage of climate issues and their influence on international and regional discourse. Additionally, the media articles analyzed in this study were selected within a specific time frame—one month before and one month after each conference—to capture the evolution of narratives during the pre-conference, event, and post-conference phases. Additionally, reports such as SEFiA's (2023) assessment of COP27 outcomes provide insights into how sustainability policies are being implemented at the national level, further emphasizing the role of media discourse in shaping environmental diplomacy. In this context, the study seeks to answer the following key questions:

1. How is the concept of sustainability framed in environmental conference reports?
2. From what perspectives does the media frame the discourses presented in these conferences?
3. What are the differences or similarities between media discourses and conference discourses?

The primary aim of this study is to gain an in-depth understanding of the relationship between media and environmental diplomacy and to reveal its contributions to sustainability goals. In this context, the study is expected to contribute both to academic literature and to provide practical recommendations for policymakers. Environmental discourses and how the media frames these discourses are factors that directly influence public perception and diplomatic processes. This research builds upon existing studies on environmental discourse, sustainability communication, and media framing theory to provide a structured analysis of how global climate discussions are shaped and disseminated. Within this scope, studies on environmental discourse and sustainability, media framing theory, and the significance of environmental conferences are examined.

2. ENVIRONMENTAL DISCOURSE AND SUSTAINABILITY

Sustainability is a concept widely discussed in the literature, addressing environmental, social, and economic dimensions. It was first defined in the 1987 Brundtland Report¹ as "meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs." This definition provides a comprehensive framework aimed at balancing environmental protection with economic development. The discourse on sustainability is regarded as an overarching concept that encompasses not only environmental protection goals but also social justice and economic development (Rydin, 1999).

Recent studies emphasize that sustainability must be understood as a dynamic and evolving concept shaped by ongoing social, economic, and technological transformations (Leach et al., 2010). This perspective highlights the need for adaptive strategies to address contemporary challenges such as climate resilience, resource management, and energy transitions (Rockström et al., 2009). Building upon these perspectives, discussions on climate justice have emphasized the need to address historical injustices and uneven resource distribution, prioritizing vulnerable communities in adaptation and mitigation strategies (Schlosberg, 2013).

Climate justice advocates argue that sustainability policies must address historical injustices and uneven resource distribution, prioritizing vulnerable communities in adaptation and mitigation strategies. This situation highlights that environmental issues are not only linked to

¹ The 1987 Brundtland Report was retrieved on December 22, 2024 from <https://digitallibrary.un.org/record/139811>

ecosystems but also to human rights, income distribution, and social equality.

The role of innovative technologies and the green economy in achieving global sustainability goals is also frequently debated. Furthermore, investments in renewable energy sources play a significant role in sustainable development strategies (Feindt & Oels, 2005). In addressing both environmental and social inequalities, renewable energy investments are framed as inclusive solutions that promote sustainability across diverse regions (Rogelj et al., 2018). In particular, renewable energy solutions, such as wind and solar power, are framed as critical tools for reducing carbon emissions and supporting sustainable growth.

Environmental discourse provides a perspective on how sustainability is discussed in different contexts, playing a key role in shaping societal perceptions and policy implementations of this concept. Within the framework of discourse analysis, sustainability is typically addressed through two main narratives: crisis-oriented discourse and solution-oriented discourse. While crisis-oriented discourse emphasizes the urgency of environmental degradation and climate change, solution-oriented discourse highlights that these challenges can be overcome through innovative technologies, international cooperation, and individual actions (Leipold et al., 2019; Dryzek, 2022).

These governance frameworks reinforce the integration of sustainability goals into institutional decision-making processes, building on the earlier emphasis on equity and resilience. Policy-oriented approaches also stress the importance of integrating sustainability goals into governance frameworks and international agreements, reinforcing commitments to long-term environmental planning (Meadowcroft, 2007).

Moreover, the framing strategies employed by the media and policymakers significantly influence how sustainability discourse is perceived and debated by the public. In this context, media narratives serve as powerful tools for raising environmental awareness at local and national levels and for shaping sustainability discussions (Nambiar, 2014; Mühlhäusler & Peace, 2006).

Additionally, discourse analysis provides deeper insights into how environmental discourses are shaped and implemented within policymaking processes (Haque, 2000). These diverse approaches impact both the outcomes of environmental conferences and the ways in which the media presents these outcomes to the public.

3. MEDIA FRAMING THEORY

Media Framing Theory focuses on how the media presents an event or issue and analyzes the effects of this presentation on society. Entman (1993) defines framing as "the process of selecting and highlighting certain aspects of an event or issue to shape how audiences interpret it." Framing strategies provide a strong theoretical foundation for understanding the role of the media in shaping public perceptions. In the context of environmental issues, these strategies can be employed in various ways to emphasize either the urgency of environmental problems or potential solutions. In the literature, it is observed that environmental issues are generally addressed in the media through the following frames:

a) Crisis Frame: The negative impacts of environmental disasters and climate change. For instance, the crisis frame is frequently used in the media to cover topics such as natural disasters and climate crises (Hajer & Versteeg, 2005).

b) Solution Frame: Innovative technologies and sustainable development strategies. The solution frame often includes positive messages about how environmental issues can be addressed by individuals and governments (Feindt & Oels, 2005).

c) Policy Frame: International agreements and government policies. Policy framing influences how the outcomes of major environmental summits, such as Conference of Parties (COP) 26, are perceived by the public (Leipold et al., 2019).

These framing categories provide a powerful analytical tool for understanding how the outcomes of environmental conferences are communicated. Studies clearly highlight the role of framing in conveying environmental discourses through the media. While the media often employs the crisis frame to create a sense of urgency among audiences, the solution frame can promote a more long-term perspective on sustainability goals. Nambiar (2014) demonstrates that environmental issues in the Indian press are typically addressed through crisis-oriented frames and frames that promote economic growth, showing how media discourse shapes sustainability debates around these two themes.

Framing strategies not only shape public perception but also help policymakers set their priorities. According to Feindt & Oels (2005), policy framing serves as a powerful driver for environmental sustainability. Shaping environmental media discourses through these strategies is a critical

tool for fostering environmental awareness at both local and global levels. In summary, media narratives can encourage collective action to achieve sustainability goals and mobilize public opinion in favor of policy changes.

4. THE IMPORTANCE OF ENVIRONMENTAL CONFERENCES

Environmental conferences play a critical role in shaping sustainability goals. These conferences provide a platform to strengthen international cooperation and develop concrete action plans. Summits like COP aim to raise both political and societal awareness in the fight against climate change. COP21 (UNFCCC, 2015) resulted in the signing of the Paris Agreement, introducing binding targets for reducing carbon emissions globally. Similarly, COP26 (UNFCCC, 2021), held in Glasgow, focused on topics such as energy transition and financial support. Such conferences bring together countries' commitments to addressing climate change while informing the public in line with sustainable development goals. Meetings held under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) are also of vital importance for environmental diplomacy. COP28 (UNFCCC, 2023) was regarded as a significant milestone for discussing a global agreement on the phased reduction of fossil fuels.

In the literature, studies on how such conferences are portrayed by the media provide an important resource for understanding the media's influence on environmental diplomacy. Various academic studies also highlight how these conferences are reflected in the media. The study titled "The Representation of the Climate Crisis in the Media: A Bibliographic Analysis of Academic Trends and Studies" examines how the climate crisis is framed by the media in Turkey (Çoban Keneş, 2024). Similarly, the study "A Bibliometric Analysis of Greenwashing" provides significant insights into greenwashing and media manipulations (Özbingöl & Acar Uğurlu, 2024). Additionally, the study titled "A Content Analysis of Climate Journalism in Turkey" reveals that drought news is framed differently in mainstream and environmental media (Cengiz, 2023). These studies stand out as important resources for analyzing the relationship between media discourses and environmental diplomacy.

This study examines how sustainability discourses in the reports of environmental conferences are shaped and how these discourses are reflected in media content. The research focuses on the outcomes of major international conferences such as COP21 and COP26, as well as the media narratives surrounding these outcomes. Using discourse analysis, the

framing strategies employed in media content are evaluated, and their connections to environmental diplomacy are analyzed in depth. In this way, the study aims to develop a more comprehensive understanding of the dynamic interaction between the media and environmental conferences.

5. METHODOLOGY

This research investigates how sustainability discourses in environmental conference reports are reflected and interpreted in media content, focusing on thematic patterns and framing strategies. A qualitative approach is employed, utilizing discourse analysis to examine linguistic structures and framing strategies within selected reports and media sources. This section outlines the research design, data sources, data collection, data analysis, and limitations, providing a structured framework for analysis.

5.1. Research Design

This study applies discourse analysis to investigate sustainability discourses in COP26 and COP27 reports and their media representations. Discourse analysis identifies linguistic patterns and social contexts, making it well-suited for examining sustainability discourses in this study. By integrating theoretical and practical approaches, the research investigates how thematic patterns shape public perceptions and influence environmental diplomacy.

5.2. Sample and Data Collection

The sample comprises environmental conference reports and media content to ensure a diverse perspective. Reports have been sourced from the official COP26 and COP27 websites under the UNFCCC framework, while media content was selected from BBC, The Guardian, and T24 to capture regional and international viewpoints. The selection of these media outlets is based on their influence and reach; BBC and The Guardian were chosen as internationally recognized news organizations that extensively cover climate-related issues, while T24 was included to provide a regional perspective, particularly focusing on Türkiye's position in COP conferences. The media content analyzed in this study covers the period from one month before to one month after each conference (October–December 2021 for COP26 and October–December 2022 for COP27). This timeframe was chosen to examine how media narratives evolved before, during, and after the conferences, ensuring the inclusion of discussions on expectations, key decisions, and post-conference reflections. Data selection has been guided by predefined keywords such as "climate change," "sustainability," and

"environmental diplomacy." The study prioritizes depth by focusing on two conference reports and their related media coverage.

5.3. Data Analysis Process

The data analysis proceeds in two stages to ensure systematic examination:

1) Coding: Adopting Braun & Clarke's (2006) approach, data were coded to identify themes within crisis-oriented, solution-oriented, and policy-oriented frameworks. Sustainability discourses in reports and media content were categorized into thematic classes.

2) Thematic Analysis: Following Fereday & Muir-Cochrane's (2006) framework, themes identified during coding were analyzed to interpret the relationship between sustainability discourses and media representations. Table 1 illustrates the thematic patterns emerging from this process.

5.4. Limitations

This study limits its analysis to COP26 and COP27 reports and media content from BBC, The Guardian, and T24. While this focused sample allows for in-depth analysis, it may limit generalizability to broader contexts. Efforts to incorporate diverse media sources and perspectives enhance the validity of findings. The comparative analysis of sustainability discourses in conference reports and media provides insights into the dynamic interaction between media narratives and environmental diplomacy.

6. FINDINGS

This section analyzes sustainability discourses in COP26 and COP27 reports and their reflections in media content. Using thematic analysis, the findings are categorized into crisis-oriented, solution-oriented, and policy-oriented frameworks, as shown in Table 1. These categories were determined based on prior literature on media framing and sustainability discourses, ensuring a structured examination of the data. The study systematically compares conference reports and media narratives to identify overlaps, divergences, and dominant framing strategies. The selected media sources (BBC, The Guardian, and T24) were analyzed using a qualitative content analysis method, and the framing of sustainability discourse was assessed through thematic coding. The media narratives were examined to assess their alignment with conference themes and to identify divergences in framing approaches. Media sources such as The Guardian emphasizes

COP26's crisis narratives, highlighting insufficient commitments and the urgency of action (Harvey et al., 2021). Another article on COP27 draws attention to the challenges faced by developing countries in accessing climate finance (Brown, 2023). Similarly, BBC underscored COP27's financial challenges and their impact on vulnerable nations (Fisher, 2022). T24 focused on Turkey's contributions, emphasizing adaptation strategies and financing gaps (T24, 2022).

The findings illustrate how media narratives amplified and reshaped conference discourses, balancing urgency, optimism, and critique. These patterns, categorized in Table 1, highlight thematic connections between media content and conference reports, emphasizing differences in tone and focus across crisis, solution, and policy-oriented frameworks.

Table 1. Crisis, Solution, and Policy Themes in COP Conferences

Discourse Type	COP26 (Key Discourses)	COP27 (Key Discourses)	Media Content (Examples)
Crisis-Oriented	"Urgent action is needed to limit global warming to 1.5°C"	"Rising sea levels threaten island nations"	The Guardian (Harvey et al., 2021): "COP26 fails to deliver concrete commitments on emissions reductions." BBC Türkçe (Fisher, 2022): "Slow progress at COP27 accelerates a disaster affecting millions." T24 (2022): "Developing nations push for climate funding amid rising sea levels."
Solution-Oriented	"The transition to green energy is an opportunity for economic growth"	"Nature-based solutions can reduce carbon emissions"	BBC (Fisher, 2022): "Green energy transitions fuel hopes for economic recovery and innovation." The Guardian (Harvey, 2022): "Nature-based solutions can offer climate resilience." T24 (2021): "Green energy policies bring economic benefits to developing countries."
Policy-Oriented	"Collaboration is essential in line with the Paris Agreement commitments"	"Climate finance should be increased for developing countries"	The Guardian (Harvey, 2022): "Countries must increase climate funding to meet Paris goals."

BBC (Fisher, 2022):
 "COP27 agreements fall
 short of financial
 expectations for developing
 nations."
 T24 (2021): "Developing
 countries stress the need for
 climate equity in financing
 agreements."

Source: Based on COP26 (UNFCCC, 2021) and COP27 (UNFCCC, 2022) official conference reports, and media analysis from BBC (Fisher, 2022), The Guardian (2023), and T24 (2021; 2022).

Crisis-Oriented Discourses in COP26

The COP26 report heavily emphasized the urgency of climate change, utilizing crisis-oriented discourses. Statements such as "Urgent action is needed to limit global warming to 1.5°C" were among the key focal points of the report. It particularly highlighted the responsibilities of developed countries in reducing carbon emissions and warned of irreversible damage if these responsibilities were not met. Furthermore, the report framed climate change as a crisis that "threatens the future of younger generations," underscoring the need for collective social responsibility. Media narratives echoed these crisis themes, as discussed further in Table 1 and the section on Crisis-Oriented Discourses in Media Content.

Crisis-Oriented Discourses in COP27

The COP27 report framed its crisis-oriented discourse primarily through the vulnerabilities of developing nations. Statements such as "Rising sea levels pose an existential threat to island nations" highlighted the specific dangers faced by vulnerable regions. Issues like food insecurity and water scarcity were also emphasized as central elements of the crisis narrative in COP27. The crisis-oriented discourse highlighted in COP27 was similarly reflected in media narratives, which emphasized delays in financial commitments and their impact, as detailed in Table 1 and the media content analysis section.

Crisis-Oriented Discourses in Media Content

Media content analyzed from BBC (Fisher, 2022), The Guardian (Harvey et al., 2021), and T24 (2021; 2022) reflects and amplifies the crisis-oriented discourses found in COP26 and COP27. Headlines and narratives often adopt a dramatic and urgent tone, emphasizing the immediate threats posed by climate change while critiquing the pace of policy implementation

and financial commitments. For example, The Guardian (Harvey et al., 2021) framed COP26 as a potential failure with headlines such as "COP26 fails to deliver concrete commitments on emissions reductions", underscoring the gap between promises and actions. Similarly, BBC (Fisher, 2022) highlighted the urgency of climate financing delays during COP27 with articles like "Slow progress at COP27 accelerates a disaster affecting millions". T24 (2022) focused on the vulnerabilities of developing nations, publishing reports such as "Developing nations push for climate funding amid rising sea levels". As highlighted in Table 1, these examples demonstrate how media narratives reinforce crisis-oriented frames by emphasizing financial shortcomings, slow negotiations, and the disproportionate impact of climate change on vulnerable populations. The dramatic language used in these reports mirrors the urgency presented in the COP conference documents, amplifying public concern while also questioning the effectiveness of proposed solutions.

As shown in Table 1, COP26's solution-oriented discourse framed green energy transitions as both an economic and environmental opportunity. It called for scaling up investments in sustainable technologies and fostering global partnerships. Both COP26 and COP27 emphasized the urgency of climate action through crisis-oriented discourses. However, COP26 focused on emission reductions and accountability, while COP27 broadened this scope by addressing the vulnerabilities of developing nations and stressing financial commitments.

Solution-Oriented Discourses in COP26

The COP26 report emphasized solution-oriented discourses by focusing on renewable energy, green finance, and carbon markets. Statements such as "The transition to green energy is an opportunity for both economic growth and sustainability" highlighted its optimistic tone. Green technology investments and international cooperation were presented as critical strategies for achieving carbon neutrality. Media narratives echoed these solution-oriented themes, emphasizing economic opportunities and technological advancements, as detailed in Table 1 and the media content analysis section.

Solution-Oriented Discourses in COP27

The COP27 report highlighted nature-based solutions and the expansion of climate finance to enhance adaptation efforts. Statements like "Climate finance is essential to strengthen the adaptive capacity of developing nations" demonstrated its practical focus. It also emphasized

innovative agricultural techniques and technologies to improve energy efficiency. Media narratives reinforced these themes, linking solutions to economic development and food security, as detailed in Table 1 and analyzed further in the media content section.

Solution-Oriented Discourses in Media Content

Media content analyzed from BBC (Fisher, 2022), The Guardian (Harvey, 2022), and T24 (2021; 2022) supported solution-oriented discourses, focusing on economic growth and technological advancements. Media examples highlighted in Table 1 illustrate how narratives emphasized economic opportunities and technological advancements. For instance, BBC (Fisher, 2022) stated, "Green energy transitions fuel hopes for economic recovery and innovation," while The Guardian (Harvey, 2022) noted, "Nature-based solutions can offer climate resilience." Similarly, T24 (2021) reported, "Green energy policies bring economic benefits to developing countries." As highlighted in Table 1, media narratives presented solutions as both realistic and economically beneficial, but also questioned their feasibility, emphasizing gaps in implementation strategies.

Both COP26 and COP27 emphasized green energy and innovative solutions as central strategies for sustainability. Renewable energy projects and nature-based solutions emerged as key themes in both reports and media narratives. While the COP reports framed solutions within political and international cooperation frameworks, media narratives often highlighted economic returns and localized success stories, reflecting a more practical and immediate approach to sustainability challenges. As detailed in Table 1, COP reports emphasized policy-level commitments and international cooperation, while media content analyzed from BBC (Fisher, 2022), The Guardian (2023), and T24 (2022) framed solutions through economic opportunities and technological advancements. Media narratives often focused on tangible projects and regional success stories, illustrating practical applications of sustainability strategies but occasionally critiquing the lack of concrete implementation plans.

Policy-Oriented Discourses in COP26

The COP26 report emphasized the necessity of strong political commitments to achieve the goals of the Paris Agreement and foster international cooperation. Statements such as "Establishing standards for effective global carbon markets is essential" underscored the conference's focus on policy-oriented approaches. The report also highlighted the need for developed countries to contribute to climate finance and discussed the

challenges surrounding its implementation. As shown in Table 1, COP26's policy-oriented narratives prioritized governance frameworks and international agreements as key strategies for addressing climate challenges. Further analysis of media content demonstrates both support and criticism of these themes, which is explored in the media content section.

Policy-Oriented Discourses in COP27

The COP27 report highlighted strengthening climate finance and enhancing the adaptive capacities of developing nations as key policy priorities. Statements like "Mechanisms must be developed to support the transition to a green economy" underscored the report's focus on implementing policy-driven solutions. Additionally, the emphasis on climate justice played a prominent role, promoting equitable solutions for vulnerable communities. As highlighted in Table 1, COP27's policy-oriented themes stressed financial mechanisms and equitable solutions. Media content reflected these themes with both optimism and skepticism, as analyzed further in the media content section.

Policy-Oriented Discourses in Media Content

Media content analyzed from BBC (Fisher, 2022), The Guardian (2023), and T24 (2022) supported policy-oriented discourses by emphasizing international cooperation, funding mechanisms, and governance frameworks. For instance, BBC (Fisher, 2022) highlighted the need to establish global standards for carbon markets to achieve climate goals. Similarly, The Guardian (2023) emphasized the importance of delivering on climate finance promises to ensure fairness, particularly for vulnerable communities. T24 (2022) focused on the role of mechanisms proposed at COP27 to strengthen climate adaptation and resilience. As detailed in Table 1, these narratives reinforced policy goals but also raised concerns about their implementation, balancing optimism with skepticism.

Both COP26 and COP27 emphasized the importance of international cooperation and the development of financial mechanisms as core elements of policy-oriented discourses. Key themes included commitments to the Paris Agreement, increasing climate finance, and supporting vulnerable communities through equitable policies. While COP26 prioritized governance frameworks and carbon market regulations, COP27 placed greater emphasis on financing adaptation and promoting climate justice. The differences in framing were also reflected in media narratives. COP26's policy-oriented themes were often criticized for lacking concrete implementation plans, whereas COP27 was received more positively for

advancing climate finance mechanisms. However, media narratives continued to highlight gaps between promises and actions, raising questions about the feasibility of translating policy commitments into measurable outcomes.

7. CONCLUSION AND DISCUSSION

This study examines how sustainability discourses in COP26 and COP27 environmental conference reports are reflected in media content and shaped through crisis, solution, and policy-oriented frameworks. By comparing media narratives with conference reports, this study highlights the role of framing strategies in shaping public perceptions and influencing policy discussions. The findings highlight a dynamic relationship between media narratives and environmental conferences, demonstrating that media not only disseminates conference messages to broader audiences but also influences environmental diplomacy through its framing strategies.

Crisis-oriented discourses in both COP26 and COP27 emphasize the urgency of climate change and the need for immediate action. Media coverage amplifies these messages with dramatic and critical tones, raising public awareness while simultaneously exerting pressure on the credibility of the conferences. Reports focusing on financial shortfalls in COP27 spur increased scrutiny of the political commitments made by developed nations. Solution-oriented discourses in COP reports take a more technical and policy-centered approach, emphasizing innovations in green technologies, carbon markets, and international cooperation. Media coverage often frames these solutions in terms of economic opportunities and local success stories. While this approach makes sustainability concepts more relatable and actionable for the public, it sometimes fails to capture the broader and long-term goals outlined in the conference reports. Policy-oriented discourses in both conferences underscore the importance of international cooperation and financial mechanisms to address climate challenges. Media narratives surrounding COP27, in particular, highlight positive developments in climate finance, though concerns remain about the feasibility and implementation of these commitments. By analyzing media coverage of COP conferences, this study highlights how framing strategies shape public engagement with climate policies, offering insights for policymakers and environmental organizations. Discussions regarding the Paris Agreement and its enforcement through media coverage further shape public perceptions of the conferences and their outcomes. The media's emphasis on crisis-oriented discourses effectively conveys the urgency of climate action to wider audiences. However, this framing may also contribute to skepticism about

international cooperation efforts and the credibility of political commitments. Solution-oriented narratives, made more accessible through media coverage, boost public interest in green technologies and renewable energy projects. Yet, the focus on economic returns sometimes narrows the scope of sustainability objectives presented in the conference reports. Similarly, policy-oriented discourses highlight strong connections between the media and environmental conferences in addressing international cooperation and climate finance.

This study contributes to the understanding of the interaction between media and environmental conferences. It underscores the strategic role of media in shaping public perceptions of sustainability discourses and influencing the implementation of environmental policies. Future studies could expand on this framework by incorporating a wider range of media sources and conducting longitudinal analyses to assess shifts in sustainability narratives over time. Building on this perspective, this study examines how sustainability discourses in COP26 and COP27 environmental conference reports are reflected in media content and shaped through crisis, solution, and policy-oriented frameworks. By comparing media narratives with conference reports, it highlights the role of framing strategies in shaping public perceptions and influencing policy discussions. The findings reveal a dynamic relationship between media narratives and environmental conferences, demonstrating that media not only disseminates conference messages to broader audiences but also influences environmental diplomacy through its framing strategies.

8. SUMMARY

This study investigates the relationship between environmental conferences and media narratives, focusing on how sustainability discourses are shaped, framed, and communicated. By analyzing COP26 and COP27 reports and their corresponding media coverage, the research examines how crisis-oriented, solution-oriented, and policy-oriented frameworks influence public understanding and policy debates. It highlights the media's role as both a disseminator of information and a critical player in shaping environmental diplomacy and sustainability agendas.

The findings reveal that crisis-oriented discourses in COP reports emphasized the urgency of climate action. COP26 stressed emission reduction targets, warning of irreversible damage if immediate action was not taken. COP27, in contrast, focused on the vulnerabilities of developing nations, highlighting issues such as rising sea levels and resource scarcity.

Media coverage mirrored these narratives but often employed more dramatic and skeptical tones, intensifying public awareness while questioning the feasibility of proposed solutions. Headlines frequently emphasized gaps between commitments and actions, further fueling debates about accountability. Solution-oriented discourses in COP26 promoted renewable energy, green finance, and carbon markets as opportunities for sustainable development. Meanwhile, COP27 prioritized nature-based solutions and scalable technologies to support adaptation, particularly in vulnerable regions. Media narratives echoed these themes, presenting solutions as economically beneficial and technologically feasible. However, the focus on economic opportunities occasionally overshadowed the long-term goals of sustainability. Media also highlighted practical examples, such as renewable energy investments, to make solutions more relatable, although some outlets criticized the lack of concrete implementation strategies. Policy-oriented discourses in both conferences emphasized international cooperation, regulatory frameworks, and climate finance mechanisms. COP26 stressed the Paris Agreement and carbon market regulations, while COP27 shifted attention to financial mechanisms aimed at strengthening adaptation capacities in developing countries. Media narratives reflected both optimism and skepticism celebrating commitments to climate finance while questioning their practical implementation. Reports often critiqued delays in funding and implementation, further emphasizing the gap between promises and actions.

Overall, the research underscores that media plays a pivotal role in translating complex policy discussions into accessible narratives. It amplifies key messages from COP reports but adapts them to fit public interests, focusing on economic returns and short-term gains. While this approach boosts public engagement, it may also limit broader discussions about long-term sustainability goals and international cooperation. This study highlights the dynamic relationship between media and environmental diplomacy, demonstrating that media coverage can shape perceptions, build awareness, and influence policymaking processes. It offers insights into how media framing strategies impact sustainability discourses and raises important questions about the role of communication in advancing global climate objectives. Future research could expand by analyzing media framing across different platforms and geographic contexts to assess variations in public responses. Additionally, exploring how these narratives influence policy implementation and international cooperation could further enhance understanding. Developing strategies to improve collaboration between

media and policymakers may strengthen sustainability communication and promote more effective responses to environmental challenges.

9. REFERENCES

- Boykoff, M. T. (2012). *Who speaks for the climate?* E-book, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511978586>
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brown, P. (2023). How lobbying has stalled climate action. *The Guardian*. <https://chatgpt.com/g/g-L2HknCZTC-scholar-ai/c/6763fe11-3314-8007-8f26-84a0cbb6eee7>
- Cengiz, Ö. (2023). Türkiye’de iklim haberciliği: Kuraklık haberleri üzerine bir içerik analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (62), 113-132. <https://doi.org/10.47998/ikad.1252254>
- Çoban Keneş, H. (2024). İklim krizinin medyada ele alınışı: akademik eğilimlerin ve çalışmaların bibliyografik analizi. *Kültür ve İletişim*, 27(54), 221-257. <https://doi.org/10.18691/kulturveiletisim.1522634>
- Dondurucu, Z. B., ve Çetinkaya, A. (2024). İletişim bilimleri alanındaki sürdürülebilirlik konulu akademik çalışmalara yönelik bibliyometrik bir analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(45), 27-56. <https://doi.org/10.31123/akil.1490172>
- Dryzek, J. S. (2022). *The politics of the Earth: Environmental discourses*. Oxford University Press.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Feindt, P. H., ve Oels, A. (2005). Does discourse matter? Discourse analysis in environmental policy making. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 7(3), 161–173. <https://doi.org/10.1080/15239080500339638>
- Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: a hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80-92. <https://doi.org/10.1177/160940690600500107>
- Fisher, J. (2022). Yenilenebilir enerjiye hemen yönelmek dünyaya trilyonlarca dolar kazandırır. *BBC News Türkçe*. Retrieved December 21, 2024 from <https://www.bbc.com/turkce/articles/c88p4y55n82o>
- Güran, M., & Özarslan, H. (2015). Çerçeveleme teorisi ve toplumsal hareketler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(1). <https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000080211>
- Hajer, M., ve Versteeg, W. (2005). A decade of discourse analysis of environmental politics: Achievements, challenges, perspectives. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 7(3), 175–184. <https://doi.org/10.1080/15239080500339646>

- Haque, M. S. (2000). Environmental discourse and sustainable development: linkages and limitations. *Ethics and the Environment* 5(1), 3-21. [https://doi.org/10.1016/S1085-6633\(99\)00034-0](https://doi.org/10.1016/S1085-6633(99)00034-0)
- Harvey, F. (2022). What is Cop27 and why does it matter? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2022/nov/07/what-is-cop27-and-why-does-it-matter>
- Harvey, F., Carrington, D., ve Brooks, L. (2021). Cop26 ends in climate agreement despite India watering down coal resolution. *The Guardian*. <https://bit.ly/3DuGyYK>
- Leach, M., Scoones, I., ve Stirling, A. (2010). *Dynamic sustainabilities: Technology, environment, social justice*. Taylor & Francis, pp. 16-35.
- Leipold, S., Feindt, P. H., Winkel, G., ve Keller, R. (2019). Discourse analysis of environmental policy revisited: traditions, trends, perspectives. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 21(5), 445-463. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2019.1660462>
- Meadowcroft, J. (2007). Who is in charge here? Governance for sustainable development in a complex world. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 9(3-4), 299-314. <https://doi.org/10.1080/15239080701631544>
- Mühlhäusler, P., ve Peace, A. (2006). Environmental discourses. *Annual Review of Anthropology*, 35, 457-479. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.35.081705.123203>
- Nambiar, P. (2014). Framing sustainability: A case study analysis of the environment and sustainability discourse in the Indian English language press. *Global Media and Communication*, 10(1), 93-110. <https://doi.org/10.1177/1742766513513194>
- Özbingöl, A., ve Acar Uğurlu, Y. (2024). Yeşil aklamanın bibliyometrik analizi: 2000-2024 Dönemi için Türkiye'deki ulusal eğilimler. *The Journal of Accounting and Finance* (103), 21-50. <https://doi.org/10.25095/mufad.1459854>
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E., Lenton, T. M., Scheffer, M., Folke, C., Schellnhuber, H. J., Nykvist, B., de Wit, C. A., Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, P. K., Costanza, R., Svedin, U., ... Foley, J. (2009). *Planetary boundaries: Exploring the safe operating space for humanity*. *Ecology and Society*, 14(2). https://researchers.mq.edu.au/en/publications/planetary-boundaries-exploring-the-safe-operating-space-for-humanity?utm_source=chatgpt.com
- Rogelj, J., Shindell, D., Jiang, K., Fifita, S., Forster, P., Ginzburg, V., Handa, C., Kheshti, H., Kobayashi, S., Kriegler, E., Mundaca, L., Séférian, R., ve Vilariño, M. V. (2018). Mitigation pathways compatible with 1.5°C in the context of sustainable development. In: *Global warming of 1.5°C*. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, pp. 93-174, <https://doi.org/10.1017/9781009157940.004>
- Rydin, Y. (1999). Can we talk ourselves into sustainability? The role of discourse in the environmental policy process. *Environmental Values*, 8(4), 467-484.

- <https://doi.org/10.3197/096327199129341923>
- Schlosberg, D. (2013). Theorising environmental justice: the expanding sphere of a discourse. *Environmental Politics*, 22(1), 37–55. <https://doi.org/10.1080/09644016.2013.755387>
- SEFİA (2022). COP 27 Çıktıları ve Türkiye'nin konumu. Retrieved March 3, 2025 from <https://sefia.org/blog/cop-27-ciktilari-ve-turkiyenin-konumu/>
- T24. (2021). Cop26 Türkiye Koalisyonu: İklimi değil, sistemi değiştirmek için halkların öz gücüne güveniyoruz; gezegenimizin ortak geleceğine inanıyoruz. Retrieved December 20, 2024 from <https://bit.ly/3P95bN7>
- T24. (2022). COP27'de yarın 'Türkiye'nin ulusal katkı beyanı' açıklanacak. Retrieved December 20, 2024 from <https://bit.ly/41Nzkcs>
- The Guardian. (2023). COP27. Retrieved December 22, 2024 from <https://www.theguardian.com/environment/cop27>
- UNFCCC (2015). *The Paris agreement*. Retrieved December 19, 2024 from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf
- UNFCCC (2021). *The Glasgow climate pact*. Retrieved December 19, 2024 from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2021_10_add1_adv.pdf
- UNFCCC (2022). *Sharm el-Sheikh Implementation Plan*. Retrieved December 19, 2024 from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop27_auv_2_cover%20decision.pdf
- UNFCCC (2023). *UN Climate change conference, United Arab Emirates*. Retrieved December 22, 2024 from <https://bit.ly/3ZTV4AG>

Conflict of Interest Statement: The author declares that there are no financial relationships with any individuals or organizations that could be perceived as a potential conflict of interest related to this study.

Financial Support and Acknowledgments: No financial support or assistance from any institution or organization was received for this study.

Contribution: One author article.

Gönderim Tarihi: 17.12.2024

Kabul Tarihi: 02.05.2025

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME VE TÜRK CEZA KANUNU ÇERÇEVESİNDE ÇOCUĞUN DİJİTAL SÖMÜRÜSÜ

The United Nations Convention on the Rights of the Child and Digital
Exploitation of the Child within the Framework of the Turkish Penal Code

Siğnem BAĞCI

Bil. Uzm.; MEB

bagcisignem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9696-3930

Mehmet BOZTEPE

Dr.; İçişleri Bakanlığı

mboztepe@msn.com

ORCID ID: 0000-0002-9739-993X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz:

Dijital dünya, günümüzde milyonlarca insanın günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çevrimiçi aktivitelerin, iletişimi kolaylaştırma, güncel olaylar hakkında hızlı bilgi akışını sağlama, toplumsal bir bilinç yaratabilme, bireylerin farklı kültürlerden gelen bilgilere ve deneyimlere kolayca erişebilmesi gibi imkanlar sağlayarak topluma faydalı etkileri göz önüne alınsa da, özellikle çocuklar üzerinde olumsuz etkileri göz ardı edilemez. Çocukların gelişimi ve ruh sağlığı üzerindeki tehlikelere ek olarak hak ihlali de bu olumsuz etkilerden biridir. Çocuk hakları açısından, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Türk Ceza Kanunu çerçevesinde çocukların dijital platformlarda güvenliğinin sağlanması önemlidir. Bu makalede, dijital dünyada çocuk haklarının ihlali üzerinde durulmuş ve çocukların dijital platformlarda karşılaştığı riskler ile bunlardan korunma yolları tartışılmıştır. Bu risklerle başa çıkmak için ebeveynler, eğitimciler ve toplumun ortak bir çaba içinde olması gerekmektedir. Nitel, betimleyici ve doküman analizine dayalı bir literatür çalışması olan bu makalede, sosyal medyada çocukların verilerinin paylaşılmasının tehlikeli sonuçları, çocuk hakları çerçevesinde tartışılacak ve bu konuda ebeveynlerin, eğitimcilerin ve toplumun sorumlulukları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk hakları, kişisel veriler, sosyal medya, çocuk istismarı, veri gizliliği

Abstract:

The digital environment has become a pervasive and indispensable element of contemporary life, shaping not only modes of communication but also access to information, cultural exchange, and social interaction. Despite its transformative potential, the digital realm presents significant challenges — particularly for children — whose cognitive, emotional, and social development renders them uniquely vulnerable. Among the most pressing concerns are infringements upon children's rights, which manifest through data exploitation, exposure to inappropriate content, and digital surveillance. Within the normative frameworks established by the United Nations Convention on the Rights of the Child and the Turkish Penal Code, safeguarding children's well-being in online spaces emerges as an ethical and legal imperative. This

article critically examines the multifaceted risks encountered by children in digital contexts, the nature and scope of rights violations, and proposes a multidimensional approach to protection that necessitates active engagement from caregivers, educators, policymakers, and civil society. This article, which constitutes a literature review grounded in qualitative, descriptive, and document analysis methods, examines the potential risks associated with the sharing of children's data on social media within the framework of children's rights. Additionally, it explores the responsibilities of parents, educators, and society regarding this issue.

Keywords: Children's rights, personal data, social media, child abuse, data privacy

1. GİRİŞ

Sosyal medya, günümüzde milyonlarca insanın günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İnsanların birbirleriyle bağlantı kurmasını, bilgi alışverişi yapmalarını ve kültürel deneyimleri paylaşmalarını sağlaması yönüyle toplum üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu etki oldukça çeşitlidir ve birçok farklı boyutta görülebilmektedir. İletişimi kolaylaştıran yönüyle, dünya genelindeki insanları bir araya getirebilmekte ve güncel olaylar hakkında hızlı ve geniş kapsamlı bilgi akışını sağlamaktadır. Toplumsal değişim ve aktivizmi desteklemek için güçlü bir araç olması nedeniyle sosyal medya üzerinden toplumsal bir bilinç yaratılabilmektedir. Bireylerin farklı kültürlerden gelen bilgilere ve deneyimlere kolayca erişmesiyle toplumdaki kültürel anlayışın artırılması, hoşgörüyü destekleme gibi etkiler gözlemlenmektedir.

Ancak, bu dijital platformların olumlu birçok işlev ve etkisinin yanı sıra olumsuz yansımaları üzerine endişeler bulunmaktadır. Sosyal medyanın kullanımı, bireylerin duygusal ve psikolojik sağlığı üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Sosyal medyada görülen mükemmeliyetçilik, karşılaştırma ve sosyal onay arayışı gibi unsurlar, bazı insanlarda stres, endişe ve düşük özsaygı gibi sorunlarla karşılaşılmasını sağlamaktadır (Fardouly vd., 2015). Sosyal medyanın aşırı kullanımı, depresyon, anksiyete ve düşük özsaygı gibi zihinsel sağlık sorunlarıyla ilişkilendirilmiştir (Twenge ve Campbell, 2018). Bazı araştırmalar, sosyal medya kullanımının yüz yüze etkileşimleri azaltabileceğini ve kişiler arasındaki ilişkileri zayıflatabileceğini, iş ve okul performansını olumsuz yönde etkileyerek zaman yönetimi sorunlarına neden olabileceğini göstermektedir (Rosen vd., 2013; Kross vd., 2013). Sosyal medyada uzun süreli aktif durumda olmanın kısa dönemli dikkat ve odaklanma yeteneklerini azaltabileceği dolayısıyla bilişsel işlevleri olumsuz yönde etkileyebileceği belirtilmektedir (Alloway ve Alloway, 2012). Bu gibi birçok olumsuz etkinin en önemlilerinden biri de, sosyal medya platformlarında kişisel veri paylaşımının yol açacağı mahremiyet ihlalleri ile kişisel güvenliği tehlikeye atabilmesidir (Dwyer vd.,

2007).

Dijital çağın çocuk haklarını geliştirip güçlendirme veya zayıflatması konusunda tartışmalar sürmektedir. Mevcut tartışmalar çocukların çevrimiçi mahremiyet hakları, bilgi ve ifade özgürlüğü, cinsel saldırılardan korunma hakları ve internetin çeşitli biçimlerde aracılık ettiği ve güçlendirdiği saldırgan tehditler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bilgi paylaşımı ve gizlilik konusunda giderek artan endişeler, özellikle çocukların verilerinin paylaşılması konusunda önemli bir tartışma noktası haline gelmiştir.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması tekniğine dayanmaktadır. Araştırmada, çocukların dijital dünyadaki hak ihlallerine ilişkin mevcut bilgi birikiminin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Türk Ceza Kanunu, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) gibi ulusal ve uluslararası mevzuatlar ile konuya ilişkin akademik yayınlar incelenmiştir. Literatürde yer alan kuramsal ve yasal çerçeveler analiz edilerek çocukların dijital ortamlarda maruz kaldığı riskler ve hak ihlalleri üzerine kavramsal bir değerlendirme sunulmuştur. Çalışma, özgün veri toplama süreçleri (anket, görüşme, saha araştırması vb.) içermemekte olup, eldeki bilgilerin derlenmesi ve yorumlanması üzerine yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma ampirik veri içermemekte, yalnızca mevcut literatür, mevzuat ve ikincil kaynaklar üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, elde edilen sonuçların uygulama düzeyinde test edilmesini ve genellenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, çalışmanın büyük oranda Türkiye bağlamında ele alınmış olması, farklı kültürel, hukuki ve dijital ortamlarda geçerliliğini sınırlayabilir. İncelenen literatürün bir kısmı görece eski tarihli olup, dijital teknolojilerdeki hızlı değişim göz önüne alındığında bazı bulguların güncelliği zaman içinde azalabilir. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, kavramsal bir çerçeve sunmakla birlikte, geniş çaplı ampirik araştırmalarla desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır.

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHS), çocukların temel haklarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan uluslararası bir belgedir. Bu sözleşme, çocukların yaşam, gelişim, korunma ve katılım

haklarını güvence altına alır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde imza onay ve katılıma açılan Çocuk Hakları Sözleşmesi, 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır ve çocukları ilgilendiren tüm faaliyetlerde çocuğun yüksek yararı dikkate alınır. Sözleşmeye taraf devletlerin kabul ettiği temel hak, çocuğun yaşama hakkıdır. Sözleşme uyarınca taraf devletler, çocuğun korunması ile ilgili gerekli tüm önlemleri almaktan, çocuğun güvenliği ve bakımından sorumlu kurum ve kişileri destekleme ve denetlemekten sorumludur.

Türkiye dahil olmak üzere 196 ülkenin taraf olduğu sözleşme, en fazla ülkenin onayladığı insan hakları belgesidir. Türkiye, 14 Aralık 1994 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi imzalayarak ve 14 Eylül 1995 tarihinde de onaylayarak kabul etmiştir. Bu adım, Türkiye'nin çocukların haklarını korumaya ve geliştirmeye olan taahhüdünü uluslararası alanda resmileştirmiştir. Sözleşme, Türkiye'nin çocukların yaşam hakkını, eğitim hakkını, sağlık hakkını, ayrımcılık yapmama hakkını, isyan hakkını, özel yaşamın gizliliği hakkını ve daha pek çok temel hakkını güvence altına almasını gerektirmektedir.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum No.13 (2011) incelendiğinde bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla şiddet içeren alanların aşağıdaki şekilde sıralandığı görülmektedir (IV/31):

- Bilişim teknolojileri ve internet vasıtasıyla üretilen işitsel ve görsel materyaller üzerinden çocukların cinsel istismarı,
- Çocukların düzmece video ve fotoğraflarının ahlaka aykırı şekilde üretimi,
- Çocuklarla alay eden materyallerin hazırlanması, gösterilmesi, alınması, alınmasına izin verilmesi, reklam edilmesi veya elde bulundurulması,
- Çocukların, saldırgan, nefret ve şiddet içeren, ırkçı, pornografik, yanlış sürükleyici zararlı bilgilerle, reklamlarla ve ilanlarla karşılaşması,
- İnternet üzerinden başka çocuklarla temasa geçen çocukların, kötü şakalara, tacize veya zorbalığa maruz kalması, kişisel bilgilerini ve/veya cinsel içerikli görüntülerini vermek ya da tanımadıkları yabancılarla dış dünyada buluşmak için ikna edilmeleri veya zorlanmaları,
- Çocukların kendilerinin taciz ve zorbalık eylemlerinde bulunmaları, uygunsuz cinsel içerikli materyaller hazırlayıp paylaşmaları,

- Psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkileyecek oyunlar oynamaları, yasa dışı materyalleri indirmeleri,
- Yanlış yönlendirme ve bilgilendirmelerde bulunmaları, kumar oynamaları, bilgisayar korsanlığı yapmaları, terör içerikli eylemlere girmeleri.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum No.14 (2013) uyarınca, Taraf Devletlerin Yükümlülüklerinin Mahiyeti ve Kapsamı başlığı altında “Kitle iletişim araçlarını, sosyal medyayı ve çocukları da işin içine katan ve çocukların hak sahipleri olarak tanımlanmasını amaçlayan iletişim programları aracılığıyla çocuğun yüksek yararının değerlendirilmesi ve birinci planda dikkate alınması hakkının gerçekleşmesini engelleyen tüm olumsuz tutum ve algılara karşı mücadele edilmesi.” maddesi yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Genel Yorum No.15 (2013), Kitle İletişimi ve Sosyal Medya başlığı altında “Sözleşme’nin 17. Maddesi, kitle iletişim araçlarına sahip kuruluşların sorumluluklarını belirlemektedir. Sağlık açısından bakıldığında bu sorumluluklar genişletilerek aşağıdakileri de kapsayacak duruma getirilebilir: çocuklar arasında sağlığı ve sağlıklı yaşam tarzlarını yaygınlaştırma; sağlığın geliştirilmesine yönelik reklam ve ilanlara ücretsiz yer ayrılması; çocukların ve ergenlerin özel yaşamlarının gizliliğini gözetme; bilgiye erişimi arttırma; çocuk ve genel sağlık açısından zararlı iletişim programlarından ve materyallerinden kaçınma ve sağlık alanındaki sorunların insanlar için damgalanma nedeni olmasına izin vermeme.” ifadelerine yer vermiştir.

Türk Ceza Kanunu’nun hükümleri arasında da çocukların dijital platformlarda sömürülmesini önlemeyi amaçlayarak, çocukların güvenliğini korumaya yönelik ifadelere rastlanmaktadır. Bu hükümler aşağıda sıralanmaktadır.

- Türk Ceza Kanunu’nun 105/A maddesi, çocukların güvenliğini tehdit eden davranışları düzenler. Bu maddeye göre, çocukları tehlikeye sokan veya çocuklara zarar veren dijital veya fiziksel eylemler suç teşkil eder.
- Türk Ceza Kanunu’nun 103/A maddesi, çocuklara karşı kötü muamele suçlarını düzenler. Bu maddeye göre, çocukları cinsel içerikli mesajlarla taciz etmek, tehdit etmek veya rahatsız etmek suç teşkil eder. Çocukların dijital platformlarda ticari amaçlarla istismar edilmesi de, bu hüküm altında değerlendirilebilir.
- Türk Ceza Kanunu’nun 226. maddesi, çocuk pornografisi suçunu düzenler. Bu maddeye göre, çocukların cinsel istismarını içeren

materyalleri üretmek, bulundurmak, yaymak veya ticaretini yapmak suçtur. İnternet üzerinden çocuk pornografisinin yayılması da bu suç kapsamında değerlendirilir.

- Türk Ceza Kanunu'nun 105. maddesi, çocuklara karşı internet üzerinden cinsel saldırı ve taciz suçlarını düzenler. Bu maddeye göre, çocuklara karşı cinsel içerikli mesajlar göndermek, çocukların cinsel istismarını içeren materyalleri paylaşmak veya çocukları cinsel amaçlı olarak ikna etmek suç teşkil eder.
- Türk Ceza Kanunu'nun 103. maddesi, çocuklara karşı cinsel istismar suçlarını düzenler. Bu maddeye göre, cinsel amaçlı olarak çocukların cinsel bedenini kullanmak, izinsiz görüntü veya ses kaydı almak veya yaymak gibi eylemler suç teşkil eder. Bu hükümler, çocukların dijital platformlarda istismarını önlemeyi amaçlar.
- Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Dair Kanun (ÇİÖK): Türk Ceza Kanunu'ndan ziyade, çocuk işçiliğinin önlenmesine dair daha kapsamlı düzenlemeler içeren özel bir kanundur. Bu kanun, çocuk işçiliğini önlemek ve çocukların eğitimlerine zarar gelmemesini sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler getirir. Dijital ortamda çocukların ticari amaçla istismar edilmesi bu kanun kapsamında ele alınabilir.

4. DİJİTAL ORTAMDA ÇOCUKLARIN KİŞİSEL VERİLERİ

Bilgi işlem çağında, yüksek düzeyde sosyal medya kullanımı ve sensör gömülü fiziksel ortamlar (kapalı devre televizyon [CCTV] kameraları, trafik akışı monitörleri ve drone'larla donatılmış halka açık alanlar dahil), insanların davranışları ve bedenleri hakkındaki dijital veriler, kendileri ve başkaları tarafından durmaksızın üretilmektedir. 'Dijital gözetleme' terimi, çevrim-içi ayak izinin anlık veya geçmişe dönük görüntülenmesi, işlenmesi ve listelenmesi olarak tanımlanabilmektedir (Chadwick & Howard, 2010; Marx, 2003; Raley, 2013; Van Dijck, 2014). Dijital gözetleme, bireylerin kendi kendini takip eden cihazlar ve yazılımlar kullanarak gönüllü olarak seçilmiş olabileceği gibi (Albrechtslund ve Lauritsen, 2013; Lupton, 2016a, 2016b), veri sahibi kişi yada kişilerin bilgi ve isteği dışında da gerçekleşebilmektedir. Bu kişisel verilerin dijital veri ekonomisinin bir parçası haline gelme eğiliminde olmaları, çeşitli kişi ve kurumlar tarafından, verilerin ait olduğu kişilerin genellikle bilmediği şekillerde kullanılabilmesi için yalnızca bir kez toplanmaları yeterlidir (Kitchin, 2014; Lupton, 2015, 2016).

Bu veri toplama ve işleme ortamında, çocukların sıklıkla hak mağduriyetine maruz kaldıkları görülmektedir. Dijital teknolojilerin ortaya

çıkışı ve gelişmesiyle çocuklar daha önce hiç olmadığı kadar izlenmeye açık hale gelmiştir. Çocuğun izlenmesi ve kişisel verilerinin toplanması doğum öncesine bile tarihlenebilmektedir. Ebeveynler arasında ultrason görüntülerini, fetüsün gelişimini, hareketlerini, hatta kalp atışlarını çeşitli uygulamalarla paylaşmak, doğum anını fotoğraf ve videolarla YouTube, Facebook, Instagram ve hamilelikle ilgili 1000'den fazla uygulama gibi halka açık dijital ortama yüklemek oldukça popüler hale gelmiştir (Leaver, 2016; Lupton, 2013; Lupton ve Thomas, 2015). Bebeğin doğumundan sonra da uyku ve beslenme düzeni, gelişimi, büyümesi ve sağlığı gibi konulardaki bilgiler ebeveynler için geliştirilen uygulamalarla izlenebilmekte, sensörlü ve kameralı bebek bakım eşyaları ve oyuncaklar yoluyla, bebeğin kalp ve solunum hızı, uyku sırasındaki vücut pozisyonu, cilt sıcaklığı gibi biyometrik verilerini kaydederek ebeveynlerin telefonlarına anlık olarak gönderilebilmektedir. Ebeveynlerin doğumdan itibaren bebeğinin çok sayıda dijital fotoğraf ve videosunu çekerek sosyal medya sitelerinde paylaşması, bebeğin doğumundan önce bebek adına sosyal medya profili oluşturulmasına kadar varmaktadır (Ammari vd., 2015; Holloway vd., 2013). 2010 yılında AVG Teknoloji'nin yaptığı araştırmaya göre çocukların henüz 6 aylıkken dijital kimlik kazandıkları belirlenmiştir (AVG Technologies, 2010). Benzer araştırmalar çocukların mobil dijital cihazları, özellikle de akıllı telefonlar, tablet ve bilgisayarları bebeklik döneminde kullanmaya başladıklarını göstermektedir (Holloway vd., 2013). Çocukların büyümesiyle gelişim, sağlık ve fiziksel aktiviteleri yine uygulamalar üzerinden izlenmeye devam etmektedir. Bebeğin tek başına hareket edebilir hale gelmesiyle saat ve bileklik gibi giyilebilir dijital cihazlarla tanışan bir çocuğun dakikada 1000 ölçümü alınabilmektedir. Çocukların coğrafi konum, yaş, cinsiyet ve uygulamayı kullanma tarzı dahil olmak üzere kişisel verilerini rutin olarak toplamakta olan uygulama ve cihazlar, konuşma tanıma yazılımı ve Wi-Fi ile donatılma gibi özelliklerle etkileşimi teşvik etmektedir (Timms, 2015). Oyuncakların tehlikesi ise "My Friend Carla" isimli oyuncak bebek üzerine yapılan tartışmalar ile anlaşılabilir. "My Friend Carla" adlı oyuncak bebeğin, çocukların kişisel gizliliğini ihlal etme ve güvenlik riski oluşturma tehlikesi nedeniyle yasaklanması istenmiştir. Bu oyuncak bebek, internet bağlantısı üzerinden çocuklarla etkileşim kurabilen bir yapay zeka ürünüdür. "My Friend Carla" adlı oyuncak bebek, çocukların seslerini tanıyabilen, konuşabilen ve hatta sohbet edebilen bir yapay zeka özelliğine sahip olması nedeniyle oyuncakların internet üzerinden çocukların seslerini ve konuşmalarını kaydedebileceği, bu bilgileri yetkisiz kişilerle paylaşabileceği veya kötü niyetli amaçlarla kullanabileceği endişesi yaratmış ve yasaklanma talepleri ortaya çıkmıştır.

Sosyal medyada çocukların kişisel verilerini paylaşan ebeveynler üzerine pek çok araştırma mevcuttur. Çocuklarının fotoğraflarını sosyal medyada yayınlayan annelerin yalnızlık hissini aşmak, dijital ortamda bir gruba ait olmak, günlük tutmak, motivasyon hissini yaşamak gibi amaçlarla hareket ettiği görülmektedir (Parmaksız, 2012). Bunun yanı sıra ebeveynlerin ticari kaygıyla, diğer ebeveynlerle bilgi paylaşımı amacıyla veya sadece hoş vakit geçirmek için çocuklarının görüntülerini sosyal medya üzerinden paylaştığı belirlenmiştir (Erişir ve Erişir, 2018). İngiltere’de 2000 ebeveynin katılımıyla yapılan bir araştırmaya göre ise ebeveynler çocukları ile ilgili yılda yaklaşık 195 fotoğraf paylaşmakta ve paylaşımlarının gizliliği konusunda endişe duymamaktadır (Aktaran Çimke vd., 2018: 264). Dolayısıyla anne babaların sosyal medyada çocuklarının verilerini paylaşımlarının tehlikeleri konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Çocukların okula başlamasıyla eğitimsel ilerlemelerinin ve sonuçlarının yazılım kullanılarak izlenmesi, alışlageldik bir durum haline gelmiştir. Veri kümelerini eğitim politikasına katkıda bulunmak için kullanmak amacıyla geliştirilmiş ve ayrıntılı veriler içeren yazılımlarla çocuğun tüm eğitim hayatının, zihinsel, sosyal becerileri ve ruh sağlıkları da dahil olmak üzere izlenmesi mümkündür (Simon, 2014). Okulların sosyal medya kullanımıyla çocuğun okulu ve giriş çıkış saatleri gibi bilgiler de kamu erişimine açıktır. Dolayısıyla çocukların bedeni, zihinsel aktiviteleri, yaşam tarzları iyi niyetli ya da art niyetli kişi ve kurumlar tarafından tehlikeli boyutta görüntülenebilir ve gözlemlenebilir hale gelmiştir.

4.1. Çocukların Kişisel Verilerini Dijital Ortamlarda Paylaşmanın Risk ve Olumsuzlukları

Birçok yetişkin, çocuklarının fotoğraflarını ve kişisel bilgilerini sosyal medya platformlarında paylaşmanın zararsız olduğunu, aksine iletişim ve bilgi paylaşımı ile çocuğun gelişimi için faydalı olabileceğini düşünebilmektedir. Ancak çocuk verilerinin ebeveynler, öğretmenler ve kurumlar tarafından sosyal medyada kontrolsüzce paylaşılması çocukların mahremiyetini ve güvenliğini koruma noktasında ciddi hak ihlallerine ve risklere yol açabilir. Özellikle çocukların kimlik avı ve diğer çevrimiçi tehlikelere karşı savunmasız oldukları ve bu paylaşımların istenmeyen kişilerin hedefi haline gelmelerine neden olabileceği unutulmamalıdır. Çocukların itibar kaybı, ticari yönden istismar, kimlik hırsızlığı, siber saldırılara açık hale gelme gibi olumsuzluklarla karşı karşıya gelmesi sosyal medya platformlarının güvenlik açıkları düşünüldüğünde oldukça büyük bir olasılıktır (Macenaite, 2017). Kişisel verilerinin paylaşımı için çocuğun rızasını alma vurgulanan bir kavram olsa da çocukların bu verilerin ne

şekilde kullanılacağını ve kişisel verilerinin işlenmesiyle meydana gelebilecek riskleri ve tehlikelerini tam olarak öngörmesi mümkün olmayacaktır.

Çocuk verilerinin sosyal medya platformlarında kontrolsüzce paylaşımının tehlikeleri birçok farklı boyutta karşımıza çıkabilmektedir. Bu makalede boyutlar gizlilik ihlali, çevrimiçi taciz ve zorbalık, kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılık, psikolojik etkiler ve uzun vadeli etkiler olarak ele alınacaktır.

4.1.1. Gizlilik İhlali:

Kişisel verilerin gizlilik ihlali, bir bireyin kişisel bilgilerinin izinsiz veya hukuka aykırı bir şekilde toplanması, işlenmesi, kullanılması veya ifşa edilmesi durumunu ifade etmektedir. Bir kişinin gizliliğinin ihlal edilmesi genellikle kişinin rızası olmadan gerçekleşir. Bu durum, hem bireyin kişisel haklarını hem de güvenliğini tehdit eder ve çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilir. Kişisel verilerin gizlilik ihlali, birçok ülkede yasal düzenlemelerle korunmaktadır. Türkiye'de kişisel verilerin gizliliği ve korunmasıyla ilgili temel yasa, 6698 sayılı "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu"dur. Bu kanun, 7 Nisan 2016 tarihinde kabul edilmiş ve 7 Nisan 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), Türkiye'deki kişisel verilerin işlenmesi, korunması ve kullanılmasına ilişkin esasları düzenlemektedir. KVKK'nın temel hedefleri:

- Kişisel verilerin işlenmesi sırasında bireylerin haklarını korumak ve gizliliğini sağlamak,
- Kişisel verilerin hukuka uygun, adil ve dürüst bir şekilde işlenmesini sağlamak,
- Kişisel verilerin korunması için gerekli güvenlik önlemlerini almak ve veri ihlallerini önlemek,
- Kişisel verilerin toplanması ve kullanılmasında açık rıza ilkesini teşvik etmektir.

Çocuğun kişisel verilerini korumak, ailenin ve yetişkinlerin sorumluluğundadır. Çocukların güvenliğini sağlamak için çeşitli önlemler almak önemlidir. Çocuğun kendisi, ebeveynleri, öğretmenleri ve sosyal çevresinde yer alan diğer kişiler tarafından dijital dünyaya bırakılan verileri, çocuk hakkında kötü niyetli kişi ve kurumlar tarafından ulaşılabilecek birçok bilgiyi içermektedir. Bu bilgiler kimlik, görüntü, konum gibi kişisel olabileceği gibi, karakter özellikleri, sosyal çevreleri, duyguları, iletişim biçimleri, ilgi ve ihtiyaçları gibi bilgiler de olabilmektedir. Çocuğun karakter özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları, hobileri gibi özel yaşamına dair bilgiler

istismarcılar tarafından çocukla iletişime geçme ve çocuklar tarafından güven kazanma amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Okul, ev, kurs gibi konum bilgilerinin paylaşımı ise çocukları fiziksel olarak ulaşılma ve yakınlık kurulmaya açık hale getirmektedir (Morgan, 2018).

Yalnızca bireyler tarafından değil internet şirketlerinin veri ihlalleri veya veri sızıntısı da yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötü niyetli siber saldırılar sonucu hackleme olayları düzenli olarak gerçekleşmesiyle yetişkin ve çocuklar hakkında çok özel ayrıntılar elde edilmektedir (McCarthy, 2013; Rosenzweig, 2012). 2020 yılında ortaya çıkan ve TikTok'un kullanıcı verilerini Çin hükümeti ile paylaşmakla suçlandığı dava bu duruma örnek gösterilebilir.

TikTok'un, çocukların kişisel verilerini topladığı ve bu verileri izinsiz olarak paylaştığı iddialarıyla Federal Ticaret Komisyonu (FTC) tarafından soruşturma altına alındığı bilinmektedir. Bu dava ile özellikle ABD'de, TikTok'un sahibi olan Çin merkezli ByteDance şirketinin, kullanıcıların kişisel verilerini Çin hükümetiyle paylaşabileceği endişesiyle birçok tartışma ve soru işareti ortaya çıkmıştır.

4.1.2. Çevrimiçi Taciz ve Zorbalık

Çocukların çevrimiçi taciz ve zorbalığa uğrama tehlikesi, internetin anonim ve geniş kapsamlı yapısı nedeniyle önemli bir endişe kaynağıdır. İnternet, çocukların sosyal ilişkilerini geliştirmeleri, eğlenmeleri ve öğrenmeleri için faydalı bir ortam sunsa da, aynı zamanda zararlı içeriklere ve kötü niyetli kişilere maruz bırakma riskini taşımaktadır. Çocuklar dijital ortamdaki fotoğraf ve bilgileri sayesinde, çevrimiçi tacizcilerin ve zorbaların hedefi haline gelebilmektedir. Bu kişiler, çocuğun kişisel bilgilerini ve fotoğraflarını kullanarak taciz edebilir, zorbalık yapabilir veya istismar edebilir (Livingstone ve Smith, 2014).

Siber zorbalık, diğer çocuklar tarafından alay edilme, tehdit edilme veya aşağılanma şeklinde olabileceği gibi sosyal medya hesabına kötü niyetli mesajlar gönderilmesi veya sansasyonel içeriklerin paylaşılması gibi durumlar ile de örneklendirilebilir. Tacizciler, çocuklarla sanal platformlarda iletişim kurarak kişisel bilgilerini toplayabilmekte, manipüle ve istismar edebilmektedir. Örneğin, bir çocuğun, kendisine güven duymasını sağlayarak kişisel bilgilerini paylaşmasını sağlayan bir tacizci, çocuğu istismar etmek için bu bilgileri kullanabilir. Çocuklar, internet üzerinde tanımadıkları kişilerle yanlış sonuçlar doğurabilecek arkadaşlıklar kurabilmektedir. Bu arkadaşlıklar, çocukların güvenliklerini tehdit edebilir ve istenmeyen durumlarla karşılaşmasına yol açabilir.

4.1.3. Kimlik Hırsızlığı ve Dolandırıcılık

İnternet, çocukların kişisel ve finansal bilgilerini ele geçirmek isteyen kötü niyetli kişiler için birçok fırsat sunmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ve çocukların dijital ortamlarda daha fazla zaman geçirmesi, bu tehlikenin artmasına neden olmuştur. Kimlik hırsızlığı, çocukların adı, adresi, telefon numarası, doğum tarihi gibi hassas bilgilerinin çalınması ve bir kişinin kişisel bilgilerinin izinsiz şekilde ele geçirilip kullanılması anlamına gelir. Örneğin, ebeveynlerin sosyal ağlara yüklediği çocuklarına dair video ve fotoğrafların, üçüncü kişiler tarafından kendi sosyal medya hesaplarında kendi çocuklarının görüntüleri gibi paylaşılması rastlanan bir durumdur (Aktaran: Yavuz, 2020). İnternet üzerinden yapılan dolandırıcılık ise, çocukların güvenlik açıklarını kullanarak kandırılmasını, sahte web siteleri veya uygulamalar aracılığıyla maddi zarara uğratılmasını veya istismar edilmesini içerebilmektedir (Højgaard, 2003). Yetişkinler şirketlerin kişisel ayrıntılarını nasıl istismar ettiği ve istihdama, sigortaya, sosyal yardıma, özel tekliflere ve krediye erişim kararlarında kullanılmak üzere ayrıntılı profiller oluşturmak için bunları nasıl kullandıklarına dair genellikle çok az bilgiye sahiptir. (Crawford ve Schultz, 2014). Verileştirme yoluyla, çocukların bedenleri ve davranışları hakkındaki bilgiler, insan bedeninin ticari olarak sömürüldüğü dijital bir veri modu olan biyosermaye biçimine dönüştürülmektedir (Lupton, 2016). Verilerin toplanması ve ticari kuruluşlar tarafından işlenmesi, mahremiyet ve gizlilikle ilgili çeşitli tehlikelere fırsat verebilir. Hedefli reklamcılık, profil çıkarma, reklam ve pazarlama amacıyla toplanan ve işlenen veriler, çocukların mahremiyet hakkına hukuka aykırı veya keyfi müdahalelere yol açabilmektedir. Bu durum onların gelecekteki yaşamlarını da etkilemeye devam edebilecek olumsuz sonuçlar doğurabilir. Elde edilen verilerin, sahte hesaplar açmak, kredi kartı bilgilerine erişmek veya diğer dolandırıcılık faaliyetlerinde kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir sorundur. Eğitim ortamlarında ise veri gösterge tablolarının ve diğer veri görselleştirme biçimlerinin kullanılması, çocuklar hakkındaki verileri, yükseltmeler ve kişiselleştirilmiş özelliklerle bir değer biçimine, sınıfları küçük dijital ekonomilere ve kişisel bilgilerin paylaşıldığı hesaplama alanlarına dönüştürmektedir. Çocukların internet üzerinden kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılık tehlikesine maruz kalma olasılığını artıran bazı faktörler aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

- Sahte Web Siteleri ve Uygulamalar: Sahte bir oyun veya uygulama indiren bir çocuk, kişisel bilgilerini veya ebeveynlerinin kredi kartı bilgilerini girerek dolandırıcılık faaliyetlerine maruz kalabilir.

- Sosyal Medya ve İletişim Uygulamaları: Çocuklar, sosyal medya platformlarında veya iletişim uygulamalarında kişisel bilgilerini paylaşırken dikkatli olmalıdırlar. Kimlik hırsızları ve dolandırıcılar, sosyal medya aracılığıyla çocukları manipüle ederek kişisel bilgilerini veya ailelerinin finansal bilgilerini çalmaya çalışabilirler.
- Bilgisayar Virüsleri ve Zararlı Yazılımlar: Çocukların, zararlı web sitelerine veya e-posta eklerine girişleri ile bilgisayar virüsleri veya zararlı yazılımlar, bilgisayarı ele geçirerek kişisel bilgilerini çalabilir veya kötü niyetli faaliyetlerde bulunabilir.
- Phishing Saldırıları: Çocuklar, sahte e-postalar veya mesajlar aracılığıyla yapılan phishing saldırılarına maruz kalabilirler. Bu saldırılar, çocukları kişisel bilgilerini paylaşmaya veya sahte web sitelerine yönlendirmeye teşvik edebilir.
- Sosyal Mühendislik: Sosyal mühendislik, dolandırıcıların çocukları manipüle etmek için kullanabilecekleri bir tekniktir. Örneğin, bir dolandırıcı, çocuğu güven kazanarak kişisel bilgilerini veya ailelerinin finansal bilgilerini ifşa etmeye ikna edebilir.
- Oyun ve Sanal Dünya Dolandırıcılığı: Çocuklar, çevrimiçi oyunlar ve sanal dünyalar aracılığıyla dolandırıcılık tehlikesiyle karşılaşabilirler. Örneğin, bir çocuğun oyun içi karakterini veya eşyalarını çalmak için sahte bir takas teklifi sunulabilir.

Bu örnekler, çocukların internet üzerinden kimlik hırsızlığı ve dolandırıcılık tehlikesine maruz kalabilecekleri çeşitli senaryoları göstermektedir. Bu nedenle, çocukların çevrimiçi etkinliklerini düzenli olarak izlemek, çocukları ve aileleri güvenli internet kullanımı konusunda bilinçlendirmek tehlikeleri önlemek noktasında önemli olacaktır.

4.1.4. Psikolojik Etkiler

Çocukların kişisel verilerinin gizliliğinin ihlal edilmesi, yalnızca sosyolojik ve ekonomik açıdan değil, psikolojik açıdan da pek çok olumsuz sonuç doğurmaktadır. Kişisel verilerinin gizliliğinin ihlal edilmesi, çocuklarda güvensizlik duygusunun artmasına, mahremiyetlerinin ihlal edildiği hissine kapılmalarına ve intihara varan psikolojik travmalara yol açabilmektedir. Bu nedenle, çocukların çevrimiçi ortamlarda kişisel verilerinin gizliliğinin korunması, güvenli internet kullanımı konusunda eğitim almaları ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması kilit rol oynamaktadır.

Livingstone vd. (2014), tarafından yapılan bir çalışma, çocukların çevrimiçi ortamlarda maruz kaldıkları risklerin, stres, endişe ve güvensizlik

duygularına neden olduğunu ortaya koymuştur. Milosevic vd. (2019), yaptıkları araştırmada, çocukların maruz kaldığı bu ihlalin, çocukların kendine güveni, sosyal etkileşimleri ve duygusal refahı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabileceğini öne sürmektedir. Araştırmacılar, çocukların kişisel verilerinin gizliliğinin ihlal edilmesinin, çocukların çevrimiçi etkinliklere katılımını ve deneyimlerini olumsuz şekilde etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra paylaşılan medya içerikleriyle kendisini başkalarıyla kıyaslayarak, kendini değersiz hissetme gibi olumsuzlukların gelişmesi olağan görülmektedir. Çocukların tanımadığı insanlarla etkileşime geçmesine ortam sağlaması ve gerçekten kopuk sanal bir kimlik oluşturmaya fırsat vermesi gibi özellikleriyle dijital dünya, istismara ve hayattan soyutlanmaya neden olduğu gerekçesiyle kısmen zararlıdır (Tüzün, 2002). Çevrimiçi taciz veya zorbalık durumu ise tıpkı gerçek yaşamda yaşanan taciz ve zorbalık gibi, çocuğun psikolojik sağlığına zarar verebilmektedir. Berson vd. (2017) tarafından yürütülen bir araştırmada, çocukların kişisel verilerinin gizliliğinin ihlal edilmesinin, sosyal izolasyon ve duygusal zorlanma gibi sonuçlara yol açabileceği ortaya koyulmuştur. Araştırmaya göre çocuklar, kişisel bilgilerinin istenmeyen kişilerle paylaşılması sonucu çevrimiçi ortamlarda güvenliklerini sorgulayabilirler ve bu da sosyal etkileşimlerini olumsuz yönde etkileyebilir.

4.1.5. Uzun Vadeli Etkiler

Çocukların kişisel verilerinin gizliliğinin ihlal edilmesinin uzun vadeli etkileri hakkında sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır ancak sosyal medyada paylaşılan bilgilerin gelecekteki iş fırsatlarını etkileyebileceği fikri, birçok araştırma ve uzman görüşü tarafından desteklenmektedir. İşverenlerin, adayların çevrimiçi profillerini dikkatlice inceledikleri ve adayların geçmiş davranışlarına ve paylaşımlarına önem verdikleri bir gerçektir. Olumsuz veya uygunsuz içeriklerin, adayların gelecekteki kariyerlerini etkileyebileceğine dair birçok kanıt bulunmaktadır.

CareerBuilder'ın (2018) yaptığı bir araştırma, işverenlerin %70'inin iş başvuru sahiplerinin çevrimiçi profillerini araştırdıklarını ve bu profillerin işe alım kararlarını etkilediğini belirtmektedir. Araştırmaya katılan işverenlerin %57'si, çevrimiçi profillerde olumsuz içeriklerin bulunması durumunda adayları işe almama eğiliminde olduklarını ifade etmiştir. CareerBuilder ve Harris Poll tarafından 2019 yılında yapılan bir araştırma ise, işverenlerin %48'inin iş başvuru sahiplerinin çevrimiçi profillerini incelediğini ve bu profillerin işe alım sürecini etkilediğini göstermektedir. Aynı araştırma, işverenlerin %70'inin adayların çevrimiçi profillerinde olumsuz içerikler bulunması durumunda onları işe almamaya karar

verebileceklerini ortaya koymaktadır. Yine LendEDU'nun (2018) yaptığı bir ankete katılan işverenlerin %70'inin, iş başvuru sahiplerinin çevrimiçi profillerini araştırdıklarını ve bu profillerin işe alım kararlarını etkilediğini, işverenlerin %57'sinin çevrimiçi profillerde olumsuz içeriklerin bulunması durumunda adayları işe almama eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Bu araştırmalar, işverenlerin adayların çevrimiçi profillerini incelediklerini ve bu profillerin işe alım kararlarını etkilediğini göstermektedir. İleriki yıllarda teknolojik gelişmelerle çocukların dijital ayak izinin görüntülenebilme ihtimalinin büyüklüğü göz önüne alındığında, olumsuz veya uygunsuz içeriklerin, çocukların gelecekteki kariyerlerini olumsuz etkileyebileceği konusunda genel bir farkındalık bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 'nin 16. Maddesi; *“Hiç- bir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişiminde keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılamayacağı gibi, onur ve itibarına da haksız olarak saldırılamaz. Çocuğun bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır.”* ifadesiyle çocuğun özel yaşamına karşı her türlü saldırıya karşı çocuğu koruma altına almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 20. Maddesinde de aynı düzenlemenin yer aldığı ve *“Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir”* hükmüyle özel hayatın gizliliği kapsamında kişisel verilerin korunması kavramını da ele almaktadır.

4.2. Çocukların Gizliliği ve Güvenliği:

Çocukların sosyal medyada kişisel verilerinin gizliliği ve güvenliği, çocukların dijital dünyada güvenli bir şekilde büyümeleri ve gelişmeleri için kritik bir konudur. Bu nedenle, ebeveynlerin, eğitimcilerin, sosyal medya platformlarının ve yasal düzenleyicilerin çocukların bu konudaki bilinç düzeyini artırmak ve güvenli bir çevrimiçi ortam sağlamak için işbirliği yapmaları büyük önem taşımaktadır. Ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi aktivitelerini izlemesinin yanı sıra ebeveynler ve eğitimciler tarafından çocuklara dijital güvenlik konusunda eğitim verilmesi çocukların kişisel verilerinin güvenliğini sağlamak için önemli adımlardır. Çocuklara, kişisel verilerinin ne olduğunu, neden önemli olduğunu ve nasıl korunması gerektiğini anlatmak ve farkındalık yaratmak, güvenli internet kullanımı konusunda bilinçli bireyler olmalarına yardımcı olacaktır. UNICEF'in yaptığı bir araştırma, ebeveyn denetiminin ve çocukların dijital okuryazarlık

seviyesinin, çocukların sosyal medyada kişisel verilerinin gizliliği ve güvenliği konusunda önemli bir rol oynadığını göstermektedir (UNICEF, 2017).

Kişisel bilgilerin toplanması ve kullanılmasına yönelik bu yeni yollardan kaynaklanan veri gizliliği, potansiyel gizlilik zararları ve güvenlik sorunları, insan hakları açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır (Solove, 2006). Araştırmalar, sosyal medya platformlarının çocukların kişisel verilerinin gizliliğini korumak için daha sıkı güvenlik politikaları uygulaması gerektiğini öne sürmektedir (Livingstone vd., 2017). Yasal düzenlemelerin çocukların çevrimiçi güvenliğini sağlamak için daha etkili olması ve sosyal medya platformlarının çocukların veri gizliliğini korumasını zorunlu kılması gerekmektedir. Ancak ebeveynler ve aileden sonra çocuğa en yakın yetişkin olarak eğitimcilerin de çocukların veri gizliliğini korumak adına dikkat edeceği bazı noktalar bulunmaktadır. Çocuk hakları alanında uzmanlaşmış bir uluslararası organizasyon olan Çocuk Hakları İzleme Grubu (CRIN), "Children's Privacy Online" başlıklı bir raporunda, çocukların çevrimiçi gizliliği konusunda ebeveynlerin ve yetişkinlerin rolünü vurgulamıştır.

Çocukların kullandığı ya da çocukların verilerinin paylaşıldığı cihazlarda ve uygulamalarda gizlilik ayarlarını doğru şekilde yapılandırmak veri gizliliğini korumak için doğru bir adım olacaktır. Ebeveynler, çocukların kişisel verilerini korumak için gizlilik ayarlarını düzenlemeli ve gerektiğinde kısıtlamalara gitmelidir. Finkelhor, D., Mitchell, K. J., & Wolak, J. (2000) tarafından yapılan çalışma, ebeveynlerin yalnızca %33'ünün çocuklarını bu tür risklerden korumak için filtreleme veya engelleme yazılımı kullandığını göstermektedir. Yabancılarla iletişim konusunda tanınmayan kişilerden gelen gönderilere yorum yapılmaması ve çevrimiçi iletişimin yalnızca yakın arkadaşlarla sınırlandırılması önerilmektedir.

Genel olarak uygulanan teknik gizlilik ayarlarını 'yalnızca arkadaşlar' olarak değiştirmektir. Daha kısıtlayıcı bir başka seçenek ise kişisel verileri yalnızca özel bir grup (örneğin yakından tanınan güvenilir insanlardan oluşan bir grup) ile paylaşmaktır. Bunun yanı sıra veri gizliliğini koruma yöntemi olarak, özellikle halka açık bilgisayarlarda veya halka açık Wi-Fi bölgelerinde kişisel hesaplardan doğru şekilde çıkış yapmak önemlidir. Ayrıca şifrenin asla ifşa edilmemesi ve çok zor bir şifre seçilmesi gizliliğin korunması için önerilmektedir (Vandoninck, S. ve d'Haenens, L., 2014). Ebeveynlerin dikkat etmesi gereken bir başka nokta ise çocuklarının kullandığı uygulamaların ve web sitelerinin güvenilir olduğundan emin

olmak, güvenlik açıkları veya veri sızıntıları olabilecek uygulamalardan kaçınmaktır.

Ebeveynler, çocukların çevrimiçi etkinliklerini düzenli olarak izleyerek gerektiğinde rehberlik ederken, iletişim kanallarını açık tutarak çocukların güvenlik endişelerini kendileriyle çekinmeden paylaşımlarını teşvik etmelidir. Çocukla çevrimiçi güvenlik konusunda etkileşime geçildiğinde teknoloji, internet, yeni çıkan tehlikeler ve gerekli önlemleri konularında güncel bilgilere sahip olmak doğru rehberlik açısından büyük öneme sahiptir. Bu önlemler çocukların kişisel verilerinin korunmasında ebeveynlerin çocuklarına internet ve teknoloji konusunda sağlıklı alışkanlıklar kazandırmalarına yardımcı olacaktır.

Sosyal medyada çocukların verilerinin paylaşılması konusunda sadece ebeveynlerin değil, toplumun da rolü büyüktür. Toplum olarak, çocukların dijital haklarına saygı gösterilmeli ve bu hakları korumak için gerekli adımların atılması gerekmektedir. Okullar, çocuklara dijital mahremiyet ve çevrimiçi güvenlik konularında eğitim vermeli ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlemelidir. Ayrıca, sosyal medya platformları da çocukların verilerini korumak için daha sıkı güvenlik önlemleri almalı ve ebeveynlere bu konuda rehberlik sunmalıdır. Ancak bu şekilde, çocukların güvenli ve sağlıklı bir dijital ortamda büyümesi sağlanabilir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dijital dünya, çocukların da aktif bir şekilde yer aldığı modern çağın bir parçası haline gelmiş durumdadır. Dolayısıyla, dijital platformlar ve kişisel verilerin paylaşımının getirdiği riskler ve çocukların haklarının ihlali konusu gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Bu makalede, sosyal medyada çocuk haklarının ihlali üzerinde durulmuş, çocukların dijital dünyada karşılaştıkları tehlikeler ve güvende olmaları için alınması gereken önlemler tartışılmıştır.

Dijital platformlarında çocukların kişisel bilgileri sıklıkla paylaşılmakta ve bu bilgilerin nasıl kullanılacağı konusunda yeterli şeffaflık sağlanmamaktadır. Bu durum, çocukların gizliliğinin ihlal edilmesine ve kişisel verilerinin kötüye kullanılmasına yol açmaktadır. Sosyal medya platformlarında çocuklar çevrimiçi taciz ve zorbalığa maruz kalma riski altındadır. Anonimlik ve sınırsız erişim, çocukların bu tür kötü niyetli davranışlara karşı savunmasız hale gelmelerine neden olmaktadır. Çevrimiçi aktiviteler, çocukların zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebilecek birçok faktörü içermektedir. Sürekli olarak idealize edilmiş yaşamların sergilendiği

platformlar, çocukların özsayıgılarını ve mutluluk algılarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ebeveynler, eğitimciler, diğer yetişkinler ve toplumun, bu risklerin üstesinden gelmek ve çocukları dijital dünyada güvende tutmak için ortak bir çaba içinde olmaları gerekmektedir. Sosyal medyada çocuğun fotoğraflarının ve bilgilerinin paylaşılması bir dizi soruna, ciddi hak ihlallerine ve risklere yol açabilir. Ebeveynler, yetişkinler ve kurumlar, çocukların kişisel verilerini sosyal medyada paylaşmadan önce dikkatli olmalı, çocuğun mahremiyetini ve güvenliğini korumak için gerekli önlemleri almalıdır. Bu önlemler arasında çocuğun rızasını almak, sadece gerekli bilgileri paylaşmak, çocuğun tanınmasını engellemek için fotoğrafları düzenlemek ve gizlilik ayarlarını kontrol etmek yer alabilir. Ayrıca çocukların çevrimiçi aktiviteleri yakından takip edilmeli ve güvenli bir çevre sağlamak için gerekli önlemler alınmalıdır.

Çocukların güvenli ve bilinçli internet kullanımı için dijital dünyadaki tehlikeleri öğrenmeleri gerekmektedir. Çocuklara, ebeveynlere ve eğitimciler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları gibi çocuklarla etkileşime giren tüm çalışanlara, kendi mesleki gelişimleri ve çocuklara rehberlik edebilmeleri için hizmetiçi eğitimler ve atölyeler düzenlenmelidir. İnternet üzerindeki riskleri tanıma ve onlara karşı nasıl korunacaklarını öğrenme konusundaki eğitimler hak ihlali, dijital suçlar ve veri güvenliği açısından önemli bir adım olacaktır.

Çocuklar, dijital dünyada kendilerini koruyacak yetişkin denetimine sahip olmayabilirler. Toplum genelinde, çocukların dijital dünyada güvende olmaları konusunda farkındalık artırılmalı ve desteklenmelidir. Bu nedenle, yasalar çocukların kişisel verilerinin korunmasını sağlanması, onları çevrimiçi tehlikelerden ve kötü niyetli kullanımdan korumak için kilit rol oynamaktadır. Yasalar, çocukların kişisel verilerinin izinsiz olarak toplanmasını veya paylaşılmasını engelleyerek bu özel yaşantıyı güvence altına almalıdır. Çocukların veri gizliliğini koruyan yasalar, dijital dünyada etik ve adil bir kullanımı teşvik etmeli, ebeveynlere ve topluma çocukların dijital dünyada güvenliğini sağlama ve kişisel verilerinin korunmasını sağlama konusunda sorumluluklarını hatırlatmalıdır. Her ülkenin çocuk verilerinin korunması konusunda farklı yasal düzenlemeleri olabilir, yerel yasalara ve çocuk haklarına uygun davranmak toplumun görevlerinden biridir. Çocukların veri gizliliğini koruyan yasalar, toplumun bu konuda bilinçlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu bilinçlenme, çocukların dijital dünyada güvende olmaları için gereken önlemlerin alınmasını ve toplumun genelinde çocuk haklarına daha fazla önem verilmesini desteklemektedir.

Ülkemizde çocukların dijital dünyada mağduriyetini engellemek

amacıyla oluşturulan yasal hükümler olsa da rutin düzenlemeler ve güncellemeler ile etkililiğinin artırılması gerekmektedir. Çocukların kişisel verilerinin korunması için katı yasal düzenlemeler getirilmelidir. İnternet üzerindeki içeriklerin yaşa uygunluğu, çocukları zararlı içeriklerden korumak için içerik filtreleri ve aile kontrolü araçları gibi teknolojik önlemler teşvik edilebilir. Sosyal medya ve dijital içerik platformları, çocuk kullanıcılarına yönelik içerikleri filtreleyebilecek teknik altyapılar kurmalı ve çocuk verilerinin işlenmesi konusunda daha şeffaf olmalıdır. Ayrıca, çocuklara dair içeriklerin denetlenmesi için bağımsız denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Çocukların rızası olmadan veri toplanması ve işlenmesi engellenmelidir. Ayrıca, çocukların kimlik bilgilerini korumak için çevrimiçi platformlarda gizlilik politikaları ve kullanım şartlarının açık ve anlaşılır olması sağlanmalıdır. Okullarda ve toplumda dijital okuryazarlık eğitimi yasalarla zorunlu hale getirilmelidir. Bu sayede çocuklar, çevrimiçi tehditleri tanıyabilir, güvenli internet kullanımı konusunda bilinçlenebilir ve dijital güvenlik önlemlerini öğrenebilirler. Çocuklar tarafından üretilen içeriklerin korunması için oluşturulan yasal düzenlemeler çocukların çevrimiçi ortamlarda güvenli bir şekilde içerik üretmelerini desteklerken, aynı zamanda çocukların içeriklerinin kötüye kullanılmasını ve istismarını engellemeyi amaçlamalıdır. Çocuk istismarı ve çevrimiçi taciz gibi suçları önlemek için yasal düzenlemelerle cezai yaptırımlar güçlendirilmelidir. Ayrıca, çocukları çevrimiçi tehlikelere karşı korumak amacıyla siber suç birimleri ve çocuk istismarıyla mücadele ekipleri gibi uzman ekiplerin oluşturulması teşvik edilebilir.

Dijital dünyanın çocuklar üzerindeki etkileri her geçen gün daha belirgin hale gelmektedir. Çocukların kişisel verilerinin izinsiz şekilde toplanması, dijital mecralarda teşhir edilmesi, psikososyal gelişimlerinin olumsuz etkilenmesi gibi riskler; sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk alanı olarak da değerlendirilmelidir. Özellikle "sharenting" (ebeveynlerin çocukları hakkında dijital paylaşımlarda bulunması) gibi kavramlar, çocuk haklarının dijital ortamlarda ne denli ihlal edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çocukların dijital haklarının korunmasına yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, aşağıda belirtilen önerilerin çocukların dijital haklarının korunması adına önemli olduğu düşünülmektedir.

Okul öncesi dönemden itibaren çocuklara yaşlarına uygun biçimde dijital okuryazarlık ve kişisel veri bilinci kazandırılmalıdır. Aynı zamanda ebeveynler ve öğretmenler için sürekli eğitim programları düzenlenerek

farkındalık artırılmalıdır. Ebeveynler, çocuklarının dijital izlerini takip etmek yerine onlarla birlikte dijital sözleşmeler oluşturarak güvene dayalı bir dijital davranış çerçevesi belirlemelidir. Bu tür sözleşmeler, çocuğun dijital özerkliğini desteklerken, risklerden korunmasını da sağlayabilmektedir.

Bunun yanı sıra Türkiye’de yürürlükte olan 6698 sayılı KVKK kapsamı, çocuklara özel düzenlemeleri içerecek şekilde genişletilmeli; dijital platformlarda çocuklara ilişkin içeriklerin paylaşımına yönelik açık hükümler getirilmelidir. Hukuk, psikoloji, medya çalışmaları ve eğitim bilimleri alanlarında çalışan uzmanlar bir araya getirilerek çocukların dijital hakları konusunda kapsamlı politika önerileri hazırlanmalıdır. Çocukların ileriki yaşlarında kendi dijital geçmişlerini kontrol edebilmeleri adına, dijital “unutulma hakkı” konusunda hem yasal zemin hem de dijital araçlar geliştirilmelidir.

Sonuç olarak, dijital ortamda çocukların güvenliğinin sağlanması yalnızca bireysel farkındalıkla değil; kamusal politika, teknolojik sorumluluk ve etik duyarlılığın birleştiği çok aktörlü bir yaklaşım ile mümkün olacaktır. Bu süreçte devlet kurumları, akademik çevreler, sivil toplum ve dijital platformlar eşit düzeyde katkı sağlaması beklenmektedir.

6. SUMMARY

The digital world has become a part of the modern age, where children are actively involved. Therefore, the risks brought about by digital platforms and the sharing of personal data and the violation of children's rights are becoming more and more important. This article focuses on the violation of children's rights on social media, and discusses the dangers children face in the digital world and the precautions that need to be taken to keep them safe. Children's personal information is frequently shared on digital platforms, and sufficient transparency is not provided on how this information will be used. This leads to the violation of children's privacy and the misuse of their personal data. Children are at risk of online harassment and bullying on social media platforms. Anonymity and unlimited access make children vulnerable to such malicious behavior. Online activities include many factors that can negatively affect children's mental health. Platforms where idealized lives are constantly displayed can negatively affect children's self-esteem and perception of happiness. Parents, educators, other adults and society need to make a joint effort to overcome these risks and keep children safe in the digital world. Sharing children's photos on social media can lead to a number of problems, serious rights violations and risks. Parents, adults and institutions should be careful before sharing

children's personal data on social media and take the necessary precautions to protect the child's privacy and security. These precautions may include obtaining the child's consent, sharing only necessary information and editing photos to prevent the child from being recognized, and checking privacy settings. In addition, children's online activities should be closely monitored and the necessary precautions should be taken to provide a safe environment.

Children need to learn about the dangers in the digital world for safe and conscious internet use. In-service training and workshops should be organized for children, parents and all employees who interact with children, such as educators, psychologists and social workers, for their own professional development and to guide children. Training on recognizing the risks on the internet and learning how to protect against them will be an important step in terms of rights violations, digital crimes and data security.

Children may not have the adult supervision that will protect them in the digital world. Awareness should be raised and supported in society in general about children's safety in the digital world. Therefore, laws play a key role in ensuring the protection of children's personal data, protecting them from online dangers and malicious use. Laws should protect this privacy by preventing children's personal data from being collected or shared without permission. Laws protecting children's data privacy should encourage ethical and fair use in the digital world, reminding parents and society of their responsibilities in ensuring children's safety in the digital world and ensuring the protection of their personal data. Each country may have different legal regulations on the protection of children's data, and it is one of the duties of society to act in accordance with local laws and children's rights. Laws protecting children's data privacy help society to become more aware of this issue. This awareness supports the necessary measures to be taken for children to be safe in the digital world and to give more importance to children's rights in society in general.

Although there are legal provisions in our country to prevent children from being victimized in the digital world, their effectiveness needs to be increased with routine regulations and updates. Strict legal regulations should be introduced to protect children's personal data. Age-appropriate content on the internet, technological measures such as content filters and family control tools can be encouraged to protect children from harmful content. Data collection and processing without children's consent should be prevented. In addition, privacy policies and terms of use on online platforms should be ensured to be clear and understandable in order to protect children's identity information. Digital literacy education should be made

mandatory by law in schools and society. In this way, children can recognize online threats, become aware of safe internet use and learn digital security measures. Legal regulations created to protect content produced by children should support children in producing content safely in online environments, while also aiming to prevent the misuse and exploitation of children's content. Legal regulations and penal sanctions should be strengthened to prevent crimes such as child abuse and online harassment. In addition, the establishment of expert teams such as cybercrime units and child abuse prevention teams can be encouraged to protect children against online dangers.

The impact of the digital world on children is becoming increasingly evident. Risks such as the unauthorized collection of children's personal data, exposure in digital environments, and negative effects on psychosocial development should not only be considered individual concerns but also as societal responsibilities. Concepts such as "sharenting" (parents sharing digital content about their children) illustrate the extent to which children's rights are violated in digital spaces. In this context, a holistic approach to safeguarding children's digital rights must be developed at both the national and international levels.

In this regard, the following recommendations are considered crucial for the protection of children's digital rights. From the early childhood period, children should be taught age-appropriate digital literacy and personal data awareness. Simultaneously, continuous educational programs should be organized for parents and educators to raise awareness. Rather than tracking their children's digital footprints, parents should collaborate with them to create digital contracts that establish a secure digital behavior framework based on trust. Such contracts can support the child's digital autonomy while ensuring protection from risks.

Furthermore, the Turkish Personal Data Protection Law (KVKK) No. 6698, which is currently in effect, should be expanded to include specific regulations for children, and explicit provisions should be introduced regarding the sharing of content related to children on digital platforms. Experts from fields such as law, psychology, media studies, and educational sciences should collaborate to develop comprehensive policy recommendations concerning children's digital rights. In order to allow children to control their digital histories in the future, both legal frameworks and digital tools for the "right to be forgotten" should be developed.

In conclusion, ensuring children's safety in the digital environment requires not only individual awareness but also a multi-actor approach that combines public policy, technological responsibility, and ethical sensitivity. It is expected that state institutions, academic circles, civil society organizations, and digital platforms will all contribute equally to this process.

7. KAYNAKLAR

- Alloway, T. P., ve Alloway, R. G. (2012). The impact of engagement with social networking sites (SNSs) on cognitive skills. *Computers in Human Behavior*, 28(5), 1748–1754. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.04.015>
- Chadwick, A., ve Howard, P. N. (Eds.). (2010). *Routledge Handbook of Internet Politics*. Taylor & Francis.
- Ammari, T., Kumar, P., Lampe, C., ve Schoenebeck, S. (2015). Managing children's online identities: How parents decide what to disclose about their children online. In *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 1895–1904). ACM. <https://doi.org/10.1145/2702123.2702325>
- AVG Technologies. (2010). *AVG Digital Diaries – A Look At How Technology Affects Us From Birth Onwards*. <https://www.avgdigitaldiaries.com/post/41940227757/avg-digital-diaries-a-look-at-how-technology>
- Berson, I. R., Berson, M. J., ve Ferron, J. M. (2017). The impact of privacy violations on children's cognitive and emotional processing of e-commerce websites. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(10), 1125–1133.
- Çimke, S., Gürkan, D. Y., ve Polat, S. (2018). Sosyal medyada çocuk hakkı ihlali: Sharenting. *Güncel Pediatri*, 16(2), 261–267.
- Crawford, K., ve Schultz, J. (2014). Big data and due process: Toward a framework to redress predictive privacy harms. *Boston College Law Review*, 55(1), 93–128.
- Dwyer, C., Hiltz, S., ve Passerini, K. (2007). Trust and privacy concern within social networking sites: A comparison of Facebook and MySpace. In *AMCIS 2007 Proceedings* (p. 339).
- Erişir, R. M., ve Erişir, D. (2018). Yeni medya ve çocuk: Instagram özelinde “sharenting” (“paylaşan babalık”) örneği. *Yeni Medya*, (4–5), 50–64.
- Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R., ve Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body Image*, 13, 38–45. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.12.002>
- Finkelhor, D., Mitchell, K. J., ve Wolak, J. (2000). *Online victimization: A report on the nation's youth*. National Center for Missing & Exploited Children.
- Holloway, D., Green, L., & Livingstone, S. (2013). *Zero to eight: Young children and their internet use*. EU Kids Online. http://eprints.lse.ac.uk/52630/1/Zero_to_eight.pdf
- Højgaard, L. (2003). Children and the internet: Developmental implications of web

sites for young children. *European Early Childhood Education Research Journal*, 11(1), 39–52.

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Kanun Numarası: 6698, Kabul Tarihi: 24.3.2016. Resmi Gazete: 07.04.2016 / 29677.

Kitchin, R. (2014). *The data revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences*. SAGE.

Kross, E., Verduyn, P., Demiralp, E., Park, J., Lee, D. S., Lin, N., ... ve Ybarra, O. (2013). Facebook use predicts declines in subjective well-being in young adults. *PLOS ONE*, 8(8), e69841. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0069841>

Leaver, T. (2016). Born digital? Presence, privacy, and intimate surveillance. In J. Hartley & Q. Wang (Eds.), *Re-Orientation: Translingual, Transcultural, Transmedia* (pp. 149–160). Fudan University Press.

Lenhart, A. (2015). *Teens, social media & technology overview 2015*. Pew Research Center.

Livingstone, S., ve Smith, P. K. (2014). Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: The nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 635–654.

Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., ve Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children*. EU Kids Online.

Livingstone, S., ve Third, A. (2017). Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda. *New Media & Society*, 19(5), 657–670.

Lupton, D. (2013). *The social worlds of the unborn*. Palgrave Macmillan.

Lupton, D. (2015). *Digital sociology*. Routledge.

Lupton, D. (2016). Personal data practices in the age of lively data. In J. Daniels, K. Gregory, & T. McMillan Cottom (Eds.), *Digital Sociologies* (pp. 335–350). Policy Press.

Marx, G. T. (2003). A tack in the shoe: Neutralizing and resisting the new surveillance. *Journal of Social Issues*, 59(2), 369–390. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00069>

Lupton, D., ve Thomas, G. M. (2015). Playing pregnancy: The ludification and gamification of expectant motherhood in smartphone apps. *M/C Journal*, 18(5). <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/1012>

Macenaite, M. (2017). From universal towards child-specific protection of the right to privacy online: Dilemmas in the EU General Data Protection Regulation. *New Media & Society*, 19(5), 765–779.

McCarthy, M. (2013). Experts warn on data security in health and fitness apps. *BMJ*, 347, f5600. <https://doi.org/10.1136/bmj.f5600>

Milosevic, T., ve Lwin, M. O. (2019). Privacy in the digital age: The impact of online surveillance on children's psychological well-being. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 22(4), 245–251.

Morgan, A. (2018). The transparency challenge: Making children aware of their data

- protection rights and the risks online. <https://www.dataprotection.ie/sites/default/files/uploads/2019-02/TransparencyChallenge.pdf>
- Parmaksız, Y. P. M. (2012). Digital opportunities for social transition: Blogosphere and motherhood in Turkey. *Fe Dergi*, 4(1), 123–134.
- Raley, R. (2013). Dataveillance and countervailance. In L. Gitelman (Ed.), “*Raw Data*” is an *Oxymoron* (pp. 121–145). MIT Press.
- Rosen, L. D., Whaling, K., Rab, S., Carrier, L. M., ve Cheever, N. A. (2013). Is Facebook creating “iDisorders”? The link between clinical symptoms of psychiatric disorders and technology use, attitudes and anxiety. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1243–1254. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.11.012>
- Rosenzweig, P. (2012). Whither privacy? *Surveillance & Society*, 10(3–4), 344–347. <https://doi.org/10.24908/ss.v10i3/4.4325>
- Simon, S. (2014, June 5). Big brother: Meet the parents. *Politico*. <https://www.politico.com/story/2014/06/internet-data-mining-children-107461.html>
- Timms, P. (2015, November 27). Hello Barbie: Wi-Fi enabled doll labelled a bedroom security risk. *ABC News*. <https://www.abc.net.au/news/2015-11-27/wi-fi-enabled-hello-barbie-doll-raises-security-concerns/6981528>
- Twenge, J. M., ve Campbell, W. K. (2018). Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. *Preventive Medicine Reports*, 12, 271–283. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2018.10.003>
- Tüzün, Ü. (2002). Gelişen iletişim araçlarının çocuk ve gençlerin etkileşimi üzerine etkisi. *Düşünen Adam Dergisi*, 15(1), 46–50.
- UNICEF. (2017). *The state of the world's children 2017: Children in a digital world*. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2017>
- Van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>
- Vandoninck, S., ve d’Haenens, L. (2014). Ways to avoid problematic situations and negative experiences: Children’s preventive measures online. *Communications*, 39(3), 261–282. <https://doi.org/10.1515/commun-2014-0116>
- Yavuz, C. (2020). Sosyal medya ebeveynliği ve çocukların unutulma hakkı. *İzmir Barosu Dergisi*, 85(1), 15–52.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişki bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazarın katkı oranı %60, ikinci yazarın katkı oranı %40 olarak belirlenmiştir.

Gönderim Tarihi: 06.01.2025

Kabul Tarihi: 25.04.2025

PLATON VE AZİZ PAVLUS'UN DÜNYASINDA KADIN: HAKLAR, ROLLER VE KISITLAMALAR

Women in the worlds of Plato and Saint Paul: Rights, Roles and Restrictions

Yavuz Bülent BEKKİ

Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ybb2358@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3190-1867

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Toplumsal cinsiyet kalıpları, toplumu da şekillendiren din ve siyaset aracılığıyla belirlenir. Devlet ve Tanrı gücü bu anlamda işlev gördüğünden Platon'un diyalogları ve Pavlus'un mektupları bu bağlamda incelenebilir. Çalışma, Platon'un ideal devlet arayışı çerçevesinde ortaya koyduğu Devlet ve Yasalar diyalogları ile Hristiyanlığın ana metinleri arasındaki Aziz Pavlus'un mektupları çerçevesinde kadının konumu ele alınmıştır. Toplumsal düzenin biçimlendirilmesinde katkısı bulunan bu iki figürün metinlerindeki kadınlara yönelik kurallar, çalışmanın problemi olarak belirlenmiştir. Platon'da koruyucular sınıfında cinsiyet eşitliğinden bahsedilebilirse de toplumun tamamı için geçerli değildir. Pavlus'ta ise eşitlik imânla sınırlıdır, bunun dışında toplumsal kabuller devam ettirilir. Her iki figürün de metinlerinde, toplumsal düzenin tesisi için kadının ve kadın cinselliğinin kontrol altına alınmaya çalışıldığı görülür. Çalışmada, toplumlar arası etkileşimin yüz yıllar boyunca devam eden sürekliliği açısından bu kaynakların tüm insanlığın yaşayış biçimini etkilediği ön kabulü ile hareket edilerek metinler karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Platon, Hristiyanlık, Aziz Pavlus.

Abstract

Gender norms are determined by religion and politics, which also shape society. Since the state and the power of God function in this sense, Plato's dialogues and St Paul's letters can be examined in this context. The study examines the position of women in Plato's dialogues *The Republic* and *The Laws*, which Plato presented in the context of the search for the ideal state, and in the letters of Paul, which are among the most important texts of Christianity. The rules for women in the texts of these two figures, who helped to shape the social order, were identified as the problem of the study. In Plato's works, gender equality is mentioned in the class of the guardians, but not in society as a whole. In Paul, on the other hand, equality is limited to faith, otherwise social assumptions are maintained. In the texts of both figures it can be seen that there is an attempt to control women and female sexuality in order to establish social order. The study interprets the texts comparatively, assuming that these sources influence the way of life of all humanity in terms of the continuity of interaction between societies over centuries.

Keywords: Women, Gender, Plato, Christianity, St. Paul.

1. GİRİŞ

Platon'un ideal devlet arayışı çerçevesinde ortaya koyduğu orta dönem eserlerinden Devlet (*Politeia*) ve son dönem eserlerinden Yasalar (*Nómoi*) diyalogları ile Aziz Pavlus'un farklı toplumlara gönderdiği *kanonik* Yeni Ahit'te yer alan Hristiyanlığın tebliğine dair mektuplarının incelendiği bu çalışmada, her iki ismin metinlerindeki kadının konumu ele alınır. Benzer coğrafyalara farklı dönemlerde hitap eden Platon ve Pavlus hitap ettikleri toplumların yaşantı ve anlayışına farklı boyutlarda etki eder. Platon'un diyaloglarıyla ve Pavlus'un mektuplarıyla etkilediği toplumsal düzen içinde, kadınlara biçilen roller ve belirlenen toplumsal normlar karşılaştırmalı olarak tartışılır.

Çalışmanın ilk bölümünde önce Antik Yunan'da kadının Platon'un yaşadığı Atina polisindeki yaşantısı incelenir. Daha sonra Platon'un Devlet ve Yasalar diyalogları çerçevesinde kadının konumu incelenir. Devlet diyalogunu Türkçeye çeviren¹, M. Ali Cimcoz ve Sabahattin Eyüboğlu, birlikte kaleme aldıkları ön sözde, Devlet diyalogunun önemini, “*Bugün insanlık adı altında topladığımız değerlerin kaynaklarından biri de Platon'un Devlet'idir. Doğuda ve Batıda Hristiyanlık ve Müslümanlıktan önce kutsal değilse bile, en önemli kitap Devlet'ti.*” şeklinde ifade ederler (Cimcoz ve Eyüboğlu, 2018: ix). Çalışmamız da benzer bir noktadan hareket ederek, ideal devletin ortaya koyulmaya çalışıldığı Devlet diyalogu ve ideal devlete ulaşamayacağının Platon tarafından anlaşılması üzerine yazılan, Yasalar diyalogu ekseninde Platon düşüncesinde kadının konumunu ele alır. Bu iki kaynak üzerinden yapılacak Platon okumasında, Christine Garside Allen'in (2015) “Plato on Women” başlıklı çalışmasında ifade ettiği gibi hem Platon'un kadınlar hakkındaki fikirlerinin değişimini göstermesi hem de bu iki metnin kadına yaklaşımdaki teori ile pratikteki farkı göstermesi etkilidir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise, erken dönemde kilise eliyle kanonik Hristiyanlıktan ayıklanan din dışı görülen ve din dışında bırakılan *apokrif*² İnciller değil mevcut durumda varlığını sürdüren Hristiyanlığa şekil

¹ Çalışmamızda, Cimcöz ve Eyüboğlu'nun çevirisi değil; Hüseyin Demirhan'a “1974 TDK Çeviri Ödülü”nü kazandıran ve Ekim 2002'de Sosyal Yayınları tarafından yeni baskısı yapılan nüshası kullanılmıştır.

² Grekçe'de “gizli” anlamına gelen bir terimdir ve genellikle kabul edilmeyen, heretik (dinde sapkın öğretiye mensup, zındık) kitapların genel adı olarak kullanılır. Dördüncü yüzyıldan itibaren, bu terim belirli bir kriter olmaksızın farklı şekillerde tanımlanmıştır. Apokrif kitaplar, kanonik metinler dışında kalan dini yazıları ifade eder (Charlesworth, 2003: 386-387).

veren *kanonik* İnciller’de yer alan Aziz Pavlus’a ait mektuplar üzerinden bir inceleme yapılır. İsa Mesih’in öğretilerinden farklı olarak Aziz Pavlus, bozulan Yahudiliği düzeltme amacındaki İsa peygamberin getirdiği yeni anlayışı, kurumsallaştırarak Hristiyanlığı devletlerin de kabul edebileceği bir yönetim enstrümanı haline getirir. Bu sebeple Pavlus’un mektupları, toplumsal düzene yön vermesi bakımından önemlidir. Pavlus’ta kadının konumuna dair çalışmalar oldukça yaygındır (Bk. Pagels, 1974; Allison, 1988; Cumming, 1988; Cotter, 1994; Eisenbaum, 2006; Caka, 2009; Keener, 2012). Çalışmanın bu bölümünde de Pavlus’un mektupları ile şekillendirilen kadınlık inşası incelenerek Platon ile Pavlus’un düşünce sistemine göre kadının konumunun karşılaştırmalı şekilde incelenmesi amaçlanır.

Devlet ve *Yasalar* diyalogları çerçevesinde Platon’un düşüncesindeki kadın ile Yeni Ahit’te yer alan Aziz Pavlus’a ait mektuplar üzerinden Pavlus’taki kadının konumu daha öncesinde tartışılan meseleler, sonuç bölümünde karşılaştırmalı olarak toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz edilmeye çalışılır.

2. PLATON’DA KADIN

Platon’un kadın rolleri hakkındaki görüşlerini açıklayabilmek için öncelikle onun yaşadığı ortamı yani Antik Yunan’ı ve Atina’daki yaşamda kadının konumunu açıklamak faydalı olur. Daha sonra Platon’un *Devlet* ve *Yasalar* diyalogları üzerinden yapılacak açıklamalar bu temel üzerine inşa edilir. İlerleyen paragraflarda bu tartışma sırasıyla yürütülür.

2.1. Atina’da Kadının Konumu

Platon’un kadın kavrayışında yaşadığı dönemin kadına bakış açısının önemi vardır. Bu sebeple ilk olarak Antik Yunan’da, Platon’un da vatandaşı olduğu Atina kent devleti özelinde Yunan kadınının konumunu hatırlamak yerinde olur. Antik Yunan’da kadın, *oikos* (hane) dışında yer almaz ve *oikos* içerisinde de *gunaiikos* denilen evin birinci katında bulunan kendisine tahsis edilen alanda yaşar (Berktaş, 2010, s. 38; Bensadon, 1990, s. 28). Antik Yunan kadını, rızasına başvurulmaksızın *kyrios* (koruyucu/efendi) sıfatı taşıyan babasının veya hayattaki en yakın erkek akrabasının uygun gördüğü kişiyle sözlenir-nişanlanır (*eggue*) ve hiç görmediği bir erkekle evlenir. Evlilikler, duygusal bağ aranmaksızın maddi kaygılarla gerçekleştirilir. Antik Yunan’da özellikle Atina özelinde evlilik, maddi kaygılara ek olarak doğacak meşru çocuğun yurttaşlık kazanımı noktasında da etkilidir. Doğacak çocuğun yurttaş sayılabilmesi için Atinalı erkeğin, Atinalı bir ana-babanın kızıyla evlenmesi ön koşuldur. Kadının *polis* (kamusal alan) ile alakalı tek işlevi bir yurttaş doğurmaktır (Yalom, 2002, s. 20-22; Bensadon, 1990, s. 29;

Berktaş, 2010, s. 38). Boşanma noktasında kadının hakkı yasalarda öngörülmüş olsa da bu hak nadiren kullanılır. Kadının boşanmasıyla alakalı karar, evli olduğu kişinin gerekçe sunmaksızın aldığı çeyizi geri ödemesi şartına veya eğer çocuk olmamışsa kadının koruyucusuna (*kyrios*) aittir. Kadının çocuğu varsa kendi isteği ile evliliğini sonlandıramaz ancak *kyrios* veya baş yargıçlardan birinin (*archon*) izni ile evliliğini bitirebilir. Bunun sonucundaysa kadının iki seçeneği vardır: Yeniden babasının veya yeni bir *kyrios*'un himayesine girmek (Bensadon, 1990, s. 29; Yalom, 2002, s. 23; Wells, 2021). Yalom'a (2002, s. 25) göre, Antik Yunan'da kadınların ne bedenleri ne de kararları kendilerine aittir.

Atina'da, Atinalı olmayanların cinsiyet fark etmeksizin hiçbir hakları yoktur. Buna karşılık Atinalı kadınların hakları da oldukça sınırlıdır. Burada yaşayan kadınların rolleri dokumacılık, ev idaresi, çocuk bakımıyla sınırlıdır. Tiyatroda dahi kadın rollerini erkekler canlandırır. Kadın, hukuk sisteminin ücra bir köşesinde yer alır (Sissa, 2005, s. 66; Bensadon, 1990, s. 29-30). Antik Yunan'da kadınların toplumsal konumu, erkeklere göre açık bir şekilde daha alt konumdadır. Siyasi hakları yoktur ve vatandaş olarak kabul edilmezler. Bugünkü anlamda kamusal eğitime erişim kadınlar için mümkün değildir, kız çocukları veya kadınlar zengin bir ailenin mensubu ise özel eğitim alabilir. Ancak Atina'da kamusal alanda kadınların yer alması, aile onurunu zedeleyebileceği düşüncesiyle yasak olduğundan onların kamusal alana katılımını sağlamaz. Atinalı kadınların rolü, özel alanda ev işleri ve bu işleri yerine getiren kölelerin yönetimiyle sınırlıdır. Kadınlar, aile dışından erkeklerle iletişim kuramaz. Dinî yer ve konularda da sınırlı da olsa görünürlükleri vardır. Kadının çeyiz hakkı varken miras hakkı yoktur veya sınırlıdır; miras yoluyla kadının elde ettiği mülkün yönetimi de yine onun hayatını yöneten erkeğe (*kyrios*) aittir (MacLachlan, 2012; Boyacı, 2014, s. 207-209; Seitzkasimova, 2019, s. 51-53; Köse, 2023, s. 182-186; Cartwright, 2016). Burada ayrıca şunu da söylemek gerekir: Atinalı bir baba öldüğünde onun mülkü erkek çocukları arasında, erkek çocukları da ölmüşse erkek torunları arasında paylaştırılır. Erkek bir akrabası olmadığı takdirde ancak o hanedeki kadına ölen erkekten bir mülk kalabilir. Ayrıca kadının çeyizinin yönetimi de yine onun uhdesinde değil evlendiği erkeğin veya hayattaki erkek akrabalarının denetimindedir (Thomson, 2021, s. 94-95; Blundell, 1995, p. 114-116). Atinalı kadınlar erken yaşta evlilik ile tanışır; bu da onların toplumsal rollerini özel alanla (*oikos*) sınırlar. Kadınların cinselliği evliliğiyle sınırlıdır. Erkeklerin ise cariyeleri bulunabilir. Zina, Atina'da ciddi bir suçtur. Bu suçu işleyen erkek, ilişkide bulunduğu Atinalı kadının kocası tarafından öldürülebilir, hapse atılabilir veya maddi tazminata mahkûm ettirilebilir. Aynı suçun tarafı Atinalı kadın ise toplumsal

dışlanma ve fiziki cezalara maruz kalır. Atinalı kadınlar, siyasi haklara sahip (*politai*, siyasi hakları olan vatandaş) değildir: Kamu toplantılarına katılamaz, oy kullanamaz ve siyasi görevlerde bulunamazlar. Onlar *astai* (siyasi hakları olmayan vatandaş) olarak sadece medeni haklara sahiptir. Hukuki, toplumsal ve ekonomik konularda yetkileri ya yoktur ya sınırlıdır ya da *kyrios* tarafından onun adına yürütülür (Blundell, 1995, p. 124-129).

Antik Yunan'da ve Platon'un yaşadığı şehir devleti olan Atina'da kadının konumu ikincildir. İçinde yaşadığı toplumdan etkilenen ve onu etkileyen Platon'un fikir dünyasında da bunların izlerini görmek mümkündür. Bir sonraki bölümde yer verilen Platon'a ait düşüncelerde, bu ortamın etkisini ve Platon'un kendi düşüncelerinin dönemine etkisini iyi düşünmek gerekir.

2.2. Platon'un Devlet ve Yasalar Diyaloglarında Kadının Konumu

Çalışmanın bu bölümünde Platon'un, kadının toplumsal konumu hakkındaki düşünceleri ideal devleti açıkladığı on kitaptan oluşan *Devlet* ve ideal devlette olması gereken kuralları tartıştığı on iki kitaptan oluşan *Yasalar* diyalogları üzerinden, kronoloji göz önünde bulundurularak önce *Devlet* sonra *Yasalar* açısından tartışılır. Platon hem *Devlet*'te hem de *Yasalar* diyaloglarında yöneticiler, askerler ve işçiler olmak üzere üç sınıflı bir toplum öngörür. Yönetici ve askerler sınıfı Platon'un koruyucular olarak ifade ettiği sınıfın bileşenleridir. Sadece askerî özellikleri olanlar asker sınıfında hem askerî hem filozof yanı bulunanlar ise koruyucu yani yönetici sınıfında yer alır.

Platon'a göre, yaratılışlarında bir fark olmayan kadın ve erkeklerin, aynı eğitimlerden geçerek aynı işleri yapmaları mümkündür. Platon bu tezini, "dazlak"larla "saçı olan"lar arasında yaratılış farkı olup olmadığını sorgulayarak temellendirmeye çalışır. Buna göre dazlak birinin saçı olan birinin yaptığı işi yapamayacağını öne sürerek, fiziki farklılıkların işlerin belirlenmesinde bir ölçüt olarak alınmaması gerektiğini ifade eder. Yine bu düşüncesini desteklemek için çoban köpeği metaforu yardımıyla insanların anatomik farklılıklarının; yaptığı veya yapacağı iş üzerinde bir etkisinin olmadığını ifade eder. Platon, kadının ve erkeğin fiziksel güç ve toplumsal rollerine göre belirlenmiş bazı işleri yapma noktasında farklılaştıklarını kabul eder. Ancak devlet yönetiminin fiziki güce dayanmayan bir iş olduğundan kadınların da devlet yönetiminde her türlü görevi üstlenebileceğini savunur (Platon, 2002, 451d-455e).

Platon'a göre, mutlu bir sitede, insanların denetimsiz bir şekilde

üremesine ne din ne de devlet/yöneticiler izin verir. Bu sebeple, doğru eğitim verilerek yetiştirilen kadınlar arasından gürbüzlük çağına gelmiş olanların en iyileri aynı koşulları sağlayan erkeklerle evlendirilerek gürbüz bir nesil üretilmeli ve üretilen bu nesil, bir kurul tarafından yetiştirilmelidir. Böylece çocuk, ana-babasının, ebeveynler de çocuğunun kim olduğunu bilmez ve topluluktaki herkes, birbiriyle akraba olduğunu düşünerek güçlü bağlar kurar. Kadınların bir erkeğe veya erkeklerin bir kadına bağlılık duymaması ve çocukların da aynı diğer kadın ve erkekler gibi o toplumun “ortak malı” sayılması diğerkâmlığı ve toplumsal saygıyı yaygınlaştırır. Platon’a göre gürbüzlük çağı, kadınlar için 20 ile 40 yaşları arasını; erkekler için 25 yaşından 55 yaşına kadarki süreci kapsar. Bu yaşların altında veya üstünde çocuk sahibi olmak devlete ve dine karşı suçtur. Nişansız ve dini törensiz birleşmelerden olan çocuk, “piç” sayılır ve devlet bu birleşmelerden olan çocuğa bakmamalıdır. Ayrıca kadın veya erkek, devlete çocuk verme yaşını geçtikten sonra dikkatli olmak şartıyla istedikleri kadar birleşme yaşayabilir. Bu birleşmeler bazı yasaklara tâbidir. Platon, koruyucular arasında ensesti yasaklarken yine aynı sınıf içerisinde aile planlamasının belki de temellerini atar (Platon, 2002, 458e-461c):

Ama her iki cinsi de çocuk yapma yaşını geçirdikten sonra istedikleriyle birleşmekte serbest bırakacağız. Yalnız erkekler kızları, anaları, kızlarının kızları ve büyükanaları ile; kadınlar da oğulları, babaları, torunları ve büyükbabaları ile birleşemeyecekler. Ama bu izni verirken de şu şartı koşacağız: Bu gibi birleşmelerden çocuk olmaması için her türlü tedbiri almalılar; ama olmasını önleyemezlerse, doğan çocuk kendi üzerlerine kalacak, devlet bakımı için hiçbir sorumluluk kabul etmeyecek (Platon, 2002, 461c).

Platon’un *Devlet* diyalogunda, koruyucular sınıfı özelindeki kadınlar için ortaya koyduğu eşitlikçi fikirler, feminizmin öncüsü sayılabilecek türdendir. Platon, koruyucuların en iyisinin filozoflardan olacağını dile getirir. Bu durumda koruyucular sınıfında yer alan kadınlar da filozof olabilir. Dolayısıyla 501e diyalogunda filozofların devleti ele geçirmesiyle ortaya çıkacak bilgelerin krallığında, kadınlar da devleti yönetebileceklerdir. 540c diyalogunda koruyucular sınıfındaki kadın ve erkek eşitliğinin kabul edildiği de ayrıca belirtilir. Platon’da koruyucular sınıfındaki herkesin, eğitiminden cinselliğine kadar her alanda devletin denetimi altında olmaları esastır.

Platon’un *Devlet* diyalogunun ikinci kitabında kadına yönelik geleneksel bakış açısının izlerini görmek mümkündür. İkinci kitaptaki 372e ile 373c arasındaki diyalogda kadın, “bozulmuş toplumda” sahip olunmak istenen nesneler arasında sayılır, “kadınlara süs püs yetiştirecek insanlar”a

sağlanacak istihdamın, bolluk içinde yaşayan bozuk toplumlara has bir alamet olduğu ifade edilir. Üçüncü kitabın 388a ve onuncu kitaptaki 605e diyaloglarında ise felaketler ve acılar karşısında ağlayıp sızlanmanın, koruyucular sınıfındakilere ve kahramanlara yakışmayacağı; bu hareketlerin alt kademe insanlara ait, bayağı davranışlar olduğu ifade edilir. Platon, üçüncü kitaptaki 395a-e arasındaki diyalogunda tragedyaya ya da komedyaya oynayanların, erdemli eylemler dışında bir şeyleri taklit etmemesi gerektiğini söyleyip erdemsiz davranışlar arasında saydığı yas tutma, âşık olma ya da doğum yapan kadınların taklidi gibi performansların sahneden uzak tutulması gerektiğini savunur.

Devlet diyalogunun yedinci kitabının sonlarında ve sekizinci kitabının başlarında Platon, ideale en yakın noktadaki bir devlette koruyucular sınıfında yer alan tüm vatandaşların eşit olduğu durum içerisinde kadınların da siyasi haklarını sonuna kadar alabileceğini belirtir (2002, 540a-543a). Aynı kitabın ilerleyen kısımlarında, koruyucular sınıfı dışında kalan ve yönetimin bir parçası olmaktan kaçınan erkeklerin eşi olan kadınların, kocalarından şikâyetçi olmaları ve bu konudaki yakınmalarının çocuğun yetişmesinde sorunlara neden olacağı ve bu tipteki bir ailenin hizmetçilerinin dahi o çocuğu etkileyebileceği ifade edilir (Platon, 2002, 549c-550b).

Platon'a göre demokraside, serbestlik olduğundan her türlü düzen bulunur. Böylece devlet kurmak isteyen pazardan mal seçer gibi bir yönetim modeli belirler ve kendine göre uygular. Bu yönüyle demokrasi bir *düzen pazarı*³ olarak tanımlanır. Bu düzen seçeneklerinin bolluğu sebebiyle demokrasi görünüşte en güzel devlet düzenidir. Tek tipleştirmeden uzaklaşarak çeşitli kültürlerden insanları bir araya toplayan, bu devletlerdeki seçenek bolluğuna yönelik rağbeti; “*Alaca bulaca şeylerden hoşlanan çocuklarla kadınlar gibi, birçok kimseler de en güzel devlet budur diyebilirler.*” şeklinde açıklar. Aslında burada kadınlara yönelik bir aşağılama yoktur. Platon’un asıl dikkat çekmek istediği şey, demokrasilerde çok fazla seçenek olması sebebiyle kişilerin kendi kararlarını bağımsız bir şekilde verebilmesidir. Bu yönetim şeklinin güzel görüldüğünü ancak yönetici vasfı taşıyanların uzak durmayı seçebilmesi ile bu vasfa hiç sahip olmayanların yönetici olabilmesini eleştirir (Platon, 2002, 557d-558c). Platon, dokuzuncu kitapta zorba insanı veya tiranı tanımlarken, “*Çoğu zamanını bir kadın gibi evine kapanmış olarak geçirir, dışarılara çıkıp dolaşan, hoş bir şeyler gören kimseleri kıskanır.*” ifadelerine yer verir

³ Eyüboğlu ve Cimcoz’un çevirisinde, demokrasi *düzen panayırı* şeklinde verilir (Platon, 2010, 557d).

(Platon, 2002, 579c). Platon, Atina'daki yerleşik kadın davranışlarına dair kabullere gönderme yaparak tiran veya zorba insanın “kadınlar gibi” arzularıyla hareket ettiklerini ifade eder.

Platon'un, işçiler, askerler ve yöneticiler olmak üzere üç sınıfta ele aldığı toplumsal yapısında her sınıf kendi alanında uzmanlaşır ancak köleler bu sınıflara dâhil değildir (kölelik için barbarları önerir). İşçiler, asker ve yönetici sınıfın ihtiyaçlarını karşılamak için vardır (Özkan, 2017, s. 289-290). Platon, adaletin bireysel mutluluk üzerindeki etkisini ve ideal bir toplum yapısında bu mutluluğu maksimize etmeyi amaçlayan ideal devletini kendince açıklar. Bunu yaparken *filozof-kral* kavramıyla, en iyi yönetimin eğitimle sağlanabileceğini vurgular. Bu sınıflarla birey ve toplum için en iyi yaşam koşullarını yaratmayı hedefler (Reeve, 2006, p. 41-42). Kadınların bu sınıflar içerisindeki konumu biraz daha farklıdır. Koruyucular sınıfındaki kadınlar, erkeklerle eşitken üretici/işçi sınıfında daha geleneksel bir noktada aile içinde tanımlanırlar (Reeve, 2006, p. 218-219). Askerler ve yöneticiler de vatandaşların mutluluğu ve devletin devamı için çalışırlar. Platon'a göre ideal devletteki bu sınıfsal yapı toplumsal mutluluğu getirir. Platon'a göre bu sınıflar içerisindeki koruyucular, en üst mertebeye filozof-krallığa kadar yükselebilir. Koruyucular, fiziki güçlerinin yanı sıra felsefi anlamda da kendilerini geliştiren özel seçilmiş kişilerdir. Kadınlar da bu sınıfa girebilir ve dolayısıyla en üst mertebeye erişebilirler.

Platon'un orta dönem eserlerinden *Devlet* diyalogu, devlet yönetimine dair fikirlerini barındırır. Yaş ve tecrübe olarak olgunlaştığı geç dönem eseri olan *Yasalar* diyalogu da *Devlet* ile benzer şekilde bir ülkenin nasıl yönetileceği konusunda Platon'un fikirlerini içerir. Çalışmada *Yasalar* diyalogunun da incelenmesi Platon'un düşüncelerinde herhangi bir dönüşüm olup olmadığını tespit etmek ve onun düşünce sisteminde kadının konumuna ilişkin değişimlerin seyrini analiz etmek açısından önem arz eder. Platon, bir başkonuşmacı ve onun diyalogda olduğu kişiler üzerinden fikirlerini ortaya koyar. *Devlet* diyalogunda başkonuşmacı olarak Sokrates'i konuşturur. *Yasalar* diyalogunda ise başkonuşmacı “Atinalı” mahlaslı bir erkektir ve onun diğer kişilerle yaptığı sohbet üzerinden diyalogu şekillendirir. Diyalog yasa koyucunun Tanrı mı yoksa insan mı olması gerektiğine dair soruyla başlar (Platon, 2007, 624a). Ölçü ve dengeyi bulma arayışıyla sürdürülür, ölçüsüz her türlü davranış diyalog boyunca eleştirilir.

Bu ilk tartışma yapılırken kadının çocuğa ilk eğitim veren kişi olduğu kabulü ile yasa koyucunun adaletsiz davranabileceği üzerinde durulur. Burada kadın direkt olarak yasa koyucuyu etkileyen konumunda olmasa da onun yetişmesinde anne rolüyle katkı veren kişi olarak görülür

(Platon, 2007, 627b-d). Atinalılara göre Spartalılar daha eşitlikçi bir yapıdadır. Bunun sebebi savaşçılığın hem kadın hem erkek için geçerli olmasıdır. Platon, burada düzenlenen bir şenlikte kadın erkek herkesin içki içip sarhoş olduğunu hayretle anlatır ve Atina’da böyle bir şeyin mümkün olmayacağını ifade eder. Platon, Spartalı kadınların rahat giyimli olmalarını; Sparta’da yaygın olan üremeye yönelik olmayan cinselliğin ve eşcinselliğin “doğal” olmadığını ifade ederek eleştirir. Tüm bunların sarhoş olacak kadar içmekten kaynaklandığını ifade ederek Yunan olmayan barbar (İskitler, Persler, Trakyalılar gibi) ve savaşçı kavimlerin de kadın erkek, içki içtiklerinden ve sarhoş olduklarından bahsederek bunu eleştirir (Platon, 2007, 636a-637e). Platon, içki içilmesinden ziyade sarhoş olunmasına karşıdır. Bunun sebebi sarhoş olmanın ölçüsüz içki içmenin sonucu olmasıdır. Platon, herhangi bir konuda ölçüsüz davranmayı yanlış bulur ve yasa koyucunun ölçülü olması gerektiğini belirtir.

Platon, ölçsüzlük konusunu tartışırken yığıtlığı bundan ayırarak, bilgisiz, liyakatsiz ve korkak birinin iyi bir yönetici olamayacağını ifade eder. Ancak bunu “*Senin sözünü ettiğin beş para etmez biri: böylesi erkekleri değil, olsa olsa kadınları yönetir.*” (Platon, 2007, 639b) şeklinde ifade eder. Atina’daki kadınların geleneksel durumuna ışık tutan bu söylem, yönetme becerisine sahip olmayanların bile kadınları yönetme konusunda zorlanmayacağını çünkü toplumsal yapının kadına boyun eğdirdiğini gösterir. Bu tip bir liyakatsizliğin önüne geçmek için Platon, *Yasalar* diyalogunda, erkeklerin yurtlarını ne kadar severlerse sevsinler, ömürlerini savaşlarda harcamak dışında evlerindeki çocukların eğitimiyle de alakadar olmaları gerektiğini belirtir. Bunu da Perslerdeki bilgisiz annelerin, çocuklarına düzgün ve güncel eğitim sağlayamamasının çocukları erdemsiz hale getirdiğini ve daha sonra devlet yönetimine katıldıklarında veya devletin başına geçtiklerinde devleti felakete sürüklediklerini anlatarak örneklendirir (Platon, 2007, 694d-696b).

Kadının süslenmesi ve ihtiraslarının olması Platon için bir eleştiri konusudur. Platon, *Devlet* diyalogunun 373c’sinde değindiği ve kadınlara özgü bulduğu duygusal aşırılık, süs ve lükse düşkünlüğe yönelik eleştirisinin bir benzerini *Yasalar* 719d diyalogunda da yapar: Zengin bir kadının şiirde canlandırılması sırasında kendine mezar yaptırmak istese bunun yine gösterişli olacağından bahseder. Kadınların, süslenme ve abartıyı sevdiğine dair bu eleştiri her iki kitapta da kendini gösterir. Benzer şekilde *Devlet*’in 388a ve 605e diyaloglarındaki duygularını dizginleyemeyen kadın figürünün koruyucular sınıfında yer alamayacağı düşüncesinin benzerine, *Yasalar*’ın 731d diyalogunda da rastlanır: “Kadın gibi” fevri davranmaktan kaçınılması

gerektiği öğütlenir. Bu da iki kitap arasındaki süreçte Atina'da ve Platon'da kadına bakışın pek değişmediğini gösterir. Platon'un eşitlikçi yaklaşımı sadece koruyucular sınıfindakilere özeldir.

Platon'a göre yasa koyucunun ilk olarak düzenlemesi gereken konular arasında evlilik bulunur. Burada evliliğin düzenlenmesinin tek sebebi ise doğumların kontrol altına alınması düşüncesidir. Böylece hem soy devam ettirilebilir hem de devletin sürekliliği sağlanır (Platon, 2007, 721a-e). Platon, *Devlet*'teki 460e diyalogunda; evlilikte kadınlar için 20-40; erkekler için 25-55 yaşlarını belirler. *Yasalar*, 721c, 785a-b diyaloglarında ise çocuk sahibi olmak için ideal yaş aralıklarını açıklar: Bu yaşlar, kadınlar için 16-20; erkekler için 30-35'e kadardır. Bu yaş aralığının dışında çocuk sahibi olmamak veya evlenmemek maddi olarak cezalandırılmalıdır. Platon, yapılacak evliliklerde maddi zenginliğe tamah edilmeyip bir denge ve devlet yararının gözetilmesi gerektiğini ifade eder. Burada en dikkat çekici mesele Platon'un evlilik armağanı/çeyizi yasaklamasıdır⁴. Bununla parasızlık sebebiyle evlenemeyenlerin evlenmediği için ceza almasını önlerken toplumsal tabakalar arasındaki adaleti sağlamaya çalışır. Platon, ölçsüzlük olarak değerlendirdiği sarhoşluktan gelin ve damadın düğün/nikâh esnasında kaçınması gerektiğini ifade eder (Platon, 2007, 774a-b). Evliliklerin verimli olması için devletin denetlemesi gereklidir. Çocukların eğitiminde 3-6 yaş arasında karma eğitim öngörülürken, 6 yaştan sonra kızlar ve erkekler ayrılır. Kızlar isterse erkeklerin aldığı dersleri de alabilir ancak tüm çocuklar için silah kullanmayı öğrenmek zorunludur (Platon, 2007, 794c-d). Bu eğitim cinsiyet ayrılığına ek olarak *Yasalar* 813b'de erkeklerin ve kızların kendileriyle aynı cinsiyetten dans hocalarıyla bedenlerini çalıştırmalarının uygun olduğu ifade edilir. Ayrıca Platon, aşırılık olarak ele aldığı tutkuları dizginleyememe durumlarına dikkat çeker ve evlilik çağında olmayan genç erkek ve kadınların cinsel ilişki yaşamasının doğru olmadığını, pedofili ve eşcinselliğin⁵ ise sakınılması gereken şeyler olduğunu ifade eder (2007, 835e-837a). Fahişelerle girilen yasak ilişkiler, evlilik akdi içinde başka bir kadınla alenen birliktelik, eş cinsellik konularındaki yaptırımlar 841d-842a diyaloglarında da yinelenir. 868c-e'de ana babanın, evlatlarına; eşlerin veya kardeşlerin birbirine uyguladığı dayak ve cinayet gibi suçlarda dinsizlik davasının açılması öngörülür. Dava sonucunda; arındırma ve sürgün ile

⁴ Bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Çeyizin kadının yönetebildiği bir mülk olduğu iddiası ile bunun yasaklanmasının kadınlar için sorunlar yaratacağı ifade edilir. Ancak çalışmamızda Antik Yunan ve Atina'da kadınların çeyizlerini hayatlarındaki erkeklerin yönettiğini daha önce ifade etmiştik.

⁵ Platon'un eşcinsellik ile alakalı görüşleri *Symposion*/Şölen diyalogunda değişecek ve bu tür ilişkileri onaylayacaktır (Platon, 2014).

dinsel törenlere katılmama cezası öngörülür. Platon'a göre, kendi arasında dövüşen kadınlar ve erkeğin kadını veya kadının erkeği dövdüğü durumlarda kişi, kendisini döveni bağlayabilecek ve bağladığı kişinin yaşamayı hak ettiğine ikna olana kadar bağlı tutabilecektir. Dinsizliğin cezası ölümdür (Platon, 2007, 882c; 910c-e). Evlilik, evlilik içi sadakatsizlik ve toplumsal huzuru bozacak davranışlar dinsizliğe varacak aşırılıklar olarak ele alınır ve bunlar için ceza öngörülür.

Platon, toplumsal hayata yönelik düzenlenmelerde özel alanın göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünür. Özel alan için hazırlanacak kurallar, kamu hayatını da etkileyeceğinden bu kurallar iyi düzenlenmelidir. Aksi hâlde kötü kurgulanan kurallar iyi olanları da bozacaktır. Platon bunu açıklarken, erkekler için bir toplu yemek töresinin bulunduğunu ancak kadınların böyle bir töresinin bulunmadığını ifade ederek bunu eleştirir. Bu eleştiriyi yaparken Atinalı kadınların kamusal alandan izole edilmiş yaşantılarını göz ardı eder ve "öteki cins" olan kadınların "doğaları" sebebiyle yasa koyucunun da bunu düzeltmeyeceğini ileri sürer. Toplumsal ikircikliği arka plana iterek yasa koyucunun bu konuda yapacağı düzenleme girişiminin de yine kadınlar tarafından engelleneceğini iddia eder (Platon, 2007, 781a-781d). Platon'un gelenekselden kopmadan geliştirdiği eleştirilerinde kadın üzerinden yaptığı yorumlar, yazısız (geçmişten gelen) ve yazılı (yürürlükteki) tüm yasaların toplumu bir arada tuttuğuna inanmasından ileri gelir.

Platon, *Yasalar* diyalogu boyunca ölçülü ve dengeli olmanın önemini vurgular. Sanatta da aynı şekilde ölçü ve denge olması gerektiğini ifade eder. *Yasalar*'ın yedinci kitabındaki 802a-803e diyalogunda; müzik ve dansa yani eğlenceye, denge ve ölçüyü sağlayan iki unsur olan uyum ve ritmi, iki cinsiyet arasında paylaştırır. Platon'a göre uyum, yani düzen ve ölçülülük kadınsı; ritim yani görkem ve yiğitlik ise erkeksidir. Bu ikisinin ahengi ise ölçülü ve dengeli bir görüntüyü ortaya çıkarır.

Platon'a göre, bir toplumda kadınların çalışmaması ekonomik hayatta yarı yarıya bir işlevsizliğe neden olur ve erkeklerin de iki kat daha fazla çalışmak zorunda kaldığını ve bu durumun yasa koyucunun hatası olduğunu ifade eder. Bunun düzeltilmesi için de erkeklerle kadınların yaşama birlikte katılmaları gerektiğini önerir (Platon, 2007, 803c-806c). Eğitim bu noktada Platon'un altını çizdiği en önemli etkidir. Kadınların da eğitilmesiyle sorun aşılabılır. Aynı şekilde gerekli eğitim ile kadınların da erkekler gibi sefere çıkabileceği; eserler yaratabileceğini ifade eder (Platon, 2007, 829e). Platon, eşitliği sağlayacak ortamın oluşabilmesi için eğitimi ön koşul olarak görür.

Toplumsal uyum ve dengeyi bozan para kazanma hırsıyla yapılan sahtekârlığa yönelik yasal düzenlemelerden bahsettiği pasajda Platon, bir hiyerarşi içerisinde herkesin konumunu ifade ederken erkeklerin kadın ve çocuklardan daha üstün olduğunu ifade eder. Atina'daki bu toplumsal kabulü onun da kanıksadığı açıktır (Platon, 2007, 917a). Platon'da kadının miras hakkı doğrudan değil, evlilik yoluyla dolaylıdır. Eğer erkek mirasçı yoksa, kadın ancak bir erkekle evlenerek miras alabilir. Miras öncelikle erkek akrabalara geçer; eğer mirası alacak bir erkek akraba yoksa kadın ailedeki en uygun erkekle evlenerek mülkünü koruyabilir. Eğer aile içinde uygun bir eş bulunamazsa, kadın kendi yurttaşları arasından birini (*kyrios*larının seçtiği ve onayladığı) seçebilir. Kadınların bireysel mülkiyet hakları yoktur; miras aile ve devlet düzeninin bir parçası olarak kabul edilir (Platon, 2007, 923a-925d). Boşanma konusunda Platon, uyumsuz çiftlerin, bu konuda görevli kişilerce incelenmesini ve aile kurumunun devamlılığı için çalışılması gerektiğini salık verir. Ancak devamlılık mümkün değilse çiftlerin boşanması ona göre uygundur. Boşanmadan sonraysa her birine uygun yeni eş aranmalıdır. Anne veya babanın ölmesi durumunda çocuk sayısı göz önünde bulundurularak anne veya babaya yeniden evlenme hakkı verilebilir. Kölelerle cinsel birliktelik yaşanması durumunda doğan çocuklar köle ebeveynleriyle sınır dışı edilir (Platon, 2007, 930a-931a). Platon, *Yasalar* diyalogunu uyum, düzen ve ölçülülük üzerine kurguladığından buna ters düşecek her türlü davranışın yasalarla engellenmesi gerektiğini düşünür. Buna bağlı olarak da ticari ilişkilerden evliliğe kadar hemen her konuda bu anlayışla hareket eder.

Kadının Atina'daki yalıtılmış ve ikincil konumu, ev içindeki yerinden tiyatrodaki kadın rollerini erkeklerin oynamasına kadar geniş bir alanda kendini gösterir. Platon, diyaloglarında kadının erkekle aynı yaradılıştaki olduğunu belirtmesine karşın yalnızca koruyucular sınıfında eşitliği öngörür ve diğer alanlarda erkeğin kadından daha üstün ve becerikli olduğunu vurgular. Kadınların fiziki ve zihinsel anlamda aldıkları eğitimler sonucunda ancak kadınlıklarından vazgeçtiklerinde, erkekleştiklerinde, erkeklerle aynı veya benzer işleri yapabileceği üzerinde durur. Kadınların ve erkeklerin cinselliği neredeyse eşit derecede denetim altındadır fakat kadınların statüleri bu eşitlik durumunun negatif yönde değişmesinde etkilidir. Annelik veya babalık rolleri koruyucular sınıfı özelinde tek tek kişilere değil topluma hatta bu işle ilgilenecek bir kurula bırakılırken kalan diğer sınıflar için annenin ilk eğiticiliğinde fakat babanın denetiminde ve aynı çatı altındadır. Platon, karma eğitimi belli bir yaşa kadar uygun görürken çocuklarda cinselliğin keşfiyle birlikte karma eğitimin sona erdirilmesi ve cinsiyetlere ayrılmış homo-dersliklerin kurulmasını ön görür. Antik Yunan/Atina şehir devletinin yerleşik değerleri ve Platon'un

düşünceleri kendinden sonra gelen toplum ve medeniyetleri etkiler. Benzer bir etki dinler için de geçerlidir. Dünyadaki en yaygın dinlerden biri olan Hristiyanlığın önde gelen tebliğcilerinden Aziz Pavlus'un mektupları da Platon'un diyalogları kadar farklı toplum ve coğrafyalarda etkili olur. Bu sebeple sonraki bölümde Aziz Pavlus'a ait mektuplar üzerinden onun kadınların dini ve toplumsal alandaki konumuna dair düşünceleri incelenir.

3. AZİZ PAVLUS'TA KADIN

İncil, Hristiyanlık dininin yol gösterici metni olarak kabul edilir. İncil, Yeni Ahit olarak da bilinir. Yeni Ahit, *apokrif* ve *kanonik* metinler olmak üzere ikiye ayrılır. Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında kilise tarafından kabul edilen metinler *kanonik* olarak adlandırılırken, bu süreçte dışlanan ve resmî olarak kutsal metinler arasında kabul edilmeyen metinler *apokrif* olarak değerlendirilir. Nitekim *apokrif* kelimesi de dinen uygun görülmeyen veya kutsal kabul edilmeyen anlamına gelir. Bu sebeple çalışmada *apokrif* değil *kanonik* İnciller tercih edilir. Bu tercih, her ne kadar *apokrif* İncilleri kabul eden toplumlar olsa da konsensüse dayanan ve yaygın kabulde toplumu şekillendirme noktasında *kanonik* İncillerin daha etkili olduğu ön kabulünden ileri gelir. *Kanonik* İnciller, günümüzdeki haliyle İncil'in ilk dört bölümünü oluşturan Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dır. Bu dört kitabın dışında İncil'de Aziz Pavlus'a ve diğer tebliğcilere ait mektuplar yer alır. Dinler tarihçisi Zafer Duygu'ya göre, toplamda yirmi yedi ayrı bölümden oluşan günümüz İncil'inde yer alan "kanonik" İncillerin, "orijinal" İncil'le alakası yoktur. Elimizdeki İnciller, Tanrı'nın sözlerini içeren vahiylerden oluşan kitaplar değildir ve İsa Mesih tarafından veya onun yaşadığı dönemde kaleme alınmamışlardır. Mevcut durumda Hristiyanlık geleneğinin de bu yönde bir iddiası yoktur (Duygu, 2018, s. 575). Yeni Ahit'in içerisinde yer alan *sinoptik* diye tabir edilen Matta, Markos, Luka İncillerinden Matta ve Luka İncilleri "eş görünümlü"dür. Elinizdeki çalışmada mektupları ele alınacak olan Aziz Pavlus, Şam vizyonuna⁶ kadar "kutsal yasaya bağlı bir Ferisi" iken bu vizyondan sonra "İsa Mesih'in peygamberi" olur (Gündüz, 2017, s. 44-45). Duygu ise Pavlus'un Ferisi olması konusunda yerleşik kabulün yanlış olduğunu, iddia edildiği gibi olsaydı Ferisi geleneğindeki bazı çıkarımları bileceğinden o konularda yanlış yorumlar yapmayacağını ifade ederek tezini savunur.

⁶ Vizyon, cezbe halinde, trans durumunda, rüyada veya hipnoz hallerinde görülen veya yaşanan durumları ifade eder (Bumstead, 1902, p. 138). Vizyon anlatısı, İsa Mesih'in ölmeyip göğe yükseldiği inancıyla paraleldir ve bu ölümsüzlük inancı sayesinde havariler ve Pavlus, vizyonlar aracılığıyla kendilerine tebliğ edilen dinin peygamberleri olurlar. Böylece Hristiyanlığı inşa ederler (Bumstead, 1902, p. 146; Duygu, 2018: s. 405).

Pavlus'un *çarmıha gerilen* lanetlidir gibi bir çıkarım yapmasının Ferisi geleneğine göre yanlış olduğunu ifade eden Duygu, Pavlus'un Ferisi geleneğinde bu çıkarımın *masumların çarmıha gerilmesine izin verenlerin* lanetlendiği şeklinde olduğunu bilmesi ve böyle yorumlaması gerektiğini ifade eder (2018, s. 533-537). Gündüz'e göre Pavlus'un, İsa Mesih'i görüp görmediği tartışma konusu olmakla beraber İsa ile Pavlus'un ayrıldığı nokta vizyonlarla alakalıdır. Pavlus, tarihsel İsa'yı kaynak olarak göstermez bunun yerine vizyonlarda kendisiyle iletişime geçen Mesih'i esas alır. Bu sebeple de Pavlus, insanlardan Mesih'in peygamberi olarak kendi öğretisini takip etmelerini ister (Gündüz, 2017, s. 252). Pavlus bunu yaparken İsa'nın dirilişinin onu ilahlığa yükselttiğini ve böylece sadece Yahudilerin değil *öteki ulusların* da tebliği duyması gerektiğini ifade ederek, kendisinin onların da peygamberi olduğunu öne sürer. Pavlus aynı zamanda diğer havarileri de gölgede bırakarak kendini öne çıkarır ve Hristiyanlık dininin [defacto/fiili] kurucusu olur (Duygu, 2018, s. 385-386). Gündüz'e göre Pavlus, dinin kurucusu değil ancak ilk misyoneri ve teoloğudur. İnsanlığın evrensel dinlerinden biri haline gelen "Hristiyanlığın Mimarı"dır (Gündüz, 2006, s. 28). Pavlus'un ortaya koyduğu dini anlayış ülkelerin ve toplumların benimseyebileceği bir forma sahiptir. İsa Mesih'in mesajı bireye yönelikken Pavlus'un mesajları belli başlı topluluklara göre kaleme alınır. Bu özelliğiyle Pavlus'un mektupları üzerinden kadının konumunu incelemeye çalışmak yararlı olacaktır. Pavlus, bazı mektuplarında kadınlara itaati öğütlerken bazısında onları kilise topluluğuna liderlik etmesini önerir ve bu rollerini devam ettirmelerini salık verir. Bu noktada, Pavlus'un mektup gönderdiği toplumun sosyolojik durumuna göre hareket ederek mektuplarını yazdığını unutmamak gerekir.

İsa Mesih, kadın kimliğini imana dayalı bir yaklaşım ile inşa eder, ona göre kadınlar, erkeğin ötekisi değildir ve imanları oranında kurtuluşa ererler. Pavlus ise kadın kimliğini daha çok yaşam pratikleri üzerinden ele alır ve kadını insanlığın günahlarının başlangıcı olarak görerek sıkı tedbirler ileri sürer. Bu iki yaklaşım arasında, kadınların toplumsal rolleri ve hiyerarşisi açısından belirgin farklılıklar bulunur (Kaya, 2024: 477-480). Pavlus'un kadınlara yönelik tutumu, Hristiyanlık içindeki sosyal ve kültürel bağlamlara bağlı olarak değişim gösterir. Bunda hem Yahudi hem de Helenistik kimliğe sahip olması etkilidir. Başlangıçta, kadınların kilisede aktif rol almasını destekleyip eşitlik vurgusu yaparken, zamanla geleneksel Yahudi ve Roma geleneklerine atıfla bazı kısıtlamalar getirir. Bu değişimde, Pavlus'un öğretilerinin sonraki nesillerce farklı yorumlanması da etkisi vardır (Cumming, 1988; Eisenbaum, 2006). Pavlus, ilk dönem Hristiyanlıkta kadın liderlerin varlığını destekler ve onları yüceltir

(Cumming, 1988, p. 39). Buna göre Pavlus'un mektuplarında altı kadın liderden bahsedilir. Bu kadınların çeşitli özellikleri ve Pavlus'un onlara yönelik nitelermeleri ile onların konumu belirlenebilir. Söz konusu altı kadının isimleri şöyledir: Afiya (*Apphia*), Kloi (*Chole*), Priska (*Psica*), Evodiya (*Eudia*), Sintihî (*Syntyche*) ve Fibi (*Phoebe*). Bu isimlerin Pavlus tarafından öne çıkarılmasında onlarla arasındaki ilişki önemlidir. Priska ve Fibi, Pavlus'un Roma'daki destekçileri arasındaki kadınlardır ve isimleri mektuplarda geçer; Fibi ayrıca hem daikon (kilise hizmetkârı) hem de koruyucu olarak tanımlanır. Afiya ise Pavlus ve Timoteos'un hapiste olduğu dönemde onlara destek olan kişidir ve Pavlus onu kız kardeş olarak niteler. Evodiya ve Sintihî, Filipililer içerisinde nüfuzlu ancak birbiriyle çekişen iki kadındır. Pavlus'un mektup gönderdiği dönemde Korintliler arasında dini önderlik anlamında bölünme mevcuttur. Bu konuda uyarılarda bulunmak isteyen Pavlus, Korintlilere Kloi'nin hanesinden aldığı haberler üzerine mektup yazdığını belirtir. Bu altı kadının önemi, her birinin erkek akrabalarından bağımsız olarak anılmaları, saygın ve otorite sahibi olmalarının yanı sıra Pavlus ile aralarındaki ikili ilişkileridir (Cotter, 1994, p. 351-355; Keener, 2012⁷). Amerikalı ilahiyatçı Craig S. Keener, bu kadınlara ek olarak ayrıca Junia adlı kadının, Romalıları mektupta yer aldığını ve kilisedeki hizmetleri sonucunda apostol (havari) mertebesine ulaştığını belirtir (Keener, 2012).

Pavlus'ta kadının konumunu incelenmek amacıyla yaptığımız araştırmada her ne kadar mektupların gönderiliş kronolojisini kullanmayacak olsak da bazı diğer konularda kronolojiyi bilmek faydalı olacaktır. Buna göre kronoloji şu şekildedir. İsa'dan Sonra (İ.S.) 50-51'de Selaniklilere Birinci Mektup, Selaniklilere İkinci Mektup İ.S. 51-52'de; Korintlilere Birinci Mektup İ.S. 53-54'te ve Korintlilere İkinci Mektup İ.S. 55-56'da gönderilir. İ.S. 55-57'de Galatyalılara; İ.S. 60-62'de Efeslilere, aynı dönemde Filipililere, Filemon'a ve Koloselilere mektup gönderen Pavlus, İ.S. 62-64'te Timoteus'a Birinci Mektup İ.S. 64-67'de Timoteus'a İkinci mektubunu gönderir (Caka, 2009).

Pavlus'un kadınlarla alakalı düşüncelerini en ayrıntılı şekilde ifade ettiği mektubu Korintlilere gönderdiği ilk mektuptur. İncil'de her ne kadar Romalıları yazılan mektup ilk sırada yer alsaydı da bu çalışma, kadınların konumu üzerine olduğundan Korintlilere Birinci Mektup'ta yazanlar ile başlamak daha doğrudur. Pavlus'un bu mektubu kaleme alma sebebi, Korint şehrinde yaşayanların kimin yolundan gideceklerine dair düştükleri ihtilafıdır. Mektubun girişinde bununla alakalı telkinlerde bulunduktan sonra kadınlarla

⁷ Söz konusu yayın, elektronik kitap biçiminde olduğundan sayfa numarası verilememiştir.

alakalı meselelere geçilir. Pavlus, Korint'teki inananların arasındaki bozulma üzerine yazdıklarına fuhuşla başlar. Söz konusu fuhuşun ise bir oğul ile üvey annesi arasında gerçekleştiği ve bunun putperestler arasında bile görülmemiş türden olduğunu ifade eder. Bu konuda toplumsal dışlamayı babasının eşine yönelen erkek için ön görür (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup 5: 1-5). Aynı mektupta zina edenleri ve oğlancılık yapanları putperestlerle aynı derecede günahkâr görür (6: 9-10). Fuhuştan uzak durulmasını salık veren Pavlus, cinsel günahları bedene karşı işlenen suçlar olarak değerlendirir, bunun sebebi ise her bir bedenın Tanrı'dan bir parça olan ruhun içinde yaşadığı mabet olduğuna inanmasıdır (6: 12-20). Romalıları yazdığı mektubun *Tanrıya İsyan* başlıklı kısmında Pavlus, Tanrı'yı terk ederek putperestliğe yönelen insanların yanlışlara sürüklendiğini belirtirken bunların arasında eşcinselleri de sayar. Buna sebep olarak da Tanrı tanımazlığın doğal ve iyi olandan kopuşa neden olduğunu ifade eder (Pavlus'tan Romalıları Mektup 1: 18-32). Pavlus, Tanrı'nın rızasını kazanmak ve onun yolundan sapmamak ile toplumsal düzen için imansızlıktan, ölçsüzlükten ve bedensel hazlardan uzak durulmasını ifade ederken bunu kadına ve erkeğe eşit ölçüde yasaklar.

Korintlilere yazdığı mektubun 7. Babında Pavlus, evliliği ele alır. Ona göre evlilik, fuhuştan kaçınmak için önemli bir faktördür. Karı-koca birlikte ve Şeytan'ın onları ayartmaması için birbirlerini ihmal etmeden yaşamalıdır. Pavlus'a göre, kadının bedeni kocasına, aynı şekilde erkeğin bedeni de karısına aittir (7: 1-5). Bekârlara ve dullara, bekâr kalmayı ve kendilerini Tanrı'ya adanmalarını öğütleyen Pavlus, kendilerini tutamayıp *için için* yanmamaları ve zinaya yönelmemeleri için evlenmenin daha doğru bir tercih olacağını da ifade eder. Evlilere evliliklerine devam etmelerini ve boşanmamalarını⁸ tavsiye eder (7: 6-11). Bu tavsiyesini, imanlı eşlerin birbirinin kutsanmasını sağladığını ve imanlı kişiler arasındaki evliliğin bir

⁸ Hristiyanlığın kurucularından biri olan Pavlus, boşanma konusunda ayrıntıya girmez. İsa Mesih'in ayrıntılı ve güçlü yaptırımlar barındıran görüşlerindense boşanmanın iyi olmadığını ifade etmekle yetinir. Zina ve fuhuş yasağı noktasındaki söylemleri İsa Mesih ile ortaktır. İsa Mesih'e göre boşanmak kadını ve erkeği zinaya iter. Çünkü boşanmış bir kadınla evlenen erkek de zina etmiş sayılır. Fuhuş dışında bir sebeple boşanan erkeklerin kadınlara boşanma belgeleri vermesi gerekir (Matta, 5: 27-32). İsa Mesih, fuhuş harici bir sebeple eşini boşayan erkeğin başka bir kadınla evlense bile evlendiği kadınla ilişkisinin zina sayılacağını ve boşanan bir kadınla evlenen erkeklerin de zina etmiş olacaklarını ifade eder. İsa Mesih, evlenenler böyleyken evlenmemenin ve kendini Tanrı'ya adanmanın daha doğru olduğunu ancak bunun insanlar için zor olduğunu belirtir (Matta, 19: 1-12). Bunlara ek olarak İsa Mesih, zina eden bir kadının recm edilmesini bekleyen Ferisi topluluğunun beklentilerini boşa çıkarır ve kadına bir daha günah işlememesini öğütleyerek onu serbest bırakır (Yuhanna, 8: 1-11).

kutsanma aracı olduğunu ifade ederek temellendirir. İmansız veya ayrılmış kadın ve erkeğin çocuklarının Tanrı'nın lütfundan mahrum kalacağını belirterek imanın önemine ve boşanmanın makbul sayılmadığına işaret eder (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup, 7: 12-16). Pavlus, Korintlilerin dinî inanış noktasında aralarındaki ihtilafları göz önünde bulundurarak Tanrı'ya yönelmelerini salık verir. Buna karşın genç kız ve erkeklerden bekâr olanların bekâr kalmak istiyorlarsa bunun Tanrı'ya yönelmek adına doğru olduğunu ancak evlenmek istiyorlarsa da evlenmelerinde bir sakınca görmez. Bekâr kadın veya erkeğin; Rab'bi nasıl hoşnut edeceğini düşünüp, Rab'bin işleri için kaygı duyacağını; evlilerinse eşlerini hoşnut edebilmek için dünya işlerine dalacağını belirtir (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup, 7: 25-28, 32-38). Pavlus, kadının kocası yaşadıkça kocasına bağlı kalması gerektiği; kocası öldükten sonra eğer isterse imanlı olması şartıyla dilediği erkekle evlenmekte özgür olduğunu ancak bekâr kalabiliyorsa öyle kalmasının daha makbul olduğunu salık verir (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup, 7: 39-40). Pavlus, Korintlilere gönderdiği ikinci mektubunda çocukların aileleri için değil, ailelerin çocukları için para biriktirmeleri gerektiğini yani çocuklarının geleceğini düşünerek hareket etmeleri gerektiğini ifade eder (Pavlus'tan Korintlilere İkinci Mektup, 12: 14). Romalılara yazdığı mektupta ise kadının kocası yaşadığı sürece ona sadık kalması gerektiğini, kocası hayattayken başka bir erkekle birlikte olan kadının zina etmiş olacağını ancak kocası öldükten sonra Kutsal Yasa'nın evliliğine dair yasaklarından özgürleşir ve yeni biriyle evlenebilir böylece zina etmiş olmaz (Pavlus'tan Romalılara Mektup, 7: 1-3). Korintlilere yazdığı mektuplarında Pavlus insanların günahlardan sakınmak amacıyla evlenebileceklerini bunun dışında kendilerini Tanrı'ya adayabiliyorlarsa evlenmemelerini salık verir aynı şekilde bu tavsiyesini Romalılara yazdığı mektupta görmek de mümkündür.

Pavlus, Efeslilere yazdığı mektubuyla *öteki uluslara* seslenme ve Hristiyanlığı yayma misyonunu devam ettirir. Mektubunda Efeslilere İsa Mesih'in çarmıha gerilmesiyle artık ikiliklerin son bulduğunu ve onların da Tanrı'nın buyruğuna katılmalarının önünde engel olmadığını bildirir. Ölçülü, uysal ve uyumlu bir şekilde sevgi bağı kurarak birbirlerine yaklaşmalarını öğütler. Fuhuştan, açgözlülükten ve kötülükten uzak durmalarını salık verir. Bundan sonra da *Karı Koca İlişkileri* başlıklı bölümde evlilik konusundaki açıklamalarını kadınlara seslenerek yapar. Buna göre kadınları, kocalarına bağlı olmaları konusunda uyarır ve Mesih, kilise, erkek, kadın hiyerarşisini hatırlatır: Cemaatin/kilisenin başı nasıl Mesih ise erkek de kadının başıdır ifadesi ile kilisenin Mesih'e bağlılığı ile kadının erkeğe bağlılığı arasında bir ilişki kurulur. Bu ana kadar kadınlara seslenen Pavlus, daha sonra kocalara dönerek Mesih'in kiliseyi sevip kendisini feda ettiği gibi erkeklerin de eşleri

için aynı şeyleri yapması gerektiğini ifade eder (Pavlus'tan Efeslilere Mektup, 5: 22-25). Yine aynı mektupta Pavlus, çocuklara ailelerine karşı saygılı olmalarını öğütlerken; babalara da çocuklarınızın “öfkelerini uyandırmayın” şeklinde tavsiyede bulunur (Pavlus'tan Efeslilere Mektup, 6: 1-4). Efeslilere yazdığı mektupta kadının erkeğe olan bağlılığını hiyerarşi gereği bir görevmiş gibi açıklayan Pavlus, erkeğin kadına olan bağlılığını ise sevgi ve fedakârlık gibi daha içsel duygu durumlarıyla tasvir eder. Pavlus, Koloselilere yazdığı mektubunda tebliğe uyarak inananlar arasına katılan bu yeni topluma *Yeni Yaşamda Aile ve Toplum İlişkileri* başlıklı bölümde eşlerin birbirine karşı nasıl davranması gerektiğini açıklar. Kadınlara eşlerine bağlı, erkeklere ise sevgi dolu ve sert davranmaktan kaçınan kişiler olmalarını öğütler. Çocuklara ebeveynlerin sözüne uyduklarında Rab'bin bundan hoşnut olacağını bildirir ve son olarak da babalara çocukları incitmemelerini bunun çocukların cesaretini kıracağı uyarısında bulunur (Pavlus'tan Koloselilere Mektup, 3: 18-21). Pavlus, Selaniklilere yazdığı mektubunda, Tanrı'yı ve Rab İsa'yı hoşnut etmek için insanların uyması beklenen kuralları kısaca açıklar. Buna göre Tanrı tanımaz toplumlardan ayrışarak şehvetten, tutkudan ve fuhuştan kaçınılması gerektiğini ifade eder. Eş seçiminde imanlı ve saygınlığı olan eşler seçilmesini tavsiye eder (Pavlus'tan Selaniklilere Birinci Mektup 4: 1-6). Efeslilere tebliğ için giden Timoteos'a yazdığı mektubunun *Topluluk İçi Sorumluluklar* başlıklı bölümünde Pavlus, Timoteos'tan kadınların ve erkeklerin birbirine saygılı davranmaları gerektiğini bildirmesini ister (5: 1-2). Aynı mektupta dul kadınlarla alakalı oldukça uzun ve detaylı açıklamalar yapar: Kimsesiz ve yalnız kalan dul kadınlara saygı gösterilmeli ve onlara yardım edilmelidir. Ancak dul kadının çocukları veya torunları varsa, öncelikle aileleri onlara bakmalı, böylece büyüklerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Kimsesiz dullar, umutlarını Tanrı'ya bağlayarak dua ve dileklerle yaşarken, zevke düşkün dullar manevi olarak ölü sayılır. Kendi ailesine bakmayan kişi, imansızdan beter sayılır. Dullar listesine⁹ alınacak kadınlar en az altmış yaşında, tek eşli, çocuk büyütmiş, misafir ağırlamış ve iyiliklerle tanınmış olmalıdır. Genç dullar ise bedensel arzularıyla evlenmek isteyerek verdikleri sözden dönebilir ve tembelliğe alışıarak başkalarının işlerine karışabilir. Bu nedenle genç dulların evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları ve evlerini yönetmeleri önerilir. İmanlı kadınlar, dul yakınlarına yardım etmelidir ki İnanlılar topluluğu yalnızca gerçekten kimsesiz olan dullara destek verebilsin (Pavlus'tan Timoteos'a Birinci Mektup 5: 3-16). Tanrı buyruklarını tebliğ etmesi için Girit'te görevlendirdiği Titus'a yazdığı

⁹ Hristiyanlıkta dullar listesi en üst mertebelerden biridir (Baş, 2019, s. 82). Kendilerini Tanrı'ya adanmış bu kadınlar, dünya zevk ve işlerinden uzak dururlar.

mektubunda Pavlus, toplumsal hayatta uyulması gerekenleri aktarır: Buna göre yaşlı erkekler ölçülü, ağırbaşlı ve sağduyulu olmalı, sevgide ve sabırda sağlam durmalı; yaşlı kadınlar ise saygın bir yaşam sürmeli, iftiradan kaçınmalıdır. Genç kadınların iyi birer eş ve anne olmaları; genç erkeklerin ise sağduyulu davranışları tavsiye edilir. Onlar bu şekilde davranırlarsa dini reddedenlerin Tanrı buyruklarını kötüleyemeyeceği ifade edilir (Pavlus'tan Titus'a Mektup, 2: 1-6)

Pavlus'un bekâr kadın ve erkek ile dul kadınların cinselliğini kontrol altına alma çabasında, dünyevi olandan sıyrılmanın yanı sıra cinsel deneyimi ve özgürlüğü bulunan dul kadının, fuhuş yapmasının veya erkekleri fuhşa "teşvik etme" ihtimalinin önüne geçme isteği yatar. Pavlus, bunun için imanını ön plana çıkararak kadının özdenetimle kendisini "frenlemesini" sağlamaya çalışır. Böylece cinsel denetimin kadının kendisine yaptırılması sağlanır. Pavlus, imanlı ve evli çiftlerin cinselliğini sakıncalı görmemesinde nesil ıslahının etkisi bulunur. Bu düşüncesini "doğru" cinselliğin dünya işlerine dalmanın önünde bir engel olarak görmesiyle destekler. Yine de dünya işlerine dalan bir evliliğin saygı duyulması gereken bir evlilik olmadığını da belirterek böyle bir evlilikten imanlı bir bekârlığın daha makbul olduğunu savunur. Pavlus, mektuplarında kadın erkek ilişkileri ile toplumsal ilişkileri birlikte ele alır. Kölelere nasıl davranılacağından toplum içinde öne çıkacak kişilerin hâl ve hareketlerine kadar birçok konuda tavsiyelerde bulunur.

Pavlus, evliliğin kutsal bir kurum ve dini bir görev olduğu fikrini reddederek evlilik ve bekârlığa ilişkin geleneksel Yahudi görüşlerine meydan okur. Bekârlığı, bunu sürdürebilenler için tercih edilebilir bir durum olarak sunar ve evliliği, cinsel arzularını kontrol edemeyenler için pratik bir uzlaşma olarak görür (Pagel, 1974, p. 541-545). Evlilik, Pavlus'ta günahtan kaçınmanın bir aracıdır. Kendini Tanrı'ya adamakta sorun yaşayanlar için evlilik dünyevi, bedensel ve cinsel günahlardan uzaklaşmanın bir yoludur. Evlilik imanlı kişilerle yapılmalı ve imanlı bir şekilde yürütülmelidir.

Kilise düzeni içerisinde topluluk kurallarını açıklayan Pavlus, evli ve bekâr kadınlar için bazı düzenlemeler ön görür. Bu düzenlemelerde dönemin toplumsal sıkıntılarının izlerini görmek mümkündür. Dönemin yerleşik Helenistik ve Yahudi geleneklerine bağlı anlayışa sahip toplumu, kadınların kilise ve kamusal alanda ön plana çıkmasından rahatsızdır (Allison, 1988, p. 27-31). Pavlus da Hristiyanlığı yayma amacıyla olduğundan kilisedeki dua ve topluluk düzeni içerisinde kadınları ikincilleştirmekte bir sakınca görmez. Bunun sebebi "daha büyük bir ülkü" için bazı düşüncelerden taviz vermektir. Böylece "Korintliler'e Birinci Mektup"unda dua düzenini anlatırken, uzun

saçlı kadınların başlarını örtmesi, örtmeyenlerinse saçlarını kesmesi veya toplaması gerektiğini ifade eder. İstisna olarak toplulukta kadının saçını kazınması ayıplanıyorsa başını örtmesinin yeterli olduğunu ekler. Erkeklerin başlarını örtmemesi gerektiğini bunun sebebi olarak da onların kadınlar üzerinde Tanrı benzeri bir yüceliğe sahip olduğunu gerekçe gösterir (Pavlus'tan Korintliler'e Birinci Mektup, 11: 1-6). Bu durumu toplumsal bir kabul olarak ifade ettikten sonra Tanrı katında kadın ve erkeğin benzer olduğunu da ekler: *"Ne var ki, Rab'de ne kadın erkekten ne de erkek kadından bağımsızdır. Çünkü kadın erkekten yaratıldığı gibi, erkek de kadından doğar. Ama her şey Tanrı'dandır."* (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup, 11: 11-12). Pavlus, aynı mektubunda kilisede kadınların nasıl davranması gerektiğini açıklar. Buna göre, kadınlar kilisede her ne sebeple olursa olsun konuşmamalı, sessiz kalmalı ve uysal olmalıdır. Kilisede akıllarına takılan bir şey olursa bunu o anda sormamalı eve döndüklerine eşlerine sormalıdır çünkü kocaları tebliğ eden peygamberler gibidir ve kadınların toplantı sırasında konuşması ayıptır. Pavlus bu sözlerinin Rab'bin buyruğu olduğunu da ayrıca ifade eder (Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup, 14: 34-37).

Pavlus'un, kadın için kilise adabı ve tapınma konusundaki görüşleri Timoteos'a yazdığı ilk mektupta da yer alır. Korintlilere yazdığı mektuptaki görüşlerini sürdürdüğü görülür. Timoteos'tan Efes'te kalmasını ve öğretileri yaymasını ister. Pavlus, Efes'te yaşayanların günlük hayattaki giyimlerini dikkate alarak kiliseye giderken daha dikkatli olmalarını öğütler. Bunu genel olarak kadınlar üzerinden açıklar. Buna göre kadınlar, saç örgüleriyle, altın, inci ve pahalı giysilerle kiliseye gitmemeli daha sade, edepli ve ölçülü giyim tercih etmelidir. Sükûnet ve uysallık içerisinde kilisede öğrenmeli ancak bir şeyleri erkeklere öğretmekten sakınmalıdır. Pavlus, *"kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; sakın olsun"* ifadesi ile bunu ifade eder. Bu düşüncesini de ilk günah anlatısını referans vererek Adem'in Havva tarafından aldatılmasına dayandırır. Kadının ilk günahdaki başat rolü onu suçlu yapar ve bu suçun kefareti olarak doğum yapmak ve doğumda sancı çekmek ile imanlı yaşayarak kurtuluşa ulaşacağı ifade edilir (Pavlus'tan Timoteos'a Birinci Mektup, 2: 9-15). Bu noktada Pavlus'un kadının erkeği baştan çıkaran olduğuna dair bir kabulle hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu gerekçe ile kadının öğreticiliğini sakıncalı bularak onun erkeğe itaat etmesini öğütler. Bu durum daha önce de ifade edildiği gibi Pavlus'un iman eksenli eşitlik anlayışıyla çelişir. *Kilise Önderleri* başlıklı kısımda Pavlus, kiliseye önderlik edecek kişinin erkek olması gerektiğini direkt olmasa da niteliklerini sıralarken belli eder: Bu nitelikler, tek kadınla evli olmalı, evini iyi yönetmeli ve çocuklarına söz

geçirebilmeli ve evin reisliğini layıkıyla becerebilmelidir: “... Kendi evini yönetmesini bilmeyen, Tanrı’nın topluluğunu nasıl kayırabilir?” (Pavlus’tan Timoteos’a Birinci Mektup, 3: 1-5). Benzer özelliklerin kilise görevlisi olacak diğer erkekler için de geçerli olduğu belirtilir ve kadın görevlilerin nitelikleri sayılırken birtakım eklemeler yapılır: Ağırbaşlı, iftiracı olmayan, ölçülü ve her bakımdan güvenilir (3: 8-13).

Pavlus, Galatyalılar’a Mektup’un *Kutsal Yasa’nın Amacı* başlıklı kısmında Kutsal Yasa ile birlikte tüm insanların Tanrının kulu (oğlu) olduğu ifade edilir. Bu açıklanırken ne Yahudi ne Grek ne köle ne özgür ne erkek ne kadın arasında ayrımı olduğu söylenir (Pavlus’tan Galatyalılara Mektup, 3: 15-29). Böylece iman etmişlerin hepsinin eşit olduğu varsayılır ve tebliğ edilmiş olunur. Amerikalı ilahiyatçı Robin Scroggs, vaftiz ile birlikte tüm sosyal ayrımların, cinsiyetin ve etnik kökenin iman çerçevesinde paranteze alındığı imana dayalı bir eşitlik tesis edildiğini, her iki cinsiyetin de aynı özgürlük ve sorumluluklara sahip olduğunu ifade eder (1972, p. 293-297). Kadınların Rab’de eşit olduğunu kabul eden Pavlus, kadının mevcut sosyal yapılarıdaki konumuna dair bir iyileştirme önermez ve onların bu konumunu sorgulamaz (Pagels, 1974, p. 538-539). Amerikalı ilahiyatçı Robert W. Allison’a göre, *taceat* adı verilen Korintlilere mektuptaki ilgili kısımlar; İncil’in sonraki redaksiyon süreçlerinde eklenmiş olabilir. Bu fikri savunan Pavlusçular bu durumu, Pavlus’un iman noktasında kadın ve erkeği eşit gören anlayışını bu bölümde üslup değiştirerek (kibar olmayan bir biçimde) terk etmesiyle temellendirirler (Allison, 1988, p. 42-45). Sadece İncil’de yer alan ifadeler üzerinden düşünüldüğünde Pavlus’un kadını ikinci plana attığı düşünülebilir. Korint şehri sakinlerine gönderilen bu mektuptan önce Romalılara gönderilen mektupta da Pavlus, imanı önceler ve kadın erkek arasında bir ayrım olmadığını ifade eder. Bu sebeple söz konusu bu kısımlarla alakalı tartışmalar vardır. Bunun sebebi Timoteos’a yazılan mektupta da benzer ifadelerin yer almasıdır.

Pavlus’un, mektuplarını spesifik topluluklara hitap ettiğini göz önünde bulundurarak yorumlamak gerekir. Bu durum Pavlus’un dini yayma amacı ile kendi fikirlerinden verdiği tavizler şeklinde görülmelidir. Pavlus, iman noktasında cinsiyet eşitliğini ifade etse de Korintlilere ve Timoteos’a yazdığı mektuplarında hitap ettiği toplumların yerleşik normlarını göz önünde bulundurarak bu eşitliği erkek lehine bozar. Kiliseye ve aileye liderlik edecek kişinin erkek olduğunu vurgular ve onların tüm topluma örnek olması gerektiğini ifade eder. Kadını kilise içerisinde pasifleştirerek dinî bilgiye doğrudan erişimini “kocaya sorarak” öğrenme öğüdüyle engeller (Korint ve Efes şehirleri özelinde de olsa). Bu da kadını tüm eylemlerinde

erkeğe bağımlı hâle getirir çünkü söz konusu mektuplar yazıldığı dönemden itibaren başka toplumlar tarafından da rehber metin olarak görülür. Pavlus, toplumların yerleşik kabullerine uygun hareket ederken bunun Platon'da biraz daha farklı olduğunu fakat aynı sonuca çıktığını görürüz.

Platon'un metinlerinden içinde yaşadığı toplumun yaşantısını farkında olarak veya olmayarak içselleştirdiği görülür. Bu da ataerkil kaynaklardan beslenmesine neden olduğundan dışı kaynakların silikleşmesiyle sonuçlanır. Dışı kaynak; doğa, kadın veya Tanrıça olabilir. Bu tabulaştırma girişiminin sonunda ilham kaynağı ötekileştirilerek üretilen fikir dile getirilir ve artık söz (logos), erkeğin uhdesinde, ona ait ve ondan ortaya çıkmıştır. Erkekler arasındaki aktarımda (usta-çırak), erkeğin kadınla karşılaşmasıyla ortaya çıkan ilham kaynağı tümünden ortadan kaldırılır ve bu karşılaşmadan doğan logos yalnızca erkeğe ait olan bir güç olarak yerleşir (Irigaray, 2014, s. 13-15). Antik-Yunan felsefesindeki bedene ve ruha yönelme şeklinde ortaya çıkan anlayışın etkileri Hristiyanlıkta da görülür (Lloyd, 1996). Cavarero, Yunan felsefesinin ruh ve beden ayrımını yaşam ve ölüm üzerinden ele alır. Yaşam, bedene yönelmenin sonucunda dünyevi zevk ve isteklere kapılarak bedene hapsolma olma durumuyken; ölüm ise ruhun bedenden ayrılarak özgürleşmesini sağlayan bir durumdur. Dünyadaki yaşam sürdükçe ruh ve beden birlikte kalmak zorundadır. Filozof, düşünce yoluyla ruha yönelerek dünyevi şeylerden uzaklaşabileceğini düşünür ve bunun sonucunda dünyevi zevklerle eş tutulan kadın, dünyevilikten uzak durulmak adına ötekileştirilir (Cavarero, 2017). Bedene yönelmenin dünyeviliğe ve düşkünlüğe alamet olduğu yönündeki Yunan felsefi kavrayışı ile Pavlus'ta karşımıza Tanrı tanımazlık ile fuhşa yönelmenin benzerliği üzerinden kurulan günahkârlık ve dünyevileşme uyarısı benzerlik gösterir.

4. SONUÇ

Platon'da ve Pavlus'ta kadın, denetlenmesi gereken bu sebeple de tüm sosyal yaşantısına kısıtlamalar getirilen cinstir. Platon'da durum Pavlus'tan farklı olarak ilerliyorsa da toplumsal düzen fikirleri açısından benzerlikler ve ayrılıklar mevcuttur.

Platon ve Pavlus'a göre topluluk içinde kadın denetim altında olmalıdır. Bu denetim, Platon'da çocukluktan başlayan eğitim süreciyle başlar, evlilikte eş seçimine müdahaleyle devam eder. Pavlus'ta ise kadınların eğitimi dini öğretilerle sınırlıdır. Platon, kız ve oğlan çocukları için 3-6 yaş arasında karma eğitimi; altı yaştan sonrasında karma eğitimin sonlanması ve kademeli olarak eğitim sürecinin devam ettirilmesini öngörür. Platon'da, koruyucular sınıfındaki bir kadının filozof olabilmesi ve bununla

bağlantılı olarak yönetici hatta bilge kral olması dahi mümkündür. Fakat Pavlus'ta, kadının dini konularda öğreticiliği bazı mektuplarda öne çıkarılsa da kilisede sessiz kalması ve öğrenmek istediklerini evde kocasına veya babasına sorarak öğrenmesi gerektiği vurgulanır. Kadının, erkek için erkekten yaratıldığı ve hiçbir zaman erkeğe öğretmen olamayacağı belirtilir. Platon ile Pavlus'ta kadınların eşit sayıldığı yerler oldukça kısıtlıdır. Platon sadece koruyucular sınıfındaki kadınlarla erkekleri eşit sayarken; Pavlus, iman noktasında bir eşitliği öngörür.

Pavlus, mektup gönderdiği toplumların yerleşik geleneklerine yönelik yıkıcı bir tavır göstermez bu sebeple kadının toplantı sırasında konuşmasının ayıp sayıldığı toplumların bu anlayışını yazdığı mektuplarda yeniden üretmek kurumsallaştırır. Platon ise benzer şekilde *Yasalar* diyalogunda kadınların toplu yemeklerden dışarıda tutulmasını eleştirirken bunu yerleşik anlayışı devam ettirerek kadının mevcut "eksiklikleri"ne dayandırarak ifade eder. Platon her ne kadar koruyucular sınıfındaki kadınlara birtakım özgürlükler tanıyorsa da diğer sınıflardaki kadınlara Atina'daki yerleşik normların etkisiyle kamusal alanda onay vermez.

Evlilik, Platon'da gürbüz bir nesil üretmek için gürbüzlük çağındaki çiftler arasında kurulan, bireysel mutluluk yerine toplumsal düzen ve devletin devamlılığına yönelik bir akittir. Pavlus'ta ise çiftlerin imânlı olmasına ve zina günahından kaçınmalarına yardımcı olacak bir araçtır. Boşanma konusu, her iki ismin de karşı çıktığı bir konudur. Platon'da evliliğin devam ettirilmesi için en üst düzey çaba harcandıktan sonra ancak evliliğin sonlandırılmasına izin verilir.

Boşanan kadın veya erkeğin başkalarıyla evlenebilmesine engel yoktur ve bunun için gerekli ortamın hazırlanması ve kişilerin mizacına göre bir eş aranmasının faydalı olacağı vurgulanır. Pavlus boşanan kişilerin Tanrı'nın lütfundan mahrum kalacağını ifade eder. Bu sebeple de makbul bir davranış olarak değerlendirmeyiz. Kadınlara eşleri imânlı kişiler olduğu sürece evliliklerini sürdürmelerini salık verir. Evlilik zinadan kaçınmak için gereklidir. Boşanma dışında ancak ölüm durumunda kadının nefsinin yenemiyorsa zinaya düşmemek için yeniden evlenebilir. Pavlus için evlilik, Platon'daki kadar önemli veya kutsal bir şey değildir.

Felsefi düşünce sistemiyle Platon, Hristiyanlığın ve teolojisinin dünyaya yayılmasında tebliğ mektuplarıyla büyük payı olan Pavlus, insanın toplumsal yaşantısının şekillenmesinde merkezi roller oynar. Her iki figür de din, siyaset ve hukuk aracılığıyla kadınları sınırlı alanlar dışında genel olarak ikincil konuma iten normları besler veya şekillendirir. Platon'un ideal devlet

arayışı çerçevesinde geliştirdiği diyaloglar ve Pavlus'un mektuplarının çerçevesi, kadın bedeninin, cinselliğinin ve toplumsal rollerinin kontrol edilmesinin önünü açar.

Doğumdan çocuk yetiştirmeye, evlilikten ibadete kadar toplumsal cinsiyet normları bağlamında kadın kısıtlanır; sessizliği, erkek otoritesine tabiiyeti ve mülkiyet hakkı gibi temel haklardan mahrumiyeti kurumsallaştırılır. Bu şekillenmede çalışmamızda görüşlerinin karşılaştırmalı olarak verildiği iki figürün etkisini günümüz toplumlarında gözlemlemek mümkündür. Tüm dünyada yükselen aşırı sağın geleneksel değerlere dönüş ve kadın hakları konusundaki gerici söylemleri bu iki figürün etkisinin en açık göstergesidir.

Tüm dünyada son yıllarda toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler destek görür (Bk. Kuhar and Paternotte, 2017; Heinrich Böll Foundation, 2015) ve muhafazakâr ideolojilerle aşırı sağa eklenerek görünürliğini artırır (Kancı, Çelik, Bekki ve Tarcan, 2023, p. 882-883). Fransa'da Marine Le Pen (sağ popülist ve milliyetçi Ulusal Birlik/*Rassemblement National*, RN), İtalya'da Giorgia Meloni (sağ popülist ve muhafazakâr milliyetçi İtalya'nın Kardeşleri/*Fratelli d'Italia*, FdI), Almanya'da AfD (sağ popülist parti, Almanya için Alternatif/*Alternative für Deutschland*), Amerika'da Donald Trump (popülist, milliyetçi Cumhuriyetçi Parti/*Republican Party* veya *Grand Old Party*, GOP) ve Rusya'da Vladimir Putin (muhafazakâr bir parti olan Birleşik Rusya/*Yedinaya Rossiya*) gibi (sayılabilecek daha birçok ülkeden siyasetçi ve siyasal ve sivil oluşum vardır) isim ve partilerin yükselişi ve/veya iktidarı ele geçirmeleri ile iktidarı ellerinde tutmak için ürettikleri söylemler bu konuda birer gösterge olarak kabul edilebilir. Bu da Platon ve Pavlus'un yazdıkları metinlerle günümüzde hala etkili olduklarını gösterir.

5. SUMMARY

A comparative analysis of women's roles in the philosophy of Plato and the letters of St Paul sheds light on the continuing influence of philosophical and religious thought in shaping gender norms. Both address women's social roles within frameworks that prioritise communal order and moral regulation, albeit through different methodologies and cultural lenses.

Plato's dialogues, particularly the Republic and the Laws, articulate a vision of the ideal state in which women of the guardian class achieve equality with men in education and governance. Plato posits that gender differences are insignificant in roles that require intellectual capacity, and advocates for women philosophers and rulers in the guardian class.

However, this progressive stance is limited to the guardian class; women in the producer and working classes remain confined to traditional domestic roles, reflecting the broader patriarchal norms of Athenian society. Plato's emphasis on collective rearing, state-controlled reproduction and the dissolution of private family ties among the guardians underlines his commitment to social cohesion over individual autonomy. Despite these reforms, Plato's model perpetuates systemic control over women, framing their equality as conditional and subordinate to the needs of the state.

Paul's letters, foundational texts of early Christianity, provide a theological framework for women's roles that oscillates between progressive inclusivity and rigid patriarchy. Paul's recognition of women as spiritual equals in the faith is evident in his praise of women leaders such as Phoebe, Psica and Junia. However, his instructions often reinforce traditional gender hierarchies by emphasising women's submission to male authority in both family and church contexts. For example, in his letters to the Corinthians and Timothy, Paul advocates women's silence in church meetings and their dependence on male leadership in learning, based on theological arguments such as the narrative of original sin. These prescriptions, while seemingly at odds with his egalitarian claims, reflect a pragmatic approach to reconciling Christian doctrine with the socio-cultural norms of Greco-Roman societies. By accommodating patriarchal expectations, Paul ensured the wider acceptance and institutionalisation of Christianity.

Despite their different methodologies, both Plato and Paul subordinate women's agency to the overarching goals of social and spiritual order. Plato's conditional equality is based on the idea of women's utility to the state, while Paul's theological framework emphasises women's submission as a moral imperative. Both figures contributed to a legacy of gendered power dynamics, shaping social norms that persist across cultures and centuries.

Critically, these texts reveal the tension between progressive ideals and entrenched patriarchal structures. Plato's philosophical arguments for equality within the guardian class clash with his acceptance of traditional roles in the wider society. Similarly, Paul's spiritual egalitarianism is undermined by his endorsement of hierarchical gender relations in practice. Taken together, these works reveal the complex interplay of philosophical and theological thought in the historical construction of gender roles and underline the need for their critical re-examination in order to understand and challenge persistent inequalities.

6. KAYNAKLAR

- Allen, C. G. (1975). Plato on women. *Feminist Studies*, 2(2), 131-138. <https://doi.org/10.2307/3177773>.
- Allison, R. W. (1988). Let women be silent in the Churches (1 Cor. 14.33b-36): What did Paul really say, and what did it mean?. *Journal for the Study of the New Testament*, 10(32), 27-60. <https://doi.org/10.1177/0142064X8801003203>
- Baş, B. (2019). Hristiyanlığa geçiş aşamasında Roma kadını. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Bensadon, N. (1990). *Başlangıçtan günümüze kadın hakları*. (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berktaş, F. (2010). *Tarihin cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Boyacı, N. P. (2014). Platon'da kadın sorunu üzerine bir tartışma. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (Aralık 2014), 205-230.
- Blundell, S. (1995). *Woman in ancient Greece*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bumstead, A. (1902). The risen Christ at Damascus. *The Monist*, 13(1), 138-146. <http://www.jstor.org/stable/27899378>.
- Caka, E. (2009). *Pavlus'un mektupları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Cartwright, M (2016). Antik Yunan'da kadınlar [Women in ancient Greece]. (Çev. Hatice Nur Kesimal). *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/2-927/antik-yunanda-kadinlar/>. Erişim Tarihi: 10.03.2025.
- Cavarero, A. (2017). *Platon'a rağmen: Antik felsefenin feminist bir yeniden yazımı*. (Çev. B. Tanrısever). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Charlesworth, J. H. (2003). Eski Ahit'in apokrif kitapları. (Çev. Muhammet Tarakçı). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12(2), 385-411.
- Cotter, W. (1994). Women's authority roles in Paul's churches: Countercultural or conventional?. *Novum Testamentum*, 36(4), 350-372. doi:10.2307/1560961
- Cumming, A. ve Fox, M. (1988). The "eternal enemy of woman" revisited: An examination of St. Paul and the status of Women. *Journal of Christian Education*, 31(1), 35-46. doi:10.1177/002196578803100107
- Duygu, Z. (2018). *İsa, Pavlus, İnciller Hristiyanlık neden ve nasıl ortaya çıktı?*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Eisenbaum, P. (2006). Kadın düşmanlığının ve Yahudi aleyhtarlığının babası Pavlus mudur?. (Çev. Süleyman Turan). C. Batuk (Ed.) *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası*, içinde (ss. 379-401). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Eyüboğlu, S. ve Cimcoz, M. A. (2018). Önsöz. *Platon. Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz), içinde (ss. v-xix). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2006). Pavlus'un Hristiyan geleneğindeki merkeziliği/belirleyiciliği. C. Batuk (Ed.) *Pavlus'u Düşünmek: Pavlus'un Teolojik Dünyası*, içinde (ss.

- 27-44). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2017). *Pavlus Hristiyanlığın mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Heinrich Böll Foundation (2015). *Anti-gender movements on the rise? Strategising for gender equality in central and eastern Europe*. Berlin: Heinrich-Böll-Stiftung.
- Irigaray, L. (2014). *Başlangıçta kadın vardı*. (Çev. İ. Özallı & M. Odabaş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Romalılara mektup*. 2. Baskı. (ss. 272-296). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Korintlilere birinci mektup*. 2. Baskı. (ss. 297-318). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Korintlilere ikinci mektup*. 2. Baskı. (ss. 319-333). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Galatyalılar'a mektup*. 2. Baskı. (ss. 334-341). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Efesliler'e mektup*. 2. Baskı. (ss. 342-349). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Selaniklilere birinci mektup*. 2. Baskı. (ss. 362-366). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Timoteos'a birinci mektup*. 2. Baskı. (ss. 370-375). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İncil (2018). *Pavlus'tan Titus'a mektup*. 2. Baskı. (ss. 381-383). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Kancı, T., Çelik, B., Bekki, Y. B. ve Tarcan, U. (2023). The anti-gender movement in Turkey: An analysis of its reciprocal aspects. *Turkish Studies*, 24(5), 882–904. <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2164189>.
- Kaya, C. (2024). Kutsallığın inşasında kadın ve öteki kadın: Sare ve Hacer. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 469-498. <https://doi.org/10.21798/kadem.2024.160>
- Keener, C. S. (2012). *Paul, women & wives: Marriage and women's ministry in the letters of Paul*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- Köse, E. (2023). Platon'un devlet kitabı üzerinden antik Yunan'da Oikos ve kadınlar hakkında bir tartışma. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 6(2), 181-194. <https://doi.org/10.59886/tsbder.1339854>
- Kuhar, R. ve Paternotte, D. (2017). *Anti-gender campaigns in Europe mobilizing against equality*. New York: Rowman&Littlefield.
- Lloyd, G. (1996). *Erkek akıl*. (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacLachlan, B. (2012). *Women in ancient Greece: A sourcebook*. London, New York: Continuum International Publishing.
- Özkan, M. S. (2017). Toplumsal değerlerin ve siyasi yapının Platon'un sınıflı toplum anlayışına etkisi. *Felsefe Dünyası* (65), 273-306.
- Pagels, E. H. (1974). Paul and women: A Response to recent discussion. *Journal of the American Academy of Religion*, 42(3), 538–549. <http://www.jstor.org/stable/1461971>.

- Platon (2002). *Devlet*. (Çev. Hüseyin Demirhan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Platon (2010). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz). 10. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (2007). *Yasalar*. (Çev. C. Şentuna & S. Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon (2014). *Şölen*. (Çev. Eyüp Çoraklı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Reeve, C. D. C. (2006). *Philosopher-kings: The argument of Plato's Republic*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Scroggs, R. (1972). Paul and the eschatological woman. *Journal of the American Academy of Religion*, XL(3), 283–303. doi:10.1093/jaarel/XL.3.283
- Sissa, G. (2005). Platon ve Aristoteles'in cinsiyet felsefesi. G. Duby (Der.), *Kadınların Tarihi I Antik Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere*. (Çev. Ahmet Fethi), içinde (ss. 66-98). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wells, O. (2021). Antik Yunanistan'da aşk, seks ve evlilik [Love, Sex, & Marriage in Ancient Greece]. (Çev. Cansu Sarıoğlu). *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/2-1713/antik-yunanistanda-ask-seks-ve-evlilik/>. Erişim Tarihi: 10.03.2025.
- Yalom, M. (2002). *Antik çağlardan günümüze evli kadının tarihi*. (Çev. Z. Yelçe & N. Domaniç). İstanbul: Çitlenbik Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 10.12.2024

Kabul Tarihi: 15.04.2025

RUSLARIN GÜNEY KAFKASYA'DA İSTEMEDİĞİ ERMENİLER

The Armenians that the Russians do not Want in South Caucasia

Basti BAKİROVA

Doktor; Atakum Samsun,
nazlibakirovagmail.com.

ORCID ID:0000-0002-8212-6963

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

XIX. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sında Ermenilerle ilgili düşüncelerde bazı değişiklikler söz konusu oldu. Bahsi geçen dönemde Güney Kafkasya'nın stratejik açıdan önemi her geçen gün daha da artmaktaydı. Ruslar tarafından büyük yetki ve haklarla kuşatılmış Ermeniler bu bölgedeki ekonomik gücü ellerine alarak Batılı devletlerle iş birliği arayışına girdi. Bu da Rusları büyük ölçüde rahatsız etti.

XIX. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusya'sının Doğu Anadolu'yla ilgili çeşitli planları vardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından Çarlık Rusya'sı Rize, Erzurum, Van ve Hami'de dört tane askeri konsolosluk açmıştı. Ruslar bu yolla özellikle Kürtler ve Ermeniler arasındaki gelişmeleri takip etmek istiyordu. Dolayısıyla Ermenilerin Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki faaliyetleri Ruslar açısından sadece dış politika için önemli değildi. Çarlık Rusya'sı bu dönem de Güney Kafkasya milletleri arasında artan ulusal bilinç hareketlerini de düşünmek zorundaydı. Hal böyle olunca Rus yetkilileri, Ermeni devrimcilerinin Rusya Çarlığı dâhilinde özellikle de sınır bölgelerinde güçlenmeye başlaması karşısında harekete geçti. Böylece Ermeniler içerisinde Ruslar tarafından istenmeyen bir grup ortaya çıktı.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusyası, Ruslar, Ermeniler, Türkler, Gürcüler, Güney Kafkasya.

Abstract

In the late 19th century, some changes occurred in Tsarist Russia's thoughts regarding Armenians. During the mentioned period, the strategic importance of South Caucasus was increasing day by day. Armenians, who were granted unlimited authority and rights by the Russians, began to take control of the economic balances in the region during this period and sought cooperation with Western powers. The Armenians' attitude greatly disturbed the Russian Empire.

In the late 19th century, Tsarist Russia had its own plans regarding Eastern Anatolia. After the 1877-1878 war, Tsarist Russia opened four military consulates in Rize, Erzurum, Van, and Hami. The Russians wanted to follow developments particularly between the Kurds and Armenians through this means. Therefore, during this period, the activities of Armenians in the South Caucasus and Anatolia were not only important for foreign policy. Tsarist Russia had to consider the increasing national consciousness among the peoples of South Caucasus during this period. In this context, Russian officials took action in response to the strengthening of Armenian revolutionaries within the Russian Empire, particularly in the border regions. Thus, an unwanted group emerged among the Armenians by the Russians.

Keywords: Tsarist Russia, Russians, Armenians, Turks, Georgians, South Caucasus.

1. GİRİŞ

XIX. yüzyılın sonlarında Ruslar, Güney Kafkasya'da ve Azerbaycan'da hâkimiyeti tam anlamıyla ele aldı. Bu dönemden itibaren onlar Güney Kafkasya'ya özellikle de Azerbaycan'a kendilerine yakın bir grup oluşturmak amacıyla Ermenileri yerleştirmeye başladı. (Kretaci, 1973, s. 19) Esasında Ruslarla Ermeniler arasındaki ilişkilerin yakınlaşması çok daha önce başlamıştı. Fakat XIX. yüzyılın sonlarına doğru Güney Kafkasya'ya yapılan yoğun göçlerin ardından çıkar ilişkilerinde değişiklik yaşandı. Ruslar neredeyse üç yüzyıldan beridir güven duydukları ve verdikleri büyük hizmetler sonucunda himaye ettikleri Ermenilere karşı farklı bir tutum sergilemeye başlamıştı. (Seferov, 1989, s. 56) Bu süreci 1880 yılından itibaren başlatmak mümkündür. (Lavrijenci, 1973, s. 67.) Güney Kafkasya'da nüfusu arttıkça, Ermeniler bölgedeki ekonomik gücü ellerine almaya çalıştı ve bunun için yerel halka karşı baskı kurdu. (Kurat, 1970, s. 43) Onların bu çabaları Gürcüler ve Türkler arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Diğer yandan işgalin hemen ardından Çarlık Rusya'sının Güney Kafkasya'da kurmayı vaat ettiği "refah ve birlik" Ermeniler tarafından engellenmekteydi. (Seferov, 1989, s. 67) Öte taraftan ekonomik olarak güçlenen Ermeniler, Rusların kendilerine verdikleri "Bağımsız Ermenistan" hedeflerini gerçekleştiremeyeceklerini düşünerek özgürlüğe giden yol olarak batılı devletlerden yardım arayışına girdiler. (Jelavich, 1964, s. 54) Hal böyle olunca XIX. yüzyılın sonlarına doğru hem batılı devletlerle ilişki kurmaya çalışmaları hem de Güney Kafkasya halklarını rahatsız edici tavırları Rusların Ermenilere duyduğu güveni sarsmaya başladı. Onlar artık Ermenileri Hristiyan din kardeşleri olarak görmüyor, kendilerine olan sadakatlerini sorguluyordu. Nihayetinde sürecin bu doğrultuda ilerlemesinin kendilerine bir faydası olmadığı kanaatine ulaştılar ve Ermenilerle ilgili yeni kararlar aldılar.

2. ERMENİLERİN GÜNEY KAFKASYA'YA GÖÇ ETTİRİLMESİ

Bugünkü Ermenistanın ve Ermeni kimliğinin Rusyanın Güney Kafkasyadaki siyasi oyunların bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aslında Rusya, Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu değildi. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmıştı. Rusların Güney Kafkasya'yı ele geçirmesine kadar tarihin hiçbir sayfasında Ermenilerin Güney Kafkasya'da toprakları olmamıştır. Ermenilerin Güney Kafkasya'ya gelişi Rusya'nın Kafkasları ele geçirmesinden sonra olduğu belgelerle ispatlamıştır. (Rahmani, 1981, s. 213)

Kemal Beydilli, “Rusya’ya Göçürülen Ermeniler” adlı çalışmasında bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir. (Beydilli, 1988, s. 369) Türkmençay Antlaşmasının hemen ardından İran’dan bu bölgelere göç ettirilen Ermenilerin göçünü Ermeni asıllı Albay Lazarev yürütmüştür. (Rahmani, 1981, s. 214) Lazarev’in yoğun çabası ve teşvikleri ile 8.249 hanede 41.245 Ermeni nüfusu yeni elde edilen ve Ermeni vilayeti adı verilen Azerbaycan topraklarında iskân ettirildi. (Tanrıverdi, 2014, s. 2) Yine Beydilli’nin yazdıklarına esasen, Türkmençay Antlaşmasından çok kısa bir süre sonra Doğu Anadolu’dan Azerbaycan topraklarına göç ettirilen Ermenilerin nüfusu 100.000’e ulaşmaktaydı. (Beydilli, 1988, s. 371) Göç ettirilen Ermenilerin büyük bir çoğunluğu özellikle meslek sahibi olanlardan seçildiği için kısa sürede bölgenin ekonomik gücünü de ellerine alacaklardı.

Çarlık Rusya’sı hükümeti Güney Kafkasya topraklarında özellikle Müslüman ülkesi olan Azerbaycan’da kendine Hristiyanlardan oluşan etnik desteği yaratmak ve aynı zamanda imparatorluğun yeni güney sınırları boyunca Hristiyanlardan oluşan “sağlam bir koridor” oluşturmak istiyordu. (Saray, 1994, s. 31) Dolayısıyla da Osmanlı ve Kaçar topraklarından göç ettirilmiş yüz binlerce Ermeni ailesi Erivan, Nahcivan, Karabağ, Borçalı ve diğer Azerbaycan topraklarına yerleştirildi. (Cavadov, 2000, s. 84) Azerbaycan köylülerinin toprakları ellerinden alınarak Ermenilere verildi ve bu topraklarda yüzlerce Ermeni meskeni oluşturuldu. (Azerbaycan MDTA f.1233, iş.2. s.1. s.4) Kısa süre içinde de Erivan, Karabağ ve diğer bölgelerde, özellikle köylü nüfusun içerisinde Hristiyanların oranı yüzde 9-20’den yüzde 30-50’ye çıkartıldı. (Bünyadov, 1994, s. 289) Rusya hükümeti Türkmençay ve Edirne Antlaşması’nın imzalanmasından sonra yaklaşık 119.500 Ermeni’yi yüzyıllardır Türklerin yaşadığı Güney Kafkasya topraklarında iskân ettirdi. (Beydilli, 1988) Sadece Erzurum’dan göç ettirilen Ermenilerin sayısı 35 bin kişi olarak kayıtlara geçmektedir. Rusların 1823 yılına ait Karabağ nüfus kayıt defterlerinde 642 köyün 155’i Ermenilere, 487’si ise Türklere ait olarak gösterilmektedir. (Dedeyev, 2009) 1828’den önce Revan’ın nüfusunun %80’i Türk iken bu tarihten sonra bölgeye gönderilen Ermeniler demografik yapının Türkler aleyhine işlemesine neden olmuştur. Türklerin zora tabii tutularak Revan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerinden gönderilirken bu yerlere Ermeniler yerleştirilmiş, burada kurulması planlanan Ermeni devletinin nüfus ihtiyacını karşılanmıştı. (Toksoy, 2007, s. 359)

1816 yılında “Lazarev ailesinin” (Lazarev ailesi, Çar Petro’nun davetine uyarak İran’dan Rusya’ya gelip yerleşenlerin en önde gelenlerindendir. Lazarev kardeşlerden L. N. Lazarev Rusya-İran diplomatik

misyonunda tercüman olarak çalışıyordu. İ. L. Lazarev ise Rusya'nın doğu politikası üzerine Katerina'nın danışmanlığına kadar yükselmişti. 1774 yılında II. Katerina L. N. Lazarev'e asilzade ünvanı vermiştir) sağladığı imkanlarla Moskova'da "Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü" kuruldu. (Neciyev, 2006, s. 22) Bu Enstitü gençlerin eğitimi, sivil ve askeri hizmetlerde kullanılacak olanların yetiştirilmesi gibi genel amaçların yanı sıra özellikle Şark Dillerinin pratik ve teorik eğitimiyle meşgul oluyordu. Yine bu enstitü Çarlık Rusya'sının işgal ettiği uzak müstemlekelerinde kurulan okul ve kiliseler için öğretmen ve papaz yetiştirilmesi işinde de öncüydü. Enstitü kurulduğu yıldan 1831 yılına kadar geçen süre zarfında 309 öğrenciyi yetiştirerek, mezun etmişti. (Tanrıverdi, Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskân Politikası ve Türklerin Göçü, 2014, s. 3) Rusya İmparatorluğu'nun İran'daki Büyükelçisi Ermenilerin Güney Kafkasya'ya yerleşmesiyle ilgili şöyle yazmıştı: "Ermeni halkı esasen Müslüman nüfusu düştükleri zor durumla barıştırmaya ve onları inandırmaya çalıştırmalıdır ki, Müslümanların bu sıkıntıları uzun sürmeyecek ve Ermeniler bu topraklarda geçici olarak yaşayacak, yaşamaya izin verilen yerlerde sürekli olarak kalmayacaktır. (Beydilli, 1988)

Çarlık Rusya'sı 1803 yılında Doğu Beyazıt'ta yaşayan Ermenilere çağırıda bulunarak, onlara kapılarının açık olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Ermeniler eğer Revan tamamen Rus askerleri tarafından kuşatılır ve bütün Ermeniler buraya yerleştirilirse, bizde gelmeye ve himayeniz altına girmeye hazırız diye haber göndermişti. (Cavadov, 2000) Kaynaklardan alınan bilgilere göre sadece 1828-32 yılları arasında Revan kentine Kacar Saltanatı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarından 5.338 Ermeni ailesi göç ettirilmiştir. Kırkbudak bölgesine yerleştirilen Ermenilerin sayısı 3.053, Zengibasar bölgesinde 8.376, Gernibasar bölgesinde 9.680, Vedibasar bölgesinde 4.533, Şerur bölgesinde 8.267, Sürmeli bölgesinde 13.525, Derekent-Parçenis bölgesinde 3.272, Seedli bölgesinde 1.004, Talın bölgesinde 1.980, Seyidli-Aksakallı bölgesinde 5.428, Köprübasar bölgesinde 10.955, Abaran bölgesinde 8.933, Dereçiek bölgesinde 8.650, Göyce bölgesinde 14.254 kişiye ulaşmıştır. (Beydilli, 1988) Ünlü Kafkas uzmanı İ. Şopen'in verdiği bilgilere göre o zamanki Ermeni vilayetine göç ettirilen Ermenilerin toplam sayısı 115.000 geçmekteydi. (Mustafazade, 2001, s. 96) Ruslar Erzurum'a doğru ilerlerken, Ermenilerle yapılmış anlaşmaya uyarak onları nümayişle karşılayan ve Ruslara açıkça sempati göstermiş olan yüz bin Ermeni, Erzurum ve Eleşkirt bölgesinden, Rusya'ya göçerek Türk halkının sürgün edildiği Karabağ, Revan, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerine yerleştirildi. (Toksoy A. , s. 377)

Nitekim Ermeniler XIX. yüzyıl boyunca Güney Kafkasya'ya göç ettirildikten sonra bölgede belirli bir sayıya ulaşabildiler. (Bünyadov, 1994) Bu yüzyıla kadar yörede oranlamaya bile giremeyecek kadar bir nüfusları vardı. Ruslar, Güney Kafkasya'yı ele geçirmelerinde verdikleri desteğe karşılık olarak onlara bağımsız bir devlet kurma sözü vermişti. Esasında Rusların temel amacı özellikle zapt ettikleri Müslüman topraklarında kendilerine Hristiyan bir müttefik oluşturmaktır. (Bekirova, 2024, s. 19) Böylece Rusların desteğiyle Güney Kafkasya'da yerleşmeye başlayan Ermeniler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren onların tasarladığı gibi bölgedeki dengeleri değiştirmeye başladılar. (Qeybullayev, 1994, s. 56)

3. RUSLARIN ERMENİLERE BAKIŞ AÇISININ DEĞİŞMESİ.

Türkmençay Antlaşması sonrası Rusya'nın Ermenilere tanıdığı hakların ardından 1830'lu yılların sonlarına doğru Osmanlı Devleti içerisinde de Ermeni cemaati bölündü. (Ormanian, 1955, s. 32) Esasında daha 1688 yılında Fransa tarafından Erzurum'da Ermeni milliyetçiliği ile ilgilenecek bir misyon merkezi kurulmuştu. (İpek, 2024, s. 270) Hatta XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı içinde yaşayan bazı Ermeni aileleri Katolik kilisesine kabul edilmişlerdi. Fransız misyonerlerin yoğun çabası sonucunda Katoliklik Ermeniler arasında büyük ses getirmiş ve taraftarlarının sayı hayli çoğalmıştı. (Halaçoğlu, 2005, s. 154) Ermeni Patrikliğinin uzun uğraşlarına rağmen burada yaşayan nüfus arasında Katolikliğin yayılması önlenemedi. Hal böyle olunca Fransa'nın da artan baskılarıyla 1830 yılında Babıali Ermeni Katolik Kilisesi'ni resmen tanımak zorunda kalmıştı. (Beydili, 1995, s. 245) Fransa'dan aldığı desteği de göz önünde bulunduran Ermeni cemaati başına buyruk hareketlerini gün geçtikçe arttırmaya başladı. (Ormanian, 1955, s. 35) Güney Kafkasya'daki Ermeniler de benzer ayrılıkçı faaliyetlere giriştiler. Bu durum Türkleri ve Gürcüleri de etkiledi ve onlar arasında da huzursuzluklar çoğaldı. Özellikle de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin Azerbaycan Türkleri ile olan ilişkileri gittikçe kötüleşti. (Cavadov, 2000, s. 83) Dolayısıyla bölgenin siyasi ve sosyal düzeni bozuldu. Bunda temel etken Ermenileri Batılı devletlerden destek alarak "Bağımsız Ermenistan" hedeflerini hayata geçirme çabasıydı. (Gülmalıyev, 1989, s. 72)

Ermeniler bölgede çoğalmaya başladıkça Güney Kafkasya'daki dengeleri kendi lehlerine değiştirmeye çalıştılar. Ruslardan aldıkların büyük destek ve yardımlarla birlikte özellikle de Tiflis ve Bakü gibi büyük şehirlerdeki sanayi ve ticaret alanlarında egemenlik büyük ölçüde Ermenilerin eline geçmişti. (Bünyadov, 1994) 1894 senesinde Güney Kafkasya'yı ziyaret eden Britanyalı seyyah Lynch araştırmasında bu

yerlerden bahsederken Ermenilerin inşaat işlerini tamamen ellerinde tuttuğunu yazmıştı. (Lynch, 1901, s. 468) 1900 yılı kayıtlarını incelediğimiz zaman sadece Tiflis'teki 7.929 ticaret odasının 4.206'sının, en büyük sanayi firmalarının %44'nün Ermeni tüccarların elinde olduğunu görebiliyoruz. (Gülmaliyev, 1989) Durum öyle bir hal almıştı ki bahsi geçen dönemde Tiflis'ten Rusya'ya gönderilen bütün ürünler "Ermeni Malları (Armianskie Tovary)" olarak biliniyordu. (Dedeyev, 2009) Güney Kafkasya'nın bir diğer önemli şehri olan Bakü'de de durum Tiflis'ten farklı değildi. Bahse konu olan dönemde sadece Bakü'deki petrol endüstrisinde Ermeni payı %30'dan fazla olmuştur. Buradaki bankaların çoğu hissesi Ermeni adamlarının elindeydi. (Marshall, 2006, s. 96) Hazar Denizi limanlarındaki petrol sevkiyatının önemli olduğu yerlerde Ermeniler nakliye endüstrisinin %25'lik kısmını kontrol ediyordu. (Gülmaliyev, 1989)

Rusların Ermenilerle ilgili düşüncelerindeki değişikliğin önemli sebeplerinden birisi Güney Kafkasya'nın stratejik açıdan öneminin her geçen gün daha da artmasıydı. Ermenilerin buradaki ekonomik dengeleri ellerine alarak Batılı güçlerle iş birliği arayışına geçmeleri Rusya İmparatorluğunu büyük ölçüde rahatsız etmişti. (Kurat, 1970, s. 72) Zira onlar Güney Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya da ulaşmayı çok istiyordu. 1877-1878 savaşının ardından Rize, Erzurum, Van ve Hami'de dört tane askeri konsolosluk açmışlardı. (Sadigov, 2020, s. 322) Dolayısıyla Ermenilerin Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki faaliyetlerini yakından takip etmeye başladılar. (Şişov, 2004, s. 77) Ruslar bu dönemde Güney Kafkasya milletleri arasında artan ulusal bilinç farkındalığını da düşünmek zorundaydı. Rus yetkilileri Ermeni devrimcilerinin Rusya dışına da yayılmaya başlamasıyla ilgili endişelenmekteydi. Çünkü Ermeni çeteleri Rusya sınırı dışındaki gruplarla birleşme hayalindeydi. Bunda da haklı oldukları kısa süre sonra anlaşıldı. Zira sonraki on yıl içinde Taşnaklar Kars ve Erivan komitelerinde, özellikle de silah kaçakçılığı konusunda öncü olacaktı. (Korsun, 1938, s. 93)

Güney Kafkasya'nın yerel halkı olan Gürcüler ve Türkler Çarlık Rusya'sının işgalinden sonra çar memurların yerel halktan aldığı keyfi ve oldukça fazla olan vergiler dolayısıyla oldukça yoksullaşmıştı. Halk bu denli yoksullaşırken göçler sonrasında Ruslardan çeşitli imtiyazlar elde etmiş olan Ermeniler giderek zenginleşiyordu. Özellikle sanayi ve diğer alanlarda yüksek gelirli işleri ellerine alan Ermenilere karşı Güney Kafkasya halkları doğal olarak sert tepkiler vermeye ve durumu Çarlık memurlarına şikâyet etmeye başlamıştı. (Cavadov, 2000, s. 121) Hal böyle olunca bölgedeki Ermenilerle yerel halklar arasında sorun çıkmaya başladı. (Kerensk, 1966, s.

86) Ruslar, Osmanlı ve İran topraklarından Güney Kafkasya'ya Azerbaycan topraklarına göç ettirdikleri Ermeni ailelerini özellikle meslek sahibi, eğitilmiş veya zanaatkar olanlardan seçmişti. Ruslardan aldıkları destek sonucunda bu Ermeni grubu komşularından daha önce ulusal bir uyanış içine girmişlerdi. (Qasımlı, 2014, s. 37) Dolayısıyla bölgede yükselen milliyetçilik akımında diğerlerinden daha etkili olmaya başlamışlardı.

1883 yılında Bakü-Tiflis demir yolu hattının inşasının sona ermesi Güney Kafkasya'nın ekonomik gelişimini daha da hızlandıran bir diğer etken oldu. (Emets, 1977, s. 62) Giderek azalan feodal bağlar, kapitalist ilişkilerin gelişimi Gürcü ve Müslüman köylüler arasında yeni bir farkındalığın oluşmasına neden oldu. Bu iki millet sonradan buraya gelmiş ve neredeyse dönemin tüm ekonomik güçlerini eline almış Ermeni kapitalistleri örnek almaya başladı. (Emets, 1977, s. 67) Böylece 1880'li yıllarda Güney Kafkasya'da artan Ermeni faktörü gün geçtikçe Çarlık Rusya'sı yetkililerini de rahatsız etmeye başladı. Hatta Prens Aleksandr M. Dondukov-Korsakov, 1882 ile 1890 yılları arasında Ermenilerin Kafkasya genelinde yaptıkları aykırı hareketlerle ilgili yerel halkın şikâyetlerini hükümete iletmisti. (Saharov, 2012, s. 43) Prens Dondukov'un Ermenilerle ilgili şikâyetleri sadece onların aykırı hareketleriyle ilgili değildi. Yerel halk da ekonominin her alanını eline geçirmiş olan Ermenilerden oldukça şikâyetçiydi. Ermeniler halk arasında sürekli bu yerlerde kısa süre içinde kendilerine özerk bir cumhuriyet kuracaklarını belirterek yerel halkı kışkırtıyorlardı. (Eliseyev, 2001, s. 217)

Nüfus sayım defterlerini incelediğimiz zaman sadece bu yılda Tiflis nüfusunun %44'ten fazlasının Ermenilerden oluştuğunu görebiliyoruz. (Bünyadov, 1994, s. 232) Dolayısıyla bu da yerel seçimlerde Ermenilerin oy çoğunluğunun olduğu anlamına gelmekteydi. İlerleyen yıllarda Bakü'de gelişen petrol sanayisinin etkisiyle Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler yoğun bir şekilde Bakü'ye göç etmeye başladı. Hal böyle olunca da XX. yüzyılın başlarında Tiflis nüfusunun büyük bir çoğunluğu tekrar Gürcülerin ve Rusların eline geçti. (Qasımlı, 2014, s. 95) Fakat nüfus sayısındaki bu değişime rağmen yine de ekonominin büyük bir kısmı Ermeni tüccarların elindeydi. Bu gibi gelişmeler Gürcü halkını oldukça rahatsız etmeye başladı. Çünkü ülkenin gerçek sahipleri açlık ve yoksullukla savaşırken bu yerlere daha çok kısa bir süre önce gelen Ermeni halkı şehirde tüm ekonomik özgürlüğü ele almış durumdaydı. Aynı durum Bakü içinde geçerliydi. Gürcüler ve Türkler bu durumla ilgili şikâyetlerini Çarlık yetkililerine bildiriyordu. Durmadan gelen şikâyetlerin sonucunda bölgede görevli Rus yetkilileri yerel halkın bu ve benzeri şikâyetlerini başkente raporluyordu.

(Eliseyev, 2001) Bakü’de de durum farklı değildi. Şehir konseylerinde üstünlüğü ele alan Ermeniler petrol enstitüsünün ve para piyasasının kontrolünü ele almanın yanı sıra nitelikli iş gücünün çoğunluğunu da oluştuyordu. (Bünyadov, 1994, s. 234) Niteliksiz işçi statüsünde olan Müslümanlar ekonomik bakımdan kötü durumdaydı. Esasen bu durum yine Rusların yapmış olduğu bilinçli sömürge siyasetinin sonucuydu. Çünkü onlar Kuzey Azerbaycan’ı işgal ettikten sonra Türkleri buradaki devlet görevlerinden ve benzeri tüm alanlardaki işlerden uzak tutmuş aynı zamanda eğitimden uzaklaştırmıştı. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan’da vasıflı işçi sayısı yok denilecek kadar az sayıdaydı. (Sunny, 2001, s. 55) Tüm bu saydığımız sebepler dolayısıyla Güney Kafkasya genelinde Ermenilere karşı yoğun bir tepki söz konusuydu. Çünkü bu toplum ekonomik olarak yerel halktan çok daha özgür olmanın verdiği rahatlıkla başına buyruk bir halde yaşamaya başlamıştı. (Eliseyev, 2001) Hal böyle olunca Güney Kafkasya’daki bu karışık durum Rusları Ermenilerle ilgili kararları bir kez daha gözden geçirmek zorunda bırakmıştı.

Bu dönemde Ermenilerle Ruslar arasında bu kadar büyük sorunun yaşanmasına bir diğer etken ise Rusya merkez otoritesiyle Ermeni milleti arasındaki din farkı oldu. (David, Eduard, & Muratoff, 2005, s. 46) Din faktörü Çarlık Rusya’sının sınırları içerisinde oldukça önemli olan ve milletleri birbirinden ayıran en önemli prensiplerinden biriydi. Çünkü Ruslara göre işgal altına aldıkları tüm ulusları Ruslaştırmanın tek yolu ortak dinden geçecekti. Dolayısıyla Çarlık Rusya’sı işgali altına aldığı bütün milletleri özellikle de uzak müstemlekelerini tek din altında toplamayı en önemli hedefi olarak seçmişti. (Mustafazade, 2001) XIX. yüzyılın ikinci yarısında birçok Rus yetkilisi Ortodoksluğun güçlendirilmesinin istemekteydi. Bu yöntemin uzak sınır bölgelerinin Ruslaştırmasının en kesin yolu olduğuna inanıyorlardı. (A., 1997, s. 367) Dolayısıyla yeni işgal ettiği yerlerde Rus yerleşimini arttırmaya gerek duymuşlardı. Bu politika Güney Kafkasya’da da oldukça ses uyandırdı. Bölgede yaşayan üç milletten biri olan Azerbaycan Türkleri Müslüman oldukları için zaten işgalin ilk yıllarından itibaren dini ve ulusal baskı görmüştü. Onların aksine Gürcüler ve Ermeniler, Ruslarla olan din kardeşliği sebebiyle Çarlık işgalini kolayca kabullenen milletlerdi. Fakat Ruslaştırma politikası Ermenistan ile Gürcistan yerel kiliseleri üzerindeki baskıyı da artırdığı için bu milletleri de olumsuz etkiledi. (David, Eduard, & Muratoff, 2005, s. 48)

Güney Kafkasya bölgesinde Ermenilerin lehine artan nüfus ve bu artışa bağlı artan ekonomik özgürlük, entelektüel gelişim kısa bir sürede St. Petersburg’u rahatsız etmeye başladı. (Frederick Star, 1978, s. 4) Rusların

yıllar önce Ermenileri buraya göç ettirmekteki esas amacı Azerbaycan'da kendilerine Hristiyanlardan oluşan etnik bir dayak yaratmak ve aynı zamanda Güney Azerbaycan'la Kuzey Azerbaycan arasında Ermenilerden oluşan tampon bir bölge oluşturmaktı. Nitekim onlar bu isteklerinde de başarılı olmuştu. Ama XIX. yüzyılın sonlarına doğru değişen ve gelişen dünya sanayisinin getirdiği yeniliklere çok kısa bir sürede ayak uyduran Ermenilerin Batı dünyasıyla olan yakınlığı Çarlık Rusya'sını rahatsız etmeye başladı. Rusların teşvik ve yardımlarıyla Güney Kafkasya'da artan Ermeni nüfusu Rus Çarlığının düzenini her an bozabilecek kapasitedeydi. (Jelavich, 1964, s. 66) Çünkü Güney Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın dünya genelinde artan önemi büyük devletler için her zaman ilgi odağıydı. XX. yüzyılın başlarında değişen dünya sanayisinin getirdikleri yeniliklere ek olarak Azerbaycan petrolü de Batılı devletlerin oldukça dikkatini çekmişti. Bölgedeki Ermeni yükselişi Batılı devletlerin siyasetine yön verebilecek güçteydi. Ermeniler ise daha önce yüzyıllardır yaşadıkları Osmanlı Devleti yerine Ruslardan yana olmuş ve Kafkasya'da yapılan savaşlarda onlara çok büyük yardımları dokunmuştu. Bu durumu göz önünde bulunduran Rus yetkililer aynı şeyin kendi başlarına gelebilme ihtimalinin çok yüksek olduğundan şüphe etmiyordu. (Sadigov, 2020, s. 285)

Ermenilerin bölgede güçlenmeye başladığı yıllarda Güney Kafkasya, Rusya İmparatorluğu genelinde en düşük yaş ortalamasına sahipti. (Oleg Ayrapetov, 2015, s. 43) Bu da XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başlarında giderek çoğalan devrimci hareket ve partiler için birçok yeni üye sağlanması demekti. Ayrıca Ermenilerin ve Azerbaycan Türklerinin doğurganlık oranları, Gürcü ve Ruslarınkinden oldukça yüksekti. (Kersnovisky, 1994, s. 65) Bu gerçekler göz önüne alındığında Ermenilerin imajı Rus yetkililerin gözünde giderek kötüleşti ve Çar III. Aleksandr'ın Ruslaştırma siyaseti (1881-1894) ile daha da belirgin hale geldi. (David, Eduard, & Muratoff, 2005) 1897 yılında Çarlık Rusya'sı genelinde milliyetçe Rus olmayan insanlar nüfusun %55,7 sini oluşturuyordu ve bu da imparatorluk geleneğinin "birlik ve bölünmez teorisi" için bir tehdit olarak görüldü. (Cavadov, 2000, s. 134) Dolayısıyla da Ruslaştırma politikası Rus Çar için önemli bir kaynaştırma yöntemi oldu. Yeni siyaseti uygulamaya sokan Rusya hükümeti 1885 yılında Ermeni kilise okullarını kapatma kararı aldı. (Bünyadov, 1994, s. 276) 1886 yılında ferman kısmen iptal edilmesine rağmen on yıl sonra daha katı bir şekilde yürürlüğe girdi. (Sadigov, 2020, s. 287) Dönemin ünlü Ermeni gazetecisi E. Aknoui (Khachatur Malumian), 1884-1885 yıllarında Erivan'da Çarlık polisi baskınlarının ve ev aramalarının yaygın olduğunu ve birçok Ermeni'nin ya hapse atıldığını ya da Sibirya ya sürgün edildiğini yazmıştı. (Aknouni, 1911, s. 11)

Rusların Ermenilere karşı girişimlerinde ilk önemli hamleler yüzyılın son çeyreğinde oldu. 1878 yılında Kars'ta bir Ermeni Kilisesi Rus Ortodoks Kilisesine dönüştürüldü. (A., 1997, s. 78) Ermeni okullarında Rusça eğitime ağırlık verilmeye başladı ve Ermeni öğretmenlerin hepsine Rusça dil sınavına girilmesi zorunlu kılındı. (Aknouni, 1911) Bahsi geçen dönemde uzun yıllar Tiflis'te yaşamış Britanyalı yazar Hardinge, 1887 yılında Ermeniler arasında zorunlu askerlik hizmetinin tanıtıldığını ve bunun Ermeniler üzerindeki etkilerini şu şekilde anlatmıştı: *“Eğitimli, Ulusalçı ve kendini entelektüel yönden geliştirmiş Ermeniler askeri hizmetin Ermeni milletinin kendini eğitmesine yardımcı olacağını düşündü. Bunun aksine sıradan kesim ise askerlik hizmetini rahatsız edici buldu ve “Neden bize ait olmayan bir ülke için savaşalım” gibi sloganlarla bu karara karşı çıktılar.”* (Emets, 1977) Güney Kafkasya'da çok kısa bir sürede Ermeni okulları kaldırıldı ve çarlık yetkililerinin Ermeniler üzerindeki baskısı artmaya başladı. 1898 yılında Ermeni milleti ifadesinin kullanılmasına yasak getirildi. (Kirkakossian, 2003, s. 84) Ancak Rusların bu politikası istenilen başarıya ulaşamadı. Çünkü bu durum Ermeniler arasında milliyetçilik duygularını daha da arttırdı ve Ermeniler İngiltere ve Fransa gibi devletlerden yardım arayışına çıktı. (Firuz Kazamzadeh, 1951, s. 23) Rus yetkilileri Güney Kafkasya'da artan bu milletler arası kargaşaya tek kesin çözüm olarak bu bölgeye daha çok Rus yerleştirilmesi gerektiğini düşündü. (Oçerknaya, s.50) Rus yetkilileri Çarlık çıkarlarını korumak için Osmanlı topraklarından Güney Kafkasya'ya göç ettirilen Ermenilerin tekrar geri gönderilmesine karar verdi. (Harry Finish B. Lynch)

4. SONUÇ

Çarlık Rusya'sı XVI. yüzyıldan beri hayalini kurduğu Kafkasya topraklarını XIX. yüzyıl başlar başlamaz tümüyle işgal etmişti. Fakat Rusya İmparatorluğunun işgal ettiği bu yeni topraklarda birbirinden farklı milletler, farklı idari yollarla yönetiliyordu. Dolayısıyla da Çar hükümetinin işgalden sonraki ilk işi kendine uzak kalan bu uç sömürgesine özel idari yapılandırmalar devreye sokmak olmuştur. Rusya hükümeti aynı zamanda işgal altındaki bu topraklarda yaşayan milletlerin huzur içinde yaşamasından da sorumluydu. Bu sorumluluğun bilincine yeteri kadar varamayan Çar hükümeti işgalin ilk yıllarında Güney Kafkasya topraklarına yoğun bir şekilde Ermeni göçü gerçekleştirdi. Bu göçü takiben yeni işgal edilmiş bu coğrafyaya göç ettirilen Ermenilere, bu toprakların yıllardır ezeli sahipleri olmuş milletlerden daha çok söz hakkı tanındı. Dolayısıyla bu da Güney Kafkasya'da birlik bütünlük ve huzurlu yaşama engel olan en büyük faktörlerden biri oldu.

Hal böyle olunca Rusya hükümet yetkilileri tarafından sınırsız hak ve yetkinin tanındığı Ermeni halkı kısa bir sürede Güney Kafkasya'daki dengeleri eline alabilecek kadar ekonomik özgürlüğe sahip olmuştu. Ermeniler gün geçtikçe bu kadar zenginleştikçe Güney Kafkasya'nın ezeli milletlerinden olan Azerbaycanlılar ve Gürcüler ise yoksullaşıyordu. Dolayısıyla da bu bölgedeki huzur ve refahı bozuyordu. Nitekim XIX. yüzyılın sonunda Ermeniler gelişmekte olan dünya endüstrisine aktif bir şekilde katılmıştı. Bu gelişmeler beraberinde Çarlık Rusya'sı yetkililerini Ermenilerle ilgili kararlarını yeniden düşünmeye zorladı.

5. SUMMARY

The Russian Empire expanded its territories by gaining strength in the early years of the 19th century. As a result, the attempt to dominate many nations, each different from the other, brought along various and very significant problems. After the occupation, Tsarist Russia could not implement a determined policy to keep these peoples together in peace. The Tsarist authorities exhibited a selective approach based on religious differences, status, or level of national consciousness. The tsarist national policy aimed to preserve the autocratic principle by only maintaining control over the peoples living within the imperial borders. On the contrary, Tsarist Russia allowed the peoples to protect their cultural and religious rights, provided that they were beneficial to the interests of the Empire.

On the other hand, Tsarist Russia initiated a significant Armenian migration to these areas immediately after the occupation of South Caucasia. The Armenians who were relocated to the lands of South Caucasia were especially educated or skilled craftsmen. Armenians who were relocated to the lands of South Caucasia and Azerbaijan were granted unlimited authority and opportunities. Therefore, the Armenians began to make a name for themselves in many fields of business in the South Caucasus by strengthening their economic independence in a short period of time.

By the end of the 19th century, the active involvement of Armenians in the changing and developing world industry forced the Tsarist authorities to reconsider their decisions regarding Armenians. Indeed, Tsar Alexander III's efforts at Russification represented the most repressive attitude in terms of limiting the national and religious freedoms of minorities living throughout the Empire. One other reason for the harsher treatment of Armenians by Tsarist Russia during this process was Russia's ongoing war with the Ottoman Empire (1877-1878). Tsarist Russia temporarily refrained from the Armenians, who constantly caused problems in the region, in order

to "win over" the Muslims living in South Caucasia. Therefore, the events experienced by the Russian Armenians during the mentioned period removed the image of Tsarist Russia as a benevolent protector. After the 1877-1878 War, the settlement of Russians in South Caucasia was still continued. This policy of the Russians led to the confiscation of land from poor Georgian and Muslim landowners and its transfer to Russian colonists.

6. KAYNAKLAR

- A., G. (1997). *Hosking, Russia, people and empire 1552-1917*. Cambridge,: Harvard University Press.
- Aknouni, E. (1911). *Political persecution Armenian prisoners of the Caucasus*. New York: Legare Street Press.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Resmi Kayıtları*.
- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi (1976-1987). *Azerbaycan Sovyet ansiklopedisi*, Bakü. Tehsil Yayınları.
- Azerbaycan Prezidenti Yanında Siyasi Partiyalar Devlet Tarix Arşivi.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (1995). *Arşiv belgelerine göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni mezalimi*, C.I-II, Ankara.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (1995) *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Ankara.
- Bekirova, B. (2024). *Çarlık Rusya'sı döneminde Azerbaycan (1830-1920), Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Beydili, K. (1995). *Mahmut devrinde katolik Ermeni cemaatinin oluşumu ve Tanınması*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Beydilli, K. (1988). *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler* (Cilt Belgeler). Ankara.
- Bünyadov, Z. (1994). *Azerbaycan tarihi (en kadim zamanlardan XX. yüzyıla kadar)*. Bakü: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Cavadov, G. (2000). *Azerbaycanın azsayılı xalqları ve milli azlıqları*. Bakü : Elm Yayınevi.
- David, A., Eduard, W., & Muratoff, P. (2005). *Caucasian battlefields*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dedeyev, B. (2009, Ocak). 19. yüzyıl Ermeni milliyetçiliğinin yapılanmasında Rusya'nın rolü. *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, s. s. 335-342.
- Eliseyev, F. (2001). *Kazzaki na Kavkazskom fronte 1914-1917*. Moskva: Voennoye İzdatelstvo.
- Emets, V. (1977). *Oçerki vneşney politikiyi Rossiya V Period Pervoy Mirovoy Voyni*. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Firuz Kazamzadeh. (1951). *The struggle for Transcaucasia 1917-1921*. New York: Philosophical Library Press.

- Frederick Star. (1978). Tsarist government, the imperial dimension . (J. Azrael, Dü.) *Soviet Nationality Policies and Practices*, s. 3-12.
- Gülmaliyev, M. (1989). *XVIII esrin son rübü-XIX esrin birinci yarısında Azərbaycan kendinin sosial-iqtisadi strukturu*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- Halaçoğlu, A. (2005). *1895 Trabzon olayları ve Ermenilerin yargılanması*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Harry Finish B. Lynch, A. T.-4. (tarih yok).
- İpek, N. (2024). *Trabzon ve göç*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Jelavich, B. (1964). *A century of Russian foreign policy 1814-1914*. Philadelphia: Lippincott.
- Kerensk, A. F. (1966). *The Kerensky memories, Russia and history's turning point*. London: Cassell Press.
- Kersnovitsky, A. (1994). *İstoriya Russkoy armiy: 1915-1917*. Moskva: İzdatelstvo Golos.
- Kirakossian, A. (2003). *British diplomacy and the Armenian question: From the 1830s to 1914*. Princeton: Gomidas Insitute Books Press.
- Korsun, N. (1938). Erzurumskaya operatisya, Na Kafkazskom fronte mirovoy voyni v 1915-1916 gg.,. *Gosudarstivinniye Voennoye İzdatelstvo Narkomata Oboroni Soyuz SSSR*, s. 89-99.
- Kretaci, A. (1973). *Povestvovaniye (Kritičeskiyi tekst, perviyi na Russkiyi Yazık i Komm, N. K. Korganyana)*. Yerevan: Yerevan Yayınevi.
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya, XVII yüzyılın sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri 1798-1919*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Lavrijençi, A. (1973). *Kniga istoriya, (Perevodskiye s Armyanskogo, Predisloveniye i Kommentariya L: A. Xanlaryan*. Moskva.
- Lynch, H. F. (1901). *Armenia: Travels and studies*. Longmans, 1.
- Marshall, A. (2006). *The Russian General staff and Asia, 1800-1917*. London: New York Routledge Press.
- Mustafazade, T. (2001). *XVIII yüzyıl-XIX yüzyılın başlarında Osmanlı-Azerbaycan ilişkileri*. Bakü: Bilim Yayınları.
- Neciyev, E. (2006). *Kafkaslarda Türk katliamı*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Oçerki İstoriya Kommunističesklix organizasiya Zakavkaziya*. (1957) C.1, Tiflis.
- Oleg Ayrapetov. (2015). *Uçastiye Rossiskoye imperiya v Pervoy Mirovoy Voyne (1914-1917), 1916 God, . Moskva: İzdatelstvo Kuçkovo Pole*.
- Ormanian, M. (1955). *The church of Armenian: Her history, doctrine, rule, discipline, luturgy, literature and exiting condition*. (M. Greogary, Çev.) London: Mowbray.
- Qasımlı, M. (2014). *Kafkaslarda Ermeni sorunu 1724-1920*. Ankara: İpek Üniversitesi Yayınları.

- Qeybullayev, G. (1994). *Azərbaycan Türklərinin təşəkkülü tarixindən*. Bakü: Azərbaycan Devlet Yayınları.
- Rahmani, E. (1981). *Azərbaycan XVI esrin sonu ve XVII esrde (1590-1700)*. Bakü: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Rossiyskiye gosudarstvenniye voenno-istariçeskiyi arşive (RGVIA), VUA.
- Sadigov, R. (2020). Birinci Dünya savaşında Erzurum'un işgali: Rus basını ve literatürüne göre işgalin Rusya'da ve dünyada yankılanması. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, s. 281-318.
- Saharov, A. (2012). *İstoriya Rossiya S drevneyşiy vremen do naşih dney*. Moskva: İzdatelstvo Prospekti.
- Saray, M. (1994). *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Seferov, Y. (1989). *Qədim Azərbaycan*. Bakü: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Şişov, Y. A. (2004). *General suvorovskoy şkoli*. Moskova: İzdatelstvo Veço.
- Suny, R. G. (2001). *"The empire strikes out", in a state of nations: Empire and nation-making in the age of Lenin and Stalin*. (R. G. Mart'in, Dü.) New York: Oxford University Press.
- Tanrıverdi, M. (2014, Eylül-Aralık). Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri iskân politikası ve türklerin göçü. *Yeni Türkiye*(61), s. 1-7.
- Toksoy, A. (2017). Revandan Erivana. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 576-586.
- Toksoy, N. (2007). *Revan'da son günler Türk yönetiminden Ermeni yönetimine*. Ankara: Orion Kitapevi.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 05.01.2025

Kabul Tarihi: 10.02.2025

DÜNDAR TAŞER'İN DEVLET GAZETESİ BAĞLAMINDA ENTELEKTÜEL KİMLİĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER¹

Evaluations on Dündar Taşer's Intellectual Identity in the Context of Devlet
Newspaper

Nagihan EREN

Dr. Bağımsız Araştırmacı

nagehaneren38@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-2820-1288

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Dündar Taşer, sağ-sol çatışması olarak tanımlanan Türk siyasi tarihinin kaotik bir döneminde milliyetçi camianın önde gelen fikir inşacılarından ve kanaat önderlerinden birisi olarak öne çıkmıştır. 1968'de dünyada ve Türkiye'de esen Marksist gençlik dalgasına karşı gençlerin Marksizm'e kapılmasının önüne geçmek için Ülkü Ocakları adıyla gençlerin teşkilatlanmasını sağlayan isimlerin başında yer almıştır. Söz konusu bu ideolojik çatışmada milliyetçi camianın en önemli yayın organı olan Devlet gazetesindeki yazılarıyla milliyetçi gençlere fikri rehberlik yapmıştır. Yakın tarihin siyasi olaylarına karşı analitik yaklaşımı ve Türk milliyetçiliğinin kavramsal çerçevesine dair görüşleri, onu asker ve siyasi kimliğinin yanı sıra ilgiyle takip edilen bir entelektüel olarak öne çıkarmıştır. Yazıları askeri ve sivil bürokrasi tarafından da takip edilen Dündar Taşer, aynı zamanda milliyetçi gençliğe nasıl hareket edeceğine dair davranış kalıpları sunmuştur. Bu çalışmada Dündar Taşer'in Devlet gazetesindeki yazılarının analizine odaklanılarak Türk milliyetçiliği fikri ve siyasi hareketindeki yeri tartışılmaktadır. Çalışmada ayrıca Taşer'in bir kanaat önderi olarak milliyetçi camia üzerindeki etki gücünün değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dündar Taşer, Devlet gazetesi, Türk Milliyetçiliği, Ülkü Ocakları, Marksizm

Abstract

Dündar Taşer stood out as one of the leading idea builders and opinion leaders of the nationalist community during a chaotic period in Turkish political history defined as a right-left conflict. In 1968, he was one of the leading names in organizing the youth under the name of Ülkü Ocakları in order to prevent them from being drawn to Marxism against the Marxist youth wave sweeping in the world and Turkey. In this ideological conflict, he provided intellectual guidance to nationalist youth with his articles in Devlet newspaper, the most important publication organ of the nationalist community. His analytical approach to the political events of recent history and his views on the conceptual framework of Turkish nationalism have made him stand out as an intellectual who is followed with interest, as well as his military and political identities. Dündar Taşer whose writings were followed by the

¹ Bu çalışma, Selçuk 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (13-15 Aralık 2024, Konya) sözlü olarak sunulmuştur.

military and civil bureaucracy, at the same time presented behavioral patterns to the nationalist youth on how to act. This study focuses on the analysis of Dündar Taşer's articles in Devlet newspaper and discusses his place in the idea of Turkish nationalism and its political movement. The study also aims to evaluate Taşer's influence on the nationalist community as an opinion leader.

Keywords: *Dündar Taşer, Devlet Newspaper, Turkish Nationalism, Ülkü Ocakları, Marxism*

1. GİRİŞ

Dünya tarihinde zamanın koşulları, dönemin şairlerini, ediplerini, askeri ve siyasi liderlerini, entelektüellerini ortaya çıkartırken söz konusu bu kişiler zamanın ruhuna etki etmiştir. Bir başka ifadeyle dünya tarihinin seyrini değiştiren büyük dönüşümlerinin olduğu kırılma anlarında söz konusu bu kişiler öne çıkmıştır. Bu bağlamda entelektüelin popülaritesinde, onu ortaya çıkartan zamanın koşullarıyla olan simbiyotik ilişkisinin etkili olduğu söylenebilir. Mesela Batı'nın modern, akılcı ve yurttaşlığa dayalı milliyetçiliklerinin ortaya çıkmasında laik entelijansiya büyük rol oynamıştır. Zira adil bir kanunun evrenselliğini ortaya koyan entelektüeller sayesinde Batı toplumlarında siyasi mücadeleler başlamıştır. Foucault, bu durumun sebebini entelektüelin hakikati söyleyen, bilinç, vicdan ve belagati temsil yeteneğiyle temellendirmektedir (Foucault, 1994:32,79). Bu kapsamda Michelet, Burke, Milton, J.Jeak Rousseau gibi entelektüeller olmaksızın İngiliz ve Fransız milliyetçiliklerini düşünmek mümkün görünmemektedir. Doğu Avrupa ve eski SSCB'de ise milliyetçi düşüncenin Batı'dan farklı bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Bu bölgelerde otoriter, organik ve mistik milliyetçilik anlayışının ortaya çıkmasında burjuva sınıfının eksikliği önemli bir sebep olmasına rağmen entelektüellerin etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Prag Baharı'nda, 1989 Çek Kadife Devrimi'nde, 1970'lerdeki Hırvat Hareketi'nde entelektüellerin zamanın ruhuna etki eden rolleri yadsınamaz. Zira entelektüeller milliyetçi düşüncenin inşasında can alıcı önem sahip olmuşlardır (Smith, 1995: 84-85).

Türk fikri ve siyasi tarihinde milliyetçi ideolojinin kitleleri kavrayan dönemlerinde entelektüeller öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Dündar Taşer'in yaşadığı çağda en önemli gelişmenin 27 Mayıs askeri müdahalesi ve akabinde hazırlanan 1961 Anayasasıyla başlayan sürecin olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu dönemde kurumların, aydınların dahi sosyalizme görece temayülü ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) öncülüğünde sosyalist solun siyasallaşması Marksist fikirleri kiteselleştirmiştir. Özgürlükçü bir ortam sağlayan 1961 Anayasası, demokrasiyi kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda TRT'ye ve üniversitelere

sağladığı özerlik statüsüyle çoğulcu demokrasiyi gerçekleştirirken kurumlar arasında denge kurmuştur. (Tanör, 2017: 377-379; Ahmad, 1995: 16-18). 1961 Anayasası ilerici bir anayasa olarak kabul edilirken ilericilik, devrimle özdeşleşmiştir. İlerici olmanın en önemli kriterlerinin başında sola ve sosyalizme açık olmayı düşünen önemli bir kitle oluşmuştur.² Bununla birlikte Türkiye’de yaşanan sosyo-ekonomik değişim de Marksist düzen tasavvurlarında tetikleyici olmuştur. Köyden kente yapılan göçler, sanayileşmenin hızla artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve çok partili hayata geçilmesi Türk solunun kendisini anlatmasını ve taraftar toplamasını kolaylaştırmıştır (Türkdoğan, 1996: 165-168; Heper, 1985: 142-144). Türk solunun hızla geliştiği söz konusu konjektürel ortamda sosyalizmi, Türkiye’nin ekonomik problemlerine çözüm olarak gören önemli bir kitle oluşmuştur. Kitleselleşen ve etki gücünü genişleten sol karşısında sağ düşüncede fikrî bir boşluk durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Türk Ocağı’nın canlılığını yitirmesi milliyetçi cenahın dağınık bir görüntü vermesine neden olmuştur (Gürgür, 2021: 359-360). Bu nedenle entelektüel tartışmalar yapmak, konferanslar ve seminerler vermek için dönemin milliyetçi isimleri 1960’ların ortasında bir araya gelerek Üniversiteler Kültür Kulübü’nü (ÜKK) kurmuştur. Düşünce ve ideoloji öğretmeni olarak tanımlanan Galip Erdem’in çok önemli bir aktör

² 27 Mayıs’ın yıldönümünde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın “Anayasa Sosyalizme kapalıdır.” ifadesinin büyük tepki çekmesi sosyalizme eğilimin gücünü göstermesi açısından önemli görünmektedir. Sol fraksiyonlardan olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Sosyalist Kültür Derneği, TİP’in yanı sıra Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve üniversite hocaları Cevdet Sunay’ın bu söylemine karşı çıkmışlardır. Hatta Kurucu Meclis üyesi Mümtaz Soysal’ın “Bu sözü eden Siyasal Bilgiler Fakültesi birinci sınıfında Anayasa Hukukundan sınıfta kalır.” ifadesinden anlaşılacağı üzere 1961 Anayasa’nın sosyalist düzen tasavvurlarına izin verdiği genel bir kanı olmuştur. (Anayasa Sosyalizme Açıktır, 1967); Ayrıca Türkiye’de sosyalist rejim taleplerinin aydınlar tarafından açıkça ifade edildiği görülmektedir: “Atatürkçülüğü, Kemalizm’i bir noktaya kadar yeterli bulan gençlik, bazı sorunlar karşısında birdenbire boşluk duygusuna kapılıyor... Toplumdaki ekonomik ve sosyal değişikliklere sıra gelince Kemalizm bugünün dünyası için yeterli anahtar olmak niteliğini yitirmektedir; en azından genç kuşakların bu anahtara kendilerinden öncekiler kadar inançla sarılmadıklarını kabul etmek gerekir... Gelecek kuşağın ideolojisi herhalde Mustafa Kemal’in kükreyişi ile geri kalmış ülkelerdeki Marksist arayışların sentezinden doğacak.” (Bulutsuzluk Özlemi, 1968); Atatürkçülükle harmanlanmış “Türk Sosyalizmi” şeklindeki sosyalist rejim isteklerinin bu dönemin en belirgin özelliği olduğu söylenebilir (Artık Devletçilik Yetmez, 1962).

olduğu ÜKK, Türk sağında entelektüel tartışmaların yapıldığı dikkat çekici bir fikir merkezi olmuştur (Eren, 2023: 302). Bir entelektüel ekip olarak çalışmalarına devam eden ÜKK, düşünsel çerçevede etkisini üniversitelerde göstermiş ve ilk Ülkü Ocağı Ankara Hukuk Fakültesi'nde 1966'da kurulmuştur (Feyizoğlu, 2000: 28-29). Bununla birlikte Alparslan Türkeş'in, 1965'te Mustafa Kaplan, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Rıfat Baykal, Dündar Taşer gibi eski subaylarla birlikte Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) girmesi ve aynı yıl kongreyi kazanması milliyetçi düşüncenin kitleleşmesinin önünü açmıştır. Ayrıca Türkeş'in genel başkan olduğu CKMP'de genel sekreterin ise Dündar Taşer'in olması ideolojinin siyasallaşmasına doğru giden süreci başlatmıştır (Turgut, 1995: 389). Bununla birlikte Türkeş ve arkadaşlarının Türk siyasetinde etkili olmaya başladığı sürecin CKMP'nin 1969'daki Adana Kurultayı'nda Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüşmesiyle başladığı görülmektedir. Söz konusu bu kongreden sonra milliyetçi fraksiyon, öğrenci ve meslek kuruluşlarıyla kitleleşen Marksizm'in etki gücünü kırmaya çalışmıştır. Ancak camia içerisinde haberleşmeyi ve kamuoyunda etkili olmayı sağlayacak bir yayın organının mevcut olmaması, milliyetçi fraksiyonu zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle hem MHP haberlerini kamuoyuna duyurmak hem de milliyetçi düşüncenin kitleleşmesini sağlamak için 7 Nisan 1969'da Devlet gazetesi yayın hayatına başlamıştır (Devlet, 1969a). Devlet gazetesinin sahibi İbrahim Metin'in ve diğer yöneticilerinin parti teşkilatlarında görevli olması MHP ile Devlet gazetesi arasında organik bir bağ oluşturmuştur. Ayrıca gazete, Türk milliyetçisi kanaat önderlerini ve fikir inşacılarını bünyesinde bir araya toplamıştır. Bu bağlamda antikomünist mücadelede elit bir kadrodan beslenmiştir (Eren, 2024: 67).

Devlet gazetesinin en önemli yazarlarından birisi de Dündar Taşer'dir. Taşer, MHP Genel başkan vekili (Devlet, 1969b) olmasının yanı sıra 1969 genel seçimlerinde MHP'nin İstanbul'dan 1. sıra adayı (Sonuçların Değerlendirilmesi, 1969) olmuştur. Türk siyasi tarihinin keskin virajlarından birisi olan 27 Mayıs askeri müdahalesine katılan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi'nin bir üyesi olması (Resmî Gazete, 1960) ve akabinde komite içerisinde bir iç darbe ile yurtdışına sürgün edilen 14 subaydan birisi olması³

³ 27 Mayıs Askeri müdahalesini gerçekleştiren 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi içerisinde güven duygusunun kalmaması görüş ayrılıklarının yaşanması komiteyi bölmüştür. Bu bağlamda Türkeş, reformların yapılabilmesi için idarenin bir süre daha askeri yönetimde kalmasını istedikleri için 14 subayın yurtdışına sürgün edildiğini bildirmektedir. (Turgut, 1995; 269-280); 27 Mayıs askeri müdahalesinin

Taşer'in yazılarının merak edilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Taşer, Türkiye'de ve dünyada etkili olan 1968 olaylarıyla⁴ Türk siyasetinin değişen istikametine karşı milliyetçi gençlik kuruluşlarının hareket şekillerinin belirlenmesinde en etkili isimlerin başında yer almıştır. Dündar Taşer'in fikir dünyasının tanınmasını sağlayan ve onu milliyetçi camia ile buluşturan yayın organın ise Devlet gazetesi olmuştur. Zira Devlet, Taşer'in dost ve fikir meclislerinde derin tarih bilgisi ve analitik bakışıyla iyi bir gözlemci ve hatip olarak tanınmasının ötesinde onun fikir dünyasını kamuoyunda görünür kılmıştır.

2. DEVLET GAZETESİ VE DÜNDAR TAŞER

Türkiye'de basın-yayın faaliyetlerinin hızlı artışında 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu geniş özgürlükler etkili olmuştur. Marksist-Sosyalist sol, söz konusu bu özgürlük ortamında kendini anlatma ve fikirlerini geniş kitleler üzerinde etkili kılma imkânını yakalamıştır (Landau, 1982: 588-589). Bu durum karşısında Türk solu kitleselleşirken büyük gazetelerin MHP haberlerine yer vermemesi ve MHP'nin kendi fikrini temsil edecek bir yayın organına sahip olmaması milliyetçi fraksiyonu zor durumda bırakmıştır. Aynı zamanda Marksizm'e karşı gençleri uyaracak ve bilinçlendirecek, Türk milliyetçiliği doğrultusunda yetişmesini sağlayacak bir yayın organına ihtiyaç duyulmuştur. Bu duruma çare arayan parti

hiçbir kişi ve zümreye karşı yapılmadığını bildiren Taşer'e göre ise söz konusu bu fikri, komite içerisinde hâkim kılmak istedikleri için yurt dışına gönderilmişlerdir. (Taşer, 1969a); Konuyla ilgili olarak 27 Mayıs ihtilalinin perde arkası ve sonrasında yaşanan gelişmelere dair verdiği bilgiler ilgiyle takip edilmiştir. Taşer, darbeye katılan subaylardan Ekrem Acuner ve Fikret Kuytak'ın, İsmet İnönü ile Afet İnan'ın Kızılay'daki evinde görüşüp senatörlük karşılığında anlaşmasıyla darbenin, CHP'ye satıldığını belirtmektedir *"Bir ihtilâl oldu. Dedik ki her ameliyatın bir nekahati gerekir. Vücudun büyüklüğü ve ameliyatın derinliğine göre bunun müddeti değişik olur. Birkaç sene itina ve bakım ister; sen misin böyle diyen, hemen kollan sıvadılar. Merhum Gürsel'e gidip seni Türkes'le arkadaşları öldürecek diye ürküttüler(!) Bakanları bulup T.B.M.M. sığınaklarına götürerek her birinin zincire bağlanacağı hücreyi gösterip korkuttular(!)"* (Taşer, 1971a); (Taşer, 1970a); (Taşer, 1971b)

⁴ 1968'in Mayıs ayında Fransa'da başlayan öğrenci eylemleri dünyayı etkisi altına alırken evrensel bir coşku dalgası oluşturmuştur. Öğrenciler otoriter üniversite yönetimlerini, çağdışı müfredatları ve yetersiz kalan devlet imkânlarını protesto etmiştir. Ancak eylemlerin ilerleyen sürecinde sorunların sebebini mevcut siyasi rejimde gören öğrenciler, Marksizm'i araçsallaştırarak siyasal düzenin yıkılmasını amaçlamıştır. Bu durum dünyada devrimci, antiemperyalist eylemlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Silvera, 1971: 340-343).

kurmaylarının önde gelen bir isimi olan Dünder Taşer, Sadi Somuncuoğlu, İbrahim Metin ve Emine Işinsu ile yaptıkları istişare neticesinde Devlet gazetesini çıkarmaya karar vermişlerdir. Böylece Adana Kongresi'nden çok kısa bir süre sonra 1969'un Nisan ayında milliyetçi-siyasi bir gazete olan Devlet, haftalık yayınlanmaya başlamıştır (Eren, 2024: 40-41). Devlet gazetesi, düşünsel temelde Türk milliyetçiliği doğrultusunda geniş kitlelerin inşasında etkili olurken siyasi çerçevede ise MHP haberlerini, ideolojik bakışını ve hedeflerini kamuoyuna tanıtmıştır.

MHP'nin ideolojik bakışının ve siyasi istikametinin inşasında asker kökenliler ile sivil entelektüellerden oluşan iki grup etkili olmuştur. Taşer ise MHP'nin faaliyetlerinde asker kökenliler grubunun başında yer almıştır (Bora ve Can, 2015: 52-53). 1969 kongresinde Nihal Atsız'ın grubu olarak bilinen Türkçülerle, Türkeş'i destekleyen Türk-İslam milliyetçilerinin fikrî ayrılıkları neticesinde Türkeş'in asker kökenli arkadaşlarından olan 14'lerin birçoğu MHP'den ayrılmıştır. Dinin, Türk milliyetçiliğinin doğal bir parçası olarak kabul edilmesini savunan bu yeni siyasi çizgide Taşer, ömrünün sonuna kadar Türkeş'in yanında yer almıştır (Ayvazoğlu, 2013: 155). Taşer'in hem MHP'nin kurmaylarından olması hem de Devlet'in okuyucu kitlesi üzerinde etkili olan yazarlardan olması MHP ile okur kitlesi arasında doğal bir bağ oluşturmuştur. Bununla birlikte Devlet gazetesinin bürosunun Alparslan Türkeş ile Dünder Taşer'in buluşma ve konuşma yeri olarak kullanılması, gazete ile MHP arasındaki bağı güçlü tutmuştur. Toplantılar haricinde vaktinin çoğunu Devlet'in bürosunda geçiren Taşer'le görüşmek için Türkeş'in buraya sıklıkla geldiği görülmektedir (Eren, 2024: 54). Esasında Dünder Taşer'in Devlet gazetesindeki yazarlığından önce milliyetçi camia tarafından görece tanınan ve belli çevrelerce de takip edilen bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Marmara Kıraathanesi'nde Erol Güngör ve Ziya Nur ile yaptığı sohbetleri, İstanbul'daki öğrenciler tarafından ilgiyle takip edilmiştir (Kılınç, 2012: 125-130). Bununla birlikte Ankara'daki yükseköğretim gençlerinin ise Taşer'i daha yakından tanıma ve takip etme fırsatını yakaladığı görülmektedir. Zira Marksist grupların örgütlü ve kitleleşen hareketi karşısında Sadi Somuncuoğlu ve İskender Öksüz tarafından milliyetçi akademisyenlerle öğrencileri bir araya getirmek için kurulan, bilimsel ve fikri toplantılar tertip eden Kültür Bilim Sanat Merkezi (KÜBİTEM) (Eren, 2024: 58) Dünder Taşer'in önderliğinde faaliyet göstermiştir. Bu teşkilat sayesinde Ankara'da milliyetçi öğrenciler Marksizm karşısında fikrî açıdan beslenecek ve kendilerini geliştirecek bir kaynak bulmuşlardır. Motivasyon, moral ve konsantrasyon açısından yükseköğretim

öğrencileri üzerinde etkili olmuştur (Okan, 2015: 117; Kaplan, 2019: 116-117). Ancak Taşer'in fikrî bakışını kapsamlı bir şekilde yansıtan ve onun fikirlerini kitlelerle buluşturan Devlet gazetesi olmuştur. Ayrıca Devlet gazetesi, Taşer tarafından da fikrî derinliği ve etki gücü bakımından da oldukça önemli görülen bir yayın olarak öne çıkmıştır. Nitekim Necmettin Hacıeminoğlu'nun "Töre ve Devlet rahmetlinin ikiz çocuğu gibiydi. Titiz ve şefkatli bir baba gibi üzerlerine titriyordu." (Eminoğlu, 1972) şeklindeki ifadesinde görüldüğü üzere milliyetçi düşüncenin teşkilat gücü ve düşünsel etki gücü bakımından kapsamlı bir çalışmayla yürütülmesi için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.

Taşer'in daha önceden köşe yazısı yazmak gibi bir özelliği olmamasına rağmen Devlet'te oldukça etkili yazılar yazmıştır. Askeri ve sivil bürokrasi tarafından yazıları takip edilen Taşer'in, her hafta milliyetçi camiaya verdiği mesajlarla siyasi yönlendirme yaptığı görülmektedir (Eren, 2024: 53). Parti kadrolarında ve gençlik üzerinde oldukça etkili bir isim olan Taşer'in (Zeybek, 2014: 47-48) Devlet gazetesi vasıtasıyla milliyetçi camiayla iletişim kurduğu söylenebilir. Söz konusu bu iletişimin en ihtiyaç duyulan yönünün ise milliyetçi kitlenin düşünsel ve ideolojik çerçevesinin inşa edilmesinde planlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Türk milliyetçiliği düşüncesinin kapsamının, sınırlarının ve muhtevasının şekillenmesinde Taşer, milliyetçi camia üzerinde etkili olmuştur.

3. DÜNDAR TAŞER'İN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ DÜŞÜNCESİ

Milliyetçi ideolojinin kavramsal tanımında hangi kriterlerin kapsayıcı olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Zira herhangi bir kültürel öge, bir milleti tanımlamakta belirleyici olurken başka bir yapı için yeterli olmamaktadır. Bir başka ifadeyle milliyetçi ideolojinin dünyadaki bütün yapıları kapsayan evrensel bir ifadesi bulunmamaktadır. Bu durum karşısında ise ulusu belirleyen kültürel öğelerin hangi koşullarda seçildiği önem taşımaktadır (Smith, 2013: 262-263). Cumhuriyet tarihi boyunca da Türk milletinin öğeleri konusunda birçok fikir ayrılığı yaşanmıştır. Ulusun başlangıç noktası ve kapsamı mütemadiyen tartışılmakla birlikte bu hususta entelektüeller arasında konsensüs sağlanamamıştır. Bu durum söz konusu fikirlerin takipçileri olan kitleler arasında da keskin fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Mesela Nurettin Topçu, Hilmi Ziya Ülken, Remzi Oğuz Arık, Mükremin Halil Yinanç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun başını çektiği Anadolucular olarak tanımlanan grup Anadolu ve Dergâh dergilerinde bir

araya gelerek ideolojik etki alanı oluşturmuşlardır (Yaşlı, 2016:74-75). Turancı Türkçüleri hayalperestlikle suçlayan Anadolucular, Türkistan Türklerine milli şuur götürmeyi eleştirmişlerdir. Anadoluculara göre Türk tarihi 1071 Malazgirt Zaferi'yle başlarken Anadolu ve Türkistan coğrafyası arasında kader ve tarihî birliği beklemek gerçekçi görülmemiştir (Akbay, 2017: 516-518). Bir diğer ideolojik etki gücü olan Nihal Atsız ise millet kavramının temelinde ırk birliğini vurgulamış (Atsız, 1950) Necip Fazıl Kısakürek'in başını çektiği ve Büyük Doğu dergisi etrafında toplanan grup ise millet nosyonunun kavramsal karşılığında İslam'ı ön plana çıkarmıştır (Kaçmazoğlu, 2000: 223-225). Hâlbuki Taşer'in Türk milleti fikriyatına bakıldığında Türk dünyasının tamamını kapsamaya yönelik olduğu görülmektedir. Ona göre Türk tarihinde bir kopukluk yoktur. Öyle ki "Attilâ misafirlerine altın tabaklar içinde çeşitli yemekler ikram ederken bir tahta çanakta tek türlü yemeğini yerd, Attilâ'nın varlığından haberdar olmayan Yavuz Sultan Selim'in de yemek usulü bu idi." (Taşer, 1969b) şeklindeki ifadesi millet nosyonunda, tarihin ve örfün sürekliliği argümanını temellendirmektedir. Hiç şüphesiz Taşer'in verdiği bu örnek aynı zamanda İslami unsurları öne çıkartan diğer sağ düşünce gruplarının düşünsel bakışından da ayrılmaktadır. Zira dönemin fikir tartışmaları bilhassa radikal sol ile milliyetçiler arasında yoğunlaşırken 1969'un sonunda başka bir gençlik grubu, söz konusu bu kaotik ortamın üçüncü tarafını oluşturmuştur. Necmettin Erbakan'ın 12 Ekim 1969 seçimlerinde bağımsız aday olması üzerine Akıncılar adlı İslami düşünce yönü ağır basan gençlik yapılanması, Türk milliyetçileriyle fikir ayrılığı yaşamıştır. Kendilerini Ümmetçi olarak adlandıran bu kesimin "*Türkçü müsün? Ümmetçi misin?*", "*Müslüman bir Arap'ı mı yoksa Hristiyan bir Türk'ü mü tercih edersiniz?*" sorularıyla sıklıkla karşılaşan (Cevap, 1969) Türk milliyetçileri, dini argümanları ideolojilerinin merkezine yerleştiren İslamcı tarafla fikrî ayrılık yaşamıştır (Okuyan, 210: 32-33; Kırıcı, 2017: 25,65). Milliyetçi kitlenin önde gelen kanaat önderlerinden olan Taşer'e göre İslam'ı düşünce, ahlak ve müsamaha yönüyle temellendirmeyen bu grup, Müslümanlığı tam olarak bilmemektedir. Zira İslam'da cebrin haram olduğunu gözden kaçırmaktadır. Taşer, İslam'ın yanlış anlamlandırılmasında ümmetçiliği Arapçılık sayan bir başka grubun da etkili olduğuna dikkat çekmiştir (Taşer, 1970b). Türk'ü inkâr eden ve gayri Türk şuur taşıyan kişilerin bunu gizlemek için İslam'dan bahsetmesini, bir Türkiye gerçeği ve Türk siyasetinin sorunsalı olarak göstermiştir (Taşer, 1969c).

Türkiye'nin iki darbe arası dönemi olarak tanımlanabilecek 1960 ve 1980 arası yirmi yıllık sürecinde birçok görüş etkili olmuştur. Bu görüşler coğrafi mekân, etnik köken, din, tarihi süreç gibi birçok açıdan argümanlarını temellendirirken ideolojilerini kitleler üzerinde hâkim kılmak istemeleri kaotik bir süreci başlatmıştır. Bu nedenle milliyetçi fraksiyonun önde gelen fikri inşacılarının düşünsel temellerine bakıldığında milli bütünlüğü sağlamaya yönelik kaygıların etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Taşer, milliyetçiliğin en temel tanımını milleti sevmek, onu yüceltmek için gayret sarfetmek ve fedakârlık yapmak olarak tanımlamaktadır (Taşer, 1970c). Taşer, Türk milletinin yükselişini inanç, askeri kabiliyet ve aksiyonla gerekçelendirmiştir. Bu hususta örnek verdiği Şeyh Edabalı, Çandarlı Paşa ve Ergenekon esasında söz konusu bu tematiği somutlaştıran metaforlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca milletin devamlılığını sağlayan bu tematik, onun bakışında İslamiyet öncesi ve sonrası diye kesintiye uğramamıştır (Taşer, 1969b):

“Bu hareket Şeyh Edabalı gibi gönül pirleri Çandarlı Hoca Paşa gibi ilim ülkücülerini beklemektedir. Bu bekleyiş demir eritene kadar sürecektir, Ergenekon'dan demiri eritince çıkmıştık.” (Taşer, 1969d)

Dündar Taşer, hiç şüphesiz Türkeş'in partideki sağ koludur. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin en önemli bileşenlerinden biri olarak belirlediği İslam, MHP'nin siyasi çizgisinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Aytürk, 2014: 710). Taşer'in söz konusu bu yaklaşımı, milliyetçi camiada etkili olan bir diğer ideolog Nihal Atsız'ın seküler milliyetçilik argümanından farklılık göstermektedir. Taşer, Türk milletinin, İslamiyet öncesi atalarını ve destanlarını dahi İslamileştirdiğini belirterek, İslam dininin Türkler tarafından millileştiğini savunmuştur. Müslümanlığın ne derece millileştiğini ifade etmek için “Arap bile bunu yapmamıştır.” diyen Taşer (Aksun, 2021: 168) Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte Arap kültürü içinde eridiğini ileri süren görüşlerin aksine İslam'ı Türkleştirdiği görülmektedir (Eren, 2023: 303). Taşer'in Türk milliyetçiliği düşüncesinde Türklük şuuru ve İslam ahlakı kavramları, kimlik tanımının en etkili iki ayağı olarak öne çıkmıştır.

Taşer'in Türk milliyetçiliği düşüncesinde tarih kavramı millet inşasında baskın bir unsur olmuştur. Öncelikle Türk tarihini beş bin yıllık geçmişle ele alan Taşer, 16 tane cihan devleti kurmuş millet paradigasından yola çıkarak bunun son aşaması olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de aynı etkiyi göstereceğine gücünün yeteceğini

düşünmektedir. Esasında bunun gerçekleşmesine dair düşüncesi bu hususun bir devlet ideali olmasıyla ilgili değildir. Zira ona göre bu ideali yapabilecek inanç ve kanaat, fertlere kadar yaygın bir şekilde kendini göstermektedir. Ancak Türk devlet düzeninin, yabancı şuuru taşıyan ama kendini Türk ilan eden ve Türk sanılan kişilerin elinde olması önemli bir sorundur. Zira gayri Türk şuuru taşıyan kişilerin basına, sermayeye ve ilmi faaliyetlere hâkim olduğunu bildirmektedir (Taşer, 1970d). Türk milleti için tehlikeli gördüğü bir diğer nokta tarihi bir çıkarım olarak gerekçelendirdiği milletin zaafı meselesidir. Zira Taşer'e göre milletler meziyetleri kadar zaafılarıyla da bir kültürdür. Bu bağlamda tarih boyunca ortaya atılan iftara, yalan ve fesatla birçok Türk devleti yıkılmıştır. Bu tehlikeye karşı farkındalığın oluşmaya başlamasıyla Türkiye'nin, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde olduğu gibi hesap dışı bir yükselişe başlayacağını düşünmektedir (Taşer, 1970d). Nitekim Türk milletinin Anadolu'da birinci yükseliş devrinin Sakarya'dan başladığını ifade eden Taşer, ikinci yükseliş devrinin 1922'de yine Sakarya'dan doğduğunu belirtmiştir. Ona göre bu süreç Kıbrıs ve adalar ile devam edecektir (Taşer, 1969e). Yıkıcı çaba içeren olaylara rağmen millet birliğinin muhafaza edilmesi hususunda milli şuurun varlığına güvenmektedir (Taşer, 1970e). Milli şuur ise onun fikriyatında esasında mensubiyet şuurudur. Buna göre aidiyet duygusuyla birlikte zaman içerisinde oluşan ortak kıymet hükümleri, milleti inşa etmektedir (Taşer, 1970f):

“Millet, yapma bir varlık değildir. Ne kahramanlar ne âlimler, ne san'atkârlar bir millet imal edemezler. Millet, binlerce sene içinde kanın, iman, duyguların birleşmesi ile yoğrulmuş ve müşterek kıymet hükümleri halinde billurlaşmış, müşterek davranışlar halinde görünmekte olan haz ve elemi beraber tadan, birbirinden haberi yokken de birbiri gibi olan bir varlıktır.” (Taşer, 1969b)

Taşer'in ifadesinde halka ait kültürel unsurları karakterize eden kolektif kimlik, ortak anavatan ve halk kültürü paradigmatlarıyla kapsayıcı bir tanım ortaya koymaktadır. Bu nedenle milliyetçi ideolojinin ortak anıları ve mitleri, millet inşasında mütemadiyen araçsallaştırmasına dair özellik (Smith, 1995: 59-60) onun argümanının da görülmektedir. Milletlerin karakteristik özelliği ve bu karakteristikten ayırmadığı tarihin sürekliliği savunusunda yoğunlaşırken kolektif kimlik onun fikriyatının temel noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Taşer'in kolektif kimlik savunusunda örf kavramı tarihi derinlik, süreklilik ve özgünlük içeriğiyle millet inşasında halk kültürü olarak öne çıkmaktadır.

4. DÜNDAR TAŞER'İN DEVLET ANLAYIŞI

Milliyetçi fraksiyonun önde gelen fikir inşacılarından birisi olan Dündar Taşer'e göre Türk milliyetçiliğinin mihenk taşlarından birisi de devlete atfettiği üstünlüktür. Devlet kavramını bir kişi ya da hanedan ile sınırlandırmayan Taşer, devleti herkesin üzerinde mutabık olduğu ve riayet ettiği üst bir mekanizma olarak tanımlamıştır. Hatta padişahı dahi kapsayan bu yapıya herkesin can borcu bulunmaktadır. Bu hususu ise şeref kavramıyla gerekçelendirmektedir. Bir başka deyişle milletin gönüllü olarak uğrunda ölmekten şeref duyacağını belirtir (Taşer, 1970g). Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine geçişi de bu argümanla değerlendirirken devlet devamlılığını sağlayan kişi ve çabaları muteber gördüğü anlaşılmaktadır:

“Libya'ya çıkan İtalyan ordusunu geri atmak için giden. Enver Bey, Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Bey, Yakup Cemil Bey, şimdi ismini de unuttuğumuz birçok subay resmen tâyin edilmiş değillerdi. Yemende, Kafkas'ta, Çanakkale'de, Kanal'da Irak'ta kanını sebil edenler, muhafazası imkânsız görülen bir imparatorluğu savunmak için cepheden cepheye koşmayı tabii saymışlardı. Kaybedilmiş ülkeler ortasından Anadolu'yu kurtarmak için çaba gösterenler de onlardı. Silâhsız, cephesiz parasız idiler. Fakat mademki yaşıyorlardı o halde mes'uliyetleri vardı. Savaşmalı idiler ve savaştılar. Mutlakiyetten meşrutiyete, saltanattan cumhuriyete geçmenin mes'uliyetini de sırtladılar.” (Taşer, 1970s)

Taşer, devletin bekasını düzenin devamlılığı olarak görürken mevcut düzende yapılan değişiklikleri de devletin bekasıyla çatışmalı bulmuştur. Zira mevcut düzen olarak tanımladığı öz değerler, kıymet hükümleri ve örfler, uzun bir zaman sürecinde oluşmaktadır. Bu bağlamda onun bakışında devlet ve millet nosyonlarının birbirini etkileyen iki çarkın dişlileri olduğu söylenebilir. Bu kapsamda argümanını Osmanlı Devleti'nin yükselişten yıkılışa tarihi süreçte yaşadığı dönüşüm ve değişimlerle temellendirmektedir. Buna göre devletin yükselişinde en önemli etken sultan, medrese ve sipahi arasında kurulan dengedir (Taşer, 1969d). Daha açık bir ifadeyle idari mekanizma, ilmi teşkilat ve ordu arasında kurulan dengeyi ifade eden bu formülazasyonda devlet, söz konusu dengenin üstünde bir teşkilat olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını ise yerleşik düzene yapılan cebri müdahalelerle gerekçelendirmiştir. Öyle ki imparatorluğun cihat ananesi, medrese, sipahi, yeniçeri gibi kendine ait unsurları örften çıkartıp atmasıyla birlikte esasında hanedan da Türkiye'den çıkartılmıştır. Bu bağlamda imparatorluk, üstüne oturduğu temelleri kendi eliyle sökmüş ve düşüşünü hazırlamıştır (Taşer, 1970h). Zira cemiyetin kültür ve medeniyetçe

bir bütün olmasından ve topluma ait olan her şeyin toplumun kendi ürünü olmasından dolayı yükseldiğini ifade etmektedir. Şiir, musiki, yemek, devlet idaresi, askerlik usulü, görev ve sorumluluk anlayışı, ahlak telakkisi gibi devleti ve milleti oluşturan her alanda “bize özgü” tanımlamasını kullanmaktadır. Burada bize özgü ifadesi onun düşüncesinde milli olandır. Türk toplumunda milli olan, milleti ve devleti yaşatan en önemli parametredir. Hatta ona göre millet, dini dahi millileştirmiştir. Bir Arap’ın ve Acem’in dahi bunu yapmadığını belirten Taşer, İslam’ı Türk milletinin bir vecd ve huşu olarak kabul ederken diğer milletlerin ise şekiller ve tatbikat manzumesi olarak İslam’ı algıladığını belirtmektedir (Taşer, 1970g).

Taşer, Karlofça Antlaşması’ndan sonra asırlar boyunca devam eden devlet düzenindeki çözülüşü, şekilci tedbirlerin etkisizliğiyle gerekçelendirmiştir. Bu bakışa göre çakşırı, kavuğu, kaftanı haram olarak gören Kadızadeler ile pantolon, pelerin ve fesi meselenin çözümü olarak gören Avrupalılar arasında en ufak bir fark bulunmamaktadır (Taşer, 1969d). Tanzimat dönemini de bu bağlamda değerlendiren Taşer, yanlış Batılılaşmayı bu dönemle başlatır. Esasında Tanzimat devri uygulamaları, Cumhuriyet tarihi boyunca farkı görüşlere sahip entelektüeller arasında üzerinde konsensüs sağlanan nadir konulardandır. Zira bu dönem yüzeysel, taklitçi, iktisadi ve kültürel bağımlılığın başladığı süreç olarak birçok görüş tarafından kabul edilmiştir.⁵ Ancak Taşer, bu süreçte başlayan çözülüşü salt Batı’dan taklit edilerek alınan kurumların inşasıyla sabitlememiştir. Ona göre mesele sadece kurumlar ikiliği olmamakla birlikte zihniyet değişimi söz konusu çözülüşte önemli bir sebeptir. Zira Tanzimat’tan sonra kurulan Batı tarzındaki kurumların mensupları kendilerini halkın üstünde ve milletin ıslahı için vazifeli görmüşlerdir. Böylece halka hizmet amacıyla ve gayretinde olmayan merkeze bağlı maaşlı, millettan kopuk bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu zıtlaşmanın cumhuriyete kadar devam ettiğini ifade eden Taşer’e göre laikliğin yanlış anlamlandırılması ise maaşlılarla millet arasındaki bağları tamamen kopartmıştır (Taşer, 1969f). Diğer yandan Türkiye’de yaşanan düzen bozukluğunun sebebini, Batı’nın üstünlüğünü

⁵Atatürk, iktisadi bağımlılığın başladığı süreç olarak Tanzimat’ı belirlerken “...devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır.” tenkidinde bulunmuştur (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 2006); Solun önde gelen isimlerinden Niyazi Berkes de Tanzimat’ı, Batı uygarlığının özünü ve niteliğini anlamakta büyük bir yanlışlığın başladığı dönem olarak tasvir etmiştir (Berkes, 1997); Milliyetçi, muhafazakâr düşüncede ise Tanzimat, taklitçi Batılılaşmanın ve öz kültüre yabancılaşmanın miladı olarak kabul edilir (Bora, 2007).

içtimai kıymet hükümlerinde görerek doğrudan ithal edilen kanunların örf ve adetlerle çatışmasıyla gerekçelendirmiştir (Taşer, 1969g). Zira ona göre Tanzimat ile başlayan 150 yıllık süreçte yetişen nesiller bir önceki dönemi inkâr etmiştir. Bu süreçte yeni kavramına doğru şiddetli yöneliş, her yeni olanın iyi olacağı çıkarımıyla toplumsal algıyı şekillendirmiştir. Taşer, bu algının yanlışlığını “Hâlbuki eski Dolmabahçe, yeni gecekondudan elbette iyidir.” (Taşer, 1969h) örneği ile somutlaştırmıştır.

Taşer’e göre devlet mefhumunun çözülüşüne neden olan bir diğer sebep, farklı etnik grupların yabancı devletlerle yaptığı anlaşmalar ve çıkarttıkları isyanlardır. Devletin bekası ve milletin bütünlüğü için ders alınması gereken özellikteki tecrübeler olarak üzerinde sıklıkla durmuştur. Balkan halklarının Osmanlı Devleti’nde bakanlıktan büyükelçiliğe kadar üst düzey görevlerde bulunurlarken İngiliz, Alman ve Rus baskısı altında olmaları, Orta Doğu halklarının eşit vatandaş iken emperyalistlerden ikinci sınıf müstemleke muameleleri görmesi, Osmanlı sonrası dönemin en çarpıcı özelliği olarak tasvir edilmiştir:

“Mekke şerifleri Ayan’da âza olur. Arabistan’da emirlik eder, çöl şeyhleri meşlâhlarında birinci sınıf nişanlarla gezerdi. Kürtler, Arnavutlar, Çerkesler müşir, vali, nazır olarak devletin en yüksek makamlarını doldurur, bir Trabluslu zabıt, Konyalılarından kurulmuş bir tabura yadırganmadan kumanda ederdi. Sonra şerif, kral olmaya heveslendi, Peygamberin torunu şeriflikten daha kudretli olmayan bir taht için halifeye karşı İngilizlere hizmet arzında bulundu. Irak’ın, Suriye’nin, Lübnan’ın okumuşları, alafrangalık olsun diye cemiyetler kurdular. Sultanın «necip» tebaaları, Osmanlı Devleti’nin eşit vatandaşları, İngiliz’in, Fransız’ın ikinci sınıf müstemleke mahlûku haline geldi.” (Taşer, 1969i).

Taşer’e göre farkı etnik grupların bu çalışmaları yüz seneden beri esen ve hala devam eden bir cinnet rüzgârıdır. Osmanlı Devleti’nin dağılmasına neden olan azınlık isyanlarının komünizm ve etnik bölücülük şeklinde Türkiye Cumhuriyeti’nde devam ettiğini bildirmektedir. Bu manada devletin bütünlüğüne yönelik tehditlerin profesörlerden öğrenciye, memurdan satıcıya kadar devam ettiğini ifade etmekte, insan hakları ve demokrasinin ülke bütünlüğünden daha değerli olmadığını belirtmektedir (Taşer, 1969j). Şahsi hürriyetlerin tarih boyunca mevcudiyetine dikkat çeken Taşer, siyasi hürriyetlerin ise nizamı yok edeceğini bu örneklerle göstermiştir.

Taşer’in devlet nosyonuna dair düşünsel çerçevesini temellendirirken üzerinde durduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun çözülüş

evresi, argümanını sağlamlaştırmak amacına yönelik salt teorik tartışmalardan ibaret olamadığı görülmektedir. Zira tarihi süreçle birlikte ele aldığı çözülüşü 1960 sonrası Türkiye’de oluşan yeni düzenle mukayese etmektedir. Buna göre Tanzimat, devlete Akdeniz’i; 1. Meşrutiyet, Rumeli’yi kaybettirmiştir. 2. Meşrutiyet ise imparatorluğu parçalamıştır. Ülkenin durumu bu haldeyken İstanbul’daki meşrû hükümetin tarafsızlık politikası nedeniyle halk, Sivas Kongresi’ne ve istifa etmiş bir generale bağlanmıştır. Bir başka ifadeyle Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanların hiçbirisi sandıktan çıkmamıştır. 1960 sonrası yeni siyasal düzende sosyalizm ile etnik bölücülüğün harmanlandığı bir düzende devletin bekasının tehlikeye girmesi sonucunda bahsettiği tarihi sürecin yineleneyeceğini ifade etmektedir. Lokomotif ve katar metaforu üzerinden anlattığı bu süreçte, katar devrilinceye kadar beklenilmeyecek tıpkı geçmişte olduğu gibi yeni bir lokomotifle bağlanılacaktır (Taşer, 1970). Bu bağlamda değerlendirdiği 1961 Anayasası, Taşer’e göre mevcut kargaşanın sebebidir. Zira ona göre kurumların her biri kendi içinde çalışmakta ve birbirleriyle irtibatsız durumdadırlar. Aralarında koordinasyonun olmadığı bu düzende yeni anayasa düzeni sağlayamamaktadır. Bu nedenle yeni bir düzenin kurulmasını zaruri görmüştür (Taşer, 1969g). Taşer, Türk tarihinde devletin konumunu verdiği spesifik örneklerle somutlaştırarak yaşadığı dönemin siyasi sorunlarıyla ilişkilendirmiştir. Onun görüşlerinin temel noktalarından birini oluşturan devlet otoritesine yaptığı vurgu, esasında devletin konumunu tahkim etmeye yöneliktir (Yılmaz, 2017: 669-670). Bu nedenle idari uygulamalara koşulsuz bir itaatın olduğu görülmektedir. Bu noktada Taşer’in neslinden olan birçok Türk milliyetçisini yayınladığı dergilerle yetiştiren ve bilhassa “Bozkurtların Ölümü” ve “Bozkurtlar Diriliyor” romanlarıyla Türkçü romantizmle milliyetçi bir neslin inşasında etkili olan Nihal Atsız (Gürgür, 2021: 10; Ayvazoğlu, 2013: 199) çizgisinden farklılaşmaktadır. Esasında Atsız’ın milliyetçilik anlayışında da devlet mefhumu milletin bütünlüğünü sağlayan üstün bir değerdir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’ni dahi demokratik kazanımlarla değil, devletin devamlılığını sağladığı için muteber kabul etmektedir. Ancak Taşer’in fikrî bakışında yer alan idari uygulamalara karşı koşulsuz tasdik, Atsız’ın bakışında mevcut değildir. Mesela Atsız, Celali İsyanlarını bastıran Kuyucu Murat Paşa’nın, isyan edenlerle birlikte akraba, hemşehri, eş-dost birçok kişiyi öldürmesini devşirme olmasıyla gerekçelendirmiştir. Zira ona göre devletin çözülüşü, bürokraside devşirmelerin Türkleri etkisiz kılmak için yaptığı mücadeleyle başlamıştır (1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası, 1950). Oysaki Taşer’in ifadelerinde Kuyucu Murat, yanlış değerlendirilen, ilerlemiş yaşına rağmen

devletin otoritesini sağlayan fakir, dindar ve sadık bir bürokrat olarak tasvir edilmektedir (Aksun, 2021: 23-24). Taşer'in devlete attığı üstünlük hiç şüphesiz hem kendi şahsi değerleriyle hem de Ülkücü gençlerin düşünsel temellerini şekillendirmeye yönelik kaygılarla ilgilidir. Zira 1970'lerin başında Mao'nun devrim uygulamasından yola çıkarak gerilla savaşı başlatmayı ve düzenli ordu kurulduktan sonra devlete hâkim olmayı (Çayan, 1970) tasarlayan radikal sol gruplar ortaya çıkmıştır. Bazıları ise köylülerin yanı sıra işçileri de kapsayan kuvvetli bir iletişimle devrimi yapmayı planlamıştır (Zileli ve Akalın, 1970). Marksist-sosyalist rejim tasavvurlarının pratiksel aşamasına geçildiği bir dönemde milliyetçi gençler üzerinde oldukça etkili bir isim olan Taşer'in otoriter devlet anlayışının bir yönü hiç şüphesiz anayasal rejimi konsolide etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Zira tarihte spesifik örneklerle açıkladığı idari uygulamalara karşı koşulsuz bir itaat gösterirken yaşadığı dönemde idari mekanizmanın milliyetçi camiaya karşı uygulamalarını kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Öyle ki yaşadığı dönemde Ülkücü teşkilatların kontrollü ilerlemesinde Taşer'in analitik değerlendirmelerinin ve gençleri doğrudan yönlendirmesinin etkisi olduğu görülmektedir.⁶

5. DÜNDAR TAŞER'E GÖRE MARKSİZM

Türk siyasi tarihinde 27 Mayıs askeri müdahalesi hususunda farklı gruplar arasında uzlaşa sağlanamamıştır. Liberal-sağ siyasette ve muhafazakâr kesimde bu müdahale kabul görmezken müdahalenin akabinde hazırlanan 1961 Anayasası, Marksist-Sosyalist düzen tasavvurlarına özgürlük ortamı sağlamasından dolayı sol gruplar tarafından savunulmuştur. Ancak Türk solu, 1961 Anayasası'ndan sonra Türkiye'nin geleceğine dair sunduğu düzen önerileriyle birçok fraksiyona ayrılmıştır. Bunlar içerisinde YÖN dergisi çizgisinde olanlar, ordunun öncü kuvvet olduğu Atatürkçülükle harmanlanmış bir sosyalizm hedefindeyken TİP, demokratik yollarla sosyalizme geçişi savunmuştur. Üniversite öğrencileri ise 1965'e kadar Atatürk devrimlerinden ilham alırken 1965'ten sonra fikrî bakışında keskin dönüşümler yaşamıştır. Sosyalizmi Türkiye'nin meselelerine çözüm olarak gören öğrencilerin düşünsel değişiminde üniversitelerde çalışmalarını yürüten Fikir Kulüpleri Federasyonu (Yıldırım, 2008: 44-45) ve sol görüşlü entelektüeller oldukça etkili olmuştur. 1960'lı yıllarda Marksist düzene temayül o kadar kuvvetli yaşanmaya başlamıştır ki 1961 Anayasası yapılırken "sosyal" kelimesinin dahi sosyalizmi çağrıştırmamasından dolayı

⁶ Bu bölüm Ülkücü Hareket bölümünde tartışılacaktır.

yarattığı rahatsızlığa (Soysal, 1961) karşın 1960'ların sonuna doğru sosyalist devrim planları açıkça yapılmaya başlanmıştır.

Türkiye'de kurumların, aydınların ve meslek kuruluşlarının Marksist düzen tasavvurlarına güçlü eğilimi karşısında Marksizm'in Türk sosyal bünyesine uymadığını söylemek yeterli olmamıştır. Türk sağında, bu teorinin yine kendi içinde değerlendirmesini yapacak kadar Marksizm'e hâkim olan aydın bakışına ihtiyaç duyulmuştur. Marksist teorinin çatışmalarını irdelleyen entelektüellerden birisi olan Dündar Taşer, bu konudaki yazılarıyla milliyetçi camianın fikrî bakışını şekillendirmiştir. Taşer, bu teorinin çelişkilerini analiz ederek eksik kaldığı yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Marksizm'e göre iktidar mücadelesi hükümetlerle fertler arasında yaşanmaktadır. Hükümetlerin müdahalesi en aza indirmeye ve ferdin hâkimiyeti artırılmaya çalışılmaktadır. Bunun nihai aşamasında proletarya siyasal iktidarı ele geçirerek sınıf ayrımının ve özel mülkiyetin olmadığı bir toplum yaratacaktır (Marx ve Engels, 2013: 82-85). Taşer ise mülkiyetsiz toplum modelinin Marks'ın iddia ettiğinin aksine hükümetlerin varlığını güçlendireceğini düşünmektedir. Zira bütün mülklerin bir otoritenin eline geçmesi durumunda iktidar tek güç haline gelecektir. Böyle bir sistemde işçi direnişleri sona erecek, üstelik işçinin seçebileceği ikinci bir alternatifi de olmayacaktır (Taşer, 1970c). Taşer'in üzerinde durduğu ikinci çelişki, Marksist teorinin artı değer kavramıdır. İşçinin kendi ihtiyacının fazlası olarak ürettiği emek, işverenin kârını oluşturmaktadır. Taşer, artı değer ölçülmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir. Zira artı değer ölçülmesinin imkânsızlığını, zaman ve harcanan enerji konusundaki belirsizlikle temellendirmiştir. Duvarı boyayanla tuvali boyayanın eşit tutulamayacağını belirten Taşer'e göre müziğin, sanatın, şiirin ve resmin değerinin ölçülmesini sağlayacak kriter belli değildir (Taşer, 1970j).

Taşer'in tenkit ettiği bir diğer husus Karl Marks'ın üst yapı olarak nitelendirdiği kültürel unsurlara karşı bakışıdır. İnsanlık tarihini sınıflar arası çatışma olarak nitelendiren ve burjuva hâkimiyetinin yıkılmasını, ileri sürdüğü diyalektik bakışının doğal sonucu olarak gören Marks'a göre din, ahlak, örf, hukuk gibi kavramların reel karşılığı bulunmamaktadır. Bütün bunlar burjuvanın kendi hâkimiyetini korumak için insanları inandırdığı argümanlardır ve sadece burjuva çıkarlarını korumaktadır (Marx ve Engels, 2013: 65-67). Taşer ise Marksizm'in toplumu bütün yönleriyle iktisadi bir temele oturtmasının yanlışlığını, insanın duygu yönünü göz ardı etmesiyle

açıklamıştır. Zira insan seven, nefret eden, fedakârlık gösteren ve kin duyan bir varlıktır. Bundan dolayı romantizmi inkâr eden Marksizm'in gerçekliğini sorgulamış, Türkiye özelinde ise karşılığının olmadığına kanaat etmiştir. Zira Türk solu dahi realist olan Şefik Hüsnü'yü değil romantik olan Nazım Hikmet'i yüceltmektedir. Ona göre Sakarya'da galip gelen, Sina Çölü'nü aştıran bu duygu Marksizm'le çatışmaktadır. Ayrıca bu duygunun evrenselliğini vurgulamakta ve bu duygunun 2000 yıl sonra Yahudileri Kudüs'e getirtip devlet kurdurduğuna dikkat çekmektedir. İslam ülkelerinin perişanlığı da bu duygunun tükenmesiyle açıklamıştır. "His, fikrin barutudur" şeklinde açıkladığı romantizm ona göre milletleri harekete geçiren en temel duygudur (Taşer, 1970f). Marksizm'in reddettiği din, milliyet, vatan gibi mefhumların aradan yıllar geçse de yaşamaya devam edeceğini düşünmektedir. Zira bu kavramların gerçekçi ve güçlü olduğu için eski olduğuna inanmaktadır (Taşer, 1970j).

Taşer'in mütemadiyen üzerinde durduğu konulardan birisi de Türk solunun Atatürk ile sosyalizm arasında kurduğu müspet bağlantıdır. Hâlbuki Taşer'e göre bu kesim Atatürkçü olmamakla birlikte hareket ve fikirlerini Atatürk'e dayandırarak fikirlerini Atatürkçülük ile kamufule etmektedir:

"Yazarsanız solcu olmak lâzım! Viskinizi içer. Amerikan sigarasının dumanını üflersiniz. Oğlunuz (High School)'de, kızınız (Robert College)'de okur, spor arabanız kapıda bekler, en ucuzundan sömürü edebiyatı yapar, 'NATO ittifakından çıkmazsak Rusya bizi ezer' diye milleti tehdit edersiniz, Türkiye'yi her bölgesi ayrı milletle dolu imiş gibi ayrı mütalâa edersiniz, ırkları, mezhepleri, dilleri dilinize dolar bütün nifak unsurlarını diriltirsiniz. Hain, bölücü, yıkıcı değil, Atatürkçü devrimci, ilerici sayılırsınız." (Taşer, 1970k)

Bu husustaki düşüncesinin doğruluğunu ispatlamak için "Acaba, bu kimseler hakikaten Atatürk'e saygı ve sevgi duyuyorlar mı?" diyerek sol düşüncenin duayenlerinin, tarihinin kritik devirlerindeki hareket tarzına bakmıştır. Buna göre Millî Mücadele yıllarında Şefik Hüsnü Deymer'in, Millî Mücadeleye karşı çıkması ve hatta bir kısım toprağın İtilaf devletlerinin eline geçmesi neticesinde geriye kalan toprakların daha kolay sosyalistleştirileceğini düşünmesi, verdiği örneklerdendir (Taşer, 1969j). Deymer'in bu amaçla İngilizlerle anlaştığını söyleyen Taşer'e göre üzerinde durulması gereken bir diğer isim Türk solunun kahramanı olarak görülen Nazım Hikmet'tir. Nazım Hikmet'in Millî Mücadele'nin en kritik devresinde Rusya'ya gitmesini ve 1921'den 1927'ye kadar orada kaldığını hatırlatarak cepheden ayrılmanın dahi ihanet olarak adlandırıldığı bir dönemde altı yıl

yurtdışında kalan bir insanın vatansever ilan edilmesini milli idrakle alay etmek olarak tanımlamıştır (Taşer, 1969k).

Marksistlerin kendilerini Atatürkçü olarak tanımlamalarına Marksizm'in ideolojik çizgisi ile Atatürk'ün görüşleri ve hayatı arasındaki çelişkilerden yola çıkarak bu kesimin Atatürkçü savunularının gerçekçi olmadığını savunmuştur. Buna göre Marksistler özel mülkiyete, milliyete ve Batı'ya muhalif bir ideolojiye sahiplerdir. Ancak Marksistlerin savundukları ideolojinin aksine Atatürk'ün özel mülklerinin olması, Türk milletini her şeyden üstün tutması ve politikasının Batı'ya dönük olması Taşer'e göre Atatürk'le Türk Marksistlerin karşıt kutuplarda olduğunun en açık göstergesidir (Taşer, 1969l). Zira Atatürk özel mülkiyet taraftarıdır, çiftlikleri mevcuttur. Batı ile ilk ittifak Atatürk döneminde yapılmıştır. Sınıf kavgasını reddetmiş imtiyazsız bir toplum idealini yerleştirmeye çalışmıştır. Devlet bütünlüğünü bozacak muhtariyet taleplerine kesinlikle müsamaha göstermemiştir (Taşer, 1970l).

Taşer, Atatürk'ün komünizmin tehlikeleri ve zararları üzerine söylediği ifadeleri doğrudan alarak Marksistlerin Atatürkçü olmadığını göstermeye çalışmıştır.⁷ Bu konuda gerek Marksistlere gerek CHP yöneticilerine öfkeli olduğu görülmektedir. Zira şapka inkılabını küçümseyen ama doğa kanunlarından bahseden CHP'lileri ve Atatürkçülüğün bir ileri aşaması sosyalizm olacağını düşünen Marksistlerin, Atatürkçülük tanımlamalarını dürüst bir yaklaşım olarak görmez. Hatta bu kesimin açıkça düşüncelerini ortaya koyamayıp Atatürk'ün arkasına sığınıp rejimi tehdit etmesini korkaklık, utanmazlık, hainlik ve iftira olarak tanımlamıştır (Taşer, 1970m). Zira Taşer'e göre Atatürk'ün sağlığında iken komünizme karşı en sert tedbirleri almasından dolayı Marksistlerin yeraltı faaliyetleriyle çalışmalarını yürütmesi, Atatürk'ün kurduğu demokratik sistemin Marksizm'e tavizkar olmadığını göstermektedir (Taşer, 1969j). Ona göre bu kesimin bir diğer özelliği savundukları ideoloji ile yaşantıları arasındaki çelişkidir. Bu bakış açısına göre Türk Marksistleri, proletaryanın aksine burjuva sınıfının özelliklerini taşımaktadır:

⁷ Bu konuda bilhassa Afet İnan'ın Atatürk'ten aktardığı ifadeler üzerinde durmuştur: Atatürk'ün “Devletçilik prensibi; bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dâhilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.” ifadesi, onun sosyalizmi kesinlikle reddettiğinin en bariz kanıtı olarak sunulmuştur (İnan, 1999).

“Üç memur aylığı kadar harçlık alırsınız, fabrikatör babanız, altınıza bir araba da çekmiştir. Saçınızı enseye indirip bıyığınızın iki ucunu sarkıttınız mı her şey değişir, çenenize ulaşan favorilerle herkese tepeden bakarsınız, Mao’nun sözü Lenin’in nutku. Marx’ın manifestosundan kırık dökük belenmiş cümleleri tekrarlıyorsunuz, Ahmed’in tarlasını Mehmed’e bağışlar, işçiyi greve kıskırtır, çiftçiyi işgale gönderirsiniz.” (Taşer, 1970k)

1961 Anayasası’ndan sonra Marksist-Sosyalist düzen tasavvurlarının açıkça yapıldığı ve 1968 gençlik eylemleriyle sol düşüncenin popüleritesini artırdığı bir dönemde Marksizm’in yanlış olduğunu söylemek yeterli olmamıştır. Türk sağında bu teoriyi sosyal, kültürel ve ekonomik yönden değerlendirecek aydınlara ihtiyaç duyulmuştur. Taşer’in, bu bağlamda milliyetçi camianın Marksizm’e karşı düşünsel yönden kendini savunacak argümanlar geliştirmesinde etkili bir fikir inşacısı olduğu söylenebilir. Fikirleriyle hem okur kitlesi üzerinde hem de Ülkü Ocakları adıyla örgütlenen milliyetçi gençlik kuruluşlarında etkili olmuştur.

6. DÜNDAR TAŞER VE ÜLKÜ OCAKLARI

Türkiye’de üniversiteler, 1965’ten itibaren ideolojik öğrenci gösterilerine sahne olmuştur. Söz konusu bu süreçte sol görüşlü öğrencilerin sağ görüşlü öğrencilere göre daha aktif olduğu görülmektedir. 60’lı yılların sonundan itibaren ise üniversitelerde şiddet içeren olaylar yaşanmaya başlamıştır. Radikal sol öğrenci örgütlerinden bazılarının gerilla taktiğini seçmesi şiddeti başlatan en önemli gelişme olmuştur (Mardin, 1978: 230-231).

Eğitim sisteminin öğrencilerin yemek, yurt, kitap eksikliği gibi ihtiyaçlarını karşılayamaması öğrencilerde büyük bir öfke patlamasına neden olmuştur. Bu problemlere karşı başlattıkları işgal ve boykot faaliyetleri bir süre sonra her türlü otoriteye karşı tepkiselleşmeye başlamıştır. Anayasal düzeni değiştirmeye ve devlet yönetimini ele geçirmeye çalışan radikal sol, sosyo-ekonomik sorunların Marksist-sosyalist düzen değişikliğiyle çözümlenebileceğini düşünmüştür (Hobsbawm, 1996: 349-350; Ahmad, 1995: 202-203). Bu durum karşısında milliyetçi gençler ise Ülkü Ocakları adıyla teşkilatlanarak radikal sol öğrenci örgütlerine karşı düşünsel savunma alanı oluşturmuşlardır. Hiç şüphesiz milliyetçi gençlerin gerek örgütlü mücadelelerinde gerekse ideolojik bakışlarının şekillenmesinde beslendikleri en önemli kaynak, milliyetçi kanaat önderleri ve fikir inşacıları olmuştur. Bu bağlamda Taşer’in, milliyetçi gençler üzerinde en etkili isimlerin başında geldiği söylenebilir. Esasında her ne kadar Türkeş’in parti içerisinde sağ kolu

olsa da gençlerin parti etrafında siyasallaşmasının daha ötesinde bir amaca kendisini adanmıştır. Gençliğin siyasi programlar ve kadrolar içinde değil ülküler ve fikirler etrafında toplanmasını istemiştir. Gençlerin kendi örgütsel yapılarını kurmaları neticesinde daha da büyüyecekleri ve fikirlerini yayacaklarını planlamıştır. Bu nedenle parti çalışmalarından gençlerin çalışmalarını ayırmıştır. Ülkü Ocaklarının Anadolu’da örgütlenme aşamasında bilhassa Dündar Taşer etkili olmuştur. Erol Güngör’ün tespitine göre Cumhuriyet tarihi boyunca birçok fraksiyona bölünen milliyetçi gençlik, onun bu çalışmaları neticesinde bir bütünlük halinde yoluna devam etmiştir (Güngör, 1979). Bununla birlikte Taşer, hiçbir zaman gençlerle birlikte dernek çalışmalarında yer almamış ancak çıkan herhangi bir ihtilafta hakem olarak problemi rasyonel yöntemlerle çözmüştür (Bilge, 1973).

Dönemin kaotik ortamında milliyetçi gençliğin radikalleşmesinin önüne geçen Taşer, diğer yandan dönemin güç merkezleriyle uyum içerisinde süreci yönetmiştir. Milliyetçi gençleri dönemin ‘devletlüler’ine karşı bir baskı ve güç unsuru olarak konumlandırmamıştır. Söz konusu bu davranış kalıbı, dönemin konjonktürel ortamında milliyetçi gençlerin hareket şeklinin en belirgin özelliğidir. Bu çizginin 1977’ye kadar görece korunduğu görülmektedir (Eren, 2024: 241). Mesela TRT’de dönemin gençlik liderleriyle yapılan bir tartışma programına karşı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın yaklaşımı, milliyetçi kitle ile idari mekanizma arasındaki ilişkinin ve iletişimin kontrol edilen seyri açısından dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Türk Ocağı’nın tarihi binasına Demirel Hükümeti tarafından el konulmasının ardından Dündar Taşer’in yardımıyla milliyetçi gençler Cumhurbaşkanından randevu almıştır. Türk Ocağı Ankara Şubesi Başkanı olan Cezmi Bayram, Taşer’in talimatıyla Cevdet Sunay’a sunulmak üzere bir rapor hazırlamıştır. Dündar Taşer, Cumhurbaşkanıyla görüşmeye gidecek heyete “*‘Ramiz’i de alın. O, bir akşam evvelki televizyon programını seyretmiştir, bakalım intibaa ne?*” (Eren, 2024: 240) diyerek Ülkü Ocakları Başkanı Ramiz Ongun’un da heyete katılmasını istemiştir. Zira iki gün önce gençlik liderlerinin ideolojik bakışıyla ilgili bir program yayınlanmıştır. Bu programa katılan diğer gençlik liderleri Dev-Genç Başkanı Ertuğrul Kürkçü ve Sosyal Demokrasi Dernekleri Başkanı Semih Eryıldız’dır. Cevdet Sunay, milliyetçi gençlerin taleplerini dinlemiş, ardından Ramiz Ongun’a dönmüş ve TRT’deki programı kastederek “Aferin, Türk genci senin gibi olur. Neydi ötekilerin kılık kıyafetleri, sözleri, üsluplar?” şeklinde tepkisiyle Ülkü Ocağı Başkanı’nı takdir etmiştir (Bayram, 2008a). Nitekim Cumhurbaşkanının İsmet İnönü’yle yaptığı bir görüşmede Dev-Genç’in eylemlerinden şikâyet

etmesi üzerine İsmet İnönü'nün “Bir de Ülkü Ocakları var” (Toker, 1971: 156-157) şeklindeki cevabı, milliyetçi gençleri üniversite olaylarının diğer sorumlusu olarak konumlandırma amacı taşımaktadır. Buna karşılık Cumhurbaşkanı'nın “*Onlar milliyetçi, vatansever gençlerdir. Komünizme karşı mücadele ediyorlar.*” (Taşer, 1972a) şeklindeki cevabı ise milliyetçi gençliğin ideolojik çizgisini devletin en üst kademesine anlatma ve tanıtmaya kaygısı taşıyan girişimlerin karşılık bulduğunu göstermektedir.

Cumhurbaşkanı'nın milliyetçi gençleri tasdik eden bu ifadesinin ötesinde doğrudan yardım görmelerini sağlayan bir diğer gelişme yine Dündar Taşer tarafından sağlanmıştır. Ankara Üniversitesi'nde radikal sol görüşlü öğrencilerin, Mustafa Dikici adlı öğrenciyi yaralamalarının ardından olaya şahit olan asistanlara saldırmaları üzerine asistanlar polis yardımıyla üniversiteden çıkarılmıştır (Asistanların Basın Bildirisi, 1970). Bu olaydan hemen sonra asistanlar, Dündar Taşer'in girişimiyle Cumhurbaşkanı'ndan randevu almışlardır. Taşer, gidecek öğrenci heyetine üniversitelere sadece öğrencilerin değil aynı zamanda öğretim üyelerinin de cebren girişlerinin engellendiğini Cumhurbaşkanı'na bildirmelerini istemiştir. Yapılan görüşme neticesinde Cumhurbaşkanı tarafından Ankara Valisi Ömer Naci Bozkurt'a verilen talimat sonucunda asistanlar kendilerini korumak için ruhsatlı silah sahibi olmuştur (Bayram, 2008b). Taşer'in, cumhurbaşkanı makamı tarafından milliyetçi gençlerin ideolojik mücadelelerinin anlaşılmasını sağlayan bu girişimlerle birlikte kamuoyunda da milliyetçi gençler hakkındaki intibaayı şekillendirici müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. Mesela 1970'in başında Necmettin Erbakan'ın Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanlığı seçimlerinde Erbakan'ın röportaj teklifini reddetmesi üzerine Erbakan ile gazeteciler arasına giren gençlerin milliyetçi gençler olduğu yönünde haberler, basında yayınlanmıştır. Taşer ise bir basın toplantısı düzenleyerek milliyetçi gençlerin sadece derslerine çalışmak ve olaylara karışmamak üzere kesin talimat aldıklarını bildirmiştir. MHP'li gençler Taşer'in beyanatına göre artık siyasi ve fikri çatışma ortamından uzak duracaklardır (Seçim Zinciri, 1970). Taşer'in aynı zamanda bu müdahalesiyle milliyetçi gençlerin ideolojik bakışlarının, ideolojik ve siyasi bakışında dini ön plana çıkartan Erbakan çizgisinden ayrı olduğuna dair kamuoyunda netlik oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

1970'lerin başında Demirel Hükümeti'nin öğrenci olaylarında Marksist gençlik kitlesi ile milliyetçi gençlik arasında bir dengeye giderek aşırı uçlar tanımlamasını kullanması hükümet ile milliyetçi kanat arasında gerginliğin en temel noktası olmuştur. Bu hususta üniversiteleri işgal eden,

hocaları tehdit ederek Marksizm lehine demeçler verdiren, öğrenciden cebren haraç toplayan Marksist öğrenci örgütleri karşısında hiçbir tedbir almayan hükümet politikasını üniversite olaylarının artmasının bir diğer sebebi olarak görmüştür (Taşer, 1970n). Dönem içerisinde aşırı sağ ve faşizm kavramları sıklıkla kullanılmıştır. Marksistlerin yanı sıra devlet merciinde yer alan kişilerin dahi Türkiye aktüalitesini tasvir ederken bu kelimeleri kullanması milliyetçi kesime karşı olumsuz bir kamuoyu oluşturmuştur. Bu nedenle üniversitelerden milliyetçi gençler el çekmişler ve olaylara karışmama kararı almışlardır. Ayrıca hükümetin, Türk Ocağı'nın tarihi binasını basıp milliyetçi gençleri gözaltına alması da milliyetçi kitlenin hareket tarzında tetikleyici olmuştur. Taşer, hükümetin tarafsızlık adına milliyetçi gençleri aşırı uçlar tanımlamasıyla Marksistlerle dengelemeye çalışmasının milliyetçi camiada bezginlik ve bıkkınlık yaşamasına neden olacağını uyarısını yapmıştır (Taşer, 1970o). Zira Marksistlerin silahlı eylemlerine, üniversite hocalarına karşı cebri muamelelerine karşı üniversite senatolarının, hükümetin ve polisin müdahale etmemesi (Taşer, 1970p) Taşer'in analiz ettiği ve Ülkücü gençlik yapılanmasının hareket tarzını belirleyen dönemin sorunsallarındandır. Marksistlerin şiddet içerikli eylemleri gerçekleştirmelerine, üniversiteleri işgal etmelerine ve polisle silahlı çatışmaya girmelerine rağmen milliyetçi gençlerin olayların diğer sorumlusu olarak konumlandırılması Taşer'e göre aşırı solun karşısına aşırı sağın yerleştirilerek ikisi arasında yaşanan ideolojik çatışma algısının kamuoyunda yerleşmesi planına yöneliktir. Bu sayede yetkili ve sorumlu kişiler de mevcut durumu aşırı sol ile aşırı sağın çatışmasına indirgeyecektir (Taşer, 1969j):

“Milliyetçinin bir suç işlemesi gerekmez: O denge olsun diye suçludur, yetkililer melek sanılsın diye suçludur, her vesile ile suçsuz olduğunu ispat etmek zorundadır, yoksa kurtulması kabil değildir. Ayağı bir sürçerse, suça benzer bir iş yaparsa basını, politikacısı idarecisi ile sol cephenin savleti altında kalacağını bilmektedir. Koca bir şerirler ittifakı karşısında yapayalnızdır. Bunlardan korkar mı? Hayır. Bir ömür böyle yaşamıştır.” (Taşer, 1972b)

Taşer'in tespitleri milliyetçi camiayı iç politikada denge politikasıyla olayların diğer tarafı olarak konumlandıran üst bir mekanizmaya işaret etmektedir. Taşer'e göre milliyetçi camia, yetkili mercidekileri tenkitten kurtaran paratoner özelliğe sahip bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Hükümetin söz konusu denge politikasıyla meseleyi sağ-sol çatışmasına

indirgeyerek kamuoyunda tarafsızlık imajı oluşturmaya çalıştığını açıkça ifade etmiştir:

“...iktidarın yapması gerekli olan sola karşı tedbir almak ve uygulamaktır. O da nihayet hedefi tayin edip, geçte olsa icraata girişti sanıyorduk. Hâlbuki bu böyle değildir. İktidar talebeleri dövüştürüp barıştırmak gibi bir oyun içinde imiş, 19 Mayıs nutuklarından anladık ki iktidarımız Türkiye’nin emniyet ve selâmetinden sorumlu değil de talebe kavgasından rahatsızmış. Ha birde iki tarafa da karşı imiş, yaa sayın iktidar kimsenin yanında değilmiş, yani rejimi yıkmak isteyenle, yerinde tutmak isteyenle aynı gözle bakıyormuş, ikisine de taraftar değilmiş, dediklerini anladık.” (Taşer, 1970r)

Dündar Taşer’in siyasi sürece dair analitik ve sorgulayıcı yaklaşımının milliyetçi gençlerin ideolojik mücadelede temkinli hareket etmesini sağladığı söylenebilir. Ayrıca Taşer, doğrudan gençlerin hareket tarzına müdahale ederek olayların dışında kalmasına çaba göstermiştir. Milliyetçi gençlere nasıl hareket edeceklerine dair davranış kalıplarının belirlenmesinde oldukça etkili bir isim olarak öne çıkmıştır. Öyle ki bizzat milliyetçi gençlik teşkilatlarını yönlendirdiği ve onlara kılavuzluk yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda milliyetçi gençlik hareketinin 1970’lerin başında kontrollü ilerlediği görülmektedir. Zira siyasi sürecin çok değişken ve kaygan durumu karşısında Ülkü Ocaklarının 1970’lerin başı ile 1970’lerin sonundaki hareket tarzındaki farklılığının temelinde -hiç şüphesiz başka faktörlerin etkisiyle birlikte- Dündar Taşer’in önemli bir aktör olduğu söylenebilir.

7. SONUÇ

Dündar Taşer, 1960 ile 1980 arası dönem olarak tanımlanabilecek iki darbe arası süreçte milliyetçi ideolojinin düşünsel çerçevesini şekillendiren önde gelen fikir inşacılarından birisi olmuştur. Erol Güngör ile Marmara Kıraathanesi’nde yaptığı sohbetler, İstanbul’da yüksek tahsil öğrencileri tarafından ilgiyle takip edilmesini sağlarken Ankara’da ise başında bulunduğu KÜBİTEM’de düzenlenen konferans ve seminerlerle üniversite öğrencilerini Marksizm’e karşı yetiştirmeye amaçlamıştır. Bununla birlikte Taşer’in fikirlerinin kamuoyunda tanınmasını sağlayan Devlet gazetesi olmuştur. Milliyetçi fraksiyonun gayri resmi yayın organı olan ve aydınlarla milliyetçi taban arasında iletişimi üstlenen Devlet gazetesinin yayınlanmasını sağlayan çalışmalar içerisinde yer alan Taşer’i, gençlik örgütleri ve Anadolu’daki milliyetçi teşkilatlar yakından takip etme

fırsatı yakalamıştır. Fikirleriyle milliyetçi camianın düşünsel bakışını şekillendirmiştir. Onun Türk milliyetçiliği düşüncesinin Atsız çizgisinden farklı olduğu ifade edilebilir.

Seküler milliyetçiliğin aksine dini, Türk milliyetçiliğinin bir parçası olarak sabitlemiştir. Ancak söz konusu bu çizgi, ideolojik ve siyasi bakışında dini ön plana çıkartan Necmettin Erbakan'ın siyasi; Akıncılar ve Büyük Doğucular adlı grupların fikrî yaklaşımlarından farklıdır. Din, onun bakışında sosyal bir gerçeklik ve tarihi bir realitedir. Taşer, Türk-İslam düşüncesinin ikinci ayağı olan dini keskinleştiren yaklaşımların aksine İslamiyet öncesi dönemlerle ilgili verdiği örneklerle İslam'ı Türkleştirdiği görülmüştür. O halde dinin, onun argümanında millî bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türk-İslam düşüncesinin inşasında ve MHP'nin siyasi ve ideolojik yönünün şekillenmesinde etkili olmuştur.

Taşer, fikirleriyle parti kadrolarında ve gençlik teşkilatlarında etkili olurken Cumhuriyet'in kurucu kadrosuyla fikrî çatışma içerisinde olmamıştır. Esasında Cumhuriyet dönemi uygulamaları birçok farklı siyasi ve fikri grup tarafından tenkit edilmiş ve bu gruplar kayda değer takipçi kitlesi edinmişlerdir. Bu eleştirilerin odak noktasının başında çoğunlukla Batılılaşma politikası ve uygulamaları yer almıştır. Ancak Taşer, Batılılaşmanın yanlışlarını Tanzimat'la başlatırken Cumhuriyet dönemi Batılılaşma politikasını sürecin devamı olarak görmüş ve bu dönemi Batılılaşma mefhumunun temel müsebbibi olarak temellendirmemiştir.

Cumhuriyetin kurucu kadrosu onun için Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırması ve devletin devamlılığını sağlaması yönüyle oldukça kıymetlidir. Gerek Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun bu yönünün gölgelenmemesi gerek Cumhuriyet tarihi boyunca birçok fraksiyona bölünen milliyetçi camiada aradığı bütünlük düşüncesinin, onun fikirlerinde etkili olduğu söylenebilir. Zira onun Türk milliyetçiliği düşüncesinde belli bir coğrafi mekânın ya da kimlik unsurlarının keskinleştirilmediği görülmektedir. Milliyetçiliği, milli şuur olarak odaklarken bunu da aidiyet duygusuyla temellendirmiştir. Bu bakışta hissiyatın temel kriter olduğu görülmektedir.

Taşer, milliyetçi camianın düşünsel çerçevesinin şekillendirilmesinde etkili olurken onu ön plana çıkartan bir diğer husus ise milliyetçi gençlik teşkilatları üzerindeki etki gücü olmuştur. Sağ-sol çatışması olarak literatüre geçen söz konusu kaotik ortamda milliyetçi gençlerin davranış kalıplarının belirlenmesinde birinci derecede rol oynamıştır. Zira milliyetçi gençlerin idari mekanizma ve kamuoyu tarafından

anlaşılmasını amaçlayan müdahalelerde bulunmuştur. Bilhassa Ülkü Ocaklarının idari mekanizma tarafından ideolojik yönünün anlaşılmasını amaçlamıştır. Hatta devletin en üst mertebesi olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'da Ülkü Ocaklarına karşı müspet intibaa'nın oluşmasını Dündar Taşer sağlamıştır. Marksizm'e karşı mücadele ettiklerine ve bu süreçte devlet kurumlarının yanında olduklarına dair oluşan izlenim, radikal sola karşı milliyetçi fraksiyon için önemli bir kazanım olmuştur. Diğer taraftan Demirel Hükümeti'nin milliyetçi gençleri Marksist gençlik örgütleriyle birlikte aşırı uçlar olarak tanımlayan ve eşitleyen yaklaşımı karşısında ise Ülkü Ocaklarının ideolojik mücadele ortamından geri çekilmesinde yönlendirici rol üstlenmiştir. Öyle ki milliyetçi gençleri sadece derslerine çalışmaları gerekliliği konusunda yönlendiren ve bu hususta etkili olan Taşer'dir.

O halde milliyetçi gençlik örgütlerinin ideolojik mücadele ortamı içerisinde savrulmaması ve kontrollü ilerlemesi, 1970'lerin başında Ülkü Ocaklarının pratiksel yönünün en belirgin noktası olarak öne çıkmaktadır. Zira Taşer'in idari mekanizmanın uygulamalarına karşı politik süreci sorgulaması, milliyetçi camianın temkinli hareket etmesinde etkili olmuştur. Esasında tartışmasız bir devlet otoritesi ve devlet üstünlüğü fikri onun fikriyatının en temel yönüdür. Hiç şüphesiz bu hususta devlet mefhumuna atfettiği üstünlük, onun kıymet hükümlerindendir. Bununla birlikte 1961 Anayasası'ndan sonra aydınların ve kurumların dahi sosyalist düzene karşı görece iltifatı ve eğilimine; anayasal düzenin değiştirilmesine yönelik radikal sol gruplar tarafından yapılan planlara karşı milliyetçi camiada oluşturmak istediği devlet otoritesinin tartışmazlığı fikri bu hususta etkili olmuştur. Ancak idari mekanizmanın milliyetçi fraksiyonu radikal sol ile eşitleyen söylemleri karşısında onun fikirlerindeki milliyetçi romantizm Altın Çağ retoriğinden çıkmış ve septik bir argüman üretmiştir. Bunun sonucunda siyasi olanla devlet nosyonuna ait olan birbirinden ayrılmıştır. Bu bakış açısının, idari mekanizmanın söylemlerinin ve tutumunun milliyetçi taban tarafından da sorgulanmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Zira milliyetçi camia tarafından en fazla ilgiyle takip edilen aydınlardandır. O halde Taşer'in MHP içerisinde Türkeş'in sağ kolu olmakla birlikte gençlik teşkilatlarında en etkili isim olduğu söylenebilir. Fikirleriyle MHP'nin ve milliyetçi örgütlerin ideolojik çerçevesinin şekillenmesinde ve milliyetçi tabanın pratiksel yönünün belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Dündar Taşer, milliyetçi fraksiyonun önde gelen fikir inşacılarından ve kanaat önderlerindendir.

8. SUMMARY

Dündar Taşer stood out as one of the leading idea builders and opinion leaders of the nationalist community during a chaotic period in Turkish political history defined as a right-left conflict. In 1968, he was one of the leading names in organizing the youth under the name of Ülkü Ocakları in order to prevent them from being drawn to Marxism against the Marxist youth wave sweeping in the world and Turkey. In this ideological conflict, he provided intellectual guidance to nationalist youth with his articles in Devlet newspaper, the most important publication organ of the nationalist community. Devlet newspaper is an opinion publication followed by the nationalist community, at the same time it is the unofficial publication organ of the Nationalist Movement Party. It was Devlet newspaper that made Dündar Taşer known to the public opinion and followed by the nationalist readership. For this reason, this study focuses on Taşer's articles in Devlet newspaper.

Qualitative research method was used in the study. Dündar Taşer's articles in Devlet newspaper were examined through content analysis. Taşer's ideas were discussed in connection with the political and ideological environment of the period. So much so that the broad freedoms brought by the 1961 Constitution, Marxist actions and revolutionary plans, student movements and ideological polarizations were the most prominent features of this period. With this research, Dündar Taşer's ideas and his influence on the nationalist community were evaluated. His analytical approach to the political events of recent history and his views on the conceptual framework of Turkish nationalism have made him stand out as an intellectual who is followed with interest, as well as his military and political identities. Dündar Taşer whose writings were followed by the military and civil bureaucracy, at the same time presented behavioral patterns to the nationalist youth on how to act. He is the right-hand man of Alparslan Türkeş and is also a very influential figure in the party cadres and youth organizations.

As a result of the study, it was seen that Dündar Taşer was one of the leading idea builders and opinion leaders within the nationalist community. Because it was effective in building the idea of Turkish nationalism within the nationalist community. He tried to be unifying in the thought of Turkish nationalism. It has been seen that throughout the history of the Republic, it has tried to overcome many ideological polarizations. He was also influential in the construction of Turkish-Islamic thought within the context of

nationalist ideology. However, he also evaluated the issue of religion from a national perspective. Moreover, he determined the practical aspect of the nationalist movement by providing behavioral patterns to the nationalist segment. It has been seen that Dündar Taşer's influence was very important in the controlled progress of nationalist groups during this period. His approach, which questioned the political process, was effective in the nationalist community's cautious action. This is the most obvious feature of the way nationalist groups acted in the early 1970s.

9. KAYNAKLAR

- 1944-1945 Irkçılık-Turancılık davası (1950, 24 Kasım), *Orkun*, Sayı 8, s.6.
- Acar, O. (2015). *İsmi Lazım Değil*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ahmad, Feroz. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Akbay, M. (2017). Anadoluçuluk. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce milliyetçilik (515-532)*. Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006). Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Atsız, (1950, 17 Kasım). Ülküler taarruzidir, *Orkun*, S. 7. s.3.
- Berkes, N. (1997). Batıcılık, ulusçuluk ve toplumsal devrimler (1). Cumhuriyet yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2007). Milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı düşünişte negatif Batı imgesi. *Modernleşme ve Batıcılık (251-268)*. Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.) İletişim Yayınları İstanbul.
- Aksun, Z.A. (2021). Dündar Taşer'in büyük Türkiye'si, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Anayasa sosyalizme açıktır (1967, 6 Haziran). *Ant*, S. 23, s.3.4.
- Asistanların basın bildirisi (1970, 11 Mayıs), *Devlet*, S.58, s. 5.
- Aydemir, Ş.S. (1962, 12 Eylül). Artık devletçilik yetmez, *Yön*, S.39, s.14.
- Aytürk, İ. (2014). Nationalism and Islam in cold war Turkey (1944-69), *Middle Eastern Studies*, 50 (5), 693-719.
- Ayvazoğlu, B. (2103). *Tanrıdağı'ndan Hıra Dağı'na*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Bayram, C. (2008a, Şubat). Hatırlarda kalmasın diye, *Türk Yurdu*, 28(246), s.39.
- Bayram, C. (2008b, Mart). Hatırlarda kalmasın diye II, *Türk Yurdu*, 28(247), s.74-75.
- Bilge, E. (1973, Haziran). Yaşayan Dündar Taşer, *Bozkurt*, s.8
- Bora, T. ve Can, K. (2015). *Devlet, ocak, dergâh*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Devlet*, (1969a, 7 Nisan). S.1.
- Devlet*, (1969b, 6 Ekim). S.27. s.12.
- Cevap (1969, 29 Eylül). *Devlet*, S.26, s.6,7.
- Çayan, M. (1970, Haziran). Yeni oportünizmin niteliği üzerine, *Aydınlık*, S.20, s.138.
- Eminoğlu, N. H. (1972, Ağustos). Taşer'in ardından, *Töre*, S.15. s.6.

- Eren, N. (2023) Devlet gazetesi bağlamında Galip Erdem'in milliyetçiliğe bakışı, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26 (49), 295-315.
- Eren, N. (2024). *Türk siyasi tarihinde bir "devlet" mücadelesi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Feyizoğlu, T. (2000). *Fırtınalı yıllarda Ülkücü hareket*, Ozan Yayınları, İstanbul.
- Foucault, F. (1994). *Entelektüelin siyasi işlevi*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı yayınları, İstanbul.
- Güngör, E. (1979, Haziran). Taşer'in en büyük hizmeti, Töre, S.97, s.15-16.
- Gürgür, G. (2021). *Yüzyıldan Yüzyıla*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Heper, M. (1985). *Türkiye'de devlet geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. yüzyıl*, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- İnan, A. (1999). *M. Kemal Atatürk'ten yazdıklarım*, Yenigün Yayınları, İstanbul.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2000). *Türkiye'de siyasal fikir hareketleri*. Birey Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, M. M. (2019). *Başbuğ Türkeş*, Bukan Yayınları, İstanbul.
- Kılınç, E. (2012). *Damla damla yaşadıklarım*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kırcı, H. (2017). *Zamanı süzerken*. Tulpar Yayınları, İstanbul.
- Landau, M. J. (1982). The Nationalist Action Party in Turkey, *Journal of Contemporary History*, 17 (4), 588-589.
- Mardin, Ş. (1978). Youth and violence in Turkey, *European Journal of Sociology*, 19 (2), s.229-254.
- Marx K. ve Engels F. (2013) *Komünist manifesto*. Çev. Celal Üster-Nur Deriş, Can Yayınları, İstanbul.
- Okuyan, Y. (2010). *O yıllar*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Resmî Gazete (1960, 14 Haziran). S:10525, s.1533.
- Seçim Zinciri (1970, 12 Ocak). *Devlet*, S.41, s.4.
- Silvera, Alam. (1971). The French revolution Of May 1968, *The Virginia Quarterly Review*, 47(3), 336-354.
- Smith, A. (1995). *Küreselleşme çağında milliyetçilik*, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları.
- Smith, A. (2013). Küresel bir çağda uluslar ve milliyetçilik. Anthony G. (Ed.), *Sosyoloji içinde* (261-269). Say Yayınları.
- Sonuçların Değerlendirilmesi (1969, 20 Ekim). *Devlet*, S.29, s.1.
- Soysal, M. (1961, 20 Aralık). Sosyal devlet. *Yön*, S.1, s.8-9.
- Soysal, M. (1968, 22 Mayıs). Bulutsuzluk özlemi. *Milliyet*, s. 2.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Taşer, D. (1969a, 2 Haziran). Durum, Devlet, S.9, s.12.
- Taşer, D. (1969b, 7 Temmuz). Milliyetçi Hareket, Devlet, S.14, s.12.

- Taşer, D. (1969c, 3 Kasım). Seçime dair, *Devlet*, S.31, s.12.
- Taşer, D. (1969d, 7 Nisan). Biz kimiz, *Devlet*, S.1, s.12.
- Taşer, D. (1969e, 29 Eylül). Milliyetçi Hareket ve Kıbrıs politikası, *Devlet*, S.26, s.12.
- Taşer, D. (1969f, 19 Mayıs). Halk ve müesseseler ikiliği, *Devlet*, S.7, s.12.
- Taşer, D. (1969g, 11 Ağustos). Nizama dair, *Devlet*, S.19, s.12.
- Taşer, D. (1969h, 8 Eylül). Milliyetçi Hareket ve gençlik, *Devlet*, S.23, s.12.
- Taşer, D. (1969i, 15 Eylül). Cınnet rüzgârı, *Devlet*, S.24, s.12.
- Taşer, D. (1969j, 27 Nisan). Denenmiştir, *Devlet*, S.56, s.12.
- Taşer, D. (1969k, 30 Haziran). Solcular ve Atatürk, *Devlet*, S.13, s.12.
- Taşer, D. (1969l, 21 Temmuz). Solcular ve Atatürk, *Devlet*, S.16, s.12.
- Taşer, D. (1970a, 27 Temmuz). Siz değil misiniz?, *Devlet*, S.69, s.12.
- Taşer, D. (1970b, 5 Ocak). *Devlet*, S.40, s.12.
- Taşer, D. (1970c, 4 Mayıs). Eş manâlıdır, *Devlet*, S.57, s.12.
- Taşer, D. (1970d, 17 Ağustos). Hain var, *Devlet*, S.72, s.12.
- Taşer, D. (1970e, 16 Mart). Kavganın aslı, *Devlet*, S.50, s.12.
- Taşer, D. (1970f, 12 Ocak). Romantizme dair, *Devlet*, S.41, s.12.
- Taşer, D. (1970g, 19 Ekim). Batılılaşmak, *Devlet*, S.82, s.12.
- Taşer, D. (1970h, 13 Nisan). Endişemiz, *Devlet*, S.54, s.12.
- Taşer, D. (1970i, 15 Haziran). Türk'ün iktidarı yakındır, *Devlet*, S.63, s.12.
- Taşer, D. (1970j, 25 Mayıs). Çağ Dışı, *Devlet*, S.60, s.12.
- Taşer, D. (1970k, 22 Haziran). Zenginseniz solcu olmak lazım, *Devlet*, S.64, s.12.
- Taşer, D. (1970l, 17 Ağustos). Solcular ve Atatürkçülük, *Devlet*, S.74, s.12.
- Taşer, D. (1970m, 16 Mart). Solcular Atatürkçü değil, utanmazdırlar, *Devlet*, S.52, s.12.
- Taşer, D. (1970n, 16 Mart). Dengeciler, *Devlet*, S.50, s.12.
- Taşer, D. (1970o, 20 Nisan). Melek değiliz, *Devlet*, S.55, s.12.
- Taşer, D. (1970p, 11 Mayıs). Birer birer, *Devlet*, S.58, s.12.
- Taşer, D. (1970r, 1 Haziran). Yoklar, varlar, *Devlet*, S.61, s.12.
- Taşer, D. (1970s, 28 Aralık). Gençlik, *Devlet*, S.91, s.12.
- Taşer, D. (1971a, 31 Mayıs). 27 Mayıs'ın düşündürdükleri, *Devlet*, S. 113.s.12.
- Taşer, D. (1971b, 21 Haziran). Şurada burada, *Devlet*, S.116, s.112.
- Taşer, D. (1972a, 3 Nisan). Korkaklık, *Devlet*, S.142, s.12.
- Taşer, D. (1972b, 12 Haziran). Demokrasi isterük. *Devlet*, S.147, s.12.
- Toker, M. (1971). *Solda ve sağda vuruşanlar*, Akis Yayınları, Ankara.
- Turgut, H. *Türkeş'in anıları şahinlerin dansı*. ABC Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1996). *Sosyal şiddet ve Türkiye gerçeği*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Yaşlı, F. (2016). *Türkçü faşizmden "Türk-İslam ülküsü"ne*. Yordam Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2017). Dündar Taşer. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce milliyetçilik (668-677)*. Tanıl Bora, Murat Gültekin (Ed.) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zeybek, N. K. (2014). *Siyaset yolu*. Doğan Kitap, İstanbul.

Zileli, G ve Akalın, C (1970, 24 Mart). Alaçam'da tütün mitingi, *Türk Solu*, S.123, s.6.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 28.12.2024

Kabul Tarihi: 04.06.2025

RISE OF RIGHTIST IDEOLOGIES IN ISRAEL AND SHIFT OF POWER FROM LEFT TO RIGHT (THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY)¹

İsrail'de Sağcı İdeolojilerin Yükselişi ve Hakimiyetin Soldan Sağa Kayışı (20.
Yüzyılın 2. Yarısı)

Elshan GURBANOV

Öğretim Görevlisi; Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
egurbanli@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5021-5120

Yahya BAĞÇECİ

Prof. Dr.; Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
ybagceci@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8595-1953

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

In every society, ideological changes deeply influence politics, policy makers and political parties, shaping their views, plans and election programs in the struggle for power. Inevitably, such changes have so far influenced political parties of Israel and their views on the Arab-Israeli conflict. This article has aimed to research ideological changes in Israel in the context of political parties between 1948, the year of the establishment of Israel as a state, and until the end of the 20th century, when the long-term shift from left to right largely ended with the ultimate victory of rightist ideologies in Israel. In the first decades after the establishment of the State of Israel, where the dominant political and social ideology consisted of leftist notions, approaches and views of political parties to various issues, first of all to the Arab-Israeli conflict, remarkably differed from those of rightist political parties, which gradually gained popularity and came to power in late 70's and implemented far more strict policies in regard to the mentioned conflict, nevertheless showing a definite degree of moderation in comparison to their former ideological stand. As the global ideological and political situation changed and reshaped under new conditions, so changed, depending on various factors, the balance of ideologies in Israel, reshaping views and approaches, which inevitably strongly influenced the course of the Arab-Israeli conflict. Research of this long term shift, among others, can contribute to learning the history of political ideologies and their development course in Israel in the first 50 years of existence as a state, as well as understanding the balance of political ideologies in Israel in the new millennium.

Keywords: Israel, political parties, political ideology, shift from left to right.

Öz

Her toplumda ideolojik değişimler siyaseti, siyaset kurucuları ve siyasi partileri etkileyerek onların görüşlerini, planlarını ve siyasi hakimiyet elde etmek için girdikleri seçim

¹ Bu makale Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ danışmanlığında yapılmakta olan “İsrail’in Siyasi Partilerinin Filistin Sorununa İlişkin Tutumları (1948-2001)” başlıklı tez konusundan türetilmiştir.

programlarını şekillendirir. Kaçınılmaz olarak bu değişimler her zaman İsrail'deki siyasi partileri ve onların Arap-İsrail çatışmasına bakışlarını da etkilemiştir. Bu makale, İsrail'in devlet olarak kurulduğu 1948 yılından sağa doğru uzun süren kaymanın İsrail'de sağ ideolojilerin tam zaferi ile sonuçlandığı 20. yüzyılın son yıllarına kadarki dönemde İsrail'deki ideolojik değişimleri partiler kapsamında araştırmayı amaçlamıştır. İsrail devletinin kuruluşundan sonraki, baskın siyasi ve sosyal ideolojinin sol düşünceden oluştuğu ilk on yıllarda siyasi partilerin farklı konulara ve tabi ki Arap-İsrail çatışmasına bakışı, gittikçe nüfuz ve alan kazanıp nihayet 70'li yılların sonunda yükselişini siyasi hakimiyeti eline almakla taçlandıran sağcı siyasi partilerin bakışından ciddi şekilde farklıydı. Sağcı partiler her ne kadar geçmişe kıyasla belli oranda ideolojik yumuşama sergileseler de solculara nazaran çok daha sert politikalar uyguluyorlardı. Küresel ideolojik ve siyasi durum değiştikçe ve yeni koşullar altında yeniden şekillendikçe farklı etkenlere bağlı olarak İsrail'de ideolojik denge de değişmekte, görüş ve yaklaşımları değiştirmekteydi ki bu da kaçınılmaz olarak Arap-İsrail çatışmasının gidişatına ciddi şekilde etki etmekteydi. Bu uzun süreli değişimin incelenmesi, İsrail devletinin kuruluşundan sonraki ilk 50 yılda mevcut olmuş siyasi ideolojilerin tarihinin öğrenilmesine katkı sunabilir ve yeni bin yılda İsrail'de var olan siyasi ideolojiler dengesinin anlaşılmasına yardım edebilir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, siyasi partiler, siyasi ideoloji, soldan sağa kayış.

1. INTRODUCTION

At first appearance, wide spread existence of rightist and conservative ideologies in Israel can be evaluated nothing but an ordinary and even inevitable case, as Zionism, an ideology summoning all Jews of the world for participation in the formation of the Jewish State has always been a kind of nationalistic movement in its essence. However, considering factors that existed prior to the creation of the State of Israel and in the several decades after it, features and characteristics of rightist ideologies in Israel can be much better analyzed and understood. This article aims to review and investigate ideological changes in Israel in the context of political parties after the establishment of Israel as a state and until the end of the 20th century, when the long-term shift from left to right brought to the victory of rightist ideologies in Israel. In addition, the article aims to study the internal and external reasons of the mentioned shift, taking into consideration all factors that remarkable contributed to it. Research of this long term shift, among others, can contribute to studying the history of political ideologies and their development in Israel in the first 50 years of existence as a state, as well as understanding the balance of political ideologies in Israel in the new millennium. Prior to the establishment of Israel as a state – during the British Mandate, the legislative organ of Jewish Community in Palestine (Yishuv - יישוב) was the Assembly of Representatives (Asefat Hanivkharim - אספת הנבחרים) (The Knesset, n.d.) established in 1920, where the majority was usually won by a coalition of leftist parties as Akhdut haAvoda (Labor Unity - העבודה אחדות) lead by Ben

Gurion and Hapoel Hatzair (The Young Worker-הפועל הצעיר), while the right wing, represented by Histadrut Hasfaradim (The Sephardic Union - הסתדרות הספרדים) could only receive less than 20% of all votes (Abramov, 1976, p. 459). Israeli political parties emerged, in contrast to most of political parties in the world, before the State of Israel was created, which enabled to gain political experience for the state to be established in the future. In regard to their attitude related to nationalism, naturally, all parties supported nationalistic ideas, whereas the differences between nationalistic views were relatively small. Only the resolution of the UN (United Nations, n.d.) on partitioning Palestine supported both by the USA and the USSR, however, was a complication for Jews of Israel, as it made for them more difficult which political pole of the world to support (Лакер, 2000, с. 844). So, as early as the 20's of the 20th century, in the worldview and ideological position of movements and political parties constituting future state of Israel prevailed leftist views. It was not occasional, as most of first Jewish settlers, who established collective farms (resembling those established in the USSR) in Palestine, were originally were from East Europe (Laqueur, 2003, p. 639). Leftist views were dominant in cities as Tel-Aviv and Haifa, as well. The aforementioned leftist Akhdut Haavoda Party lead by Ben Gurion enjoyed a significant portion of trust among Jewish population. Remarkably, the Haganah – the main armed force of Jews in Palestine and the pioneer of the IDF also was created by the mentioned party (Peri, 1983, p. 344).

In order to detect and define ideological changes occurred in political parties of Israel between 1948 and 2001, including the inclination towards rightist ideologies assumed to be the main tendency, information was collected on the mentioned parties. In this regard, relevant academic literature was prioritized while official declarations of parties, election platforms and interviews with leaders also were included. In this way, ideological approaches presented by parties in definite historical periods, changes occurred in these approaches, as well as formation ways of main inclinations and tendencies within parties have been defined. The procedure of research included collection of relevant data and sources, study and review of the data, compilation of information within the research and an analysis of the data with consecutive conclusions. The examples of used literature include “Политические партии в Израиле – Власть и политика в Государстве Израиль: социально-политическая динамика” (Нойбергер, 1998), Benny Morris' in *Camp David and After: An Exchange* (Morris, 2002), גיא זיו, *זוהר בדק: ש"ס תמכה בהסכמי אוסלו או התנגדה?* (ערוץ 7, 2022), which reflect

approaches, attitudes and positions of Israeli political parties of the mentioned period.

The research encompasses political parties of Israel within the whole ideological range between 1948 and 2001. The main aim in choosing the field of study is defining the ways, conditions and extend of ideological shift of political parties of Israel from left to right. Priority has been given to official sources as parliaments, party declarations and well known academicians in the sphere or authoritative TV or newspapers in each of the mentioned languages. Academic literature and information sources of and on the mentioned period in several languages as Hebrew, English, Russian and Turkish have been thoroughly collected, studied, reviewed, analyzed and interpreted. This article has been compiled on the basis of information and analysis derived from a PhD thesis and therefore, no research ethics committee approval has been asked for.

2. EARLY LEFT-WING AND RIGHT-WING PARTIES

Views of Israeli left wing parties actually differed from those of European mainstream leftist ideologies. Both Akhdut Haavoda and Hapoel Hatzair did not accept doctrines of Marx, Engels and denied Leninism. In general, it would be appropriate, to consider these political parties as national-socialistic parties due to their high emphasis on nationalistic notions together with socialistic views. The representatives of the leftist parties, which realized their activities in the conditions of often clashes with local Arabs and enlarged their electorate at the expense of European Jewish settlers, nationalism and socialism were two essential ideologies, originating from and nourished by the core ideas of the promised land/Jewish homeland and the socialistic views of European societies at the mentioned time. Among the Jewish population of Eastern Europe, rabbinic Judaism still found many followers, most of whom were negligent to Zionism and thus, did not largely take part in mass migration to Palestine. From this aspect, Jews under British Mandate naturally were nationalists due to the very essence of Zionism (return to the ancient land and establishment of the Jewish State) (UN, n.d.) on one hand and, also considering the global strong socialistic trends of the 20's and 30's, mainly supported socialistic views on the other hand. Several factors providing strong leftist views in the Jewish community in Palestine and in the newly established State of Israel were, among others, poverty of masses migrating to Palestine, global leftist trends, recognition of the State of Israel by countries as the USSR, Yugoslavia and etc., as well as the ammunition and arms aid provided to Israel by

Czechoslovakia during the 1948 Arab-Israeli War (naturally, proposed by the USSR interested in further deterioration of relations between Arabs and the UK).

Throughout the settlement period up until the establishment of the state, the right wing mainly encompassed two ideologies: small-size Zionist groups with socio-economic views inclining to the right and the nationalistic-rightist ETZEL (אצ"ל), from which later split Lehi (לה"י). It should be mentioned that both organizations were considered as terrorist organizations by the UK and the UN due to their assassinations and other acts of armed violence (Schmidt, 2008, p. 254). Later, after the establishment of the state, Herut (founded in 1949 by the members of ETZEL and lead by Menachem Begin) represented nationalistic notions, while the General Zionists stayed loyal to conservative-capitalistic ideologies, but both denied leftist notions. In the 50's, when the leftist ideologies prevailed, inclination within the two groups towards merger became more sensible, but it was only in 1965 that these two rightist groups merged into GAHAL (The Block of Herut and Liberals - גוש הרו"ל - ליברלים), which actually was the start of the process of assimilation of General Zionists into Herut. Eventually, it lead to the establishment of Likud (Consolidation - ליכוד) in 1973, where the leading role belonged to the former Herut members as M. Begin, Y. Shamir, D. Levi, M. Arens, A. Sharon, B. Netanyahu, E. Olmert. The right camp included several small-size parties of so called 'hawks' – Hamerkaz Hakhofshi (The Free Center - המרכז החופשי), which split from Herut, Shlomo Zion (שלומציון) founded by A. Sharon, Tzomet (צומת) lead by former Chief of Staff Rafael Eytan, as well as Moledet (מולדת) and Tehiya-Banai (תחייה-בנאי). In general, throughout the history of the State of Israel, ideology in politics and society was mainly divided into two camps – left and right, with subdivisions in each camp towards liberal and hawkish sides. In the 2nd part of the 20th century, the left camp was mainly lead by MAPAY and its successor Avoda, while the right wing was represented by Herut and its successor Likud.

2.1. After 1948

After the establishment of the State of Israel in 1948, leftist ideologies and left-wing parties still prevailed in the society and politics, respectively. These were parties with socialistic worldview in regard to social life and could be evaluated also as militarist-nationalist in regard to their approach to political-external matters related to the region. In this period, rightist parties with their ultranationalist and chauvinistic views represented only a minority of the population. However, beginning from the

60's, remarkable weakening was observed in left-wing positions. Until the mentioned years, the main ideological struggle was between leftists and social-democrats, while after 60's, rightist ideologies emerged as the main rival of left-wing politics and the expression of leftists that 'peace with Arab countries can only be reached under our governments, as the rightists defend too conservative positions' weakened essentially. It happened greatly due to the fact that the peace treaty with Egypt was signed in 1979 by Menachem Begin from Likud. Besides, several concessions were later made by governments lead by B.Netanyahu and A.Sharon also strengthened positions of right-wing parties in regard to the Israeli-Arab Conflict. In reality, the main discourse of the both wings related to the return of Arab refugees of the 1948 war did not differ essentially, both denying the right of return.

In the 60's, Herut was distinguishable with its agile policy. It made several corrections in its policy – became more attentive towards religious citizens, abstained from strict stiff expressions against unions and became closer to the General Zionists, which further resulted in the aforementioned GAHAL union. Later, when the gap in votes won in elections kept decreasing, rivalry between GAHAL and Avoda, a left-wing political party that emerged after a merger of MAPAI (The Party of Workers of Erez Israel - מפלגת פועלי ארץ ישראל), Akhdut Haavoda and RAFI (The List of Workers of Israel - רשימת פועלי ישראל), intensified, making political coalitions more fragile. For instance, in the 1973 elections the left-wing block Alignment (haMaarach - המערך) won by majority, but Likud increased the number of seats in the Knesset. In the later years, Likud even became more popular, especially after the resignation of Prime Minister Golda Meir and Minister of Defense Moshe Dayan as a result of publication of their faults in the 1973 war. Some voters expressed that they wished to see Yitzhak Shamir as the new Prime Minister, just because he had not been involved in previous failures (Sicherman, 1995).

2.2. Inclination to the Right within the Left Camp

In the 80's and 90's, as a result of changes as the support from the middle class, loss of functionality of unions, collapse of the socialist block with MAPAM (1984), as well as collapse of the socialist economies in Eastern Europe, the main left-wing party Avoda began to realize a series of centrist-rightist steps and already in the 1992 elections, Yitzhak Rabin announced that his government would sell state enterprises to their workers and would decrease the share of the state in the labor market. These steps were accompanied by several other decisions and measures interpreted as inclination towards the right. Actually, such decisions were a result of

complicated international and domestic political processes, which brought to remarkable 'softening' in the positions of the left-wing. In general, inclination towards rightist ideologies prevailed in the Israeli society and politics in the last quarter of the 20th century. This can be explained as a result of the following factors:

- Anti-Semitism in the USSR after the Second World War and the support presented to Arab states by the USSR;
- The impact of geopolitical realities – tensions with the neighboring Arab countries, wars and terror acts on the Israeli voters and indirectly on the left-wing parties;
- Crises within the global socialist block, its final failure and collapse;
- Failure of socialistic and leftist notions, which played an essential founding role in the establishment of the state;
- The far stricter stand of the right-wing politicians in regard to the Arab-Israel conflict;
- The inclination of Soviet Jewish immigrants towards nationalistic notions.

Predictably, all Israeli parties were influenced by events occurring in global and regional scale, but the Israeli Party most influenced in the 50's and the 60's by global events was, almost certainly, MAPAM (The United Party of Workers - מפ"ם). Having carried the banner for a strong pro-Soviet policy and blaming capitalism between 1948 and 1952, the party underwent several changes by time. After the Suez Campaign and until the Six-Day War, the party displayed neutrality in regard to foreign affairs. The following factors significantly influenced the party's stand:

- Arrest of Czechoslovak leaders in 1952 (all of whom were Jews except R.Slansky) within the scope of political purge in the Socialist Block;
- Arrest of numerous Soviet doctors of Jewish descent in 1953 after being charged with attempt on life of Soviet rulers, collaboration with the USA and the UK, as well as rise of Anti-Semitism in USSR;
- The Czechoslovak-Egyptian Arms Deal in 1955;
- The denunciation of mass crimes of the Stalin period by Khrushchev (which was a serious blow to Soviet prestige in the world);
- The Soviet intimidations towards Israel during the Suez Campaign in 1956.

In the Six-Day War (1967), MAPAM already ceased to criticize the pro-Western policy of the government and denied its neutral stand in regard

to foreign affairs after USSR supported the Arab states. The Suez Crisis was one of the events that significantly strengthened pro-Western policy of Israeli parties and governments. As the crisis displayed that the UK and France had lost their status of superpower in the world, Israel's inclination towards the USA increased (Kissinger, 2006, p. 870). In the later period, the leading leftist Avoda party, despite its significant inclination towards political center, lost its previous status of the leading party as a result of the following factors:

- Widely accepted as the founders in the first decades after 1948, leaders of MAPAI Party, which was the core of the successor Avoda party, gradually lost their current importance as top politicians;
- Avoda lost its status of the pioneer in the issue of new Jewish settlements, and began to give less importance to military issues;
- Later, in 2000 Camp David Negotiations, acceptance of the possibility of division of Jerusalem with the projected Palestinian State by Ehud Barak (Morris, 2002);
- Demographical changes, especially high rate of fertility among Sephardic Jews, as well as mass immigration of Soviet Jews (most of whom supported right-wing policies and parties);
- Attempts of winning Arab votes in elections (Inbar, 2009).

2.3. Religious Parties and Their Right Wing Tendencies

Religious parties have always played a special role in Israeli politics. Except several countries with a dominant status of religion, no country in the world, especially those with democratic traditions as a principal criterion, experience existence of religious parties in social life and politics. Moreover, many of these parties openly oppose principles of administration and governance, which considers religion as individual choice and clearly manifest that the state should be governed on the basis of Halakha – Jewish religious law. On the other hand, religious parties in Israel actively participate in politics and coalitions, interpreting this activity as necessity for establishing the projected religious state.

Historically, Israeli religious parties usually won 12 to 15 seats in the Knesset, establishing political alliances as the United Religious Front (חזית דתית מאוחדת) and the Religious Torah Front (חזית דתית תורתית). A distinguishing feature of these parties was that they did not support Zionism due to religious considerations. Only several decades after the establishment of the State of Israel, some Jewish religious sects began to express that Zionism should not necessarily be considered separately from religion and

being Zionist did not exactly mean abjuration of religion (Нойбепреп, 1998, c. 480).

The party by-law of MAFDAL (The National Religious Party - מפלגת דתית לאומית) in 1993 stated that the traditional and unique values based upon Jewish faith should be spread and applied and laws and prohibitions in Israel should base upon Halakha (The Knesset, מפלגת מפד"ל, n.d.). Established in 1956, MAFDAL was a religious party with moderate nationalistic views until 1967 and only after the Six-Day War it began to display a more right-wing discourse in regard to foreign affairs and defense issues, which also was manifested with the emergence of new leaders and the Gush Emunim (Block of the Faithful - גוש אמונים) Movement in 1974 (The Knesset, Gush Emunim, n.d.) and the party took an active part in settlement activities of the movement. Furthermore, the party began to defend ideas as the sole right of Israel for statehood between the Mediterranean Sea and the Jordan River, referring to the notion of the Promised Land (Halevi, 2013, p. 221).

During the 90's, while nationalistic-religious notions were expressed more loudly, MAFDAL became more hawkish, even positioning itself in the right of Likud. The party that had once supported the Camp David Accords and had expressed its loyalty to the peace with Egypt, announced prior to the 1992 elections that it did not accept the authority form presented to Palestine in the Camp David Accords and declared that Israel should extend towards the east and should settle more Jews in East Jerusalem. However, it also expressed that deportation of Arabs from their lands was not acceptable from the aspect of Jewish worldview.

Another important religious party in Israel in the last quarter of the 20th century was SHAS (Sephardic Guardians/the Six Orders of Torah - ש"ס - שישה סדרים), which participated in most of government coalitions regardless the winning party, thus becoming a key party in establishing coalitions, partially thanks to its attention to social problems, which included, among others, "Abolishment of discrimination against Sephardic Jews in Israel" (The Knesset, SHAS, n.d.). Supported mostly by religious Sephardic community, SHAS carried the banner for conservatism and Zionism and gradually increased its electorate in every election, reaching 13% with 17 seats in 1999 elections to the Knesset.

In general, importance, role and diversity of religious parties in Israel would only increase in the new millennium. In regard to the Israeli-Palestinian conflict, a kind of dual approach was observable within SHAS;

O. Yosef, one of the leaders of the party expressed that the problem could be solved through several compromises. In the 80's and 90's, O.Yosef expressed his support for negotiations basing on the 'Saving a Soul' (פיקוח נפש) principle from Halakha, stating that despite of the belief in the right of the Promised Land, territorial concessions could be made for peace, as human life was more important than gaining what had been given by God. This was firstly expressed during the peace talks with Egypt, when most of conservatives in Israel considered any land concession as betrayal to the legacy of forefathers. On the other hand, A. Deri, another influential leader within the party, displayed a more conservative stand that was supported by more members and electorate. In the 90's, the party did not oppose the ratification of the Oslo Accords of 1993, but in 1995 it opposed the Second Oslo Accords (ערוץ 7, 2022).

2.4. Right Wing Parties and Their Strife for Power

Strengthening of right-wing parties in Israel was sensible already in the 60's of the 20th century. Immediately after the Six-Day War, for instance, the left-wing Maarach Block included GAHAL in the new National Unity Government, which can be interpreted as a remarkable approximation between the two political camps due to an imminent foreign threat. However, this approximation would not be so easy or even possible without the inclination of the left camp towards the center and liberalization of the right camp.

During the first Likud government after the first victory of the right-wing in 1977 elections (the party had always advocated the idea of "Israeli sovereignty between the Sea and the Jordan" during the election campaign) (Hernandez, 2023), the Camp David Negotiations took place, after which a peace treaty was signed in early 1979 between Israel and Egypt. On one hand, it consolidated the right-wing and increased its prestige in the society as the first government that achieved peace with the enemy, but on the second hand, several small groups, which included important figures as Y. Shamir and A. Sharon, broke away from Likud, though for a short period of time. "The public perceived that at Camp David the central ideological principle of Herut had been forfeited" (Isaac, 1981, p. 121). In the long term, however, it only paved the way for stability in the western front with Egypt and improved the image of rightists in the society.

Operation Litani that started in 1978 with the purpose of providing security in northern borders and driving the PLO from southern Lebanon indicated that the rightist government still preserved its strict position against

Arab neighbors (Morris, 1999, p. 800).

Political arena in Israel in the 70's demonstrated that the relative domination of the left-wing camp had already died out and political struggle between the two camps would be in conditions of equal and strong rivalry. Lead by Menachem Begin, Herut, predecessor of Likud, carried the banner of Revisionist Zionism and mainly preserved the principles of ETZEL (commonly known as Irgun) in regard to foreign policy and defense issues manifested in 1948:

- The Jewish motherland stretching along the two banks of the Jordan River constitutes a united land from geographical and historical aspect;
- Fragmentation of the motherland or consent to it is illegal and bears no obligation for the Jewish People;
- The duty of the current generation is restoring the broken off lands as a part of the independent Jewish State.

In the sphere of foreign policy, Herut always displayed a pro-western position. In the 50's the preference was given to France, while in later decades relations with the USA were dominant. It always opposed agreements with Germany (Reparations Agreement of 1952, Agreement on the Diplomatic Relations of 1965). However, after the victory of Likud in 1977 elections, the mentioned agreements did not lose their validity (Нойбепреп, 1998, с. 152-154).

Herut opposed Israeli withdrawal from occupied regions of Arab countries, supporting the slogan 'Towards the banks of the Jordan River' (Heller, 2000, p. 277). In the campaign of the 1955 elections, it demanded immediate preparations for operations to occupy Palestine, while accusing the MAPAI government of submission to anti-national policies. In the 60's, slogans of Herut began to soften and in the 70's the map of Israel encompassing the east bank of the Jordan River already disappeared from its emblem. However, the GAHAL alliance lead by Herut demanded, on the eve of the 1969 elections, implementation of Israeli legislation in Palestine and revised its vision on borders of Israel as the land between the Mediterranean and the Jordan River.

Emerged after a merger of right-wing parties in 1973 and lead primarily by former Herut leaders, Likud became a successor of the political line of Herut – revisionist Zionism established by Vladimir Jabotinsky still in the 20's. Its leader was Menachem Begin, the former leader of Irgun, who was known for his hawkish views. Another leader of the party would be Y. Shamir, the former leader of Lehi, after the retirement of Begin in 1983.

Shamir continued traditional strict policies of his camp, already as the prime minister, and supported Jewish settlements in the occupied West Bank and Gaza. The following right-wing politician Binyamin Netanyahu, chosen as the prime minister from Likud in 1996 would display a slightly softer policy in regard to the mentioned issues, despite his criticism on the Oslo Accords. During the election campaign, Netanyahu, as opposed to the concessive stance displayed by the leading Avoda Party, defended the hard line policy, indicating that only strict security measures can protect Israelis. Under constant threat of frequent terror acts during the campaign, his point was mainly adopted by the right leaning Israelis. Nevertheless, under Netanyahu's leadership Israel signed the Wye River Memorandum in 1998, which was the main reason of some breakaways from Likud.

In general, Likud was known for its conservative and nationalist stand on the Israeli-Palestinian conflict. On the other hand, it was the first Likud lead Israeli administration, who returned Sinai to Egypt and achieved the first ever peace agreement with an Arab nation. It was possible partially as a result of the swift geopolitical changes in the region, especially the overthrow of the Shah government in Iran, which closely cooperated with Israel and the rise of Islamic rulers to the power in the mentioned state, as Israeli government tried to maintain the balance in the region and not to have two regional powers against itself at the same time. Besides, the party did not express the demands of Herut on Transjordan anymore, maybe due to assumptions that it would only damage Israel's image in reality. Furthermore, Y. Shamir, the then prime minister of Israel from Likud, was the first leader of the state, who met Palestinian delegation in person (Office of the Historian, 1991). However, both Shamir and his successor Netanyahu always refused any possibility of statehood for Palestine.

After decades of continuous weakening and approximately a decade of equal rivalry with the opposite right-wing camp, the Avoda lead Israeli left-wing was shaken in 1995 by the assassination of Prime Minister Yitzhak Rabin (BBC, 2005) and subsequently lost the 1996 elections, as S. Peres, the successor of Rabin promised to continue his predecessor's work in negotiations, while Israeli electorate once more inclined to right as a result of a series of bloody explosions in Ashkelon and Jerusalem. Eventually, Netanyahu won with a slight difference in votes and formed a new coalition government with SHAS, the National Religious Party, United Tora Judaism and etc. This rightist government signed the Hebron Protocol in 1997 concerning the withdrawal of IDF troops from Hebron region. This was followed by the Wye River Memorandum mentioned above, which included

withdrawal from a series of Palestinian territories, issues as security and struggle against terrorism, as well as delivery of some power to the Palestinian authorities (Ross, 2004, p. 874). Under the leadership of Netanyahu, Likud declared its main policy principles as 'The development of political processes for the purpose of reaching peace with all the neighbors, on the condition that historical and national interests of Israel and its security will be protected' (Keller-Lynn, Bachner, 2022).

To the increase in right-wing notions in the politics and society of Israel remarkably contributed also Yisrael Beitenu (Israel Our Home - ישראל - ביתנו) Party, which was established and lead by Avigdor Lieberman, defended a hard line in negotiations and was supported mainly by migrants from the former USSR. The party was established by a breakaway group from Likud after the Wye River Memorandum as a new nationalist, liberal, secular and Zionist political group defending Revisionist Zionist ideas of Vladimir Jabotinsky. Yisrael Beitenu managed to receive support from nationalistic and established circles in Israel.

3. EVALUATION AND CONCLUSION

It has been defined that ideological shift of political parties in Israel within the studied period was related to several internal factors as demographic changes, frequent wars and etc. as well as international and regional changes as collapse of international socialist ideology and mutual relations of world powers with Israel and Arab Nations. Also, it has been defined that the peace processes related to the Arab-Israeli conflict had remarkable impact on ideological stands of political parties in Israel. Besides, it has been detected that under definite circumstances, even rightist Israeli governments may exhibit some serious compromises. For example, among the factors urging the Israeli Likud government to cede Sinai Peninsula back to Egypt was the opportunity of recognition by an important regional power as Egypt, pressure from the USA and the need to restore the regional geopolitical balance disturbed after the overthrow of the Shah of Iran, whose government conducted serious cooperation with Israel but eventually was replaced by the Islamic power considering Israel as an enemy. Furthermore, it has been observed that during the long period of rightist strengthening and rise, leftist ideologies were gradually losing their position as a result of loose attitude in matters as army, settlements and full sovereignty over Jerusalem, as well as the mass migration of Soviet Jews to Israel distanced from leftist views as a result of the notorious implementation of the USSR.

During many decades until the establishment of the State of Israel and after it, left wing ideologies and parties prevailed and dominated in politics under the British Mandate Palestine and in Israel. This situation was pretty much natural, as most of Zionist Jews repatriating to Palestine/Israel were, naturally, socialists from Europe and the global trend of socialism as a new ideology was at its peak. Therefore, even after the mass migration of Mizrahi and Sephardic Jews from the Middle East and North African countries, respectively, who were not familiar with national awareness and socialistic views in their large numbers and generally leaned towards traditional understanding of Judaism, the situation did not change remarkably. In this respect, mass migration of Soviet Jews in the 90's would prove the opposite, boosting the already right leaning population of Israel. The slow but steady rise of right wing ideologies was observable even before the establishment of the state after each clash with local Arabs in Palestine and the two most extreme representatives of far right wing were Irgun and Lehi armed groups as opposed to Haganah founded by the mainstream leftist political figure (In comparison to Haganah, which would later distinguish itself as a military power capable of extreme measures at war, Irgun and Lehi presented even much more extreme approach towards the Arab population). After the establishment of the state, leftist views still dominated in Israel and were represented mainly by MAPAI and its smaller coalition partners. In this period, i.e. during the 50's and 60's, Herut, the predecessor of GAHAL, which would later emerge as Likud, stayed the main right wing and oppositional political power, nevertheless increasing its political importance at every stage. But it was only mid 70's that the social and psychological equality in the rivalry was finally achieved and resulted in the first ever right wing government in Israel after the 1977 elections. Only less than two years after the mentioned elections, the new government signed the Camp David Accords, breaking the stereotype of incorrigible rightists. Besides, the rightist political powers had already left their most hawkish slogans stated above. The 80's and the 90's were the period, when a brisk competition for governance between the left and the right took place. However, inclination of the left wing towards ideological center had begun long ago in the 50's, the main factors of which have been listed above. It was observable that the UN Land for Peace resolution (No 242, 1967) promoted by the left was losing its legitimacy for the Israeli society. So, the general ideological trend in the Israeli politics after the establishment of the state and until the new millennium was, without question, inclination towards right. The mass repatriation of the 90's and demographic increase of religious groups in Israel also significantly contributed to this trend, as a result of which the

general shift from secular leftist notions was towards liberal, secular and conservative rightist ideologies based mainly on revisionist Zionism. In general, the mentioned shift was a long process that can briefly be summarized from historical aspect in the following main phases: gradual rise of the right inclinations until the 1974 war, which culminated in the first victory of the right wing in general elections in 1977, the keen competition of the 80's and 90's and the final victory of the right wing towards the new millennium. It was an unavoidable change, considering the support presented by the Soviets to Arab countries, often wars, later collapse of global left, conservatism in the Middle East, the mass repatriation of the 90's, the increasing allover cooperation with the West and partial alienation from liberal-leftist-secular traditional Zionism in favor of religious-ultra nationalistic Zionism with western lifestyle and way of thinking. All these would eventually result in a far more conservative and even far-right and ultra-nationalist parties emerging as coalition partners of right wing Likud. The 2009 elections would demonstrate that the shift from left and even center to right was so serious that a centrist party, Kadima, now was unable to form a government despite its victory, as religious and right wing parties refuse to enter a coalition with it – an example well representing and declaring the critical position of far right parties in Israeli politics at the present time. The long term process of the rise of rightist ideologies and the fall of left in Israel in the 2nd half of the 20th century continued, in a natural way, in the 21st century and right wing ideologies irrevocably became dominant in Israel, guaranteeing the unprecedented ruling for right wing parties. Studies to be conducted in this sphere in the future may include reasons of partial moderation observed in the right wing after the 60's, as well as the phases and reasons of the success of rightist ideologies in Israel. Besides, influence of the changes in the views of political parties of Israel on their attitude to the Palestinian issue can also be researched.

4. SUMMARY

Research Problem

This article has aimed to research ideological changes in Israel in the context of political parties between 1948, the year of the establishment of Israel as a state, and until the end of the 20th century, when the long-term shift from left to right largely ended with the ultimate victory of rightist ideologies in Israel. In the first decades after the establishment of the State of Israel, where the dominant political and social ideology consisted of leftist notions, approaches and views of political parties to various issues, first of all to the Arab-Israeli conflict, remarkably differed from those of rightist

political parties, which gradually gained popularity and came to power in late 70's and implemented far more strict policies in regard to the mentioned conflict, nevertheless showing a definite degree of moderation in comparison to their former ideological stand. As the global ideological and political situation changed and reshaped under new conditions, so changed, depending on various factors, the balance of ideologies in Israel, reshaping views and approaches, which inevitably strongly influenced the course of the Arab-Israeli conflict.

Research Questions

The research has aimed to find out whether the change of the dominant ideologically in Israel influenced the approach of leading or governing Israeli parties to the Palestinian issue and in general, how this change influenced it.

Literature Review

While abundant material can be found on political Parties of Israel of the mentioned period and on various matters related to them, nevertheless most of authors have preferred to pay more attention to issues like coalitions, ideologies, election platforms and etc. For example, one of such articles by Gideon Doron titled "Right as Opposed to Wrong as Opposed to Left: The Spatial Location of "Right Parties" on the Israeli Political Map" (Israel Studies, Fall 2005, 10, No 3, pp. 29-53) is focused only upon explaining the it, into the evaluation of the spatial locations of the Israeli political parties on a hypothetical right-to-left distribution that has defined the positions of so-called right-wing voters and right-wing parties in Israel (Doron, 2005).

Methodology

In order to detect and define ideological changes occurred in political parties of Israel between 1948 and 2001, including the inclination towards rightist ideologies assumed to be the main tendency, information was collected on the mentioned parties. In this regard, relevant academic literature was prioritized while official declarations of parties, election platforms, archive data and interviews with leaders also were included. In this way, ideological approaches presented by parties in definite historical periods, changes occurred in these approaches, as well as formation ways of main inclinations and tendencies within parties have been defined. The procedure of research included collection of relevant data and sources, study and review of the data, compilation of information within the research and an analysis of the data with consecutive conclusions. The examples of used literature include "Политические партии в Израиле – Власть и политика в Государстве Израиль: социально-политическая динамика"

(Нойбепреп, 1998), Benny Morris'in Camp David and After: An Exchange (Morris, 2002), גיא זוהר בדק: ש"ס תמכה בהסכמי אוסלו או התנגדה (ערן 7, 2022), which reflect approaches, attitudes and positions of Israeli political parties of the mentioned period.

Findings and Conclusion

It has been defined that ideological shift of political parties in Israel within the studied period was related to several internal factors as demographic changes, frequent wars and etc. as well as international and regional changes as collapse of international socialist ideology and mutual relations of world powers with Israel and Arab Nations. Also, it has been defined that the peace processes related to the Arab-Israeli conflict had remarkable impact on ideological stands of political parties in Israel. Besides, it has been detected that under definite circumstances, even rightist Israeli governments may exhibit some serious compromises. For example, among the factors urging the Israeli Likud government to cede Sinai Peninsula back to Egypt was the opportunity of recognition by an important regional power as Egypt, pressure from the USA and the need to restore the regional geopolitical balance disturbed after the overthrow of the Shah of Iran, whose government conducted serious cooperation with Israel but eventually was replaced by the Islamic power considering Israel as an enemy. Furthermore, it has been observed that during the long period of rightist strengthening and rise, leftist ideologies were gradually losing their position as a result of loose attitude in matters as army, settlements and full sovereignty over Jerusalem, as well as the mass migration of Soviet Jews to Israel distanced from leftist views as a result of the notorious implementation of the USSR. During many decades until the establishment of the State of Israel and after it, left wing ideologies and parties prevailed and dominated in politics under the British Mandate Palestine and in Israel. This situation was pretty much natural, despite under the mandate, as most of Zionist Jews repatriating to Palestine/Israel were, naturally, socialists from Europe and the global trend of socialism as a new ideology was at its peak. However, the slow but steady rise of right wing ideologies was observable even before the establishment of the state after each clash with local Arabs in Palestine and the two most extreme representatives of right wing were Irgun and Lehi armed groups as opposed to Haganah founded by the mainstream leftist political figure. After the establishment of the state, leftist views still dominated in Israel and were represented mainly by MAPAI and its smaller coalition partners. In this period, i.e. during the 50's and 60's, Herut, the predecessor of GAHAL, which would later emerge as Likud, stayed the main right wing and oppositional political power, nevertheless increasing its

political importance at every stage. But it was only mid 70's that the social and psychological equality in the rivalry was finally achieved and resulted in the first ever right wing government in Israel after the 1977 elections. Only less than two years after the mentioned elections, the new government signed the Camp David Accords, breaking the stereotype of incorrigible rightists. Besides, the rightist political powers had already left their most hawkish slogans stated above. The 80's and the 90's were the period, when a brisk competition for governance between the left and the right took place. However, inclination of the left wing towards ideological center had begun long ago in the 50's, the main factors of which have been listed above. It was observable that the UN Land for Peace resolution (No 242, 1967) promoted by the left was losing its legitimacy for the Israeli society. So, the general ideological trend in the Israeli politics after the establishment of the state and until the new millennium was, without question, inclination towards right. The mass repatriation of the 90's and demographic increase of religious groups in Israel also significantly contributed to this trend, as a result of which the general shift from secular leftist notions was towards liberal, secular and conservative rightist ideologies based mainly on revisionist Zionism. In general, the mentioned shift was a long process that can briefly be summarized from historical aspect in the following main phases: gradual rise of the right inclinations until the 1974 war, which culminated in the first victory of the right wing in general elections in 1977, the keen competition of the 80's and 90's and the final victory of the right wing towards the new millennium. It was an unavoidable change, considering the support presented by the Soviets to Arab countries, often wars, later collapse of global left, conservatism in the Middle East, the mass repatriation of the 90's, the increasing allover cooperation with the West and partial alienation from liberal-leftist-secular traditional Zionism.

5. REFERENCES

- Abramov, S.Z. (1976). *Perpetual dilemma: Jewish religion in the Jewish state*. Vancouver: Fairleigh Dickinson University Press.
- BBC. (2005), Israel marks Rabin assassination, retrieved from http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4405778.stm in 25.08.2024.
- Halevi, Y.K. (2013). *Like dreamers*, New York: Harper.
- Heller, J. (2000). *The birth of Israel, 1945-1949: Ben-Gurion and his critics*, Gainesville: University Press of Florida.
- Hernandez, J. (2023). How interpretations of the phrase 'from the river to the sea' made it so divisive, retrieved from www.npr.org/2023/11/09/1211671117/how-interpretations-of-the-phrase-from-the-river-to-the-sea-made-it-so-divisive in 05.09.2024.

- Inbar, E. (2009). The decline of the Israel Labor Party, retrieved from <https://besacenter.org/the-decline-of-the-israel-labor-party/> in 28.09.2024.
- Isaac, R. J. (1981). *Party and politics in Israel: Three visions of a Jewish state*. New York and London: Longman.
- Jewish Virtual Library, (n.d.). Lehi or Stern Gang, retrieved from <https://www.jewishvirtuallibrary.org/lo-x1e25-amei-x1e24-erut-israel> in 23.08.2024.
- Keller-Lynn, C. and Bachner, M. (2022). Judicial reform, boosting Jewish identity: The new coalition's policy guidelines, retrieved from <https://www.timesofisrael.com/judicial-reform-boosting-jewish-identity-the-new-coalitions-policy-guidelines/> in 30.08.2024.
- Kissinger, H. (2006). *Diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Laqueur, W. (2003). *The history of Zionism*, New York: Knopf Publishing Group.
- Morris, B. (1999). *Righteous victims*, New York: Alfred A. Knopf.
- Morris, B. (2002). Camp David and after: an exchange (1. an interview with Ehud Barak), retrieved from <https://www.nybooks.com/articles/2002/06/13/camp-david-and-after-an-exchange-1-an-interview-wi/> in 08.09.2024.
- Office of the Historian. (1991). *The Madrid conference, 1991*, retrieved from <https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference> in 13.09.2024.
- Peri, Y. (1983). *Between battles and ballots. Israeli military in politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, D. (2004). *The missing peace: The inside story of the fight for Middle East peace*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Schmidt, Y. (2008). *Foundations of civil and political rights in Israel and the occupied territories*. Munich: GRIN Verlag.
- Sicherman, H. (1995). A briefing on the Middle East peace process - Yitzhak Rabin: an appreciation, retrieved from <https://www.fpri.org/article/1995/11/yitzhak-rabin-appreciation/> in 19.09.2024.
- The Knesset, (n.d.), Assembly of Representatives, retrieved from https://main.knesset.gov.il/about/lexicon/pages/asefat_niv.aspx in 05.09.2024.
- The Knesset, (n.d.), Gush Emunim, retrieved from http://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=3 in 17.09.2024.
- The Knesset, (n.d.), SHAS, retrieved from http://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=2 in 19.08.2024.
- The Knesset, (n.d.), מפלגת מ"ל, retrieved from <http://www.knesset.gov.il/faction/heb/FactionPage.asp?PG=2> in 31.08.2024.
- UN, (n.d.), The Question of Palestine, retrieved from <https://www.un.org/unispal/data-collection/general-assembly/> in 09.09.2024.
- World Zionist Organization, (2004), Jerusalem Program 2004, retrieved from <https://www.wzo.org.il/page/zionist-congress-38/jerusalem/en> in 26.08.2024.
- Лакер, В. (2000). *История ционизма*, перевод: А.Блейз, О. Блейз, Москва: Крон-пресс.

Нойбергер, Б. (1998). *Политические партии в Израиле – власть и политика в государстве Израиль: социально-политическая динамика*, VII-VIII, перевод: Сергей Фролов, Тель-Авив: Открытый Университет Израиля (*Political Parties in Israel - Power and Politics in the State of Israel: socio-political Dynamics*, (Neuberger, B. (1998).

ערוץ 7, (2022). גיא זוהר בדק: ש"ס תמכה בהסכמי אוסלו או התנגדה, אוחזר מ-
<https://www.inn.co.il/news/574774> בתאריך 08.09.2024
 (Guy Zohar examined: Did SHAS support or oppose the Oslo Accords? (Channel 7, 2002)

Conflict of Interests: There are no parties or financial relations related to the article and no situation is assessed to be considered as conflict of interests within this research.

Contribution Rate of Authors: The first author collected, studied and reviewed the materials, while the second author summarized and analyzed them together with the first author. As a whole, the two authors worked on the compilation of the material without strict division of work, while contribution of each of the authors can be considered as 50%.

Photo 1. Wanted Poster of the Palestine Police Force offering rewards for the capture of Stern Gang terrorists (left to right) Jaacov Levstein (Eliav), Yitzhak Yezernitzky (Shamir) (future Prime Minister of Israel from Likud) (Jewish Virtual Library, Lehi or Stern Gang, date of access: 25.08.2024).

Years	Conservative Left	Center Left	Liberal Left	Center
1948	MAPAM (19)		MAPAY (46)	
1955	MAPAM (9)	Akhdut Haavoda (10)	MAPAY (40)	
1965	MAPAM (8)		Maarakh, PAFi (45) (10)	
1969			Maarakh (56)	State List (4)
1973	Moked (1)		RATS Maarakh (1) (51)	
1977	Sheli (2)	RATS (1)	Maarakh (32)	Telem
1981		RATS (1)	Maarakh (47)	
1988	MAPAM (3)	RATS (5)	Avoda (39)	Shinuy
1992		MERETZ (12)	Avoda (44)	
1996		MERETZ (9)	Avoda (34)	Third Way (4)
2003		MERETZ (6)	GIL (7)	Avoda (19)
2009		MERETZ (3)		Avoda (13)
2011		MERETZ (3)		Avo, Indepen. (8) (5)

MAKİ

Table 1. Evolution of Left-Zionist Parties towards the Right (Numbers indicate the seats won in elections and bear importance, showing the gradually decreasing popularity of the left).

Parties	Years	Elections to the Parliament	Years	Elections to the Unions
MAPAY Maarakh I Maarakh II	1949	36	1949	57
	1955	32	1956	58
	1961	35	1961	55
	1965	37	1966	51
	1969	46	1969	62
	1973	40	1973	58
	1977	25	1977	55
	1981	37	1981	63
	1984	35	1984	69
	1988	31	1988	55
MAPAM	1949	15	1949	34
	1955	7	1956	13
	1961	8	1961	14
Akhdut	1955	8	1956	15
Haavoda	1961	7	1961	17
RAFI	1965	8	1966	12
Avoda	1992	35	1994	33
	1996	27	-	-
	1999	26	1994	46
MERETZ	1992	10	-	-
	1999	20	-	-
	1999	8	-	-
	1992	12	-	-
	1996	9	-	-
	1999	10	-	-

Table 2. Vote percentages won by Zionist political parties of Israel within the left camp

Year	Herut (Likud)	Liberals	Others	Total
1965	15	11	-	26
1969	15	11	-	26
1973	18	13	9	39
1977	20	15	9	43
1981	25	18	5	48
1984	25	13	3	41
1988	25	12	3	40
1992	32	-	24	56
1996	27	-	32	59
1999	19	-	47	64

Table 3. Numbers of seats won by right the leading right wing party in Israel between 1965 and 1999 as opposed to others, whose total number increased in the long term.

Gönderim Tarihi: 17.12.2024

Kabul Tarihi: 29.04.2025

16. YÜZYILDA EZİNE KAZASI VAKIFLARI (TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE)

Ezine Province Foundations in the 16th Century (According to Tahrir Defters)

Musa SEZER

Dr. Öğr. Üyesi; Erzurum Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
musa.sezer@erzurum.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3659-4085

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Günümüzde Çanakkale iline bağlı bir ilçe olan Ezine, antik dönemde Troas bölgesinde yer almaktaydı. Bizans İmparatorluğu döneminde şehir vasfından uzak olan Ezine'deki ilk Türk yerleşmelerinin Danişmentliler olduğu tahmin edilmektedir. Karesioğulları idaresinin de görüldüğü Ezine'de Osmanlı hâkimiyeti Orhan Bey döneminde başlamıştır. Ezine, 16. yüzyıl boyunca Biga Sancağı'na bağlı bir kaza olarak idari sistemdeki varlığını sürdürmüştür. Ezine vakıfları ile bu vakıfların sosyal ve ekonomik hayata etkisini konu alan bu çalışmanın temel kaynağı 16. yüzyıl tahrir defterlerinde yer alan evkaf kayıtlarıdır. Türk-İslam şehirlerinin kurulması ve gelişmesinde vakıf kurumunun önemli tesirleri olmuştur. Vakıflar aracılığıyla tesis edilen hayrat ve akarlar Ezine şehrinde sosyal, dinî, kültürel, ekonomik ve bayındırlık gibi alanlarda hizmet vermiş, toplum hayatını kolaylaştırıcı ve iyileştirici etkide bulunmuşlardır. Bu çalışmada Ezine'de değişik türden olduğu görülen vakıfların mal varlıkları, gelir-gider durumları, çalışanları ve maaşları, vakıflara gelir sağlayan köyler, bu köylerin üretim durumları gibi konular ele alınmıştır. İncelenen vakıfların şehir hayatına etkilerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ezine'deki vakıf kurucuları arasında Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesinde rol oynayan devlet adamları ve görevliler tespit edilmiştir. Bu çalışma vesilesiyle söz konusu kimselere de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Biga, Ezine, Vakıf, Tahrir

Abstract

Ezine, which is now a district of Çanakkale province, was located in the Troas region in ancient times. It is estimated that the first Turkish settlements in Ezine, which was far from being a city during the Byzantine Empire, were the Danişmentes. The Ottoman rule in Ezine, where the Karesioğulları administration was also seen, started during the reign of Orhan Bey. Ezine continued its existence in the administrative system as an accident under Biga Sanjak throughout the 16th century. The main source of this study, which focuses on the foundations of Ezine and their impact on social and economic life, is the evkaf records in the 16th century tahrir books. The institution of foundations had important effects on the establishment and development of Turkish-Islamic cities. The charities and mites established through foundations served in the city of Ezine in social, religious, cultural, economic and public works fields and had a facilitating and improving effect on social life. In this study, the assets, income-expenditure status, employees and their salaries, the villages that provide income to the foundations, the production status of these villages, etc. of different types of foundations in Ezine are discussed. It is aimed to reveal the effects of the examined foundations on urban life. Among the founders of foundations in Ezine, statesmen and officials who played a role in the establishment and development of the

Ottoman Empire were identified. On the occasion of this study, these people are also mentioned.

Keywords: Çanakkale, Biga, Ezine, Foundation, Tahrir

1. GİRİŞ

Biga Yarımadasının güneybatısında bulunan Ezine, günümüzde Çanakkale'ye bağlı bir ilçedir. Ezine'nin bulunduğu bölgeye Antik Çağ'da Troas denilmekteydi. Şehrin tarihi muhtemelen Ortaçağ öncesine uzanmamaktaydı. Bizans döneminde burada köy statüsünde bir yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bölgeye dair ilk Türk yerleşmeleri ise 13. yüzyılın sonlarında Danişmendliler ile başlamıştır. Danişmendlilerden önce Ezine'nin olduğu yerde şehir statüsünde bir yerleşimin olmamasından dolayı Ezine'nin Türkler tarafından kurulduğu ihtimalinin daha yüksek olduğu söylenebilir (Uysal, 2019, s. 147-148). Şehrin ilk nüveleri konusunda Danişmendliler'in bölgeye geldikten sonra bir köy kurmalarından, bir cami inşa etmelerinden ve şehrin bu cami etrafında genişlediğinden bahsedilmektedir (Akşit, 1976, s. 157). 14. yüzyıldan itibaren şehir ve çevresi Karesioğulları'nın hâkimiyeti altında kalmıştır (Uysal, 2019, s. 148). Bölgedeki Osmanlı varlığı Orhan Bey dönemine rastlamaktadır. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, Gelibolu'ya geçmeden önce 1353 yılında Biga ve çevresini Osmanlı topraklarına katmıştır. Biga çevresinde olduğu için muhtemelen Ezine de bunlar arasındaydı. Osmanlı idaresindeki Ezine kazası, Kaptanpaşa (Cezâyir-i Bahr-i Sefid) eyaletinin Biga sancağına bağlıydı (Emecen, 1992, s. 136-137). Şehir ile ilgili tahrir defterlerindeki bazı kayıtlarda adı "Ezine-bazarı" olarak da geçmektedir (BOA. TT.d. 59, s. 295; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 15a).¹ Bu ismini bölgede önemli görevlerde bulunmuş bir idareciden aldığı düşünülmektedir. Bu kişinin Yıldırım Bayezid'in Karesi sancağındaki yöneticisi "İne Bey" in olması muhtemeldir. Bu sebeple "İne Pazarı" veya "İne Beyi" şeklinde isimlendirilmiştir (Demircan, 2000, s. 77).

Osmanlı Devleti'nde vakıfların sosyal ve ekonomik bakımdan şehirlerin gelişimine katkı sağladığı bilinen bir gerçektir. Şehirdeki vakıf yapıları genellikle bir cami etrafında toplanmaktaydı. Bu yapılar dinî, kültürel, iktisadî, beledî ve sosyal hayata yaptıkları katkılar ile öne çıkmaktaydılar. Medrese, aşevi, misafir yurdu, hastane, hamam, kervansaray, su yolu, kanalizasyon, han, çarşı, değirmen, imalathaneler, boyahane, salhane, başhane, pazar yerleri gibi yapılar yeni kurulacak bir şehrin ya da mevcut eski bir şehrin semtinin temelini oluşturmaktaydı (Barkan, 1963, s. 249). Örneğin; Erzurum köklü vakıfların olduğu ve bu vakıflar aracılığı ile dinî, sosyal, eğitim ve kamusal hizmetlerin hayata

¹ "... der nefis-i Ezine-bazarı ..."; "Nefs-i Ezine, zikr olan nefis Ezine-bazarı ki ..."

geçirildiği bir şehir olarak öne çıkmaktadır. Vakıfların Erzurum'un gelişiminde, imar ve iskânında büyük etkileri olmuştur (Pamuk, 2011, s. 361-369). Yine Sivas'ta vakıfların şehrin dış görünümünün oluşmasında, ekonomik yapısında, insanların dinî, eğitim ve beledî ihtiyaçlarının sağlanmasında önemli rolü bulunmaktaydı (Demirel, 2000, s. 158). Antakya'da yapılan vakıf cami, mescit, medrese, zaviye ve imaretler aracılığıyla insanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Böylece insanlar arasında iletişim ve etkileşim kolaylaşmış, vakıflar sayesinde toplumsal adalet ve huzur sağlanmıştır (Çakar, 2015, s. 33). Ayntâb'da Osmanlılardan önce Eyyubîler, Selçuklular, Memlûkler ve Dulkadırlılar zamanında meydana getirilen yapılar Osmanlı döneminde de halkın ihtiyaçlarını karşılamaya devam ettiler. Ayntâb'da 1536-1574 yılları arasında artan nüfus ile imar iskân faaliyetleri yoğunluk kazanmış ve yeni vakıflar meydana getirilmiştir. Bunların yanında eski vakıflar da varlıklarını devam ettirmiştir. Ayntâb şehrinde vakıfların şehrin fizikî yapısında meydana getirdiği değişimlerin yanında dinî, kültürel, eğitim, sosyal, ekonomik ve beledî açılardan da önemli gelişmelere yol açtığı tespit edilmektedir (Pamuk, 2014, s. 10-16).

Osmanlı'nın kuruluşunun gerçekleştiği bölgelere yakın olması ve kuruluş dönemi faaliyetlerinin yoğunlaştığı coğrafyada olması bakımından ayrı bir öneme sahip olan Ezine'de de çeşitli vakıflar meydana getirilmiştir. Bu vakıfların Ezine'nin imarına, bayındırlığına, gelişimine katkı sağladığı ve bütün bunların da bölge halkının yaşamını her bakımdan kolaylaştırdığı muhakkaktır. Ezine vakıflarını konu alan bu çalışma dört tahrir defteri esas alınarak hazırlanmıştır. İncelenen tahrir kayıtlarından Ezine vakıflarına ait birçok yapının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında cami, mescit, muallimhane, mektephane, hamam, zâviye, dükkân, köprü, çeşme gibi yapılar tespit edilmektedir. Çalışma ile söz konusu yapıların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, özelde Ezine tarihine, genelde Osmanlı Tarihine ve vakıf çalışmalarına bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. EZİNE VAKIFLARI

16. yüzyılda Ezine kazasında dört selâtin ve vüzerâ, üç para, iki zâviye ve çok sayıda mezrâ vakfı bulunmaktaydı (BOA. TT.d. 59, s. 325-329, 330; BOA. TT.d. 166, s. 236-237; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b, 17a-18b; BOA. TT.d. 536, s. 31-33, 37-38).

2.1. Selâtin ve Vüzerâ Vakıfları

Vakıfların Osmanlı Devleti'nde şehirlerin oluşmasında, iktisadî ve sosyal hayatında oynadıkları rol çok önemlidir. Ancak bunun kadar vakıfları

yapan kişilerin kim olduklarının ve meydana getirilen vakıf yapılarının amaç ve özelliklerinin de incelenmesi gerekmektedir (Barkan, 1963, s. 240). Ezine’de kayıtlı vakıflar arasında bölgede etkin olan devlet adamlarının ve görevlilerinin isimlerine rastlanmaktadır. Selâtin ve vüzerâ vakıfları arasında Süleyman Paşa, Sultan Murad Hüdavendigâr Han, Saruca Paşa, İbrahim Paşa ve Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa vakıfları vardı. Bunlardan “Süleyman Paşa ve Sultan Murad Han Vakfı” hariç olmak üzere diğer vakıfların Ezine’ye bağlı köylerden elde edilen gelirleri Ezine dışındaki yapılara sarf edilmekteydi. Ezine’nin bazı köylerinden sağlanan gelirler Gelibolu’daki Saruca Paşa vakfına ait imarete (BOA. TT.d. 536, s. 31-33), Kum/Kumköy köyünden sağlanan gelirler Edirne’deki İbrahim Paşa vakfına ait imarete (BOA. TT.d. 59, s. 328) ve Geyikli-ili köyündeki gelirler Bursa’da Veliyüddinoğlu Ahmed’e ait olan medreseye sarf edilmekteydi (BOA. TT.d. 59, s. 328-329). Bahsedilen bu üç vakfın Ezine’nin sosyal ve ekonomik gelişimine doğrudan bir katkı sağlamadıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen burada bahsedilmelerine sebep, Ezine’deki üretimden pay almaları ve ilgili vakıf tahrir defterlerinde kaydedilmiş olmalarıdır. Bu nedenle de şehre doğrudan katkısı bulunan Süleyman Paşa ve Sultan Murad Han vakıflarından sonra ele alınmışlardır.

2.1.1. Süleyman Paşa ve Sultan Murad Han (Hüdavendigâr) Vakfı

1516 ve 1530 yılına ait kayıtlara göre vakfa gelir sağlayan Ezine’ye bağlı İkizlü köyü, Ezine’nin Kemallü köyündeki caminin hatibi ile imam Taceddin tarafından tasarruf ediliyordu (BOA. TT.d. 59, s. 330; BOA. TT.d. 166, s. 237).² 1574 yılına ait kayıta vakıf hakkında daha ayrıntılı bilgi elde edilmektedir. İkizlü köyü, Süleyman Paşa ve Sultan Murad Han tarafından ulema ve salih kimselere vakfedilmiştir. Söz konusu köy, Asılhan Bey’in Kemallü köyünde yaptırdığı caminin³ vakfı için, imam ve hatip tarafından tasarruf edilmekteydi. Burada Asılhan Bey ve babası Kemal’in Sultan Murad soyundan geldiği bilgisi dikkat çekicidir. Bu bilgiye daha önce başka bir yerde rastlanmamıştır. Camiye iyi hizmet verilmediğinden sebep caminin ihya edilmesi amacıyla, İkizlü köyünün tasarruf edilmesi için imam ve hatip tayin edilmesi istenmiştir (BOA. TT.d. 536, s. 38).⁴

² Kemallü köyü 1516 ve 1530 yılında “*Karye-i Cami-i Kemallü*” şeklinde kaydedilmiştir.

³ Camii ve Asılhan Bey’in bölgedeki diğer eserleri hakkında bilgi için bkz. (Ayverdi, 2006, s. 65-67).

⁴ “*Karye-i İkizlü tâbi Ezine, karye-i mezbûreyi merhûm Sultan Murad Han ve Süleyman Paşa tâbe şerâh ulemâ’ ve sulehâya vakf idüb yine kazâ-i mezbûrede merhûm Sultan Murad Han tâbe şerâh neslinden Asılhan Beg nam sahib(-i) hayr karye-i Kemallü’de binâ itdûgi cami-i*

Ekrem Hakkı Ayverdi, kitabesine göre söz konusu caminin Murad Hüdavendigar devrinde 784 Safer sonu/1382’de Asılhan Bey bin Kemal tarafından yapıldığını bildirmiştir. Asılhan Bey ve babasının kim olduğu hakkında bir bilgiye rastlanmazken, Asılhan Bey’in köydeki Selçuklu üslubuyla yapılan kabrinden vefat tarihinin 785/1383 yılı olduğu görülmektedir. Bu tarihin ise caminin yapılışından bir sene sonra olduğu anlaşılmaktadır (Ayverdi, 2006, s. 67).

İkizlü köyünün 1516, 1530 ve 1574’te 931 akçe hâsılatı vardı (BOA. TT.d. 59, s. 330; BOA. TT.d. 166, s. 237; BOA. TT.d. 536, s. 38). 1516 ve 1574 yıllarında köye ait ayrıntılı gelir durumu   yleydi.

Tablo 1. 1516 ve 1574 Yılında İkizlü Köyü Gelirleri

1516				1574			
Gelir �e�idi	Miktarı		Kıymet	Gelir �e�idi	Miktarı		Kıymet
	m�d	kile			m�d	kile	
Hınta (Buğday)	3	-	480	Hınta	1	17	481
Şair (Arpa)	1	-	100	�air	-	16	112
Burçak	-	3	15	Burçak	-	2	16
Nohud	-	2	20	-	-	-	-
Kıymet				Kıymet			
Resm-i �ift	33		-	Resm-i Bennak	84		-
Resm-i Bennak	168		-	Resm-i Mücerred	18		-
-	-		-	��r-i Badem	4		-
-	-		-	Resm-i Bostan	8		-
��r-i Ba�	25		-	Hâsılat-ı Ba�	128		-
-	-		-	��r-i Palamud	20		-
-	-		-	Resm-i Otlak	30		-
Penbe (Pamuk)	30		-	-	-		-
Bâd-ı hevâ, arus, de�tbani	60		-	Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, de�tbani	30		-
Hâsıl	931 akçe			Hâsıl	931 akçe		

Yıllara göre bu miktar de i mese de tahrirler arasında gelir  e itleri ve tutarlarının de i ti i görülmektedir. Gelir kalemleri 1516 ve 1574 tahrirlerinde daha ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu tarihlerde hınta (buğday), şair (arpa), burçak, nohut, penbe (pamuk), badem, palamut (pelit), ba -bostan ürünleri ve otlak gibi, ayrıca çift, bennak, mücerred gibi kişi ba ı

 erifin evk fı olmamak ile karye i mezbûre-i camii mezbûreye imam ve hatib olanlar tasarruf idegeld kleri defter-i âtikde mestur ve mukayyed bulunub hâlâ mahd den evveliyatda tahrîr olundukda karye-i mezbûre ecnebi elinde tutulmak ile camii  erife candan hizmet olunmaz olup, camii mezbûr(i) ihy  olunmak için karye-i merk me min b d imam ve hatib olanlar tâyin olunub defter-i cedîde kayd olunması m n sib g r l b ay n-ı vilâyet ric sıyla p ye-i ser r-i  l ya arz olundukda karye-i mezk re-i min b d camii-i mezbûre imam ve hatib olanlar mutasarrıf olalar deyu ferman olunduğu ecilden defter-i cedîd-i hakâniye kayd olundu.”

alınan vergiler ve bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanî gibi zuhurata bağlı vergiler köyden elde edilen gelir kalemleriydi.

2.1.2. Saruca Paşa Vakfı

Yukarıda bahsedildiği üzere Ezine’de bazı köylere ait gelirler, şehir dışında yer alan vakıf yapılarına aktarılmaktaydı. Dolayısıyla bu vakıflar Ezine şehrini doğrudan etkilememekteydi. Ancak söz konusu gelirlerin Ezine topraklarından elde edilmesi burada bahsedilmesini gerekli kılmıştır.

Saruca Paşa’nın Gelibolu’da imareti olduğundan yola çıkarak bu kişinin Gelibolu sancakbeyi Saruca Paşa olduğu anlaşılmaktadır. 1415’ten önce yaşamış Saruca Paşa, Osmanlı donanmasının organize edilmesinde emeği geçmiş ve donanmanın ilk kapudan paşası olmuştur (Bostan, 2001, s. 354).

Ezine’nin Pınarbaşı, Üyücek ve Şeyhler köyleri ile Çavdar mezarından sağlanan gelirler, Saruca Paşa’nın Gelibolu’da yaptırdığı imaretine aktarılmaktaydı. Belirtilen köylerden Şeyhler, 1574 tarihli defterde “Karye-i Işıklar” şeklinde kaydedilmişti (Bostan, 2009, s. 168).

Bu üç köyün geliri 1516 ve 1574 yılına ait tahrir defterlerinde birleştirilerek verilmiştir. 1530’da ise bu köylere Ezine’ye bağlı Çavdar mezarısı da eklenerek 13.428 akçe kaydedilmiştir. 1530’da köylerin hâsılı 12.134 akçe, Çavdar mezarısının hâsılı ise 1.294 akçe çıkmaktadır. Köylerin toplam hâsılatı 1516 yılında 12.134 ve 1574’te 15.984 akçeydi (BOA. TT.d. 59, s. 325-327; BOA. TT.d. 166, s. 237; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b, 17a-18a; BOA. TT.d. 536, s. 31-33).

Tablo 2. 1516 ve 1574 Yılında Pınarbaşı, Şeyhler/Işıklar ve Üyücek Köyleri Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hinta	15	7	2.456	Hinta	11	1	2.873
Şair	7	2	710	Şair	13	7	1.869
Alef (Yulaf)	3	1	213	Alef	1	8	140
Burçak	-	10	50	Burçak	3	15	600
Susam	-	10	150	Susam	-	14	280
-	-	-	-	Nohud	-	6	74
-	-	-	-	Erzen (Darı)	-	13	104
Kıymet				Kıymet			
Resm-i Çift	627			Resm-i Çift	957		
-	-			Resm-i Mücerred	384		
Resm-i Bennak	228			Resm-i Bennak	288		
Sazlık	150			Resm-i Sazlık	200		
-	-			Hassa Sazlık	230		
Bostan	100			Resm-i Bostan	209		

Resm-i Ağnam	700	Resm-i Ganem	635
Otlak Su Sığırı	500	Resm-i Otlak-ı camus	1.590
-	-	Resm-i Otlak	110
-	-	Öşr-i Sir (Sarımsak) ve Piyaz (Soğan)	19
-	-	Öşr-i Palamud	170
-	-	Resm-i Kovan	36
Penbe	300	Öşr-i Penbe	355
-	-	Asiyab-ı âb (1 bab)	40
-	-	Asiyab-ı âb (2 bab)	80
Mukata-i Çayır	5.000	-	-
Mukata-i Nehr-i âb	700	-	-
-	-	Resm-i Kışlak, Cemaat-i Kızılkeçiler	1.000
-	-	Resm-i Kışlak, Kayacıkâğıl an Cemaat-i Kara Kılğallar	1.200
-	-	Resm-i Çift ez hariç	341
-	-	Nısf-ı Hâsıl-ı Çeltik	1.200
Niyabet, arus, resm-i tapu, deştbanı, yava, abd-i âbık	250	Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanı, cürm-ü cinâyet, yava, abd-i âbık	1.000
Hâsıl	12.134 akçe	Hâsıl	15.984 akçe

1516'dan 1574'e kadar gelir çeşitlerinde ve mevcut ürünlerin miktarlarında artış olduğu gözlenmektedir. Tarımsal ürünler dışında kıışlamak amacıyla kalan cemaatlerden alınan kışlak geliri de bu artışta etkili olmuştur. İki tahrir arasında 3.850 akçe yani yaklaşık % 32 artış görülmektedir.

Ezine'ye bağlı Çavdar mezrası Saruca Paşa vakfına gelir getiren bir diğer kaynaktı (BOA. TT.d. 59, s. 326-327; BOA. TT.d. 166, s. 237; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b). Bu mezra bazı tahrir defterlerinde "Çavdarlı" olarak kaydedilmiştir (BOA. TT.d. 536, s. 30; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b). 1516 ve 1574 yılında mezrada kaydedilen 1.294 akçe hâsılat (BOA. TT.d. 59, s. 327; BOA. TT.d. 536, s. 30)⁵ yine Saruca Paşa'nın Gelibolu'daki imaretine sarf edilmekteydi.

Tablo 3. 1516 ve 1574 Yılında Çavdar Mezrası Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hınta	2	5	360	Hınta	2	15	377
Şair	1	10	150	Şair	1	11	217
Alef	1	-	70	-	-	-	-
-	-	-	-	Burçak	1	9	232

⁵ 1516 yılına ait defterdeki veriler toplamınca 1.334 akçe çıkıyor; 1574 yılındaki veriler toplamınca 1.304 çıkıyor.

Erzen	-	2	8	Erzen	-	13	104
	Kıymet				Kıymet		
Hane-i Müslüm	66			-	-		
Resm-i Çift							
Hane-i Gebran,	550			-	-		
Haraç ve İспенçe							
Resm-i Bostan	10			Bostan	102		
-	-			Resm-i Kovan	20		
-	-			Öşr-i Palamud	131		
-	-			Resm-i Zemin ez hariç	121		
Sazlık (Hacı Ali)	120			-	-		
İğdelü Köyü	-			-	-		
Kalafatlu Köyü	-			-	-		
Boğazköy Köyü	-			-	-		
Hâsıl	1.334 akçe			Hâsıl	1.304 akçe		

Hasılat toplamalarında 1516 ve 1574 yılları arasında çok önemli olmayan 30 akçe azalış yaşanmıştır. 1516 yılında İğdelü, Kalafatlu ve Boğazköy köylerindeki gelirler de Çavdar mezrasında gösterilmiş, ancak bunların miktarı kaydedilmemiştir. Zikrolunan bu köyler “hâli” yani boş idi. Buralar Bayram Duzlası’na ortak olanlar tarafından ziraat edilir, bunlar öşür ve resimlerini verirlerdi. Anlaşıldığı üzere bu köylere ait gelirler de mezra gelirlerine dâhil edilmiştir (BOA. TT.d. 59, s. 327).⁶ 1574’te Boğazbağı denilen yer halkı burada ziraat ile uğraşarak ettikleri mahsulün öşrünü vakfa vermişlerdir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).⁷ Burada Osmanlı Devleti’nde arazi işleyenler hakkında bir terim ve bir çiftçi sınıfı olan “ortakçı/ortakçı kullar”ın olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar Batı Avrupa’daki *serflere* benzeyen ayrı bir çiftçi sınıftıdır. Genelde padişahlar ve üst düzey idarecilerin mülk ve vakıflarında çalışan savaş esirleri ya da satın aldıkları kölelerdi. Pirinç ekimi ve başka tarımsal işlerde devlet ortakçı kullardan faydalanmaktaydı (İnalçık, 2004, s. 117). Ezine’ye ait vakıf kayıtlarında geçen ortakçılar da bu türdendiler.

Ortakçı kulların ikamet ettikleri köylerden vergi toplama, onlara ceza verme, onların olası adli meseleleriyle ilgilenme gibi işler kadı’nın değil, has arazilerinde eminlerin, vakıf arazilerinde ise vakıf mütevellilerinin göreviydi (Barkan, 1956, s. 244). Ezine’nin Pınarbaşı köyündeki Yünlüce nehri suyundan faydalanarak Pınarbaşı köyünde bir tepeye çeltik ekiliyordu. Ekimi yapan ortakçılardan müteveli sorumluydu. Burada mütevelliler çeltik eken ortakçılara tohum verir, onlar da mütevellilere ettikleri çeltiğin öşrünü

⁶ “Zikr olan karyeler hâlidir. Yerleri hâricden ziraat olunur ve Bayram Duzlasına hemâl olan gurebâlar zikr olan karyelerde ziraat iderler. Öşrin ve resmin edâ iderler hâsıl mezkûrede dâhildir.”

⁷ “Zikr olan mevrâda Boğazbağı gurebâları sâkin olub eküb gopardukları yer ki, mevrânın öşrün vakf canibine edâ iderler.”

verirlerdi. Buna göre Saruca Paşa vakfının çeltik hâsılâtının yarısı olan 1.200 akçe vakfa, diğer yarısı ise ziraat eden reayaya aitti (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 18a).⁸

Tahrir kayıtlarından vakfın başka gelirlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelirler hayvan otlatılması karşılığında otlatanlardan alınan gelirlerdi. Ömer Lütfi Barkan'ın bildirdiğine göre Bursa ve Biga civarındaki köylerde çiftçilik dışında oldukça yoğun bir şekilde sultana ait inek ve koyunların çobanlığıyla meşgul olan kullar vardı (Barkan, 1980, s. 578). 1574 yılında ve eski defterde kaydedildiği üzere Ezine'ye bağlı Üyücek köyüne Rumeli'den kasap koyunu gelmekteydi. Koyunlar burada otlatıldığı için 5.000 akçe bedelinde “muamele-i çayır” kaydedilerek çayır parası alınmaktaydı. Artık koyun gelmediği için civar yerlerden birçok kimse su sığırlarını getirip aynı yerlerde otlatıyorlardı. Sığırlardan ise her biri için 3'er akçe alınıp, vakfa aktarılıyordu (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 18a).⁹ Ancak sığırlardan alınan vergi miktarıyla ilgili toplam bir kayıt yoktur.

2.1.3. İbrahim Paşa Vakfı

Ezine ile doğrudan bağlantısı bulunmayan bir diğer vakıf İbrahim Paşa Vakfı idi. Bu vakfa ait bazı gelirlerin Ezine'ye bağlı Kum köyünde yetiştirilen ürünlerden elde edilmesi, söz konusu vakıf üzerinde durulmasına neden olmaktadır.

Vakıf tahrir defterlerine göre İbrahim Paşa'nın Edirne'de imareti bulunmaktaydı. Söz konusu kaynaklarda İbrahim Paşa'nın Sultan Mehmed Han (II. Mehmed) ve Sultan Bayezid (II. Bayezid) ile birlikte anılması (BOA. TT.d. 59, s. 328; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 18b)¹⁰ bu kişinin Çandarlızâdelerden olduğunu düşündürmektedir. Dedesinin adı da İbrahim Paşa idi, ancak dedesi olan İbrahim Paşa 1429'da vefat etmiştir. Kendisinin doğum yılı ile dedesinin vefatı arasında çok bir zaman farkının olmaması,

⁸ “İş bu çeltüğün karye-i Pınarbaşında Yünlüce dimekle maruf nehri olub, karye-i mezbûrede depeye çeltük ekerlermiş. Mütevelliler tohum virilmek ile ekdiklerinin öşrûn virmeğin, vakfa âded olduğu ecilden min bâd vakıf mütevellileri olan tohum virüb, hâsıl olan çeltüğün nisfî vakfın ve nisfî aharı ziraat iden reayanın olmak üzere defter-i cedide kayd olundu.”

⁹ “Karye-i mezbûreye kadimden vilâyet-i Rum-ilinden kassab koyunu gelüb otlamağla defter-i atikde beş bin akça muamele-i çayır kayd olunmuş, lâkin hâlâ koyun gelmez olub etraftan nice kimesneler su sığırların getürüb hâsıl olan çayır otlatmağla, vakfa âded olduğu ecilden min bâd be her su sığırı başına üçer akça alınmak üzere defter-i cedide kayd olundu”

¹⁰ “... İbrahim Paşa mahmiye-i Edirne'de vâki olan imâretine sarf idüb, merhûm Sultan Mehmed Han'dan mukarrernâme almışlar, sonra merhûm Sultan Bayezid Han, dâhi Sultan Mehmed Han(ın) virdüğü mukarrernâmeye nazar idüb ...”

kendisine dedesinin adının verilmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İbrahim Paşa (Çandarlı), 1429/1430'da Edirne'de doğmuş, 1499'da vefat etmiştir. II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinde veziriazamlık yapan Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğludur. Dedesi İbrahim Paşa ile karıştırılmaması için "II. İbrahim Paşa" olarak adlandırılmaktadır. İbrahim Paşa, ilmiye sınıfındandı ve çeşitli zamanlarda Edirne kadılığı yapmıştır. Halil Paşa'nın katledilmesinden sonra mallarına el konulmuş, ancak II. Bayezid döneminde bunlar çocuklarına iade edilmiştir. Babasının ölümünden sonra kardeşleriyle bir ara sıkıntı çekmiştir. II. Mehmed, Halil Paşa'ya duyduğu husumeti İbrahim Paşa'ya yansıtmayarak onu bir müddet mâzul bıraktıktan sonra tekrar Edirne kadılığına atamıştır. Anadolu Kazaskeri, Rumeli Kazaskeri ve II. Bayezid'in lalalığını yapan İbrahim Paşa, 1486'da üçüncü vezirliğe getirilmiştir. 1487'de ikinci vezirliğe buradan da 1498'de Hersekzâde Ahmed Paşa'nın yerine veziriazam olmuştur. 1499'da II. Bayezid'in İnebahtı Seferi'nde vefat etmiştir. Edirne, İstanbul, Bursa, Kastamonu ve İzmit'te vakıfları bulunan İbrahim Paşa, hayır sahibi ve cömert bir devlet adamıydı (Uzunçarşılı, 1988, s. 100-106; Gökbilgin, 2007, s. 417-426; Mehmed Süreyya, 3, 1996, s. 768-769; Aktepe, 1993, s. 214).¹¹

Tahrir defterlerinde Ezine'de İbrahim Paşa Vakfı'na ait bir yapıya rastlanmamakta, ancak onun Edirne'deki vakıflarına gelir sağlayan bir köyün Ezine'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu köy 1516 ve 1530'da "Karye-i Kumköy", 1574'te "Karye-i Kum" olarak kaydedilmiştir. Buradan elde edilen hâsılat İbrahim Paşa'nın Edirne'de olan imaretine harcanmaktaydı. Köyün 1516 ve 1530'daki 6.752 akçe hâsılatı (BOA. TT.d. 59, s. 327-328; BOA. TT.d. 166, s. 236) 1574'te 9.312 akçeye yükselmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 18a-18b). Köyün ayrıntılı hasılat durumu şu şekildeydi.

Tablo 4. 1516 ve 1574 Yılında Kumköy/Kum Köyü Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hınta	12	-	1.920	Hınta	10	6	2.678
Şair	10	-	1.000	Şair	11	11	1.617
Alef	5	-	350	Alef	2	5	225
Burçak	-	4	20	Burçak	1	5	200
Nohud	-	2	20	Nohud	-	15	210
-	-	-	-	Susam	-	5	100
-	-	-	-	Erzen	-	2	16
Kıymet				Kıymet			
Resm-i Çift	429			Resm-i Çift	1.039		
-	-			Resm-i Mücerred	234		
Resm-i Bennak	84			Resm-i Bennak	144		

¹¹ İbrahim Paşa hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. (Bardakçı, 2019, s. 116-131.)

Öşr-i Bağ	300	Hâsıl-ı Bağ	64
-	-	Resm-i Bostan	55
-	-	Resm-i Ganem	413
Resm-i Kovan	80	Resm-i Kovan	102
-	-	Öşr-i Sir ve Piyaz	20
-	-	Öşr-i Penbe	188
-	-	Resm-i Cerime	10
-	-	Asiyab (1 bab)	30
Resm-i Sazlık	100	Sazlık Hassa	400
Resm-i Balkabağı	150	Resm-i Balkabağı	200
-	-	Resm-i Otlak-ı Camus	100
Resm-i Otlak	2.000	Resm-i Otlak	1.000
Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanî	250	Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanî, yava, salgun, beytü'l-mâl, abd-i âbık ve gayrihi	250
Resm-i Çift ez hariç	49	Resm-i Çift ez hariç	17
Hâsıl	6.752 akçe	Hâsıl	9.312 akçe

Tahrirler arasındaki artış yaklaşık %38 olarak tespit edilmektedir. Bu durum 1574 yılında gelir getiren ürünlerin çeşitlenmesinden kaynaklanmıştır.

1516 ve 1574 yılında köyün vakıf arazisine ait olduğu padişahlar tarafından verilen mukarrernâme ile resmîleştirilmiştir. Ayrıca söz konusu köyün yava ve beytü'l-mâline sancakbeyleri, subaşılar ve başka kimsenin müdahale etmemesi belirtilmiştir (BOA. TT.d. 59, s. 328; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 18b).¹²

2.1.4. Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa Vakfı

Yine burada da Ezine topraklarından elde edilen gelirlerin Ezine dışında bir yere yani Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'nın Bursa'daki medresesine aktarılması söz konusudur. Ahmed Paşa, II. Murad'ın kazaskerlerinden Veliyüddin Efendi'nin¹³ oğludur. Hayatını Bursa'da geçirmesi ve orada ölmesinden dolayı Bursalı olarak da tanınmaktaydı. İlk görevini Bursa Muradiye Medresesi'nde müderris olarak yaptı ve daha sonra Edirne'ye tayin edildi. II. Mehmed'in tahta geçmesinden sonra kazaskerliğe

¹² 1574 yılında şu şekilde belirtilmiştir: "... merhûm Sultan Mehmed Han'dan mukarrernâme almışlar, sonra merhûm Sultan Bayezid Han, dâhi Sultan Mehmed Han(ın) virdüğü mukarrernâmeye nazar idüb, vakfını mukarrer kılub tekrar mukarrernâme sadaka eylemiş ve karye-i mezkûrun yavasına ve beytü'l-mâline sancak beglerinden ve subaşılarından ve gayriden kimesne dahl idilmeye deyu Sultan Mehmed Han ve Sultan Bayezid Han'dan ellerinde hükümleri vardır ..."

¹³ Asıl adı *Mevlana Veliyüddin bin İlyas Hüseyin*'dir. Ankaralı olan bu zat, II. Murad döneminde 832/1429 sıralarında kazasker olmuştur. (Gökbilgin, 2007, s. 31, 31 (122.dpn.), 32).

getirildi. Kendisi aynı zamanda bir divan şairi olan Ahmed Paşa, vezirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Medrese mütevelliliği ve sancakbeyliği görevlerinde de bulunmuş, II. Bayezid zamanında Bursa'da sancakbeyliği yapmış ve burada vefat etmiştir (Kut, 1989, s. 111). II. Mehmed'in yanından hiç ayırmadığı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa, onun İstanbul fethinde de bulunmuştur (Gelibolulu, 2006, s. 401).

1516'da Ezine'ye bağlı Geyikli-ili köyünün hâsılatı Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa'nın Bursa'da bulunan medresesine sarf edilmekteydi. Köy ahali, tekâlif-i örfiye ve avâz-ı divâniye vergilerinden muaftı (BOA. TT.d. 59, s. 328-330; BOA. TT.d. 166, s. 236; BOA. TT.d. 536, s. 36; TKG. KK. TT.d. 381, vr. 19b).¹⁴

1574 tarihli evkâf tahrir defterinde Geyikli-ili vakıf köyünde yaşayanların isimleri ve köy hâsılatı (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 19b) aynı tarihli başka bir tapu tahrir defterinden karşılaştırılarak tamamlanabilmektedir (BOA. TT.d. 536, s. 36). Geyikli-ili köyünün hâsılatı 1516, 1530 ve 1574 yıllarında 9.840 akçe olarak kaydedilmiştir (BOA. TT.d. 59, s. 328-329; BOA. TT.d. 166, s. 236; BOA. TT.d. 536, s. 37-38). Köye ait gelir durumu şöyledi.

Tablo 5. 1516 ve 1574 Yılında Geyikli-ili Köyü Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hınta	20	-	3.200	Hınta	8	11	2.268
Şair	15	-	1.500	Şair	7	4	1.008
Alef	4	-	280	Alef	2	-	200
Burçak	-	-	80	Burçak	2	12	416
-	-	-	-	Susam	-	6	120
Nohud, Ades (Mercimek)	-	-	40	-	-	-	-
Kıymet				Kıymet			
Resm-i Çift	726			Resm-i Çift	1.188		
Resm-i Bennak	300			Resm-i Bennak	336		
-	-			Resm-i Mücerred	438		
Öşr-i Bâgât (Bağlar)	800			Hâsılat-ı Bağ	909		
-	-			Resm-i Bostan	27		
-	-			Resm-i Ağnam	220		
-	-			Resm-i Bağçe	5		
Resm-i Kovan	20			Resm-i Kovan	35		
Bâdem	120			Öşr-i Bâdem	100		

¹⁴ 1574 yılında şu şekilde belirtilmiştir: “Mahmiye-i Burusa’da vâki olan medresesine vakf eylemiş karye-i mezbûre ahali cem’i tekâlif-i örfiyye ve avâz-ı divânîyyeden muaf ve müsellemler olalar deyu selâtin-i mâziyeden ahkâm-ı şerîf virildüğü defter-i âtikde mukayyeddır.”

-	-	Öşr-i Emrud (Armut)	8
Öşr-i Palamud	400	Öşr-i Palamud	631
-	-	Öşr-i Sir ve Piyaz	21
Penbe	1.600	Öşr-i Penbe	550
Balkabağı	55	Resm-i Balkabağı	55
Asiyâb-ı âb (4 kıt'â, fi 25)	100	Asiyâb-ı âb (4 bab)	100
Bâd-ı hevâ, arus, resm-i tapu, deştbanı	450	Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanı	1.000
Hariçden ziraat edenlerden	241	Resm-i Çift ez hariç	205
Hâsıl	9.912 akçe	Hâsıl	9.840 akçe

1516'daki gelirlerin dikkatli bir şekilde hesaplanmasıyla köy hâsılatının 9.840 akçe değil, 9.912 akçe olduğu anlaşılmaktadır. 1574 yılında ise defterdeki tutar ile hesaplanan tutarın uyduğu görülmektedir.

1574'te Ezine'de vakıf köyleriyle ilgili bir arazi anlaşmazlığı tespit edilmiştir. Bu mesele Ezine'ye bağlı Kemallü ve Geyikli-ili köyleri arasında yaşanan bir çayır anlaşmazlığıydı. Geyikli-ili'ne ait kayıtların devamında "Çayır-ı Güne" kaydı vardır. Bu çayır eski defterde Kemallü köyüne ilave edilmiş ve hâsılatı da bu köye eklenmiştir. Ancak daha sonra Geyikli-ili sınırlarında olduğuna karar verilmiş ve daha önce yanlışlıkla verilen icâzetnâmeyle dayanılarak vakıf tarafından tasarruf edilmiştir. İki taraf da temlik talebinde bulunmuş ve vakfın mütevellisi Geyikli-ili hududnâmesini ibraz etmiştir. Hududnâmede çayırın Geyikli-ili'ne ait olduğu görülmekteydi. Kemallü sipahileriyle Geyikli-ili vakıf yöneticileri arasında tartışma yaşanmış, bunun üzerine Ezine ve Kızılca-tuzla kadıları durumu teftiş etmişlerdir. Yapılan incelemede daha önce Ezine kadılığı yapan Mevlana Abdülkadir'in sicil suretine çayırın vakfa (Velîyüddinoğlu Ahmed Paşa Vakfı) ait olduğu yönünde kayıt düştüğü görülmüştür. Bununla birlikte iki köy ahalisinden de yardım alınarak bir tahkikat yapılmış, böylece çayırın vakıf sınırlarına dâhil olduğu ve önceden beri vakıf tarafından tasarruf edildiği anlaşılmıştır. Böylece söz konusu çayırın, vakıf üzerine kaydedilmesine devam edilmesi yönünde karar verilmiştir (BOA. TT.d. 536, s. 38).¹⁵

¹⁵ "Mezkûr çayır defter-i âtikde Karye-i Kemallü zeylinde karye-i mezbûreye hâsıl kayd olunmuş lâkin karye-i Geyikli-ili sınuru dâhilinde olduğu mukarrer ve muhakkak olub sehven icâzetnâme virildiği zâhir olduğuna binâen yine vakf zâbitleri tasarruf iderlermiş. Hâlâ mahdûden evveliyâtta tahrîr olunub iki cânibden temlik taleb olundukda vakf-ı mezbûr mütevellisi karye-i mezbûrenin hududnâmesi(n) ibraz idüb çayır-ı mezbûr karye-i mezbûrenin hududunda hâsıl olduğu mukarrer olub ve bundan akdem karye-i Kemallü sipahileri ile vakf zâbitleri mâ-beyninde nizâ' vaki olub, Ezine ve Kızılca-tuzla kadıları teftiş itmek için hükm-i şerîf ibraz idüb teftiş olundukda vakfa hükm olunduğuna sâbık Ezine kadısı olan Mevlânâ

3. PARA VAKIFLARI

Toplumun maddi ve manevi temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinen para vakıflarının ilk olarak Osmanlılar tarafından ortaya konulan yeni bir icat olduğu ve geliştirildiği belirtilmektedir (Aktaş, 2023, s. 11, 55). Osmanlılardan önce para vakıflarının uygulandığına dair bir örnek bulunmamaktadır. Osmanlılar tarafından ne zaman uygulandığı konusunda ise Sofyalı Bali Efendi'nin para vakıflarının Rumeli'nin fethinden beri uygulandığına dair verdiği bilgiler en erken olanıdır. İlk olarak ne zaman ortaya çıktığı meselesi aydınlatılamayan para vakıflarının (Özcan, 2003, s. 11) Osmanlı dönemine ait şimdilik bulunan en eski örneği 1423 yılında Edirne'de Yağcı Hacı Muslihiddin'in kurduğu para vakfıdır (Gökbilgin, 2007, s. 272-273).¹⁶ Diğer taraftan Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı Devleti sınırlarının yeni fetihlerle birlikte genişlemesi ekonomik faaliyetlerin artmasını beraberinde getirmiştir. Ekonomide ortaya çıkan finansman sıkıntısı ise para vakıfları gibi bir finansman yöntemiyle giderilmiştir (Aktaş, 2023, s. 55).

Ekonomide nakit sıkıntısını çözüme kavuşturan para vakıflarının uygulamasında, bu vakıfların cevazı konusu Osmanlı ulemasını ikiye bölmüş ve bu konudaki tartışmalar hararetli bir şekilde sürmüştür. Özellikle nakit paranın muâmele-i şer'iyye usulünden elde edilen kazancının faiz yöntemine olan benzerliği para vakıflarının meşruluğu meselesini ortaya çıkarmıştır. Hatta konuyla ilgili ulema tarafından leh ve aleyhte müstakil ilmi eserler yazılmıştır (Kurt, 2015, s. 18, 28-44).

Para vakıflarının cevazı meselesi ne kadar tartışılrsa da, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyasında ve araştırmamıza konu olan Ezine'de tatbiki kayıtlara yansımıştır. Ezine'de 1516 yılında (BOA. TT.d. 59, s. 295) ve 1530 yılında birer tane olan (BOA. TT.d. 166, s. 237) para vakıflarının sayısı 1574 yılında 3 tane idi (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16a, 16b). Tespit edilen para vakıflarının bazılarında istirbah (kâr) oranları, bazılarında ise kâr tutarları belirtilmemiştir.¹⁷ İstirbah oranı yok ise kazanç miktarından, kazanç miktarı

Abdülkadir imzâsıyla mânun? sûret-i sicil ibraz itdüğünden maada hîn-i tahrirde iki karye ahalisinden istifâde olundukda çayır-ı mezbur vakf sınırında dâhildir ve kadîmden vakfa zabt olunugelmışdir deyu haber virdiklerine binâen vakfiyyeti mukarrer tutulub defter-i cedid-i hakâniye vakf için kayd olundu.”

¹⁶ Evâhir-i Cemaziyelevvel 826 tarihli kayda göre Hacı Muslihiddin bin Halil adında bir kimse bazı dükkânlar ile 10.000 akçayı vakfetmiştir. Bu paradan elde edilen 1.000 akça kazancın dükkânların kira gelirleriyle birlikte üç kişiye günlük birer akça verilerek cüz okumaları şart edilmiştir.

¹⁷ Tahrir kayıtlarında işletim oranları ve kazanç miktarları belirtilmeyen nakit paraların tespit edilen işletim oranları ve kazanç miktarları tabloda kalın şekilde gösterilmiştir.

yok ise istirbah oranından bulunmaktadır. 1574'te Ezine'deki para vakıflarının sayısı az olmasına rağmen işletilen para miktarı fazlaydı. Tespit edilen para vakıflarının 1574 yılındaki durumu şu şekildeydi.

Tablo 6. 1574 Yılında Ezine Kazası Para Vakıfları¹⁸

Vakıf	Vakıf Malları	Vâkıf	Anapara	İşletim Oranı (%)	Kazanç	Harcanacağı Yer
Hebe (Helbe) Kadı Vakfı	Medrese ve ağaç köprü, cami, mektephane, çeşme	Vakfin kendi parası	17.500	10	1.750	Dükkânların tamiri, günlük 1 akçe câbiye, çeşme, cami ve köprü tamiri.
Mevlana El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer	Cami ve medrese	Vakfin kendi parası	145.000	15	21.750	Cami ve medrese masrafları
Mevlana El-Hâc Seferşah b. El-Hâc Câfer	Muallimhane	Vakfin kendi parası	10.000	15	1.500	Muallimhane masrafları
			172.500		25.000	

Ezine'de 3 para vakfında toplam anapara 172.500 akçe, kâr tutarı 25.000 akçeydi. Elde edilen toplam kazanç, anaparanın hemen hemen 1/7'sine denk gelmekteydi. İşletim oranı ise birinde %10 ve ikisinde %15'ti.

Ezine para vakıflarındaki bu oranların Ebüssuud Efendi'nin "para vakıflarında kâr nispetinin %15'i geçmemesi" yönünde verdiği fetvaya uygun olduğu görülür (Akgündüz, 2013, s. 231-232). Para vakıflarından elde edilen gelir ise tamir ve çalışan ücretlerine yani vakıfların kendi masraflarına harcanmaktaydı (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16a, 16b).

3.1. Hebe (Helbe) Kadı Vakfı

1516 yılında Hebe Kadı, Ezine merkezindeki camiye bitişik bir medrese yaptırmıştır. Şehirde bir ağaç köprü, Akköy'de bir cami, bir mektephane ve bir çeşme evkâfa dâhildi. İşletilmesi için vakfettiği 17.500 akçeden senede 1.750 akçe kazanç elde edilmekteydi. Paranın 10.000 akçesinin kârı dükkânların tamirine, 5.000 akçenin gelirinden günlük 1 akçe câbiye ve kalanı köy çeşmesinin tamirine verilecekti. Cami tamirine 1.000 akçe ve köprü tamirine 1.500 akçenin kârı harcanacaktı. Bu şekilde vakfedilen toplam miktardan her sene ne sağlanırsa tamire sarf edilecekti (BOA. TT.d. 59, s. 295).¹⁹ İşletim oranı verilme de bu para vakfında kârın

¹⁸ (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16a, 16b).

¹⁹ "Vakf-ı Helbe-Kadı der nefis-i Ezine-bazarı Camii(e) muttasıl bir medrese binâ etmiş ve şehir içinde bir ağaç köprü ve Akköyde bir cami ve bir mektephane ve bir çeşme ve zikr olan evkâfa tayin eylemiş, on yedi bin beş yüz akça vakf etmiş ki muamele oluna, mezkûr on yedi bin akçanın on bin akçası dekâkin meremmâtına ve beş bin akça ribhinden yevmi bir akça câbiye, evvelâ bâki kalanı köyde vaki olan çeşme meremmâtına ve bin akçası camiin

anaparanın %10'u olduğu ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen 1.750 akçeye ek olarak Ezine'deki dükkânlar ve pazar yerinden senelik 4.000 akçe, Akköy'deki hamam kirasından 700 akçe ve Edremit'te bulunan bahçeden 1.000 akçe olmak üzere toplam 5.700 akçe gelir sağlanmaktaydı. Bu şekilde vakfın toplam 7.450 akçe geliri bulunmaktaydı (BOA. TT.d. 59, s. 295).

1516 yılında vakfın giderleri günlük müderrise 7, talebeye 3, mütevellî Yusuf v. Hıdır'a ve muallime 2'şer akçe, Ak-köy camii hatibine, müezzine ve cüzhana birer akçe; şem ve hasır masraflarına yarım akçe şeklindeydi. Buna göre vakfın günlük toplam 17,5 akçe gideri vardı. Tahrir kaydında yıllık yekûn tutarı 3.600 akçe olarak kaydedilmiştir (BOA. TT.d. 59, s. 295-296). Oysaki bu giderler yıllık 6.300 akçe yapmaktaydı.

1530'da vakıf, "Vakf-ı Hebe-Gazi" olarak kaydedilmiştir. Görevlilere verilen yevmiyeler ile şem ve hasır giderleri aynı ve günlük toplamı 17,5 akçe idi. Yıllık toplamı ise yine 3.600 akçe yazılarak (BOA. TT.d. 166, s. 237) tekrar bir hata yapıldığı anlaşılmaktadır. 1574'te vakfa ait bilgilerin ve giderlerin aynen kaydedildiği anlaşılmaktadır (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16a). Vakıf bakiyesinin 1516'da tamir masraflarına sarf edileceği belirtilmiş, ancak miktarı belirtilmemiştir. 1530'da bakiye 3.850 akçe olarak verilmiştir (BOA. TT.d. 59, s. 295-296; BOA. TT.d. 166, s. 237).²⁰

3.2. Mevlana El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer Vakfı

El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer, Ezine civarında Yakacık köyünde Debbağlar Mahallesi'nde bir cami ve ona bitişik bir medrese yaptırmıştır. Vakfın giderleri için 1574'te 145.000 akçe vakfetmiştir. Bu meblağdan 142.000 akçenin "onu on bir buçuk" üzere yani %15'ten muamele edilmesi istenmiştir. Elde edilen kazancın cami ve medresenin masraflarına, kalan 3.000 akçenin kazancının cami ve medresenin tamirine harcanması şart edilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).²¹ 142.000 akçenin kârı 21.300

meremmâtına ve bin beş yüz akça köpri meremmâtına ola, her senede akçanın ribhi ne mikdar olursa meremmâtına sarf oluna, baki on yedi bin beş yüz akça mukarrerdür ribhinden. Hâsıl fi sene-i 1.750"

²⁰ 1516'da şöyle açıklanmıştır: "Bâkisi meremmâtına sarf olunur."

²¹ "Vakf-ı Mevlânâ El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer der nefsi Ezine, Mevlânâ-yı mezbûr Ezine civarında Yakacık nam karyede Debbağlar Mahallesinde bir camii şerif ve ana muttasıl bir medrese binâ idüb cami-i mezkûr ve medresenin tasarrufu için yüz kırk beş bin nakid akça vakf eylemiş ki, meblağ-ı mezbûr onu on bir buçuk üzere muamele-i şer'iyye olunub yüz kırk iki bin akçanın ribhi cami ve medrese masarısına sarf oluna ve üç bin akçanın ribhi cami in ve medresenin meremmatına sarf oluna deyu şart idüb vakfiyesinde masarîf beyân itmıştır ki, zikr olunur."

akçe, 3.000 akçenin ise 450 akçe yapmaktadır. Elde edilen 21.300 akçe cami ve medresenin aşağıdaki masraflarına şart edilmiştir.

Tablo 7. 1574 Yılında Mevlana El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer Vakfı Giderleri

Gider	Günlük (Akçe)	Yıllık (Akçe) ²²
Müderris	20	7.200
Hatib	2	720
İmam	4	1.440
Müezzin (2 kişi-her birine 2'şer akçe)	4	1.440
Yasin suresini tilavet edene	1	360
Amme suresini ve Tebareke suresini tilavet edene	1	360
Aşr suresini tilavet edene (2 kişi-2'şer akçe)	4 ²³	1.440
Kayyum ve su çekme vazifesi	1	360
Şem ve hasır	1	360
Pazartesi ve salı günü kitâb-ı Muhammediye okuyana	1	360
Kâtip	1	360
Câbi	1	360
Talebe	8	2.880
Mütevelli	10	3.600
Toplam	59	21.240

Giderlerin çalışan ücretleri, cüz okuma ücretleri, şem ve hasır giderleri olduğu görülmektedir. Vakfın mütevellisi Hacı Seferşah idi ve vakıf sahibinin kardeşi olduğu için günlük 10 akçe ile görevlendirilmiştir. Diğer mütevelliyeye 5 akçe verilirken, 5 akçe de nâzıra verilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).²⁴ Vakfın diğer mütevellisine 5 akçe verilirken, mütevelli Hacı Seferşah'a vakfı kuranın kardeşi olmasından olsa gerek günlük 10 akçeden senede 3.600 akçe maaş tahsis edilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b). Her vakıfta normal şartlarda bir mütevelli bulunurken bu vakıfta iki mütevellinin olması ise vakfın büyüklüğüyle alakalı olsa gerektir.

Vakıflarda nâzir, mütevellinin vakıfla ilgili yaptığı işleri denetlerdi. Nezâret görevi İslâm hukukuna göre yargıya ait bir yetki iken, Osmanlı'da selâtin ve vüzera vakıflarında bu görev sadrazam, şeyhülislâm, bâbüssaâde ağaları gibi yüksek derecede olan devlet adamlarına verilmiştir (Genç, 2006, s. 450). Selâtin ve vüzera vakıflarına göre alt düzeyde olan vakıflarda ise nezâret görevinin müderrislere de verildiği anlaşılmaktadır. Tahrir kayıtlarında Mevlana El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer Vakfı'nda nâzırın

²² Yıllık sütun tarafımızdan hesaplanmıştır.

²³ 1574 yılına ait defterde yevm 2 akça yazılmıştır. 2 kişi olduğu için günlük 4 akça olarak düzeltilmiştir.

²⁴ “Vazife-i mütevellî El-Hâc Seferşah, fi yevm 10, Mezbûr vâkıfın biraderi olmağla on akça tayin itmiştir, içinde olan mütevelliyeye beş akça tayin olunub, beşi hibe(-i) nezaret olunub ...”

müderris olanlardan seçilmesi istendiği belirtilmiştir. Bu hususun vakfiyede yer aldığı vurgulanmıştır (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).²⁵ Diğer taraftan vakfın şartları arasında mütevellilik görevinin kimlere verileceği meselesi de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu görev öncelikle müderris Mevlana Sinan’a, ondan sonra onun oğluna ve kardeşi El-Hâc Seferşah’ın oğluna, bunlardan sonra da Ezine’de uygun kimselere, burada bulunmaz ise Kızılca-tuzla kazasında uygun olan kimselere ve bunlardan da bulunmaz ise başka yerde uygun birine verilmesi şart edilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).²⁶

3.3. Mevlana El-Hâc Seferşah b. El-Hâc Câfer Vakfı

Mevlana El-Hâc Seferşah, Ezine merkezde bulunan kardeşi Kadı Muhyiddin tarafından yaptırılan caminin yakınına bir muallimhane yaptırmıştır. Muallimhanenin masrafına 10.000 akçe nakit paranın işletilmesiyle elde edilen kâr ile pazar yerinde kendi mülkü olan 3 tane dükkânın kirasını vakfetmiştir. Paranın “onu on bir buçuk akçe” (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b)²⁷ yani %15 ile işletilmesinden 1.500 akçe kazanç sağlanmıştır. Elde edilen kârdan günlük 3 akçe muallime, 1,5 akçe halifeye; bahsedilen 3 dükkânın kirasından ise günlük 1 akçe mütevelliyeye harcanacaktı. Vakfın bakiyesi olan 60 akçe ise muallime verilecekti (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 16b).²⁸ Yapılan hesaplamayla muallim ve halifeye verilen paranın yıllık 1.620 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktara 360 akçe mütevellî ücreti ve 60 akçe bakiye eklenirse vakfın yıllık toplam 2.040 akçe gideri ortaya çıkmaktadır.

4. ZÂVİYE VAKIFLARI

Bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyh idaresinde yaşadıkları ve gelip geçen yolculara yiyecek, içecek ve barınma imkânı sağladıkları yapılara zâviye denirdi. Bu yapılar yerleşim merkezlerinde veya yol üzerindeki bina ya da bina topluluğunu ifade etmekteydi (Ocak; Farûkî,

²⁵ “... müderris olanlar nâzır ola ola deyu vakfiyyesinde mesturdur.”

²⁶ “Ve vakf-ı mezbûr şöyle şart eylemiş ki, medrese-i mezbûrede bi’l-fiil müderris olan Mevlânâ Sinan ketdükden sonra Mevlânâ-yı mezbûrun evladına ve biraderi El-Hâc Seferşahi’nin evladına, bunlardan sonra kazâ-i Ezine’de müstehak olanlara, bundan bulunmazsa Kızılca-tuzla kazasında müstehak olanlara, bunlardan olmazsa âhirden müstahikkiye virile.”

²⁷ “Vakf-ı El-Hâc Seferşah b. El-Hâc Cafer der nefsi-i Ezine, El-Hâc Seferşah nefsi-i Ezine’de biraderi Kadı Muhyiddin binâ eylediği cami şerif kurbunda bir muallimhane binâ idüb mesarîfî için on bin akça ve bazar yerinde kendü mülki olan üç aded dükkân vakf eylemiş, meblağ-ı mezbûr onu on bir buçuk üzere muamele olunub ...”

²⁸ “... hâsıl-ı ribhden yevmi üç akça muallime ve bir buçuk akça halifenin ola ve zikr olunan dekâkinin icaresinden yevmi bir akça vazife-i mütevelliyeye ola ve muameleden fazla kalan altmış akça dâhi muallimin ola.”

1986, s. 468).

Ömer Lütfi Barkan tarafından *Kolonizatör Türk Dervişleri* olarak nitelendirilen zâviye dervişleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli roller üstlenmişlerdir. Bu dervişler Anadolu ve Rumeli'nin boş ve tenha yerlerinde, boş topraklar üzerinde bir nevi *Türk manastırları* olan zâviyeleri kurmuşlardır. Birçok köye isimlerini vermişler, ellerinin emeği ve alınlarının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşmişler, bağ ve bahçe yetiştirmişlerdir (Barkan, 1942, s. 284-285). Osmanlı Devleti'nin önemli kazalarından olan Ezine'de de Ahi Yunus ve Abdurrahman adına birer zâviye bulunmaktaydı.

4.1. Ahi Yunus Zâviyesi Vakfı

Osmanlıların kuruluş devirlerinde bazı topraklar şeyh, derviş, fakih ve ahilere mülk olarak tahsis edilmekteydi. Bunlar arasında Süleyman Paşa'nın Ezine kasabasında mülkler bağışladığı ve her türlü tekâliften muaf saydığı Ahi Yunus da bulunmaktaydı. Ahi Yunus elde ettiği gelirleri kendi zâviyesinde gelip geçenlere hizmet etmek üzere sarf etmekteydi (Barkan, 1942, s. 292). 1516'da Ezine merkezindeki gelirler Süleyman Paşa'nın izniyle Ahi Yunus'un şehir merkezindeki zâviyesine aktarılıyordu. Defterde kayıtlı vakıf halkı ulakdan, cerahordan, yava yazılmakdan, azebden, sürgünden ve salgundan bütün avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaftılar. Zâviyedeki görevliler, buraya gelenlere hizmet etmekteydiler. Tahrir defterlerinde belirtildiğine göre vakıfnâme kaybolmuş ve vakfın şeyhliği Kadı Mustafa'ya verilmişti. 1516'da Ezine merkezdeki Cami ve Yahşi Bey mahallelerinden vakfa sağlanan gelir 3.619 akçeydi. 1530'da bu miktar yine aynıydı (BOA. TT.d. 59, s. 292-294; BOA. TT.d. 166, s. 236; Haz. Özkılınç, Coşkun, Karazeybek, Sivridağ ve Yüzbaşıoğlu, 1995, s. 236; Haz. Kaplanoğlu, Topçu ve Delil, 2014, s. 229).

Ezine merkezden elde edilen hasılların Süleyman Paşa tarafından Ahi Yunus'a vakfedildiği yönündeki bilgiler 1574'te de kaydedilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 15a).²⁹ Bu tarihte şehir merkezinde vakfa gelir sağlayan Seferşah-Kadı, Yahşi Bey ve Camii Şerîf adıyla 3 mahalle vardı. Buralardan yine toplam 3.619 akçe gelir sağlanmakta ve Ahi Yunus'un

²⁹ "Nefs-i Ezine, zikr olan nefis Ezine-bazarı ki, merhûm Süleyman Paşa, Ahi Yunus'a vakf etmiş ol dâhi şehirde olan zâviyesine vakf idüb hâsılı anda sarf olunur, vakf-ı mezkûrun defterde mezkûr olan halkı ulakdan ve cerahordan ve yava yazılmakdan ve azebden ve sürgünden ve salgundan ve bi'l-cümle avârız-ı divâniyye ve takâlif-i örfiyyeden emin olalar deyu ellerinde selâtîn-i maziyyeden ahkâm-ı şerîf vardır ve zikr olan şehrin hâsılı mezkûr Ahi Yunus'un şehirde olan zâviyesine sarf olunub, âyende ve revendeye hidmet iderler deyu defter-i âtikde kayd olunmuş, hâlâ dâhi defter-i cedîd-i hakâniye üslûb-ı sâbık üzere kayd olundu."

zâviyesine aktarılmaktaydı (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 15a-16a).

Tablo 8. 1516 ve 1574 Yılında Ezine Merkez Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hınta	7	10	1.200	Hınta	4	-	1.040
Şair	3	10	350	Şair	2	4	308
Alef	2	10	175	Alef	1	15	175
Burçak	-	2	20	Burçak	-	1	8
Susam	-	8	(boş)	-	-	-	-
Kıymet				Kıymet			
-	-			Resm-i Mücerred	414		
Resm-i Bostan	31			Resm-i Bostan	17		
Resm-i Penbe	35			-	-		
-	-			Öşr-i Çayır	29		
Öşr-i Bağlar	550			Hâsıl-ı Bağ	288		
Resm-i Hâsıl	100			-	-		
Resm-i Arus	150			-	-		
an Dekâkin Kassaban küt'â icâre fi sene	500			Resm-i Zemin-i Dekâkin (Hebe Kadı)	1.000		
an Dekâkin Zemin-i Bazar	500			-	-		
-	-			Resm-i Kovan	44		
-	-			Resm-i Ganem	115		
-	-			Asiyab-ı Âb (2 bab)	60		
-	-			Resm-i Zemin-i Ahur (Alaaddin)	5		
-	-			Resm-i Zemin-i ez hariç	76		
Hâsıl	3.619 akçe			Hâsıl	3.619 akçe		

Yıllara göre toplam hâsılat miktarının değişmediği mahallelerde, buğday, arpa, yulaf, burçak, susam, pamuk, arı kovanı, koyun gibi ürün çeşitlerinde ve miktarlarında değişiklik yaşanmıştır.

4.2. Abdurrahman Zâviyesi Vakfı

Süleyman Paşa ve Gazi Hüdavendigar bazı köylerin gelirini Abdurrahman adında bir kişiye vakfetmiştir. 1516 ve 1530 yıllarına ait tahrir defterlerine göre, Ezine'ye bağlı Ömer-Danişmedlü köyünün, Ezine merkezdeki hamamın, Lâpseki'ye bağlı Burun-ili (Bozan-ili) ve Çerdikenli (nâm-ı diğer Alpagud) köyleri ile Lâpseki'de olan yerlerin hâsılatı Ezine merkezdeki zâviyeye sarf edilmiştir. Köylerin gelirleri fukara için pişirilen yemeklere ve zâviye görevlilerine maaş olarak harcanmıştır. Bunlardan müteveli günde 3 akçe alıyordu (BOA. TT.d. 59, s. 296-300; BOA. TT.d. 166, s. 237, 241). Ömer-Danişmedlü köyünün 1516 ve 1530'da 4.794 akçe hâsılatı vardı. Bu köy, zâviyesi bulunan Abdurrahman adına ithâfen Abdurrahmanlu olarak da tanınıyordu (BOA. TT.d. 59, s. 296-297; BOA.

TT.d. 166, s. 237; Haz. Kaplanoğlu, Topçu ve Delil, 2014, s. 228).

1574'te Ömer-Danişmendlü'nün yine Süleyman Paşa ve Gazi Hüdavendigâr tarafından vakfedildiği ve Abdurrahman Zâviyesine sarf edildiği kaydedilmiştir (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 19a).³⁰ 1574'te köyün 5.269 akçe³¹ hâsılı bulunmaktaydı. Köye ait hasılat detayları ise şu şekildeydi.

Tablo 9. 1516 ve 1574 Yılında Ömer-Danişmendlü Köyü Gelirleri

1516				1574			
Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet
	müd	kile			müd	kile	
Hınta	3	-	480	Hınta	3	1	793
Şair	5	-	500	Şair	1	17	259
Alef, Börülce ve Nohud	-	-	50	Alef	-	14	70
Susam	-	1	15	Nohud	-	1	14
Çeltik	1	2 şinik	3.000	Susam	-	5	100
-	-	-	-	Çeltik	1	2 şinik	3.000
-	-	-	-	Burçak	-	4	32
-	-	-	-	Erzen	-	16	128
Kıymet				Kıymet			
Resm-i Çift	33			Resm-i Çift	33		
Resm-i Bennak	216			Resm-i Bennak	48		
-	-			Resm-i Mücerred	66		
Resm-i Bostan	35			Resm-i Bostan	20		
Resm-i Kovan	15			Resm-i Kovan	12		
Resm-i Arus	30			Bâd-ı hevâ, resm-i arus, resm-i tapu, deştbanî ve gayrihi	20		
-	-			Asiyab-ı âb maa dibek (2 bab, fi 60)	120		
-	-			Öşr-i Sir ve Piyaz	16		
Öşr-i Cevz (Ceviz) ve emrud	20			-	-		
Sancakbeyinden Tahsil Edilen	400			-	-		
-	-			Öşr-i Penbe	6		
İcare-i Hamam (fi sene)	5.760			İcare-i Hamam (fi sene)	360		
-	-			Resm-i Çift ez hariç	33		
Hâsıl	10.554 akçe			Hâsıl	5.130 akçe		

1516'da hâsılat 4.394 akçe çıkmaktadır. Ancak tahrir defterinde köy

³⁰ “Karye-i Ömer-Danişmendlü el-meşhûr Abdurrahman tabi Ezine, merhûm Süleyman Paşa ve Gazi Hüdavendigâr mezbûr karye(y)i nefsi-i Ezine-bazarında olan zâviyesine vakf etmiş, ellerinde selâtin-i maziye-den ahkâm-ı şerîf var iken zayî olmuş, mezkûr karyelerin hâsılı fukaraya taam bişûb ve huddamına mevâcib virilür ve mütevellîsi olan kimesneler yevmi üç akça ile berât-ı şâhi ile mutasarrıfıdır deyu, defter-i âtikde mukayyed bulunmağın defter-i cedîde dâhi kayd olundu.”

³¹ Bizim toplamamıza göre 5.130 çıkmaktadır.

kaydı sonunda yapılan bir açıklamada 400 akçenin daha eklendiği ve böylece hâsılâtın 4.794 akçe olduğu görülmektedir. 1574'te kaydedilen aynı açıklamaya göre sancakbeyi arkına giden suyun Ömer-Danişmendlü köyü sınırlarındaki bendi tutulduğu için vakfın bazı tarlalarında zarar meydana gelmiştir.

Vakfın mütevellisi elindeki hükm-i şerîf ile vilayet kadısına müracaat etmiş, vilayet kadısı yaptığı teftişle zararın 400 akçe olduğunu tespit etmiştir. Maktû olan bu meblağ, her sene sancakbeyinden tahsil edilecekti (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 19a).³² Nitekim 1516'da yapılan açıklamanın sonuna eklenen nottan 400 akçenin yukarıya dâhil edildiği anlaşılmaktadır (BOA. TT.d. 59, s. 297).³³ Yapılan bu kısa açıklama, Osmanlı Devleti'nde vakıflara ve vakıf mallarına verilen önemin güzel bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı tarihte Ezine'de bulunan bir hamamın 5.760 akçe olan kirası da gelire dâhil edilmiştir. Böylece vakfın köy ve hamamdan sağladığı gelir 1516 yılında 10.554 akçe olmuştur (BOA. TT.d. 59, s. 154, 297).

Söz konusu köyün 1574'teki gelirleri, 1516'ya göre hemen hemen yarı yarıya düşmüştür. 1574'te 5.269 olarak kaydedilen gelirler hesaplandığında 5.130 akçe olarak çıkmaktadır. Yine bu tarihte tarlalara verilen zarardan dolayı sancakbeyinden tahsil edilen 400 akçenin de eklenmesiyle hâsılât 5.530 akçeye yükselmektedir.

1574'te evkâf defterinin bildirdiğine göre Ezine merkezindeki hamamın kirası eski defterde 5.760 akçe olarak kayıtlıydı. Ancak yeni bir hamam inşa edilmekte olduğu için burası kimse tarafından tercih edilmemiştir. Bu sebeple 360 akçe kaydedilen gelir hazineye verilmekteydi (TKG. KK. TT.d. 381, vr. 19a).³⁴

Vakfın bir diğer geliri Lâpseki'ye bağlı Burun-ili köyünden sağlanmaktaydı. Bu köy 1516'da Burun-ili, 1530'da ise Bozan-ili şeklinde kaydedilmiştir. Söz konusu köyün gelir durumu şöyleydi.

³² "Sancakbegi Ezine'ye giden suyun karye-i mezbûrun sınırı içinde bendi dökülüb o takdirce vakfın bazı tarlalarına zarar vaki olub mütevellî olan kimesneye hükm-i şerîf virilmiş zararı def' eylemek için vilâyet kadısı şer' ile teftiş iddikde hesab olunacak zararın bedeli sancakbeginden yılda dört yüz akça hükm olunmuş, hin-i teftişde zarar malum olunacak ol üslûb üzere yılda dört yüz akça mezkûr vakfa sal be sal vire deyu defter-i âtikde mukayyed bulunmağın hâlâ dâhi defter-i cedid-i hakâniye kayd olundu"

³³ "Meblağ mezbur yukarı cümlede bile dâhildir."

³⁴ "Zikr olan hamam defter-i atikde beş bin yedi yüz altmış akça kayd olunmuş, amma hâlâ hamam-ı cedid binâ olmağın kimesne raiyyet etmeyüb üç yüz altmış akça hazineye virilür imiş."

Tablo 10. 1516 Yılında Burun-ili (Bozan-ili) Köyü Gelirleri

Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Kıymet
	müd	kile			
Hınta	7	16	1.248	Resm-i Kovan	38
Şair	-	29	145	Resm-i Bostan	38
Alef	6	16	476	Mukâtaa-i Cevz	200
Burçak	-	6	30	Resm-i Ganem	50
Bakla	-	2	16	Öşr-i Bağ ma Bağçe	32
-	-	-	-	Resm-i Çift	297
-	-	-	-	Resm-i Bennak	12
-	-	-	-	Niyabet, resm-i arus, resm-i tapu ve deştbanı	50
Hâsıl	2.632 akçe				

Köyün 1516 ve 1530'da 2.632 akçe hâsılatı vardı. 1516'da 1.248 akçe ile en fazla gelir hıntadan, en az gelir ise 12 akçe ile bennak vergisinden sağlanmaktaydı.

Lâpseki'ye bağlı Çerdikenli nâm-ı diğer Alpagud köyü de vakfın akarları arasındaydı. 1516 ve 1530'da köyün geliri 4.008 akçeydi (BOA. TT.d. 59, s. 298-299; BOA. TT.d. 166, s. 241). Ayrıntılı gelir durumu ise şöyleydi.

Tablo 11. 1516 Yılında Çerdikenli nâm-ı diğer Alpagud Köyü Gelirleri

Gelir Çeşidi	Miktarı		Kıymet	Gelir Çeşidi	Kıymet
	müd	kile			
Hınta	8	5	1.320	Resm-i Kovan	103
Şair	-	5	25	Resm-i Bostan	33
Alef	6	4	434	Resm-i Giyah (Ot)	10
Çavdar	-	5	18	Öşr-i Bağ	78
Nohud	-	1	10	Resm-i Çift	248
Burçak	-	10	50	Resm-i Bennak	24
-	-	-	-	Niyabet, arus, resm-i tapu ve deştbanı	50
-	-	-	-	Mercimek	5
-	-	-	-	Asiyâb der Nefs-i Lâpseki kıt'â 2	1.600
Hâsıl	4.008 akçe				

Çerdikenli köyünde 1516'da en fazla hınta ve değirmenlerden gelir elde edilirken, en az gelir mercimek, nohut ve resm-i giyahtan sağlanmaktaydı.

Buraya kadar söz konusu vakfa gelir sağlayan yerlerden başka Lâpseki merkezde bazı yerlerden de gelir elde edilmekteydi. 1516 ve 1530'da 881 akçe hâsılatı sahip bu yerlerin, 5 müdlük yeri ve 10 tane bağ harap olmuştu. Ziraat edilen bir bağ ve 3 müdlük yer bulunmakta, mevcut bağdan 157 akçe gelir elde edilmekteydi. Diğer yerlerden ise hıntadan (2 müd) 320, şairden (1 müd) 100, mercimek, nohut ve bakladan 25, ceviz öşründen 30, bağ öşründen 150 ve resm-i çiftten 99 akçe olmak üzere toplam 881 akçe gelir elde edilmişti (BOA. TT.d. 59, s. 299; BOA. TT.d. 166, s.

241). Vakfın tasarrufunda olan bu yerlerden elde edilen hâsılât, mütevellî Abdullah tarafından takip ediliyordu. Bu yerlerden 1,5 çiftlik yer Aydın v. Çavuş Mustafa tasarrufundaydı ve 49,5 akçe vergisi vardı. Diğer 1,5 çiftlik yer ise Mehmed b. Bali Subaşı tarafından tasarruf ediliyor ve vergisi 16,5 akçeydi. Bunların haricinde 4 dönüm bağ Mehmed Kadioğlu Avni'nin, 5 dönüm bağ Kethüda Mustafa oğlu Mehmed'in, 3 dönüm bağ Abdullah oğlu Bahadır'ın, 1 dönüm bağ Yazar'ın ve 2 dönüm bağ Salih b. Bican'ın tasarrufundaydı. Buralardan elde edilen gelirin vergisi her sene mütevellî tarafından toplanıp vakfa teslim ediliyordu (BOA. TT.d. 59, s. 299).³⁵

Sonuç olarak; 1516'da vakfa ait gelirlerden Ömer-Danişmedlü ile Ezine merkezdeki hamamın 10.554 akçe geliri, Burun-ili'nin 2.632 akçe geliri, Çerdikenli'nin 4.008 akçe geliri ve Lâpseki'de olan bazı çiftlikler ile bağların 881 akçe hâsılâtı olmak üzere toplam 18.075 (BOA. TT.d. 59, s. 300) akçe gelir sağlanmaktaydı. Bu gelirler Abdurrahman'ın Ezine merkezindeki zâviyesine vakfedilmiştir. Toplanan bu paradan vakfın aşağıdaki masraflarına harcama yapılmaktaydı.

Tablo 12. 1516 Yılında Abdurrahman Zâviyesi Giderleri

Gider	Günlük	Yıllık ³⁶	Gider	Günlük	Yıllık
Taamiye (Yemek)	12	4.320	Müezzin (Çarşı Mescidi)	1	360
Hınta (6 müd) ma Pirinç (4 müd)	-	640	Nâzır Kadı	1	360
Pirinç (4 müd)	-	800	Câbi	2	720
İmam	2	720	Kâtib	1	360
Müezzin	1,5	540	Aşçı	1	360
Muarrif	1	360	Vekil-i Harc	1	360
Kayyum	1	360	Şem' ve Hasır	0,5	180
Meremmetçi	1	360	Mütevellî	3	1.074
Çarşı Mescidi İmamı	2	720	-	-	-
Toplam				31 akçe	12.594 akçe

³⁵ “Bu zikr olan yerlerden hâsıl olan, mütevellî olan Abdullah elinde imzalı vakfın sûret defteri bulunub defter mucebince hîn-i teftişde zahir olan kadı ve ehl-i âyan huzurlarında vâki olan Aydın v. Çavuş Mustafa tasarrufunda bir buçuk çiftlik yer vakfın bulunub resim kırk dokuz buçuk akça eyler; bir buçuk çiftlik yer dâhi Mehmed b. Bali subaşı tasarrufunda olub resim 16,5 ve dört dönüm bağı Mehmed kadioğlu Avni elinde ve beş dönüm bağ Kethüda Mustafa oğlu Mehmed elinde ve üç dönüm bağ Abdullah oğlu Bahadır elinde ve bir dönüm bağ Yazar elinde ve iki dönüm bağ Salih b. Bican elinde bulunub bunların mâbeynlerinde zikr olan hâsıl tab' olunub bir akça ve bir hisse vakfa virmezler, mezkûr mütevellî olan vakfa hazırdır didikde hîn-i teftiş olan tasarruflarında bulunub üzerlerine kayd olundu, rûsûmın ve öşrlerin mütevellî marifetiyle ol cevap sal be sal vakfa teslim ideler.”

³⁶ Hınta, pirinç ve mütevellîye ait yıllık giderler hariç olmak üzere yıllık (360 gün) sütunları tarafımızdan hesaplanmıştır.

1516'da en fazla yemeğe, en az ise şem ve hasıra harcanmıştı. Maaşlar konusunda en fazla ücret alan kişi 3 akçe ile mütevelliydi. Vakıf görevlilerinin incelenmesiyle şehir merkezinde vakfa ait bir de "Çarşı Mescidi"nin olduğu anlaşılmaktadır. Belirtilen tarihte vakıfta maaş verilen toplam 34 kişi kaydedilmiştir. Bunlara ödenen meblağ 12.036 akçeydi. Senelik toplam harcama ise defterde 14.550 akçe yazılırken, toplandığında 12.594 akçe olarak çıkmaktadır. "Ez-ziyâde" olarak kaydedilen bakiye 3.525 akçeydi, ancak yapılan hesaplamayla bu miktarın da 5.481 akçe olduğu görülmektedir (BOA. TT.d. 59, s. 300).

Vakıfların insan hayatındaki ve ekonomideki bir faydası da istihdamın artmasına katkı sağlamasıydı. Vakıflarda çalışanlar kendilerine iş imkânı buldukları gibi, vakıf binalarında tamircilik gibi geçici görevliler de bu imkândan faydalanmaktaydı (Sezer, 2020, s. 69). Ezine'de Abdurrahman Zâviyesi vakfında 1516'da geçici işle görevli tamirci günlük 1 akçe kazanmaktaydı (BOA. TT.d. 59, s. 300). Bu durum geçici de olsa vakıflarda bu kişilerin iş imkânı bulduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca vakıflarda yapılan yemekler için kullanılan malzemenin satın alınması ile bir ticari faaliyetin gerçekleştiği ve hem üreticiye hem de satıcıya destek sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Abdurrahman Zâviyesi'ne yemek pişirilmek üzere alınan malzemelere para harcanmıştır (BOA. TT.d. 59, s. 299).

5. EZİNE MEZRA VAKIFLARI

Ezine'ye bağlı mezra sayısı 56 olup, bu sayı Biga'ya bağlı diğer kazaların mezra sayısına oranla oldukça fazlaydı (Demircan, 2000, s. 80-81). 1516 (BOA. TT.d. 59, s. 331-334) ve 1574 (BOA. TT.d. 536, s. 39-42) yılında Ezine'ye bağlı, vakıf olarak tasarruf edilen birçok mezra bulunmaktaydı. 1516'da Ezine'de 2'si evlat vakfı olan ve 42 tanesi tespit edilemeyen toplam 46 mezra vakfı vardı. Mezraların gelirleri 40-350 akçe arasında değişmekteydi. En az Nasuh çiftliğinde ve en fazla Beşe çiftliğinden gelir elde edilmişti. Mezraların toplam 6.210 akçe geliri vardı.³⁷ 1574'te toplam 28 mezra vakfının 17'si âmme, 5'i evlatlık ve 1'i camii vakfıydı. Kalan 5'i ise belirtilmemiştir. Mezralardan elde edilen gelirler 80-500 akçe arasında değişmekteydi. 1574'teki mezraların hâsılatı 5.840 akçeydi.³⁸ Mezralardan başka değirmen (BOA. TT.d. 536, s. 42) ve değişik ölçülerde bağlar (BOA. TT.d. 536, s. 40; BOA. TT.d. 536, s. 41; BOA. TT.d.

³⁷ Bkz. Ek. 1.

³⁸ Bkz. Ek. 2.

536, s. 41)³⁹ da bu mezralar içinde yer almaktaydı. Mezralar evlatlık ve âmme vakıfları olmak üzere tasarruf edilmekteydi. Ayrıca bir camide imam (BOA. TT.d. 536, s. 39)⁴⁰ ya da müezzin (BOA. TT.d. 536, s. 42)⁴¹ olana da vakfedilebilmekteydi.

6. SONUÇ

Tahrir defterlerine göre 16. yüzyılda Ezine kazasındaki vakıflara dair bu çalışmada kaza genelinde cami, mescit, muallimhane, mektephane, hamam, zâviye, dükkân, köprü, çeşme gibi yapıların varlığı dikkat çekmektedir. Bazı devlet adamlarının Ezine’de dinî, eğitim, sosyal ve ekonomik hayata dair meydana getirdikleri yapılarla şehre verdikleri önem ve yaptıkları katkı açıkça görülmektedir. Kazada selâtin, vüzerâ, para, âmme, evlatlık, câmi ve zaviye türünde değişik vakıfların olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan para vakıflarının işletim oranının %15’i geçmemesi, Şeyhülislam Ebüssuud Efendi fetvasına uygun hareket edildiğini göstermektedir.

Vakıfların gelirleri arasında çoğunlukla Ezine’ye bağlı vakıf köylerinin hasılatları yer almaktaydı. Bu köyler; İkizlü, Pınarbaşı, Üyücek, Şeyhler/Işıklar, Kum/Kumköy, Geyikli-ili ve Ömer-Danişmedlü idi. Ezine’ye bağlı Çavdarlı mezrası da vakıf idi. Lâpseki’ye bağlı Burun-ili ve Çerdikenli nâm-ı diğer Alpagud köyleri de Ezine’deki vakıflara gelir sağlayan vakıf köylerden idi. Ezine’de vakıf olan mezraların sayısı 1516’da 46, 1574’te 28 idi. Köylerin hasılatları arasında yetiştirilen ürünler ve diğer kalemlerden alınan vergiler bulunmaktaydı. Hebe Kadı vakfı ve Mevlana El-Hâc Mehmed b. El-Hâc Câfer vakfı kayıtlarında medresenin camiye bitişik olması, cami ile medresenin din ve eğitimin açısından bir bütünlük arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ezine’deki vakıf eserlerinde görülen bu durum 16. yüzyıl Osmanlı şehir düzeni hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Ezine evkaf tahrir kayıtlarında görevli ücretlerinde değişik mesleklerden kimselerin kaydedilmesi birçok kişinin vakıflar sayesinde istihdam edildiğini göstermektedir. Diğer taraftan Ezine’de vakıflara ait binaların bölge insanının dinî, içtimaî, iktisadî hayatına olumlu katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda vakıf isimlerinde Osmanlının kuruluş dönemlerine dair önemli kişilerin isimlerinin bulunması ve bölgenin Osmanlı Devleti’nin kuruluş bölgesine yakın olması arasında önemli bir bağ

³⁹ “Kasım Fakih Mezrâsı, bir bağ”; “Hacı Hıdır Mezrâsı, 2 kıt’â bağ”; “Nebi-oğlu Mezrâsı, 5 kıt’â bağ”

⁴⁰ “Salih Fakih Mezrâsı”

⁴¹ “Öküz Ali Mezrâsı”

vardır. Bu sebeple Ezine’de vakıfların çok erken dönemlerde kurulduğu, Ezine ve bölge halkının hayatına kolaylıklar sağladığı anlaşılmaktadır.

7. SUMMARY

In antiquity, the region where Ezine was located was called Troas. It is estimated that the history of Ezine does not go back to the Middle Ages. Before the Turks, this place was under Byzantine rule. However, the settlements were at the village level, not a city. At the end of the XIIIth century, the Danishmendites came and settled in the region. This settlement is considered to be the first Turkish settlements in the region. The idea that Ezine was founded by Turks is more common. The city and its surroundings came under the sovereignty of Karesioğulları as of the XIVth century. The first Ottoman presence in the region took place during the reign of Orhan Bey. His son Süleyman Pasha captured Biga and its surroundings in 1353. Ezine, which is close to here, probably came under Ottoman rule at the same time. Since its conquest, it continued its existence in the Ottoman administrative system as a sub-province of Biga sanjak of the province of Algeria-i Bahr-i Sefid. Today, it is located in the southern part of the Biga Peninsula and has the status of a district of Çanakkale.

The main sources of this study on the foundations of Ezine kaza in the XVIth century are evkâf tahrir defters. These defters were digitally obtained online from the Ottoman Archive of the Presidency Archives Department and the Kuyûd-ı Kadîme Archive of the General Directorate of Land Registry and Cadastre. These defters, which are of two types: mufasssal, i.e. detailed, and icmal, i.e. summarised, have been translated into today's letters using the transcription method. After the basis of the study was formed in this way, the study was created by making use of published works. Tables were created to increase comprehensibility. One of the main objectives of the study is to reveal the effects of Ezine foundations and the foundations in question on human life in the relevant period. In addition, this study aims to contribute to the literature on the city and foundations.

There were sultan, vizier, money, zâviye and many hamlet foundations in Ezine. Income was transferred to these foundations from the centre of Ezine, many villages of Ezine and some villages of Lâpseki. It is also understood that some towns of Ezine also provided income to foundations in other places. The presence of Süleyman Pasha, the son of the Ottoman sultan Orhan Bey, and Sultan Murad I among the founders of the foundations shows that Ottoman settlement and urban life in Ezine started in the early periods. It is noteworthy that money foundations were established

by scholars such as kadi and muderris. The fact that the rate of cash management in these foundations was 10 % and 15 % shows that the fatwas issued on this issue were complied with. In addition to the revenues from the villages, rental income from various enterprises were also among the sources of income of the foundations. The expenses of the foundations consisted of the wages of the people in charge of the foundation buildings, lighting expenses, food and repair expenses. It is understood that the people of the city received services in the fields of education, religion, social and public works thanks to the foundations. In this way, the state fulfilled the requirements of being a social state through foundations. On the other hand, the lands belonging to the foundations continued to be cultivated continuously and the continuity of production was ensured. People directly or indirectly linked to the foundations were employed. Both in this way and by meeting the needs of the foundations, the economy was revitalised. It can be said that positive improvements occurred in the lives of the people living in and around Ezine through the foundations.

8. KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.): 59, 166, 536.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG.), Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KK.)

Tapu Tahrir Defteri (TT.d.): 381.

Kaynak ve Tetkik Eserler

Akgündüz, A. (2013). *İslâm hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*.

İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akşit, Z. (1976). Ezine hakkında notlar. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 6, 157-164.

Aktaş, M. (2023). *Para vakıfları-ekonomi kalkınma modelleri 2*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Aktepe, M. (1993). Çandarlı İbrahim Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 214.

Ayverdi, E. H. (2006). I. Murad devrinde Asılhan Bey mimarî manzumesi. *Vakıflar Dergisi*, III (Tıpkı Basımı-1956), 65-68.

Bardakçı, V. V. (2019). Osmanlı klasik döneminde Çandarlı ailesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler, I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.

Barkan, Ö. L. (1963). Osmanlı imparatorluğunda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş

- tarzına ait araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, 239-296.
- Barkan, Ö. L. (1956). Türkiye’de servar var mı idi?. *Belleten*, 20/78, 237-246.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye’de toprak meselesi toplu eserler 1: XV ve XVI’ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri*, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bostan, İ. (2001). Kapudan Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 354-355.
- Bostan, İ. (2009). Saruca Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 168-169.
- Çakar, E. (2015). 16. yüzyılda Antakya vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre). *Vakıflar Dergisi*, XLIII, 9-39.
- Demircan, H. (2000). Osmanlı klasik dönemi Biga tarihi. *Yayınlanmamış doktora tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Demirel, Ö. (2000). *Osmanlı-vakıf ilişkisine bir örnek: Sivas şehir hayatında vakıfların rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. (1992). Biga. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 136-137.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi. (2006). *Kitâbü’t-târih-i künhü’l-ahbâr*. Haz. Uğur A., Gül, A., Çuhadar, M., Çuhadar, İ. H. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Genç, M. (2006). Nâzır-Osmanlılar’da. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 449-450.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı imparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplanoglu, R., Topçu, N. ve Delil, H. (Haz.) (2014). 1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri’ne göre Osmanlı kuruluş devri vakıfları (Giriş-Tıpkıbasım-Çeviriyazı). İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ahmed Paşa-Bursalı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 111-112.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî - Osmanlı ünlüleri*, 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y.; Farûkî, S. (1986). Zâviye. *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 468-476.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı para vakıfları-Kanûnî dönemi Üsküdar örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., Karazeybek, M., Sivridağ, A. ve Yüzbaşıoğlu, M. (Haz.) (1995). 166 Numaralı Anadolu Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)-Dizin ve Tıpkıbasım. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları.
- Kurt, İ. (2015). *Para vakıfları-nazariyat ve tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Pamuk, B. (2014). Ayntâb şehir hayatında vakıflar (XVI. Yüzyıl). İ. Altınöz (Ed.),

Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu (21-24 Aralık 2009, Gaziantep), C. 1, içinde (7-16), İstanbul.

Pamuk, B. (2011). Erzurum şehir hayatında vakıfların rolü. Ö. Buçukcu (Haz.) 1. *Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı (5-7 Kasım 2010, Ankara), içinde (357-369). Ankara.*

Sezer, M. (2020). XVI. yüzyılda Köstendil sancağı ve kazalarında para vakıfları. A. Kala, İ. Güleç, Ö. S. Güler (Ed.) *Rumeli’de Osmanlı vakıfları üzerine araştırmalar: Bulgaristan, içinde (69-99). İstanbul.*

Uysal, A. O. (2019). Ezine’de Osmanlı dönemi yapı kitabeleri. O. Kunduracı ve A. Y. Yılmaz (Ed.) *Yaşar Erdemir’e armağan: Sanat tarihi yazıları, içinde (147-175). Konya.*

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Çandarlı vezir ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

9. EKLER

Sıra No	Mezra Adı	Vakfın Türü	Yeri	Tasarruf Eden	Taşınmazlar	Hâsılat
1	Çiftlik	-	-	Veysi Fakih	-	100
2	Nasuh Çiftliği	-	Sürülü köyü yakını	Seydi Fakih ve Mevlana Alaaddin	-	40
3	Çiftlik	-	Kızıl-köyü yakını	Ahmed v. Mehmed	2 dönüm bağ	60
4	Çiftlik	-	Danişmendlü yakını	Piri Fakih	-	150
5	Çamluca Çiftliği	-	-	Turgud ve Mehmed	2 kıt’â bağçe ve 2 kıt’â asiyab	200
6	Çiftlik	-	Pazar-köyü yakını	Mehmed, Ali ve Abdi	Bir çiftlik yer	80
7	Salih Fakih Çiftliği	-	Boz-ili yakını	Mehmed Fakih	-	60
8	Hamza Fakih Çiftliği	-	Küçük Alemşalu	Yunus ve Veli	-	190
9	Kurşunlu Fakih Çiftliği	-	Kurşunlu köyü yakını	Mehmed Fakih ve diğer Mehmed	-	50
10	Çiftlik	-	Akça-köyü yakını	Alaaddin	Bir çiftlik yer	120
11	Çiftlik	-	Kum-köy yakını	İdris	-	90
12	Çiftlik	Evlat	Geyikli köyü yakını	Hızır (Vakf-ı evladdan)	Bir çiftlik yer, 1 kıt’â bağ	150
13	Hacı Hıdır Çiftliği	Evlat	Büyük Alemşalu yakını	Bâkî (Vakf-ı evladdan)	Bir çiftlik yer, 2 kıt’â bağ	200
14	Turdu Çiftliği	-	Bozköy köyü	Hacı ..., Hızır ve İsa	Bir çiftlik yer	120
15	Çiftlik	-	Çamluca köyü yakını	Mehmed	Bir çiftlik yer	50
16	Zekerriya Çiftliği	-	Mavromat köyü yakını	Piri ve Mehmed v. Hasan Fakih	Bir çiftlik yer	210
17	Taceddin Çiftliği	-	Ak-köy	Mevlana Latif	-	100
18	Kulaklı Çiftliği	-	Akçabaşlu köyü yakını	Musa ve Latif	-	200
19	Hacı Murad Çiftliği	-	-	Mustafa, Veli, Nasuh, Yusuf	Bir çiftlik yer, 2 kıt’â bağ	180
20	Çiftlik	-	Kızıl-köy köyü yakını	Piri Fakih (1 çiftlik tasarruf eder)	İki çiftlik yer ve 2 kıt’â bağ	60
21	Çiftlik	-	Bergos köyü yakını	Mehmed Fakih	Bir çiftlik yer	180
22	Kaya Yusuf Çiftliği	-	Kımk köyü yakını	Mehmed Fakih, Nebi ve Mustafa Fakih	Bir çiftlik yer	90
23	Örölmüş Çiftliği	-	Bergos köyü yakını	Mevlana Muhyiddin	-	200

24	Emirhan Çiftliği	-	Çamluca köyü yakını	Mehmed, Nasuh Fakih (ve) Ahmed	Bir çiftlik yer	250
25	Ardıçlı Çiftliği	-	Tomalı köyü yakını	Mustafa	Bir çiftlik yer	90
26	Musa Çiftliği	-	Ezine-pazarı yakını	İsa, Mustafa ve Ali	Bir çiftlik yer	150
27	Kulaklar Çiftliği	-	Ezine-pazarı yakını	Hızır ve İlyas	Bir çiftlik yer	150
28	Çiftlik	-	Yiğid Aliler köyü yakını	Hüseyin Fakih	Bir çiftlik yer	160
29	Şeyh Ali Çiftliği	-	Tomalı köyü yakını	İlyas	Bir çiftlik yer	100
30	Nebi oğlu Çiftliği	-	İstanbul köyü yakını	Mevlana Muslihiddin	Bir çiftlik yer	150
31	Rahman Çiftliği	-	...	Muslihiddin	Bir çiftlik yer	80
32	Çiftlik	-	Kum köyü	Hacı	Bir çiftlik yer	50
33	Çiftlik	-	Akça-köy	Mevlana Muhyiddin	Bir çiftlik yer, 1 kıt'a Asiyab	160
34	Kâdı Çiftliği	-	Halil-ili köyü sınırında	Seydi (Kâdı'nın kardeşi)	Bir çiftlik yer	200
35	Öküz Ali Çiftliği	-	Halil-ili köyü sınırında	Mehmed Müezzîn	Bir çiftlik yer	150
36	Lütfi Fakih Çiftliği	-	Halil-ili köyü sınırında	Bayezid Fakih İmam	Bir çiftlik yer	300
37	Hacı İsa	-	Eşekvirani köyü sınırında	Mehmed Fakih	-	200
38	Avcı Hızır oğlu Veysi Çiftliği	-	Evcler sınırında	Mustafa	Bir çiftlik yer	80
39	Kalafatlı Mezrası'nda Hayran Çiftliği	-	Kalafatlı Mezrası'nda	Muslihiddin	-	100
40	Şeyh Hayreddin oğlu Mehmed	-	-	Mustafa ve Latif	Bir çiftlik yer, 1 kıt'a Asiyab	200
41	Şeyh Abdullah Çiftliği	-	Şeyhler (ve) Ak-köy sınırında	Ali ve Yusuf (2 çift)	Bir çiftlik yer	80
42	Şeyh Gönenç Çiftliği	-	-	Hayreddin	-	110
43	Beşe Çiftliği	-	Abdurrahman yakınında	Ali Fakih	-	350
44	Ali Reis Çiftliği	-	Bozköy sınırında	Mevlana Sinan	-	90
45	Mahmud Fakih Çiftliği	-	Sancaklı köyü yakınında	Hayreddin ve Emirşah	-	80
46	Rezzak Seydi Fakih	-	Köy sınırında	Abdurrahman	-	50
						6.210 akçe

Ek 1: 1516 Yılında Ezine'ye Bağlı Vakıf Mezraları

Sıra No	Mezra Adı	Vakfın Türü	Yeri	Tasarruf Eden	Taşınmazlar	Hâsılat
1	Salih Fakih	-	Boz-ili köyü	Köyde imam olanlar-Mehmed Fakih	-	100
2	Akçaköy	Âmme	Akça köyü yakını	Hasan Fakih	Bir çiftlik yer	200
3	Hacı Murad	Evlat	İstanbul köyü	Hacı Murad ve oğulları	-	300
4	YOK	-	Boz köyü yakını	Mehmed Fakih	Bir çiftlik yer	300
5	Lütfi Fakih	-	Halil-ili köyü yakını	Mehmed Fakih Hatib	Bir çiftlik yer	300
6	YOK	Âmme	Kulaklı köyü yanında	Mehmed b. Ali	Bir çiftlik yer	100
7	Kalfal	Âmme	İsraillü köyü yanında	Piri Fakih	Bir çiftlik yer	200
8	Emirhan	Âmme	Çamluca köyü yakını	Seyyid Murtaza	Bir çiftlik yer	300

9	Kasım Fakih	Evlat	Geyiklü-ili köyü yanında	Kasım Fakih'in evlatlarından Sefer, Süleyman ve Mehmed	Bir çiftlik yer ve bir bağ	300
10	YOK (hariç ez defter)	Âmme	Ekin-viranı köyü (harap durumda) yakını	Mevlana Yasin	Bir çiftlik yer	80
11	Bahaüddin ⁴²	Âmme	Ak köyü yanında	Muslihiddin	Bir çiftlik yer	120
12	YOK	-	Kızıl köyü yakını	Hayrüddin	İki çiftlik yer	200
13	Kaya Yusuf	Âmme	Kınık köyü yanında	İlyas	Bir çiftlik yer	90
14	Avcı Hıdır Oğlu Hasan	Âmme	Avcılar köyü yanında	İbrahim	Bir çiftlik yer	80
15	Hacı Hıdır	Evlat	Küçük- Alemşah köyü yanında	Hacı Hıdır'ın evlatlarından Nasuh ve Ramazan	Bir çiftlik yer ve 2 kt'a bağ	260
16	Örölmüş	Âmme	Ezine'ye bağlı Bergos yanında	Ahmed v. Mehmed	Bir çiftlik yer	300
17	Baş Çiftliği	Âmme	Abdurrahmanlı köyü yanında	Mustafa Fakih	Bir çiftlik yer	380
18	Musa Fakih	Âmme	Danışmendli köyü yanında	Ali Fakih	Bir çiftlik yer	100
19	Şeyh Gönce ⁴³	Âmme	Ezine'ye bağlı Betür-ili ⁴⁴ köyü yanında	Mustafa Fakih	Bir çiftlik yer	150
20	Nebi Oğlu	Evlat	İstanbul köyü yanında	Ramazan ve Malkoç	Bir çiftlik yer ve 5 kt'a bağ	200
21	Şeyh Abdullah	Evlat	Şeyhler köyü yakınında	Şeyh Abdullah'ın evlatlarından Süleyman Fakih	Bir çiftlik yer	100
22	Şeyh Hayrüddin	Âmme	Çamluca ve Şeyhler köyü yakınında	Mustafa	Bir çiftlik yer ve bir değirmen	200
23	Gölce-kırı (hariç ez defter)	-	-	Şaban Emmi	-	80
24	İbrahim Çiftliği	Âmme	Kalafatlı köyü yanında	Mehmed	-	500
25	Öktüz Ali/Müezziz Çiftliği	Camii	Halil-ili köyü sınırında	Halil-ili köyü camii müezziz olanlar-Müezziz Abdülkerim	Bir çiftlik yer	200
26	Kadı	Âmme	Halil-ili köyü yanında	Nasuh Fakih	Bir çiftlik yer	300
27	Mahmud	Âmme	Sancaklı köyü yakınında	Ali Fakih	Bir çiftlik yer	200
28	Zekerriya	Âmme	Mavromat köyü yakınında	Hüseyin Fakih	-	200
						5.840 akçe

Ek 2: 1574 Yılında Ezine'ye Bağlı Vakıf Mezraları

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

⁴² 1530'da "Ak-köy" olarak kayıtlıdır (BOA. TT.d. 166, s. 238).

⁴³ 1530'da "Mezrâ-i Şeyh Gönce" olarak kayıtlıdır (BOA. TT.d. 166, s. 239).

⁴⁴ 1530'da "Karye-i Pütür-ili" olarak kayıtlıdır (BOA. TT.d. 166, s. 234).

Gönderim Tarihi: 31.12.2024

Kabul Tarihi: 12.02.2025

**MODERN DEVLET İNŞASI SÜRECİNDE JANDARMA:
CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TEŞKİLATLANMA VE ASAYİŞ**
Gendarmerie in the Process of Modern State Building: Organization and
Public Order in the Republican Era

Süleyman TEKİR

Doç. Dr.; Sinop Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
stekir@sinop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5862-2548

Eda ŞAHİN

Doktora Öğrencisi; Sinop Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi
edaaytekin@outlook.com

ORCID ID: 0000- 0002-0585-3817

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Jandarma Teşkilatı'nın kurumsal yapılanması ve asayiş hizmetlerindeki rolü üzerine odaklanan bu çalışma, güvenlik bürokrasisinin modernleşme sürecini ele almaktadır. Araştırma, modern devlet inşası sürecinde jandarmanın geçirdiği kurumsal dönüşümü, teşkilatlanma biçimini ve asayişin sağlanmasındaki kritik rolünü incelemektedir. Özellikle taşrada güvenliğin tesisinde önemli görevler üstlenen Jandarma Teşkilatı'nın, merkezi otoritenin taşradaki en önemli temsilcilerinden biri haline gelme süreci analiz edilmektedir. Çalışma, arşiv belgeleri ışığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iç güvenlik politikalarının uygulanmasında jandarmanın rolünü ve katkısını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: jandarma, asayiş, modernleşme, erken cumhuriyet

Abstract

Focusing on the institutional structuring of the gendarmerie organization and its role in public order services during the founding period of the modern Turkish Republic, this study examines the modernization process of the security bureaucracy. The study examines the institutional transformation of the gendarmerie during the process of modern state building, its organizational form and its critical role in maintaining public order. It analyzes the process of the gendarmerie organization, which assumed important duties in establishing security especially in the provinces, becoming one of the most important representatives of the central authority in the provinces. In the light of archival documents, the study reveals the role and contribution of the gendarmerie in the implementation of internal security policies in the early years of the Republic.

Keywords: gendarmerie, public order, modernization, early republic.

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini etkileyen I. Dünya Savaşı ve akabinde cereyan eden Millî Mücadele dönemi, demografik ve kurumsal açıdan önemli kayıplara sebebiyet vermiştir. Bu süreçte, sivil popülasyonun

yanı sıra Jandarma Teşkilatı mensuplarının da kayda değer kayıplar vermesi, kurumsallaşma sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Teşkilatın; Cumhuriyet rejimine geçiş dönemindeki yapısal zafiyeti, devlet bütçesinde yaşanan mali kısıtlamalarla daha da derinleşmiştir. Bu durum, bazı jandarma karakollarının faaliyetlerinin durdurulmasını zorunlu kılmış ve bölgesel asayişin sağlanmasında ciddi güçlüklerle yol açmıştır. Her ne kadar insan kaynakları kapasitesinin güçlendirilmesi planlanmış olsa da, mali kısıtlar nedeniyle personel sayısında artış bir yana, mevcut kadrolarda da daralmaya gidilmek mecburiyetinde kalınmıştır (Tekir, 2020, s. 349-350).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını müteakip gerçekleştirilen kurumsal modernizasyon sürecinde, diğer kamu kurumlarına paralel olarak Jandarma Teşkilatı da kapsamlı bir reform sürecine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, 1930 yılında yürürlüğe giren 1706 sayılı Jandarma Kanunu, teşkilatın modernizasyonunda bir dönüm noktası teşkil etmiştir. İlgili kanun, Jandarma Teşkilatı'nın günümüze kadar uzanan hukuki statüsünün temellerini oluşturmuş; kurumun ontolojik tanımını yapmış, operasyonel görev sahalarını belirlemiş ve yetki çerçevesini sistematik bir biçimde tanzim etmiştir (Resmî Gazete, 22.06.1930).

1935 yılı, teşkilatın profesyonelleşme sürecinde kritik bir nitelik taşımaktadır. Bu dönemde, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve insan kaynakları niteliğinin yükseltilmesi amacıyla, teşkilatın subay ihtiyacının Harp Okulu mezunlarından karşılanması yönünde stratejik bir karar alınmıştır. Aynı dönemde, mesleki eğitimin sistematik hale getirilmesi bağlamında Ankara'da tesis edilen Jandarma Sınıf Okulu, uzun bir süre Polis Enstitüsü ile aynı fiziki mekânı paylaşmış; bu durum, kolluk kuvvetleri arasındaki eğitim iş birliğinin erken dönem örneklerinden birini teşkil etmiştir. Modernizasyon sürecinde teşkilatın adı 'Jandarma Genel Komutanlığı' olarak yeniden belirlenmiş, böylelikle çağdaş normlarla uyumlu yeni bir kurumsal kimlik tesis edilmiştir (Atlı, 2020, s. 1901).

2. JANDARMA TEŞKİLATI'NDA MODERNLEŞME VE ISLAHAT GİRİŞİMLERİ

Erken Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı'nın yapısında çeşitli yapısal sorunlar dikkat çekmekteydi. Kurumsal zorluklar, dört ana kategori altında sınıflandırılabilir: İnsan kaynakları alanında nitelikli subay eksikliği, teçhizat bakımından silah envanterinin hem kalite hem de miktar yönünden yetersizliği, altyapı noktasında fiziki tesislerin işlevsel olmayan durumu ve mali açıdan bütçe kaynaklarının sınırlılığı. Bu yapısal sorunlar, dönemin güvenlik politikalarının uygulanmasında önemli kısıtlayıcı faktörler

olarak ortaya çıkmıştır (CBA, 01009241-307). Teşkilatın gelişmiş ülkelerdeki muadillerinin aksine, görev ve yetki sınırları net olarak belirlenmiş profesyonel bir meslek kurumu haline gelememiş olması da dikkat çekici bir sorundu.

Personel yapısı incelendiğinde, gelişmiş ülkelerde ortalama 500 kişiye bir jandarma personeli düşerken, Türkiye’de bu oranın oldukça altında kaldığı görülmektedir. Ülkenin coğrafi büyüklüğü göz önüne alındığında bu sayının en az 42.000 olması gerekiyordu (CBA, 01009241-229). Nüfus artışı ve ulaşım altyapısının gelişmesiyle birlikte artan asayiş olaylarına müdahalede personel yetersizliği belirgin hale gelmişti. Süreç içerisinde teşkilatın yapısal kapasitesindeki yetersizlikler, dönem dönem Türk Silahlı Kuvvetleri’nden personel desteği sağlanmasını zorunlu kılmış; ancak bu kurumsal dışa bağımlılığı asgari düzeye indirmek amacıyla, teşkilat bünyesinde kalıcı ve müstakil kadroların oluşturulmasına yönelik çeşitli idari ve teşkilat yapısına dair düzenlemelere gidilmiştir (CBA, 01009241-230).

Eldeki veriler doğrultusunda, Erken Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı’nın karşı karşıya kaldığı başlıca sorunlardan birinin insan kaynakları planlaması ile nitelikli personel yetiştirilmesi olduğu söylenebilir. Profesyonelleşme sürecinde ortaya çıkan bu yapısal nitelikteki aksaklıklar, teşkilatın kurumsal kapasitesini sınırlamış ve güvenlik hizmetlerinin etkinliği ile sürekliliğini doğrudan etkilemiştir.

Teşkilat, personel refahı ve çalışma koşulları bakımından da ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Jandarma erlerine ödenen 15 liralık aylık maaş, dönemin ekonomik koşulları çerçevesinde asgari geçim ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan uzak kalırken; teçhizat ve kıyafet temini konusunda da kurumsal yeterlilik sağlanamamıştır (CBA, 01009241-230). Özellikle sabit jandarma birimlerinin çalışma şartları ve sorumluluk alanlarındaki zorluklar oldukça dikkat çekicidir. Ülkenin uzak bölgelerindeki karakollarda görev yapan personelin maruz kaldığı zorlu fiziki koşullar nedeniyle, normal kullanım ömrü altı ay olan ayakkabıların üç ay içinde kullanılamaz hale geldiği kayıtlara geçmiştir (CBA, 01009241-215).

Belirlenen sorunlara çözüm üretmek amacıyla Cumhuriyet’in ilanını müteakip Jandarma Teşkilatı’na yönelik kapsamlı bir reform süreci başlatılmıştır. Bu çerçevede, insan kaynağı kapasitesinin güçlendirilmesi amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’nden nitelikli personel transferi öngörülmüş; kaza merkezlerinde yürütülen emniyet hizmetlerinin polis teşkilatına devredilmesi planlanmıştır. Ayrıca, teşkilatın asli görev tanımı dışında kalan vergi tahsilatı, şahit celbi ve adli tebligat gibi mükellefiyetlerin jandarma

sorumluluğundan çıkarılması kararlaştırılmıştır. Aynı reform paketi kapsamında, ilk tahkikat işlemlerinin uzmanlık gerektiren yönlerinin yeniden yapılandırılması ve bölük düzeyindeki idari süreçlerin sadeleştirilerek asayiş hizmetlerine ayrılan zaman ve kaynakların artırılması hedeflenmiştir. Teşkilatın altyapı ve donanım sorunlarının çözümü için de kapsamlı önlemler alınması öngörülmüştür. Bu kapsamda personel iaae bedellerinin güncellenmesi, karakol binalarının fiziki modernizasyonu ve silah envanterinin yenilenmesi planlanmıştır. Ayrıca, subay kadro açığının giderilmesi ve özellikle Doğu bölgesinde muhabere sistemlerinin sistematik bir şekilde geliştirilmesi hedefler arasında yer almıştır. Operasyonel etkinliğin artırılmasına yönelik olarak ise iki önemli düzenleme yapılması öngörülmüştür. Bunlardan ilki, toplu hareket durumlarında Birinci Umumi Müfettişlik bünyesindeki seyyar jandarma birliklerinin kolordu komutasına bağlanması, ikincisi ise vilayet düzeyindeki altı aylık jandarma eğitimlerinin kış döneminde icra edilmesidir (CBA, 01009241-308).

Ortaya konulan reform paketi, Jandarma Teşkilatı'nın modernizasyon sürecinde karşılaşılan sorunların çok boyutlu bir perspektifle ele alındığını ortaya koymaktadır. Geliştirilen tedbirler, teşkilatın operasyonel kapasitesinin artırılması, personel refah düzeyinin iyileştirilmesi ve kurumsal profesyonelleşme sürecinin hızlandırılması yönünde bütüncül ve stratejik bir dönüşüm iradesine işaret etmektedir.

3. JANDARMA TEŞKİLATI'NIN GENEL DURUMU

3.1. Teşkilatın Kadrosu

I. Dünya Savaşı'nın kritik bir safhasını teşkil eden 1915 yılına ait demografik veriler incelendiğinde, Jandarma Teşkilatı'nın personel kompozisyonunun 2.089 rütbeli personel ile 43.750 er ve erbaştan müteşekkil olduğu, toplam mevcudun 45.839'a ulaştığı görülmektedir. Aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen kadro planlaması çerçevesinde personel sayısı 56.780'e yükseltilmiştir. Ancak bu sayısal kapasite, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip belirgin bir gerileme trendine girmiştir. Dönemsel personel dalgalanmaları analiz edildiğinde, bilhassa savaş koşullarının ve müteakip diplomatik gelişmelerin teşkilatın insan kaynakları yapısı üzerindeki doğrudan etki yaptığı söylenebilir. Ayrıca 1915 yılında gerçekleştirilen personel takviyesi, savaş şartlarının gerektirdiği operasyonel ihtiyaçlarla ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan sayısal azalma, mütareke şartlarının kurumsal yapı üzerindeki negatif etkisini somut biçimde ortaya koymaktadır (Türkmen, 2020, s. 690).

Teşkilatın 1936 yılı istatistiki verileri incelendiğinde, toplam personel

mevcudunun 35.415'e gerilediği müşahade edilmektedir. Bu rakamdan mekteplerde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden 6.000 personel, lojistik ve idari hizmetlerde görevli personel ile Doğu bölgelerinde konuşlu 4.000-5.000 mevcutlu seyyar jandarma birlikleri mahsup edildiğinde (CBA, 01009241-304), fiili olarak asayiş hizmetlerinde istihdam edilen personel sayısının 15.000 olduğu tespit edilmiştir. Coğrafi dağılım ve nüfus-personel oranları analiz edildiğinde, 1., 3. ve 4. Umumi Müfettişlikler mıntıkasında her 290 vatandaşa bir jandarma personeli düşerken, diğer vilayetlerde bu oranın 906 vatandaşa bir jandarma personeli şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Alansal kapsama düzeyinden bakıldığında, her 30 kilometrekarelik birim başına bir jandarma personelinin düştüğü tespit edilmektedir. Mevcut veriler, personel dağılımında belirgin bölgesel farklılıkların söz konusu olduğunu ve özellikle Umumi Müfettişlik mıntikalarında personel yoğunluğunun daha yüksek tutulduğunu göstermektedir (CBA, 01009241-305). Dağılımın, büyük ölçüde bölgesel güvenlik ihtiyaçları, kamu düzenine ilişkin tehdit algıları ve operasyonel öncelikler doğrultusunda şekillendiği değerlendirilebilir.

1930 yılı başlangıcı itibariyle teşkilatın subay mevcudu 1.191 olarak tespit edilmiş olup, aynı yıl içerisinde subay kadrosunun ıslahına yönelik çalışmalar başlatılmıştır (BCA,030.10.0.0-128.923.6.12). 1936 yılı itibarıyla Jandarma Teşkilatı'nın nominal subay kadrosu 1.000 olarak belirlenmiş olmakla birlikte, bu sayının yaklaşık 200'ü geçici görevlendirme usulüyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden temin edilmiş; bu durum, fiilî öz subay mevcudunun 800 kişiyle sınırlı kaldığını göstermektedir. Personel yetersizliğinin sahaya yansıyan etkileri değerlendirildiğinde, yaklaşık 35 kazada subay istihdamının sağlanamadığı, dolayısıyla bu bölgelerde asayiş hizmetlerinin zorunlu olarak erbaş ve çavuşlar tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır (CBA, 01009241-305). Benzer bir yapısal yetersizlik, gedikli personel kategorisinde de kendini göstermektedir. Mali sınırlılıklar nedeniyle karakol hizmetlerinde görevlendirilmek üzere öngörülen üç bin kişilik gedikli personel yetiştirme programı uygulamaya konulamamış; bu durum, fiilî gedikli mevcudunun 100 kişiye kadar gerilemesine yol açmıştır. (CBA, 01009241-305). Bu veriler ışığında, 1930-1936 döneminde teşkilatın insan kaynakları yapısında ciddi bir değişim yaşandığı, ancak bu sürecin bütçe kısıtları ve personel temin zorluklarından dolayı planlanan hedeflerin gerisinde kaldığı söylenebilir. Özellikle subay ve gedikli personel eksikliğinin, teşkilatın operasyonel etkinliğini ve hiyerarşik yapısını olumsuz yönde etkilediği, bu durumun ast rütbeli personelin yetki ve sorumluluklarının artmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

Jandarma Teşkilatı'nın personel kompozisyonunda temditli personel

kategorisi, kurumsal etkinlik açısından stratejik bir öneme sahiptir. Teşkilatın uhdesine tevdi edilen görevlerin kompleks yapısı ve operasyonel ehemmiyeti, altı aylık veya bir yıllık standart eğitim sürecinin mesleki yetkinlik açısından yetersiz kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda, mesleki tecrübeye sahip temditli personelin varlığı, teşkilatın kurumsallaşması açısından kritik bir faktör olarak ön plana çıkıyordu (CBA, 01009241-305). 1936 yılı verileri, Jandarma Teşkilatı'nda temditli personel mevcudunun yaklaşık 4.000 kişi düzeyine ulaştığını göstermektedir. Teşkilatın kurumsal yeterliliğini ve profesyonel standartlarını koruma hedefi doğrultusunda, bu personel grubunda mesleki performansı yetersiz bulunan bireylerin disiplin hükümleri çerçevesinde cezai müeyyidelere tabi tutulduğu ve gerektiğinde tasfiye mekanizmaları yoluyla teşkilat dışına çıkarıldığı anlaşılmaktadır (CBA, 01009241-305-306). Bu veriler doğrultusunda, temditli personel uygulamasının Jandarma Teşkilatı'nın kurumsal etkinliğinin sürdürülebilirliğinde önemli bir enstrüman işlevi gördüğü; aynı zamanda performans değerlendirme ve personel ıslahına yönelik mekanizmaların da görece sistematik ve işlevsel biçimde işletildiği sonucuna varılabilir.

1936 yılında gerçekleştirilen idari reorganizasyon kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Teşkilatı, coğrafi ve operasyonel gereksinimler doğrultusunda altı müfettişlik mıntıkasına taksim edilmiştir. Bu mıntikalar; Diyarbakır, Erzurum, Seyhan, Ankara, İzmir ve İstanbul merkezli olarak yapılandırılmıştır. Söz konusu idari yapılanma, kendi içinde on sekiz alt mıntıkaya ayrılmış olup, bu alt bölgeler Van'dan başlayarak İstanbul'da nihayete ermektedir. Teşkilatın operasyonel yapısı incelendiğinde, jandarma birliklerinin mülki idare amirlerinin (valiliklerin) tasarrufunda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, vilayet emrinde görev yapan jandarma personeli, 'sabit jandarma' olarak kategorize edilmiştir. Teşkilatın mobilizasyon kapasitesi açısından öne çıkan bir nokta, personelin piyade ve süvari gibi iki farklı operasyonel birimde görevlendirilmesidir. Süvari birliklerinin coğrafi dağılımına ilişkin analizler, Doğu vilayetlerinde daha güçlü ve yoğun bir teşkilatlanmanın mevcut olduğunu, buna karşılık Orta Anadolu ve Batı bölgelerinde süvari varlığının görece sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu asimetrik yapının temel belirleyicisi, süvari birliklerinin yüksek bakım ve donatım maliyetleridir. Dönemin ekonomik koşulları dikkate alındığında, yalnızca bir süvari hayvanının dört ila beş yüz lira arasında değişen maliyetinin, teşkilatlanma farklılıklarını büyük ölçüde şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Doğu vilayetlerinde süvari birliklerinin daha yoğun konuşlanması, söz konusu bölgenin topografik yapısı ile güvenlik tehditlerinin yoğunluğu çerçevesinde stratejik bir gereklilik olarak da değerlendirilebilir (CBA, 01009241-211).

İncelenen dönemde Jandarma Teşkilatı, mevcut ‘sabit jandarma’ birliklerine ek olarak, yüksek hareket kabiliyetine sahip ‘seyyar jandarma’ birlikleri ile takviye edilmiştir. On taburdan oluşan bu mobil yapı, güvenlik açısından stratejik öncelik taşıyan bölgelerde konuşlandırılmıştır. Coğrafi dağılım incelendiğinde, Tunceli ve Hozat’ta birer alay; Ayvacık, Mazgirt ve Pülümür’de birer tabur; Samsun’da ise üç taburdan oluşan bir yapılanmanın teşkil edildiği görülmektedir. Ayrıca, mevsimsel operasyonel ihtiyaçlar çerçevesinde, kış aylarında bu birliklerin bir kısmının Hazro ve çevresine, diğer kısmının ise Mardin ve Silvan havzalarına kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Zilan hadiselerinin yarattığı güvenlik ihtiyacı nedeniyle, Ağrı bölgesinin Erciş mevkiinde ihtiyati tedbir mahiyetinde bir tabur görevlendirilmiştir. Seyyar jandarma alaylarının organizasyonel yapısında süvari bölüklerinin de mevcut olduğu görülmektedir. Bu birliklerin konuşlandırılmasında, bölgenin stratejik hassasiyeti belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Seyyar jandarma birlikleri, muhtemel asayiş olaylarına süratli müdahale kabiliyetine haiz olacak şekilde hazır durumda tutulmuş, kriz durumlarında hızlı intikal prensibiyle hareket etmişlerdir. Olağan dönemlerde ise, bu birliklerin profesyonel gelişimlerine yönelik toplu eğitim ve talim faaliyetleri icra edilmiştir. Seyyar jandarma teşkilatının lağvedilmesine yönelik muhtelif görüşler gündeme gelmiş olmakla birlikte, dönemin Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Naci Tınaz, mesleki tecrübelerine istinaden bu tekliflere müspet yaklaşmamıştır. Korgeneral Tınaz, bilhassa birliklerin toplu eğitim ve talim faaliyetlerinin operasyonel etkinlik açısından elzem olduğunu değerlendirmiştir (CBA, 01009241-212.).

3.2. Teşkilatın Eğitim Stratejileri

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne intikal eden kurumsal yapılar arasında yer alan Jandarma Teşkilatı, kuruluşundan itibaren eğitim paradigmasını kurumsal kültürünün merkezine konumlandırmıştır. Kolluk kuvvetlerinin askerî kanadını temsil eden Jandarma Teşkilatı profesyonel kimliği, sistematik ve çok boyutlu bir eğitim anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, askerî eğitim müfredatının içeriği ve süresi, süreç içerisinde dönemsel ihtiyaçlara göre modifikasyonlar geçirse de, teşkilatın faaliyet verimliliği açısından eğitimin önemi değişmemiştir. Bilhassa Millî Mücadele dönemi ve Erken Cumhuriyet yıllarında, asayiş tehdit eden eşkıyalık faaliyetleriyle mücadelede jandarma personelinin yüksek donanımlı olması elzem görülmüştür. Bu dönemde suç ve suçlulukla mücadelede etkin sonuçlar elde edilebilmesi için personelin teknik, taktik ve stratejik yetkinliklerle donatılması önceliklendirilmiştir. Bu maksatla tesis edilen jandarma mektepleri, nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesinde kritik bir

fonksiyon üstlenmiştir. Bu kurumsal eğitim yaklaşımı, jandarma teşkilatının profesyonelleşme sürecinde ve modern kolluk hizmetlerinin icrasında önemli bir katalizör vazifesi görmüştür (Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi, 2002, s. 271-315), (Demircioğlu, Demircioğlu, Yılmaz, 2024, s. 295-297). Bu kapsamda 19. yüzyılın başlarından itibaren askerî disiplinin yanı sıra jandarma personeline teknik bilgi ve becerilerin kazandırılması amacıyla Balkan coğrafyasında kurulan Jandarma Mektepleri, zaman içerisinde Anadolu'nun çeşitli noktalarına yayılmış ve bu okullarda modern eğitim çalışmaları yürütülmüştür (Demircioğlu, Demircioğlu, Güven ve Kayıcı, 2023, s. 1).

Bu dönemde nitelikli personel temininde önemli güçlükler yaşanmıştır. Bu sorunu aşmak için ordudan seçkin erlerin jandarmaya transferi yoluna gidilmiş ve askerlik şubeleri bu doğrultuda personel seçimi yapmıştır. Buna rağmen, dönemin jandarma personelinin %90'ının okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir. Mevcut personelin yalnızca %60'ı eğitim alabilecek niteliklere sahipken, geri kalan kısmın operasyonel gereklilikleri karşılamak üzere sahada görevlendirilmesi zorunlu olmuştur. Eğitim alan personel, altı aylık yoğun bir program kapsamında okuma-yazma, askerlik hizmetleri, vatandaşlık hakları ve devlet teşkilatı konularında eğitim görmüştür. Bu kapsamda yıllık 12.000 personelin eğitimden geçirildiği kaydedilmiştir (CBA, 01009241-229).

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde Jandarma Teşkilatı'nın insan kaynağı politikasında, köy kökenli vatandaşların teşkilata kazandırılması stratejik bir tercih olarak öne çıkmıştır. Bu doğrultuda, coğrafi dağılım gözetilerek, altısı Çanakkale bölgesinde, diğerleri Edirne, Kütahya, Silifke, Yozgat ve Erzincan'da olmak üzere toplam 11 jandarma mektebi tesis edilmiştir (CBA, 01009241-213). Bu eğitim kurumlarında yıllık 12.000 acemi erin yetiştirildiği ve sonrasında çeşitli birliklere dağıtıldığı arşiv kayıtlarında görülmektedir. (CBA, 01009241-307). Eğitim sisteminin yapılandırılmasında dikkat çeken önemli bir husus, mezunların doğrudan karakol hizmetine başlatılmaması olmuştur. Mezuniyet sonrası altı aylık bir teftiş sürecini müteakip, personel dağıtımının Mayıs ve Ekim aylarında gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamanın temelinde, kırsal kesimden gelen erlerin jandarmalık mesleğinin inceliklerini ve yasal mevzuatı özümsemesi için ilave bir adaptasyon sürecine ihtiyaç duyulması yatmaktadır. Bu kapsamda, mektepteki altı aylık temel eğitimin ardından personel öncelikle vilayet merkezlerine sevk edilmiş; burada yapılan değerlendirmeler sonucunda uygun görülenler merkezdeki birimlerde tutulurken, diğerleri kaza birimlerine yönlendirilmiştir. Bu süreçte, personelin mevcut bilgi birikiminin pekiştirilmesi ve pratik tecrübe kazanması hedeflenmiştir (CBA, 01009241-

214). Dönemin dikkat çekici bir diğer gelişmesi, Ankara'daki jandarma subay mektebinin inşası sürecinde yaşanmıştır. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin kesintiye uğramaması için geçici bir çözüm olarak genel komutanlık binasının üst katı 29 öğrencinin eğitimi için tahsis edilmiştir. Ayrıca, bina tamamlandığında gedikli personele yönelik özel meslek kurslarının açılması planlanmıştır (CBA, 01009241-307).

3.3. Teşkilatın Silah Envanteri

1936 yılında Jandarma Genel Komutanlığı görevini yürüten Korgeneral Naci Tınaz'ın Eskişehir ve Çanakkale'de gerçekleştirdiği saha denetimlerinde, teşkilatın envanterindeki silahların büyük bir kısmının işlevsel olmadığı tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda, teşkilatın modernizasyonu kapsamında etkili bir silah yenileme programı başlatılmıştır. Modernizasyon programının ilk aşamasında, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü ile yapılan müzakereler neticesinde temin edilen yeni silahların öncelikli olarak Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişlikler sorumluluk sahasındaki jandarma birliklerine dağıtılmıştır. Bu süreçte dikkat çeken önemli bir strateji, teşkilatın silah envanterinin standardizasyonuna yönelik alınan karardır. Buna göre, mevcut silahların tasfiyesi sonrasında jandarmada yalnızca dört farklı tipte silahın bulundurulması öngörülmüştür (CBA, 01009241-222).

Modernizasyon programının finansmanı için başlangıçta yüz bin liralık bir ödenek tahsis edilmiş ve bu kaynak ile arızalı silahların yenileriyle değiştirilmesi çalışmaları başlatılmıştır. Özellikle Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgelerinde gerçekleştirilen silah değişim programından olumlu sonuçlar elde edildiği kayıtlara geçmiştir. Bununla birlikte, hazırlanan projeksiyonlara göre teşkilatın silah envanterinin topyekûn modernizasyonu için 645.000 liralık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir (CBA, 01009241-306).

Teşkilatın donanım modernizasyonu kapsamında dikkat çeken bir diğer gelişme, seyyar jandarma birliklerinin ihtiyacı için Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın bomba imalathanesine sipariş verilmesi olmuştur (CBA, 01009241-222).

3.4. Binek ve Yük Hayvanlarına İlişkin İstatistikler

Jandarma Teşkilatı'nın lojistik kapasitesinde binek ve yük hayvanlarının önemli bir yer tutması, teşkilatın Cumhuriyet'in ilk yıllarında teknolojik altyapıdan ziyade geleneksel yöntemlere dayandığını göstermektedir. Cumhuriyet'in ilanını takip eden dönemde, Jandarma Genel

Komutanlığı envanterinde 847 adet hayvan kaydının bulunması, teşkilatın özellikle kırsal alanlarda operasyonel ihtiyaçlarını karşılamada hayvan gücüne bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. (BCA, 30.1.0.0-68.432.8.4-12). Bu sayının 1936 yılına gelindiğinde yaklaşık 4000'e ulaştığı, ancak bir önceki yıla kıyasla 300 civarında bir azalma gösterdiği görülmektedir. Hayvan mevcudundaki bu düşüşün temel sebebi, işe tahsisatının yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Dönemin kayıtlarına göre, teşkilatın envanterindeki 4.000 hayvanın yıllık işe maliyeti bir milyon liraya tekabül etmektedir. Bu durum, teşkilatın operasyonel giderlerinde önemli bir kalem oluşturmuştur. Özellikle hayvan sahibi jandarma personelinin hemen hemen tüm görevlendirmelerde tercih edilmesi, bu alandaki bütçe tahsisatının önceliklendirilmesini zorunlu kılmıştır (CBA, 01009241-223). Mevcut veriler doğrultusunda değerlendirildiğinde, erken Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı'nın mobilizasyon kapasitesinin büyük ölçüde hayvan gücüne dayalı olduğu; bu durumun beraberinde getirdiği lojistik yükümlülüklerin ise kurumsal bütçe planlamasında belirleyici bir unsur teşkil ettiği görülmektedir. Dönemin teknolojik düzeyi ve ulaşım altyapısının sınırlılıkları dikkate alındığında, özellikle kırsal alanlarda asayiş hizmetlerinin kesintisiz biçimde sürdürülebilmesi bakımından hayvan varlığının stratejik bir araç olarak konumlandığı anlaşılmaktadır.

3.5. Teşkilatın İletişim Altyapısı

Jandarma Teşkilatı'nın operasyon faaliyetlerinde muhabere sistemleri kritik bir rol oynamaktadır. Ülke sathına yayılmış jandarma karakolları arasında etkin bir iletişim ağının tesisi için, özellikle telefon altyapısının geliştirilmesine öncelik verilmiştir. Bu kapsamda, 47.000 kilometrelik bir telefon muhabere şebekesi tesis edilmiştir. (BCA, 30.1.0.0-68.432.8.4-12).

1936 yılı mali koşullarının yarattığı kısıtlar nedeniyle, muhabere sistemlerinin modernizasyonuna yönelik bütçe tahsisatı sınırlı kalmıştır. Bu dönemde yalnızca seyyar birlikler için 35 adet ordu tipi telefon temin edilebilmiştir (CBA, 01009241-223). Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van ve Hakkâri vilayetlerindeki jandarma karakollarında telefon altyapısının bulunmaması, bu bölgelere yönelik bütçe tahsisatının önceliklendirilmesini gerektirmiştir (CBA, 01009241-224).

Muhabere sistemlerinin finansmanında dikkat çeken önemli bir husus, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren halktan toplanan kaynaklarla ilgilidir. Bu dönemde telefon altyapısı için halktan toplanan milyonlarca liralık meblağın yanı sıra, sivil kullanımdaki telefonlara da el konularak Jandarma Teşkilatı'na devredildiği görülmektedir. Bu uygulama, halkın iletişim olanaklarından

mahrum kalmasına yol açmış ve toplumsal düzeyde bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle yüksek meblağların toplandığı bölgelerde, telefon kavramının toplumsal algıda olumsuz çağrışımlar yapmasına sebebiyet vermiştir (CBA, 01009241-224).

3.6. Fiziki Altyapı ve Karakollar

Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılı boyunca Jandarma Teşkilatı'nın fiziki altyapısında kayda değer bir dönüşüm yaşanmıştır. 1923–1949 yıllarını kapsayan 27 yıllık dönemde, teşkilat bünyesinde 1.020 yeni hizmet binası inşa edilmiş; buna ek olarak mevcut yapılardan 1.363'ü kapsamlı onarım ve iyileştirme çalışmalarına tabi tutulmuştur (BCA, 30.1.0.0-68.432.8.4-7).

1936 yılı verilerine göre, teşkilatın kaza ve vilayet merkezleri ile karakol binalarından oluşan toplam yapı stoku 3.000 adede ulaşmıştır (CBA, 01009241-225). Bu yapı stokunun önemli bir bölümünü oluşturan karakol binalarının sayısı 2.193 olarak tespit edilmiştir (CBA, 01009241-295). 1935 mali yılında tahsis edilen 60.000 liralık bütçe ile sınırlı sayıda yeni bina inşa edilebilmiş ve 270 farklı noktada iyileştirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, mevcut karakol binalarının önemli bir kısmının hizmet gereklerine uygunluk açısından yetersiz kalması nedeniyle yenileme ihtiyacı gündeme gelmiştir (CBA, 01009241-306).

Bu veriler, erken Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı'nın fiziki altyapısının modernizasyonuna yönelik planlı ve sistematik bir çaba içerisinde olunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu süreç, dönemin sınırlı bütçe imkânları nedeniyle hem kapsam hem de hız açısından kısıtlayıcı faktörlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle karakol binalarının fiziki yeterliliklerinin artırılması, teşkilatın kurumsal öncelikleri arasında yer almış; bu doğrultuda yapılan yatırımlar, devletin kırsal alanlarda güvenlik ve idari kapasitesini güçlendirme yönündeki makro düzeydeki kalkınma stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

3.7. Sıhhi Durum

Jandarma Teşkilatı'nın sağlık hizmetleri altyapısında 1925 yılı önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu tarihe kadar müstakil bir sağlık birimi bulunmayan Umum Jandarma Kumandanlığı bünyesinde başhekimlik müessesesinin ihdas edilmesiyle kurumsal sağlık hizmetlerinin temeli atılmıştır. Bu yapılanma kapsamında, seyyar taburlarda 10'ar yataklı, mekteplerde ise 20-30 yataklı revirler tesis edilmiştir. Sağlık altyapısının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adım olarak, 1931 yılında Çanakkale'deki beş jandarma mektebine hizmet vermek üzere 60 yataklı bir

hastane açılmıştır. Seyyar jandarma birlikleri ve mekteplerin ilaç ihtiyaçları merkezi olarak Jandarma Genel Komutanlığı tarafından karşılanmıştır (BCA, 030.10.0.0-128.923.6.53-54).

Jandarma personelinin sağlık durumu, görevin doğası gereği yoğunlukla gece vardiyalarında ve olumsuz iklim koşullarında icra edilen hizmetlerden ciddi şekilde etkilenmiştir. 1929-1932 yılları arasındaki epidemiyolojik veriler incelendiğinde, mevsimsel karakterli hastalıklar arasında bronşit, zatürre ve romatizmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde ülke nüfusunun yarısından fazlasını etkileyen sıtma, en yaygın sağlık sorunu olarak kaydedilmiştir. Bulaşıcı hastalıklar kategorisinde ise kabakulak, dizanteri ve bel soğukluğu vakalarının predominant olduğu tespit edilmiştir (Tekir, 2020, s.411).

1935 yılı mortalite verilerine göre, yaklaşık 200 jandarma personeli hayatını kaybetmiş olup, bu kayıpların bir kısmı hastalıklardan, diğer kısmı ise şehadet vakalarından kaynaklanmıştır. Aynı yılın bulaşıcı hastalık istatistikleri şu şekilde kaydedilmiştir: 168 dizanteri, 889 kabakulak, 18 kızamık, 4 kızıl, 28 karahumma, 63 yılanlık ve 29 bulaşıcı hastalık vakası tespit edilmiştir (CBA, 01009241-227).

Mevzubahis bulgular göz önünde bulundurulduğunda, Erken Cumhuriyet dönemi zarfında Jandarma Teşkilatı bünyesindeki sağlık hizmetleri altyapısının kurumsallaşma sürecinde kayda değer ilerlemeler kaydedildiği; bununla birlikte, mesleğin özünden kaynaklanan sağlık tehditlerinin ve söz konusu tarihsel periyotta yaygın olan genel sağlık problematiğinin, personel üzerindeki müessir tesirlerini devam ettirdiği söylenebilir.

3.8. Jandarma Bütçesi

Jandarma Genel Komutanlığı'nın mali yapısı, 1930'lu yılların ortalarında önemli kısıtlarla karşı karşıya kalmıştır. Teşkilatın bütçesi, Cumhuriyet döneminde ortalama 10 milyon lira seviyesinde seyretmesine rağmen, 1935 yılında 9.780.000 lira olarak gerçekleşmiş, 1936 yılında ise 9.000.000 liraya gerileyerek dikkat çekici bir düşüş göstermiştir. Bu bütçe daralması gelişim sürecindeki bir teşkilat için yetersiz görülmüştür (CBA, 01009241-306). Özellikle personel yetiştirme maliyetleri, bütçe üzerinde önemli bir baskı oluşturmuştur. Jandarma personelinin mesleki eğitimi ve göreve hazırlık sürecindeki iâşe giderlerinin aylık 40 lira olarak hesaplanması, mevcut bütçenin yaklaşık iki katına, 19 milyon liraya çıkarılması gerekliliğini ortaya koymuştur (CBA, 01009241-307).

Analiz edilen veriler, teşkilatın modernizasyon sürecinin finansal düzlemde kayda değer güçlüklerle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bütçe tahsisindeki sınırlamalar, bir taraftan personel geliştirme potansiyelini kısıtlarken, diğer taraftan teşkilatın genel operasyonel verimliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu dönemde gözlemlenen bütçe daralması, evvelce tetkik edilen fiziki altyapı, sağlık hizmetleri ve muhabere sistemlerinin iyileştirilmesine yönelik teşebbüsleri de sınırlandıran mühim bir etken olarak değerlendirilmektedir.

3.9. Asayiş ve Güvenlik

Türkiye'nin güvenlik ortamı, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin ardından ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde üç ila beş bin kişilik mevcuda sahip 80 civarında çetenin asayişi tehdit eden faaliyetleri kayıtlara geçmiştir. Türkiye'de bu dönemde hem kırsal hem de siyasi eşkıyalık faaliyetleri had safhadadır (Tekir, 2024, s. 247-249). Bu genel güvenlik sorunlarına ek olarak, Doğu bölgesinde patlak veren Şeyh Said İsyanı, Hoybun Cemiyeti'nin ayrılıkçı hareketleri ve müteakiben gelişen Ağrı İsyanı, özellikle Birinci Umumi Müfettişlik bölgesindeki devlet otoritesini sarsıcı etkiler yaratmıştır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda kaydedilen eşkıyalık olaylarının coğrafi dağılımı incelendiğinde, vakaların büyük çoğunluğunun Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bölge, Diyarbakır, Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Siirt ve Mardin vilayetlerini kapsamaktadır. Bölgedeki asayiş sorunlarının çözümü ve toplumsal düzenin tesisi amacıyla Birinci Umumi Müfettişlik teşkilatı oluşturulmuştur. Bölgedeki asayişsizliğin temel dinamikleri çok boyutlu bir karaktere sahiptir. Çete faaliyetlerinin yanı sıra, ayrılıkçı Kürt hareketlerinin yerel halkı silahlandırması ve merkezi otoriteye karşı eylemler düzenlemesi, güvenlik ortamını olumsuz etkileyen iç faktörler olarak öne çıkmaktadır. Dış faktörler açısından ise, Fransa'nın (Suriye üzerinden) Türkiye aleyhindeki gelişmelere verdiği destek ile İran ve İngiltere'nin (Irak üzerinden) sınır güvenliği konusunda gerekli tedbirleri almaktaki yetersizliği, bölgedeki asayişsizliğin uluslararası boyutunu oluşturmuştur (Zengin, 2018, s. 773).

Elde edilen veriler ışığında, Erken Cumhuriyet döneminde Doğu bölgesinde müşahade edilen güvenlik sorunlarının, iç dinamikler ve dış faktörlerin karşılıklı etkileşimi neticesinde süreklilik arz eden bir mahiyet kazandığı söylenebilir. Birinci Umumi Müfettişliğin teşekkülü, söz konusu çok katmanlı güvenlik sorunlarına karşı merkezi otoritenin sergilediği profesyonel bir reaksiyonu temsil etmektedir.

1934-1936 dönemi istatistiki verileri, bölgedeki asayiş olaylarının

geçmiş dönemlere kıyasla azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, genel iyileşme trendine rağmen, bazı spesifik suç kategorilerinde artış gözlemlenmiştir. Özellikle kız kaçırma vakalarındaki artış, toplumsal yapıdaki evlilik süreçlerinde yaşanan zorluklarla ilişkilendirilmiştir. Siirt bölgesinde gözlemlenen soygun olaylarındaki artışın temel nedeni, Sason olayları sonrasında bölgeden tahliye edilen 3.500 kişilik nüfusun önemli bir bölümünün bölge dışına çıkarılmayarak civara yerleştirilmesi ve bazı unsurların bölgenin sarp coğrafyasında saklanması olarak değerlendirilmiştir. Bu durumu tetikleyen bir diğer faktör, yerel halkın sarp arazilerde gizlenen kişilere sağladığı lojistik destek olmuştur. Diyarbakır'daki asayiş olaylarının artışında ise çok boyutlu faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bölgenin zorlu coğrafi yapısı, güvenlik teşkilatının operasyonel etkinliğindeki kısıtlar ve özellikle sınır bölgelerine yerleşen Ermeni, Kürt, Asuri toplulukları ile Yüzellilikler olarak bilinen grupların varlığı, güvenlik ortamını olumsuz etkilemiştir. Bu durumu daha da karmaşık hale getiren unsur, Suriye'deki Fransız yönetiminin bu gruplara sağladığı himaye olarak ifade edilebilir (CBA, 01009241-300).

1934-1936 yılları arasındaki periyotta doğu vilayetlerinde genel itibarıyla asayişin ıslah olduğu gözlemlenmekle birlikte, mahalli dinamikler, demografik hareketlilikler ve uluslararası konjonktürün tesiriyle bazı müfettişlik mntıkalarında ve suç tiplerinde yükseliş görülmektedir.

1934 yılında faaliyete geçen İkinci Umumi Müfettişlik, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini kapsayan bir idari yapılanma olarak teşkil edilmiştir (Taş, 1997, s. 92). Bu bölge, Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden farklı olarak, emniyet ve asayiş sorunlarının minimal düzeyde seyrettiği, görece istikrarlı bir coğrafyayı temsil etmektedir. Bu karakteristiği nedeniyle, bölgede güvenlik odaklı tedbirlerden ziyade kalkınma öncelikli politikalar benimsenmiştir (Taş, 1997, s. 95). Bölgedeki Pomak nüfusunun demografik yapısı ve toplumsal entegrasyonu, güvenlik açısından risk oluşturmayacak düzeyde değerlendirilmiştir (CBA, 01009241-301). Bölgedeki asayiş istatistikleri incelendiğinde, vakaların ağırlıklı olarak ekonomik nitelikli suçlar, özellikle kaçakçılık faaliyetleri etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda, Çanakkale'de 626 inhisar kaçakçısı, Edirne'de 150 gümrük ve 1.172 inhisar kaçakçısı, Tekirdağ'da ise 476 kaçakçı yakalanmıştır. Edirne'deki kaçakçılık faaliyetlerinin niteliği incelendiğinde, konyak ve mendil gibi düşük değerli malların ön plana çıktığı görülmektedir. Kırklareli'nde ise dört buçuk yıllık süre zarfında 82 gümrük ve 127 inhisar kaçakçısının yakalandığı kayıtlara geçmiştir (CBA, 01009241-157).

Üçüncü Umumi Müfettişlik, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsayan geniş bir idari yapılanma olarak teşkil edilmiş ve ilk müfettişlik görevine Erzurum Valisi Tahsin Uzer atanmıştır (Taş, 1997, s. 110). Müfettişliğin 1936 yılı kayıtlarına göre, sekiz vilayeti kapsayan bölgenin toplam nüfusu 1.900.000 olarak tespit edilmiştir (CBA, 01009241-82). Demografik yapının oluşumunda doğal nüfus artışından ziyade, Erivan ve İran'dan gerçekleşen göç hareketlerinin etkili olduğu görülmektedir (CBA, 01009241-83). Kürt nüfusunun coğrafi dağılımı açısından, Kağızman ve Kars çevresi ile Karaköse Beyazıt bölgesi öne çıkmaktadır. Eleşkirt'in demografik dönüşümü ise tarihsel bir kırılma noktasını temsil etmektedir. 93 Harbi'ne kadar Türk nüfusun ve Türkçe'nin baskın olduğu bölgede, Hamidiye alayları teşkilatının kurulmasıyla birlikte Kürt nüfusunun yerleşimi ivme kazanmıştır (CBA, 01009241-84). Dönemin demografik verileri, Kağızman'da %73, Ağrı'da ise %69 oranında Kürt nüfusunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu demografik yapıyı dengelemek amacıyla çeşitli politika önerileri geliştirilmiştir. Bu kapsamda, söz konusu nüfusun bir kısmının bölgede tutulması, bir kısmının ise batı bölgelerine yönlendirilmesi planlanmıştır (CBA, 01009241-86).

Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde 1930'ların ortalarında güvenlik sorunları üç ana başlık altında değerlendirilebilir: eşkıyalık faaliyetleri, kan davaları ve sınır güvenliği meseleleri. Eşkıyalık faaliyetleri kapsamında, özellikle Şorikli Hasan ve Taşkesenli Hüseyin'in eylemleri dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bu çetelerin faaliyetleri sonucunda sekiz jandarma personeli ve bir nahiye müdürünün şehit edilmesi, bölgedeki güvenlik durumunun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Hasankale hapishanesinden firar eden Ali Mendiloğlu Tevfik, Elmalı nahiyesindeki Hamit ve çetesi ile Tortum ve Oltu bölgesinde faaliyet gösteren Abdullah çetesi de bölge güvenliğini tehdit eden diğer unsurlar olarak kayıtlara geçmiştir. Bu güvenlik sorunlarıyla mücadelede, yerel yönetimlerin yetersiz kalması üzerine, her vilayetten 40-50 kişilik piyade ve süvari jandarma birliklerinin toplanmasıyla merkezi bir güvenlik operasyonu düzenlenmiştir. Dahiliye Vekâleti'nin maddi ve lojistik desteğiyle yürütülen bu kapsamlı operasyon, bir buçuk ay gibi kısa bir sürede başarıya ulaşmış ve bölgedeki çete faaliyetleri sonlandırılmıştır (CBA, 01009241-83). Bununla birlikte, özellikle Erivan'da yayımlanan basın organlarının Kürt unsurları devlete karşı kışkırtıcı bir yayın politikası izlediği tespit edilmiştir (CBA, 01009241-84). Bölgenin Karadeniz sahil kesiminde ise kan davası vakaları öne çıkmıştır (CBA, 01009241-83). Bu sosyal sorunu çözmek amacıyla, kan davası güden ailelerin farklı bölgelere nakledilmesi gibi önleyici tedbirler uygulanmıştır (CBA, 01009241-84). Kaçakçılık faaliyetleri açısından bölge, diğer

müfettişlik bölgelerine kıyasla daha az sorunlu bir profil çizmiştir. Bu durumda, özellikle Sovyet Rusya'nın sınır güvenliği konusundaki sıkı tedbirlerinin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Tespit edilen sınırlı sayıdaki kaçakçılık vakası, genellikle göç hareketleri esnasında gerçekleştirilen küçük çaplı eşya kaçakçılığı şeklinde olmuştur. İran sınırında da benzer şekilde sınırlı sayıda vaka yaşanmış, İran hükümeti de bu konuda önleyici tedbirler alma yoluna gitmiştir (CBA, 01009241-85).

Üçüncü Umumi Müfettişliğin kuruluş öncesi ve sonrası döneminin karşılaştırmalı analizi, bölgedeki güvenlik durumunda yaşanan olumlu dönüşümü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Müfettişlik öncesi dönemde, Kars-Eleşkirt hattında yaygın bir şekilde görülen köy ve ev basma vakaları, yol kesme hadiseleri ile Hınıs ve Hasankale bölgelerindeki eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin temel güvenlik sorunlarını oluşturmuştur.

Müfettişliğin kurulmasıyla birlikte uygulanan sistematik güvenlik politikaları ve koordineli operasyonlar neticesinde eşkıyalık faaliyetleri büyük ölçüde bastırılmış, çete yapılanmaları etkisiz hale getirilmiş ve bölgede genel anlamda asayiş ve huzur ortamı tesis edilmiştir. Karadeniz sahil şeridinde kronikleşmiş bir sorun olarak varlığını sürdüren kan davaları konusunda da müfettişlik tarafından geliştirilen önleyici tedbirlerin uygulamaya konulduğu ve bu sorunun da çözüme kavuşturulmasının hedeflendiği belirtilmiştir (CBA, 01009241-301).

Dördüncü Umumi Müfettişliğin teşkilinin temel gayesi, bölgede hâkim olan geleneksel aşiret yapısının dönüştürülmesi ve Cumhuriyet ilkelerinin bölgeye nüfuz etmesinin sağlanması olarak belirlenmiştir (Toparlak, 2016, s. 222). Müfettişliğin kuruluşuna dair hazırlanan kararnamede, özellikle Bingöl ve Tunceli bölgelerine yapılan vurgu, asayiş meselesinin öncelikli hedef olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu kapsamda, bilhassa geleneksel aşiret yapısının güçlü olduğu Tunceli bölgesinde meydana gelen hadiseler, merkezi yönetimin endişe kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bölgenin zorlu coğrafi yapısı ve ulaşım güçlükleri, yaşanan ayaklanmalarla birleşince, devlet otoritesinin tesisi sürecini zorlaştırmış ve uzun vadeli çözüm arayışlarını gerekli kılmıştır (Tokaş, 2021, s.141).

1936 yılında yapılan idari düzenleme ile Dördüncü Umumi Müfettişliğin yetki alanı, Bingöl Vilayeti ile birlikte Muş ve Erzincan Vilayetlerinin belirli kazalarını kapsayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Demografik açıdan incelendiğinde, bölgenin belirgin özelliği Kürt nüfusun yoğunluğudur (CBA, 01009241-88). Müfettişlik bölgesindeki toplam nüfus

350.826 olarak kayıtlara geçmiş olup, bu nüfusun 198.508'ini Kürt unsurlar, 107.965'ini ise Türk nüfus oluşturmaktadır (CBA, 01009241-302).

Bölgedeki asayiş sorunlarının analizi yapıldığında, komşu vilayetlerden (Erzincan, Erzurum, Sivas) gelen ve çeşitli suçlara karıştığı iddia edilen kişilerin aşiret reislerinin himayesine sığındıkları görülmektedir. Bu bireyler zamanla yerel dili benimseyerek ve silahlı gruplara dahil olarak aşiret sisteminin bir parçası haline gelmişlerdir. Bu durum, merkezi yönetimle olan ilişkilerde çeşitli gerilimlere sebep olmuştur (CBA, 01009241-88).

Bölgedeki güvenlik sorunları tipolojik olarak incelendiğinde; kamu binalarına saldırılar, meskûn mahal baskınları, yağma olayları, cinayetler, kadına yönelik şiddet vakaları ve mülki idare amirlerinin görevlerini engelleyici eylemler olarak kayıtlara geçmiştir. Merkezi yönetim, bu durum karşısında bölgede otorite tesisine yönelik idari tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda, iki üst düzey askerî yetkili görevlendirilerek aşiret liderlerinin ve onlarla iş birliği içerisinde bulunanların ya idam cezasına çarptırılması ya da zorunlu iskâna tabi tutulması planlanmıştır. Ancak bu tedbirlerin gündeme gelmesiyle birlikte, söz konusu grupların organize bir direniş hareketi başlattıkları kaydedilmiştir (CBA, 01009241-90).

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eden Dersim meselesi, 1930'lu yılların ortalarında köklü bir dönüşüm geçirmiştir. O döneme kadar merkezi otoritenin tam anlamıyla tesis edilemediği ve çeşitli asayiş sorunlarıyla anılan bölge, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün öncülüğünde alınan kapsamlı tedbirler neticesinde devlet kontrolüne alınmıştır (CBA, 01009241-301).

Bölgenin kendine özgü sorunlarının temelinde çeşitli faktörler yatmaktadır: zorlu coğrafi koşullar, engebeli arazi yapısı, ekonomik yetersizlikler ve altyapı eksikliği gibi. Ancak uygulanan sistemli idari politikalar sonucunda bölgede kayda değer bir istikrar sağlanmıştır. 1936 yılı istatistiklerine göre, daha önce sıklıkla rastlanan köy ve karakol baskınları, mesken saldırıları ve yol kesme gibi asayiş olaylarında ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu olumlu gelişmeler neticesinde, yerel halkın devlet kurumlarına olan güven düzeyinde de gözle görülür bir artış kaydedilmiş, bölgede yaklaşık yüzde doksan dokuz oranında asayiş ve düzen tesis edilmiştir (CBA, 01009241-302).

Umumi müfettişlik bölgelerindeki asayiş ve güvenlik durumuna ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur.¹

¹ Veriler 1936 yılı Umumi Müfettişler toplantı tutanaklarına göre hazırlanmıştır.

Tablo. 1. Umumi Müfettişlik Bölgelerinde Yaşanan Asayiş ve Güvenlik Sorunları

Umumi Müfettişlik Bölgesi	Kapsadığı Bölge	Asayiş ve Güvenlik Sorunları
1. Umumi Müfettişlik	Diyarbakır, Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Mardin	Eşkıyalık, çete faaliyetleri, ayrılıkçı Kürt hareketleri, kız kaçırma, soygun.
2. Umumi Müfettişlik	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale	Kaçakçılık.
3. Umumi Müfettişlik	Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı	Eşkıyalık, kan davaları, kaçakçılık, sınır güvenliği sorunları, köy ve ev baskınları, yol kesme.
4. Umumi Müfettişlik	Bingöl, Tunceli, Muş ve Erzincan Vilayetinin belirli kazaları	Aşiretlerin devlet yönetimine karşı yürüttüğü faaliyetler, kamu binalarına saldırılar, köy ve karakol baskınları, yağma olayları, cinayetler, kadına yönelik şiddet vakaları ve mülki idare amirlerinin görevlerini engelleyici eylemler.

Sonuç olarak jandarmanın asayiş ve güvenlik açısından gösterdiği başarılar devletin gücünü ispatlaması bakımından büyük önem taşımaktaydı. Özellikle bu dönemde kısıtlı sayıdaki personeline rağmen sabit ve seyyar birlikleri ile zorlu şartlar altında mücadelesini sonuna kadar devam ettirmiş olan Jandarma Teşkilatı'nın akla ilk gelen güç olması ona farklı bir kimlik kazandırmıştır (Göktürk Çetinkaya, 2020, s. 986). Dolayısıyla jandarma devletin gücünün tesis edilmesi bakımından özellikle kırsal bölgelerdeki asayiş sağlamaya, suçla ve ayrılıkçı faaliyetlerle mücadele etmek gibi kritik görevleri üstlenerek, devletin toplum içindeki otoritesini ve güvenliğini pekiştirmiştir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Erken Cumhuriyet döneminde Jandarma Teşkilatı'nın modernleşme süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern devlet inşası çabalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. 1923-1938 yılları arasında gerçekleştirilen reform girişimleri, teşkilatın hem yapısal hem de işlevsel dönüşümünü hedeflemiştir. Bu süreçte, Osmanlı'dan devralınan kurumsal mirasın yeniden yapılandırılması ve çağdaş güvenlik ihtiyaçlarına cevap verebilecek profesyonel bir teşkilat oluşturulması amaçlanmıştır.

Modernleşme çabaları kapsamında, personel eğitimi, teknik donanım ve örgütsel yapılanma alanlarında önemli adımlar atılmıştır. Özellikle subay ve astsubay eğitiminde standardizasyona gidilmesi, modern silah ve teçhizat tedariki ile karakol ağının ülke sathında yaygınlaştırılması gibi uygulamalar, teşkilatın profesyonelleşmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, dönemin ekonomik kısıtları, bütçe yetersizlikleri ve nitelikli personel eksikliği gibi faktörler, modernleşme sürecinin hızını ve kapsamını olumsuz yönde etkilemiştir.

Teşkilatın asayiş ve güvenlik alanındaki performansı incelendiğinde, özellikle kırsal bölgelerde devlet otoritesinin tesisinde önemli başarılar elde edildiği görülmektedir. Cumhuriyet'in temel değerlerinin ve hukuk düzeninin yerleşmesinde, jandarmanın üstlendiği rol kritik önem taşımıştır. Modernleşme sürecinin bir diğer önemli sonucu, teşkilatın sivil yönetimle olan ilişkilerinin yeniden tanımlanması ve demokratik kontrol mekanizmalarının geliştirilmesi olmuştur.

Bu dönemde atılan temeller, günümüz Jandarma Teşkilatı'nın kurumsal kimliğinin ve profesyonel standartlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemindeki modernleşme deneyimi, güvenlik kurumlarının dönüşümü açısından önemli dersler sunmakta ve güncel reform tartışmalarına ışık tutmaktadır. Gelecek araştırmalarda, bu tarihsel sürecin farklı boyutlarının, özellikle uluslararası karşılaştırmalar ve kurumsal öğrenme perspektifinden ele alınması, literatüre değerli katkılar sağlayacaktır.

4. SUMMARY

This study examines the institutional structure of the Gendarmerie Organization during the establishment period of the Modern Republic of Turkey, its critical role in maintaining public order and the institutional transformation of the gendarmerie in this process. In the light of archival documents, the role and contribution of the Gendarmerie Organization in establishing order and security, especially in the provinces, is discussed.

Following the proclamation of the Republic, a comprehensive reform process was initiated in the Gendarmerie Organization as in other public institutions in the modernization process. Gendarmerie Law No. 1706, which entered into force in 1930, laid the foundations for the legal status of the organization that has lasted until today.

The year 1935 represents an important milestone in the professionalization process of the organization. In this period, the name of the

organization was re-designated as ‘Gendarmerie General Command’ within the scope of the reforms carried out.

In the early Republican period, the Gendarmerie Organization faced four main problems. These problems can be expressed as the lack of qualified officers, the inadequacy of the weapon inventory in terms of quality and quantity, the dysfunctional state of physical facilities such as police stations, and the limited budgetary resources of the organization. These problems emerged as important limiting factors in the implementation of the security policies of the period. The insufficiency in the number and quality of personnel is particularly noteworthy. This situation necessitated the recruitment of personnel from the army from time to time. Another problem in this period was the harsh physical and working conditions and inadequate equipment and clothing that gendarmerie personnel were exposed to. A comprehensive reform package was developed to address these problems and steps were taken to increase the operational effectiveness of the organization, improve personnel welfare and accelerate professionalization.

By 1936, the Gendarmerie Organization was divided into six inspectorate districts in line with geographical and operational requirements. These districts were structured as Diyarbakır, Erzurum, Seyhan, Ankara, İzmir and İstanbul.

In this period, in addition to ‘fixed gendarmerie’ units, ‘mobile gendarmerie’ units with high mobile intervention capability and deployed in strategically important regions were formed. These units were kept in a state of readiness to intervene rapidly against possible public order incidents.

On the other hand, the Gendarmerie Organization was founded on a multi-dimensional training approach. Necessary efforts have been made to ensure that gendarmerie personnel are highly equipped, and priority has been given to equipping them with technical, tactical and strategic competencies.

When we look at the weapon inventory of the organization, it is recorded that a large part of it was not functional during this period. For this reason, an effective weapon renewal program was initiated as part of the modernization of the organization.

Another issue that the organization attached importance to during this period was communication systems. In order to ensure effective communication between police stations, priority was given to the development of telephone infrastructure, and a 47,000-kilometer telephone network was established.

In the Early Republican Era, it was observed that most of the police station buildings were not capable of meeting the needs, and therefore the need for renovation came to the fore. With a budget of 60,000 liras in the 1935 fiscal year, a limited number of new police station buildings were constructed and improvements were made at different points.

When we look at the health services of the Gendarmerie Organization, we see that efforts were made to strengthen the health infrastructure and new hospitals were opened for this purpose. The main health problem of the period was epidemics.

The financial structure of the Gendarmerie General Command faced serious constraints during this period. Financial difficulties negatively affected the development of qualified personnel, operational efficiency, physical infrastructure, health services and communication systems.

Both internal and external factors had an impact on public order and security in the Early Republican Period. Internal factors include banditry and gang activities especially in the First General Inspectorate region, as well as the arming of the local population by separatist Kurdish movements and actions against the administration. External factors were France's support for the developments against Turkey and the inability of Iran and Britain to take the necessary measures for border security. In addition, blood feuds, kidnappings, robberies, smuggling, raids on villages and houses, and roadblocks constituted the main security and public order problems in the general inspectorate regions. As a result of the activities carried out by the gendarmerie in these regions, an atmosphere of peace was created and a significant degree of order and order was established.

In conclusion, the existence of the Gendarmerie Organization has a critical importance in ensuring internal security and combating crimes in the country. With the strong modernization process initiated in the Republican era, the Gendarmerie Organization has carried out activities in many areas such as health, police station buildings, finance, education, public order and security, and has made significant contributions to the maintenance of social order.

5. KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhuriyet Arşivi

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Atlı, C. (2020). Tek parti döneminde Jandarma Teşkilatı'nın durumu (1923-1946). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 1897-1912.

- Cihan, H. (2015). *Kuruluşundan Cumhuriyet'in ilk yıllarına geçen süreçte jandarma okulları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demircioğlu, İ.H., Demircioğlu, E., Güven, O. ve Kayıcı, K. Ö. (2023). Türk Jandarma Teşkilatı'nda hukuk eğitiminin tarihsel gelişimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 107, 1-38.
- Göktürk Çetinkaya, S. (2020). Umum Jandarma Kumandanlığı'nın tarihi gelişimi ve değişimi (1919-1939). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (3), 974-990.
- Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*. (2002). Ahmet Çermeli, Halil Atabey, (1. Baskı). Ankara.
- Resmî Gazete, "Jandarma Kanunu", Sayı: 1526, Kanun No: 1706, 22.06.1930.
- T.C. Resmî Gazete, 22.06.1930, sayı: 1499.
- Taş, S. (1997). *Umumi müfettişlikler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Tekir, S. (2020). *Osmanlıdan Cumhuriyete jandarma kuruluş, teşkilat ve mücadele (1903-1938)*. İstanbul: Timaş.
- Tekir, S. (2024). Yol Kesiciler ve Kanunsuzlar: Türkiye'de Kırsal ve Siyasi Eşkıyalıkla Mücadele (1923-1938). *Turcology Research*, 81, 513-524.
- Tokaş, P. (2021). Dördüncü Umumi Müfettişliğin asayiş faaliyetleri. *Lambert academic*, 138-156.
- Toparlak, B. (2016). Türkiye Cumhuriyeti'nde Dördüncü Umumi Müfettişliğin sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyetleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 53, 222-238.
- Türkmen, Z. (2020). Jandarma. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-1, 689-691.
- Zengin, E. (2018). Osmanlı'dan günümüze Diyarbakır. İ. Özcoşar, A. Karakaş, M. Öztürk ve Z. Polat (Ed.). *Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde asayişsizlik ve asayiş sağlama faaliyetleri (1927-1952)* (1. Baskı, ss. 773-793). İstanbul.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Süleyman TEKİR %50 ve doktora öğrencisi Eda ŞAHİN % 50'dir.

Gönderim Tarihi: 26.11.2024

Kabul Tarihi: 10.02.2025

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE YAŞANAN EKONOMİK PROBLEMLERİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Social Effects of Economic Problems during the National Struggle Period

Muhammet YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Türkiye Cumhuriyeti Tarih Anabilim Dalı
muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-1340-0818
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türk tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan Millî Mücadele dönemi, yalnızca askerî, siyasî ve diplomatik boyutlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik yönleriyle de çok yönlü olarak incelenmesi gereken özel bir süreçtir. Genel olarak 1919-1922 yılları arasında cereyan eden bu dönem, savaşın doğrudan ya da dolaylı olarak şekillendirdiği bütün toplumsal faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bağlamda, Millî Mücadele'nin yalnızca cephe hattında değil, aynı zamanda Anadolu halkının gündelik yaşamında da derin izler bıraktığı görülmektedir. Özellikle sosyoekonomik sorunların yoğun şekilde hissedildiği Anadolu coğrafyasında, savaşın halk üzerindeki etkileri önemli bir araştırma sahası oluşturmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu etkiler çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmakta ve Millî Mücadele sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntıların toplumsal yansımaları incelenmektedir. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sonrasında I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle başlayan iktisadi çöküş, Millî Mücadele boyunca devam eden yapısal krizlerle birlikte değerlendirilmektedir. Ayrıca, savaşın yol açtığı ekonomik buhranın etkisiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmeti'nin uygulamaya koyduğu ekonomik politikalar ve bu politikaların halk nezdinde nasıl karşılık bulduğu da araştırmanın temel inceleme alanları arasındadır. Bu kapsamda, Millî Mücadele'nin sadece siyasî bağımsızlık mücadelesi olmanın ötesine geçerek, aynı zamanda bir toplumsal direniş ve dayanışma süreci olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Ekonomi, Toplum.

Abstract

The period of the National Struggle, which is one of the important turning points in Turkish history, is a special process that should be analyzed not only in terms of its military, political and diplomatic dimensions, but also in terms of its social and economic aspects. This period, which generally took place between 1919 and 1922, encompasses all social activities that were directly or indirectly shaped by the war. In this context, it is seen that the War of Independence left deep traces not only on the frontlines but also in the daily lives of the Anatolian people. Especially in Anatolia, where socioeconomic problems are felt intensely, the effects of the war on the people constitute an important field of research. In this study, these effects are examined with a multidimensional approach and the social reflections of the economic difficulties experienced during the National Struggle are analyzed. The economic collapse that began with the withdrawal of the Ottoman Empire from World War I after the Armistice of Mondros is evaluated together with the structural crises that continued throughout the War of Independence. In addition, the economic policies implemented by the Government of the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) in

response to the economic depression caused by the war and how these policies were received by the public are also among the main areas of investigation. In this context, it is emphasized that the National Struggle was not only a struggle for political independence, but also a process of social resistance and solidarity.

Keywords: *National Struggle, Economy, Society.*

1. GİRİŞ

Millî Mücadele dönemi, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi verdiği, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sistemin etkilendiği bir süreçtir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'da başlayan ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'na kadar devam eden bu topyekûn mücadele, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasının ardından, Anadolu topraklarında işgalci güçlere karşı verilen bir direnişin ifadesidir. Ancak Millî Mücadele'nin sadece askeri değil sosyal, kültürel ve ekonomik bir boyutu da bulunmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, bu dönemin Türk milleti için, savaşın ve işgalin yarattığı büyük yıkımın, sosyal yapıyı derinden sarsan ve bireysel yaşamı zorlaştıran birçok olumsuz sonucu olmuştur. Yaşanan ekonomik problemler, yalnızca savaşın finansmanı ve lojistiği ile sınırlı kalmayıp, halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyecek kadar geniş çaplı bir kriz ortamını da beraberinde getirmiştir. Türk Hükûmeti'nin aldığı önlemlere rağmen harbin toplumsal etkileri hissedilir derecede olmuştur (Hayta ve Belenli, 2016, s. 279-280).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılımı, büyük bir ekonomik yıkım yaratmış ve ülkenin kaynaklarını tükenme noktasına getirmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından yaşanan işgaller, kriz ortamını daha da derinleştirmiştir. İstanbul'un işgali, Osmanlı Hükûmeti'nin denetimindeki ekonominin büyük ölçüde çökmesine yol açmış, Anadolu'daki köyler ve kasabalar, savaşın yıkıcı etkileriyle baş başa kalmıştır. İşgal altındaki bölgelerde yaşayanlar, temel ihtiyaç maddelerine ulaşmakta ciddi sıkıntılar çekmiş, gıda fiyatları fahiş oranlarda artmıştır. Üretim ve ticaret büyük ölçüde durmuş, var olan tarımsal üretim neredeyse tamamen tahrip olmuştur (Müderrişoğlu, 1974, s. 88). Bu durum, halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyerek, temel gıda maddelerinin temininde sıkıntılara yol açmış ve yaşam standardını ciddi şekilde düşürmüştür. Anadolu'da yetersiz gıda ve malzeme temini nedeniyle sağlık sorunları başladığı gibi kıtlık ve açlık nedeniyle hastalıklar hızla yayılmıştır. Verem başta olmak üzere birçok hastalık, İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ciddi kayıplara sebep olmuştur. Ayrıca, işgalci güçlerin uyguladığı iktisadi faaliyetler, yoksulluğun artmasına neden olmuş ve sosyal huzursuzluğa yol açmıştır (Afyoncu, 2009, s. 64-66; Sakallı, 1997, s. 17).

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ekonomik yapısının iyice zayıflaması, Millî Mücadele sürecindeki ekonomik zorlukları daha da derinleştirmiştir. Bu dönemde, sanayi ve ticaretin hemen hemen tüm alanları İtilaf Devletleri'nin denetimine geçmiş ve yerel üretim büyük ölçüde durmuştur. Özellikle tarım, ekonominin en temel gücü olduğu halde, yaşanan işgaller nedeniyle bu alandaki üretim büyük oranda düşmüş, köylü arazide çalışamaz hale gelmiştir. Geçim kaynaklarının yok olmasını beraberinde getiren bu durum, tarımsal ürünlerin azalmasına ve kıtlık nedeniyle büyük bir göç dalgasına yol açmıştır. Bunun yanında, büyük oranda tahrip olmasına rağmen, ulaşım ağlarının İtilaf Devletleri'nin eline geçmesi, gıda ve diğer temel ihtiyaçların Anadolu'nun iç bölgelerine ulaşmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Özellikle demiryollarındaki işgal kuvvetleri denetimi hem iç ticareti hem de savaş için gerekli malzeme taşımacılığını büyük ölçüde engellemiştir (Ezer, 2017, s. 436). Nitekim halkın yaşam meşguliyeti, sürekli bir kıtlık ve tedarik sorunu ile şekillenmiş, günlük alışverişler bile büyük bir mücadele seyrine dönüşmüştür. Ayrıca köylerde yaşanan ekonomik problemler, sosyal eşitsizliklerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arsoy, 2019, s. 68-70; Barkan, 1980, s. 128-129).

Millî Mücadele'nin ekonomik sorunları, savaşın doğrudan yıkıcı etkilerinden kaynaklanmamış, Osmanlı Devleti'nin son döneminde uygulanan borçlanma politikaları ve I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan idari boşlukla birlikte gelişmiştir. *Millî Mücadele Döneminde Yaşanan Ekonomik Problemlerin Toplumsal Etkileri* isimli bu çalışmada, ifade edilen süreçte, mütareke döneminden gelen ekonomik göstergelerin Millî Mücadele'ye yansımaları ve bu süreçte Anadolu'da devam eden savaşın, halkın günlük yaşamı başta olmak üzere genel toplumsal etkileri incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemi seyrinde, doküman analizi ve literatür taraması yapılarak, ortaya konan verilerin arşiv belgeleriyle mukayese edildiği bu çalışmada, konuyla alakalı spesifik detaylar ele alınmıştır. Özellikle Millî Mücadele dönemi basınında çıkan bazı ekonomi haberleri değerlendirilerek araştırma-inceleme eserlerle karşılaştırılmış, çıkan verilerin ise sağlaması yapılarak metin içinde işlenmiştir. Buna ek olarak o dönem mücadeleyi yürüten siyasi irade olarak Ankara Hükûmeti'nin iktisadi uygulamaları ve bu uygulamaların yansımalarına değinilmiştir.

2. MÜTAREKE SÜRECİNDE TÜRK EKONOMİSİ

I. Dünya Savaşı sonucunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı Devleti savaştan çekilmiş ve mağlubiyeti resmen kabul etmiştir. Bu mütareke, askeri olmakla beraber ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. İşgallerin başlaması ve

savaşın ağır tablosu, ülke ekonomisini zayıflatmış, halkın yaşam standartlarını ise büyük ölçüde düşürmüştür. Türk ekonomisinin genel durumu, savaşın yıkıcı etkileri, işgallerin getirdiği kısıtlamalar, tarımda yaşanan gerileme ve sanayinin büyük ölçüde tahrip olması gibi bir dizi faktörle şekillenmiş; esasında Osmanlı ekonomisinin toparlanmasını imkânsız hale getirmiştir. Dolayısıyla bu durum karşısında, Türk ekonomisinin güçlenmesi için yeni ve önemli adımlar atmak gerekmiştir. (Öksüz, 2016, s. 198-200).

Savaşın sona ermesinin ardından Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı, derin bir krize sürüklenmiştir. İtilaf Devletleri'nin işgal ettiği topraklar, Osmanlı ekonomisinin temellerini doğrudan sarsmış ve bu toprakların büyük bir kısmı askeri ve ticari faaliyetlerden yoksun kalmıştır. Anadolu'nun pek çok bölgesi, savaşın tahribatı ve işgaller nedeniyle ekonomik faaliyetlerin durduğu bir döneme girmiştir. Bunun sonucunda, yerel üretim büyük oranda zayıflamış, gıda tedarikinde ciddi sıkıntılar baş göstermiştir (Çavdar, 2001, s. 28-30). Osmanlı Hükûmeti'nin son yıllarında yaşadığı iktisadi sorunlar, savaştan sonra daha da derinleşmiştir. Para biriminin hızla değer kaybetmesi, enflasyon oranlarının aşırı yükselmesi, ekonomik istikrarsızlığın belirgin göstergeleri haline gelmiştir. Özellikle kâğıt paranın hızla değer kaybetmesi, halkın alım gücünü büyük ölçüde zayıflatmış, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında büyük artışlar yaşatmıştır (Aydın, 2010, s. 442-451). Bu durum, Osmanlı ekonomisinin temel dayanağı olan tarımsal üretimin, büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur (Eldem, 1994, s. 130-148). Tarım alanlarındaki tahribat ve işgaller, gıda üretimini ciddi biçimde etkilemiş, temel gıda maddelerine erişim zorlaşmıştır. Neredeyse yok denecek kadar sınırlı olan sanayi sektörü de bu dönemde büyük zararlar görmüştür. Osmanlı Devleti, savaşın yıkıcı etkilerinin yanı sıra sanayi altyapısını yeterince geliştirememiştir. İşgallerin ardından ise sanayi tesislerinin büyük çoğunluğunun tahrip olması, üretim kapasitesinin önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Bu durum, yerli üretimin zayıflamasına ve dışa bağımlılığın artmasına yol açmıştır. Türk ekonomisinin bağımsızlık kazanması önündeki en büyük engel haline gelen bu tahribat, özellikle Cumhuriyet'in kurulmasının ardından sanayileşme sürecini etkileyen önemli bir faktör olmuştur (Müderisoğlu, 1974, s. 87-88). Ayrıca dış borçlar, ülke için bir başka önemli ekonomik sorun teşkil etmiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan dış borç yükü, ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Devleti'nin tek taraflı kaldırdığı kapitülasyonlar, alınan başarısızlık sonrası müttefik devletler tarafından tekrar faaliyete geçirilmiş ve yeni ödeme planları tertip edilmiştir. Borçların ödenmesi için uygulanan sıkı maliye politikaları da İtilaf Devletleri'nin denetimine girmiştir. Bu durum, yerel ekonomilerin daralmasına, üretimin azalmasına ve halkın yaşam

koşullarının daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Dış borçların artışı, ekonomik bağımsızlık üzerinde büyük bir engel oluşturmuş, Osmanlı yönetiminin halkın ihtiyaçlarını tedarik etmekte karşılaştığı en önemli engellerden biri haline gelmiştir (Karataşer, 2013, s. 97-114).

I. Dünya Savaşı'nın getirdiği ortam, mütareke akabinde yaşanan müdahaleler, siyasi ve ekonomik baskılar, zaten problemlili olan Türk ekonomisinin aşırı zayıflamasına neden olmuştur. İşgallerin etkisiyle serbest ticaretin önü kapanmış, Osmanlı ekonomisi dışa bağımlı hale gelmiştir. İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarında kurdukları yönetimlerle yerel üretim üzerinde büyük bir denetim sağlamış ve birçok temel gereksinin kaynağını ellerinde tutmuşlardır. Özellikle İstanbul ve çevresi, İtilaf Devletleri tarafından kontrol altına alınmış ve dış ticaretin büyük bölümü, bu devletler aracılığıyla yapılmıştır. Yaşanan gelişmeler, Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığını artırdığı gibi yerel üretim ve ticaretin engellenmesi, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamada ciddi zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak bu ekonomik tıkanıklıklar yaşam kalitesini düşürmüş ve toplumsal huzursuzlukları derinleştirmiştir (Eldem, 1973, s. 3-20).

3. MİLLÎ MÜCADELEDE ANADOLU'NUN DURUMU

Türk milletinin bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı olarak tanımlanan Millî Mücadele, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlamıştır. Bu tarih, sadece askeri bir direnişin değil, aynı zamanda halkın özgürlük mücadelesinin de simgesi olmuştur. Mücadele, vatanın bütünlüğünü savunmak için verilen bir direnişin ötesinde, Osmanlı Devleti'nin etkinliğini yitirmesi sonucunda, Anadolu'nun sosyoekonomik yapısının yeniden şekillendirilmeye başlandığı önemli bir dönüm noktasıdır. I. Dünya Savaşı akabinde, Osmanlı Devleti büyük bir askeri ve ekonomik mağlubiyet yaşamış, savaşın sonunda imzalanan Mondros ateşkesi ile ülke işgallere uğramıştır. Bu durum halkın günlük yaşamını doğrudan etkileyerek, ciddi bir ekonomik buhran ve siyasi belirsizlik yaratmıştır. Yaşam standartları hızla düşerken, halkın Millî Mücadele'ye katılımını etkileyen faktörlerden biri de bu zorlu sosyoekonomik koşullar olmuştur (Barkan, 1980, s. 28-30).

1919 yılı itibarıyla Anadolu'nun sosyoekonomik yapısı, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan savaş ve işgal izlerini taşımaktadır. I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve ülkenin mali kaynaklarını tükenme noktasına getirmiştir. Mondros ateşkesinin ardından, işgallerin etkisiyle Anadolu'nun önemli bölgeleri yabancı güçler tarafından denetim altına alınmıştır. İşgaller hem sanayi hem de tarım alanında büyük bir krize sebep olmuş, üretim neredeyse durma noktasına gelmiştir. Köyde

yaşayanlar, topraklarını işleyebilmek için gerekli malzeme ve araçlardan mahrum kalmışlardır. İsteddiği ürünleri yetiştiremeyenler, geçim sıkıntısı çekmiş, gıda temini zorlaşmış, bu durum halk arasında açlık ve yoksulluk sorunlarını beraberinde getirmiştir. İtilaf Devletleri'ne mensup kuvvetler, belli ürünlere el koyarken, halkın üretim faaliyetlerini kısıtlamış, yerel yönetimlerin ve tüccarların bağımsız hareket etmelerini engellemişlerdir. Tarımda yaşanan ticari faaliyetleri etkileyen bu durum, halkın alım gücünü zayıflatmıştır. Bu vesileyle köylüler topraklarını işleyebilmek için gerekli olan araç ve gereçlerden yoksun kalmışlardır. Bu süreç akabinde başlayan ekonomik buhran ve gıda temini konusunda yaşanan problemler, beslenme sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Büyük oranda tarım ve hayvancılıkla geçinen Anadolu nüfusu, oluşan bu kriz sarmalında kalmıştır (Doğramacıoğlu, 2018, s. 403-409). Yaşanan sıkıntılar birçok bölgede sosyal bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle güçlü nüfuzu olan kişilerin savaş döneminde yaptığı borçlandırma faaliyetleriyle halk, faiz sarmalından kurtaramamış ve Erdal İnce'nin eserinde "ağa" ismiyle tarif ettiği bu şahıslara mahkûm olmuşlardır. Köylüyü yüksek faizle borçlandıran ve ödeyemediği takdirde karın tokluğuna çalıştıran bu yapı, Millî Mücadele döneminde taşrada yaşanan bozulmanın en önemli işaretlerinden biri olmuştur. Köyde gıda temini mecburiyetiyle çalışmak mecburiyetinde olanların zamanla şehre göç etmesi ve işsizlik oranlarının yükselmesi ise taşradan metropole uzanan yeni bir krizi doğurmuştur. Birbirine bağımlı bu sistemin neticesinde, toplumsal huzursuzluk ve ekonomik problemler belirgin bir şekilde çoğalmıştır. Millî Mücadele'nin başlarında yaşanan bu problemler, halkın millî harekete katılımını zorlaştırsa da millî bir devlet kurma meselesinin kavranması ve bu tablonun işgal güçleri-tefecî iş birliğinde olduğunun anlaşılmasıyla çözülmüştür (İnce, 2023, s. 108-115; Özgiray, 1989, s. 554).

I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan tablo, şehirler ve kırsal bölgeleri neredeyse aynı oranda etkilemiştir. Nitekim Taşrada yaşanan sosyoekonomik sıkıntılar ve üretim darlığı, Pazar oranındaki girdiyi zayıflattığı gibi, köylerden şehirlere taşınan ürünlerin miktarını da azaltmıştır. Birbirini besleyen bu sistem, sadece taşrada değil şehirlerde de gıda ve ticaret sorununa yol açmıştır. Millî Mücadele döneminde yaşanan muharebeler, harbin olduğu bölgelerdeki tarım faaliyetlerini sekteye uğratmış, halk toprağını büyük ölçüde ekemediği gibi hasat edilen yerlerden alınan ürünler de yakın yerlerde kullanılmıştır. Bu durum, İstanbul, İzmir ve Bursa gibi birçok büyükşehir ticaretini olumsuz etkilemiştir. Özellikle savaşın cereyan ettiği bölgelerdeki ulaşım altyapısının bozulması ve asayişsizliğin baş göstermesi ise meselenin daha derin bir hal almasına neden olmuştur (Yaman, 1993, s. 419-421). Ticaretle hayat bulan şehirlerde yaşanan söz konusu kriz

sonucunda, temel ihtiyaç maddelerinin temini zorlaşmıştır. Ayrıca sanayinin yok denecek kadar az olması ve işgallerin getirdiği üretim duraklamaları, şehir halkının iş bulmasını engellemiş ve işsizlik oranlarını artırmıştır. Bu süreç, şehirdeki sosyal yapıyı olumsuz yönde etkilediği gibi iş gücü piyasasında daralmalara sebep olmuş ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler daha da belirgin hale gelmiştir (Şahin ve Yılmaz, 2015, s. 25-27).

Belirtilen zorluklara rağmen, Millî Mücadele'nin başladığı dönemde Anadolu'da halk arasında büyük bir dayanışma ruhu gelişmiştir. Problemler karşısında Türk milleti, birbirine destek olarak ekonomik ve sosyal sıkıntıları aşmaya çalışmıştır. Özellikle bölgesel direniş örgütlerinin organizatörlüğünde, köylerde ve kasabalarda dayanışma ağları kurularak askeri mücadelenin gereksinimlerini karşılamak amacıyla kaynaklar bir araya getirilmiştir. Cemiyetler vasıtasıyla birlik ve beraberlik bilinci aşılanmış, halkın sosyal ve ekonomik her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için çaba gösterilmiştir. Bu dayanışma, yalnızca ekonomik değil, toplumsal bir güç birliği yaratmış ve halkın moralini yükseltmiştir (Avcıoğlu, 2013, s. 155-170). Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin lider kadrosu, köylülerin yaşadığı ekonomik zorlukların aşılabilmesi için merkezi yönetim ile halk arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi kanaatinde hareket etmişlerdir. Yerel idarelerin halkla birlikte hareket etmesi, vatandaşların ekonomik direncini desteklemiş ve bağımsızlık mücadelesinin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. En nihayetinde bu aşamada yaşananlar, Millî Mücadele'nin sadece askeri bir direniş değil, aynı zamanda halkın ekonomik ve sosyal açıdan birleşerek sürdürülen bir topyekûn hareket olduğunu kanıtlamıştır.

4. TEKALİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ'NİN ETKİLERİ

“Millî Yükümlülük” anlamına gelen Tekalif-i Millîye Emirleri, Millî Mücadele'nin en kritik kararlarından biri olmuştur. 5 Ağustos 1921'de başkumandanlık görevine gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak savaş ekonomisinin tanzim edilmesi gerektiğini düşünerek hareket etmiş ve Türk milletini ilan edilen bu zorunlu tedbirlerle mücadeleye dahil etmiştir. Mücadelenin devam ettiği yıllarda uygulanan Tekalif-i Millîye Emirleri, askeri zaferlerle birlikte, millî hareketin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla devlet tarafından alınan önlemler arasında değerli bir yer tutmuştur. Ancak bu önlemler, halkın ekonomik koşullarını büyük ölçüde etkilemiş ve yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Daha önce Balkan Savaşlarında uygulanan Tekalif-i Harbiye Emirleri'ne (Avcı, 1995, s. 222-224) benzer bir yapıda olan bu stratejinin ortaya konulmasında bir takım farklı sebepler de bulunmaktadır. TBMM Hükûmeti'nin finansal krizle baş etmeye çalışması, Anadolu'nun önemli üretim merkezleri olan Kütahya ve Eskişehir gibi bölgelerin

Yunanların eline geçmesi, bu sebeplerin en önemli nedenleri arasında sayılmaktadır. Nitekim bu kayıplar, sadece toprakların elden çıkması değil aynı zamanda önemli bir gelir getiren üretim sahalarının da kaybedilmesidir (Yıldız, 2024, s. 2007-2033). Dolayısıyla bu sebepler silsilesinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Tekalif-i Millîye Emirleri'yle milletin desteğini almaya çalışmıştır (Yıldız, 2023, s. 318-319).

Savaş ekonomisi, mücadelenin finansmanını sağlamak amacıyla ülkenin tüm ekonomik kaynaklarının seferber edilmesini zorunlu kılmıştır. Millî Mücadele'de, dış kaynaklardan yeterince faydalanamayan Türk Hükûmeti, mücadelenin gereksinimlerini karşılamak için yerli kaynaklara ve halkın ekonomik gücüne başvurmuştur. Bu minvalde Tekalif-i Millîye Emirleri, halktan mal ve hizmet alımlarını zorunlu hale getiren bir düzenleme olarak devreye girmiştir. Halkın sahip olduğu tarım ürünleri, hayvanlar, taşınabilir malzemeler ve hatta hizmetlerden belirli oranlarda alınması, halkın geçim kaynaklarını doğrudan etkilemiş ve ekonomik yükü büyük ölçüde artırmıştır (Yıldız, 2024, s. 213-214). Bu durum, özellikle köylü ve çiftçiler için büyük bir problem olduğu gibi onları zor bir sürece sokmuştur. Zaten kıtlık, savaşın getirdiği tahribat ve iç isyanlarla boğuşan halk, şimdi de devletin zorlayıcı yükümlülüklerle aldığı mal ve hizmetler nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekmiştir. Ancak bu sıkıntılı süreçte Türk milleti, yaşadığı zorluklara rağmen fedakârlık yapmaktan çekinmemiştir. Zira olası problemlere karşı İstiklal Mahkemeleri'nin devreye alınmasına rağmen, halk elinden gelen bütün gayretle bu sürece dahil olmuş ve genel manada aksi bir durum oluşmasına fırsat verilmemiştir (Sürmeli, 1998, s. 118-130). Cemal Kutay'ın ifadesiyle "Tekâlif-i Millîye, fikir ve uygulama olarak, ülke ve millet olanaklarını en kısa zamanda derleyip toparlayarak tek hedef emrini vermektir" (Kutay, 1972, s. 248) anlamı doğrultusunda millet, yaklaşık on beş günlük kısa bir süre içerisinde Türk ordusunun bir aylık savaş stokunu tamamlamıştır.

Hükûmetin koyduğu iktisadi kanunlar ve Tekalif-i Millîye, her ne kadar halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilese de süreç, iç cephede sıkıntı oluşturulabilecek bir duruma evrilmemiştir. Ancak milletin en çok zorlandığı durum, kendi yöresinde ağa veya eşraf diye tabir edilen kişilerin faiz uygulaması ve halkı borçlandırmasıdır. Bu, devletin koyduğu vergilerle daha da ağır bir hale dönüşmüş ve en amiyane tabirle; Anadolu halkı, ekonomik olarak tükenmiştir. Zira işgalcilere karşı mücadele eden Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması hususunda ortaya konan samimiyet, art niyetli ve bazı varlıklı insanların farklı uygulamalarıyla zedelenmiş olsa da genel manada bu zorlu sınav başarıyla geçilmiştir. Savaşlar nedeniyle vücut

azasından yoksun, vergiler nedeniyle bitkin ve faiz sarmalıyla neredeyse tükenmiş Türk milleti, Millî Mücadele’de uygulanan iktisadi tedbirlere uymakta ve millî yükümlülüklerini yerine getirmekten imtina etmemiştir (İnce, 2023, s. 115). Bu doğrultuda Tekalif-i Milliye Emirleri’nin uygulanması, sistematik bir şekilde yapılmıştır. Halktan toplanan %40 malzemenin bedeli bir mazbata karşılığında alınmış ve kaydedilmiştir. Sonrasında geri ödeme koşuluyla toplanan malzemeler bu şarta riayet edilerek resmî belge üzerinden tedarik edilmiştir. Yeni Türkiye’nin kurulmasıyla birlikte 1923-1929 yılları arasında yapılan ödemelerle bu süreç tamamlanmaya çalışılmış; neticede devlet, olağanüstü şartlar nedeniyle milletinden aldığı borcu geri ödemiştir (Tural, 1995, s. 535-559; Özdemir, 2000, s. 171-210).

Millî Mücadele sırasında uygulanan savaş ekonomisi ve Tekalif-i Milliye Emirleri, Türk milletinin ekonomik yapısını derinden etkilemiş ve halkın yaşam standartlarını önemli ölçüde düşürmüştür. Mal ve hizmetlerin yasal düzenlemelerle alınması, yüksek vergiler, artan enflasyon ve para değerinin hızla düşmesi gibi ekonomik sorunlar, günlük yaşamı zorlaştırmıştır. Ancak bu zorluklar, halkın ulusal bağımsızlık mücadelesine olan katılımında olumsuz bir netice oluşturmamış ve Türk milletinin direniş gücünü daha da sağlamlaştırmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde alınan bu radikal karar, ortada vuku bulan bir iktisadi çıkmaz neticesinde alınmıştır. Adeta siyasetin tükendiği yerde millî irade devreye girmiştir. Mücadelenin sürdürülebilirliği için alınan bu tedbirler, her ne kadar ekonomik açıdan ciddi sıkıntılara yol açsa da Türk milletinin ulusal bağımsızlık için gösterdiği fedakarlığa örnek teşkil etmiştir.

5. ANKARA PİYASASI

İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920’de işgal edilmesiyle başlayan yönetim krizi, TBMM’nin 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılmasıyla farklı bir döneme girmiştir. Esasında artık Millî Mücadele’nin merkezi Ankara olmuş ve ekonomik açıdan büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. İktisadi hayatın bu şehirdeki fonksiyonları savaşın getirdiği büyük zorluklar ve bunlara karşı uygulanan savaş ekonomisi politikalarıyla şekillenmiştir. 1920’den itibaren yeni bir anlayışa bürünen ekonomik buhran, ihtiyaçlar doğrultusunda piyasa ekonomisini değiştirmiş ve halkın günlük yaşamını sürdürebilmesi için önemli zorluklarla yüzleşilmiştir. Alptekin Müderrisoğlu Millî Mücadele’nin başlangıcında Ankara’nın sosyoekonomik durumunu ifade ederken, belirtilen bu zorlukların muhtevasını aktarmıştır. Nitekim etrafı bataklıklarla çevrili, dünyadan izole bu şehirde, İttihat ve Terakki Cemiyeti binasında açılan TBMM’nin, ihtiyaçlarının dahi karşılanmakta zorluk

çekildiğini ifade eden Müderrisoğlu, o dönemi yokluk süreci olarak özetlemiştir (Müderrisoğlu, 1974, s. 253-255).

Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Ankara da çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla geçinen bir yapıya sahipken, savaşın başlamasıyla birlikte bu sektörler kesintiye uğramıştır. Temel ihtiyaçların, orduya ve cepheye gönderilmek üzere toplanmak mecburiyetinde olunması, şehirdeki mal kıtlıklarını daha da problemli bir hale sürüklemiştir. Tekalif-i Millîye Emirleri'nin devreye alınmasıyla tanzim edilmeye çalışılan bu süreç, halkın üzerine büyük bir ekonomik yük olmuştur (Kayıran, 1989, s. 639-664). Savaşın ihtiyaçlarını karşılamak için uygulanan bu emirler, üretim gücünü önemli ölçüde sınırlandırdığı gibi piyasadaki ürünlerin dağıtımını da zorlaştırmıştır. Köylüler, ellerindeki tarım ürünlerini ve hayvanların bir kısmını devretmek durumunda kalmış, bunun karşılığında çoğunlukla kâğıt para ile ödeme sistemi ise Türk kuruşunun hızla değer kaybetmesine yol açmıştır. Akabinde enflasyon yükselmiş ve Ankara piyasasında yaşanan kriz daha da derinleşmiştir. Halk, en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bazen mal takasına yönelmiş, ancak yine de büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Türk parasının kıymetli madenler ve uluslararası para birimleri karşısında değer kaybetmesiyle birlikte, etkinliğini daha da arttıran bu iktisadi kriz, vatandaşın alım gücünü ciddi oranda düşürmüştür. Bu durum, Hakimiyet-i Millîye'nin 13 Ağustos 1920 tarihli nüshasında net bir şekilde görülmektedir. Nitekim o dönemde Emtia ve farklı ülkelerin para birimlerinin Türk kuruşuyla alım değerleri, meseleyi izah etmektedir. Bu minvalde elde edilen verilere göre altın 535-540, meci diye 58-59, sterlin 567-570, dolar 140-145, Mart 36-41, drahmi 230-233 ve Napolyon (Fransız Altını) 175-177 Türk kuruşu ile işlem görmektedir (Hâkimiyet-i Millîye, 13 Ağustos 1920 s. 2-3; Doğramacıoğlu, 2018, s. 403-406).

Öte yandan, para biriminin hızla değer kaybetmesi, Ankara'daki piyasa ekonomisinin temel dengesini bozmuş ve hükûmet, savaşı finanse edebilmek için ağır vergiler getirmiştir. Ancak bu durum hızla enflasyona yol açmış ve özellikle gıda ürünleri başta olmak üzere temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını yükseltmiştir. Bu bağlamda enflasyon, yalnızca bir ekonomik sorun olmanın ötesinde, halkın alım gücünü ciddi şekilde zayıflatan ve yaşam koşullarını zorlaştıran bir faktör haline gelmiştir. Halk, fiyatların hızla arttığı bu dönemde, temel gıda maddelerini ve hayatta kalabilmek için gerekli olan diğer ürünleri temin etmekte zorlanmıştır. Millî Mücadele döneminde yaşanan bu parasal sıkışıklık, savaş ekonomisi ve hayat pahalılığı cenderesi, halkın ekonomik refahını önemli ölçüde düşürmüştür (Arsoy, 2019, s. 76-83). Ayrıca piyasa düzeninin bozulmuş olması, karaborsa faaliyetlerinin hızla yayılmasına

yol açmıştır. Müdahale edilmesi gereken bu gayr-ı resmi anlayış, resmi ticaretin ve piyasanın yeterli malzeme sunamadığı bir ortamda, gıda ürünlerinden ilaçlara kadar pek çok malın satıldığı alanlar haline gelmiştir. Neticede mevcut düzen, fiyatların kontrolsüz bir şekilde yükselmesine, ürün kalitesinin düşmesine ve yerel halkın daha fazla mağdur olmasına neden olmuştur. Belirtilen hadiseler, Millî Mücadele'nin bütününde Ankara ve civarındaki şehirlerde yaşananların önemli bir göstergesi olarak kayda geçmiştir. Toplumsal eşitsizliğe neden olan bu düzen, zengin ile fakir arasındaki uçurumu daha belirgin hale getirirken, finans piyasasından aile ekonomisine ulaşan dengenin bozulmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle temel ihtiyaç maddelerinin Türk parası ile alım değerlerine bakıldığında piyasada yaşanan pahalılık daha net anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, 1921 yılında ortalama olarak koyun eti 100, zeytinyağı 120, sabun 110, tereyağı 200, küp şeker 110 ve pirincin 27.5 Türk kuruşu ile satıldığı bir ekonomide halkın gıda enflasyonu karşısında zorluk yaşadığı gerçeğini göstermektedir (Hâkimiyet-i Millîye, 25 Nisan 1921, s. 2; Yıldız, 2023, s. 309-310). Millî Mücadele döneminden yansıyan bu manzara, Anadolu'da devam eden başta savaş olmak üzere farklı sorunların vatandaşlara olan ekonomik etkilerini ortaya çıkarmaktadır.

Millî Mücadele dönemi Ankara'sındaki iktisadi hayat, savaşın ekonomik gerekleri ve devletin aldığı tedbirlerle şekillenmiş, piyasa ekonomisi büyük ölçüde mal kıtlığı, yüksek enflasyon ve devletin zorunlu aldığı hizmetlerle belirlenmiştir. Halk, savaşın getirdiği bu ortamla başa çıkabilmek için büyük bir gayretin yanı sıra fedakarlıklar da yapmıştır. Ancak yaşanan süreçte, ekonomik eşitsizlikler artmış, piyasa düzeni bozulmuş ve halkın yaşam standartları ciddi şekilde düşmüştür. Bununla birlikte, tüm bu zorluklara rağmen, Ankara'da iktisadi hayatın devam edebilmesi, halkın ulusal bağımsızlık mücadelesine olan inancının ve desteğinin bir göstergesi olmuştur. Zira askeri olarak verilen gayretin yanında, ekonomik sıkıntılarla başa çıkmanın gözler önüne serildiği bu süreç, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinin temel anlayışını oluşturmuştur.

6. TBMM HÜKÜMETİ'NİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Savaş halinin getirdiği ekonomik buhran ve Yunan ordusunun Anadolu'da icra ettiği yıkıcı faaliyetler nedeniyle, halkın ciddi problemler yaşadığı aşikardır. Özellikle tarım ve hayvancılık sektörünün ciddi yara alması, vatandaşın ekonomik problemler yaşamasına sebep olmuştur. Türk ordusuna daha sağlam bir karşılık verebilmek adına birçok bölgede hem gıda takviyesi hem de yük taşıma amacıyla büyük baş hayvanların ve tarım ürünlerinin Yunanlar tarafından ele geçirilmesi, bu problemlerin daha da

büyümesine neden olmuştur. Talat Yalazan, bu konuyla alakalı yazmış olduğu eserinde Haymana ve Polatlı bölgelerinde olan sıkıntıları dile getirmiş, özellikle harbin geçtiği alanlarda, yaşanan problemleri belirtmeye çalışmıştır (Yalazan, 1994, s 6-8).

1919-1922 yılları arasında TBMM hem savaşın sürdürülebilirliğini sağlamak hem de halkın yaşam koşullarını iyileştirmek için çeşitli ekonomik tedbirler almıştır. Bu tedbirler, askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olmasının yanında, vatandaşların günlük yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ekonomik düzenlemeleri de içermektedir. Zira Milli Mücadele'nin ilk yıllarında, Anadolu'nun işgal edilmesinin ve savaşın getirdiği büyük tahribatın etkisiyle, ekonomik hayat büyük ölçüde daralmış, tarımsal üretim ve ticaret kesintiye uğramıştır. Halk, temel gıda maddelerini temin etmekte zorlanmış, enflasyon ve mal kıtlığı gibi sorunlar daha da derinleşmiştir. TBMM, bu koşullar altında hem savaşın gereksinimlerini karşılamak hem de halkın ekonomik refahını iyileştirmek amacıyla bir dizi ekonomik önlem almıştır. Savaş bölgelerinde yaşayanları desteklemek ve üretimi artırmak amacıyla hızlı bir şekilde temel ihtiyaç temini programı hazırlamıştır. Örneğin bazı bölgelerde savaş nedeniyle tahrip olanlara yardım yapılması kararlaştırılmakla beraber (BCA, KDB, 30-18-1-1/4-39-15, 30 Kasım 1921), işgalden kurtarılan bölgelere yönelik olarak 1,5 milyon liralık bir bütçe tahsis edilmiştir. Kabul edilen kanun çerçevesinde hükümet, üç ana yardım alanında aktif bir politika izlemiştir. Bunlar savaş nedeniyle harabe haline dönüşen bölgelerde yaşayan fakir halka, yemeklik ve tohumluk olarak ücretsiz zahire verilmesi, ihtiyaç sahibi vatandaşlara ulaşım araçları ve hayvan desteği sağlanması, bölgedeki çiftçilere, üç yıl içinde geri ödenmesi gereken veya aynı olarak temin edilecek şekilde tohumluk katkısı sağlanması şeklinde olmuştur (Hâkimiyet-i Millîye, (02.11.1921), s. 2).

Bu yardım paketinin yanı sıra, bölgedeki vergiler affedilmiş, borçlar ertelenmiş ve devlete ait ormanların kullanımı serbest bırakılmıştır. Mecliste kabul edilen ilgili kanunun önemli maddelerine göre; Yunan işgali ve savaş nedeniyle tahrip olmuş veya büyük zarar görmüş yerleşim birimlerinin, köylerin ve çiftliklerin, 1337 mali yılı sonuna kadar müsakkafat (vakıf malları), arazi ve temettü vergileriyle aşar ve ağnam ödemeleri affedilmiş, bu bölgelerdeki çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçları, iki yıl süreyle faizsiz olarak ertelenmiş, zarar gören bölgelerdeki fakir halka, yemeklik ve tohumluk olarak ücretsiz zahire verilmesi için hükûmete yetki verilerek yardımlar için Maliye Bakanlığı bütçesinden 500 bin lira tahsis edilmiştir. Bunun yanında, tahrip olan yerlerin yeniden inşası için devlet ormanlarından gerekli ağaç ve kerestelerin temini muaf tutulmuş, yardımlar arasında yer alan ulaşım araçları

ve hayvan desteği için Maliye Bakanlığı bütçesinden geri ödemesiz bir şekilde 500 bin lira daha tahsis edilmiştir. Ayrıca yardım alan bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine, üç yıl boyunca eşit taksitlerle aynen veya nakden ödenmek üzere tohumluk verilmesi için yine hükûmete yetki verildiği gibi bu genel kanunun 3, 8 ve 9. maddelerde belirtilen tahsisatların, içinde bulunulan mali yıl sonuna kadar harcanmayan kısımları, bir sonraki mali yıl içerisinde kullanılmak üzere aktarılacağı kararlaştırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 102, Cilt: 14, 1921, s. 2-5; Yıldız, 2023, s. 383-385).

Yapılan düzenlemeler, bölgedeki halkın yeniden ayağa kalkabilmesi ve ekonomik faaliyetlerin hızla yeniden başlaması amacıyla büyük bir öneme sahiptir. Mecliste düzenlenen yasalar haricinde, yeri geldiğinde milletvekilleri kendi özlük haklarından feragat etmeyi bilmiş ve günün koşullarına nazaran oluşan durumlarda kendi maaşlarından yardımda bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Büyük Taarruz öncesi yapılan tasarruf tedbirlerinde asker ve memurlardan %20'lik kesintilerin uygulanmasına müsaade edilmiş (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: 167, Cilt: II, 28 Şubat 1922 s. 173-194) ve bu kanunun, meclis üyelerini ilgilendirmesinin önüne geçebilecek ek yasa düzenlemelerine izin verilmemiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C. 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 76-82). Ek olarak savaş meydanlarında vefat eden şehitlerin aileleri ile alakalı da bir dizi önlemler alınmıştır. Özellikle hükûmet tarafından bu şartlara haiz olan aileler için maaş bağlama durumu dile getirilmiş ve gerekli yönde adımlar atılmıştır. Ayrıca genç nüfusun askerde olması sebebiyle, dul ve yetimlere ait tarım alanlarının boş kalmaması ve bu kişilerin maddi açıdan desteklenmesi amacıyla, köylerdeki ihtiyar heyetlerine belirli sorumluluklar verilmiştir. Bu doğrultuda, heyetler, köy halkını haftada bir gün, imece usulüyle, asker ailelerine ve yetimlere ait tarım arazilerinin ekim, bakım, hasat ve harman gibi önemli tarımsal faaliyetlerde çalıştırmakla yükümlü kılınmıştır. Böylece toprakların verimli bir şekilde kullanılması sağlarken, aynı zamanda askerlerin ailelerine ve sosyal güvenlikten yoksun dul ve yetimlere yönelik ekonomik bir destek mekanizması oluşturulmuştur (Hâkimiyet-i Millîye, (28.11.1921), s. 2; Hayta ve Belenli, 2016, s. 286). Ayrıca yasal düzenlemeler çerçevesinde, fakir vatandaşların sivil ve askeri hastanelerde tedavi edilmesi için çalışmalar da yapılmıştır (BCA, KDB, 30-18-1-1/2-26-6, 2 Ocak 1921). TBMM, yaptığı bu tür faaliyetlerle, toplumsal ve sosyoekonomik düzeni yeniden kurmaya çalışırken devlet-vatandaş arasındaki bağları kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Ekonomik sorunların yanında, yerel ticaretin canlandırılmasıyla alakalı stratejiler de oluşturulmuştur. İşgal altındaki İstanbul ve diğer büyük şehirlerle bağlantıların kesilmesi, Ankara'nın yerel ticaretinin canlanmasını

zorunlu hale getirmiştir. TBMM, taşrada pazarların yeniden düzenlenmesi ve üretimin artırılması için çeşitli teşvikler sağlamış, aynı zamanda yerel idarelerin bu süreçte etkin rol oynamasını sağlamıştır. Yapılan bu düzenlemeyle, az da olsa üretimin artırılması, ticaretin teşvik edilmesi ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Çoğunlukla gıda maddeleri ve diğer temel ihtiyaçların belli oranda sağlanması, özellikle kırsal kesimdeki halkın yaşamını sürdürebilmesi için kritik bir çözüm sunmuştur (BCA, KDB, 30.11.1.49.22.8, 24 Ağustos 1922; Yıldız, 2023, s. 380-383). Bununla birlikte, sosyal yardımlar ve dayanışma da hükûmetin Millî Mücadele dönemindeki ekonomi politikalarında önemli bir yer tutmuştur. TBMM, halkın en zor koşullarda bile direnişi sürdürebilmesi için çeşitli yardım sistemleri kurmuştur. Özellikle kırsal bölgelerdeki halka yardımlar yapılmış ve bu yardımlar, halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılaması için dağıtılmıştır. Ayrıca orduya maddi ve manevi yardımlar toplama yöntemiyle, halkın ulusal mücadelenin bir parçası olarak ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmesi sağlanmıştır. Yine vergi düzenlemeleriyle toprağını ekmekte zorluk yaşayanlara kolaylıklar tanınmıştır. Bu süreç, sadece ekonomik destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda halkın morali üzerinde de olumlu bir etki yaratmıştır (BCA, KDB, 30.18.01.01.5.21.3, 20 Temmuz 1922; Hayta ve Belenli, 2016, s. 287).

7. HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

Millî Mücadele'de halkın sorunlarıyla ilgili sadece hükûmetin uyguladığı tedbirler değil bazı sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin olduğu da bilinmektedir. Nitekim Temelleri 1869'da Sultan Abdülaziz döneminde "Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" adıyla atılan ve 1877'de II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne dönüşen yapının, Millî Mücadele'nin en etkin yardım kuruluşlarından biri olmuştur (Şimşek, 2015, s. 312). Avrupa'da Kızılhaç (Salib-i Ahmer) örgütünden esinlenilerek isimlendirilen Hilal-i Ahmer, kuruluş dönemi ve sonrası aldığı etkin rolün yanında günümüze kadar Türk Kızılay Cemiyeti olarak çalışmalarını sürdürmektedir (Akgün, 2012, s.112; Ada, 2022, s. 29-54).

Osmanlı Hükûmeti'nin İtilaf Devletleri nezdinde hareket etmesi ve yaptırım gücünün zayıflamasıyla Anadolu'da yaşanan sosyal bunalımlar artmış ve halk birçok genel sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM ve Ankara Hükûmeti'nin savaş ekonomisini yönlendirme amaçlı tedbirleri ise ekonomik sıkıntıların daha ileri boyutlara ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Tekalif-i Millîye Emirleri'nin uygulanması, bu doğrultuda yapılan en güçlü uygulamalar arasında olmuştur.

Türk milleti, ordusuna destek vermek amacıyla katlanmak zorunda olduğu iktisadi zorlukları yenebilmek için dayanışma ruhunun arttırılmasına özen göstermeye çalışsa da o dönem vatandaşın bir nebze rahatlaması için faaliyetler ortaya koyan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaşanan durumun etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Savaşın halk üzerindeki yansımalarını hafifletmek için köprü görevi üstlenen bu cemiyet hem dışardan hem de içerden yapılan yardımların organizesini yapmıştır (Sezer ve Metin, 2013, s. 169).

Savaşın ilk yıllarında, Anadolu'nun işgal altında bulunan birçok bölgesinde, özellikle kırsal kesimde tarımsal üretimin durması ve gıda tedarikinin aksaması, halkın karşılaştığı en büyük zorluklardan birini oluşturmuştur. Tarımda yaşanan üretim düşüşü ve savaş nedeniyle bozulmuş ulaşım ağları, gıda kıtlığına yol açmış, bu da halkın beslenme ihtiyacını ciddi şekilde zorlaştırmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu dönemde temel gıda maddelerinin temini için seferber olmuş; savaşın yıkıcı tablosundan en çok etkilenen köylerde gerek içerden gerekse dışarıdan gelen yardımların dağıtımını organize etmiştir. Köylülerin hayatta kalabilmesi ve üretim yapabilmesi için gerekli temel ihtiyaçları temin etmiş, aynı zamanda halkın moralini yüksek tutarak direnişin sürdürülmesine katkı sağlamıştır (Açıksöz, 7 Temmuz 1921), s. 1). Cemiyetin faaliyetlerinin yalnızca gıda ile sınırlı kalmadığı, aynı zamanda halkın sağlık hizmetlerine ulaşımı konusunda da önemli bir rol üstlenmiştir. Savaşın zorlukları, cephe hattındaki askerler kadar sivilleri de olumsuz etkilemiş, hastalıklar ve yaralanmalar büyük bir sağlık sorununa yol açmıştır.

Bu dönemde, Hilal-i Ahmer, cephe gerisinde sahra hastaneleri kurarak ve sağlık ekipleri görevlendirerek askerler ve siviller için tıbbi hizmetler sunmuştur. Bu planlamalarla birçok bölge, hastalıkların yayılmasını önlemeye yönelik tedbirlerle korunarak, halkın temel sağlık hizmetlerine erişimi sağlanmış ve gerekli ilaç temini gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, hastaların tedavisi için etkin bir yardım kolu oluşturularak, bedensel iyileşmenin yanında psikolojik destekler de sunulmuştur. Bu stratejiler, halkın direncini güçlendirmiş ve toplumsal dayanışmanın pekişmesine katkı sağlamıştır. Böylece, direnişin önemli bir unsuru olan birlik ve beraberlik, daha güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. (Yalçın ve Saygın, 2020, s. 23-27).

Anadolu'nun birçok vilayetinde şubeler açan cemiyetin yaptığı yardım faaliyetleri, Türk kamuoyunda ilgiyle takip edilmiş, dönemin gazeteleri bu konuyu sayfalarında günlerce işleyerek haberleştirmiştir (Öğüt, 5 Eylül 1921, s. 1; Hâkimiyet-i Millîye, 1 Temmuz 1921, s. 2; Alemdar, 17 Haziran 1921, s. 3). Halk içinde güçlü bir itibar kazanan Hilal-i Ahmer, Millî Mücadele sürecinde şahsi ve birçok kurumun yaptığı yardımlarla ekonomik

potansiyelini arttırmış, savaşın zor koşullarına rağmen halkın moral ve motivasyonunu artırmak adına kültürel ve toplumsal etkinlikler de düzenlemiştir.

Cemiyetin sunduğu yardımlar, halkın yalnızca fiziksel gereksinimlerini karşılamakla kalmamış, aynı zamanda motivasyonunu da arttırmıştır (Açıksöz, 20 Ağustos, 1921, s. 1). Yardımların dağıtımı esnasında Türk milletinin gösterdiği dayanışma hem toplumsal birlikteliği güçlendirmiş hem de halkın direniş azmini pekiştirmiştir. Ayrıca, siyasi irade ile iş birliği yaparak, yardım faaliyetlerinin organizasyonunu hızlandırmış ve daha geniş bir kapsama alanı oluşturmuştur. Bu bağlamda Kurban Bayramı gibi özel günlerde de görev alan cemiyet deri toplamak, toplanan deri ve kurban ücretlerinin organizesini yapmak gibi değişik faaliyetlerde bulunmuştur. (BCA, DİR, 51/2-1-25, 22 Temmuz 1923). Buna müteakip yapılan yardımlara aracılık ederek ilgili yerlere ulaştırılması ve halkın daha düzenli ve sürdürülebilir bir şekilde taleplerinin karşılanmasında öncü olmuştur (Yıldız, 2023, s. 380-346).

8. SONUÇ

Millî Mücadele dönemi, Türk milletinin ekonomik ve toplumsal açıdan büyük bir yıkım ve dönüşüm yaşadığı, son derece zorlu bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Osmanlı Devleti, son dönemde yaşadığı askeri yenilgiler, siyasi çalkantılar ve bunun sonucunda gelişen I. Dünya Savaşı ile etkinliğini kaybetmiştir. Nitekim 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle imzalanan Mondros Mütarekesi, bunun belgesi sayılmıştır. Mütareke maddeleri incelendiğinde, Türk Hükûmeti'nin siyasi, iktisadi ve askeri olarak teslim olduğu belirginleşmiştir. Yaşanan bu umumi ahval, sadece siyasi mekanizmayı değil halkın günlük yaşamını derinden etkilemiş ve toplumda büyük problemlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ülkenin her bölgesinde tarımsal üretimin düşmesi, ticaretin neredeyse tamamen durması, para biriminin hızla değer kaybetmesi gibi ekonomik kriz unsurları, geçim sıkıntılarını artırmış hem köylerde hem de şehirlerde büyük bir huzursuzluk ortaya çıkmıştır.

Millî Mücadele'nin Osmanlı Devleti'nin bıraktığı zor koşullar altında yürütüldüğü açıktır. Nitekim TBMM'nin açılışı öncesi ve sonrasında yaşanan tablo benzerdir. Taşrada yaşananlar vatandaşı darboğaz eden hadiselerin başlamasına sebep olmuştur. Öyle ki köylerde, özellikle kırsal kesimde yaşanan tarımsal üretim sıkıntısı, halkın hem beslenme hem de gelir kapasitesini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

İşgallerin etkisiyle toprakların ekimi azalmış, gıda kıtlığı ve enflasyon gibi sorunlar halkı zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte köylüler, ellerindeki

az sayıda malı devletin ve ordunun emrine sunmak zorunda kalmış, buna bağlı olarak kırsal kesimdeki ekonomik ve sosyal ilişkilerde bozulmalar yaşanmıştır. Ayrıca savaşın getirdiği zorluklar, köylülerin yaşamlarını sadece maddi değil, psikolojik olarak da zorlaştırmıştır. Şehirlerde de benzer bir ekonomik kriz yaşanmış, köylerde olduğu gibi halkın alım gücü önemli ölçüde düşmüştür. Tüketim mallarının ve temel ihtiyaçların hızla fiyatlanması, şehirdeki dar gelirli kesimlerin geçimini zorlaştırmış, bu da toplumsal eşitsizliğe neden olmuştur.

İşçi sınıfı ve zanaatkarlar, üretim ve ticaretin durma noktasına gelmesiyle, iş bulmakta ve geçimlerini sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Ancak bu zorluklar karşısında halk, üretim ve mal temini noktası dahil bütün alanlarda, sosyal dayanışma ve yardımlaşma konusunda büyük bir direnç sergilemiştir. Bu durum, köylülerin hem ekonomik hem de toplumsal açıdan birbirine daha sıkı bağlarla kenetlenmesini sağlamış, savaşın yarattığı yıkıma karşı koyabilmeleri adına toplumsal bir güç birliği yaratmıştır.

Halkın yaşadığı ekonomik zorluklar, yalnızca maddi kayıplarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda devletle ve toplumla olan ilişkilerde de önemli değişimlere yol açmıştır. TBMM'nin özellikle Tekalif-i Milliye Emirleri gibi savaş ekonomisi uygulamalarıyla halktan zorlayıcı tedbirlerle mal ve hizmet talep etmesi, vatandaşın yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Ancak Türk Hükûmeti bu vergilere rağmen vatandaşı, vergi muafiyeti ve yardım faaliyetleriyle desteklemeyi de ihmal etmemiştir.

Türk ordusunun en kritik dönemde sergileyeceği harp ve olağanüstü şartlar nedeniyle belli bir oranda fakat geri ödemek koşuluyla aldığı temel ihtiyaç maddelerini kullanan hükûmet, vatandaşı ekonomik zorluklara karşı göreve çağırmıştır. Zaten sıkıntı yaşayan halk, bu taleple birlikte daha fazla yükün altına girmiştir. Ancak yapılan çağrıya kayıtsız kalmayan Türk milleti, bu yükümlülük karşısında geri durmamış ve mücadelenin başarıya ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır.

En nihayetinde bu süreç, Türk milletinin karşılaştığı büyük ekonomik ve toplumsal zorlukların bir yandan toplumsal yapıyı dönüştürdüğü, bir yandan da ulusal bilinci güçlendirdiği bir dönem olarak kaydedilmiştir. Halkın yaşadığı sosyoekonomik sıkıntılar, yalnızca geçim sıkıntısını değil, toplumsal eşitsizliğin aşılması gereken noktaları olarak da görülmüştür. Zira Anadolu'da yaşanan ekonomik problemlerden faydalanmaya çalışan bir zümrenin varlığı bu sürecin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Ancak mücadeleden vazgeçilmemiş, hükûmetin doğru politikaları ve milletin bağımsızlık inancıyla, var olan sıkıntılar aşmaya çalışılmıştır.

Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından yaşanan toplumsal ve ekonomik kalkınmanın temelleri ise Millî Mücadele'nin yarattığı bu dayanışma ruhu ve ulusal aidiyet duygusu üzerine inşa edilmiştir.

9. SUMMARY

Following World War I, the Ottoman Empire suffered a major financial collapse and the devastation brought about by the war caused the state and the people to face great economic difficulties. In particular, the burden of foreign debt brought about by the war, high inflation, foreign exchange crisis and the halt in domestic trade put the economy in a difficult situation. The scarcity of foodstuffs and basic necessities rapidly reduced the purchasing power of the population and lowered their standard of living. Declining production, difficult imports and declining agricultural yields have threatened the livelihoods of the rural population in particular. Peasants who lost their land in rural areas became unable to make a living and massive migration began.

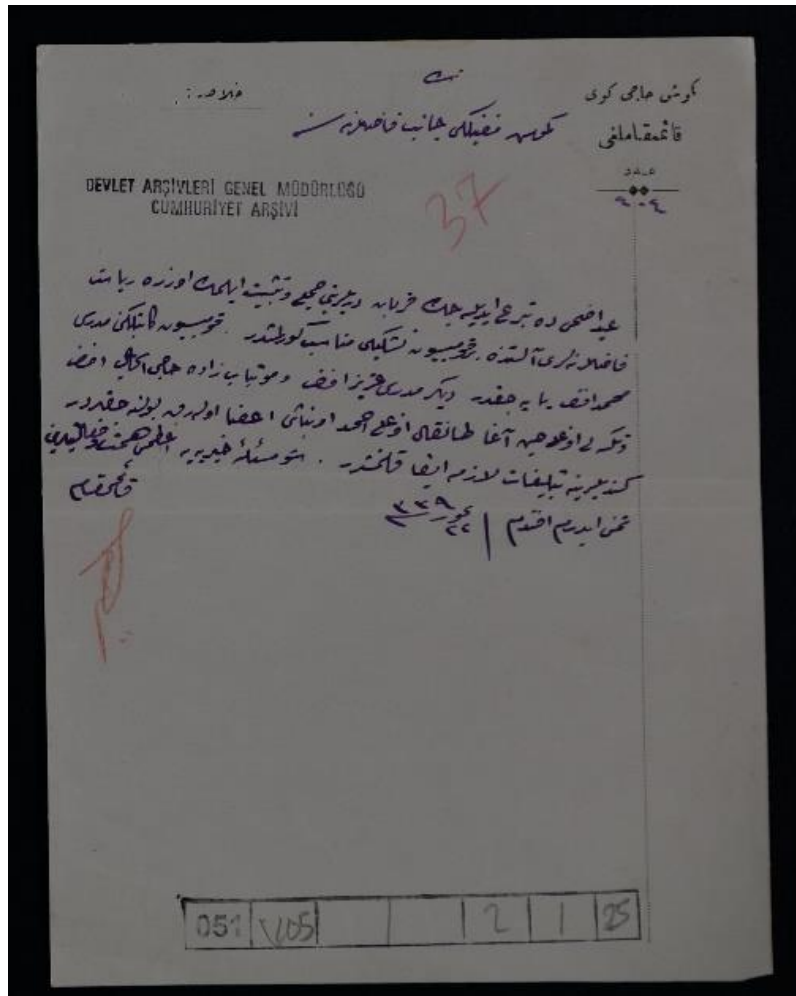
In the cities, the economic difficulties brought about by the war were even more pronounced and unemployment rates rose rapidly. Social unrest and social tensions increased as the majority of the population had difficulty in accessing basic needs. The economic depression further deepened class inequalities in society. While the rich and landowners were relatively less affected by the economic crisis, workers and peasants faced great hardship. Peasants, in particular, lost their land and many were forced to migrate to the cities. This process deepened the gaps between classes and triggered labor movements and social unrest. One of the most important goals of the National Struggle was economic independence and development. It was emphasized that local resources should be mobilized in order to repair the damage caused by the war and strengthen the national production infrastructure. Although efforts were made for economic independence, the devastation caused by the war and the current economic bottleneck made it very difficult to realize these goals. Nevertheless, the National Struggle reinforced the people's understanding of solidarity and cooperation and created an important basis for the society to cope with these difficulties in an organized manner. Local aid and solidarity organizations assumed an important function to meet social needs.

In conclusion, this article examines the economic difficulties during the National Struggle, the changes in the social structure of Turkish society, the situation brought about by class inequalities, as well as the state of social solidarity. The issues that led the society to develop a more organized and

solidarity-based approach in the aftermath of the economic depression and the fact that the economic dimension of the struggle for independence constituted an important focal point are detailed. The economic indicators in the market during the National Struggle and the problems caused by these indicators are presented.

10. EKLER

Ek 1: Kurulacak bir komisyonla kurban derileri ve bağışlarının Tayyare Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer'e gönderilmesi ile ilgili belge (BCA, DİR, 51/2-1-25, 22 Temmuz 1923).

Ek 2: Ekonomik durumu iyi olmayan mağdurların sivil ve askeri hastanelerde tedavi görebilmesi hakkında (BCA, KDB, 30-18-1-1/2-26-6, 2 Ocak 1921).

NİZAMNÂME		Mühürleşti (Kısmi) 489 II 168	
Madde 1- Müddet-i medide yatak işgal etmeyen ahali-i fukara hastaları kadrosunun, boy yatak oldukça yûde beşi kadar askeri hastahâneleri tarafından bilâ-bedel kabul ve tedâvi olunur. Madde 2- Askerî hastahânesi mevcud olmayan mahallerde asker hastaları Hükûmete âid mülkiye hastahânelerinde bilâ-bedel ve vilâyet Mubâsebe-i Hususiyelerine ve Belediyelere âid Memleket hastahânelerinde beher nefer için yevmiye otuz güruş ile tedâvi olunur. Madde 3- Gerek mülkiye ve gerek askeri hastahâneleri, fukarâ-yı shâliye mahsûs birer poliklinik küşâd ve mürâcât edecek hastaları bilâ-bedel ayakta tedâvi ederler. Madde 4- Büyük merkezlerde ve hastahâneleri olmayan şehirlerde Sıhhiye Müdüriyetleri tarafından ayrıca bir poliklinik küşâd edilir. Sivil, askeri bilcümle etibbâ, vâsife-i emâsiyelerine hâlel gelmemek şartıyla bu polikliniklere münâvebeten devam ederler. Bu polikliniklere en mübren edviye, MÜessesât-ı Sıhhiyyeye Muâvenet fâsilından itâ olunur. Madde 5- Bu nizamnâmenin icrasına Mûdâfâi Milliye ve Sıhhiye Vekâletleri me'murdur.			
2/1/1337			
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi M.Kemâl			
Şer'iyye Vekili Fehmi	Mûdafan-ı Milliyye Vekili Fevzi	Adliye Vekili Celâleddin Arif	
Dahiliye Vekili namına Dr.Adnan	Hariciye Vekili Ahmet Muhtar	Malîye Vekili Ferit	Maarif Vekili Hamdullah Suphi
Neftia Vekili Ömer Lütfi	İktisat Vekâleti Vekili Mahmut Celâl	Sıhhiye Vekili Dr.Adnan	
Erkânı Harbiye-i Umumiyye Reisi vekili Fevzi			

Ek 3: Millî Mücadele döneminde Ankara'da temel gıda ürünlerinin fiyatlarını gösteren haber içeriğinin bir bölümü. (Ankara'da Pahalılık, Hâkimiyet-i Millîye, 25.04.1921).

انقره دہبہ الیق		
مر کوف انقرہ بیاسہ سندہ آلبش و برہہ		
جیقانلر خواجہ ضرورہ فیاتلر بیکہ مر کون		
براز دہا آرند یغنی کورہ ذک حیرت ایا بیورلر		
دون برغیر بمزی بیاسہ بی بو قلامہ ماور		
ایتدک . غغیر بمزک خواجہ ضرورہ بیک		
فیاتلری حقندہ و برہین معلومان شودر :		
فیاسی	فروشی	
قورونانی	۱۰۰	۵
زیتون یانی	۱۲۰	۵
آبوالقصابوز	۱۱۰	۵
بیکلک ترہ یانی	۲۰۰	۵
کوب شکری	۱۱۰	۵

10. KAYNAKLAR

Sürelî yayınlar

Açıksöz, Alemdar

Hakimiyet-i Millîye, Öğüt

Araştırma-İnceleme Eserler

- Ada, H. (2022). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Afyoncu, F. (2009). *Osmanlı arşiv belgelerine göre işgal döneminde İstanbul (16 Mart 1920-31 Aralık 1922)*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Akgün, S. K. (2012). Cumhuriyet duyurulurken geride bırakılamayan bir kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, 111-136.
- Arsoy, B. (2019). *"Anadolu'da Yeni Gün" gazetesinde Millî Mücadele dönemi ekonomisi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Avcı, C. (1995). Tekâlif-i harbiye ile tekâlif-i millîye vergilerinin karşılaştırmalı tanıtımı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), 223-238.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2013). Kriz dönemlerinde sosyal bütünleşme: millî mücadele örneği. *Tarihin Peşinde*, (10), 155-170.
- Aydın, M. (2010). Mütareke döneminde İstanbul'da hayat pahalılığı sorunu (1918-1922). *History Studies*, 2(2), 442-451.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi (Toplu Eserler I)*. İstanbul: Gözlem Yayınevi.
- BCA, KDB, 30-18-1-1/4-39-15, 30 Kasım 1921.
- BCA, KDB, 30.11.1.49.22.8, 24 Ağustos 1922.
- BCA, KDB, 30.18.01.01.5.21.3, 20 Temmuz 1922.
- BCA, KDB, 30-18-1-1/2-26-6, 2 Ocak 1921.
- BCA, DİR, 51/2-1-25, 22 Temmuz 1923.
- Çavdar, T. (2001). *Millî mücadele başlarken sayılarla durum ve genel görünüm*, (Cilt 1). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları Yayınları.
- Doğramacıoğlu, H. (2018). Millî mücadele yıllarında Anadolu'da iktisadî hayat. İçinde S. Nurdan ve M. Özler (Ed.), *Türk tarih kongresi* (ss. 403-411). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Eldem, V. (1973). Mütareke ve millî mücadele yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi. İçinde *İşgal yıllarında İstanbul Türk İktisat tarihi Semineri* (ss. 3-20). Ankara: Hacettepe Üniversitesi-Boğaziçi Üniversitesi.
- Ezer, F. (2017). Mütareke dönemi Türkiye'nin ulaşım durumu. *Belgi Dergisi*, (13), 430-441.
- Hayta, N. ve Belenli, T. (2016). Millî mücadele döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından uygulanan sosyal politikalar. *Belleten*, 80(287), 279-306.

- İnce, E. (2023). Türk millî mücadele döneminde köylü ve Anadolu köylüsünün genel durumu. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2023(2), 101-118.
- Karataşer, B. (2013). Birinci dünya savaşı ve mütareke döneminde İstanbul'un iâşesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 97-114.
- Kayıran, M. (1989). Tekalif-i Millîye Emirleri ve uygulanışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(15), 639-664.
- Kutay, C. (1972). *Büyük Zaferin Yapısında Tekâlif-İ Millîye*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş Savaşı'nın malî kaynakları*, Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları.
- Öksüz, M. (2016). Amerikan belgelerine göre Mondros Mütarekesi'nden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar Türkiye'de para politikası. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(58), 195-244.
- Özgiray, A. (1989). Yunan amaçları ve İtilaf Devletleri'yle birlikte Türkiye üzerine çevirdikleri entrikalar 1914 1919. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(04), 549-561.
- Özdemir, H. (2000). Atatürk'ün kriz yönetimi/Tekalif-i Millîye. *Türk İdare Dergisi*, (429), 171-210.
- Sakallı, B. (1997). *Millî Mücadele'nin sosyal tarihi: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sezer, C. ve Metin, Ö. (2013). Balkan savaşlarından Millî Mücadeleye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım faaliyetleri (1912-1922). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 167-182.
- Sürmeli, S. (1998). *Millî Mücadele'de tekâlif-i millîye emirleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şahin, N. ve Yılmaz, A. (2015). Kurtuluş savaşı öncesi ekonomik, sosyal ve askeri durum. İçinde N. Şahin (Ed.), *Millî Mücadele stratejisinin mali iktisat boyutu ve sosyo-ekonomik dinamikleri* (ss. 25-27). İzmir: Vergi Müfettişleri Derneği Yayını.
- Şimşek, D. (2015). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu ve teşkilatlanması. *Turkish Studies*, 10(5), 307-318.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima: 102, Cilt: 14, 1921.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: 167, Cilt: II, 28 Şubat 1922.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt: 3, 1922-1923, TBMM Basımevi, Ankara 1980.
- Tural, M. A. (1995). Tekâlif-i Millîye (Halka borcu kalmayan devlet). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(32), 535-559.
- Yalazan, T. (1994). *Türkiye'de Yunan vahşet ve soy kırımı girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)* (Cilt II), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları.
- Yalçın, A. ve Saygın, M. (2020). Millî mücadelede sıtmaya karşı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin rolü. *Medical Journal of Süleyman Demirel University*, 27(Özel Sayı 1), 23-27.

- Yaman, A. E. (1993). Kurtuluş savaşı ekonomisi ve maliyesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 3(12). 417-429.
- Yıldız, M. (2023). *Direnışten dirilişe Sakarya (Kamuoyu Algısı Basın ve Belgeler Işığında)*. Erzurum: Fenomen.
- Yıldız, M. (2024). Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Türk ordusunun stratejik geri çekilme harekâtı ve sonuçları. *Turkish Studies*, 19(4). 2007-2033.
- Yıldız, M. (2024). Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadele stratejisi üzerine genel bir değerlendirme. *Turan Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 16(64). 206-221.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

